

కర్తయోగం

సంధ్యాతత్వ సుభోధిని

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్
www.freegurukul.org

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కుచ మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు కృష్ణుడు

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాహుజ

గురు గోతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

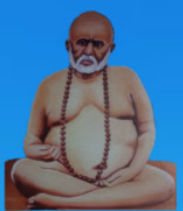

గురు వీరభక్తస్వామి

యోగి బేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు వైలింగ్ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస

అమృతా కారదా దేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయిబాబా

గురు అరవీంద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తవేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళ స్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

“ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్” ద్వారా విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందించే సేవా కార్యక్రమంలో భాగంగా ఈ పుస్తకాన్ని భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా) నుంచి సేకరించి అందిస్తున్నాము. ఇందుకు మేము వారికి కృతజ్ఞత తెలియచేసుకుంటున్నాము.

సాయి రామ్ వారి సేవల విస్తరణలో భాగంగా ఈ ఫౌండేషన్ స్థాపించబడినది. ఈ స్వచ్ఛంద సంస్థ ద్వారానే అన్ని సేవలు అందించబడును. ఇటువంటి పుస్తకాలు మీరు వ్రాసినట్లయితే (లేక) సేకరిస్తే మాకు తెలియచేయండి. మేము ప్రతి విద్యార్థికి ఉచితంగా అందేలా చేస్తాము, తద్వారా ఉన్నత విలువలు, నైపుణ్యాలు కలిగిన విద్యార్థులను మన దేశానికి అందించవచ్చు. మాతో కలిసి నవ భారత నిర్మాణ కార్యక్రమంలో పనిచేయుటకు, భాగస్వామ్యం అగుటకు ఆసక్తి ఉంటే సంప్రదించగలరు.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in>
- 2) ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ వెబ్ సైట్ : www.freegurukul.org
- 3) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్ : <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) మొబైల్ ఆప్: Free Gurukul

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన,ధర్మ ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు డిజిటల్ లైబ్రరీ సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఇది లాభార్జన దృష్టిలేని ఉచిత సేవ. ఈ సేవలో అంతర్జాలంలోని(ఇంటర్నెట్) లైసెన్సు / కాపీరైటు అభ్యంతరాలు లేనివి అనుకొన్న పుస్తకాలను గ్రహించటం జరిగినది. అనుకోకుండా ఏవైనా అభ్యంతరకరమైనవి ఉన్నచో మాకు తెలుప మనవి, వాటిని తొలగించగలము అని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Website: www.freegurukul.org

Mobile App: Free Gurukul

email: support@freegurukul.org

Facebook: www.facebook.com/freegurukul

Help Line / WhatsApp: 9042020123

“ మన లక్ష్యం: విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య అనేది ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందరికీ అందించబడాలి “

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ – Free Gurukul Education Foundation

సర్వం పరమాత్మ పాద సమర్పణమస్తు

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc x

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none"> Rashtrapati Bhavan CMU-Books Sanskrit TTD Tirupathi Kerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none"> INSA	<ul style="list-style-type: none"> Times of India Indian Express The Hindu Deccan Herald Eenadu Vaartha	<ul style="list-style-type: none"> Tamil Heritage Foundation AnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Author's Last Name

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Year

1850-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-------

Subject

Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...
--------------	---------	-----------	-----------	-----	-------------	-----------	----------	----------------------

Language

Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu
----------	---------	---------	-------	---------	---------	-------	--------	------

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పౌరమార్గిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది ఐలిప్పులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. ఆనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినిచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

ఓమ్

యత్సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే

ఇతి శ్లోకః

సంధ్యా తత్వ సుబోధిని

పూర్ణాబిదాంద్రవ్యాఖ్యాసముపేతము

విద్యచ్ఛిరోమణి సాహిత్యవిశారద
సోమయాజుల వేంకటాచలశాస్త్రి
ప్రణీతము

సంపాదకుడు :

వరుణ కాళదాసు

ప్రకాశకులు :

ఆంధ్ర విజ్ఞాన సమితి

జంషెద్పూర్ జిల్లా.

1978

కాన్ఫరెన్స్ : భాగవతుల ఉపామహేశ్వరశర్మ

శ్రీః

శ్రీ చంద్ర
మాశీశ్వరా

శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యవర్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదప్రతిష్ఠాపిత
శ్రీకాంచీకామకోటిపీఠాధిప జగద్గురు
శ్రీమచ్ఛ్రీచంద్రశేఖరేంద్రసరస్వతీశ్రీపాదాదేశానుసారేణ.

శ్రీ మజ్జయేంద్రసరస్వతీశ్రీపాదైః

సోమయాజులోపనామక వేంకటాచలశాస్త్రిణే
క్రియతే నారాయణస్మృతిః

భవతా స్వనిబద్ధః సంధ్యాతత్త్వసుబోధినీనామకః శ్లోక
యాదో గ్రంథః స్వకృతీయా తాత్పర్యబోధిన్యాఖ్యయా సంస్కృత
వ్యాఖ్యయా నాకం, పూర్వం ప్రకాశితః బహుపకారకో విద్యతే.

అథునా తన్మంద్రప్రతివాద్యవిషయాన్ ఆంధ్రీభాషాజ్ఞానికపే
ప్రచారియిషుం భవాన్ తం సంధ్యాతత్త్వసుబోధినీగ్రంథం స్వకృత
పూర్ణాభిధాన్త్రీభాషావ్యాఖ్యయా సహ ప్రకాశయతీతి విదిత్వా
మోనామ సే.

ఆంధ్రీభాషాజ్ఞాః అధికారసంపదుపేతాః ఏతద్గ్రంథసరనేన
తస్మిన్మగ్రతార్థమవగత్త్య సంధ్యానుష్ఠాసతిత్పిరాః చిచ్ఛక్త్యాత్మిక
సంధ్యానుగ్రహేణ సర్వమంగళభాజనతామవాప్నుయంత్యా
హస్మ సే.

కాంచీక్షేత్రమ్. కాలయుక్త-భాద్రపదబహుళై కావశీ.

నారాయణస్మృతిః.

శ్రీవాయ గురవే నమః
శ్రీగాయత్రీపరదేవతాయై నమః

ఉ పో ద్ధౌ త ము

ఆ స్తికద్విజమహాశయలారా! “న గాయత్ర్యో న సో మంత్రః, న మామః పరదేవతా” “అహం హస్యధ్యానుచారిణి” యను వాక్యములు భారతదేశములో సర్వజ్ఞులగును శ్రుతి ప్రాయములే.

ఆ స్తికమహాశయము ముఖ్యముగా గ్రహించవలసిన విషయము, మానవజీవితములో షణ్ణాథునియగు విద్యాదేవుని శాస్త్రముస్మికమును విశేషముగా దృష్టిపథముగా దృష్ట్యకొనవలసిన విషయము. అట్టి ఆముస్మికసద్గతి, జీవులకు కలుగవలెనని సుఖ బ్రహ్మాండములకు కారణభూతమగు శ్రీ పరదేవతానుగ్రహమును సంపాదించుటయే ప్రధానకర్తవ్యము. అట్టి పరదేవతానుగ్రహము ఈశ్వరశాసనరూపమగు వేదశాస్త్రములచేత ప్రసాదించబడిన కన్యోపాసనాదినాధనములకంటె మేలు విధముగా సిద్ధిపడు. ఈ విషయములో “స్వే స్వే కర్మణ్యాభిరతిః సాసిద్ధిం లభతీ సతః” “స్వకర్మణా తినుభ్యురప్యసీద్ధిం విదహో మామనః” ఇత్యాది వచనములు పరనుప్రమాణముగా గ్రహింపవలసియున్నవి. సద్విజనాని వారి వారి యధికారానుసారముగ శాస్త్రము విధానములచేత ఫలసాధనములను ఉపదేశించి ద్వివిధముగా విభజించుచును. వారున్న దేశముకుండ, సర్వేశ్వరీభారతీయముగా నుండునపు “సంన్యోపాసన” అనగా పరదేవతాపాసన. ఈశ్వరార్చనము మగు వేదముచేత విధింపబడినది. “సూర్యాహినోఽనుచిన్నాన్యమనర్హః సర్వకర్మసు! యదన్యస్కురుతే కర్మ స తస్య ఫలభాగ్భవేత్” సంధ్యావందనమును చేయకుండ ఏ యితర ధర్మవిధులు చేసి

నను ఆకర్మలవలన, ఆయాకర్మలకు జెప్పబడిన ఫలములను పొంద జాలజనియును, సంధ్యావందనము చేయని వానికి శాస్త్రీయసర్వ కర్మలను చేయ నర్హత లేదనియును ప్రమాణవచనములు చెప్పు చున్నవి. “సంధ్యాముపాసతే యే తు సతతం సంశితవ్రతాః! విదూత పాపాస్తే యాంతి బ్రహ్మలోకమనామయమ్” అనగా ఏ ద్విజులు శాస్త్రీయనియమములతో సంధ్యావందనమును చేయుదురో వారు సర్వపాపరహితులై నిరుపద్రవమగు బ్రహ్మలోకమును పొందుదు రని ప్రమాణవచనము చెప్పుచున్నది. “సంధ్య” యను శబ్దమునకు అర్థమును తెలిసికొనుట చాలముఖ్యము. “సంధ్య”యను శబ్దమునకు యోగశక్తిచేత ఒక అర్థము వచ్చుచున్నది. “ఉపాస్తే సంధివేశా నూం నిశాయా దినసస్య చ! తామేవ సంధ్యాం తస్మాత్తు ప్రవదంతి మనీషిణః” అను వచనానుసారము, రాత్రింబగళ్ల సంధి (మధ్య) కాలమగుదు ప్రాతస్సాయంకాలములందు ఉపాసింపబడు దేవతయే “సంధ్య”యనంబడును. అందువలననే “సంధ్యాం మనసా ధ్యాయేత్” అను విధియోపనిషత్ప్రమాణవచనమందలి “సంధ్యా” శబ్ద మునకు సంధ్యాదేవతయే యర్థమని భాష్యరత్నప్రభాకారులు వివరించిరి. మరియు “నూ సంధ్యా నా జగత్సూతిః మాయాతీతా తు నిష్కళా! ఈశ్వరీ కేవలా శక్తిః తత్త్వత్రయసముద్భవా” యను వసిష్ఠవచనానుసారము సంధ్యాకాలమునందు ఉపాసింపబడు నాత్మాత్మ దీనతాచిచ్ఛక్తియే “సంధ్య” యని యనబడును. ఇది యోగ రూపశక్తిచే లభించిన యర్థము. మరియు “సంధ్యాస్నానం జపో హోమః దేవతానాంచ పూజనం! ఆతిథ్యం వై శ్వదేవంచ షట్కర్మాణి దినే దినే” అను వచనమందలి సంధ్యాశబ్దమునకు నిత్యకర్మానుష్ఠాన ప్రస్తావనమగుండుటచేత సగర్భోపాసనరూపకర్మ యనియే యర్థము. ఈ విషయమును అనేక శాస్త్రపారంగతులైన సర్వగ్రంథవిమర్శకు లైన ఋషితాత్పర్యాభిజ్ఞులగు బ్రహ్మశ్రీ సోమయాజుల వేంకటాచలశాస్త్రీగారిచే ఈ శైవుడు గ్రంథమునకు పూర్వమున రచింప

బడిన సంస్కృతభాషామయసంధ్యాతత్త్విసుబోధినీగ్రంథమునందు 38, 39 పుటలందు అత్యంతప్రాధమికముగా శాస్త్రసూక్ష్మముగా వినయము బడినది. అదే మూలగ్రంథమున 42వ పుటలోని “నిత్యం నిత్యే కాలీనే గాయత్రీ హృదయమానినీ చిచ్ఛక్తిరూపసంధ్యాభాగా నిత్యే వేతి నిర్ణయ” అను స్వరచిత్రాశ్లోకము ద్వారా శ్రీ శాస్త్రుగాను స్థూలసమప్త్యభిమానివైతిస్వరూపిణి. గాయత్రీ దేవత యనియు, ఆ గాయత్రీ దేవత చిచ్ఛక్తిరూపసంధ్యాదేవతా తు శిష్టమనము అపూర్వవిషయములు వేదాంతశాస్త్రానుసారముగా వివరించుచున్న యుక్తులతో స్రవణపాదించి మోక్షప్రపంచమును సంధ్యోపాసనతో పొందు పాసనారూపముగా గాయత్ర్యుపాసన అనుబద్ధమని విశ్వసించుచు స్రవణపాదించి ఆంధ్రభాషామయమైన “సంధ్యోపాసనాభిమాని” యను భాగమునందు సంస్కృతభాషాభిమానిగాను పరిణామము లకముగ తెలియుచున్న స్రవణపాదించిరి.

ఈ విషయములలో ముఖ్యముగా విన్నవించుటకు విషయము. వేదాంతవేద్యమును అద్వితీయబ్రహ్మస్వరూపము నిరూపకముగా వ్యాఖ్య చేతిస్వము. అది స్థూలసూక్ష్మది—అపరదేవతాదులచేత, అది హోట, గాయత్రీదేవతా యని, మరియొక హోట సంధ్యాదేవతా యనియు చెప్పి బడినను, తత్త్విమందు వికృతము నిర్దిష్టముగాను, సంధ్యోపాసన కాలమందు గాయత్రీ, సంధ్యా యని భేదముచేసి ఉపాసించును. అ పరదేవతోపాసనయే గాని వేరు కాదు. బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులనియు, మహాలక్ష్మి మహాకాలీ మహాసరస్వతిలనియు భేదము ఉపాసన భేదముచేసినే ఏర్పడినది.

శ్రీ గాయత్రీదేవతామహిమను గూర్చి, శ్రీమదాచార్య మను, ఆర్షగ్రంథమున మిక్కిలి మిక్కిలి విశిష్టముగా వివరింపబడినది. కావున సంధ్యోపాసనము (గాయత్ర్యుపాసనము) పరదేవతోపాసనయే యని యనుటలో ఎంత మాత్రమును సందేహము లేదు. ఇట్టి రహస్యోపాసనతత్త్వమును శ్రీ శాస్త్రుగాను అత్యంతవై పుణ్యముగా నిరూపించిరి.

ఈ గ్రంథకర్తలగు శ్రీ వేంకటాచలశాస్త్రిగారు సంధ్యా తస్త్వికోవిదులు. వారి సంస్కృతసంధ్యాతత్త్వసుబోధినియందు 42, 43 వ పుటలలో—“కిం బహునా—నామరూపాత్మకం సర్వం జగత్, విరాహాత్మికాయాః తస్మాత్తేః అనయవత్వేన కల్పయతీ త్యాదినా” అని ఆరంభించి, “అతః చిచ్ఛక్తిరూపసంధ్యాయాః లిప్తిభిరూపవిషయమాయాకారైశ్చ కేశ విరాడభిమాని త్వాత్ గాయత్రీ అంగం భవతి. అని అతిరహస్యవిషయములను ప్రతిపాదించిరి. అచిగా-సంధ్యోపాసన అంగి అని, మూలభూతచిచ్ఛక్తి రూపానుచూఢాచద్యారా నిర్గుణనాత్కారమును పొంది కృత కృత్విజ్ఞులు కాగలరని, స్పష్టమగుచున్నది. ఇట్టి ఆమూల్యతెరిచోపాయ విషయములను, ప్రతిపాదించిన శ్రీ శాస్త్రిగారికి, ఆస్తికు లెల్లరును ఋణపడి యుండురని, చెప్పట అతిశయోక్తికాదని, నా యభిప్రాయము. మరియు, బ్రహ్మోపాసకుడు బ్రహ్మోపాసకుడే. విష్ణూపాసకుడు విష్ణూపాసకుడే. సుబ్రహ్మణ్యపాసకుడు సుబ్రహ్మణ్యపాసకుడే. దేవీడేవీడే. సాంధ్యోపాసకుడు మాత్రము పరిబ్రహ్మోపాసకుడనుటలో సందేహములేదని స్పష్టముగ, గ్రహింపవచ్చును. మరియు, సాంధ్యోపాసనము అహంగ్రహోపాసనమని చెప్పవలెను. “అనావాదితో బ్రహ్మేతి, బ్రహ్మైవ సన్, బ్రహ్మోపేతి య ఏవం వేద” అను వచనము ననుసరించి, ఆదిత్యుని (సంధ్య) యందు బ్రహ్మబుద్ధితో, అహ-బ్రహ్మ-సన్యస్త్విబుద్ధితో, తిరయందు బ్రహ్మ-భేదభావన చేయఁబడెనెల, బ్రహ్మనుభూతి కలిగి, బ్రహ్మైవసన్, బ్రహ్మోపేతి, అహ-తాను బ్రహ్మ అయియేయుండి, అజ్ఞానమువలన కలిగిన, అబ్రహ్మ (జీన) త్వభ్రాంతిని, వదలునని తాత్పర్యము.

ప్రతీకోపాసన-సంపదుపాసన - తిట్టణోపాసన - అంగావబద్ధి నా - అహో అహ గ్రహోపాసన చాల ప్రత్యేకము. ఇతికోపాసనలవలన నామోన్మత్త, నామోన్మత్త, నామోన్మత్తముక్తులు లభించినను, అహంగ్రహోపాసనలవలన నాయుజ్యముక్తి లభించునని చెప్పవచ్చును. దహోపాసనలవలన బ్రహ్మలోకమును పొంది, పునరావృత్తిని పొందక

అచటనే, బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును పొంది, కార్యబ్రహ్మతో సహా, నిర్గుణబ్రహ్మభావమునే పరమముక్తిని పొందునట్లు, “విభూతిపాపాస్తే యాంతి బ్రహ్మలోకమనామయం” అను వచనమును బట్టియు, మరికొన్ని ప్రమాణములను బట్టియు. సంధ్యాఽహంగ్రహోపాసనము గూడ, బ్రహ్మలోకమును పొంది, పరమముక్తిని, పొందుటని, శ్రీశాస్త్రులవారి ప్రతిపాదనలన, ప్రమాణముగ చేయుచున్నది.

సంస్కృతగ్రంథమందు 45 వ పుటలో శ్రీ శాస్త్రీగారు, “అహంగ్రహః ప్రతీకశ్చోపాసనం ద్వివిధం స్మృతం। ప్రకృతే ద్వైవిధోపాస్యా త్వధికారానుసారతః” అను స్వరచితముల శ్లోకముచే వారి వారి యధికారానుసారముగ ప్రతీకోపాసనమునుగాని, అహంగ్రహోపాసనమునుగాని చేయవచ్చుననిరి. ప్రతీకోపాసన మనగ, ఆలంబన మందు, ఆరోప్య దేవతాభావన. అంతకన్న ఉత్తమగ్రాధికారి. అన యందు, పరిచ్ఛిన్నజీవభావమును వదిలి, “యోఽసౌ పోఽహంబు” అనగా-చిచ్ఛక్తిరూపిణియగు ఏ సంధ్యాదేవత కలనో, ఆ సంధ్యాదేవత నేను. అని ఉపాసించుట, అహంగ్రహోపాసన యనబడును. ఈ విషయములో శ్రీ వేంకటాచలశాస్త్రీగారు, బ్రహ్మసూత్రములను, శ్రుతివచనములను, సూత్రసంహితావచనములను, ఉపదేశించి, తదర్థములను చర్చించి, సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించి, విద్వాంసులను గూడ పరమానందప్రదముగా, నవనీతపిండమును చేతికందించిల్లు స్పష్టపరచిరి.

ప్రథమమున సంధ్యాతత్త్వసుబోధినియను పేరుతో సంస్కృతమునందు, అతికఠినవిషయములనుగూడ అత్యంతసుబోధములుగా నుండునటుల, పూర్వోత్తరమీమాంసాశాస్త్రవద్ధతి ననుసరించి, కృష్ణపండితీయ విద్యారణ్య భాష్యాదులను, సూత్రసంహిత ఉపనిషద్భాష్యాదులను సావధానముగ పరిశీలించి, శ్రీరసముద్రమును మధించి, అమృతకలశము నుద్ధరించినట్లు, గ్రంథవిస్తరము కావడం, అనేక అపూర్వార్థములను ప్రతిపాదించుచు, అన్యూనానతిరిక్తముగ

గ్రంథమును రచించిరి. ఈ గ్రంథము విద్వాంసులకే గ్రాహ్యము కాని, శాస్త్రజ్ఞానము లేనివారికి దురివగాహముగ నున్నదిగనుకను, ద్విజులందరికిని, అత్యవశ్యకమగుటచేతను, ఆ స్త్రీకులు కొంతమంది, అందరకును సులభముగ తెలియునట్లు, ఆంధ్రభాషలో వ్రాయవలసినదని అభ్యర్థించుటచేతను, స్వయముగ గూడ ఆంధ్రభాషలో వివరించుట అత్యవసరమని తలంచి, అదే “సంధ్యాతత్వసుబోధిని” యను పేరుతోనే “పూర్ణ” యను తెలుగు వ్యాఖ్యానమును చేర్చి, అభివిశదముగ వ్రాసిరి. సంధ్యాతత్వసుబోధినిగ్రంథమందలి విషయములు సర్వోపకారముగ నుండునట్లు, అనేక నూతనవిషయములను పూరిత చేయుటచేత పూర్ణార్థాఖ్య నార్థకముగ నున్నది.

“జ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వాచ కర్మాణి జనో యో యోఽనువర్తతే | విదుషః కర్మసిద్ధిఃస్యా, త్తథా నాఽవిదుషో భవేత్” అని 260 వ పుటలో అర్థజ్ఞానముయొక్క ప్రాధాన్యమును బహుప్రమాణములతో స్పష్టముగ ప్రతిపాదించిరి. కనుక శ్రీ శాస్త్రీగారు హృదయంగమముగ వ్రాసిన సంధ్యామంత్రార్థబోధినియను భాగమును వ్యాఖ్యానముతో చదివిన, సంధ్యానందనమంత్రార్థజ్ఞానము కాగుగ కలుగును. అట్టి జ్ఞానము కలిగి, సంధ్యానందనమును చేసినయెడల సుపూర్ణ ఫలమును పొంది, యితర శాస్త్రీయకర్మోపాసనల ఫలమును గూడ పొందును. మరియు సుఖ్యవిషయము. ధర్మార్థకామమోక్ష పురుషార్థములలో మోక్షపురుషార్థము నిత్యము. మిగిలిన మూడును సాధించును. ముక్తి నిత్యమగు ఆత్మస్వరూపము. అది నిత్యసిద్ధమై యున్నను, అజ్ఞానముచే సిద్ధించనట్లు, బంధము ప్రాప్తించినట్లును గోచరించుచున్నది. కాని, అజ్ఞానకృతమగు బంధమును పోగొట్టుటగగాని, సిద్ధమగు ముక్తిని పొందుటగగాని ఆత్మజ్ఞానమే సాధనము. చేరుగాధనము లేదు. ఎన్ని పర్యాయములు తత్త్వమును చెప్పినను, అజ్ఞానము కలుగకపోవుటకు దుస్సంగారములు పాపకర్మలే కారణము. అట్టి దుస్సంగారములు, పాపములు పోవుటకు సంధ్యో

పాసనము ప్రధానకారణము. 290 వ పుటలోని గాయత్రీహృదయములోని “యదహ్నిత్కురుతే సాపం తదహ్నిత్ ప్రతిముచ్యతే” ఇత్యాదినచనముల యర్థమును చదువునది. సాహిత్యజ్ఞానమును పొందుటకు అసమర్థులైన మంజాధికారులకొరకు జ్ఞానసాధనముగ ఉపనిషత్తులందు అనేక ఉపాసనలు చెప్పబడినవి. ఆవియన్నియు చాలభాగము సగుణోపాసనలని గ్రహింపవలెను. నిర్గుణమునకు ఉపాసనము లేదని “నేదం యదిదముపాసనే” ఇత్యాదినచనములబట్టి కొందరు చెప్పుచున్నారు. కాని, “అన్యదేవ తద్విదితాద్యో అవి తాదధి” అను నచనమునుబట్టి నిర్గుణము జ్ఞేయముకూడ కాకపోవలసి వచ్చును. నిర్గుణము జ్ఞేయమైనప్పుడు ఉపాస్యముకూడ కానచ్చును. గాన నిర్గుణోపాసనమువలన శ్రవణాదివిచారము లేకపోయినను, తిర్గుణసాక్షాత్కారమును పొందవచ్చునని విద్యారణ్యులవాని భావన దీప్రకరణమునందు స్పష్టముగ వినరించిరి. అటులనే, శ్రీ శాస్త్రి గారు 287 వ పుటలో “ఓమిత్యేకాక్షరంబ్రహ్మ” యను వాక్యార్థమును వివరించుచు ఓంకారమంత్రమునకు ఋషిచ్ఛండ్లో దేవతానిని యోగములను బోధించు అగ్న్యాదిపదములకు నిర్గుణబ్రహ్మపదముగ నే యర్థమును వినరించి, ఓంకారము నిర్గుణబ్రహ్మప్రతిపాదితమునిరూపించి అట్టి ఓంకారముతో నిర్గుణబ్రహ్మోపాసనయే చేయవలెనని స్పష్టపరచిరి. అట్టి నిర్గుణోపాసనవలన బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును సద్విధాంతీకరించిరి. ఇది మిక్కిలి హృదయంగమముగ నున్నది.

శ్రీ శాస్త్రిగారు 166-167 పుటలలో ప్రాణాయామస్వరూపమును, ప్రాణాయామముచేయు విధానమును, ప్రాణాయామకాలముందు అధికశక్తి లేనివారు నారివారి శక్తిననుసరించి జమియించుచిన్నచిన్న మంత్రములను, చేయదగిన అర్థభావనలను అభివ్యక్తముగ వివరించిరి. సంధ్యానందనమంత్రములకన్నింటికిని ప్రతిపదార్థతాత్పర్యముల, ఉపనిషద్వాక్యములతో నేకవాక్యతను ప్రతిపాదించుచు బహుప్రమాణవచనములను అపూర్వముగ నుదహరించి విశేషార్థములను వివరించిరి.

శ్రీ శాస్త్రిగారు రచించిన ఈ సంధ్యాతత్వసుబోధినిని, సంధ్యామంత్రార్థబోధినితో సహా పూర్ణాభిధాంద్రవ్యాఖ్యానముతో, భక్తిశ్రద్ధలతో, విమర్శవృష్టితో కొన్ని పర్యాయములు చదివిన యెడల సంధ్యావందనానుష్ఠాన, సంధ్యోపాసనల విషయము మాత్రమే తెలియుట కాక, అనేక ధర్మశాస్త్రవిషయములు, మంత్రశాస్త్రసంప్రదాయములు, వేదాంతశాస్త్ర విషయములును, తెలియుననుటలో సుశయ మొతమాత్రము లేదు.

శ్రీ శాస్త్రిగారు శాస్త్రములందు నిష్ణాతులగుటచేతను. ఈశ్వరానుగ్రహము గుర్వనుగ్రహము సంపూర్ణ ముగనుండుటచేతను ఇట్లు వ్రాయగలిగిరి. గాని యవి లేకున్నచో ఇంత ఏకవాక్యతిగా ఇన్ని విషయములను ప్రతిపాదించుట అశక్యమని నాకు తోచుచున్నది.

మరియు కలికాలప్రభావముచే సంస్కృతప్రదాయములు తరచో చాయసాధనములు శాస్త్రీయచార్లములును లుప్తప్రాయములై యుండునగా, శ్రీపర దేవత, శ్రీ శాస్త్రిగారి హృదయపుండరీకమందు అధిష్ఠితులై శ్రీ శ్రీ శ్రీ జగద్గురువులు కామకోటిపీఠాధిపతులు శ్రీ శ్రీ జయేంద్రసరస్వతీస్వామిశాదుల ఆజ్ఞాపాపముతో లోకోపకారహీనమగు ఈ గ్రంథరచనమను మహాకార్యమగు, ద్విజులందరును శాస్త్రజ్ఞులు విద్వాంసులు ఇతిరులుకూడ ఏ సాధనములును లేకపోయినను ఈ సంధ్యోపాసనచేసినే తరించుటకు శ్రీ శాస్త్రిగారిని ప్రబోధించేసికదని నా తాత్పర్యము.

ఇకనూ శ్రీ శాస్త్రిగారు వ్రాసిన విషయములలో సారాంశమును మాత్రము ప్రతిపాదించినను ఈ యుపోద్ఘాతము బహువిస్తారమగునని సంతోషముగా ప్రతిపాదించితిని. కనుక ఆస్తికద్విజవర్గులెల్లరకు శ్రీ శాస్త్రిగారు రచించిన పూర్ణాభిధాంద్రవ్యాఖ్యానము మొదలును ఈ సంధ్యాతత్వసుబోధినిగ్రంథమును తెప్పించుకొని, చదివినను ద్విజాస్వామును సార్థకము చేసికొని చిచ్ఛక్తిరూపిణియగు సంధ్యాదేవతానుగ్రహమును బొంది కృతికృత్యులు కాగలరనియు

అనేకద్విజపుంగవులకు ఈ గ్రంథమును చదువనలయునని ప్రబోధన చేయగలరనియును ఆశించుచున్నాను. ఇట్టి గ్రంథమును రచించిన శ్రీ వేదమూర్తులగు బ్రహ్మశ్రీ సోమయాజుల వేంకటాచలకృష్ణి గారు ఆస్తికజనులందరికిని అభినందనీయులని నస్తుష్టిని సూచించుచున్నాను.

ప్రొ. తత్ సత్

ఇట్లు

మద్దులపల్లి మాణిక్యశాస్త్రి

కాశ్యపురి ఆశ్వయుజ కృష్ణద్విజయ

సామ్యవాసరము

18-10-1978

ఓమ్

తొలి పలుకు

భారతీయులకు, విజ్ఞానపుగనులైన వేదములే, పరమప్రమాణములు. ఆ వేదములు భారతీయులకు ఇహపరసాధకములైన, అనేక ధర్మములను బోధించుచున్నవి. ఆ ధర్మములయొక్క సారమే ధర్మాధికామమోక్షములను నాలుగు పురుషార్థములు. ఈ నాలుగింటిని సాధించిన మానవుడే, కృతకృత్యుడు, ధన్యుడు నగును. ఉత్తమోత్తమనాగరికత ఈ నాలుగింటియందే ఉన్నది. ఎట్లన— ఈ నాలుగింటియందును మధ్యనున్న అర్థకామములు (ధన - భోగములు) రెండును ఇహమునకు సంబంధించినవి. మొదటిదగు ధర్మము ఇహములకు రెండింటికి సాధనమై, తన తర్వాతనున్న అర్థకామములలోకూడ, వాటిని కూడ ధర్మయుక్తములుగా చేయుచున్నది. ధనం చాసెను, ధనవ్యయములు రెండును ధర్మయుక్తములుగా నుండవలెను. అట్లే భోగములకుండు ధర్మయుక్తములుగా నుండవలెను. ఇక, ధర్మమునకు చోటక్కడ? ఇట్టి ఈ మూడింటిచేతనే ఉత్తమోత్తమనాగరికత నెలయుచున్నది. కనుకనే, ప్రపంచమంతయును భారతీయనాగరికతను ఆశ్చర్యముతో వేయినోభిలతో పొగడుచున్నది. ఇక పరమగ, స్వర్గము. నాలుగవదగు మోక్షము సాధించునగూడ మించినదై పునర్జన్మరహితమైన జీవబ్రహ్మైకరూపమోక్షమే. ఇదియే సర్వమానవులకును పరమగమ్యము.

ఇట్టి మోక్షమును సాధించుటకు ఒక జన్మము చాలదు. రెండు జన్మలు చాలవు. అనేకజన్మములే తీవలయును. “బహుగానాం జన్మణాం తే జ్ఞానవాన్ మాం ప్రపద్యతే॥ అని భగవద్గీతలో శ్రీకృష్ణపరమాత్మయే చెప్పెను. ఐనను గూడ మిక్కిలి కష్టసాధ్యము

ఇట్టి మోక్షమును సాధించుటకు పరమసులభమైన యుపాయమును వేదమే ద్విజులకు, తప్పక చేయవగు నిత్యకర్మరూపముగా అందించినది. “అహరహః సంధ్యాముపాసీత” ప్రతిదినమును (మూడు వేళలందును) సంధ్యోపాసనమును చేయనలెనని.

ఈ సంధ్యోపాసనము పునర్జన్మరహితమైన మోక్షము నిచ్చునది. సంధ్యోపాసనమే సంధ్యావందన మనబడుచున్నది. దీనిని భారతీయద్విజులందరును ననాదిగ నాచరించుచున్నారు.

ఇట్లు మోక్షమును సంపాదించునట్టి సంధ్యోపాసన (సంధ్యావందన) మన నేమి? దీని నెట్లు చేయవలెను? దీనికి ఫలమేమి? అను ప్రశ్నలు కలుగుట సహజమే కదా! బదులు చెప్పబడుచున్నది.

తైత్తిరీయబ్రాహ్మణశ్రుతి ఇట్లు చెప్పుచున్నది.

“ఉద్యంతమస్తంయంతమాదిత్యమభిధ్యాయన్, తస్యైవ బ్రాహ్మణో విద్వాన్ సకలం భద్రమశ్నుతే అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మిష్యేతి య ఏకం వేద” అని.

అనగా—విద్వాన్ బ్రాహ్మణః =

సంధ్యావందనముచేయు పద్ధతిని తెలిసిన బ్రాహ్మణుడు, సూర్యోదయమునకు ముందును, సూర్యాస్తమయమునకు ముందును, ఆదిత్యమండలమునందు బ్రహ్మచైతన్యస్వరూపిణీయగు సంధ్యాదేవతను “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ. సాహమస్మి” యను మంత్రముతో అభేదబుద్ధితో (ఆ సంధ్యాదేవియును తాను నొక్కటయేయని) ధ్యానముచేయనలెను. ఇదియే సంధ్యావందనము. (అనగా తాను, పరబ్రహ్మస్వరూపుడే యని గుర్తించి ధ్యానించుట సంధ్యావందనమని భావము) ఇట్లు ధ్యానముచేయు నాతడు “తానెప్పుడుకే, నిజముగ పరబ్రహ్మస్వరూపుడేయై యుండికూడ, అజ్ఞానముచేత, తాను జీవుడనని భ్రాంతిపొందినవాడై, ఇట్టి సంధ్యోపాసనచేత, ఆ అజ్ఞానము పటాపంచలైపోగా, పరిశుద్ధమైన యంతఃకరణముగల

వాడై, పరబ్రహ్మసాత్కారమునుపొంది, పరబ్రహ్మైక్యమును పొందును. అని యర్థము. ఈ శ్రుతివచనము సంధ్యావందనమన నేమియో, దాని నెప్పుడు చేయవలెనో, దాని నెట్లు చేయవలెనో దానికి ఫలమేమియో, యను విషయములను, అతిస్పష్టముగ వివరించినది.

ఇట్టి సంధ్యోపాసనమును, సూర్యమండలమునందు గదా! చేయవలసియున్నది. కాని, అదే సంధ్యాసమయమున మండేహరాక్షసులతోడి యుద్ధముచేత నామండలము యుద్ధోపద్రవములో మునిగియుండును. కాన సూర్యమండలమునకు స్వాస్థ్యము సంపాదించుటకుగాను, ఆమండేహరాక్షసనాశముకొరకు మూఢర్ఘ్యముల నీయవలెను. ఇట్లు ఉపాసనకొరకుగాను అర్ఘ్యముల నిచ్చుటచేత-ఉపాసనము ప్రధానమగుచున్నది. అర్ఘ్యము దానికి పూర్వాంగమగుచున్నది. ఇట్లే మార్జనము మొదలగునవి పూర్వాంగములుగను, గాయత్రీజపము, సూర్యోపస్థానము మొదలగునవి ఉత్తరాంగములుగను చేయబడుచున్నవి. వీటన్నిటికిని ప్రధానమై, అంగియైనది సంధ్యోపాసనము.

ఇట్లు శ్రుతిస్మృతులు చెప్పిన ప్రకారము సంధ్యావందనము నాచరించుచున్నను, దీర్ఘదీర్ఘకాలమునకు ఆచరణలో, నేమియో కొన్ని లోపములుకాని, వ్యత్యాసములుగాని అజ్ఞానమువలన కలుగుట సహజమే. కాని, అందులకుతోడు రెండువందల సంవత్సరములగుముందే, శ్రీకృష్ణపండితులవారు శ్రుతిస్మృతులకు విరుద్ధముగ, ప్రధానమగు సంధ్యోపాసనమును శ్రోసింపుచ్చి, అంగమగు అర్ఘ్య ప్రధానమే ప్రధానమనియును, శ్రీచౌంఢపాచార్యులవారు అంగమగు గాయత్రీజపమే ప్రధానమనియును తాము వ్రాసిన సంధ్యాభాష్యములందు వ్రాసిరి. వారి వ్రాసినను జూచి చాలమంది పండితులును పామరులును, (ఏబది సంవత్సరములకు ముందు నేనును,) వెనుకముందులరయక, అదియే సరియైనది, ప్రామాణికమైన పద్ధతి

యనుకొని అట్లే, అంగములనే ప్రధానముగ నెంచి చేయ నారంభించినారు.

ఇది ఎట్లున్నదనగా— వెండ్లికుమారుడు లేకుండా వెండ్లిని జరుపుచున్నట్లున్నది. వెండ్లికుమారునకు గదా! వెండ్లిజరుపవలెను! కాని వెండ్లికుమారుడు లేకుండగనే వెండ్లి జరిగిపోవుచున్నది. ప్రస్తుతమున సంధ్యావందనానుష్ఠానమట్లున్నది.

ఎట్లనగా—అందరును “ప్రాతిస్సంధ్యాముపాసిష్యే” ప్రాతి స్సంధ్యాదేవతను ఉపాసించెదను.” అని సంకల్పమును చేయు చున్నారు. కాని సంధ్యాదేవతయొక్క ఉపాసనమును మాత్రము చేయకుండా సంధ్యావందనమును జరుపుచున్నారు. పేరు సంధ్యావందనము, కాని సంధ్యాదేవతకు అచ్చట చోటు లేదు. పూర్వోక్తి రాంగములను మాత్రము చేయుచున్నారు. ఎంత విచిత్రముగ నున్నది!

ఏది యంగి? ఏవి యంగములో చాలముచికి హేలియకపోవుట చేత ఇట్లు జరుగుచున్నది. ఇంకొక విశేషము. వేదములందును శాస్త్రములందును, పురాణములందును, ఇతిహాసములందును సర్వము మొత్తము సంధ్యాకర్మకు అంతకును “సంధ్యోపాసనము” అనియును, “సంధ్యావందనము” అనియును మాత్రమే న్యవహారము చేయుదు. అర్ఘ్యప్రదానమనిగాని, గాయత్రీజపమనిగాని న్యవహార మెచ్చటను లేదు.

తిర్వాత మాయలవేల్పుగు శ్రీబాలాచర మేన్వేరీకవంగాకిరీతి ప్రేరితుడనై శ్రీలలితాసహస్రనామభాష్యమును చిదుర్ముఖుడిని అందు ఉత్తరపీఠికయందు జెప్పడియవ శ్లోక భాష్యమున సూర్యమును పురస్కరించుకొని సర్వతంత్రస్వతంత్రులగు శ్రీభాస్కరరాయల వారు వ్రాసిన ఒక అపూర్వవిషయమును చదివెడిని. అది యేదన— “ఏవం సంధ్యావందనపదవాచ్యం ప్రధానం అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి

మంత్రార్థానుసంధానం ఆదిత్యావచ్చిన్నచైతన్యస్య స్వావచ్చిన్న
 చైతన్యేన సహజేదభావనాకూపం” అని. అనగా — “అసా
 వాదిత్యో బ్రహ్మ” యను మంత్రముయొక్క అర్థమును, “ఆదిత్య
 మండలములోని బ్రహ్మచైతన్యము, తనలోని ప్రత్యక్షైతన్యము,
 ఈ రెండునూ ఒక్కటియే అని, ధ్యానించుటయే సంధ్యానందనమని
 యును. ఆధ్యానమే మొత్తము సగధ్యాకర్మయందు ప్రధానమని
 యును. అత్యంతస్పష్టముగ, సగధ్యానందనమనగ నేమియో, దాని
 స్థానము చేయనలెనో మొత్తము సగధ్యాకర్మయందు దాని స్థాన
 మేమియో మొదలగు విషయములను, సగదేహమునకు తావు లేకుండ
 వ్రాసినారు. దానిని చూచి ఆశ్చర్యమునను ఆనందమునను మునిగి
 పోయినది. కృతికృత్యుడను, ధన్యుడనైతి ననుకొంటిని.

ఆ మనునాడు మొదలుకొనియే రాజమహేంద్రవరమునందలి
 గౌరివీరాగ్రంధాలయమునందును, మద్రాసునందలి అడయూరులోని
 బ్రహ్మాలయమునందును, సుమాత్రాదు సావత్సరిములు వేదము
 లందులి బ్రాహ్మణభాగములను (బ్రాహ్మణభాగములందే సంధ్యా
 నందనమును గూర్చి కొన్ని వినరములు నొరికినవి) ఉపనిషత్తుల
 నున్నూ, ధర్మశాస్త్రగ్రంథములను, కొన్ని పురాణములను, కొన్ని
 సంధ్యానందనపద్ధతిగ్రంథములనున్నూ యథానుసరిగ అతిజాగ్రత్తగ
 పఠశీలిచితిని. అట్లు పరిశీలించగ, శ్రీకృష్ణపండితులవారి మత
 మునకు విరుద్ధములైనవి యనేకవిషయములు లభించినవి. ఆ విషయ
 ములను సరికించి, తెలిసికొని, తెలిసికొనిన సత్యవిషయములను
 ద్వివిధములగా వివరముగ తెలుపుటకొరకు, ప్రకటింప, నుత్సా
 హము కలవాడనై “సంధ్యాతత్త్వసుబోధిని”యను పేరుతో
 ఈతలు సంగ్రహముగ సగస్మృతిభాషయందు నలువది శ్లోకము
 లుగో ఆ విషయములను వ్రాసితిని. తర్వాతి ఆ శ్లోకములకు “తాత్పర్య
 బోధిని” యను పేరుతో విపులమగు వ్యాఖ్యానమును, అంగా
 గినియాపణము శ్రీకృష్ణపండితుల వారి యొక్కయు, శ్రీ చౌండపా

చార్యులవారియొక్కయు మతనిరాసనము మొదలగు వనీకవిషయములతో వ్రాసితిని. అప్పటికి నాయభీష్టము కొంతవరకు తీరినది.

తర్వాత ఆ గ్రంథమును జూచి, పెద్దలు హర్షించిన తెనుగివా! అందువలన 1955వ సంవత్సరమున మరల శ్రీచేపిచేరినున్నదేని శ్రీ శ్రీ శ్రీ కంచి కామకోటిపీఠాధిపతులును, జగద్గురువులును శ్రీమచ్చంద్రశేఖరేంద్రనరస్వతీస్వాములవారి దర్శనముకొనిన కాయనగరమునకు వెళ్ళి శ్రీవారి దివ్యదర్శనమును చేసికొని. ఈ గ్రంథమును గూర్చి విన్నవించితిని. అందులకు శ్రీవాసు “కంచిలో” ఇరువది దినములుండి, యా గ్రంథమును తమకు పూర్తిగా వినిపించ వలసినదిగ ఆజ్ఞ యిడిరి. నేనట్లే ప్రతిదినమునను సాయంతాలములందు కొంచె కొంచెముగా గ్రంథమునంతను వినిపించితిని. చివరినానాన శ్రీవారిట్లనిరి. “అపూర్వోదయం గ్రంథం” అని, నానిని వాదే విన రించిరి. “ఇంతవర కెందరో సంధ్యావందనమును గూర్చి గ్రంథములు వ్రాసిరి. ఉపన్యాసముల నిచ్చిరి. ఎవ్వరును ఇందలి క్రొత్త ప్రాసే, క్రొత్తవియైనవి) విషయములను వినరించలేరి. ఎవ్వరును ఈ తత్త్వమును గుర్తించలేదు. ఇదియే, సరియగు సత్వమైన తత్త్వము. మిక్కిలి ప్రామాణికమైనది. సందేహము లేదు. అని యెరిచి యా ప్రశంసించిరి.

తర్వాత మరలనిట్లనుగ్రహించిరి. “ఈ గ్రంథమును చూచి వేయించుటకు నా దగ్గర భవములేదనినీ, కావున ఇదియెట్లు అచ్చగు నని” నీ విచారించకుము. ఇంత ప్రశస్తమైన గ్రంథము చూచి లేయించు భాధ్యతను నేను వహించుచున్నాను. అచ్చువేయటకు వీలుగ వ్రాసి, రెండుమాసములలో ఇచ్చటకు మరల తీసికొనిమ్ము” అని యాజ్ఞాపించిరి. నేనట్లే చేసి, మరల కంచికి వెళ్ళితిని. అనంత ననే శ్రీవారి దర్శనము కొరకు మద్రాసునుండి శ్రీ వి. త్యాగరాజన్ అనువారు, (రాజన్ ప్రెస్సుకు ప్రొప్రైటరు) వచ్చి శ్రీవారి దర్శనమును చేసికొనిరి. శ్రీవారు ఆయనతో ఇట్లనిరి. “ఈయన సంస్కృత

భాషలో వ్రాసిన అపూర్వమగు ఈ సంధ్యాతత్త్వసుబోధినీగ్రంథమునకు వేయిప్రతు లచ్చువేయించి యీయన కీయవలసిన” దని. ఆ మహాభక్తుడు, “మహాప్రసాద”మని, వారియాజ్ఞను శిరసావహించి వేయిప్రతుల నచ్చువేయించి నాకు ఇచ్చినారు. అందులో శ్రీవారి శ్రీముఖము గూడ విరాజిల్లు చున్నది. తర్వాత దేశములోని పలువురు పండితవర్యులకు ఆ గ్రంథములను ఉచితముగ సమర్పించుకొంటిని. దానిని పరిశీలించిన పండితవర్యులందరును, ఆ గ్రంథము నందలి యపూర్వ విషయములను మిక్కిలి ప్రశంసించి, నాపరిశ్రమను మెచ్చుకొనిరి.

ఈవిధముగ ఈ గ్రంథమచ్చయి, పలువురికు సంధ్యాతత్త్వము తెలియుటకు, ధర్మరక్షకులగు శ్రీశ్రీశ్రీ కంచి కామకోటిపీఠాధిపతులే కారణభూతులు. వారికి పండితలోకము కాదు, కాదు. ఆ స్థిలలోకమంతయును మిక్కిలి కృతజ్ఞముగ నుండును. నావిషయమును నేను ప్రత్యేకముగ చెప్ప నక్కరయే లేదుగదా!

అర్వాచి, పలుపురాగధ్రమహాజనులు ఈగ్రంథమును తెలుగు భాషలో వ్రాసినయెడల తెలుగు వారిందరికును సులభముగ సంధ్యాచందనసౌత్వము బోధపడునని ప్రేరేపింపగ ఈ గ్రంథమును తెనుగు భాషలో అనేక క్రొత్త విశేషములతోను, సంధ్యామంత్రార్థతాత్పర్యములతోను విపులముగను, విశిష్టముగను వ్రాసినాడను. ఇది ఈ గ్రంథోత్పత్తిచరిత్రము.

అందునలన—1. సంధ్యాచందనమనగ నేమి? 2. దాని నెందులకు చేయవలెను? 3. దాని నెట్లు చేయవలెను? 4. ఏదియంగి? 5. ఏవి యంగములు? ఈ మొదలగు అంశములను చాల చాల వివరముగను విశిష్టముగను ఈ గ్రంథమున వ్రాయుట యైనది.

ప్రస్తుతిమున సంధ్యాచందనప్రయోగమునందు సంధ్యోపాసనము మూత్రముననే కాదు. ఇంక ననేకవిషయములందు చాల లోపములును వ్యత్యాసములును కనబడుచున్నవి.

ఎట్లనగా—తొలుగొలుత 1. ఆచమనము చేయుటయందే కొన్ని లోపములున్నవి. తర్వాత ప్రాణాయామము, సోకల్పము మార్జనము, పాపపురుషదహనము, అర్ఘ్యప్రధానములతో కూడి కొన్ని లోపములు కనబడుచున్నవి. అర్ఘ్యము తర్వాత ఆత్మీయత ధీమాను ఆచమనమును ఎవ్వరును చేయుచుండుట లేదు. నిర్గుణ-నిర్గుణ-స్వతర-సంధ్యోపాసనమును గాని, ప్రకారముచేత నిర్గుణోపాసనమును గాని ఎవ్వరును చేయుటయే లేదు. “త. మిశ్నే కాక్షరం బ్రహ్మ” అనువాకమును గాయత్రీహృదయముతో చేర్చి వేయుచున్నారు. అది తప్పు, గాయత్రీహృదయము చేయుటతో కొన్ని లోపములున్నవి. అక్కరలేనివి చేయుచున్నారు. కావలసిన వానివి విడిచి పెట్టుచున్నారు, గాయత్ర్యుద్వాసనమును యెక్కడనో చేయుచున్నారు. ఉపస్థానము, దిబ్బమస్కారములు సరిగా నున్నవి. తర్వాత భూమ్యాకాశవంశము నెవ్వరును చేయుటలేదు. ఈ కారణముచేత సంధ్యావంశమున నున్న యాగముల అనుష్ఠాన ప్రకారమును, అంగియొక్క అనుష్ఠానప్రకారమును పూర్తిగా శాస్త్రము ననుసరించి వివరించుట యైనది.

ఇచ్చట సోక ముఖ్యమగు విషయమును ననధిగత ప్రార్థన.

ఈ నాగ్రంథమున శ్రీకృష్ణహరితి శ్రీ చంద్రచామర్యుల వారి మతములు ఖండింప బడినననగా - అర్ఘ్యప్రదానగాయత్రీహృదయములు సంధ్యా కర్మయందు ప్రధానములు కావని మూలము వివరింపబడినది. అంతయే. కాని అనుష్ఠానమున, ఆ రేచనము, అంగియను సంధ్యోపాసనమునను అత్యంతముఖ్యమగు పూర్వోద్ధిరాగములుగ అనుష్ఠింపబడును. అనుష్ఠానమునుండి రెప్పియైన ప్రధానమును (అంగి) సంధ్యా దేవతోపాసన మొక్కటియే క్రొత్తగ ఉద్ధరింపబడినది. కావున అనుష్ఠానమున నెచ్చటను తికమకలు లేవు. “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” మంత్రముతో నీటిని చేతితో తనచుట్టును త్రిప్పుటకాక - “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ+సాహమస్మి” అను మంత్రముతో ప్రధాన

మగు సంధ్యాదేవతోపాసనమును చేయవలెనను నది మాత్రమే
క్రొత్త విషయము అని నామనవి.

ద్విజవర్యుల మోదముకొరకు పలు శ్రమలకోర్చి అనేక గ్రంథ
ములను పరిశీలించి ఈ సంధ్యాతత్త్వసుబోధిసీగ్రంథమును వ్రాసి
నాడను. కావున ద్విజవర్యులందరును దీనిని శ్రద్ధతో జదివి, సంధ్యా
తత్త్వమును చక్కగ తెలిసికొని, శాస్త్రానుసారముగ శ్రద్ధాభక్తు
లతో, త్రిసంధ్యలందును సంధ్యోపాసనమును ఆచరించుచు తాము
శన్యులై నన్ను గూడ ధన్యు నొనర్చుదురు గాక!

ఓమ్ తత్ సత్

శివమ్.

ఇట్లు,

గ్రంథకర్త.

ఆ ముఖము

కుల మత తత్వాలకు పూర్వమైనది, ఆతీతమైనది వేదకాలము. అప్పుడు విజ్ఞానం వెల్లివిరిసింది; సంప్రదాయం చేరితూ శాస్త్రీయ సిద్ధాంతాలను ప్రజానీకంలోకి ప్రసరింపజేసింది. ఒక విచిత్రమైన ఉద్యమం కూడా అప్పుడు ప్రభవించింది. దానినిబట్టి మే సాధ్య వందనప్రక్రియకూడ.

ఆర్థ సంప్రదాయాలు నాగరకతామకుటాలు. అవి సమస్తముగా ఆచరింప దగినవి. నియమబద్ధమైన జీవితం కావలసిన వారి దేహా అవి పాటించవచ్చు. నియమాలు “మూఢసంప్రదాయములు” అని నెక్కిరించడం విజ్ఞానవంతుల లక్షణం కాదు.

సంధ్యలు రెండు—తొలి సంజ ఉపయం సంధ్య; మలి సంజ సాయం సంధ్య. ఒకటి కాంతి ద్వారము కాగా రెండవది నిద్రా ముద్రకు తరుణారణమార్గము. ఒకటి మానవకార్యాచరణకు ప్రారంభగీత మాలపించును. మరొకటి అలసిన అవయవములను విశ్రాంతివింజామరముల వీచును.

సంధ్యలు రెంటిలో అజరామరమైన అమృత సందేశమున్నది. భౌతిక జీవిత పరమార్థప్రబోధమున్నది.

అందువల్ల సంధ్య వందనీయము. సంధ్యావందనము కేవల కార్మికానుష్ఠానముగా పరిగణింపబడుట శోచనీయము. అర్హితత్వ జ్ఞానమునకు, పరమాత్మప్రభావశక్త్యనగాహనకు మూలసూత్రమిది.

సంధ్యావందనప్రక్రియలో పరమేశ్వరప్రార్థన మున్నది; గాయత్రీమంత్రజపమున్నది; శాంతిసందేశమున్నది; లోకకల్యాణ ప్రదమైన ఆకాంక్షయున్నది; ఆశీస్సున్నది.

అట్టి సంధ్యాతత్వము సుబోధకముగా శ్రీ సోమయాజుల వేంకటాచలశాస్త్రిగారు ఆంధ్రలోకమునకు అందించుచున్నారు.

ఈ “సంధ్యాతత్వసుబోధిని”ని పూర్వము శ్రీ శాస్త్రిగారు సంస్కృతములో వ్రాసినారు. దానిని కంచి కామకోటి పీఠాధిపతులు వేవిధముల కొనియాడి ఉన్నారు.

ఇప్పుడు తెలుగులో తేటతెల్లముగా “సంధ్యాతత్వసుబోధిని” వెలువడుట ఆంధ్రుల అదృష్టముగా భావించుము.

“సంధ్యాతత్వసుబోధిని”ని మా ప్రచురణగా వెలువరింప జేస్తున్న శ్రీ సోమయాజుల వేంకటాచలశాస్త్రిగారికి కృతజ్ఞులం.

ఈ గ్రంథం భావుకుల మన్ననలందుకో గలదని అశ.

—ఆంధ్ర విజ్ఞాన సమితి

ఓమ్

శ్రీమహాగణపతయే నమః

“యత్సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే”

ఇతి శ్రుతిః

సంధ్యోపాసనశబ్దముయొక్క-

అర్థవిచారము

పరబ్రహ్మవైతస్వమును తాని, వైతస్వరూపుడైన దేవునిగాని, జీవబ్రహ్మైక్యరూపమోక్షమునుగాని అంగీకరించని కొఱియూచి, సంధ్యోపాసనశబ్దమునకు ఈ క్రిందివిధముగ అర్థమును వర్ణింపెను.

సంధ్య యనగా సంధ్యాకర్మయందు తోలుతోలుతచేయు ఆచమనము మొదలు, చినరజేయు అభివాదనమువరకు గల కర్మల సమూహము అర్థము. ఉపాసన అనగా అనుష్ఠానము. అనగా ఆత్మలను ఆచరించుట అర్థము. అనగా—ఆచమనము మొదలు అభివాదనము వరకు గల కర్మల నన్నింటిని చేయుటయే సంధ్యోపాసనశబ్దమున కర్థము. అని అభిప్రాయము. వారు ఇట్లు అర్థమును చెప్పటానికే ప్రమాణవచనములు కనబడవు. వారు ఏవియో కొన్ని యుక్తులను మాత్రము కనబరచెదరు.

ఇక-సర్వతంత్రస్వతంత్రులును వేదభాష్యకర్తలును స్వర్ణులు నగు శ్రీమాధవాచార్యులవారు సంధ్య అనగా ఆ పేరుగల దేవత అనియును ఉపాసనమనగ అభిధ్యానము (అహంగ్రహముతో ధ్యానము) అర్థమనియును చెప్పిరి.

ఎట్లనగా—

శ్రీమాధవాచార్యులవారు తాము రచించిన పరాశరమాధ

వీయమున (పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యానము) సంధ్యావందనప్రకరణమున ఇట్లు వ్రాసిరి. “సంధ్యాముపాసీతేత్యత్ర ఉపాసనమభిధ్యానం. అత ఏవ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం = “ఉద్యంతమ స్తయంతమాదిత్యమభిధ్యాయన్ కుర్వన్ బ్రాహ్మణో విద్వాన్ సకలం భద్రమశ్నుతే సావాదిత్యో బ్రహ్మోతి బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మప్యేతి య ఏవం వేద.” ఇతి. అని.

అనగా— “అహరహః సంధ్యాముపాసీత” ప్రతిదినమునను సంధ్యనుపాసింపవలెను. అనే వేదవాక్యము విధించుచున్న ఉపాసన అనగా అభిధ్యానము అర్థమని చెప్పిరి. అట్టి అర్థమును తాము చెప్పుటకు తైత్తిరీయబ్రాహ్మణశ్రుతివచనమునే ప్రమాణముగ నిచ్చిరి. అనగా— ఉపాసనశబ్దమునకు అభిధ్యానమర్థమని వేదమే చెప్పుట నలన ఎవరో కొందరు చెప్పునట్లు అనుష్ఠానము అర్థము కాదు. అని భావము. ఇంకనూ పై తైత్తిరీయశ్రుతికి అర్థమును వ్రాయుచు అభిధ్యాయన్ పదమునకు వెనుకనున్న “ఆదిత్యం” అను పదమునకు సంధ్యాపదవాచ్యమాదిత్యం = సంధ్యాపదమునకు అర్థమైన సూర్యుని కని అర్థము వ్రాసిరి.

అన నేమి? వినరింపబడుచున్నది.

బ్రహ్మసూత్రములను వ్రాసినట్టియు వేదవిభాగకర్తలైనట్టియు బ్రహ్మవిద్వరిఘ్నలునగు శ్రీ వ్యాసభట్టారకులు తాము వ్రాసిన స్మృతియందు సంధ్యాస్వరూపమును ఇట్లు నిరూపించిరి: “సంధ్యా హి సూర్యగం బ్రహ్మ” అని. దీనిని గురించి సంధ్యాప్రశంసయందు వివరముగ వ్రాయుట యైనది. ఐననిక్కడ అర్థము వ్రాయబడును. సూర్యగం = సూర్యమండలాంతిర్యామియును, సూర్యజీవప్రేరకమైన, బ్రహ్మ = బ్రహ్మచైతన్యము, సంధ్యా = సంధ్యాదేవత. హి = ఈ విషయము స్వేదప్రసిద్ధము అని.

ఇంకనూ స్మృతిముక్తాఫలమునందు “అనుసంధ్యముపాసీత సంధ్యాపూజం రవిం ద్విజః” మూడు సంధ్యలందును సంధ్యాపూజు

జైన రవిని, అనగా సూర్యుని ఉపాసించవలెను. అని యర్థము. వ్యాస స్మృతి ఆదిత్యమండలాంతర్యామియగు బ్రహ్మచైతన్యము సంధ్యయని చెప్పెను. అట్టి సంధ్యాకాపుడగు సూర్యుని ఉపాసించవలెనని స్మృతి ముక్తాశలము చెప్పుచున్నది. సంధ్యాకాపుడగు సూర్యుడనగా నేమి యర్థము? వివరింపబడుచున్నది. సంధ్య యన సూర్యమండలాంతర్యామి యగు బ్రహ్మచైతన్యమని శ్రీ వ్యాసులు చెప్పుటనలన అట్టి సంధ్యాకాపుడగు రవి అనగా, పై శ్రుతియందలి ఆదిత్యుడననుచు ఆదిత్యమండలముగాని ఆదిత్యమండలాభిమానియగు సూర్యుడవుడు గాని అర్థము కాదు. మరేమి? ఆ సూర్యమండలాంతర్యామియగు బ్రహ్మచైతన్యము భాగలక్షణ (జహదహల్లాక్షణ) చేత అర్థముగా చెప్పవలెను. ఆ బ్రహ్మచైతన్యమే సంధ్యాదేవత. కాగా ఆదిత్య శబ్దమునకు బ్రహ్మచైతన్యమర్థమనినప్పుడు అర్థాంత ఆదిత్యశబ్దమునకు బ్రహ్మచైతన్యస్వరూపిణి యగు సంధ్యాదేవతయే అర్థమునును. ఎట్లు?

ఆదిత్యశబ్దమునకు, (1) ఆదిత్యమండలము (2) ఆ మండలాభిమానియగు సూర్యుడవుడు (3) ఆ సూర్యుడవప్రేరికయగు బ్రహ్మచైతన్యము అను ఈ మూడును అర్థమగును. కాని ఇచ్చట బ్రహ్మచైతన్యమే సంధ్యయని చెప్పుటచేత తొలి రెండర్థములను విడిచివెట్టి మూడవ అర్థమును మాత్రము జహదహల్లాక్షణచేత చెప్పవలెను. అది సంధ్య కావున ఆదిత్యశబ్దమునకు సంధ్య అర్థమయ్యెను.

కావున, ఆదిత్యమభిధ్యాయన్ అనగా-సంధ్యామభిధ్యాయన్ అని యర్థమగుచున్నది. కాన శ్రీసర్వజ్ఞ మాధవాచార్యులవారు ఈ శ్రుతిని “సంధ్యాముపాసీతి అనుదానికి ఆదిత్యమభిధ్యాయన్” అని ఉదాహరణముగా నిచ్చుట యుక్తిసహముగను మిక్కిలి సముచితముగను ఉన్నది. పైవ్యాసస్మృతిముక్తాశలనచనముల అర్థమును మనసులోనుంచుకొనియే శ్రీ సర్వజ్ఞ మాధవాచార్యులవారు “ఆదిత్య” అను పదమునకు “సంధ్యాపదవాచ్యమాదిత్యం” అని వ్యాఖ్యానించుటయును వారి సర్వజ్ఞత్వమునకు ఎంతయో సముచితముగనున్నది.

వారియొక్క వేదశాస్త్రతత్వపరిశీలనమహిమయును తెలియుచున్నది. ఇంకనూ ఆదిత్యమండలమునందు బ్రహ్మచైతన్యమున్నదని (శ్రీ) వ్యాసులవారే, తమ బ్రహ్మసూత్రములందు “అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్” “భేదవ్యపదేశాచ్చ” అను సూత్రములచేత స్థాపించినారు. ఇట్లు బ్రహ్మతత్వవిదగ్రగణ్యులగు (శ్రీ) వ్యాసభట్టారకులు చెప్పినదానిని కాదని చెప్పగలవారెవరున్నారు? ఇట్లు (శ్రీ) సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు సంధ్యాపదమునకు, దేవత యర్థమనియును ఉపాసనాపదమునకు అభిధ్యానమర్థమనియును శ్రుతిస్మృతిప్రమాణనచనములతో నిరూపించి, స్థాపించిరి.

తొలుత చెప్పిన కొందరిమతమునకు ఇట్లు శ్రుతిస్మృతిప్రమాణవచనములు లేవు. కాన శ్రుతిస్మృతివచనసహకారము లేని ఆకొందరిమతియు యుక్తిసహము కాని, ప్రమాణము కాని కానేరదు. అందువలన ఆమతియును ఒకప్రక్కనుంచి, (శ్రీ) సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులమతియునకు ఇంకనూ శ్రుతిస్మృతివచనసహకారబలమెంతవరకున్నదో పరిశీలించుము.

పైన వినరించిన ప్రకారము ప్రమాణరాజుగు తైత్తిరీయబ్రాహ్మణవచనము మాత్రమే గాక ఐతరేయబ్రాహ్మణమున గూడ “సంధ్యాం మనసా ధ్యాయేత్” సంధ్యాదేవతను మనసుచేత ధ్యానించవలెను. అని, సంధ్యాశబ్దమునకు దేవతార్థమును ఉపాసనశబ్దమునకు ధ్యానమర్థమనియును అత్యంతస్పష్టముగ చెప్పబడెను. ఈయైతరేయబ్రాహ్మణవచనము బ్రహ్మసూత్రభాష్యమున “తత్తు సమన్వయాత్” అను సూత్రభాష్యమున ఆదిశంకరభగవత్పాదులవారు ఉదహరించిరి.

ఇంకనూ =

“యశ్చ సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే” అని సంఖ్యోపాసనము బ్రహ్మోపాసనమే, యని వైష్ణవస్మృతిముక్తావళియందు ఒక శ్రుతివచనముచెప్పుచున్నది. ఇట్లు (శ్రీ) సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారిమతియును మూడు ప్రత్యక్షశ్రుతివచనములు బలపరచుచున్నవి.

ఇక స్మృతులను పరీక్షింతము.

1. విష్ణుస్మృతి.

“కాలద్వయేఽపి సంధ్యాఖ్యదేవతాయా ఉపాసనం।

కుర్వాన్ దిశో నమస్కు-ర్యాద్విగోళాంశ్చ పృథక్ పృథక్” అని.
ప్రాతస్సాయముభయకాలములందును ‘సంధ్య’ యనుదేవుగల దేవతని పాసించుచున్న ద్విజుడు ఆయుచాసనాంగముగ దిక్కులను పక్కనులను వేర్వేరుగ నమస్కరింపవలెను. అని. ఇచ్చట సంధ్యాశబ్దమునకు దేవత అర్థమని స్మృతియే అత్యంతస్పష్టముగ చెప్పినది.

2. ఆశ్వలాయనగృహ్యసరిశిష్టమునందు.

“అథ సంధ్యాముపాసీతేత్యాచార్యాః. యానహోవా విషాః సంధీ, యశ్చ పూర్వాహ్నపరాహ్నయోః, తిత్త్యాంధవా దేవతా సంధ్యా. తాముపాసీతేతి.”

సంధ్యనుపాసించవలెనని యాచార్యులుపదేశించుచున్నారు. మూడు సంధికాలములందును ఉపాసకులుధ్యానించుటకొరకు నాదిత్య మండలమునందు సంనిహితమైయున్న దేవత సంధ్యాదేవత. ఆ సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెను. అని. అత్యంతస్పష్టముగ చెప్పబడెను.

3. యోగియాజ్ఞవల్క్యులు.

“బ్రహ్మణోపాస్య తే సంధ్యా విష్ణునా శాశ్వతేణ చ।

కస్మాన్నోపాసయేద్దేవీ, శ్రేయస్కామో ద్విజో భ్రమః”

ఇచ్చట సంధ్యాశబ్దమునకు దేవతయే అర్థమని స్పష్టముగ చెప్పబడినది.

4. వసిష్ఠస్మృతి.

“యా సంధ్యా సా జగత్సృజిః మాయాతీతా తు నిష్కలః।

ఈశ్వరీ కేవలా శక్తిస్తత్త్వత్రయసముద్భవా”

ఇచ్చట గూడ సంధ్య యన చిచ్ఛక్తి దేవత యని స్పష్టముగ చెప్పబడినది.

ఇట్లు సంధ్యాశబ్దమునకు దేవతయే అర్థమని చాలస్మృతులు

ఎలుగెత్తి చెప్పుచున్నవి. ఉపాసనశబ్దమునకు ధ్యానమర్థమని కూడ స్మృతులు చెప్పుచున్నవి.

ఎట్లనగా—

5. గౌతమస్మృతి.

ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ధ్యాయేత్సంధ్యామితి శ్రుతిః॥
మూడు ప్రాణాయామములను చేసిన పిమ్మటను సంధ్యా దేవతను ధ్యానింపవలెనని శ్రుతి చెప్పుచున్నదని గౌతములవారు చెప్పినారు.

6. వ్యాసస్మృతి.

“ప్రణవవ్యాహృతిభిశ్చైవ కృత్వాత్మానం ప్రదక్షిణం,
ఆచమేతి తత స్తిష్ఠన్ ధ్యాయేత్సంధ్యాం సమాహితః.”

ఇచట సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెనని వ్యాసులవారు ఉపాసనమునగ ధ్యానమని స్పష్టముగ చెప్పిరి.

7. శంఖస్మృతిలోగూడ పై శ్లోకము వంటి శ్లోకమును వ్రాసి సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెనని ఉపాసనశబ్దమునకు ధ్యానార్థమును స్పష్టముగ వ్రాసిరి.

8. వ్యాసులవారు తమ స్మృతిలో సంధ్యానుష్ఠానపద్ధతిననిరూపించు సంగ్రహమున.

“ప్రాక్తేష తితిస్థిత్యా, దర్శేష సుసమాహితః।

ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ధ్యాయేత్సంధ్యామితి శ్రుతిః”

సూర్యకొలు గల దర్శలమీద నిలబడి మూడు ప్రాణాయామములను చేసి సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెనని శ్రుతి చెప్పుచున్నదని ఉపాసనశబ్దమునకు ధ్యానార్థమును శ్రుతియే చెప్పుచున్నదని చెప్పినారు.

9. కూర్మపురాణమున.

“ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ధ్యాయేత్సంధ్యామితి శ్రుతిః”

అని, అర్ఘ్యప్రక్షేపణప్రక్షేణాచమనానంతరమున నిలబడి మూడు ప్రాణాయామములను చేసి సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెను.

అని శ్రుతి చెప్పుచున్నదని చెప్పబడినది. ఇట్టి శ్రుతిభాగములు దైవ వశమున ఖలమై యుండవలెను. ఆ శ్రుతిప్రస్థలగు మహర్షులు మనకు తమ స్మృతుల ద్వారా ఆ యర్థమును దెల్పిరి.

ఇట్లు శ్రుతులును స్మృతులును సంధ్యాశబ్దమునకు సాధ్య భేదార్థమును ఉపాసనశబ్దమునకు ధ్యానార్థమును గొఱచెట్టివాని చుండగ సంధ్యోపాసనశబ్దమునకు కర్మకలాపానుష్ఠానము అని ప్రమాణవచనాధారము లేకుండ కన్పడుట సమంజసముగా లేదు తోచుచున్నది.

ద్రావిడదేశీయులు (అరవవారు) అర్హ్యప్రక్షేపణప్రవేశాచమనాసంతరమున, సంధ్యోపాసనము నిట్లు చేయుచున్నారు. కాని వారికిని సంధ్యోపాసనమని తెలియదు. “అనావానిశ్యో బ్రహ్మ. బ్రహ్మైవాహమస్మి” అని. ఇంతతో ఊరుకొనిక “య ఏష దేశ్య హిరణ్యయః పురుషః, స ఏవాహమస్మి” అనియును చెప్పుచున్నారు. కాని చదువుకొన్నవారు ఏ కొంచెము మంచియో ఇట్లు చేయుచున్నారు. శాస్త్రజ్ఞానములేనివారు “అనావానిశ్యో బ్రహ్మ. బ్రహ్మైవాహమస్మి.” అని మాత్రమే చాలమంది చేయుచున్నారు. నేను చదువుకొన్నవారిని చదువుకొననివారిని గూడ చాలమంది యడుగగా “సంప్రదాయమిట్లున్నది. ఇట్లు చెప్పుచున్నాము. ఇది యెందులకో తెలియదు. అని యనుచున్నారు. ఇది సంధ్యోపాసనమని వారికి తెలియదు. కాని సంప్రదాయానుసారముగ ఇట్లునుచున్నారు. ఇందుచేత తెలియుచున్న దేమనగా ద్రావిడదేశము నందు సంధ్యోపాసనసంప్రదాయము పూర్తిగా కనిపలేదని. వారికి అంగాంగిభావము తెలియదు.

ఈ యుపాసనవాక్యమున “అనావానిశ్యో బ్రహ్మ” నిర్వాచి “బ్రహ్మైవాహమస్మి” యని చేప్పుచున్నారు. కదా! దీనికి ప్రమాణమేమి? యని చాలగ్రంథములను పరిశీలించితిని. ఎచ్చటను ప్రమాణవచనము కనబడలేదు. కాని వ్యాసస్మృతియందు మూర్తిము “నా హమస్మీత్యుపాసిత విధినా యేన కేనచిత్” అని యున్నది. శ్రీవ్యాసుల

వారు సంధ్యా స్వరూపమును చెప్పి సందర్భమున తమ స్మృతిలో “సంధ్యా హి సూర్యగం బ్రహ్మ సంధ్యానావవిభాగతః” అని ఉపాసకుడు సంధ్యా దేవతను అభేదబుద్ధితో ధ్యానింపవలెనని చెప్పిరి. కాని, ఆ యభేదధ్యానాకారము ఎట్లుండునో అచ్చట చెప్పలేదు. కాని ఆ యుపాసనాకారమును మరియొక చోటున చెప్పిరి. “నాఽహమస్మీస్యపాసీత” యని. ఈ వచనమును చూచిన తర్వాతనే నామనసు కుదాటపడినది. అందువలన సంస్కృతగ్రంథమున “అసావాదితోఽబ్రహ్మ” తర్వాతి చేర్పబడిన “బ్రహ్మైవాఽహమస్మి” అనుదానికి ప్రసూనావచనము దొరకకపోవుటవలన ఆ వాక్యమును తొలగించి, వ్యాసులవారే స్వయముగ తమ స్మృతియందు చెప్పిన “నాఽహమస్మి” యను వాక్యమును చేర్చిరిని. కాగా “అసావాదితోఽబ్రహ్మ. సాఽహమస్మి” యనునదియే సంపూర్ణమైన ఉపాసన వాక్యము. అందువలన ఈ “సాఽహమస్మి” యనునది క్రొత్తగా వచ్చినదే! యని సందేహపడనక్కరలేదు. అని మనవి చేయుచున్నాను.

ఇంకనూ — బ్రహ్మైవాఽహమస్మి” అను వాక్యమునందలి “బ్రహ్మ” పదమునకు “పరబ్రహ్మముగా (పరబ్రహ్మత్వేన) భావింపబడిన ఆ “సంధ్యాదేవత” యని కొంచెము శ్రమతో అర్థమును చెప్పకొనవలసియున్నది. “నాఽహమస్మి” యను పాఠమునందు తిచ్చబ్రహ్మ పూర్వమునచ్చిన దానిని యర్థముగా చెప్పనది గాన “నాఽహమస్మి” యను వాక్యమునందలి “సా” యను పదముచేత శ్రమలేకుండగనే “ఆ సంధ్యాదేవత” అను అర్థము సులభముగ తోచును. కాన పాఠకమహాశయులు ఈ “సాఽహమస్మి” యను పాఠము ఏమో క్రొత్తగా నున్నదే యని సందేహపడనక్కరలేదు. ఈ “నాఽహమస్మి” యను నదియే ప్రామాణికపాఠమని తెలియగోరుచున్నాను. కార్యన సంధ్యాశేబ్రమునకు సంధ్యయను పేరుగల దేవతయే యర్థము. ఉపాసనశిబ్రమునకు ధ్యానమే యర్థము. అని సిద్ధాంతము.

పూర్వమీమాంసకులు కర్మమార్గశత్రువులను చంపాడి
మన నైదికమతమును, కర్మమార్గమునున్నా ఘోషించిరి. నీటి న్యాయ
ములు అద్భుతమైనవి. చాలబలమైనవి. నీ న్యాయములు నవలూచి
చియే వ్యాకరణశాస్త్రము నేదాంతశాస్త్రము కూడ నర్థవంతవి.
వీరు నాకు సరమపూజ్యులు. సంధ్యావందనము అభివ్యవహరింప -
జివాసనామార్గమునకు చెందినది. పూర్వమీమాంసకులు అభివ్యవ
సము సంకీర్తించరు. కావున జివాసనామార్గమునకు పూర్వమీ
మాంసానుతమునకును కొన్ని భేదములున్నవి. అట్టి భేదములు
మాత్రమే ఈ గ్రంథమున అచ్చటచ్చట ఉపహరింపబడినవి. అంత
మాత్రముచేత నీ గ్రంథకర్తకు పూర్వమీమాంసానుతమును నా
ద్యేషము నారోపింపవలదని మనవి చేయబడుచున్నది.

టమ్ టిల్ సర్

శివమ్

శివమ్

గ్రంథకర్త.

ఓమ్

“సంధ్యావందనావశ్యకత”

ద్విజుడు సంధ్యావందనము నవశ్యమాచరింపవలెను. ఏల? సంధ్యావందనము నాచరించుటవలననే, ద్విజుడు కృతార్థుడగుచున్నాడు. ధన్యుడగుచున్నాడు, సార్థకజన్ముడగుచున్నాడు.

ఉపనిషత్తిట్లు చెప్పుచున్నది.

“ఇహచేదవేదీదధ సత్యమస్తి సచేదిహవేదీన్మమహతీ వినష్టిః”

అని. అనగా—మానవుడు ఆ జన్మలోనే ‘తాను పరబ్రహ్మ స్వరూపుడు’నని తెలిసికొనిన యెడలనే తనకు సత్యపదార్థమైన బ్రహ్మము లభ్యమగును. అనగా తాను బ్రహ్మ సాక్షాత్కారమును పొంది బ్రహ్మైక్యమును పొందగలడు. తన ద్విజజన్మము సార్థకమగును. ఈ జన్మమున బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగని యెడల (తాను బ్రహ్మ స్వరూపుడనని తెలిసికొనుటకు ప్రయత్నించని యెడల) తనకు గొప్ప నష్టము వచ్చును. అని తాత్పర్యము, తనకు గొప్ప నష్టము వచ్చునని యుపనిషత్తు చెప్పుచున్నదే, ఏ మా గొప్ప నష్టము? చెప్పెదను. మన వేదము ప్రకారము మానవునకు బ్రాహ్మణజన్మ యనునది చాల దుర్లభము, ఏల? పూర్వజన్మము లందెంతయో పుణ్యము చేసికొని బ్రాహ్మణజన్మము దొరకదు. అనగా పూర్వజన్మము లంగు చేసిన యనేకపుణ్యములనిచ్చి ఈ బ్రాహ్మణజన్మమును కొనుచున్నా మన్నమాట. ఎందులకు? ఈ బ్రాహ్మణజన్మముననే బ్రహ్మసాక్షాత్కారము నొంది. పునర్జన్మరహిత జీవబ్రహ్మైక్యమును పొందవలెను.

కాన నీ బ్రాహ్మణజన్మమున బ్రహ్మసాక్షాత్కారము, కాని యెడల, ఈ బ్రాహ్మణజన్మముకొరకు మనము వెనుకటి జన్మము

లందు జేసిన పుణ్యము లన్నియును దండుగే కదా! ఇది నెత్త నష్టము కదా! కావున నీ జన్మములోనే బ్రహ్మసాక్షాత్కారము కలిగిన యెకల నష్టమేమియు నుండదు. సరికదా — పూర్వజన్మ పుణ్యములకు బ్రహ్మసాక్షాత్కారరూపమైన నెత్త లాభముకూడ నుండును. బ్రాహ్మణజన్మము సార్థకమగును. ద్విజుడు కృతార్థుడు ధన్యుడునగును.

ఇంతియే కాదు. గీర్హాయురారోగ్యములు, మనస్థాపి, తాను జేసిన పాపము లన్నియును నశించుట. అంతఃకరణము శుద్ధమగుట, ముఖ్యముగ తానెనగో గుర్తించగలుగుట, మొదలగు మహోభయము లెన్నో కలుగును. ఈ ఫలములనే గదా! మానవుడు ముఖ్యముగ కోరవలసినది!

శంక = సంధ్యానందనము జేసిన బ్రహ్మజ్ఞానమెట్లు కలుగును? సమాధానము, సంధ్యానందనమును గూర్చి చెప్పచున్న పైపక్షియ బ్రాహ్మణమను వేదభాగమిట్లు చెప్పచున్నది.

“ఉద్యంతమ స్తంయంతమాదిత్యమభిధ్యాయన్, కుర్వన్ బ్రాహ్మణో విద్యాన్ సకల భద్రమస్మై తేనావాదిత్యో బ్రహ్మేతి, బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మేష్యో య ఏవం వేద” అని.

ఈ మంత్రముయొక్క తాత్పర్యము.

ప్రాద్దున సూర్యుడు కనించుటకు ముందును, నాయుడైన మున సూర్యుడ స్తమించుటకముందును, సూర్యునిచలమునకు బ్రహ్మరుద్ర విష్ణురూపములతో (ప్రీతికారములతో) నెలయుచున్న పరబ్రహ్మచైతన్యస్వరూపిణియగు సంధ్యాదేవతను బ్రాహ్మణుడు “అనావాదిత్యో బ్రహ్మ+సాఽహమస్మి” యను మంత్రములతో “ఆ సంధ్యాదేవత సేనే”యనుకొనుచు ధ్యానింపవలెను. ఆ ధ్యానము చేయుటకుముందు ఆ మంత్రములయొక్క అర్థమును చక్కగా విశదముగ తెలిసికొనవలయును. తెలిసికొని సంధ్యాదేవతను ధ్యానించు నప్పుడు ఆ మంత్రార్థమును భావింపవలెను. మంత్రార్థమును భావించకుండ, కండ్లుమూసికొని, యా మంత్రమును పఠిస్తానులు

కాదుగదా నూరుసారులుచ్చరించినను ప్రయోజనములేదు. మంత్రార్థమును భావించుచు సంధ్యాదేవతాధ్యానమును చేసినయెడల బ్రాహ్మణుడు బ్రహ్మజ్ఞానమును తప్పక పొందును.

శంక = ఎట్లు పొందును?

సమాధానము. పై మంత్రములోనే బదులున్నది. “బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మోపేతి”యని. అనగా— మానవుడు వాస్తవములో తాను పరబ్రహ్మయే యైయున్నను అజ్ఞానము (మాయ)చేత తాను జీవుడనని దృఢమైన భ్రాంతిని పొందియున్నాడు. కాని సంధ్యాధ్యాన మగ్రతముయొక్క అర్థమును చక్కగ తెలిసికొనగ నే, ముందుగ నా యజ్ఞానము సగము పోవును. ఆ అర్థమును భావించుచు ధ్యానము చేయగ, చేయగ, ఆ దృఢమైన భ్రాంతిపోయి, వెనుకటి యజ్ఞానము పోయి, తాను పరబ్రహ్మస్వరూపుడే యను దృఢమగు జ్ఞానము కలుగును. ఆ దృఢమగు జ్ఞానముతో నింకను తీవ్రముగ సంధ్యాదేవతాధ్యానమును చేయగా చేయగా, పరిశుద్ధమైన యంతఃకరణము నందు ఏగో యొకనాడు పూర్వపుణ్యపరిపాకముచేత హఠాత్తుగ బ్రహ్మసాక్షాత్కారము కలుగును. ఆ బ్రహ్మసాక్షాత్కారమే, జీవ బ్రహ్మైక్యము, ఈ జీవబ్రహ్మైక్యమునే మరుజన్మములేని మోక్ష మగుదురు. బ్రతికియుండగనే జీవబ్రహ్మైక్యము కలిగినయెడల చివ న్ముక్తి యందురు. అతిశీఘ్రరీతియును విడిచిపెట్టినతర్వాత “విదేహ కై నల్యము”ను పొందును. అంతతో జన్మరాహిత్యము కలుగును. శ్రద్ధతోను భక్తితోను సంధ్యావందనము నాచరించుటవలన నిట్లు బ్రహ్మజ్ఞానము, జీవబ్రహ్మైక్యము, జన్మరాహిత్యము అను మహాఫలములు కలుగును.

పై తెత్తరీయమగ్రతముననున్న “బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మోపేతి” అను పదములు చాలచాల ముఖ్యములు. అవియే మానవునకు బ్రహ్మజ్ఞానమెట్లు కలుగునో పైసప్తవాసిన విధముగ చెప్పుచున్నవి. శ్రీశంకరులు, సూత్రభాష్యమున “బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మోపేతి” అను వాక్యమును చాలచాలనారులు వాడినారు.

అట్లే—“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ. సా+హమస్మి” యను మంత్రములోని “అసా+ఆదిత్యః, బ్రహ్మ, సా+అహం+అస్మి” అను నారు పదములయొక్క అర్థమును చక్కగా తెలిసికొనినంతయు చేతనే సగము అజ్ఞానము పోవును. సందియము లేదు. ఆయర్థమును తెలిసికొని ఆయర్థమును భావించుచు సంధ్యాదేవతాధ్యానమును తీవ్రచ్యుతో (సంశితవ్రతముతో) చేయగా, మిగిలిన సగముజ్ఞానము కూడ పోవును. కాని, మనయంతఃకరణము అనేకానేకపూర్వజన్మలలో చేసిన, లోతుగ వేళ్లుతెన్నిన అనేకపాపములతో నిండియున్నది. ఈ పాపములు మంచి తలంపులను పుట్టనీయవు. మంచిపనులను చేయనీయవు. ఆ పాపములన్నియును పోయి అంతఃకరణము శుద్ధమైన గాని బ్రహ్మజ్ఞానము పుట్టదు. ఏదైన పుణ్యచరితమున బ్రహ్మోక్త పుణ్యతలంపు పుట్టినను అది స్థిరముగ నుండదు. అందువలన అంతఃకరణములోని పాపములు పోవుటకొనకుండు ఈ సంధ్యాదేవతాధ్యానమునకు ముందునూ, తర్వాతనూ కొన్నివేళ అంగీకరింపు చేయవలెను. కాబట్టియే మొదటి సంకల్పములో “మమోపాత్తమౌ తిక్షయద్వారా” = నేను పూర్వజన్మలో చేసిన పాపములను నశింపజేయుటద్వారాగా—నా యంతఃకరణము శుద్ధమగుటకొరకు అని చెప్పుచున్నాము.

కాగా — సాంగోపాంగసంధ్యావందనమును చేయుటవలన సమస్తపాపములును నశించి యంతఃకరణము శుద్ధమగును. తర్వాత బ్రహ్మసాక్షాత్కారమగును. సంధ్యాదేవతాధ్యానము బ్రహ్మధ్యానము కాబట్టి అది ముఖ్యము, అని యర్థము. అది యే మొత్తము సంధ్యాకర్మయందు అంగి. ప్రధానము.

ఈ సంధ్యోపాసనమునకు ముందు వెనుకల చేయబడు కర్మముల అంగము లనబడును. అందు ముందు జేయబడునవి పూర్వాంగములు, తర్వాత చేయబడునవి ఉత్తరాంగము లనబడును. అందు పూర్వాంగములైదు. అవి ఏవనగా 1. ప్రథమమార్జనము, 2. అబ్ధిక్షణము, 3. ద్వితీయ (పునర్) మార్జనము, 4. పాపపురుషదహ-

సము, 5. అర్ఘ్యప్రక్షేపము. ఈ యొదింటితో చాల పాపములు నాశమైపోవును. ఎట్లు? స్రవణమార్జనము. మార్జనమనగా “ఆపో హిష్ఠాది మంత్రములు చెప్పించు తలమీద నీళ్ళు చల్లుకొనుట. ఈ మార్జనము నలన రజస్తమోగుణములచేత చేసిన పాపములు చాలమట్టుకు పోవును. తర్వాత మంత్రాచమనము. (అభ్యక్షణము) “సూర్యశ్చ మామన్యశ్చ” ఇత్యాది మంత్రములచేత అభిమంత్రించిన జలమును త్రాగుటవలన లోపలి సూక్ష్మశరీరము చేత చేసిన పాపములు నాశమగును.

3. ద్వితీయమార్జనము. ఈ రెండవనారి చేయు పెద్ద మార్జనముచేత (వెలుపలి శరీరము పూర్తిగ శుద్ధమగును, 4. పాప పురుష దహనము. లోపలి సూక్ష్మశరీరము నందలి పాపములను ఒక పురుషాకృతితో వెలుపలకు తెచ్చి ఆ పాపపురుషుని దహించివేయుట. దీనిచేత లోపలి పాపములు నశించిపోవును. ఈ విధముగ వెలుపలను లోపలను పూర్తిగ శుద్ధుడై మండేహరాక్షసులతో సూర్యునికు కలిగిన యుద్ధోపద్రవమును పోగొట్టుటకొరకు మూడు అర్ఘ్యములను చిమ్మనలెను. గాయత్రీమంత్రముచేత అభిమంత్రించుటచేత బ్రహ్మాస్త్రముతో సమానమైన ఆయర్ఘ్యములచేత నారాక్షసనాశము కాగా—సూర్యుని యుపద్రవము తీరి, సూర్యుడు స్వస్థుడగును. తర్వాత స్రవక్షణాచమనములను, జేసి, అట్లు స్వస్థమైన యా సూర్యమండలము లోపల, ప్రౌద్ధున, హంసవాహన బ్రహ్మరూపముతోను, మధ్యాహ్నమున వృషభవాహన రుద్రరూపముతోను, సాయంకాలమున గరుడవాహన విష్ణురూపముతోను, స్త్రీయాకారముతో, వెలయుచున్న బ్రహ్మచైతన్యస్వరూపిణియగు సంధ్యాదేవతను “అనావాదిత్యో బ్రహ్మ. నామహస్మి” అను మంత్రములతో మంత్రార్థముచు గొగుగ భావనచేయుచు, ధ్యానము చేయవలెను. ఈ ధ్యానమునే, యుపాసనమందురు. సంధ్యాదేవత పరబ్రహ్మస్వరూపిణి గాన ఈ ధ్యానము బ్రహ్మధ్యానమగును. ఇది బ్రహ్మధ్యానము గావు

ననే ఈ ధ్యానమువలన బ్రహ్మజ్ఞానము కలిగి పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారమగును.

ఈ సంధ్యాధ్యానమైన తర్వాత పాపనివృత్తికొరకును, దేవతల యనుగ్రహముకొరకు ఉత్తరాంగములను ఆచరింపవలెను. ఆ యుత్తరాంగములునైదు. ఏవనగా 1. గాయత్రీజపము, 2. సూర్యోపస్థానము, 3. దిబ్బమస్కారము, 4. భూమ్యాకాశే నందనము, 5. అభివాదనము. అని, 1. గాయత్రీజపము “న గాయత్ర్యాః పరో మంత్రః” యని మనువు చెప్పినవలన గాయత్రీ మంత్రము కంటె గొప్ప మంత్రము, జపముచేతనేను. గాయత్రీ జపముచేత పంచమహాపాతకములు గూడ పోవునని శాస్త్రము చెప్పచున్నది. అట్టి గాయత్రీజపము చేసిన యెడల బ్రాహ్మణుని పాపములు పోవును. గాయత్రీజపముచేత పగటి పాపము పగటి పోవును. రాత్రిపాపము రాత్రియే పోవును. అని గాయత్రీహృదయమీ చెప్పచున్నది. ఇంకనూ, సంధ్యాదేవత చక్రవర్తిని. గాయత్రీ దేవత ఆమెకు స్రధానమంత్రిణి నంటిది. జపముచేత గాయత్రీదేవి ప్రసన్నురాలైన యెడల, ఆమె ద్వారా సంధ్యాదేవత శ్రీధ్రుముగ ప్రసన్నురాలగును. గాయత్రీజప మిట్లు రెండు విధముల చాల ముఖ్యమైన అంతరంగమైన యంగము. తర్వాత, 2. సూర్యోపస్థానము. ఇది సూర్యదేవుని స్తుతి. ఈ యుపస్థానమంత్రములను సూర్యుని మహిమ అపారముగ వర్ణింపబడినది. సూర్యమండలమున సంధ్యాదేవత ఉపాసించబడుచున్నది గదా! సూర్యుని యనుగ్రహము వలన సంధ్యాదేవతానుగ్రహము గలుగును. సూర్యుడు స్రత్యక్ష దైవము. కర్మసాక్షి. ఈ యుపస్థానమువలన ఆరోగ్యము, ఆయుష్యము, పాపనాశము, అంతఃకరణశుద్ధి, మొదలగు నుత్తమఫలములు లభించును.

మంత్రార్థప్రకరణమున ఈమంత్రములకు అర్థతాత్పర్యములు విశేషముగ వ్రాయబడినవి. మంత్రార్థము చాల గంభీరముగనుండును. తర్వాత, 3. దిబ్బమస్కారము. దిగ్దేవతలకును, దిక్పతులకును

భక్తిశ్రద్ధలతో నమస్కరించుటవలనవారు మిక్కిలి యనుగ్రహింతురు. ఇందుడు, యముడు, వరుణుడు మొదలగు దిక్పతులు గొప్ప బ్రహ్మ వేత్తలు. వీరి యనుగ్రహమువలన అంతఃకరణము శుద్ధమై శీఘ్రముగ బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగును. తర్వాత, 4. భూమ్యాకాశవందనము. సర్వప్రాణులకును భూమ్యాకాశములు తలిచెందులు. వీరి యనుగ్రహమువలన సుఖజీవనము గలుగును, సుఖజీవనమున్నయెడలనే మన మీసుఖోపాసనాదికర్మలను శాంతమైన మనసుతో చేయగలిగదము గదా! 5. ఐదవది, చివరదియును అభివాదనము. ఇందు తొలుత సమస్తమైన వారియొక్కయును క్షేమమునుకోరుదుము. “సర్వే జనా సుఖినో భవంతు” జనులందరును సుఖవంతులగుదురుగాక! అను నదియేకదా! మన భారతీయసత్స్ప్రదాయము. ఆ సమయమున మన గోత్రమును ప్రవర్తింపజేసిన (స్థాపించిన) మహర్షులను, మన వేదమును, వేదశాఖను, మన సూత్రకర్తయగు మహర్షిని, వీరందరిని భక్తిశ్రద్ధలతో తలంతుము. మనది ఎంత సత్స్ప్రదాయమో మన ఋషానకిమునకు వచ్చును. మనకెంతో యుత్సాహము కలుగును. చిట్టచివరను “ఆ బ్రహ్మలోకాదాశేసాత్” అను శ్లోకమును పఠింతుము. అందు ఈ పదునాల్గు భవనములందున్న దేవతలకు బ్రాహ్మణులకును, అర్థాత్ మహర్షులకును, నమస్కరింతుము. ఆ సమయమున నెంతో యానందముగనుండును.

పూర్వాంగములలో రెండవదియగు మంత్రాచమనము ఎంతో ముగ్ధమగుది. సర్వపాపహరము. ఆ మంత్రమునకు గొప్ప విశేషార్థము విశదముగ వ్రాయబడినది.

ఇట్లు సంధ్యావందనము (సంధ్యాదేవతోపాసనము) సమస్త పాసనాశకము, అంతఃకరణశుద్ధికరము. ఆయురాంగ్యప్రదము. బ్రహ్మజ్ఞానప్రదము, జీవబ్రహ్మైక్యకరము, మోక్షప్రదమున్నూ. కావుననే మార్కండేయపురాణమున సంధ్యావందనమహిమమిట్లు వర్ణింపబడినది.

“అశ్వమేధసహస్రాణి వాజసేయశతాని చ।

వైవాపువంతి తులనాం సంధ్యోపాస్తేష్విజోత్తమాః॥

సూరుకాదు, వేయి కాదు, వేలకొలది యశ్వమేధయాగములు చేసినవాని పుణ్యముగాని, అట్లే - సూర్లకొలది వాజసేయ సూరములు చేసినవాని పుణ్యముగాని, ఈ రెండింటి మొత్తము పుణ్యముగాని, భక్తిశ్రద్ధలతోను, అర్థభావముతోనుచేసిన సంధ్యావందనమున కీడుకావు.

ఏలననగా—ఇన్ని యశ్వమేధయాగములుచేసిన మూలపు శిలోకములకు బోవునో, ఆ పుణ్యలోకములకు, సంధ్యోపాసన సిద్ధిపకమునుపే, చినిపోయిన బ్రహ్మణుడు వెళ్లునని శాస్త్రము ప్రధానముగా తియను జెప్పచున్నది. ఇట్లుగ. సంధ్యోపాసన సిద్ధిపక బ్రహ్మణుడు బ్రహ్మలోకమునకు బోయి, యక్కడనుండి పునర్జన్మము లేని మోక్షమునే బొందునని శాస్త్రము చెప్పచున్నది. ఇక—సూరయాగలోకముననే బ్రహ్మనాథాత్కారమును పొంది నీవన్నుక్తి నే చూచినను పొందనచ్చును. ఇక అశ్వమేధయాగములుచేసిన వానికి బ్రహ్మలోకమునకుబోవు తన కారణమెప్పుడైన లభించినను, అదియు అదియు భూలోకమునకు నచ్చి జన్మించును. జన్మలేప్పుడు, సంధ్యోపాసనచేసి జన్మలేదు. కావుననే వేలకొలది యశ్వమేధయాగములుచేసి సంధ్యావందనమున కీడుగానని మార్కండేయపురాణము నాపాదించినది. బ్రహ్మవేత్తలలో సగ్రగణ్యుడగు ప్రయోగిగాని వల్కలమహర్షి యిట్లు వర్ణించినారు.

“బ్రహ్మగోపాస్యతే సంధ్యా విష్ణునా శంకరేణచ।

కన్యాగోపాసయేద్దేవీం శ్రేయస్కా-మో దివ్యోత్తమః॥

ఆదిత్యుని పరాశక్తి స్వరూపిణియగు సంధ్యాదేవతయే బ్రహ్మ విష్ణుమహేశ్వరులను తన నాశ్రయించిన మాయాద్వారా సృష్టించినది. కావున ప్రపంచముయొక్క సృష్టిస్థితిలయములకు కారకులైన త్రిమూర్తులూడ తమకు జనని యగు సంధ్యాదేవతను ఉపాసించుచున్నారు. అట్టి త్రిమూర్తులచేత సృష్టింపబడి రక్షింపబడుచున్న

మానవుడగు బాహుణుడు మోక్షముకొరకు సంధ్యాదేవి నేల ధ్యానింపగూడదు? కైముత్తికన్యాయముచేత తప్పక ధ్యానింప నలెను. మోక్షమును పొందవలెను. శ్రీమహావిష్ణువు తన యవతారములలోగూడ సంధ్యోపాసనను విడువలేదు. రామకృష్ణాద్యవతారములలో వారి సంధ్యోపాసన వర్ణింపబడినది. ఇవిధముగ విహపరసాధకమగు సంధ్యావందనమును ద్విజులవశ్యము నాచరింతురు గాక! తిత్థిలమును బొందుదురు గాత!

చాల కాలమునుండి సంధ్యావందనమున నేని ప్రధానమో, యేది యంగమో యను జ్ఞానము లోపించుటచేత - అన్నింటికంటె ముఖ్యమగు సంధ్యోపాసనము, సగ్రహాయమునుండి తప్పిపోయినది. ఎల్లరును అంగములనే “యంగి”యనుకొని ఆచరించుచున్నారు. అంగిలేనిది, సంధ్యావందనమెట్లగును? అంగముల నాచరించుటచేత మోక్షము రాదు కదా! శ్రీబాలాత్రిపురసుందరీదేవ్యనుగ్రహము చేతి - శ్రీలలితాసహస్రనామభాష్యమును పఠించి, పరిశీలించి, యందు త్తరభగవత్సంగమగు సంధ్యావందనమున సంధ్యాదేవతోపాసనమే ప్రధానమని శ్రీభాస్కరరాయలువారు వ్రాసియుండుటను చూచి, సరమాసందనిర్భరుడనై రాజమహేంద్రవరనగరమునను, నుద్రాసునగరమునను ఐదుసంవత్సరములనేక ధర్మశాస్త్ర గ్రంథములను, వేదాంతగ్రంథములను, సంధ్యావందనపద్ధతి గ్రంథములను యథామతి పరిశీలించి, సంధ్యాదేవతోపాసనమే “అంగి”యని నిర్ధారించి, యథాశాస్త్రముగ సంధ్యావందనపద్ధతిని “సంధ్యాతిత్వసుబోధిని” యనుపేరుతో గ్రంథరూపముగ భూసుగోత్తముల సంమోచముకొరకు తొలుత సంస్కృతమున రచించితిని. దానిని శ్రీశ్రీశ్రీ కంచికామకోటి పీఠాధిపతులును, అనవరతబ్రహ్మనిష్ఠాగరిష్ఠులగు శ్రీశ్రీశ్రీ చంద్రశేఖరేంద్రసరస్వతీస్వాములవారు పూర్తిగవిని “ఇట్టిగ్రంథము నింతవరకెవ్వరును వ్రాయలేదు. సర్వబ్రాహ్మణోపకారకము, బ్రాహ్మణ్యరక్షకమునగు సీగ్రంథమును మేమే యచ్చు వేయించెదమని యనుగ్రహించి, వి. త్యాగరాజన్ అను వారిద్వారా

కృతజ్ఞత

జంషెడ్ పూరు వాస్తవ్యులును, వైదికకర్మనిరతులును, భక్తాగ్రేసరులునగు దాతలును, మద్రాసువాస్తవ్యులును, భక్తాగ్రేసరులగు దాతలును, నాయందలి భక్త్యభిమానములచేత నేమి, గ్రంథమునందలి భక్తిచేత నేమి. నేను రచించిన సంధ్యాతత్వసుబోధినీగ్రంథమును, అచ్చువేయించుటకు, అగు, ధనవ్యయముయొక్క భారమును వహించి, గ్రంథము అచ్చగుటకు తోడ్పడిరి.

వారి భక్త్యుత్సాహములతోనే ఈ గ్రంథము ముద్రితమై, ఆంధ్రమహాజనుల కరకమలములను, అలంకరించబోవుచున్నది.

ఆ దానశూరులందరును, సర్వలోకజననియు, చిచ్ఛక్తిస్వరూపిణియు, అగు, శ్రీసంధ్యాదేవతయొక్క, అనుగ్రహముచేత, దీర్ఘాయుష్కులై, సంధ్యాపాసననిరతులై, ధనకనకవస్తువాహన సుఖసంపన్నులై, పుత్రపౌత్రులతో, వర్ధిల్లుదురు గాత!

జంషెడ్ పూరువాస్తవ్యులును, ఉన్నతోద్యోగమును నిర్వహించినవారును, సుప్రసిద్ధచిత్రకళాకోవిదులగు, శ్రీ సి. పి. నాయరు గారు నేనడిగినదే తడవుగ, ఎన్నియో పనులున్నను, ఎట్లెట్లో తీరిక చేసికొని. శ్రమపడి, భక్తితో త్రికాలసంధ్యాదేవతల చిత్రపులను, చాల రంగులతో, యథాశాస్త్రముగ లిఖించి యిచ్చినారు.

వారు, చిచ్ఛక్తిస్వరూపిణి, శ్రీసంధ్యాదేవతానుగ్రహపాత్రులై, దీర్ఘాయురాశోన్మేషశ్రవ్యసంపన్నులై, పుత్రపౌత్రులతో వర్ధిల్లుదురు గాక!

గ్రంథముప్రణవ్యవహారమున ఓసమాలు కూడ తెలియని నాకు, నా ప్రయత్నిమశిష్యుడును, స్వయముగ ముద్రణాలయమును నిర్వహించుచున్నట్టియు, మద్రాసు, తిరువాన్నియూరువాస్తవ్యుడగు, చిరంజీవి సి. టి. నాచియప్పన్ చెట్టి (చెట్టి నాడుకు చెందినయాతడు) నాయందు

తనకున్న అత్యధికభక్త్యభిమానములను పురస్కరించుకొని, వన్ను చాలసారులు, తన మోక్షాయకారులో, ముద్రణాలయములకు పోసికొని వెళ్ళి అచ్చట సరసమైనధరలకు న్యవహారమును నిర్వహించి, మధ్య మధ్య తానువచ్చి, చూచుచు, నాకెవ్విధమైన శ్రమను కలిగించి, గ్రంథముద్రణభారమును వహించెను. ఈతడు శ్రీసగధ్యాదేవ్యుని గ్రహముచేత, దీర్ఘాయురారోగ్యైశ్వర్యవంతుడై సుఖముగ నున్నాడని గాత !

ఈ గ్రంథముద్రణకొరకు నేను, మద్రాసునందు జోమ్మిడి మానములు, ఉండవలసినవైనను, ఎనిమిదవపదిలోనున్న వ్యక్తుల నగు నాకు, ఏ కొంచెము అనారోగ్యముకలుగకుండ, ఆయుర్వేదముతో పట్టభద్రుడను, సుప్రసిద్ధాయుర్వేదవైద్యుడను, మద్రాసు వెంకట్రామణ ఆయుర్వేదవైద్యులయమును ప్రధానచికిత్సకుఁబోయితిని, నా కనిష్ఠసోదరుడు, చిరంజీవి సోమయాజులు నాచికిత్సయొక్క కంటిని రెప్పవలె, నా ఆరోగ్యమును కాపాడుటయొనఁచును, వ్రాతప్రతిని అచ్చనకు ఇచ్చుముందు వ్రాతప్రతిని పరిశీలింపటలో, పదహార్య భావగోషములు లేకుండ, పరిష్కరించుటలోను, నేనక్కడకిక్కిరకుండు అక్కడకి నీడవలె, నాతోఁకుండ నన్ను కాపాడుటకు వచ్చుటలోను, అచ్చైన పూవులను ఎట్టి గోషములు లేకుండ వర్జియింపుటలోను, నాకు ప్రేమభక్తులతో అమూల్యసాహాయ్యమును చేసివారు. అట్టి నాకనిష్ఠసోదరుడు, శ్రీసగధ్యాదేవ్యునిగ్రహపాత్రుడై, దీర్ఘాయురారోగ్యైశ్వర్యసుఖసంపదలతో వర్జిల్లుగాత!

ఈగ్రంథముద్రణకొరకు విరాళములిచ్చిన వాతెలలో ఐదు వందలుమొదలు, ఐదువేలవరకును, విరాళములిచ్చిన వదాన్యులు, మహారాజపోషకులగుదురు. ఐదుపదులుమొదలు, ఐదువందలవరకును విరాళములిచ్చిన వదాన్యులు, రాజపోషకులగుదురు. ఐదుపదులకు తక్కువ విరాళములిచ్చినవారు పోషకులగుదురు.

ఈవదాన్యుల నామములు, పైన పేర్కొనిన క్రమములో నిచ్చట ముద్రింపబడుచున్నవి.

సంధ్యాత త్వసుబోధినీ గ్రంథప్రచురణ పోషకుల పట్టిక

మహారాజ పోషకులు

1. చిరంజీవి A. N. రామచంద్రరావుగారు, B.E. శాస్త్రినగర్, మద్రాసు.
2. చిరంజీవులు నెమలి శ్రీవిద్యా విరల్ మూర్తి దంపతులు, B.E. ప్రస్తుతము, ఇరాను.
3. చిరంజీవులు వారణాసి సూర్యారావు, వేంకటనారాయణ సోదరులు, B.E. ప్రస్తుతము కెనడా, ఉత్తర కొరియా.
4. రాజా D. అప్పారావు బహదూరువారు, మద్రాసు.
5. చిరంజీవి సోమయాజుల దక్షిణామూర్తి, B.E. జంషెడ్ పూరు.
6. చిరంజీవి Capt. సోమయాజుల చిన్న దక్షిణామూర్తి, B.E. అలహాబాదు.

కుమారి ముంగర ప్రమీల, M.D. అమెరికా.

శ్రీ C. S. ప్రకాశరావుగారు, అడ్వకేట్ టి.నగర్, మదరాస్.

రాజ పోషకులు

7. శ్రీ అడ్డాల వీరరాఘవలక్ష్మీనరసింహమూర్తిగారు, B.E. జంషెడ్ పూరు.
8. శ్రీ K. వెంకటేశన్ గారు, మద్రాసు.
9. శ్రీ R. K. సరప్ గారు, శ్రీరామనగర్ శ్రీకాకుళం జిల్లా, ఆంధ్రప్రదేశ్.
10. శ్రీమతులు ముంగర శాంతమ్మ సేనుగారు, మద్రాసు.
11. శ్రీ G. కోటిశ్వరరావుగారు జంషెడ్ పూరు
12. శ్రీ J. పాపారావుగారు, తెలంగాణ,,
13. శ్రీ A. V. కృష్ణారావుగారు మద్రాసు
14. శ్రీ K. గ. గాధరరావుగారు,,
15. శ్రీ R. N. రావుగారు జంషెడ్ పూరు
16. శ్రీ భమిడి జగన్నాథమూర్తిగారు,,
17. శ్రీ భాగవతుల ఉమామహేశ్వర శర్మగారు,,

18. శ్రీ A. S. రావుగారు ..
19. శ్రీ సరిపల్లి కామేశ్వరరావుగారి కొడుకు, వారి కుమారుడు,
జంషెడ్ పూరు.
20. చిరంజీవి D. V. J. వికల్, మైలాపూరు, మద్రాసు.
21. శ్రీ వేదుల శాస్త్రిగారు, జంషెడ్ పూరు.
22. డాక్టరు K. N. A. సుబ్రహ్మణ్యముగారు, M.H. జంషెడ్ పూరు
23. శ్రీ వైద్యనాథన్ గారు ..
24. శ్రీ ఓరుగంటి గోపాలముగారు ..
25. శ్రీ ఉప్పలూరి సోమసుందర శాస్త్రిగారు ..
26. చిరంజీవి నేతి సుబ్బరాయశాస్త్రి ..
27. చిరంజీవి మండపాక కృష్ణమూర్తి ..
28. శ్రీ నివల సోమయాజులుగారు ..
29. శ్రీ ఆంధ్ర నాటక సాహిత్య సంఘము ..
30. శ్రీ భమిడిపాటి సత్యనారాయణశర్మగారు ..
31. శ్రీ S. S. రావుగారు ..
32. శ్రీ రావి వెంకటాచలంగారు ..
33. చిరంజీవి వైషధం సూర్యకృష్ణ ..
34. శ్రీ A. V. J. రావుగారు ..
35. శ్రీ వేదనభట్ల సీతారామయ్యగారు ..
36. శ్రీ వంకా రామారావుగారు ..
37. శ్రీ మంగ్రతవాది రామయ్యగారు ..
38. శ్రీ గొడవర్తి భాస్కర రామమూర్తిగారు ..
39. శ్రీ K. రామారావుగారు ..
40. శ్రీ కాశీభట్ల గంగాధరముగారు ..
41. శ్రీ చెరువు నెంకట్రామశర్మగారు ..
42. శ్రీ వేదుల రామారావుగారు ..
43. శ్రీ చావలి సీతారామయ్యగారు ..
44. శ్రీ చెన్నూరి నారాయణరావుగారు ..

45. చిరంజీవి కన్నేపల్లి విజయరామమూర్తి, నాగపూరు.
 46. శ్రీ K. V. రామమూర్తిగారు జం.మె.చ్. పూరు
 47. శ్రీ వర్ధుల కాళిదాసుగారు ,,
 48. శ్రీ R. లక్ష్మణమూర్తిగారు ,,
 49. శ్రీ కోట నరసయ్యగారు ,,
 50. శ్రీ యడవిల్లి A. నరసింహముగారు ,,

పోషకులు

51. శ్రీ నూతి సూర్యనారాయణగారు జం.మె.చ్. పూరు
 52. శ్రీ K. R. ప్రసాద్ గారు తెలంగాణ ,,
 53. శ్రీ నోరి లక్ష్మీనరసింహమూర్తిగారు ,,
 54. శ్రీ కాళీభట్ల వెంకట్రావుగారు ,,
 55. శ్రీ గౌతమరావుగారు ,,
 56. శ్రీ బక్షి కృష్ణారావుగారు ,,
 57. శ్రీ పప్పు వెంకట్రామయ్యగారు మద్రాసు
 57. శ్రీ గంటి అప్పారావుగారు జం.మె.చ్. పూరు
 58. శ్రీ ముదుగంటి నరసింహమూర్తిగారు ,,
 59. శ్రీ రావి ధర్మారావుగారు ,,
 60. శ్రీ పేరి ప్రభాకరముగారు ,,
 61. శ్రీ వెంపరాల రామారావుగారు ,,
 62. శ్రీ పారుపూడి బంగారుగారు ,,
 63. చిరంజీవి ఉపాధ్యాయుల భుక్తి ,,
 64. శ్రీ పులికొలను రాఘవరావుగారు ,,
 65. శ్రీ A. V. సుబ్రహ్మణ్యముగారు ,,
 66. శ్రీ మరువాడ సుబ్రహ్మణ్యముగారు ,,
 67. K. R. K. రావుగారు, N.M.L. ,,
 68. శ్రీ A. పేరావధానులుగారు ,,
 69. శ్రీ T. లక్ష్మణరావుగారు ,,
 70. శ్రీ P. D. ప్రసాదరావుగారు ,,

71. శ్రీ S. రావుగారు అద్దంకి		..
72. శ్రీ డాక్టరు చంద్రశేఖరుగారు	N.M.L.	జూనియర్ పూను
73. శ్రీ డాక్టరు R. K. K. రావుగారు	..	..
74. శ్రీ D. S. మూర్తిగారు	..	..
75. శ్రీ P. R. శాస్త్రిగారు	..	..
76. శ్రీ T. V. సుబ్రహ్మణ్యముగారు	..	..
77. శ్రీ V. V. అప్పారావుగారు	..	..
78. శ్రీ N. సుబ్రహ్మణ్యముగారు	..	..
79. శ్రీ బి. రామారావుగారు		..
80. శ్రీ తాడేపల్లి సీతామోహన శర్మగారు		..
81. శ్రీ ముక్కవెల్లి సన్యాసయ్యగారు, విజయనగరము.		

పండితాభిప్రాయములు

బ్రహ్మశ్రీ మండికోట సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలవారు వ్రాసిన
యభిప్రాయము

ఘనసారగౌరవము ర్తిం, చండికయాలంకృతార్థవామాంగం!
అతికోమలేందుచూడం, వందే నటరాజమీశ్వరం జగతామ్॥

అస్మిన్ సకలపాపాలవాలే కరాళే కలికాలే ప్రాయో స
దృశ్యం తే శ్రుతిస్మృత్యుదితాని సత్కర్మాణి. విలుప్తాః సదాచారాః.
ఆహారవిహారవ్యవహారవ్యాహారాదిషు ధర్మైతరపథముపగతాః లోకస్య
చిత్తవృత్తయః. నిరంకుశం విహరతి ససైన్యస్తురీయో యుగపురుషః.

ద్వాపరాంతే దేవర్షిర్నారదః నిరీక్ష్య దివ్యవృష్ట్యా భావినీం
లోకప్రవృత్తిం, ప్రప్రచ్ఛ పితామహ మిశ్థమ్॥

తపోభిః కర్మభిర్హి నే బ్రాహ్మణ్యం కేన వర్తతే।

వదస్వ తపతాం శ్రేష్ఠ! వాత్సల్యాన్మయి విశ్వధృక్॥

అస్య ప్రత్యుత్తరయతిస్మ ఏనం పితామహః.

తపః స్వాధ్యాయహీనోఽపి సర్వయజ్ఞవివర్జితః।

బ్రాహ్మణ్యం శ్రాద్ధసంధ్యాభ్యాం పరం ప్రాప్నోతి వై ద్విజః॥ఇతి

ఏతావన్నాత్ర యోరప్యల్పాయాససాధ్యయోర్మహాఫలప్రద
యోః శ్రాద్ధసంధ్యయో రనుష్ఠాతారః విరళవిరళా దృశ్యంతే।
తేఽపి సంధ్యోపాసనాయామంగాంగిభావవిషయే, అంగానాం
పౌర్వాపర్యవిషయే, ఉపాంగానామాచరణే, కుత్ర? కదా? కథ
మిత్యాది విషయే చ, సంశయావిప్లవానసాః భవంతి. తాన్
సర్వానపి సంశయాన్ స్మృతీనామేకవాక్యతాసంపాదనేన, దేశా
చారాణాం శాఖా వ్యవస్థయా చాపనేతుం, సోమయాజులోపనామకైః

శ్రీవేంకటాచలశాస్త్రివర్యైరేషా పూర్ణాఖ్యవ్యాఖ్యానము చేతా
సంధ్యాతత్వసుబోధినీ నిరమాయి.

ఏతే సకలశాస్త్రనిష్ఠాతాః శిష్టాచారసంపన్నాః సామర్థ్యినః
యుక్తాః ఆయుక్తాః అటూఠాః ధర్మకామాశ్చ. జనిశేషాం సోమనూజి
నామన్వయే. యదద్యాపి బిభ్రతి 'సోమయాజినః' ఇత్యుచాభిగానమ్.
హేతుభిరేతైర్ధర్మాధర్మనిరూపణాయాం యదేతైః ప్రతిపాద్యతే,
తదవశ్యమావరణీయమాచరణీయం చ॥

తథాహి = అత్ర "సంధ్యాకర్మణి సంధ్యా దేవతాభిధ్యానమేన
ప్రధానమంగీతి, అర్ఘ్యప్రక్షేపశ్చ నాంతరీయకాన్యవహితపూర్వాంగ
మితి, గాయత్రీజపశ్చ అంతరంగభూతాన్యవహితోత్తరాంగమితి,
ఇతరాణి చ మార్జనాబ్జక్షణపాపపురుషవహనసూర్యోపస్థానానిర్ఘ్న
మస్కారాదీని యథాయథం పూర్వోత్తరాంగాణి భవంతి. ఇయం
దంగోపాంగాది బలిష్ఠశ్రుతిస్మృతిప్రమాణవచనప్రచ్ఛిన్నానిర్ఘ్నని
సుసాధ్య నిర్ణీతం, యచ్చ ముఖ్యగోణకాలాతిక్రమణప్రాయశ్చిత్తాం
గాంగిప్రయోగప్రకారాదికం చ నిర్ణీతం తత్సర్వం సంస్వధా ప్రామాణిక
మిత్యత్ర స సంశయతేశోఽపి.

అద్య ప్రణిదివసముత్పన్నం తే నవీనాః పుస్తకాస్త్రం గ్రంథాః
నానాభాషాసు. తేషామవలోకనేన పఠనేనచ వైహికం నా ముష్కి
కంచ సుఖమీషదపి. ప్రత్యుత లోకమపభే ప్రవర్తయిషమిషోపహి
ర్వంతి. పశ్యామః ప్రణిగ్రామం ప్రణిపల్లిచ తావృశానామనగిగానా
చారాధర్మప్రబోధకానాం కల్పితకథానాం మహాకాగిగానాం
గ్రంథానామాలయాన్. హంత! కలేషమహిమా! క్వచిత్ క్వచిత్
సంస్కృతభాషాయామప్యావిర్భవంతి, తథాపి తే నాలముఖ్యాః గా
య. నవానిశ్చేయసాయ. స తథాప్రాచీనైర్నిహర్షి భిర్విచితాః. తే
తావదాచంద్రార్కం లోకస్య సన్మార్గప్రదర్శకాః అభ్యవయనిశ్చే
యసహేతవశ్చ. ఏవంజాతీయకః ప్రస్తుతోఽయం గ్రంథరాజః. ధన్యా
అస్య రచయితారః. ద్రష్టారశ్చ ధన్యాః.

ఏవమేతే సుశ్రవాంసః ధర్మబ్రహ్మప్రజ్ఞోధకాన్ బహూన్
గ్రంథాన్నిర్యాయ లోకస్య క్షేమంకరా భూత్వా చిరం జీవంతు.

ఇత్యాశాస్తే
ఘండికోటోపనామకః సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రీ
స్వస్త్వస్తు
తణుకు పశ్చిమగోగావరీమండలం
ఆంధ్రప్రదేశః

పైదానికి తెనుగున అనువాదము

“ఘనసార గౌరమూర్తిం చండికయాఽలంకృతార్థవామాంగం |
అఖికోమలేందుచూడం వందే నటరాజమిశ్వరం జగతామ్ ||

సకలపాపాలవాలమై భయంకరమగు నీ కలికాలమున శ్రుతి
స్మృత్యుక్తములగు సత్కర్మలు తరచుగ కనబడకున్నవి. సదాచార
ములు లోపించినవి. ఆహారము, విహారము, వ్యవహారవ్యాహార
ములందు లోకుల చిత్తవృత్తులు అధర్మమార్గమున పడినవి. నాలు
గవ యుగపురుషుడు తన నైవ్యముతో అడ్డులేకుండ విహరించు
చున్నాడు.

ద్యాపరయగము చినర దేవర్షియగు నారిదుడు దివ్యదృష్టి
చేత రాఖోపు లోకపురీతిని తెలిసికొని, తండ్రియగు బ్రహ్మ నిట్లు
అడిగెను. “తపోవంతులలో శ్రేష్ఠుడవయినట్టియు, విశ్వమును
రక్షించు నో తండ్రి! తపోహీనులైనట్టియు, కర్మహీనులైన బ్రాహ్మ
ణులయందు బ్రాహ్మణ్యమెట్లు నిలుచునో, నాయాదలి వాత్సల్యముచే
చెప్పము.

అందుకు బ్రహ్మ యిట్లు బదులిడెను.

“తపఃస్వాధ్యాయములు లేకపోయినను, యజ్ఞములను
చేయనప్పటికిని, ద్విజుడు శ్రాద్ధము పెట్టుటచేతను, సంధ్యాదేవతను
పాసించుటచేతనున్నా తన బ్రాహ్మణ్యమును రక్షించుకొనగలడు.

అని. కాని అధికాయనము లేకుండ నిర్విర్తించదగినవియు,

మహాఫలము నిచ్చునట్టి ఈ శ్రాద్ధసంధ్యోపాసనములనైనను అనుష్ఠించువారు ఇప్పుడు చాల పలచనగ కనుబడుచున్నారు. అట్టి వారు కూడ సంధ్యావందనమున ఏవి యంగములో ఏది యంగియో తెలియకను, ఏయంగములను ముందు చేయవలెనో, ఏయంగములను వివర చేయవలెనో తెలియక, ఉపాంగములను ఎక్కడ, ఎప్పుడు ఎట్లు చేయవలెనో యను విషయమున సంశయగ్రస్తులై యున్నారు. అట్టి సంశయముల నన్నింటిని, స్మృతులకు ఏకవాక్యతను సంపాదించి దేశాచారములను శాఖావ్యవస్థచేత సరిపరిచి నివర్తింపజేసి, బ్రహ్మశ్రీ సోమయాజుల వేంకటాచలశాస్త్రిగారు పూర్ణాఖ్యవ్యాఖ్యతో కూడిన ఈ సంధ్యాతత్వసుబోధిన్ గ్రంథమును నిర్మించిరి.

వీరు సకలశాస్త్రనిష్ఠాతులు, శిష్టాచారసంపన్నులు, సంమర్శులు. యుక్తులు, ఆయుక్తులు, అనుష్ఠానములు, ధర్మకాములును. సోమయాజులయొక్క వంశమున వీరి జన్మ. కావుననే వీరిప్పటికిని “సోమయాజి” యను నుపనామమును ధరించుచున్నారు.

ధర్మాధర్మనిరూపణయందు వీరు చెప్పిన దంతయును ఆచరింపతగినదియు, ఆచరింపతగినదియును అనుటకు నీస్తే హేతువులే చాలును.

ఎట్లనగా — సంధ్యాకర్మయందు సంధ్యాదేవతోపాసనమే ప్రధానము, అంగి యనియు, ఆర్ఘ్యప్రక్షేపము, తప్పని సరియగు అవ్యహితపూర్వాంగమనియు, గాయత్రీజపము అంతరంగమగు నుత్తరరాంగమనియు మిగిలిన మార్జనము, అబ్భక్షణము పాపపురుషవహనము, సూర్యోపస్థానము, దిబ్బమస్కారము మొదలగునవి యథాయథముగ పూర్వోత్తరరాంగములగుననియును, అంగోపాంగముల నన్నింటిని శ్రుతిస్మృతిప్రమాణవచనములను ప్రదర్శించుచు సాధించి నిర్ణయించిరి. ముఖ్యగౌణకాలాతిక్రమము తర్వాతనే ప్రాయశ్చిత్తప్రదానమనియును, ప్రమాణప్రదర్శనపురస్కరముగ నిర్ణయించిరి.

ఇది యంతయును అన్నివిధములుగను ప్రామాణికమే యనుటలో సంశయలేశము గూడ లేదు.

ప్రస్తుతసమయమున ప్రతిదినమునందును వేలకొలది నూతన గ్రంథములు నానాభాషలయందును పుట్టుచున్నవి. ఆ గ్రంథములను చూచుటచేతనుగాని చదువుటచేతనుగాని ఐహికసుఖలేశముగాని ఆముష్మికసుఖలేశముగాని కలుగదు. మీదు మిక్కిలి, లోకమును చెడుమార్గమున నడిపించుటకు మిక్కిలి యుపయోగపడుచున్నవి. అన్యాయమును, అనాచారమును అధర్మమును ప్రబోధించునట్టి, కల్పితకథలతోనిండిన బృహద్ద్రంధములయొక్క గ్రంథాలయములు ప్రతిపల్లెయందును, ప్రతిగ్రామమునందును విలసిల్లుచున్నవి. ఆహా! ఇది కలిపురుషునిమహిమ! అక్కడక్కడ సంస్కృతభాషయందుకూడా కొన్నిగ్రంథములు పుట్టుచున్నవి. కాని యవి అభ్యుదయమునకుగాని నిఃశ్రేయసమునకుగాని చాలవు.

మనప్రాచీను లిట్టిగ్రంథములను రచింపలేదు. వారు రచించిన గ్రంథములు ఆచంద్రాగ్రము లోకమునకు సన్మార్గప్రదర్శకములై అభ్యుదయ నిశ్చేయసములకు కారణములగుచున్నవి. ఈ జాతికి చెందినదీ సంధ్యాతత్వసుబోధినీగ్రంథము. ఈ గ్రంథరచయితలు ధన్యులు. ఈ గ్రంథమును పరిశీలించువారును ధన్యులు.

ఇట్లు వీరు సుశ్రవాంసులై ధర్మమును బ్రహ్మమును ప్రబోధించునట్టి బహుగ్రంథముల నిర్మించి లోకక్షేమంకరులై చిరకాలము జీవింతురు గాత!

ఇట్లాశించుచున్నది
ఘండికోట సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి,
స్వస్వస్థు.
తణుకు

పశ్చిమగోదావరీమండలం,
ఆంధ్రప్రదేశ్.

శ్రీ కుంభమోణం అగ్నిహోత్రం

రామానుజ తాతాచార్యులవారు వ్రాసిన యభిప్రాయము

బ్రహ్మశ్రీయుతైః సోమయాజీలీయ నెంకటాచలహస్తైః
మహోదయైః విరచితోఽయం సంధ్యోపాసనవిషయకః సంధ్యా
తత్వసుబోధినామకో గ్రంథః ద్వితీయాం సుమహా తే ఉపకారాయ
కల్పతే. అస్య గ్రంథస్య ప్రధానస్వాంగిమః సంధ్యాకర్మణః, అభిధ్యాన
యాహోపాసనాత్మకత్వనిరూపణే సంపూర్ణం వైభవ్యం వర్తితే.
యద్యపి తైత్తిరీయబ్రాహ్మణైతరేయబ్రాహ్మణ - వడ్డింగశబ్రాహ్మ
ణాదిషు ప్రధానస్య సంధ్యాకర్మణ ఉపాసనస్య కేవలముఖ్యానా
ప్రతిపాదితాః, అథాపి అంగభూతాః కేవలానాం స్మృతిషు సంపూర్ణ
తయా ఉపలభ్యంతే. తన్మూల భూతస్య శ్రుతిస్మృతిభూతాభ్యాతే.

సంధ్యోపాసనం సంధ్యాదేవతాభిధ్యానార్చనాదుః కలవచ్చునది
స్మృతిప్రమాణవచనప్రదర్శనపురస్కరిం సమ్యక్ప్రదర్శ్య ఇతి కేమాం
చార్ఘ్యప్రక్షేపగాయత్రీజపాదీనాం తిమంగిత్వంచ సమ్యక్స్మిన్నీతి మేధిః।

ఇదానిం సంధ్యాకర్మ కర్వాణాః సర్వేపి “ప్రాణస్సంధ్యా
ముపాసిష్యే” ఇతి సంకల్పం కర్వంతి. కింఁగు సంధ్యాదేవత కిముపాసతే
ఇతి తు స్పష్టం న జ్ఞాయతే॥

అత్ర “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ+నా+హమస్మి”ని యస్మిన్సంధ్యో
పాసనం క్రియతే, తద్రూపహోపాసనమేవేత్యసేన గ్రంథకర్తృ
“యత్సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే” ఇతి కాచన శ్రుతి
రపి వైష్ణవస్మృతిముక్తానకేరుదాహృతా వృత్తితే॥

అనేన గ్రంథకర్తా సంధ్యోపాసనస్వరూపనిరూపణార్థ
యావంతో గ్రంథాః దృష్టాః, తావంతో గ్రంథాః ఏతావతా
కాలేన న కేనాప్యన్యేన దృష్టా ఇతి సుధీరం వక్తుం శక్యతే॥

అస్య గ్రంథస్య దర్శనేన బహుో విషయా ఇతిః పూర్వం
సర్వైరజ్ఞాతాః జ్ఞాతా భవంతి. అస్య గ్రంథస్య పఠనేన సర్వేఽపి
సంధ్యాదేవతోపాసనస్వరూపం సమ్యక్ జ్ఞాన్స్సంతీతి మమాభిప్రాయః.

అఖిలభారతదేశే సంధ్యావందనసంబంధిగ్రంథేషు అయమేవ శిరః
స్థానీయో వర్తతే.

అతో దీర్ఘదీర్ఘతమకాలాత్ విచ్చిన్నసంప్రదాయకస్య
సంధ్యాదేవతోపాసనస్య పునరుద్ధర్తుః ఏతాదృశగ్రంథకర్తుః శ్రీవేంక
టాచలశాస్త్రిమహోదయస్య సర్వేపి భారతదేశీయాః ద్విజాః
అధమర్ణతాం వహంతి.

ఇత్థమ్

అగ్నిహోత్రం రామానుజతాతాచార్యః

జంషెడురం తాత్కాలికస్థానం

సాధారణ శ్రావణకృష్ణ ద్వాదశీ 29-7-1970

పై దానికి తెనుగు అనువాదము

బ్రహ్మశ్రీయుగలైన సోమయాజుల వేంకటాచలశాస్త్రి
మహోదయులచేత రచింపబడిన సంధ్యోపాసనవిషయకమగు నీ
గ్రంథము ద్వితీయమహోపకారమును చేయునది. ప్రధానమైనదియు
ఊర్ధ్వమైన సంధ్యాకర్మ అభిధ్యానరూపమైన సంధ్యోపాసనమే యని
నిరూపించుటయందే ఈ గ్రంథమునకు సంపూర్ణదృఢాభిప్రాయము.
జైన్తీర్థయత్రాహ్లాదము, వితరేయత్రాహ్లాదము షష్ఠ్యంశత్రాహ్లా
దము మొదలగు వేదభాగములందు ప్రధానసంధ్యాకర్మయగు ఉపా
సనకు సూచించి కొన్ని ముఖ్యాంశములు చెప్పబడినవైనప్పటికిని
అంగములగు కొన్ని యంశములు స్మృతులందే పూర్తిగా లభించు
చున్నవి. వీలనన—వాటికి మూలమైన వేదభాగము ఖిలమైన
దగుటచేత.

సంధ్యోపాసనమనగ సంధ్యాదేవతాభిధ్యానరూపమని బలిష్ఠ
మగు శ్రుతిస్మృతిప్రమాణనచనపురస్కరముగ బాగుగ నిరూపించి,
ఇతివైదిక ఆధ్వర్యప్రక్షేపగాయత్రీజపాదులు ఉపాసనకర్తృగములే యని
వీరు సప్రమాణముగ చక్కగ నిస్సందిగ్ధముగ నిరూపించిరి.

ఇప్పుడు సంధ్యావందనమునాచరించువారందరును “ప్రాత స్సంధ్యాముపాసిష్యే” అని సంకల్పమును చేయుచున్నారు. కాని వారు సంధ్యానుగా దేనినుపాసించుచున్నారో స్పష్టముగ తెలియ కున్నది.

సంధ్యావందనమున “అసావాదిత్యోబ్రహ్మ+సాహమామ్నీ” యని చేయబడుచున్న “సంధ్యోపాసనము బ్రహ్మోపాసనమే” యని “యత్సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే” యను నొక శ్రుతి వచనమును మద్రాసు అడయారు గ్రంథాలయమందలి వైష్ణవస్మృతి ముక్తావళినుండి ఉదహరించిరి.

ఈ గ్రంథకర్త సంధ్యోపాసనస్వరూపనిరూపణముకొరకు ఎన్ని గ్రంథములను పరిశీలించిరో, అన్ని గ్రంథములను ఇంతచేయు నెవ్వరును చూచియుండరని ధైర్యముగ చెప్పగలను.

ఈ గ్రంథమును చూచినవారు ఇంతకుముందు అంవరికిని తెలియని యనేకవిషయములను తెలిసికొనగలరు. ఈ గ్రంథమును పరిశీలించిన వారందరును సంధ్యా దేవతోపాసనస్వరూపమును చక్కగ తెలిసికొనగలరని నా యభిప్రాయము.

భారత దేశమునందలి సంధ్యావందనసంబంధిగ్రంథములలో ఇదియే శిరఃస్థానీయము అగుచున్నది. అందువలన దీర్ఘదీర్ఘము కాలమునుండి సంప్రదాయమునుండి విచ్ఛిన్నమై యనుష్ఠానమునుండి జారిపోయిన సంధ్యాదేవతోపాసనమును పునరుద్ధరించిన ఈ గ్రంథ కర్తలగు సోమయాజుల వేంకటాచలశాస్త్రివర్యులకు భారత దేశీయ బ్రాహ్మణులందరును ఋణపడియున్నారు.

ఇట్లు

అగ్నిహోత్రం రామానుజతాతాచార్యులు

జంషెడ్పూర్ము తాత్కాలిక స్థానము

సాధారణశ్రావణకృష్ణద్వాదశీ 29-7-1970

బ్రహ్మశ్రీ కె. బాలసుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిగారు వాసిన అభిప్రాయము

శ్రీమద్భిః పండితతల్లజైః బహూనామధ్యాపనేన పరినిష్ఠిత
జ్ఞానవైశద్యైః సదాచారతత్పరైః శివభాగవతైః సుగృహీతనామ
ధేయైః అస్మాకం బహోః కాలాత్పరిచితైః శ్రీసోమయాజులొ
పనామక పేంకటాచలశాస్త్రిమహోదయైః ద్విజోపకారాయ మహతా
పరిశ్రమేణ విరచితా సంధ్యాతత్వసుబోధినీనామ్నా సాంగ
సంధ్యోపాసనపద్ధతిః విదుషామతీవ హృదయంగమా, రమణీయశైలీ
చ అస్య జనస్య మానసమతీవ రంజయతి. అంగిభూతసంధ్యా
దేవతోపాసనాపేక్షయా అర్ఘ్యప్రక్షేపస్య గాయత్రీజపస్య చ అంగ
తాయాః శ్రుతిస్మృతిప్రమాణవచనైః సిద్ధాంతితత్వాత్, శక్తాప్రధాన
భూతా ఉపాసనా అర్ఘ్యప్రక్షేపగాయత్రీజపాదిపూర్వోత్తరాంగ
యుతా అనుష్ఠేయా. భూమశకటాదిగమనసమయే కాలే సాంగ
సంధ్యోపాసనస్య కర్తృమశక్యత్వాత్ “సర్వాశక్త్యధికరణ”
న్యాయమనుస్మత్యప్రధానభూతా సంధ్యాదేవ్యాః మానసీ ఉపాసనా
కేవలా అవశ్యం కర్తవ్యా. తేన చ ప్రాయశ్చిత్తీన భవేత్. ఏవం
కుర్వంతః సర్వే గృహస్థాః పటపశ్చ సుఖన ఇష్టార్థలాభముదితాశ్చ
భూయాసురితి బ్రహ్మవిష్ణుశంకరోపాసితాం సంధ్యాదేవిం సంప్రార్థయే.
ఇతి శమ్.

ఇత్యమ్

సాహిత్యశిరోమణిః, పూర్వమీమాంసాశిరోమణిః,
వ్యాకరణశిరోమణిః, పండితరాజః,
మీమాంసాలంకారః, ఉభయమీమాంసానిపుణః,
మహోపదేశకః, కులపతిః, విద్యారత్నం
మీమాంసాకేసరీ

కె. బాలసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

Retired principal. Madras Sanskrit College,
Mylapore, Madras. 10-4-1972

పై దానికి తెలుగు అనువాదము

బ్రహ్మశ్రీయుతులు పండితత్వజ్ఞులు చాలమందికి చదువు చెప్పటచేత పరినిష్ఠితవిశదజ్ఞానసంపన్నులు సామాన్యసంపన్నులు శివభాగవతులు సుగృహీతనామధేయులు మాకు చాలకాలమునుండి సుపరిచితులునైన శ్రీ సోమయాజుల వెంకటాచలశాస్త్రిమహోదయులు ద్విజలోకోపకారముకొరకు మిక్కిలి పరిశ్రమ చేసి వ్రాసిన సంధ్యాతత్త్వసుబోధినామకమగు, సాంగసంధ్యోపాసనపద్ధతిగ్రంథము విద్వాంసులకు ఆత్మంతాప్యవయంగమమైనదై రమణీయతైలిగలవై నాయొక్క మానసమును మిక్కిలి రంజింపజేయుచున్నది.

అంగియగు సంధ్యోపాసనకు అర్హుడైన ప్రజామిత్రజపములు అంగములే యని శ్రుతిస్మృతిప్రమాణనచనములచేత సిద్ధాంతము చేయబడుటవలన, శక్తియున్నవశమున ప్రధానభూతమును సాంధ్యాదేవతోపాసనమును అర్హుడైన ప్రజామిత్రపాపహర్షోత్సరములతో సంపూర్ణముగ అనుష్ఠింపవలెను. ఇట్లు, విమూలము మొదలగు వానియందు ప్రయాణము చేయునప్పుడు సకాలమున సాంగసంధ్యానాదనమును చేయుటకు శక్యము కాదుగాన పూర్వమిమామానా శాస్త్రమునందలి “సర్వాభిక్ష్యధికరిణ” న్నాయముననుసరించి కేవలము ఒక్క మాంసాహారమును సంధ్యాదేవ్యపాసనమును మాత్రము తప్పక చేయవలెను. అందుచేత ప్రాయశ్చిత్తి కాదు.

ఇట్లు ఆచరించుచు గృహస్థులును బ్రహ్మచారులు నడుచుచు సుఖవంతులు ఇంద్రార్థలాభముచేతి ముదిరులు అగుచునుగాని! అది బ్రహ్మ విష్ణు శివకులచేతి ఉపాసనవలన సంధ్యాదేవిని ప్రార్థించుచున్నాను. శమ్.

ఇట్లు

సాహిత్యశిరోమణి, పూర్వమిమామానాశిరోమణి,

వ్యాకరణశిరోమణి, పండితరాజ, మిమామానాశిరోమణి,

ఉభయమిమామానాప్రవీణ, మహోపదేశక, కులపతి,

విద్యారన్ని, మిమామానాకేసరి,

కై. బాలసుబ్రహ్మణ్యశిరోమణి

Retired principal Madras sanskrit Collage

Mylapore, Madras. 10-4-1972

బ్రహ్మశ్రీ కొల్లూరు సోమశేఖరశాస్త్రిగారు వ్రాసిన యభిప్రాయము

బ్రహ్మశ్రీ సోమయాజుల వెంకటాచలశాస్త్రివర్యులైర్వీర చిత్ర సంధ్యాతత్వసుబోధిని మయా సావధానం, సవిమర్శంచ పరి శీలితా. అస్యాం, సంధ్యాదేవతోపాసనస్యప్రాధాన్యమర్ఘ్యప్రక్షేప గాయత్రీజపాదీనామంగత్వం చ శ్రుతిస్మృతిప్రమాణవచనప్రద ర్శనపురస్కరిం సమ్యక్సీరూపితమ్. సంధ్యాదేవతాయాః గాయత్రీ దేవతాయాశ్చ స్వరూపభేదోఽపి సమ్యక్సీరూపితః, అయంచ పంథాః నవీననియా భాసమానోఽపి శ్రుతిసమ్మతః, కాలప్రవాహే విచ్ఛిన్నః, “మహతా కాలేన విసప్తో యోగః భగవతా శ్రీకృష్ణేన పునర్యథా ప్రకాశితః, తథా మయా వేదశాస్త్రాణి పరిశీల్య, పునఃప్రకాశిత” ఇతి యదుక్తం శాస్త్రివర్యై స్తదతీన సుశ్లిష్టం వచనమితి మే ప్రతి భాతి, అగ్రే వాహం దృఢం విశ్వసిమి, ఇతి శమ్.

ఇత్యమ్

కొల్లూరు సోమశేఖరశాస్త్రి

చతుర్వేదశ్రీ, దర్శన భూషణః, కులపతిః, రాష్ట్రపతి
సంమానితః, బృందావనం, వైకుంఠిల్లు. 4-5-72.

పై దానికి తెనుగు అనువాదము

బ్రహ్మశ్రీ సోమయాజుల వెంకటాచలశాస్త్రివర్యులు రచించిన సంధ్యాతత్వసుబోధినిగ్రంథమును నేను నావధానముగను సవిమర్శముగను పరిశీలించితిని. ఈ గ్రంథమున సంధ్యాదేవతోపాసనము ప్రధానమనియు, అర్ఘ్యప్రక్షేపము గాయత్రీజపము మొదలగునవి యంగములనియును శ్రుతిస్మృతిప్రమాణపురస్కరిముగ చక్కగ నిరూపించిరి. సంధ్యాదేవతకును గాయత్రీదేవతకును స్వరూపభేదమునుగూడ చక్కగ నిరూపించిరి. ఈ మార్గము క్రొత్తగనున్నట్లు తోచినను, శ్రుతి స్మృతి సమ్మతిమైనదై, కాలప్రవాహమున నష్ట

మైన దీనిని “దీర్ఘ కాలమున నష్టమైన యోగమును, భగవానుడుగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ మరల ప్రకాశింపజేసినట్లు, నేను చాలకాలము శాస్త్రములను పరిశీలించి మరల ప్రకాశింపజేసితిని” అని శ్రీ శాస్త్రి గారు వ్రాసిన మాట చక్కగ, నేనుకుకున్న మాటయని నాకు తోచుచున్నది. నేనట్లే దృఢముగ నమ్ముచున్నాను. శుభమస్తు.

ఇట్లు,

దర్శనభూషణ, కులపతి, రాష్ట్రపతిసమ్మానిత
చతుర్తంత్రీ, కొల్లూరు సోమేశ్వరశాస్త్రి
బృందావనం, వైటట్ల 4-5-1972

ఓమ్

శ్రీరస్తు

బ్రహ్మశ్రీ రాణీ నరసింహశాస్త్రిలవారి అభిప్రాయము

బ్రహ్మశ్రీ సోమయాజులోపనామక వేంకటాచలశాస్త్రిభిః సర్వవిధైరధికారిభిరవశ్యక ర్తవ్యసంధ్యానందవిషయే ప్రాచీనైః సంధ్యాభాష్యకానైరస్పృష్టా బహవో విషయాః సుస్పష్టా సప్రమాణం చ నిరూపితాః. అయం చ సంధ్యాతత్వసుబోధిన్యాన్యైః గ్రంథః ఆమూలచూడం మయా సమ్యగవలోకితః. ఉపయనాచార్య కృతన్యాయకుసుమాంజలివత్ అస్మిన్ ప్రామాణికే గ్రంథే స్వకృతానాం శ్లోకానాం తైరేవ సమీచీనం భాష్యమారచితం.

ఆచమనతైరివిధ్యనిరూపణం, విభాగేన ముఖ్యగోణకాల నిర్ణయః, “గోశోఽప్యేతాదృశో మతః” ఇత్యభియుక్త్యా గోణ కాలాతిక్రమ ఏవ గోణకాలాతిక్రమప్రాయశ్చిత్తనిర్ణయః, అంగానాం పృథక్ సంకల్పనావశ్యకతానిరూపణం, తాంత్రికసంప్రదాయసిద్ధన్యాయముద్రాశాపవిమోచనాదీనాం వైదికానామనావశ్యకతానిరూపణం, ఇత్యాదయో బహవో విషయాః బహుగ్రంథపర్యాలోకనేన సప్రమాణం సమ్యగ్నిరూపితాః. అపిచ సంధ్యావందనే సంధ్యాదేవతో పాసనాయాః ప్రాధాన్యం, అర్ఘ్యప్రక్షేపగాయత్రీజపాదీనామంగత్వ

మిత్యంశః సప్రమాణం సమ్యక్ సిద్ధాంతితః. ఉపాసనాశక్తౌ కర్తవ్య నిర్ణయశ్చ సుమనోహరం సప్రమాణం నిరూపితః.

న కేవలం సంధ్యావందనసంప్రదాయ ఏవ, అపి తు ఆంధ్ర దేశీయపండితైరనుష్ఠీయమానార్ద్రవస్త్రధారణవిషయే సమీచీనో నిర్ణయః సప్రమాణం కృతః. కిం బహూక్త్యా? ఏతద్గ్రంథసమవలోక నేన మమ అమందానందః సంజాతః. అత ఏవేషామేతాదృశేన మహోపకారేణ పండితలోకః, న కేవలం పండితలోకః, ఆస్తికలోక స్సర్వోఽపి ఋణీ సంజాత ఇత్యత్ర న కోఽప్యతిశయః॥

ఇతమ్

రాణ్యుపనామక నరసింహశాస్త్రి,
న్యాయాచార్యః, వేదాంతశిరోమణిః,
సంస్కృతకళాశాలాప్రధానాధ్యక్షః
మోడేకుట్టు, తూర్పు గోదావరిజిల్లా.

పై దానికి తెనుగు అనువాదము

బ్రహ్మశ్రీ సోమయాజుల వేంకటాచలశాస్త్రిలవారు అన్ని విధములైన అధికారులచేతను తప్పక చేయదగు సంధ్యావందన విషయమున ప్రాచీనసంధ్యాభాష్యకారులు స్పృశించని అనేకవిషయ ములను స్పష్టముగను సప్రమాణముగను నిరూపించిరి. సంధ్యాతత్వ సుబోధిన్గ్రంథమును తొలినుండి తుదవరకును పూర్తిగ నేను చక్కగ పరిశీలించితిని.

ఉదయనాచార్యులవారు తాము వ్రాసిన న్యాయకుసుమాంజలికి తామే చక్కని భాష్యమును రచించినట్లు ఇట్టి ప్రామాణికగ్రంథ మునందు తాము రచించిన శ్లోకములకు తామే చక్కని భాష్యమును రచించినారు.

ఈ గ్రంథమున త్రివిధాచమననిరూపణము, ప్రత్యేకముగ ముఖ్యగౌణకాలనిర్ణయము, “గౌణోఽప్యేతాదృశో మతః” గౌణ కాలము కూడ ముఖ్యకాలతుల్యమే అనెడు అభియుక్తులవచనాను

సారముగ గౌణకాలాతిక్రమము తర్వాతనే కాలాతిక్రమప్రాయశ్చిత్తము చేయవలెనను నిర్ణయము, అంగములకు ప్రత్యేకముగ సంకల్పమనావశ్యకమని నిరూపించుట, తాంత్రికసంధ్యావందనమున చేయబడు న్యాసముద్రాశాపవిమోచనాదులు వైదికసంధ్యావందనమున అనావశ్యకమని నిరూపించుట, ఈ మొదలగు చాల విషయములు బహుగ్రంథపర్యాలోకనము చేసి సప్రమాణముగ నిరూపింపబడినవి.

ఇంతియే కాదు. సంధ్యావందనమున సంధ్యాదేవతతో పాపనామ ప్రధానము అంగి. అర్ఘ్యప్రక్షేపగాయత్రీజపాదులంగిములు అను ముఖ్యవిషయము సప్రమాణముగ సిద్ధాంతీకరింపబడినది. ఉపాసన చేయ శక్తి లేనివారికి కర్తవ్యనిర్ణయము మిక్కిలి మనోహరముగను సప్రమాణముగను నిరూపింపబడినది.

కేవల సంధ్యావందన సంప్రదాయమునే గాక అష్టాధిదేవమున శిష్టులు వైదికకర్మను అనుష్ఠించుకాలమున తదిబట్టను కర్మకాను సంప్రదాయమును గూర్చిగూడ చక్కని నిర్ణయమును సప్రమాణముగ నిరూపించిరి. వేయిమాటలేలే! ఈ గ్రంథమును పరిశీలింపిన వెంటనే నాకు అమందానందము కలిగినది. కావున ఇంతటి మహోపకారిమును చేసిన వీరికి పండితలోకము, కాదు, కాదు. ఆస్తికలోకము తయును ఋణపడి యున్నదనుట అతిశయోక్తి కాదు.

ఇట్లు

న్యాయాచార్య, వేదాంత దిగ్విజయి,
సంస్కృతకళాశాలా ప్రధానాధ్యక్షి,
రాణి నరసింహశాస్త్రి,
మోడళ్లు, నూర్పుగోదావరి జిల్లా.

బ్రహ్మశ్రీ మద్దులపల్లి మాణిక్యశాస్త్రిలవారి ఆచిత్రప్రాయము

శ్రీమద్భిః సోమయాజిలోపనామక వేంకటాచలశాస్త్రి
మహాశయైః అత్యంతపరమార్థప్రధానసంధ్యావందనతత్వప్రతిపాద
యిషయా విరచితమిదం, తాత్పర్యబోధినివ్యాఖ్యానమలంకృతం,

సంధ్యాతత్వసుబోధిన్యాఖ్యం గ్రంథరత్నం, ఏకాగ్రచేతసా గుణ
దోషపరిశీలనపురస్సరం, తత్వజిజ్ఞాసునా మయా ఆమూలచూడ
మవలోకితం.

అస్మిన్నల్పపరిమాణే శబ్దతః, అర్థతస్తు మహాగ్రంథే సంధ్యో
పాసనోపయుక్తాః, అనుష్ఠాతృభిరపేక్షణీయాః వేద్యాశ్చ యావంతః
స్పష్టముపలభ్యంత ఇతి పరమం ప్రమోదమనుభవామిత్యత్ర నాఽతి
శయోక్తిలేశోఽపి.

శ్లో॥ “సంధ్యాముపాసతే యే తు సతతం సంశితవ్రతాః।
విధూతపాపాస్తే యాంతి బ్రహ్మలోకమనామయమ్॥

ఇత్యేతద్వచనముపలభ్యతే. తత్ర సంధ్యాస్వరూపం ఉపాసనా
స్వరూపం తయోర్వైలక్షణ్యం అనుష్ఠానరీతిం అన్యానపి విషయాన్
అజానంత ఏవ బహవః నిమిల్య అనుతిష్ఠంతీతి మమాశయః.

ఏవం స్థితే, శాస్త్రీవర్యైః న్నానమారభ్య పురాణస్మృత్యా
చనునాదిస్వరూపం బహుప్రమాణప్రదర్శనపూర్వకమపసిద్ధాంత విష
యాన్ నిరస్య అపూర్వవిషయాః బహవః సంధ్యాభాష్యాద్యర్థజ్ఞానా
నివర్త్యసంశయనివర్తకాః నివేశితాః అస్మిన్ గ్రంథే।

కిం బహునా? ఏతద్గ్రంథార్థపరిజ్ఞానేన సర్వమావశ్యకం పరి
జ్ఞాతం భవతి. అనుష్ఠానోపయుక్తం సంధ్యోపాసనం నిర్గుణోపాసనం
అహం గ్రహోపాసనంచేతి సమ్యక్ప్రత్యపాది. అతః సంధ్యానుష్ఠాతృభిః
ఆస్తికైః సర్వైరపి కలికాలే ముముక్షుభిరిదం గ్రంథరత్నం అవశ్యం
గ్రాహ్యమవలోకనీయం, తదర్థజాతమవశ్యం జ్ఞేయం, తదనుసారేణ
అవశ్యమనుష్ఠేయం చేతి,

నివేదయితా

మద్దులపల్లి మాణిక్యశాస్త్రీ,

మద్దులపల్లి వారిపేడి, విజయవాడ. 25-1-1978

దీనికి తెనుగు అనువాదము

బ్రహ్మశ్రీయుతులైన సోమయాజుల వేంకటాచలశాస్త్రి మహాశయులు అత్యంతపరమార్థప్రధానమైన సంధ్యావందనతత్త్వమును వివరింపదలచినవారై, తామే రచించిన తాత్పర్యబోధిని వ్యాఖ్యానముతో శ్లోకరూపముగ సంధ్యాతత్త్వసుబోధననామక గ్రంథరత్నమును విరచించిరి.

నేను ఏకాగ్రముగ మనసుతో గుణగోషపరిశీలనపురిస్సరిముగ తత్త్వవిజ్ఞానుడనై ఈ గ్రంథరత్నమును ఆమూలచూడముగ పరిశీలించితిని.

శబ్దరూపమునందు [పుస్తక రూపములో] చిన్నదైనను అర్థరూపమున మహోత్కృష్టముగ ఈ గ్రంథమునందు సంధ్యోపాసనోపయుక్తములైనట్టియు అనుష్ఠాతలచేత అపేక్షింపదగినట్టియు నిష్పక్షతెలిసికొనదగినట్టి విషయములన్నియును లభించుచున్నవి యని, నేను పరమప్రమోదము ననుభవించుచున్నాననుటలో అతిశయోక్తి భేదము గూడ లేదు.

శ్లో॥ సంధ్యాముపాసతే యే తు సతతః సంగతేనతాః॥

విధూతపాపాస్తే యాంతి బ్రహ్మలోకమనామయమ్॥

అను వచనము లభించుచున్నది. దీనియర్థము. ఎవరు తీవ్రమమైన శ్రద్ధోత్సాహములతో సంధ్యోపాసనను చేయుదురో, వారు ఈ లోకముననే ఉపాసనమహిమచే నిరూఢబ్రహ్మజ్ఞానులై సమస్త పాపములను “అశ్వ ఇవ లోమాని విధూయ” అని శ్రుతి చెప్పినట్లు దులిపివేసికొని నిరామయముగ బ్రహ్మలోకమును పొందుదురు. అని. కాని, చాలమంది సంధ్యాస్వరూపమును గాని సంధ్యోపాసనస్వరూపమును గాని, దానిననుష్ఠించు రీతినిగాని ఇంకను ముఖ్యముగ అనేక విషయములను తెలిసికొనక కండ్లు మూసికొనియే ఆచరించుచున్నారని నా యాశయము.

ఇది ఇట్లుండగా, శాస్త్రివర్యులు స్నానమునండి ఆరంభించి పురాణాచమన స్మృత్యాచమనాదుల స్వరూపమును బహుప్రమాణ

వచనములను కనబరచి తెలుపుచు అపసిద్ధాంతవిషయములను నిరసించుచు సంధ్యాభాష్యపఠనమువలనగూడ తీరని సంశయములను పోగొట్టునట్టి చాల చాల అపూర్వవిషయములను ఈ గ్రంథమున వ్రాసినారు.

పలు మాటలేల? ఈ గ్రంథమును చదివి అర్థమును తెలిసికొనిన యెడల ఆవశ్యకమైన చాలవిషయములు పూర్తిగ తెలిసినవగును. అనుష్ఠానమునకు ఉపయోగపడునట్టి సంధ్యోపాసనము నిర్గుణోపాసనము అహంగ్రహోపాసనము మొదలగునవి చక్కగ వివరింపబడినవి.

కావున ఆస్తికులగు అనుష్ఠాతలందరును ఈ కలికాలమున ముముక్షువులగువారు ఈ గ్రంథరత్నమును గ్రహించి శ్రద్ధతో చదివి అందలి విషయములనన్నింటిని చక్కగ తెలిసికొని గ్రంథమున చెప్పినప్రకారముగ అనుష్ఠింతురుగాక! యని

మనవి చేయుచున్న

మద్దులపల్లి మాణిక్యశాస్త్రి,
మద్దులపల్లి వారివీధి, గవర్నరుపేట,
విజయవాడ-520002.

5-1-1978

బ్రహ్మశ్రీయుత గోకర్ణం దైవరాతమహాశయులు
వ్రాసిన యభిప్రాయము

ఈమ్ ఓమ్ శ్రీః

బ్రహ్మశ్రీ వేంకటాచలశాస్త్రిణాం సంధ్యాతత్వసుబోధినీ సామకోఽయం గ్రంథః సంధ్యావందనస్య పరమావశ్యకతాం సమ్యక్ సమర్థయతి.

సంధ్యాదేవతోపాసనాయాః తత్త్వం ప్రాధాన్యం చ యదిహ ప్రదర్శితం, న దేవేహ రహస్యతమమ్॥

(v)

తత్రభవద్భిః వేంకటాచలశాస్త్రిభిః అర్ఘ్యప్రక్షేపణ-గాయత్రీ జపాదీనాం ప్రాధాన్యవిషయే బహుశానామాచార్యాణామతే సంగ్రహణేన శ్రుతిస్మృతిబలవత్ప్రమాణప్రదర్శనపురస్కరం తనుస్మృతనేన చ మహతా పరిశ్రమేణ సంశోధనేన చ యోగ్యం గ్రంథః ప్రణేతాః సోఽయం సమేపాం భారతీయద్వైజ్ఞానాం మహతే ఉపకారాయ ప్రభవతి. తస్మాదేతద్గ్రంథావలోకనేన సంధ్యాదేవ్యపాససమయా చ యథోక్తం ఫలమనుభవితుమర్హంతి సర్వే ద్వైజ్ఞానాం ఇహ విజ్ఞాపయితా.

మద్రాసు, }
8-11-1966 }

భవదీయః
దైవరావు, గోకర్ణము.

పై దానికి తెనుగు అనువాదము ఈవ్ ఓమ్ శ్రీ

(బ్రహ్మశ్రీ) వేంకటాచలశాస్త్రిలవాగు ప్రాచీన సంధ్యాదేవ్య సుబోధినామకగ్రంథము సంధ్యానచరములయొక్క అర్ఘ్యపాసక తతను మిక్కిలి సమర్థించుచున్నది.

ఈ గ్రంథమునవలె సమగ్రహాన్వయము మేము గా — ప్రమాణపురస్కరముగ వీరు నిరూపించిన సంధ్యాదేవ్యోపాసనయొక్క తత్త్వము, గాని ప్రాధాన్యమున్నది.

పూజనీయులగు వీరు అర్ఘ్యప్రక్షేపణ గాయత్రీ జపములయొక్క ప్రాధాన్యవిషయమున చాలమంది యితర ఆచార్యులయొక్క గాని ములను వినరించి, బలిష్ఠమైన శ్రుతిస్మృతిప్రమాణవచనములచేత ఆమతములను మఢించివేసి గొప్ప పరిశ్రమతో, చక్క-గ శోధించి, వ్రాసిన యీ గ్రంథము సర్వభారతీయద్వైజ్ఞానము మహోపకారమును చేయును. కావున ఈగ్రంథమును పఠించి, చక్క-గ తెలిసికొని సంధ్యాదేవ్యపాససము చేయుటచే ద్వైజ్ఞాలు యథోక్తఫలమును తప్పక బొందెదరు గాత!

మద్రాసు, }
8-11-1966 }

ఇట్లు
భవదీయుడు, దైవరావు, గోకర్ణము.

ఓమ్

సంధ్యాతత్త్వసుబోధినీగ్రంథమున ఆధ్యాయక్రమమున

పిండితార్థము

ప్రథమాధ్యాయము - ప్రథమభాగము

వివిధమంగళశ్లోకములు. సంధ్యాతత్త్వసుబోధినీగ్రంథకరణ ప్రతిజ్ఞ. స్వగ్రంథసర్వగ్రాహ్యత్వాశంసనము.

ప్రథమాధ్యాయము - ద్వితీయభాగము

సంధ్యోపాసనానుష్ఠానలోపకారణవివరణము. సంధ్యోపాసనాంగిత్వసాధనపూర్వకముగ స్వమతస్థాపనము.

ద్వితీయాధ్యాయము - ప్రథమభాగము

పరమతనిరాకరణము. సంధ్యోపాసనాంగిత్యాదరణీయత్వాశంసనము.

ద్వితీయాధ్యాయము - ద్వితీయభాగము

సంధ్యాపవిత్రైవిధ్యము. సంధ్యాదేవతాస్వరూపనిరూపణము. సంధ్యాగాయత్రీస్వరూపభేదనిరూపణము.

తృతీయాధ్యాయము - ప్రథమభాగము

ఉపాసనత్రైవిధ్యము. సంధ్యాదేవతోపాసనస్వరూపనిరూపణము. అధికారిభేదముచేత ఉపాసనభేదము.

తృతీయాధ్యాయము - ద్వితీయభాగము

సంధ్యోపాసనపూర్వోత్తిరాంగవివరణము. తర్పణన్యాసాదులకు సంధ్యోపాసనాంగత్వనిరాకరణము.

చతుర్థాధ్యాయము - ప్రథమభాగము

సంధ్యోపాసనపూర్వోత్తిరాంగానుష్ఠానపద్ధతినిరూపణము.

చతుర్థాధ్యాయము - ద్వితీయభాగము

సంధ్యాముఖ్యకాలాదినిరూపణము.

ఓమ్ తత్ సత్

శివమ్

ఓమ్

యత్సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే

ఇతి శ్రుతిః

శ్లోకరూపః

సంధ్యాతత్త్వసుబోధినీమూలగ్రంథః

ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమభాగః

వివిధమంగళస్తోత్రాః

వందే విశ్వనిదానం త

ద్వాజిమీసుమపాటలం।

ధాతృవిష్ణ్వీశహృద్యేయం

ద్విరదాస్యనుహం మహాః॥

1

వరాభీతికరా గాలా

శ్రుతిపంజరశారికా।

అరుణా కరుణావార్ధి

ర్విభాతు హృది మే సదా॥

2

చల్లాగోత్రోదధేశ్చంద్రం

సూర్యనారాయణాభిధం।

మాణిక్యాంబాసమేతం తం

వందే సర్వవిదం గురుమ్॥

3

లలితాఽపచితౌ సక్తౌ

మదభ్యుదయచింతకౌ।

సర్వాంబాదక్షిణామూర్తీ

పితరౌ మామకౌ భజే॥

4

- వసిష్ఠాదీనృషీన్ భక్త్యా
 వందే స్మృతికృతస్సదా |
 సంధ్యాయా యే వినిర్జిన్యః
 స్వరూపోపాస్తి ముఖ్యకాన్ || 5
- సంధ్యాతత్త్వసుబోధినీగ్రంథకరణప్రతిజ్ఞా
 ధర్మగ్రంథాంశ్చ సంశీల్య
 చిరాయ వేంకటాచలః |
 కుర్వేఽహం ద్విజమోదాయ
 సంధ్యాతత్త్వసుబోధినీమ్ || 6
- స్వగ్రంథస్య సర్వగ్రాహ్యత్వాశంసనమ్
 న కించిల్లి ఖ్యతే యుక్త్యా
 కింతు శ్రుతివచాంసి హి |
 అతోఽయం నిఖలైర్గ్రాహ్యః
 కృత్యాఽకృత్యబుభుత్సుభిః || 7
- ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయభాగః
 సంధ్యాదేవతోపాసనానుష్ఠానలోపకారణవివరణమ్
 అంగాంగిజ్ఞానలోపేన
 లోపోఽభూదంగినశ్చిరాత్ |
 అతోఽహం వివృతోఽమ్యంగా
 న్యంగి తచ్ఛాస్త్రయక్షిభిః || 8
- సర్వేఽంగాన్యేవ కుర్వంతి
 న కశ్చిత్కురుతేఽంగి తత్ |
 ఋగ్యజుస్సంధ్యయోర్భాష్య
 కారౌ చాప్యత్ర కారణమ్ || 9
- సంధ్యాదేవతోపాసనస్యాంగిత్వపాథనమ్
 శ్రుతిస్మృతివిధానాచ్చ
 మాధవానుమతత్వతః |

ప్రోక్తత్వాచభియుక్తైశ్చ

సంధ్యాచభిధ్యానమంగి తత్ ||

10

ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమభాగః

ఋగ్వేదసంధ్యాభాష్యకర్తృచౌపపాచార్యమతఖండనమ్

సంధ్యోపాస్తిర్ని గాయత్రీ

మంత్రాగ్లోపాసన మతం |

ఇత్యాహుశ్చోపాచార్యా

స్తన్న శ్రువిరోధతః ||

11

యజుర్వేదసంధ్యాభాష్యకర్తృ శ్రీకృష్ణపండితమతప్రదర్శనమ్

అర్ఘ్యం జపోపస్థానే చ

ప్రథానాని సమం స్విహ |

ప్రథమం బలవత్తేషు

బ్రువతే కృష్ణపండితాః ||

12

శ్రీకృష్ణపండితమతఖండనమ్

శ్రుతిస్మృతివిరుద్ధాని

యతిస్తేషాం నచాగిసి హి |

ప్రమాణం న భవేజ్జగతి

కథంచిదపి యన్నతిః ||

13

సంధ్యోపాసనపాఠమ్యాదరణీయత్వాశంసనమ్

శ్రుత్యా కరుణయా ప్రోక్తా

సుస్పష్టం చ మహర్షిభిః |

సంధ్యాధ్యానాంగితా స్పష్ట

రావర్తవ్యాస్తవర్పకైః ||

14

ద్వితీయాధ్యాయే ద్వితీయభాగః

సంధ్యాపదస్య త్రివిధప్రయోగః

యాగికం యోగరూఢం చ

తథా లాక్షణికం తతః |

సంధ్యాపదం హి త్రివిధం
శ్రుతిస్మృతిషు దృశ్యతే॥ 15

సంధ్యాదేవతాస్వరూపనిరూపణమ్

విధిస్థసంధ్యాశబ్దార్థః
పరా చిచ్ఛక్తిరేవ సా।
వసిష్ఠః ప్రాహ చిచ్ఛక్తిం
తాం హి బ్రహ్మవిదుత్తమః॥ 16
సంధ్యాగాయత్ర్యోర్భేదః

విరాజి సృష్టికాలీనే
గాయత్రీ హ్యాభిమానిసి।
చిచ్ఛక్తిరూపసంధ్యాయాః
విభిన్నైవేతి నిర్ణయః॥ 17
తృతీయాధ్యాయే ప్రథమభాగః
ఉపాసనత్రైవిధ్యమ్

అహంగ్రహః ప్రతీకశోఽఽ
పాసనం ద్వివిధం మతం।
ప్రకృతే చ ద్విధోపాసన్యా
త్వధికారానుసారతః॥ 18

సంభ్యేపాసనస్వరూపనిరూపణమ్

నామరూపైః కాలభిన్నై
ర్యుక్తా సంధ్యా త్రిధా మతా।
సంధ్యా హి తాదృశీ బ్రహ్మ
సాఽహమస్మీతి భావయేత్॥ 19

అధికారభేదేన ఉపాసనభేదః

ఉత్తమో నిగ్గుణే కుర్యాత్
సగుణం ప్రతికం పరః।

ధ్యామేన్మందః ప్రతీకా క్వా
బాలో వాక్యద్వయం వదేత్ || 20

నిరుపాధినిర్గుణోపాసకభవమ్

నిరుపాధ్యపుష్పాస్యం స్యా
త్ప్రణవేనాధికారిణా |

ఓమిత్యేకాక్షరమితి
ఋష్యాదిప్రసిద్ధకమ్ || 21

తృతీయాధ్యాయే ద్వితియభాగః

సంధ్యోపాసనపూర్వోత్తరాంగ విపరణమ్

యత్నేన మహతా హ్యగ్ని
సస్వరూపం సుసాధిణమ్ |

వివృణోమి తదంగాని
పూర్వాణ్యగ్న్యోత్తరాణి చ || 22

సాంగోపాంగప్రధానాంగే

చాఽఽచాంగోప్రాణసః యమా |

బ్రాహ్మన్నానం తథా మంత్రాఽఽ
చమనోత్తరమార్జనే || 23

అఘదాహోఽర్ఘ్యవిక్షేపా

పూర్వాంగాణి ప్రచక్షతే |

శ్రీగాయత్రీజపః సూర్యో
పస్థానం దిబ్బమస్మృతిః || 24

రోదోనమస్మృతిశ్చైవ

ప్రవరేణాఽభివాదనం |

పంచైతాన్యోత్తరాంగాణి
స్మృతికారాః ప్రచక్షతే || 25

వైదికసంధ్యావందనే తర్పణన్యాసాదీనామంగత్వనిరాసః

తర్పణన్యాసముద్రాస్తు

క్రియంతే తాంత్రికే బుద్ధైః।

న తు వైదికసంధ్యాయాం

మానవాదిష్వనుక్తితః॥

26

చతుర్థాధ్యాయే ప్రథమ భాగః

సంధ్యోపాసనకర్తుర్లక్షణాని

యథావిధి కృతస్నానః

విద్వాన్ బద్ధశిఖో ద్విజః

యజ్ఞోపవీత్యుపాసీత

సాంగాం సంధ్యాం బహిఃస్థలే॥

27

సంధ్యోపాసనపూర్వాంగానుష్ఠానపద్ధతినిరూపణమ్

పురాణాచమనం కృత్వా

సపుండ్రశ్చ తతః స్మృతేః।

ఆచాంతివ్యయమాయమ్య

ప్రాణాన్ సంకల్ప్య మార్జయేత్ ॥

28

అబ్భక్షణం తతః కృత్వా

కుర్వీతాచమనద్వయం।

ద్వితీయం మార్జనం కృత్వా

ప్రదహేత్వాపపూరుషమ్॥

29

విధూతపాపః శుద్ధస్సన్

స్వాప్నాయాదిత్యమండలే।

ద్విజో మందేహరక్షోఘ్న

మర్శ్యత్రితయముత్తి పేత్ ॥

30

ప్రవక్ష్యణం పరిక్రమ్య

పాప్మానమవధూయ చ।

ఉపవిశ్యాఽథ చాచమ్య
శుద్ధో భవతి పాప్మనః॥ 31

సంధ్యాదేవతోపాసనమ్
ఆదిత్యమగడలే స్వస్థే
ప్రాణాయామత్రయం చరేత్ ।
తతో యథాధికారం స
సంధ్యాం ధ్యాన్యేత్సమాహితః॥ 32

సంధ్యోపాసనంతరం గానుష్ఠానపద్ధతినరూపణమ్
గాయత్రీహృదయం ప్రోచ్య
ప్రాణాయామత్రయం చరేత్ ।
యథాశక్తి జపేద్భక్త్యా
గాయత్రీమార్కదర్శనాత్ । 33

దేవీముద్వాస్య గాయత్రీ
ముపశిష్ఠేతి భాస్కరః ।
దిశో సత్త్వా గోదనీ చ
ప్రసరేణాఽభివాచయేత్ ॥ 34

చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయభాగః
సంధ్యోపాసనముఖ్యకాలనిరూపణమ్
రాత్ర్యంతియామనాడ్యో ద్వే
చాఽహరాదిమనాశికా ।
నాశికాత్రయమేతద్ధి
ప్రాతస్సంధ్యాం జగౌ స్మృతిః॥ 35

అహరంతిమనాడ్యేకా
ద్వే రాత్ర్యాదిమనాశికే ।
నాశికాత్రయమేతద్ధి
నాయంసంధ్యాం జగౌ స్మృతిః॥ 36

సంధ్యోపాసనగౌణకాలనిర్ణయః

ప్రాతరాసంగవం గౌణః

ఆప్రదోపాసనానకం।

సాయం, మాధ్యాహ్నికః కాలః

ఆసాయమితి నిర్ణయః॥

37

సంధ్యోపాసనకాలాతిక్రమణప్రాయశ్చిత్తమ్

గతే చ గౌణే కాలేఽపి

ప్రాయశ్చిత్తం చతుర్థకం।

అర్ఘ్యం దద్యాజ్జపేద్వాఽపి

దేవీమఘ్నోత్తరం శతమ్॥

38

ఆశౌచే సంధ్యోపాసనమ్

ఆశౌచయోరుపాస్త్యంతం

కార్యం మానసమంత్రకైః।

ఉచ్చార్యాఽర్ఘ్యం బహిర్మంత్రం

ప్రాణాయామస్త్యమంత్రకః॥

39

స్వగ్రంథస్య చిరస్థాయిత్యాశంసనమ్

యత్కృపాతః కృతో గ్రంథో

మయాఽయం ద్విజసంముదే।

శ్రీమాతుః కృపయా జీయా

త్తన్యా గ్రంథోఽయమాశ్రుతి॥

40

చతుర్థాధ్యాయే ద్వితీయభాగః సమాప్తః

చతుర్థాధ్యాయః సమాప్తః

సంధ్యాతత్త్వసుబోధినీ

సమాప్తా

ఓమ్ తత్ సత్

శివమ్

ప్రవాసి ప్రచురణలు

1. ఉన్నత్తుడు. శ్రీ భా. ఉ. మ. శర్మ
నేటి ఆర్థిక దృవస్థ ప్రతిబింబించే సాంఘిక నాటకం 1-00
2. ఆంధ్ర మహావిప్లవం. శ్రీ వజ్రల కాళినాసు
ఆంధ్రుల ఆదిపురుషునిగా: మనోహర ద్విపద కావ్యం 1-25
- *3. సాధ్యగోము: శ్రీ వజ్రల వేంకటేశ్వర్లు
రసవత్తర ఖండకావ్యం 3-50
4. పంటవలతి: శ్రీ వజ్రల కాళినాసు
అమనాతన యక్షగాన నాటకం 1-25
5. కొన్ని నరహాలు. కీ. శే. మే. నరహాలు
వ్యాస, గేయ సంకలనం 1-25
6. మాట తప్పకు: శ్రీ రావి వెంకటచలం
అనేక బహుమతులందుకున్న సాంఘిక నాటకం 3-00
7. చక్కని చుక్కలు
ప్రవాసాంధ్ర రచయితల కథా, వ్యాస, గేయ సంకలనం 1-50
8. ధర్మధ్వజము: శ్రీ భమికి న్యాయనాథాయగార్జున
నవనమాజ విరూపాక్షతం చూడే పాఠానికి నాటకం 2-00
9. సాంఘ్య సోపానాలు: శ్రీ సి. వి. సూరి మా
చక్కని ఉపాధి కథలు 2-50
10. జయ సీ
ప్రవాసాంధ్రుల కలాలనుంచి వెలువడిన బాహుళిక పద్య గేయ సంకలనం 2-00
11. శ్రీకృష్ణ గోదేశము: శ్రీ భమికి న్యాయనాథాయగార్జున
ఉద్దిష్టనకు శ్రీ కృష్ణుడు బోధించిన నందేక గీత 8-00
12. దర్పణము: కీ. శే. గులుసు వేంకటాచార్యుల
గీతార్థము అనుభవభాష్యముగా తెల్పు రచన 2-50
13. ఇది నాటక కాదు. శ్రీ రావి వెంకటచలం
ఆపూర్వ ప్రయోగాత్మక నాటకం 3-50

14. శాతవాహన సంభవము: (శ్రీ) వజ్రల కాళిదాసు
అపూర్వ రచనా విధానాల సృష్టించిన ప్రబంధం 2-75
15. భావనా తరంగాలు: (శ్రీ) భా. వ. నరసింహం
అభినవ భావనా భరితగేయ సంపుటి 3-25

- *16. సంధ్యాత త్వసుబోధిని
పూర్ణాభిధాంద్ర వ్యాఖ్యానముపేతము
సోమయాజుల వేంకటాచలశాస్త్రి ప్రణీతము 15-00

సంధ్యావందనముయొక్క తత్త్వమును, ఆవశ్యకతను
సులభముగ బోధించు మహోత్తమగ్రంథము.

గమనిక : 2, 4, 6, 9, 13 ప్రతులు లేవు.

* సంధ్యాగీతం ప్రతులకు :

(శ్రీ) వి. వేంకటేశ్వర్లు, 43-5-11/4
సుబ్బలక్ష్మీనగర్, విశాఖపట్నం-4.

7 భావనా తరంగాలు ప్రతులకు :

(శ్రీ) బి. వి. నరసింహం, ఎమ్. ఏ.
క్వార్టర్ నెం. 6-బి, స్ట్రీట్-4, సెక్టరు-10 భిలాయి,
(మధ్యప్రదేశ్).

వి. పి. పద్మతి లేదు. రు. 8-00 లకు మించినవి తెప్పించుకుంటే
పోస్టేజి ఉచితం. రిజిస్టర్డ్ పోస్టులో పంపమంటే రు. 2-00
అదనంగా పంపాలి. ఏజంట్లకు ధారాశమైన కమిషన్.

వివరములకు:

ఆంధ్ర విజ్ఞాన సమితి,

మోడల్ ప్రెస్,

137, సాక్సీ మార్కెట్,

(జమ్షెడ్ పూర్, బీహార్ S. E. Rly.)

సంధ్యానా త్త్వీసుఖోధినియోక్త పూర్ణాధిభాగ్రవ్యాఖ్యయును
ఉదహరింపబడిన గ్రంథములయు గ్రంథకర్తయు పేర్లు యుక్తి

అకారము స్వరము

సంఖ్య గ్రంథముయొక్కయు గ్రంథ
కర్తయొక్కయు పేరు

1. ఆత్రిస్మృతి
2. అనుభూతిప్రకాశము
(మాధవానంద్యులవారు)
3. అపరార్కము
4. అప్పయ్య ఓక్షీతులవారు
5. అమృతనాదోపనిషత్తు
6. ఆపస్తంబులవారు
7. ఆపస్తంబగృహ్యసూత్రము
8. ఆశ్వలాయనగృహ్యపరిశిష్టము
9. ఆహ్నిక చంద్రిక
10. ఉత్తరకాండము (వాల్మీకి)
11. ఉత్తరతాపనీయోపనిషత్తు
12. ఉపాసనావిధానము
13. ఉశనఃస్మృతి
14. ఋశ్వేదప్రతిశాఖ్య
15. ఋశ్వేదసంధ్యాకంధనభాష్యము
16. వికరేయబ్రాహ్మణము
17. కరోపనిషత్తు
18. కామకళావిలాసము
19. కారిక
20. కౌర్మపురాణము
21. కృష్ణపండితులవారు
22. క్షయమాసకర్తవ్యనిర్ణయము
23. గాయత్రీవ్యాఖ్యానము
24. (తారానాథరక్కవచస్పతి)
గృహ్యపరిశిష్టము

25. శకలస్మృతి
26. గౌరమధర్మశాస్త్రము
27. గౌరమస్మృతి
28. హిందవనానంద్యులవారు
(ఋశ్వేదసంధ్యాభాష్యము)
29. హంసోద్ధృష్టపనిషత్తు
30. హనుమత్స్మృతి
31. హిమవ్యాసగృహ్యలవారు
32. హిందవనానంద్యులవారు
33. శిశిరేయసంధ్యాకంధనభాష్యము
34. శిశిరేయసంధ్యాకంధనభాష్యము
35. శిశిరేయసంధ్యాకంధనభాష్యము
36. శిశిరేయసంధ్యాకంధనభాష్యము
37. దక్షిస్మృతి
38. కేకలస్మృతి
39. శకలభాగవతము
40. ధర్మపర్వము
41. ధర్మవీర్యవంశము
42. నారాణిస్మృతి
43. నిర్వాణవిధానము
44. సంపదకర్తవ్యప్రదీపము
(విశ్వరూపగృహ్యలవారు)
45. పరాశరామాధీశులు
(మాధవానంద్యులవారు)
46. పరాశరులు
47. పరిమళము
(శిల్పరువ్యాఖ్య అప్పయ్య ఓక్షీతులవారు)

48. పారిజాతము
 49. పితామహస్మృతి
 50. పులస్త్యస్మృతి
 51. వైరీనసిస్మృతి
 52. ప్రజాపతిస్మృతి
 53. ప్రయోగ పారిజాతము
 54. ప్రయోగ సారము
 55. ప్రశ్నోపనిషత్తు
 56. బోధాయనస్మృతి
 57. బ్రహ్మసూత్ర భాష్యము
 58. బ్రహ్మస్మృతి
 59. భగవద్గీత
 60. భగవద్గీతా భాష్యము
 61. భట్టభాస్కర రాయలు
 62. భవిష్యపురాణము
 62. భారద్వాజస్మృతి
 64. మధుసూదన సరస్వతుల వారు
 (గీతా వ్యాఖ్యానము)
 65. మనుస్మృతి
 66. మహా భారతము
 67. మరీచి స్మృతి
 68. మార్కండేయపురాణము
 69. మిత్రమిత్రులు
 (వీరమిత్రోదయము)
 70. ముండకోపనిషత్తు
 71. యమస్మృతి
 72. యోగియాజ్ఞ వల్క్యస్మృతి
 73. యోగేశ్వర స్మృతి
 74. రమణమహర్షి
 75. శేణుకాపురాణము
 76. వసిష్ఠమహర్షి
 77. వాల్మీకి రామాయణము
 78. వాసుదేవ సంహిత
 79. విద్యారణ్యుల వారు
 80. విశ్వామిత్ర స్మృతి
 81. విష్ణుస్మృతి
 82. వీరమిత్రోదయము
 83. వృద్ధమనువు
 84. వేదాంత డిండిమము
 85. వైద్యనాథ దీక్షిత్రియము
 86. వైష్ణవస్మృతి ముక్తావళి
 87. వ్యాసస్మృతి
 88. శంఖస్మృతి
 89. శాతాతపస్మృతి
 90. శౌనక శాఠిక
 91. శౌనకస్మృతి
 92. శ్రీమద్భాగవతము
 93. శ్రీరామపండితేంద్రులు
 (వాల్మీకి రామాయణ వ్యాఖ్యానము)
 94. శ్రీ లలితా సహస్రనామ భాష్యము
 95. శ్రీ శంకర భగవత్పాదుల వారు
 96. సంవత్సర స్మృతి
 97. సూతి సంహిత
 98. సూత సంహితా భాష్యము
 99. స్కంద స్మృతి
 100. స్కంద పురాణము
 101. స్మృతి కిరణావళి
 102. స్మృతి చంద్రిక
 103. స్మృతి తత్వ దీపిక
 104. స్మృతి ముక్తాఫలము
 105. స్మృతి ముక్తావళి
 106. స్మృతి రత్న మహాదధి
 107. స్మృతి రత్నాకరము
 108. స్మృతి సార సముచ్ఛయము
 109. స్మృత్యంతరములు
 110. హరీత స్మృతి

సంధ్యాతత్త్వసుబోధిని

విషయానుక్రమము

ప్రథమాధ్యాయము - ప్రథమభాగము

సంఖ్య విషయములు

పుట సంఖ్య

1. గ్రంథారంభమంగళము	1
2. వ్యాఖ్యారంభమంగళము	1
3. శ్రీ బాలాత్రిపురసుందరీపార్థనమంగళము	2
4. శ్రీ గురునమస్కారమంగళము	2
5. పితృవందన మంగళము	3
6. వసిష్ఠాదిస్మృతికర్తృవందన మంగళము	3
7. గ్రంథకరణప్రతిజ్ఞ	5
8. సంధ్యాప్రశంస	5
9. భారతమున వ్యాసనిరూపితసంధ్యాస్వరూపము	9
10. తెలిసికొనవలసిన ముఖ్యవిషయములు	11
11. వేదాంతరహస్యవేత్తలు చెప్పినది	16
12. ముండకోపనిషత్తు	28
13. వీరమిత్రోదయమున సంధ్యాకర్తృబాధ విచారము	24
14. వీరమిత్రోదయమున సంధ్యోపాసనప్రశంస	26
15. వీరమిత్రోదయశ్లోకభగవద్గీతల సామ్యవైచమ్యములు	28
16. స్వగ్రంథముయొక్క ప్రామాణికత్వనివేదనము	29
ప్రథమాధ్యాయము - ద్వితీయభాగము	30
17. అంగీసాధనప్రతిజ్ఞ	30
18. అంగ్యనుపానలోపవివరణము	31
19. ఆపహర్షప్రవేశముననే నేయదాహరణము	32
20. సంధ్యోపాసనాంగీకృతసాధనము-స్వమతసాధనము	34
ద్వితీయాధ్యాయము - ప్రథమభాగము	47
21. ఋగ్వేదసంధ్యాభాష్యకర్తృ శ్రీచాండసాచార్యమతనిరాకరణము	47
22. జపోపాసనములు భిన్నములు, నూతనసంహిత	49
23. జపము తొమ్మిదివిధములు - నూతనసంహిత	49

24. శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణవ్యాఖ్యాతృశ్రీరామపండితమతనిరాకరణము	55
25. శ్రీకృష్ణపండితమతనిరాకరణము	57
26. ఆర్యమంగళసుని బాలంభటీయము	60
27. నిర్గుణోపాసనశ్రేష్ఠత్వము	68
28. సంధ్యోపాసనాంగితావంగీకారావశ్యకత	69
29. సంధ్యోపాసనపారమ్యశ్లోకోదాహరణము	69
ద్వితీయాధ్యాయము - ద్వితీయభాగము	71
30. సంధ్యాపదము మూడువిధములు	71
31. సంధ్యాపదమునకు యోగరూఢ్యర్థము	73
32. సంధ్యాదేవతాస్వరూపనిరూపణము	75
33. శ్రీ సర్వజ్ఞమౌళివాచార్యులవారు నిరూపించిన చిచ్ఛక్తి	
స్వరూపము	77
34. సంధ్యాదేవత వేరు, గాయత్రీదేవత వేరు	79
తృతీయాధ్యాయము - ప్రథమభాగము	81
ఉపాసనప్రకరణము	81
35. ఉపాసన రెండువిధములు	81
36. అధికారులు మూడువిధములు	82
37. సంధ్యోపాసనస్వరూపము	84
38. అత్రైగతములు వివరించిన త్రివిధసంధ్యాస్వరూపము	84
39. ఉపాసనావాక్యముయొక్క ఆర్థము	88
40. ఉపాసనాకారవర్ణనము	91
41. ఉత్తమాధికారినిర్గుణోపాసనము	100
42. సంధ్యోపాసనరహస్యము	102
43. అధికారిభేదముచేత ఉపాసనలు వేరుగనుండును	105
44. త్రివిధాధికారుల ఉపాసనవిషయమున శ్రుతిప్రామాణ్యము	105
45. ఓంకారముతో నిరుపాధికబ్రహ్మతత్త్వోపాసనసాధనము, తత్ఫలము	110
46. దేవతాతానంతరము సగుణసంధ్యోపాసకుని గతివివరణము	111
47. ప్రతీకోపాసనవిధానము. తత్ఫలవిచారము	121
48. ఉపాసన-తత్త్వవిచారముల ఫలవిచారము	124

సంఖ్య విషయములు

పుట సంఖ్య

49. సంధ్యోపాసనపై శిష్టము	125
50. సంధ్యోపాసనఫలవిచారము	128
తృతీయాధ్యాయము - ద్వితీయభాగము	132
51. సంధ్యోపాసనపూర్వోత్తరాంగవివరణము	132
52. న్యాసాదులపై దికములు	134
చతుర్థాధ్యాయము - ప్రథమభాగము	138
53. సంధ్యోపాసనపూర్వోత్తరాంగానుష్ఠానపద్ధతినిరూపణము	138
54. సంధ్యానుష్ఠాతయొక్క లక్షణము	138
55. సంధ్యామంత్రార్థజ్ఞానావశ్యకత	139
56. స్నానవిషయము	139
57. యజ్ఞోపవీతవిషయము	142
58. బహిఃసంధ్యావందనము శ్రేష్ఠము	144
59. అంగముల ననుష్ఠించు పద్ధతి	145
60. ఆచమననిరూపణము	145
61. స్మార్తాచమనము	147
62. పురాణాచమనము	149
63. వస్త్రవిషయము	152
64. ఆచమనము చేయుపద్ధతి	154
65. పవిత్రవిషయము	159
71. పుండ్రధారణము	160
72. ప్రాణాయామనిరూపణము	168
73. సంకల్పము	172
74. ప్రథమమార్జనము	174
75. అబ్ధిక్షణము (మంత్రాచమనము)	177
76. ద్వితీయమార్జనము	178
77. పాపపురుషదహనము	178
78. అర్చ్యప్రక్షేపము	180
79. ప్రదక్షిణాచమనములు	185
80. సంధ్యోపాసనము	187
81. గాయత్రీ జపము	188

సంఖ్య విషయములు

పుట సంఖ్య

82. గాయత్రీహృదయమున పంచభాగములు	189
83. గాయత్రీధ్యానము	190
84. జపసంఖ్యానము	192
85. ఉదితహోమములు అనుదితహోమములు	198
86. జపమున హస్తస్థితి	194
87. జపసమయమున గాయత్రీమంత్రపాదమధ్యమున విచ్చేదముకూడదు	195
88. గాయత్రీమంత్రము చూడు విధములు	199
89. గాయత్రీమంత్రాక్షరనిర్ణయము	200
90. జపమును లెక్కించు పద్ధతి	202
91. జపసమయమున నిషిద్ధవిషయములు	204
92. గాయత్రీచతురపాదజపవిచారము	207
93. గాయత్రీమంత్రమహిమ	208
94. గాయత్ర్యుద్వాసము	211
95. సూర్యోపస్థానములు	213
96. దిబ్బమస్కారము	214
97. భూమ్యాకాశవందనము	215
98. అభివాదనము	215
చతుర్థాధ్యాయము - ద్వితీయభాగము	218
99. కాలప్రకరణము	218
100. ప్రాతస్సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలనిరూపణము	218
101. మధ్యాహ్న సంధ్యాముఖ్యకాలము	224
102. సంధ్యోపాసనకు గోణకాలము	226
103. కాలాతిక్రమణప్రాయశ్చిత్తవిచారము	229
104. ప్రాయశ్చిత్తనిరూపణము	234
105. కాలాతిక్రమణప్రాయశ్చిత్తప్రయోగము	237
106. కాలాతిక్రమణము దేనికి?	239
107. రెండు, మూడు సంధ్యలుకూడిన నెట్లు చేయవలెను?	242
108. ఏకదినాద్యతిక్రమణప్రాయశ్చిత్తము	243
109. ఆకౌచమున సంధ్యోపాసనము	244
110. గ్రహణకాలమున సంధ్యోపాసనము	240

సంఖ్య విషయములు

పుట సంఖ్య

111. దర్శాదులందు జపసంఖ్యోచము	251
112. లోగగ్రస్తుని సంఖ్యోపాసనము	258
113. కారణవిశేషముచేత సంధ్యాలోపము దోషము కాదు	256
114. స్వగ్రంథమునకు చిరస్థాయిత్వాకంస సంధ్యామంత్రార్థబోధిని	257 259
115. సంధ్యామంత్రార్థజ్ఞానావిశ్వకత	259
116. కేశవాదిసామర్థ వివరణము	262
117. భూతోచ్ఛాటనమంత్రార్థము	265
118. ప్రాణాయామమంత్రార్థము	265
119. ప్రథమమార్జన మంత్రార్థము	268
120. అబ్భక్షణమంత్రార్థము	271
121. ద్వితీయమార్జనమంత్రార్థము	280
122. పాపపురుషదహనమంత్రార్థము	284
123. ఓమిత్యేకాక్షరమంత్రార్థము	287
124. గాయత్రీహృదయమంత్రార్థము	289
125. గాయత్రీధ్యానశ్లోకార్థము	298
126. గాయత్రీమంత్రార్థము	300
127. గాయత్ర్యుద్వాసనమంత్రార్థము	306
128. ప్రాతస్సూర్యోపస్థానమంత్రార్థము	308
129. మధ్యాహ్నసూర్యోపస్థానమంత్రార్థము	810
130. సాయంసూర్యోపస్థానమంత్రార్థము	818
131. ఉపస్థానమంత్రార్థములిందలి విశేషములు	821
132. సర్వదేవతాహ్వానమస్కారమంత్రార్థము పరమేశ్వరార్పణము యజుర్వేదసంధ్యావందనప్రయోగము	836 837 839
133. సంధ్యావందనారంభము, పుండరీకాక్షస్మరణము	839
134. పురాణాచమనము, భస్మధారణము, స్మార్తాచమనము	842
135. ప్రాణాయామము, సంకల్పము	848
136. ప్రథమమార్జనము	844
137. అబ్భక్షణము	845

సంఖ్య విషయములు	పుట సంఖ్య
138. ద్వితీయమార్జనము	846
139. పాపపురుషదహనము	847
140. అర్ఘ్యప్రక్షేపము ప్రదక్షిణాచమనములు	848
141. ప్రాయశ్చిత్తము	849
142. సంధ్యోపాసనము	850
143. గాయత్రీజపము	855
144. గాయత్ర్యుద్వాసము	858
145. నూర్వ్యోపసానములు	859
146. దిబ్బమస్కారములు	861
147. భూమ్యాకాశవందనము అభివాదనము ఇత్యాదులు	863
ముగ్ధదసంధ్యావందనప్రయోగము	867
148. ఆచమనప్రాణాయామసంకల్పములు	867
149. ప్రథమమార్జనము (నూడుసంధ్యలందును సమానము)	869
150. ప్రాతర్ఘృతాచమనము	869
151. మాధ్యాహ్నికమంత్రాచమనము	870
152. సాయంమంత్రాచమనము	870
153. పునర్మార్జనము (నూడుసంధ్యలందును సమానము)	871
154. పాపపురుషదహనము డిటో	872
155. ప్రాతర్ఘృతప్రదానము (సాయంకాలముతో సమానము)	872
156. మాధ్యాహ్నికార్ఘ్యప్రదానము (వేరువిధము)	872
157. సాయమర్ఘ్యప్రదానము (ప్రాద్ధునతో సమానము)	872
158. సంధ్యోపాసనము	874
159. నిరుపాధికబ్రహ్మతత్త్వోపాసనము లేక పతీకోపాసనము (సమానము)	874
160. గాయత్రీజపము (నూడుసంధ్యలందును సమానము)	874
161. గాయత్ర్యుద్వాసము ,, ,,	875
162. ప్రాతర్నూర్వ్యోపసానము (వేరు)	876
163. ప్రాతర్సంధ్యాంగసంధ్యోపసానము (సాయముతో సమానము)	876
164. ప్రాతర్కృత్తిమంత్రము (సాయముతో సమానము)	877
165. దిబ్బమస్కారము (ప్రాతర్సాయములందు సమానము మధ్యాహ్నమున లేదు)	877

సంఖ్య విషయములు

పుట సంఖ్య

166.	వివిధనమస్కారమంత్రములు (త్రిసంధ్యలందును సమానము)	378
	విరాట్పురుషవందనము	378
167.	భూమ్యాకాశవందనము	379
168.	మాధ్యాహ్నికనూర్యోపస్థానము (వేరు)	379
169.	పైదానికి వేరేమంత్రములు	380
170.	మాధ్యాహ్నికకాంతిమంత్రము	381
171.	అభివాదనము (త్రిసంధ్యలందు సమానము)	382
172.	సాయంనూర్యోపస్థానము (వేరు)	382
173.	సర్వదేవబ్రాహ్మణనమస్కారము (సమానము)	383
174.	ఒకటవ అనుబంధము	384
175.	రెండవ అనుబంధము	286
	విషయసూచిక సమాప్తము.	

సంధ్యా తత్వ సుబోధిని

పూర్ణాబిదాంద్రవ్యాఖ్యాసముపేతము

ఓ మ్

“యత్సంధ్యాముపాసతే, బ్రహ్మైవ తదుపాసతే”

ఇతి శ్రుతిః :

శ్రీమహాగణపతయే నమః
శ్రీబాలాత్రిపురసుందర్యై నమః
శ్రీగురుపరబ్రహ్మణే నమః

సంధ్యా తత్వ సుబోధిని

పూర్ణాభిధాండ్రవ్యాఖ్యానము పేతము
ప్రథమాధ్యాయము—ప్రథమభాగము

పందే విశ్వవిదానం త

ద్వాదశామిషమపాటలం ।

ధాత్యుపన్యసహృద్యేయం

ద్విరదాన్యమహం మహః॥

1

పూర్ణాభిధాన్ద్రవ్యాఖ్యారంభము

వ్యా॥ ఇంద్రగోపసమానాభమిందిరాశ్లిష్టవిగ్రహం ।

ఇక్షుకోదండమిడేహమిందుచూడమిభాననమ్॥

సంధ్యాతత్వసుబోధిన్యా మత్కృతాయః కరోమ్యహం ।

సంపూర్ణవిషయైర్వ్యాఖ్యాం పూర్ణాఖ్యాం వివ్రనంముదే ॥

యయాఽన్నపూర్ణయా పత్న్యా పూర్ణోఽంతైరభవం సమైః ।

తన్నామాంశేన పూర్ణాఖ్యామాండ్రవ్యాఖ్యాం తనోమ్యహమ్ ॥

అవతారిక : తాను రచింపబోవు సంధ్యాతత్వసుబోధిని గ్రంథము నిర్విఘ్నముగ పూర్తియగుటకొఱకు శ్రీమహాగణపతినమస్కారరూపమగు మంగళము గ్రంథకర్తచేత చేయబడుచున్నది.

శ్లోకభావము : మాయాద్వారా సమస్త జగదుత్పత్తికి కారణమైనట్టియు, దానిమ్మపూవురంగువలె నెఱ్ఱనిరంగు గలిగినట్టియు, బ్రహ్మవిష్ణుశంకరులచేతగూడ హృదయమున ధ్యానింపబడునట్టియు, ఏనుగుముఖముగల పరంజ్యోతిని నేను నమస్కరింపుచున్నాను.

అవతారిక : గ్రంథకర్తచేనుపాసింపబడు శ్రీబాలాత్రిపురసుందరీదేవతాధ్యానరూపమగు మంగళము చేయబడుచున్నది.

పరాభీతికరా బాలా

శ్రుతిపంజరశారికా ।

అరుణా కరుణావార్ధి

ర్విభాతు హృది మే నదా ॥

2।

తాత్పర్యార్థము : తనభక్తులకు పరములనిచ్చుటయందును, అభయమునిచ్చుటయందును, నిపుణములైన హస్తములుకలదియు, నేదములనెడుపంజరమునందు గోరువంకపక్షివంటిదియు, అనగా సర్వవేదములచేతను వర్ణింపబడునదియును, ఎఱ్ఱనిరంగు గలదియును, దయకు సముద్రమువంటి శ్రీబాలాత్రిపురసుందరీదేవి నా హృదయమున నెల్లప్పుడును ప్రకాశించు గాత !

అవతారిక : సర్వవిద్యాధూరునమస్కారరూపమగు మంగళము చేయబడుచున్నది.

చల్లాగోత్రోదధేశ్చంద్రం

సూర్యవారాయణాభిధం ॥

మాణిక్యాంబానమేతం తం

పందే నర్వవిదం గురుమ్ ॥

3।

తాత్పర్యార్థము : అశ్విధదేశమధ్యవిరాజమానగోదావరీమహానదీతీర్థరాజమహేంద్రనగరరాజమున నర్హశాస్త్రపారంగతులును,

వైదికతాంత్రికోభయకర్మనిష్ఠాతులును, పూర్ణదీక్షాపరులును, శిష్యవత్సలురును శ్రీమహాలక్ష్మీసమానమాణిక్యాంబాభిధధర్మపత్ని సమేతులును సుగృహీతనామధేయులు నగు బ్రహ్మశ్రీ విరాజమాన చల్లాసూర్యనారాయణశాస్త్రిలవారిసన్నిధిని క్రీస్తుశకము 1923 వ సంవత్సరము మొదలు 1929 వ సంవత్సర పర్యంతము తర్కవేదాంతశాస్త్రముల నభ్యసించితిని. అట్టి విద్యాగురువర్యులకు నా వందనసహస్రములు.

అవతారిక : దేవగురువందనానంతరము స్వజన్మకారణభూతులగు జననీజనకులు నమస్కరింపబడుచున్నారు.

లలితాపచితా సక్తా

మదభ్యుదయచింతకౌ ।

వర్ణాంబాదక్షిణామూర్తీ

పితరౌ మామకౌ భజే ॥

4।

తాత్పర్యార్థము : ఆంధ్రదేశోత్తరసీమసమీపమున శ్రీకాకుళమండలమందున్న వంశధారామహానదీప్రాచ్యతీరమందున్న చొర్లంగి (స్వర్లంఘి) నామకాగ్రహారవాస్తవ్యులును, సదా శ్రీ లలితాంబా పరాభట్టారికాపూజాతత్పరులును అస్మజ్జననీజనకులగు శ్రీ వర్ణాంబాదక్షిణామూర్తుల పాదపద్మములకు సదా మదీయవందన సహస్రంబు లర్పింపబడుచున్నవి.

అవతారిక : స్వగ్రంథమునకు ప్రమాణభూతములగు స్మృతులను రచించిన స్మృతికర్తలగు వసిష్ఠాదిమహర్షులను గ్రంథకర్త నమస్కరింపుచున్నాడు.

వసిష్ఠాదీ వృషీన్ భక్తాః

వందే వృత్తికృతస్సదా ।

సంధ్యాయా యే విచిర్ణిమ్యః

స్వరూపోపాస్తిముఖ్యకాన్ ॥

5।

ఏ మహర్షులు సంధ్యాదేవతయొక్కస్వరూపమును, ఉపాసనాస్వరూపమును, ఉపాస్యదేవతామూర్తులను, ముఖ్య, గౌణకాల

ములు మొదలగువానిని సందేహమునకు తావులేకుండ స్పష్టముగ నిర్ణయించిరో, ఖిలమైన వేదభాగములను తమ తపోమహిమవలన కలిగిన దివ్యదృష్టిచేత కనుగొని వానియర్థములను శ్లోకరూపమున స్మృతులనుపేరిట లోకహితముకొఱకు రచించిరో, యట్టి పనిష్ఠాది మహర్షులకివే నా వందనసహస్రంబు లర్పింపబడుచున్నవి.

ముఖ్యులగు కొంతమంది మహర్షుల గురించి చెప్ప నుత్స హించుచున్నాను.

1) వసిష్ఠమహర్షి బ్రహ్మవేత్తలలో నగ్రగణ్యుడు. ఆ మహర్షి యత్యంతముఖ్యమగు సంధ్యాదేవతాస్వరూపమును విశదముగ నిరూపించెను.

2) అస్మద్గోత్ర ప్రవర్తకుడును బ్రహ్మవిద్వరేణ్యుడు నగు భరద్వాజమహర్షి కూడ సంధ్యాదేవతాస్వరూపమును విశదముగ నిరూపించెను.

3) వసిష్ఠులవారి మునిమనుమడగు శ్రీవేదవ్యాసమహర్షి సంధ్యాదేవతయొక్క స్వరూపమును, సంధ్యాపదముయొక్క అర్థమును, వ్యాసస్వరూపమును, సగుణ విర్గుణోపాసనలను వాని స్వరూపములను విశదముగ నిరూపించెను.

4, 5) అత్రి గౌతమమహర్షులిద్దరును సంధ్యాదేవతయొక్క త్రివిధధ్యేయరూపములను విశదముగ నిరూపించిరి.

6, 7) విష్ణు-శాతాతప మహర్షు లిద్దరును సంధ్యోపాసనము నకంగిత్వపాథనమార్గదర్శకులైరి.

8) శ్రీయాజ్ఞవల్క్యులు సంధ్యోపాసనప్రకరణమున నిర్గుణోపాసన మున్నదని స్పష్టముగను దృఢముగను నిరూపించిరి. వీరందరిట్లు నిరూపింపనియెడల నీ గ్రంథమే యవతరింపదు. కావున ద్విజులకందరకును ప్రాతస్మృతీయులగు నీమహర్షివర్యులందరును నీ గ్రంథాదియందునవశ్యస్మరణీయులు

అవతారిక : గ్రంథనామము, గ్రంథరచనాకారణము వివరింపబడుచున్నవి.

ధర్మగ్రంథాంశ్చ సంశీల్య

చిరాయ వేంకటాచలః ।

కుర్వేహం ద్విజమోదాయ

సంధ్యాతత్వనుబోధివీమ్ ॥

61

బ్రాహ్మణులయొక్క బ్రాహ్మణ్యమును రక్షించునది సంధ్యోపాసనము. దీనినే సంధ్యావందన మనియు నందురు. ఇట్టి సంధ్యోపాసనముయొక్క తత్వజ్ఞానము దేశమున లుప్తప్రాయమై, సంధ్యావందనప్రయోగమున సంధ్యోపాసనము కనుబడుటలేదు. ఇట్టి సంధ్యోపాసనతత్వమును విశదముగ వివరించినయెడల ద్విజవరేణ్యులకత్యంత ప్రమోదము గల్గును. ద్విజులకు ప్రమోదమును కల్పించు కార్యముకంటె శ్రేయస్కరమైన కార్యమింకొకటి లేదు. అందువలన సోమయాజులోపనామక వేంకటాచలశాస్త్రి యను పెరుగల నేను ద్విజసంమోదమును కల్పించుటకొరకు నైదుసంవత్సరములు ధర్మశాస్త్ర గ్రంథములను, వేదాంతగ్రంథములను, పురాణములను, సంధ్యావందనపద్ధతిగ్రంథములను గురుదేవతానుగ్రహప్రేరితుడనై యథామతి పరిశీలించి సంధ్యాతత్వము సులభముగను నువిశదముగను బోధించు నీ గ్రంథమును గోదావరి తీరస్థరాజమహేంద్రవరనగరమున శాస్త్రాధ్యయనము చేయు కాలముననే రచించుట కుపక్రమించితిని.

తొలుత సంధ్యాప్రశంసారూపమున బహుశ్రుతి, స్మృతి, పురాణ ప్రమాణవచనములచే సంధ్యోపాసనమెట్లు బ్రాహ్మణ్యరక్షక మగునో వివరింపబడుచున్నది.

సంధ్యా ప్రశంస

శ్రీ మచ్ఛంకరభగవత్పాదులవారు

వేదాంతడిండిమమున

1) ద్విజత్వం విధ్యనుష్ఠానాత్ విప్రత్వం వేదపాఠతః ।

బ్రాహ్మణ్యం బ్రహ్మవిజ్ఞానాదితీ వేదాంతడిండిమః ॥

బ్రాహ్మణునకు ముందుగ గాయత్రీమంత్రోపదేశమువలన ద్విజత్వము వచ్చును. తర్వాత విప్రత్వము వచ్చును. తర్వాత బ్రాహ్మణ్యము వచ్చును. ఇది క్రమము. వైదికకర్మల ననుష్ఠించుట

చేత ద్విజత్వమును కాపాడుకొనవలెను, వేదపాఠమువలన విప్రశ్వమును కాపాడుకొనవలెను. బ్రహ్మవిజ్ఞానమును సంపాదించుటవలన బ్రాహ్మణ్యమును కాపాడుకొనవలెను. అని శ్రీయాదిశంకరుల యుపదేశము. ఇందు బ్రాహ్మణ్యము బ్రహ్మవిజ్ఞానము వలన కలుగునని చెప్పిరి. అట్టి బ్రహ్మవిజ్ఞానమును సులభముగ కలిగించు ధర్మమెద్ది? యను ప్రశ్నకు = 'సంధ్యోపాసనము' అని సమాధానము. ఆ విషయమున ప్రమాణము చూపబడుచున్నది.

2) తైత్తిరీయబ్రాహ్మణము :

ఉద్యంతమస్తంయంతమాదిత్యమభిధ్యాయన్ కుర్వన్ బ్రాహ్మణో విద్వాన్ సకలం భద్రమ శ్చుతేఽసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి, బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మప్యేతి య విపం వేద ॥

వేదభాష్యమును వ్రాసిన సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు పరాశరమాధవీయమున సంధ్యావందనప్రకరణమున దీనియర్థము నిట్లు వ్రాసినారు.

"సంధ్యోపాసనవిధానమును తెలిసికొనిన బ్రాహ్మణుడు ప్రాణాయామాదికర్మలను చేయుచు బ్రహ్మవిష్టాదిరూపములతో నున్న సంధ్యాశబ్దవాచ్యమగు నాదిత్యుని (అనగా—అదిత్యమండలము నందున్న బ్రహ్మచైతన్య స్వరూపిణీయగు సంధ్యాదేవతను) శుద్ధపరబ్రహ్మముగ ధ్యానముచేయుచు శుద్ధమైన యంతఃకరణము గలవాడై బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును బొందుచున్నాడు. ఎట్లనగా—అతడిధ్యానము చేయ నారంభించుటకు ముందే వాస్తవమున పరబ్రహ్మముగనే యుండుచు, అజ్ఞానముచేత తాను జీవుడననియే భ్రాంతిలో మునిగి యున్నవాడై పైన జెప్పిన సంధ్యాస్వరూప జ్ఞానధ్యానములచేత నాయజ్ఞానము పోగా తన నిజమగు బ్రహ్మస్వరూపమును తెలిసికొనుచున్నాడు. బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునున్నా పొందుచున్నాడు. పరబ్రహ్మమే యగుచున్నాడు; అని". ఇచ్చట సంధ్యోపాసనచేత బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగుననియును, అందుచేత తాను పరబ్రహ్మమగుచున్నాడనియు నతిస్పష్టముగ విశదీకరింపబడినది.

3) వైష్ణవ స్మృతిముక్తావళి (అడయార్ లైబ్రరీ.)

"యత్సంధ్యాముపాసతే-బ్రహ్మైవ తదుపాసతే" "సంధ్యోపాసనము బ్రహ్మోపాసనమే" యని యర్థము. బ్రహ్మోపాసనమువలన

బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగును. కాన బ్రహ్మోపాసనముగు సంధ్యోపాసన వలన బ్రహ్మజ్ఞాన మవశ్యము కలుగునని భావము.

శంక : బ్రహ్మతత్త్వవిచారమువలన బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగు నని శాస్త్రము కాని ఉపాసనవలన బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగుననుటలో ప్రమాణమేమి ? చెప్పబడుచున్నది.

4) శ్రీసర్వజ్ఞవిద్యారణ్యులవారు తమ వేదాంతపంచదశియందు ధ్యానదీపప్రకరణమున నిట్లు చెప్పిరి.

“బ్రహ్మజ్ఞానాయతే సాక్షాన్నిర్గుణోపాసనం శనైః” అని. నిర్గుణోపాసనము సమాధిక్రమముచేత చరమవృత్తి సాక్షాద్యహ్మజ్ఞానముగ మారిపోవును, అని.

5) స్మృతిరత్న మహోదధి =

“అసావాదిత్యోబ్రహ్మేతి యద్ధ్యానం క్రియతేఽన్వహం ।

తదేవ సాంధ్యమిత్యుక్తం కర్మ బ్రహ్మోపకారకమ్ ॥

ప్రతిదినము మూడు సంధ్యలయందును “అసావాదిత్యోబ్రహ్మ” యను మంత్రముతో నే ధ్యానము చేయబడుచున్నదో ఆ సంధ్యాదేవతాధ్యానమే బ్రహ్మజ్ఞానమును కలిగించి బ్రాహ్మణ్యమును రక్షించు “సంధ్యాకాలముఖ్యకర్మ” యని వేదశాస్త్రములందు చెప్పబడుచున్నది. అని స్మృతిరత్నమహోదధివచనము పూర్వోక్త శ్రుతివచనద్వయముయొక్క సారమునే యనువదించుచున్నది.

6) విష్ణుస్మృతి =

“శుచిర్వాప్యశుచిర్వా యః కాలే సంధ్యాం సదా ద్విజః ।

ఉపాస్తే బ్రహ్మభూయాయ, కల్పితే నాఽత్ర సంశయః ॥

శుచియైనను నశుచియైనను సరియే, సకాలమునందు విద్విజుడు సంధ్యాదేవతనుపాసించునో, యాతడు బ్రహ్మైక్యమును పొందును. ఇందు సందియములేదు. ఈ విష్ణుస్మృతివచనము పూర్వోక్తతైత్తిరీయబ్రాహ్మణవచనార్థమును స్పష్టపరచుచు నెవరికైన సందేహముకలిగినయెడల నాసందేహమును తీర్చుచున్నది “నాఽత్రసంశయః” అని.

7) గోభిలస్మృతి =

“సంధ్యాముపాసతే యే తు, సతతం సంశితవ్రతాః !

విధాతపాపాస్తే యాంతి, బ్రహ్మలోకం సనాతనమ్” ॥

ఎవరు తీవ్రమైన నియమనిష్ఠతో సంతతము విడువకుండ సంధ్యోపాసనమును చేయుదురో (ఏయొకటి రెండుసారులు మాత్రమే తలంచుటగాదు) అట్టివారు సమస్తమైన సంచిత-ఆగామి పుణ్య పాపములను పూర్తిగ దులుపుకొన్నవారై శాశ్వతమగు బ్రహ్మలోకమును బొందెదరు.

శంక = విష్ణుస్మృతివచనము బ్రహ్మైక్యమును పొందుననుచున్నది. గోభిలస్మృతివచనము కార్యబ్రహ్మలోకమును పొందుననుచున్నది. ఈ రెండువచనములకును సమన్వయమెట్లు కుదురును? సమాధానము చెప్పబడుచున్నది.

బ్రహ్మమాత్రభాష్యమునందు చతుర్థాధ్యాయతృతీయపాదమునందు “అప్రతీకాలంబనాధికరణమున, నగుణ—అహంగ్రహోపాసకులకు కార్యబ్రహ్మలోకప్రాప్తియగునని నిర్ణయింపబడినది. ఇక నెవరు సగుణనిర్గుణోపాసనక్రమముచేత నిర్భీజ (నిర్వికల్ప) సమాధిని చేయుచు, బ్రహ్మతత్వ విచారమునుగూడ చేయుచు, నిహలోకముననే పురాకృతపుణ్యవిశేషపరిపాకముచేత బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును పొందెదరో - అట్టివారిచ్చటనే బ్రహ్మైక్యమును బొందెదరు అనియు నిర్ణయింపబడినది కాగా-గోభిలస్మృతి వచనము నగుణ-అహంగ్రహోపాసకుల గూర్చి చెప్పుచున్నది. విష్ణుస్మృతివచనము బ్రహ్మతత్వవిచారముకూడ చేయుచు నిర్భీజ సమాధిద్వారా బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును బ్రహ్మైక్యమును పొందినవారిని గూర్చి చెప్పుచున్నది: కావున విబోధము లేకుండ పై రెండు వచనములకును సమన్వయము కుదురును.

8) భవిష్యపురాణము =

విష్ణో వృక్షస్తస్య మూలం హి సంధ్యా

వేదాశ్వాఖా ధర్మకర్మాణి పథాః ।

తస్మాన్మూలం యత్నతో రక్షణీయం

మూలేచ్ఛిన్నే నైవ శాఖా న పథాః ॥

బ్రాహ్మణుడు వృక్షము, దానికి కూకటివేరు సంధ్యోపాసనము. వేదములు కొమ్ములు. ధర్మకర్మలు ఆకులు కావుననిట్టి బ్రాహ్మణుడను చెట్టుయొక్క కూకటివేరును (సంధ్యావందనమును) మిక్కిలి ప్రయత్నముతో రక్షింపవలెను లేనియెడల కూకటివేరునే నాకి వేసినయెడల (సంధ్యావందనమును చేయనియెడల) చెట్టు చచ్చి పోవును. అనగా బ్రాహ్మణుని బ్రాహ్మణ్యము పోవును. కాగా-కొమ్మలగు వేదములుండవు ఆకులగు ధర్మకార్యములుండవు. అనగా-సంధ్యోపాసనను చేయనియెడల వాని బ్రాహ్మణ్యము పోయి వేదములు చదువుటకును, ధర్మకార్యములు చేయుటకును అర్హుడు కాడని భావము. అందువలన నెన్ని పనులున్నను, సంధ్యోపాసన చేయుటకొరకు మిక్కిలి ప్రయత్నముతో నెట్టులైనను సమయమును (ఇరువదియైదు లేక ఇరువది నిమిషములైనను) చేసికొని సంధ్యావందనమునకు లోపము కాకుండ కాపాడుకొనవలెనని భావము. బ్రాహ్మణుని బ్రాహ్మణ్యమునకును, వేదములకును, వైదికకర్మలకును సంధ్యోపాసనమే జీవనదాయయై యత్యంతముఖ్యమైనదని తేటతెల్లముగ బెప్పబడినది. ఆహా! ఎంత అమూల్యార్థము గల శ్లోకము!

9) యోగియాజ్ఞవల్క్యులు :

“బ్రహ్మణోపాస్యతే సంధ్యా విష్ణునా శంకరేణ చ ।

కస్మాన్మోపాసయేద్దేవీం శ్రేయస్కామో ద్విజోత్తమః” ॥

ప్రపంచసృష్టి స్థితి లయములకు కారణభూతులైన బ్రహ్మవిష్ణు శంకరులుగూడ పరాశక్తిరూపిణీయగు సంధ్యాదేవతను ధ్యానించుచున్నారు. అట్టియెడ వారిచే సృష్టింపబడి రక్షింపబడునట్టి మానవ మాత్రుడైన ద్విజోత్తముడు మోక్షకాముడై సంధ్యాదేవి నేల ధ్యానింపగూడదు? తప్పక ధ్యానింపవలెను. సంధ్యాదేవత “తత్త్వత్రయ సముద్భవ” అనగా బ్రహ్మవిష్ణుశివతత్త్వములు మూడును సంధ్యాదేవతవలన బుట్టినవి. కావున త్రిమూర్తులును బ్రహ్మైక్యమును గోరుచు తమ మాతను ధ్యానించుచున్నారు.

10) శ్రీ మహాభారతమున వ్యాసులవారు =

“సంధ్యేతి సూర్యగం బ్రహ్మ సంధ్యానాదవిభాగతః ।

బ్రహ్మద్వైస్సకలై ర్భూతై స్తదంతైస్సచ్చిదాత్మనః ॥

చదువరులు ఈ శ్లోకార్థమును గ్రహించుటలో చాల యవధానమును కలిగి యుండవలెను.

ఈ శ్లోకము రెండవభాగమున “తదంతైః” అనుచోటున “తత్ + అంతైః” అనియు, “సచ్చిదాత్మనః” అనుచోటున “సచ్చిదా + ఆత్మనః” యనియును పదచ్ఛేదమును చేయవలెను.

శ్లోకార్థము :—సూర్యగం = సూర్యమండలమందున్న బ్రహ్మ = బ్రహ్మచైతన్యము, సంధ్యా = సంధ్యాదేవత. ఆ బ్రహ్మచైతన్యమునకు సంధ్యయను పేరు వచ్చుటకు కారణము చెప్పబడుచున్నది అంతైః = పరబ్రహ్మంశభూతులైన, బ్రహ్మద్యైః = బ్రహ్మమొదలగు వారి చేతను, సకలైః భూతైః = సకలప్రాణులచేతను, తత్ = ఆ సూర్యమండలమందున్న బ్రహ్మచైతన్యమును సచ్చిదా = సచ్చిదా + చిచ్ఛ = సచ్చిత్ = తయా = సచ్చిదా, ఇచ్చట సత్చిత్ పదములు ఆనందమునకుగూడ సూచకములు, సహితశేషః = “సహ” అను పదమును కూడ చేర్చుకొనవలెను. కాగా-శుద్ధసచ్చిదానందరూపమగుపరబ్రహ్మముతో గూడ యని యర్థము. ఇచ్చట సహయుక్తేఽప్రధానే” యను సూత్రముచేత అప్రాధాన్యవివక్షయందు తృతీయ వచ్చుటచేత శుద్ధసచ్చిదానందపరబ్రహ్మకు నీయుపాసనమున అప్రాధాన్యము. ఏలననగా-ఇది సంధ్యోపాసనమగుటచేత సంధ్యాదేవతకే ప్రాధాన్యము, శుద్ధసచ్చిదానందపరబ్రహ్మము అప్రధానమగును. ఆత్మనః = తనకంటె, అవిభాగతః = విభాగమనగ, భేదము కాగా-భేదము లేకుండ, (అభేదబుద్ధితో) సంధ్యానాత్ = అవిచ్ఛిన్నముగ ధ్యానము చేయుటవలన, “సమ్యక్ ధ్యేయా = సంధ్యా = తనకును ఆచైతన్యమునకు భేదములేకుండ అవిచ్ఛిన్నముగ ధ్యానము చేయుటవలన “సంధ్య” యను పేరు వచ్చినది” అని చాలచక్కగ వివరించినారు. తాత్పర్యము: త్రిమూర్తులు, సకలప్రాణులును అపరబ్రహ్మయొక్క అంశములేకదా! “మమైవాంశో జీవలోకః” అని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ గీతయందు చెప్పిరిగదా! పరబ్రహ్మంశములగు సకలప్రాణులును ఆదిత్యమండలాంతర్గతమగు అపరబ్రహ్మచైతన్యమును, ముందుగ “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యను మంత్రముతో శుద్ధసచ్చిదానంద (త్రిపాత్) పరబ్రహ్మచైతన్యముతో నభిన్నముగ ధ్యానము చేయవలెను. తర్వాత-అట్లు శుద్ధసచ్చిదానందరూపపరబ్రహ్మైభిన్నముగ ధ్యానము చేయబడిన సూర్యమండలాంతర్గతబ్రహ్మచైతన్యమును (అనగా సంధ్యాదేవతను) “సాహమస్మి” యనుచు, తనతో భేదములేకుండ అభేదబుద్ధితో

(అనగా-అబ్రహ్మచైతన్యరూపిణీయగు సంధ్యాదేవత నేనే) యని యనుకొనుచు ధ్యానింపవలెను. ఈ వ్యాసులవారే మరియొకచోటున “సాఽహమస్మిత్సుపాసీత” యనిచెప్పిరి.

“అసావాదితోబ్రహ్మ” + సాఽహమస్మి “యను నుపాసనమున ముందు ఆదిత్యమండలాంతర్యామి బ్రహ్మచైతన్యరూపిణీయగు సంధ్యాదేవతను, మాయాసంబంధరహితశుద్ధత్రిపాత్పరబ్రహ్మచైతన్యముతో నభిన్నముగ ధ్యానించి, “సా” యను పదముచేత త్రిపాత్పరబ్రహ్మభిన్నముగ ధ్యానింపబడిన సంధ్యాదేవతను గ్రహించి, యట్టి త్రిపాత్పరబ్రహ్మభిన్న సంధ్యాఽహమస్మి” యను ధ్యానమువలన, త్రిపాత్పరబ్రహ్మము సంధ్యాదేవతయొక్క విశేషణకోటియందు పడుటవలన పరబ్రహ్మకు అప్రాధాన్యము. సంధ్యాదేవతకు ప్రాధాన్యమని తెలియునది. ఈ విషయము సంధ్యోపాసనయొక్క ఆకార నిరూపణసందర్భమున “నభిన్నాం ప్రతిపద్యేత==ఇత్యాదివ్యాస వచనమును వ్యాఖ్యానించునపుడు మరల విశదముగ వివరింపబడును.

ఈ శ్లోకమున వ్యాసులవారు “సంధ్య” యననేమి? ఆపేరేల వచ్చెను? ఆధ్యానము నెట్లు చేయవలెను? అను మూడు ప్రశ్నములకును సరియగు సమాధానమునిచ్చిరి. “అవిభాగతః” యను పదముచే, నిది యహంగ్రహోపాసనమనియును చెప్పినారు.

ఇచ్చట కొన్ని ముఖ్యవిషయములను తెలిసికొనవలసియున్నది. “పరబ్రహ్మము చైతన్యస్వరూపము, చైతన్యమనగ జ్ఞానము. “పాదోఽస్య - విశ్వా భూతాని. త్రిపాదస్యామృతం దివి। త్రిపాదూర్ధ్వముదైత్పురుషః, పాదోఽస్యేహాభవాత్పునః॥ అని పురుషసూక్తము దీని తాత్పర్యము. పరబ్రహ్మచైతన్యము అఖండమైనది. ఖండములు లేనిది. ఐనను-పామరమానవునిబుద్ధికి తెలియుటకొరకు ఖండములున్నట్లు కల్పించి చెప్పబడుచున్నది ఆ పరబ్రహ్మచైతన్యమున నాలుగు భాగములు కలవిగ వర్ణింపబడినది. అందులో మూడు భాగములు లేక పాదములు మాయాసంబంధము లేనివై, శుద్ధమైనవై అమృతమైనవి. (నాశములేనివి) మిగిలిన నొకపాదపరబ్రహ్మచైతన్యము, మాయాసంబంధము కలదై సమస్తలోకములరూపముతో విలసిల్లుచున్నదై ఉత్పత్తినాశములు కలదివలె కనబడుచున్నది. కాని వాస్తవమున ఈపాదచైతన్యమునకు ఉత్పత్తివిनाశములు లేవు. మూడు

పాదముల బ్రహ్మచైతన్యమునకు “శుద్ధత్రిపాద్యుహ్మము” అని వ్యవహారము. ఒక పాదబ్రహ్మచైతన్యమునకు “ఏకపాద్యుహ్మము” అని వ్యవహారము.

త్రిపాద్యుహ్మమునకు మార్పు లేదు గాన దానిగురించి వివరణములక్కరలేదు. ఏకపాద్యుహ్మము గురించియే కొన్ని విషయములు తెలిసికొనవలెను.

ఏకపాద్యుహ్మమునకు సంబంధించిన మాయలో, సత్త్వరజస్తమస్సులను గుణములు మూడున్నవి. సత్త్వగుణము జ్ఞానమును కలిగించును. రజోగుణము (విక్షేపశక్తి) మనసును చెదరగొట్టును. జ్ఞానమును స్థిరముగ నుండనియదు. ఇక, తమోగుణము (అవరణశక్తి) మనసును నావరించి మంచితలంపులను పుట్టించును. సరికదా! ధర్మమునధర్మముగను, అధర్మమును ధర్మముగను తోపింపజేయును. ఉన్న జ్ఞానమును, (వివేకమును) అణచివేయును. ఇవి పైగుణముల లక్షణములు. ఈగుణములు ఒకదానితోనొకటి మిశ్రమమై యుండును లేక కలియక శుద్ధముగ కూడనుండును అట్లురజస్తమోగుణములతో మిశ్రమమైన సత్త్వగుణము మలినమైపోవును బాగుగ ప్రకాశింపదు. మిశ్రమములేనిది శుద్ధముగనుండును అద్ధమువలె ప్రకాశించును. ఇట్లు శుద్ధమైన సత్త్వగుణముకల మాయను “మాయ” యందురు. రజస్తమోగుణమిశ్రితమైనదై మలినమైన సత్త్వగుణము కల మాయకు “అవిద్య” యని పేరు. సత్త్వగుణము నిర్మలమైనదై యద్ధమువలె నుండునదిగాన, అట్టి శుద్ధసత్త్వగుణముగల మాయయందు ఏకపాద్యుహ్మము ప్రతిబింబించును అట్లు మాయయందు ప్రతిబింబించిన ఏకప్రాద్యుహ్మచైతన్యమునకు ఈశ్వరుడని పేరు శివుడనియును. ఈయాశ్వరుడే చిచ్ఛక్తిరూపుడగును. చిచ్ఛక్తియే సంధ్యాదేవత. త్రిమూర్తులును మాయావశులే. అట్టి మాయ సంధ్యాదేవతావశమునందుండును.

ఇక నవిద్యయందు ప్రతిబింబించిన ఏకపాద్యుహ్మచైతన్యము జీవుడు. అవిద్యయందలి సత్త్వగుణము మిక్కిలి మలినమైనదగుట చేత-జ్ఞానము, ఇంక నితరశక్తులు లేనివాడై జీవుడు నిర్వీర్యునివలె నుండును. మాయయందలి సత్త్వగుణము శుద్ధమైనదగుటచేత ఈశ్వరునకు అడ్డులేని నిరతిశయమైన జ్ఞానముండును. ఇంకను నితరమైన

మహాశక్తులు గలవాడై ప్రపంచముయొక్క సృష్టిస్థితిలయములను చేయుచున్నవాడు. కాన ఈయీశ్వరునికంటె వేరుకాని చిచ్ఛక్తిరూప సంధ్యాదేవత తన నాశ్రయించిన మాయాద్వారా త్రిమూర్తులను సృష్టించి, వారిద్వారా ప్రపంచముయొక్క సృష్టిస్థితిలయములను చేయించుచున్నది. సంధ్యాదేవత త్రిమూర్తులను సృష్టించినదగుట చేత త్రిమూర్తులు సహితము సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపుచున్నారు. ఇక మనబోటివారికేమి లేక్క?

సంధ్యాదేవతయును ఏకపాద్యుష్టమే. జీవుడును ఏకపాద్యుష్టమే కాని వారు ప్రతిబింబించిన ఆధారములు వేరువేరు. సంధ్యాదేవతాప్రతిబింబమునకాధారమైనది శుద్ధసత్త్వగుణముకల మాయ యగుటచేత-సంధ్యాదేవతకు అవ్యాహతమైన జ్ఞానశక్తి-ఇచ్ఛాశక్తి క్రియాశక్తులున్నవి. జీవుని ప్రతిబింబమున కాధారమైనది మలిన సత్త్వగుణముకల అవిద్య యగుటచేత-జీవునకు బలమైన జ్ఞానశక్తి గాని, ఇచ్ఛాశక్తి గాని, క్రియాశక్తి గాని లేకపావుటవలన జీవుడు జ్ఞానములేనివాడై అన్నివిషయములలో చేతగానివాడై, తమోగుణముయొక్క అవరణచేత-తాను పరబ్రహ్మము కాడనిన్నీ, చేతకాని జీవుడనిన్నీ, సంధ్యాదేవత శనకంపె వేరైన దేవత యనియు, ఆమెయొక్క అనుగ్రహము తనకు కావలెననియు-ఈవిధముగ తలంచుచున్నాడు. అందువలననే వేదమత, జీవుని ఉద్ధరించుటకొరకు, ధన్యుని జేయుటకొరకు-“సంధ్యోపాసనము”ను ద్విజునకు విధించినది, ద్విజుడి పైవిషయములనన్నింటిని బాగుగ తెలిసికొని శ్రద్ధతో తీవ్రముగ సంధ్యోపాసనమును జేసినయెడల, వీనియొక్క అజ్ఞానము పోయి, అంతఃకరణము శుద్ధమై, బ్రహ్మసాక్షాత్కారమై మోక్షమునొందును. ధన్యుడగును,

సంధ్యాదేవతాప్రతిబింబమున కాధారమైన మాయ-సంధ్యాదేవతకు “ఉపాధి” యనంబడును జీవుని ప్రతిబింబమునకు ఆధారమైన “అవిద్య” జీవున “కుపాధి” యనంబడును. కాగా-మాయోపాధికము సంధ్యాదేవత. అవిద్యోపాధికుడు జీవుడు, ఏయుపాధియును లేనిదగుటచేత, త్రిపాద్యుష్టమైనట్లము “సరుపాధికము” అనంబడును. కాగా-జీవుడు అవిద్యోపాధికుడగుచున్నాడు. సంధ్యాదేవత మాయోపాధికుడుగుచున్నది త్రిపాద్యుష్టము నిరుపాధిక మగుచున్నది జీవుడును-సంధ్యాదేవతయును ఏకపాద్యుష్టమైనట్ల

న్యములు, త్రిపాద్యుహ్మము శుద్ధబ్రహ్మచైతన్యము, ఇట్టిమూడును చైతన్యములే భేదము లేదు. సంధ్యాదేవత అపరిమిత జ్ఞానశక్తికలది గావున “తాను పరబ్రహ్మస్వరూపమే యని ఆమెకు తెలియును. జీవుడు అజ్ఞానముచేత నావరింపబడిన వాడగుటవలన-తన, నిజ స్వరూపము తెలియనివాడై జీవుడననియే, యనుకొనుచు సంసార సాగరమున నీడుచున్నాడు. ఇంకను-అనేకకోటిజన్మలనుండి జీవునకీ యజ్ఞానముండినది. మానవుడి పైవిషయములనన్నింటిని తెలిసికొని, శ్రద్ధాభక్తులతో సంధ్యోపాసనను-“సంధ్యయే (బ్రహ్మచైతన్యమే) నేను=అని తీవ్రమగు ధ్యానమును చేసినయెడలనే, ఆయజ్ఞానము తొలగును అహ! వేదమాత యెంత కరుణాళువు! ఈ సంధ్యోపాసనము కొన్నివందల సంవత్సరములుగ-అనుష్ఠానమునుండి తప్పిపోయినది. మరల అదేవికృపాకటాక్షముచేత నుద్ధరింపబడినది. పైమూడు చైతన్యములొక్కటియే, వేరువేరు కాదు. ఉపాధులు వేరగుటచేత వేరువేరు పేర్లతో వ్యవహరించుచున్నారు. అంతియే. మూడు నొక్కటియే. ఈవిషయమును దృఢముగ గుర్తించుటయే బ్రహ్మజ్ఞానము, ఇదియే సంధ్యోపాసనము. సంధ్యోపాసనమువలన బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగునని సంధ్యాప్రశంసారంభమున చేసిన ప్రతిజ్ఞయింతటితో తీరినది.

కాగా-సూర్యమండలములో నున్న మాయోపాధికబ్రహ్మచైతన్యరూపిణియగు, సంధ్యాదేవత-నిరుపాధికమగు శుద్ధత్రిపాద్యుహ్మచైతన్యమే”యని-“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యను మంత్రముతో ఆ రెండు చైతన్యములకును ముందుగ నభేదమును ధ్యానింపవలెను. తర్వాత-అశుద్ధత్రిపాద్యుహ్మచైతన్యముతో అభిన్నముగ ధ్యానింపబడిన-సూర్యమండలములోని సంధ్యాదేవతయే-అవిద్యోపాధికబ్రహ్మచైతన్యరూపుడగు తాను” అని సంధ్యాదేవతకును తనకును అభేదమును ధ్యానింపవలెను. ఈ ధ్యానమును “సాఽహమస్మి” అను వాక్యముచేత చేయవలెను. ఇట్లు అదిత్యమండలములోని బ్రహ్మచైతన్యము, (సంధ్యాదేవత) స్వస్వరూపచైతన్యము ఒక్కటియే యని సం + చక్కగా - ధ్యా = ధ్యానముచేయుటను. అందువలన సం + ధ్యా = సంధ్యా” యను పేరుగలిగెనని వ్యాసులవారు చక్కగ వివరించిరి. ఈ శ్లోకార్థము చాలగంభీరమైనది సావధానముగ రెండుసారులు చదివినయెడల బాగుగ బోధపడును. సంధ్యావందనమునకు సంబంధించిన చాల ముఖ్యవిషయము లిందున్నవి.

11, భారద్వాజస్మృతి =

“బ్రహ్మద్యాకారభేదేన యా భిన్నా కర్మసాక్షిణీ।

భాస్వతీశ్వరశక్తిః సా, సంధ్యోత్యభిహితా బుధైః॥

భారద్వాజులవారీ శ్లోకమున సంధ్యాదేవతాస్వరూపమును వివరించుచు, సగుణసంధ్యోపాసనమునందు సంధ్యాదేవతయొక్క, సగుణమూర్తిని గూడ వివరించిరి.

ప్రతిపదార్థము

యా = ఏదేవత, బ్రహ్మద్యాకారభేదేన = ప్రాధున, మధ్యాహ్నమున, సాయంకాలమునను క్రమముగా కల్పితములైన బ్రహ్మరూపముతోను, రుద్రరూపముతోను, విష్ణురూపముతోను, భిన్నా = వేరు వేరుగ వ్యవహరింపబడునో, కర్మసాక్షిణీ = నూర్వమండలాంతర్గతమైనదిగాన సర్వప్రాణికర్మసాక్షిణీయై, భాస్వతీ = చైతన్యరూపిణీగాన స్వయంప్రకాశమానయై, ఈశ్వరీ శక్తిః = మాయోపాధికచైతన్యస్వరూపుడైన ఈశ్వరునికంటె వేరుకానిదై, ఆదిశక్తి, పరాశక్తిపదములచేత పిలువబడినదై వెలయుచున్నదో, సా = ఆమెయే, సంధ్యాఇతి = సంధ్యాదేవత యని, బుధైః = వేదాంతరహస్యవేత్తలచేత, అభిహితా = చెప్పబడినది. తాత్పర్యము సులభము.

ఇచ్చట సంధ్యాదేవతను త్రిసంధ్యలయందును వేరువేరుగ కల్పితమైన త్రిమూర్తులస్వరూపములతో ధ్యానింపవలెనని విశేషముగ చెప్పబడినది.

ఇచ్చట భారద్వాజులవారు వర్ణించినట్టియు, ఉత్తరత్రవసిష్ఠులవారు వర్ణింపబోవునట్టియును సంధ్యాదేవతాస్వరూపము ఒకేవిధముగనున్నది, అట్లే శ్రీవ్యాసులవారు, శ్రీయోగియాజ్ఞవల్క్యులవారు, శ్రీమహాభారతమున్నూ వర్ణించిన సంధ్యోపాసనస్వరూపము గూడ నొకేవిధముగ నున్నది. ఇట్లు వేదాంతరహస్యవేత్తలగు మహర్షులందరును సంధ్యాదేవతను పరబ్రహ్మస్వరూపిణీయగు చిచ్ఛక్తి, యాది శక్తి పరాశక్తిగనే యొకకంఠ్యముగ వర్ణించిరి.

12) శ్రీలలితాసహస్రనామభాష్యము.

పరాశక్తి, చిచ్ఛక్తిరూపిణీ యగు శ్రీలలితాంబికయొక్క రహస్యనామసాహస్రమందు “ద్విజబృందనిషేవితా” యను నామరాజ

మొందు గలదు. దానికి భాష్యము వ్రాయుచు శ్రీభాస్కరరాయలు వారు ఇట్లు వర్ణించిరి. “శ్రీలలితాంబిక సంధ్యాదేవత యగుటచేత, ద్విజబృందములచేత నుపానింపబడుచున్నది” యని, ఇట్లు భాస్కరరాయలువారును సంధ్యయనగ నొకదేవత యనియును, ఆమెను ధ్యానింపవలెననియును జెప్పిరి.

13) రేణుకా పురాణము.

“సంధ్యైకా సర్వదా దేవైర్ద్విజైర్వంద్యా మహాత్మభిః।

ఆసనే, శయనే, యానే, భోజనేచ====॥ఇతి

మహాత్ములగు దేవతలును ద్విజులును, ఆసనమున కూర్చొని యున్నప్పుడును, శయనముందు పండుకొని యున్నప్పుడును వాహనమున పోవునప్పుడును, చివరకు భోజనసమయమున గూడను సర్వదా, యొక్క సంధ్యాదేవతనే ధ్యానింపవలెనని యర్థము. ఇచ్చట మహాత్ములని యనుటచేత మనసును స్వాధీనమందుంచుకొనినవారే ఇతరమగు పనులు చేయుచున్నప్పుడును సంధ్యాదేవతాధ్యానమును “సంధ్యాఽహమస్మి” సంధ్యాఽహమస్మి” యనుచు జేయగలుగుదురని భావము. “సంధ్యాదేవతను మాత్రమే” యనుటచేత “ఇతర దేవతల ధ్యానముచేత పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారము కాదనెడు శాస్త్రసిద్ధాంతము జ్ఞాపకము చేయబడుచున్నది. ఈవిధముగ నెల్లవేళలందును సంధ్యాధ్యానమును చేయువారలకు ఫలము శీఘ్రముగ లభించుననుటలో సందేహములేదు.

వేదాంతరహస్యవేత్త లిట్లు చెప్పుచున్నారు =

“యథైవ శైవలం నీరే వ్యాప్తోత్యపస్పతం ముహుః।

బ్రహ్మవృత్త్యా తథా మాయా వ్యాప్తోత్యపస్పతా ముహుః॥

తస్మాన్నిరంతరం ధ్యానం బ్రహ్మప్రత్యక్షమిచ్ఛతా।

ఏదుషా సర్వదా కార్యమితి వేదాంతడిండిమః॥

ఒక మనుష్యుడు నాచుతో నిండిన చెరువునందు స్నానమునకు బోయి నాచును చేతులతో ప్రక్కలకు తొలగించి మూడు మునుగులు మునిగి లేచుసరికి మరల నాచు యథాపూర్వముగ వ్యాపించి నిండి యుండును. మరల ప్రక్కలకు త్రోసి మునక వేసి లేచు సరికి, మరల యథాపూర్వముగ వ్యాపించును. అది నాచుయొక్క స్వభావము,

అట్లే “సంధ్యాఽహమస్మి” “సంధ్యాఽహమస్మి” యనుచు ప్రత్యక్షైచ్చితన్యరూప డైన తాను బ్రహ్మచైతన్యస్వరూపిణియైన సంధ్యా దేవతయే యనుచు సర్థమును భావించు క్షణమునందు, బాహ్యముఖము కాకుండ సంతర్ముఖమగునట్లు సంస్కరింపబడిన యంతర్ముఖమననుతో అంతఃకరణమున కోటిసూర్యప్రకాశమానమైన తన ప్రత్యక్షైచ్చితన్యమును భావించుచు “తాను పరబ్రహ్మచైతన్యమే యని యనుకొనునప్పుడు-తన నావరించిన మాయ, ఆ క్షణమున నొక్కసారి నాచువలె తొలగిపోవును అంతర్ముఖమగు మననుతో సంతఃకరణమున వెలుగుచున్న తన నిజరూపమగు ప్రత్యక్షైచ్చితన్యమును (మనోనేత్రముతో) చూచుకొనుచున్న క్షణమున, మాయ కచ్చట తావే లేదు గదా! మాయ తొలగిపోవును, కాని యా ధ్యానమాగినతోడనే ప్రక్కనే పొంచియున్న మాయ మరల నొక్కమారు ఆవరించివేయును. మరల ధ్యానము చేసిన, మాయ తొలగిపోవును ధ్యానమాగినతోడనే మరల మాయావరణము. ఇట్లు ధ్యానమాపిన వెంటనే మాయ యావరించుచుండును. అది మాయాస్వభావము.

కావున, బ్రహ్మసాక్షాత్కారము కోరు విద్వాంసుడు (అనగా-జీవ బ్రహ్మల స్వరూపమును, ఇద్దరకు నభేదధ్యానపద్ధతిని తెలిసినవాడు) ఎల్లప్పుడు, నిరంతరము మధ్య మధ్య వ్యవధానము లేకుండ, “సంధ్యాఽహమస్మి” “సంధ్యాఽహమస్మి” యనుచు నెడనెడ తెగకుండ ధ్యానము చేయవలెను. అట్లు చేసిన, ధ్యానము సుదృఢమై మాయను దరి జేరనీయదు. బ్రహ్మసాక్షాత్కారము నిర్విఘ్నముగ నగును. తాను, బ్రహ్మము, నేకమగుదురు. అదియే బ్రహ్మైక్యము. మోక్షము. కావుననే రేణుకాపురాణము ప్రయాణాననశయనభోజనాది సర్వ సమయములందును వ్యవధానము దొరకినపుడెల్ల “సంధ్యాఽహమస్మి” యనుచు కేవలవచనమును మాత్రమే పలుకక దాని యర్థమును గూడ తదేకనిష్ఠతో భావించుచు ధ్యానింపవలెనని చెప్పుచున్నది అహ! వేదాంతరహస్యనేత్ర లెంత కరుణామయులు !

14) స్మృత్యంతరమున =

“సంధ్యా హి సూర్యగం బ్రహ్మ, వందనం తదుపాసనమ్”

సూర్యమండలాంతర్గతమగు బ్రహ్మచైతన్యమే సంధ్యాదేవత. వందనమనగ ఆ దేవతయొక్క ఉపాసనము. ధ్యానము. అని యర్థము నమస్కారము గాదు. గౌతమధర్మశాస్త్రమున షష్ఠాధ్యాయ

మున “తత్ర స్థలే వందనం తు తాం ధ్యాయేత్సుసమాహితః॥ అచ్చట వందనమనగా - సుసమాహితుడై యా సంధ్యాదేవతను ధ్యానము చేయుట” యని స్పష్టముగ చెప్పబడెను.

15) గోభిలస్మృతి =

“సంధ్యా యేన న విజ్ఞాతా సంధ్యా యేనానుపాసితా।

జీవమానో భవేచ్ఛాద్రో మృతశ్చ శ్వాభిజాయతే॥”

సంధ్యాస్వరూపమును తెలిసికొనని వాడును, సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపని వాడును బ్రతికియున్నంతకాలము శూద్రసమానుడై చని పోయిన తర్వాత కుక్కయై పుట్టును. శూద్రసమానుడనగా - వైదిక కర్మలను చేయుట కనర్హుడగునని భావము. సంధ్యోపాసన చేయని ద్విజుడు మరుజన్మమున కుక్కయై పుట్టును ఎంత వ్యత్యాసము! సంధ్యోపాసనకొరకు నావశ్యకమగు సంధ్యాస్వరూపమును తెలిసి కొనినవాడు జీవబ్రహ్మల స్వరూపమును గూడ తెలిసికొనినవాడగును. ఇక సంధ్యోపాసన జేసిన యెడల జీవబ్రహ్మైక్యధ్యానము చేసినవాడగును. అప్పుడు “ఇహ చేదవేదీదధ సత్యమస్తి” ఈ బ్రాహ్మణజన్మము నందే ఆత్మస్వరూపమును తెలిసినవాడైన యెడల ఈ జన్మ సార్థకమగును” అను నుపనిషద్వచనము సార్థకమగును. సంధ్యోపాసనను చేయని యెడల “న చేదీహవేదీన్మహతీ వినష్టిః” ఈ జన్మమున ఆత్మ స్వరూపమును తెలిసికొనని యెడల గొప్ప వినాశము = జననమరణ ప్రవాహరూపమగు సంసారము, తప్పుడు” అను నుపనిషద్వచనమును సత్యము చేసినవాడై, ఆ పాపమునకు మరుజన్మమున కుక్కయై పుట్టును.

16) మరల గోభిలమహర్షివచనము =

“వైదికేషు చ సంధ్యాయాః ప్రాధాన్యం మునిసత్తమః।

ఏతత్సంధ్యాత్రయం ప్రోక్తం, బ్రాహ్మణ్యం యత్ర తిష్ఠతి॥”

సమస్తవైదికకర్మలయందును బ్రహ్మోపాసనమగు సంధ్యా వందనమే మిక్కిలి ప్రధానమైనది. విలననగా - ఆ సమస్తవైదికకర్మలును కాయికకర్మలు. కాయికకర్మలవలన సాక్షాత్తుగ మోక్షము ఫలము గాదు. ఇక సంధ్యోపాసనము మానసికకర్మ - మానసికకర్మ యుగ్మ నుపాసనమువలన గాని, జ్ఞానమువలన గాని మోక్షము సాక్షా

త్తుగ లభించును. ఇట్టి సంధ్యోపాసనము మూడు సంధ్యాకాలములందును చేయబడవలెను. ఏలననగా-బ్రాహ్మణ్యము ఈ సంధ్యోపాసనము మీదనే ఆధారపడి యున్నది. ఎనిమిదవ యుదాహరణమగు భవిష్యపురాణపచన మీయర్థమునే ప్రధానముగ జెప్పుచున్నది.

17) వ్యాసస్మృతివచనము =

“యః సంధ్యాం కాలతః ప్రాప్తామాలస్యాదతివర్తతే ।

సూర్యహత్యాదువాప్నోతి ఉలూకత్వమియాత్తతః ॥”

సంధ్యావందనముయొక్క ముఖ్యకాలము వచ్చినప్పుడు తనకు తీరిక యున్నను, పాడు సోమరితనముచేత నెవడు సంధ్యనుపాసించడో, యాతడు అర్హ్యప్రక్షేపమును గూడ నీయని వాడగుటవలన, సందేహరాక్షసోపద్రవమునుండి సూర్యుని కాపాడలేని వాడగుటవలన సూర్యహత్యాపాపమును పొంది, దాసిచే మరు జన్మమున సూర్యుని గాని, సూర్యుని వెలుతురును గాని చూడశక్యము గాని గుడ్లగూబయై పుట్టును,

18) శ్రీతారనాథతర్కవాచస్పతికృతగాయత్రీవ్యాఖ్యానగ్రంథము నందు భారద్వాజులవారు.

“కర్మాట్యన్యాని సంత్యజ్య సంధ్యాం యః కేవలాం ద్విజః ।

ఉపాస్తే, సర్వకర్మాణి కృతవాన్ స భవేదలమ్ ॥

సంధ్యోపాస్తం వినా విప్రః పుణ్యాన్యన్యాని చాచరేత్ ।

యస్తస్య తాని పాపాని భవంత్యేవ స సంశయః ॥” అని.

ద్విజుడు సౌకర్యము లేక ఇతరకర్మలను విడిచిపెట్టినను విడిచి పెట్టవచ్చును. కాని బ్రహ్మోపాసనమగు సంధ్యోపాసనమును మాత్రము విడువకుండ చేసినయెడల నాతడన్ని కర్మలను చేసినవాడే యగును. ఎట్లు? బ్రహ్మోపాసన ఫలమునందు అశ్వమేధాది సకల కర్మల ఫల మిమిడి యున్నది. సందేహము లేదు. “సకలం భద్ర మశ్నుతే” అని సంధ్యోపాసనశ్రుతియే చెప్పుచున్నది. ఇక నే ద్విజుడు సంధ్యావందనమును చేయక ఇతరపుణ్యకర్మలను చేయునో యా పుణ్యకర్మలు పాపకర్మలే యగును. అందుకు సందేహము లేదు. ఏలనన-సంధ్యావందనము చేయనివాడు శూద్రసమానుడై ఇతర వైదిక కర్మలను చేయుటకు అర్హుడుకాడుగదా! అనర్హుడు చేసిన కర్మలు

(శూద్రుడు చేసిన యాగాదికర్మల వలె) పాపకర్మలే యగుననుటలో సందేహమేమి? లేదు.

19) యోగియాజ్ఞవల్క్యమహర్షి =

యస్తు తాం కేవలాం సంధ్యాముపాసీత స పుణ్యభాక్ః
తాం పరిత్యజ్య కర్మాణి కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమ్॥”

ఏ ద్విజుడు సంధ్యోపాసనమును మాత్రము తప్పక చేయుచో యాతడే సర్వపుణ్యశాలి యగును. సంధ్యోపాసనమును విడిచిపెట్టి యితర పుణ్యకర్మలు చేయునాతడు పాపమునె పొందును. అని.
18 వ శ్లోకార్థమే,

20) మరల యోగియాజ్ఞవల్క్యుల వారే =

కామాల్లోభాద్భయాన్మోహాత్సంధ్యాం నాతిక్రమేద్బుధః।
సంధ్యాతిక్రమణాద్విప్రో బ్రాహ్మణ్యాత్పతతే యతః॥

సంధ్యోపాసన చేయదగు ముఖ్యకాలము వచ్చిన తరి, కామాభిలాషియై కాని, లేక భూమిమీద పడిన గింజలను లోభముచేత, నేరుచు గాని, చలి మొదలగువానికి భయపడి గాని, లేక యజ్ఞానముచే గాని, సంధ్యోపాసనను చేయక కాలము గడపిన బ్రాహ్మణుని బ్రాహ్మణ్యము తగ్గిపోవును. సంధ్యోపాసన మెంత ముఖ్యాతిముఖ్యమో, సంధ్యోపాసనముఖ్యకాలము గూడ నంత ముఖ్యాతిముఖ్యమని యెరుంగవలెను.

21) శాతాతపమహర్షి వేరు విధముగ పై యర్థమునే చెప్పుచున్నారు.

“అనాదిత్యాం తు యః పూర్వాం, సాదిత్యాం చైవ పశ్చిమాం।
నోపాసీత ద్విజః సంధ్యాం స నర్వోబ్రాహ్మణః స్మృతః॥”

ఏద్విజుడు సూర్యోదయమునకు ముందే ప్రాతస్సంధ్యను, సూర్యాస్తమయమునకు ముందే సాయంసంధ్యను ఉపాసంపడో యాతని బ్రాహ్మణ్యము తగ్గిపోవును, అని. శాతాతపులు కొంచెము స్థూలముగ ముఖ్యకాలస్వరూపమును కూడ నెరిగించినారు మిగిలినది యిరువదియవ శ్లోకార్థమే. ఈ శ్లోకమున నున్న “అబ్రాహ్మణః” యను పదమునకు బ్రాహ్మణుడు కాని వాడు అని యర్థము కాదు.

మరి ? శక్తిపోయిన బ్రాహ్మణ్యము కలవాడని యర్థము, ఎట్లనగా -
 “సంస్కృతమున “అనుదరా కన్య” యని ప్రయోగము కలదు.
 దానికి ఉదరము లేని కన్య” యని యర్థము కాదు ఉదరము లేని
 కన్య యుండదు కదా ! అల్పమైన యుదరము గల కన్య యని
 యర్థము చెప్పవలెను. అట్లే - సంపూర్ణబ్రాహ్మణుడు కాడని ~~అర్థము~~

22) మరల యోగియాజ్ఞవల్క్యమహర్షి =

“స హి నస్తి సదా సూర్యం మోక్షద్వారమనుత్తమమ్

కథం మోక్షస్య సంప్రాప్తిర్భవేత్తస్య ద్విజసన్మనః

“ఉద్యంతమస్తం యంతం = అను మంత్రము ~~అనుత్తమమ్~~
 పాసనను చేయు వానికి మోక్షము ఫలము కలుగునని చెప్పబడును.
 ఆ మోక్షము రెండు విధములు (1) బ్రహ్మలోకప్రాప్తిద్వారా బ్రహ్మ
 కైవల్యప్రాప్తి, (2) ఇహలోకముననే బ్రహ్మసాక్షాత్కారమై మరణా
 నంతరము విదేహకైవల్యప్రాప్తి, అని అందు తొలి మోక్షమునకు
 సూర్యుడే ముఖ్యద్వారమగుచున్నాడు. మరణానంతరమున, ఆ సూర్య
 కిరణములే ఆ జీవుని అర్చిరాదిమార్గమునందు ప్రవేశ పెట్టును. తర్వాత
 నా మార్గమున సూర్యమండలము గూడ నొక మజిలీ యగుచున్నది
 ఇట్లు సూర్యుడు మోక్షమునకు ముఖ్యమార్గమగుచున్నాడు. సకాల
 మున సంధ్యోపాసనను జేయుని ద్విజుడు సూర్యున కర్హ్యము నీయడు
 గదా! అందుచేత సూర్యుడు మందేహరాక్షసులచేత హింసించబడిన
 వాడగును. అర్హ్యప్రక్షేపములచేత నా హింసను తప్పించవలసినవాడు
 ద్విజుడే. కాని ముఖ్యకాలమున నర్హ్యప్రక్షేపము చేయకపోవుటవలన
 ద్విజుడే, మందేహరాక్షసద్వారా సూర్యుని హింసించిన వాడగును.
 ఇట్లు మోక్షద్వారమగు సూర్యుని హింసించు ద్విజునకు మోక్ష మెట్లు
 లభించును ? కాన సకాలమున నర్హ్యముల నిచ్చి, సూర్యహింసను
 పోగొట్టి, సంధ్యోపాసన చేయువాడు మోక్షము నందునని భావము.

23) మార్కండేయ పురాణము =

“అశ్వమేధసహస్రాణి, వాజపేయీదశాశ్వాశ్చ ||

నైవాత్మ్యవంతి తులనాం, సంధ్యోపాస్తేర్హ్యజన్మనః ||

అశ్వమేధయాగము బ్రహ్మహత్యాపమును గూడ పోగొట్టు నని
 వేదమే చెప్పచున్నది. బ్రహ్మలోకప్రాప్తి నీ గూడ కైగిరించును.

కాని యా యాగమును చేయుటకు లక్షలు కోట్లు రూపాయలు ఖర్చు గును. అట్లే, వాజపేయయాగమున్నూ, అట్టి అశ్వమేధయాగములు, పది గాదు, నూరు గాదు, వేయియును గాదు, వేలకొలది యశ్వమేధ యాగములు చేయుటవలన కలుగు పుణ్యము గాని, అట్లే నూర్లకొలది వాజపేయయాగములు చేయుటవలన కలుగు పుణ్యము గాని, యారెండు పుణ్యముల మొత్తము గాని, ఒక్క దమ్మిడి కూడ కర్చుచేయ నక్కర లేకుండ చేయబడు సంభోపాసనయొక్క పుణ్యమునకు ఈడు కావు అని భావము. ఎట్లనగా—ఏ యాగమువలన కలిగిన పుణ్య మైనను అనిత్యమే అది పునర్జన్మమునిచ్చును. కాని సంభోపాసనమువలన “పునర్జన్మము లేని మోక్షరూపఫలమే కలుగును.

ఒకానొక పూర్వమీమాంసకుడు ఈ మార్కండేయపురాణవచనమును అతిశయోక్తిగ గాని, అర్థవాదముగ గాని తలచ వచ్చునని పలికెను కాని యిట్లు త్రోసివేయరాదు. అతడు ఒక్క పూర్వమీమాంసనే చదివెను కాని ప్రస్తావితమును పేరు గల ఉపనిషత్, గీతా—బ్రహ్మసూత్ర—భాష్యములను చదువలేదు. అందువలన నట్లనెను. ఆ మాట ప్రమాణము కాదు. విలసనగా—భగవద్గీత యారప యధ్యాయమున నర్చునుడు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ నిట్లు ప్రశ్నించెను. “అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతి?” కృష్ణ! ధ్యాస యోగముయొక్క సిద్ధిని పొందకుండ మరణించినవాని గతి యేమి? అని ప్రశ్నించెను.

దానికి కృష్ణపరమాత్మ యిట్లు సమాధానమిచ్చెను. “ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకాన పితౄ శాశ్వతీస్సమాః! శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే॥ ఇత్యాది॥

దీనికి అదిశంకరులు భాష్య మిట్లు వ్రాసిరి ధ్యాసయోగ భ్రష్టుడు అశ్వమేధాపశుహాయాగములు చేసినవారు పోవు పుణ్యలోకములకు పోయి, అనేకానేక సంవత్సరము లందుండి భోగముల ననుభవించి, మరల నుత్తమజన్మ నెత్తి, గతజన్మలో విడిచిన యోగమును మరల నారంభించి, సాధించి, మోక్షమునందును” అని. ఇందు ధ్యాసయోగమున భ్రష్టుడైనవాడే యశ్వమేధయాజియొక్క పుణ్యలోకమునకు పోవుననిరి. ధ్యాసయోగసిద్ధిని పొందినవాడే—మోక్షమునే పొందునని భావము. సంభోపాసనము ధ్యాసయోగము. కావున సంభోపాసనము సిద్ధించినవాడు వేయి కాదు, లక్ష కాదు,

కోటియశ్వమేధయాగములు చేసినవాడు కూడ పొందనేరని మోక్షమునే పొందును. కావున నీ శ్లోక మతిశయోక్తికాదు. కేవలము స్వభావోక్తియే. “ఉద్యంతమస్తంయంత” మను తైత్తిరీయబ్రాహ్మణమంత్రమునకు శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు సంధ్యోపాసనకు మోక్షమే ఫలమని దృఢముగ వ్రాసినారు.

24) ముండకోపనిషత్తు, ద్వితీయఖండము. దశమమంత్రము.

“ఇష్టాపూర్తం మన్యమానా పరిష్కం. నాన్యచ్ఛ్రేయో

వేదయంతే ప్రమూఢాః।

నాకస్య పృష్ఠే తే సుకృతే నుభూత్వా, ఇమం లోకం,

హీనతరం వా విశంతి”॥ అని

ఉపనిషద్విజ్ఞానము లేనివారును, ఉపాసనాతత్వము తెలియని వారును, కేవల భోగలాలసులైనవారు ఇచ్చట ప్రమూడులని చెప్పబడుచున్నారు. అట్టివారు పరలోకమునందును, జన్మాంతరములందును, భోగములను కోరుచున్నవారై యట్టి భోగముల నిచ్చునట్టి “ఇష్టాపూర్తములే” మిక్కిలి శ్రేష్ఠము లైనవని తలంచుచున్నారు. ఇష్టాపూర్తములనగా — ఇష్టములు, పూర్తములు, ఇష్టములనగా — యజ్ఞయాగాది వేదోక్తకర్మలు, పూర్తములనగా — నూతులు, బొడ్డన బావులు, చెరువులు, మొదలగువానిని ప్రజల మేలుకొరకు త్రవ్వించుట, తోటలు ప్రతిష్ఠచేయుట, గుళ్ళు గోపురములు క్రొత్తవి కట్టించుట, జీర్ణోద్ధారణము చేయుట, చలిపందిళ్ళు వేయించుట, సత్రములు వేయించుట, మొదలగు స్మార (స్మృతులందు చెప్పబడినవి) కర్మలు.

ఇవియే అన్ని ధర్మములకంటె సుత్తమమైనవని తలంచుచున్నవారై, వాని నాచరించినంతమాత్రాననే తాము ధన్యుల మైతిమని తలంచుచున్నవారై మోక్షదాయకములగు ఉపాసనాదులను గూర్చి తెలిసికొనుటకు గూడ ప్రయత్నించకున్నారు.

అట్టివారు తాము సంపాదించిన పుణ్యమును కాస్తా పుణ్యలోకమున కొంచెము కాల మనుభవించి, యది క్షిణించగనే, “క్షణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి”యనునట్లు, మరల భూలోకమున జన్మింతురు. లేక-ఇంతకు మునుపున్న సంచితకర్మానుసారముగ నింతకంటె హీనమైన తిర్యగ్జన్మమునైనను ఎత్తుదురు. అయ్యో! పాపము! ఎంత

మూడులు! అని వారిని గూర్చి యౌపనిషదపురుషుడు జాలి పడుచున్నాడు

25) శ్రీమిత్రమిత్రకృత వీరమిత్రోదయమున=

అహ్నికప్రకాశమున, 254 వ పుటలో=

॥సంధ్యోపాసనప్రశంస యందు॥

ముందుగ సంధ్యోపాసన శబ్దార్థ విచారము చేయబడినది

“తథా హి=సంధ్యాశబ్దస్య కర్మకలాపపరత్వే అనుష్ఠానము పాసనం! దేవీపరత్వే తు ప్రాగుక్తరూపేణ తస్యాః ధ్యాన మేవోపాసనాశబ్దార్థః॥ “న భిన్నాం ప్రతిపద్యేత గాయత్రీం బ్రహ్మణా సహ! సాఽహమస్మిత్సుపాసిత విధినా యేన కేనచిత్” ఇతి వ్యాసవచనాత్తథైవ ప్రతితేః॥ఇతి॥”

సంధ్యాశబ్దము యొక్కయు, ఉపాసనశబ్దము యొక్కయు అర్థము విచారింపబడినది.

ముందు ఈ సంధ్యోపాసనశబ్దార్థవిచారముయొక్క భావమును తెలిసికొందము గాక!

ఇచ్చట రెండు పక్షములు గ్రహింపబడినవి. వానిలో మొదటిది పూర్వపక్షము గను, రెండవది నిర్ధాంతపక్షముగను వేదాంత శాస్త్రమున అధికరణరచనవలె నున్నది. ఏమనగా—ఆ వ్యాఖ్యాన స్వభావమును పరిశీలింపగా—నట్లు కనబడుచున్నది, శాస్త్రములందు నొక విషయమును విచారించి నిర్ధారించు పద్ధతియు నీరీతిగనే యుండును!

పూర్వమీమాంసకుల యభిప్రాయము ననుసరించి పూర్వ పక్షము చేయబడినది, ఏలననగా—పూర్వమీమాంసామతమున పర బ్రహ్మము లేదు. జీవబ్రహ్మైక్యరూపమైన మోక్షము గూడ లేదు. వారు ధ్యానము నంగీకరింతురు గాని—అభిధ్యానము సంగీకరింపరు అభిధ్యాన మనగా ఉపాసనము. ఈ కారణములచేత సంధ్యోపాసన మను పదమునకు వారు వేరు విధముగ నర్థము చెప్పుదురు దానినే శ్రీ మిత్రమిత్రులవారు పూర్వపక్షముగ చెప్పుచున్నారు. “తథాహి= సంధ్యాశబ్దస్య కర్మకలాపపరత్వే అనుష్ఠానముపాసనం॥ అని అనగా-

“సంధ్యా” శబ్దమునకు ఆచమనము మొదలు ఆభివాదనము పర్యంతము గల కర్మసమూహమర్థము. కాగా - ఉపాసనమనగ “అనుష్ఠానము” చేయుట అని యర్థము. అని పూర్వమీమాంసకులందురు. పూర్వమీమాంసకు లగు శ్రీ కృష్ణపండితులవారి యభిప్రాయముతోనే తాము రచించిన సంధ్యాభాష్యమునందు సంధ్యాదేవతా ధ్యానమునే యంగీకరింపక దాని యూసునైన నెత్తక అర్హప్రక్షేపమునకే ప్రాధాన్యమిచ్చిరి. కాగా - “అహరహస్సంధ్యాముపాసిత” ఇత్యాది విధులందున్న సంధ్యోపాసనశబ్దమునకు “ఆచమనము మొదలు ఆభివాదనము వరకున్న కర్మలనన్నిటిని అనుష్ఠించుట (చేయుటయే) సంధ్యోపాసనమని” యర్థము అని యందురు

కాని సంధ్యాతత్వనుబోధినియందలి ఈ సంధ్యాప్రశంస యందలి వ్యాస, భరద్వాజ, యోగియాజ్ఞవల్క్యుల వచనానుసారముగను, దిబ్బుమస్కారవిధాయక విష్ణుస్మృతి వచనానుసారముగను, “సంధ్యాం మనసా ధ్యాయేత్” అను నైతరేయబ్రాహ్మణవచనానుసారముగను. “ఉద్యంతమస్తంయంతమిత్యాదితైత్తరీయ బ్రాహ్మణమునకు శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు వ్రాసిన వ్యాఖ్యానానుసారముగనున్న పూర్వమీమాంసామతమును పూర్వపక్షముగ జేసి శ్రుతి స్మృత్యనుమతమగు తమ సిద్ధాంతపక్షమును వ్రాయుచున్నారు = “దేవీపరత్వే తు == ఇత్యాదివచనముచేత॥ దేవీపరత్వే తు ప్రాగుక్తరూపేణ తస్యాః ధ్యానమేవోపాసనాశబ్దార్థః” అనగా - సంధ్యాశబ్దమునకు శ్రుతి స్మృతి పురాణవ్యాఖ్యానకర్తల యభిప్రాయానుసారముగ “దేవీ” యను నర్థమునే దృఢీకరించిన యెడల ఉపాసనాశబ్దమునకు స్వరసతః ధ్యానమే యర్థమగును. అందునను “ప్రాగుక్తరూపేణ” అని యనిరి. అనగా - ఆదిత్యమండలమున ప్రాతరాదిక్రమముగ - బ్రహ్మరుద్రవిష్ణురూపములతో ధ్యానము చేయుట” యని యర్థము. ఈ సిద్ధాంతవాక్యమునందు “దేవీపరత్వే తు” యని “తు” కారమును చేర్చిరి. దాని యర్థము పూర్వపక్షమును నిరాకరించుట. వ్యాసులవారు వ్రాసిన బ్రహ్మసూత్రములలో పూర్వపక్షనిరాకరణముకొరకు సిద్ధాంతసూత్రమునందు “తు” కారము నుంచుదురు. శ్రీశంకరులా విధముగనే భాష్యమున వ్యాఖ్యానింతురు సంధ్యాశబ్దమునకు దేవతార్థము చెప్పటలో ఆ వ్యాసులవచనమునే ప్రమాణముగ చూపుచున్నారు. “న భిన్నాం ప్రతిపద్యేత గాయత్రీం బ్రహ్మణా సహ।

సాఽహమస్మి త్యుపాసిత విధినా యేన కేనచిత్॥ ఇతి వ్యాసవచనాత్తథైవ ప్రతీతేః॥ అని.”

ఈ శ్లోకార్థము. ప్రాతఃకాలమున సంధ్యాదేవతకు ఉపాసన యందు గాయత్రి యని పేరున్నట్లు అత్రిమహాముని చెప్పిరి. అట్టి గాయత్రి యను పేరుగల ప్రాతఃసంధ్యాదేవతను ముందుగా “అసా వాదిత్యో బ్రహ్మ” యను మంత్రముచేత పరబ్రహ్మముతో అభిన్నముగ ధ్యానింపవలెను. అని శ్లోకపూర్వార్థముయొక్క అర్థము. తర్వాత “సాఽహమస్మి” సా=పరబ్రహ్మభిన్నమగు ఆ సంధ్యాదేవత, ఆహమస్మి = నేనే” యని ధ్యానింపవలెను. ఆ ధ్యానము=విధినా యేన కేన చిత్=యేన కేనచిత్ విధినా=సగుణాఽహంగ్రహోపాసన విధానముచే గాని, లేక-నిర్గుణాఽహంగ్రహోపాసనవిధానముచే గాని, ఎవరి కేయుపాసనయందధికారము కలదో వారు ఆ విధానముచేత సగుణ విధానముచే గాని, నిర్గుణవిధానముచే గాని ధ్యానింపవలెను. అని యర్థము. ఇతి వ్యాసవచనాత్=ఈ వ్యాసమహర్షివచనముచేత. తథైవ=అట్లే, అనగా-సంధ్యాశబ్దమునకు దేవతయే యర్థమని, ప్రతీతేః = తోచుచుండుటవలన, సంధ్యాశబ్దమునకు దేవతయే యర్థము, ఉపాసనాశబ్దమునకు ధ్యానమే యర్థము. అని భావము. ఇచ్చట “ధ్యానమేవ” అనిన్నీ. “తథైవ” అనిన్నీ రెండు చోటులందు “ఏవ” పదమును ప్రయోగించుటచేత ధ్యానమే యర్థము కాని, అనుష్ఠానమను నర్థమెంతమాత్రము కాదు” అనిన్నీ, సంధ్యాశబ్దమునకు దేవతయే యర్థము కాని అచమనాద్యభివాదనాంత కర్మకలాప మర్థము కాదనిన్నీ తమ సిద్ధాంతమును చెప్పిరి.

ఇట్లు సంధ్యోపాసనశబ్దమునకు సంధ్యాదేవతాధ్యానమను నర్థమును స్థిరపరచి, సంధ్యోపాసనను ప్రశంసించుచు నొక శ్లోకమును కూడ నుదహరించిరి.

“సర్వావస్థాఽపి యో విప్రః సంధ్యోపాసనతత్పురః।
బ్రాహ్మణ్యాచ్చ న హియేత అన్యజన్మగతోఽపి సన్॥”

దీనికి తీమిత్రమిశ్రులవారే వ్రాసిన లఘువ్యాఖ్య.

సర్వావస్థాఽపి=నిందితసేవాదికర్మరతః, సమ్యక్ శౌచాద్య సమర్థోఽపీత్యర్థః అని.

శ్లోకార్థము వ్రాయబడుచున్నది.

యో విప్రః = విద్విజుడు, సర్వావస్థోఽపి = నిందితసేవాదికర్మ
రతః = నిందించదగిన వారికి (ప్లేచ్చులు మొదలగువారికి) సేవ
జేయుట, ఆది-అట్టివియే మరి యేవైన నీచకర్మలు చేయవలసి
వచ్చిన, ఆ పనులయందును తత్పరుడై మునిగియుండుచు, సమ్యక్
శౌచాద్యసమర్థోఽపి = చక్కగ కాలుసేతులు కడుగుకొనుట మొద
లగు శుద్ధిపనులను చేసికొనుటకు వీలు లేనివాడైనప్పటికిని, (ఎంత
యశుచిగ నున్నవాడైనను" యని యర్థము) సంధ్యోపాసనతత్పరః
= "అసావాదిత్యో బ్రహ్మ + సాఽహమస్మి" అను మహాసన మంత్ర
ముల యర్థమును భావించుచు, సకాలమునందు సంధ్యాదేవతాధ్యాన
మును విడువకుండ చేయువాడైన యెడల, అన్యజన్మ = మరుజన్మ
మును. గతోఽపి = పొందిన వాడైనను, బ్రాహ్మణ్యాత్ - బ్రాహ్మణ
జన్మముకంటె, న హియేత = తక్కువకులమున బుట్టడు, అని
యర్థము

తాత్పర్యము : తాను శ్రోత్రియబ్రాహ్మణుడైనను. ప్రారబ్ధ
కర్మవశమున-ఏ యితరమైన, చేయదగిన పనులు దొరకక, చేయ
రాని పనులే (అనగా-ప్లేచ్చులను సేవించుట. అనుపత్రులలో
మాంసపుఖండములను పరీక్షించుట, అనుపత్రులోనే మగనరసుగ
కుదిరి అంటరాని వారిని గూడ నంటుట, ఈ మొదలగు నిందిత
కర్మలు) చేయుచు, సంధ్యాముఖ్యకాలమున. తనను శుద్ధముచేసికొను
టకు గూడ తీరిక లేక—పనులలో మునిగి యున్నవాడైనను, సంధ్యా
ముఖ్యకాలము రాగనే "అపవిత్రః పవిత్రో వా = ఇత్యాది శ్లోకమును
మనసులో పఠించుకొని లోపలను వెలుపలను పరిశుద్ధుడనైతినిని
యనుకొని, సంధ్యావందనసంకల్పమును మాత్రము ననుకొని, ఇతర
మైన అంగకర్మలను చేయుటకు వీలు కాదు కాన, వాటినన్నింటిని
విడచిపెట్టి, "అసావాదిత్యో బ్రహ్మ + సాఽహమస్మి" అను మంత్ర
మును అర్థభావన చేయుచు, వీలైనంతసేపు ధ్యానించిన చాలును,
స్వగృహమున మిక్కిలి ఆచారముతో సంధ్యోపాసన చేసిన ఫలము
పూర్తిగ దీనికి కలుగును. సందేహము లేదు. ఇవి మహర్షుల
వచనములు.

ఇంతియే కాదు. ఈ జన్మమున కృతార్థు డగుట మాత్రమే
కాదు. అన్యజన్మ గతోఽపి = మరు జన్మమును పొందినను బ్రాహ్మ
ణ్యాత్ న హియేత = బ్రాహ్మణ జన్మ కంటె తక్కువ జన్మ రాదు.

బ్రాహ్మణ జన్మమునే యెత్తును. అని భావము. అహ! సంధ్యోపాసన మహిమ! దీనిని తెలిసికొని, మనకును దెలిపిన మహర్షు లెంత దయామయులు!

ఇందువలన తెలియునదేమనగా—ప్రస్తుతకాలమున జీవనము కొరకు పలు విధములగు నిందితవృత్తుల నవలంబించువారు తమ వృత్తివశమున సకాలమున యథావిధిగ సంధ్యోపాసనమును చేయ వీలు లేని బ్రాహ్మణులు చాలమంది యున్నారు.

వారు గూడ సకాలమున పైన జెప్పిన విధముగ సంధ్యోపాసనను జేసినయెడల పైన జెప్పిన ఫలమును తప్పక పొందుదురు. ప్రాయశ్చిత్తము కూడ చేయ నవసర ముండదు. కాని సకాలమున నింటి యందు తీరికగ నున్న యాతడు మాత్రము యథావిధిగ సంధ్యోపాసనను తప్పక చేయవలెను. ఎగవేయగూడదు. చాల పాపము కలుగును. పైన చెప్పినది ఆపద్ధర్మము.

ఈ శ్లోకమున “బ్రాహ్మణ్యాచ్చ” అను చోట నొక చకారము, “అన్యజన్మగతోఽపి” యను చోట నొక “అపి” యు నున్నది. ఆ రెండింటివలన ఎక్కువ విశేషార్థము లభించుచున్నది. ఎట్లనగా— “అపి” పదమువలన, ఆ విధముగ సంధ్యోపాసనతత్పురుడైనవానికి అధికమగు ధ్యానైకాగ్రత వలన సాధారణముగ మరుజన్మముండదు. బ్రహ్మైక్యము గాని, లేక బ్రహ్మలోకప్రాప్తి గాని ఫలమగును ఒక వేళ నుపాసనబలము చాలక, మరుజన్మము నెత్తవలసి వచ్చినను, బ్రాహ్మణజన్మమే లభించునని భావము. ఇక చకారమువలన, బ్రాహ్మణజన్మము లభించుటమాత్రమే కాక పూర్వజన్మమునందు వదలిన సంధ్యోపాసనను మరుజన్మమున శీఘ్రముగనే యారంభించి తీవ్రవ్రతముతో చేసి, దాని పూర్ణఫలమును గూడ తప్పక పొందునని భావము.

అనగా-భగవద్గీత షష్ఠాధ్యాయమున శ్రీకృష్ణపరమాత్మ ధ్యాన యోగబ్రహ్మని గురించి = “తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పార్వదైహికం। యతతే చ తతో భూయః సంసిద్ధ్యై కురుసందన!” అని చెప్పినట్లు ఉపనయనమైనదే తడవుగ పూర్వజన్మమునందలి యుపాసనాభ్యాస సంస్కారము మనసులో మరల మేల్కొనగ, వెనుకటికంటె గూడ రెట్టింపు ఉత్సాహముతో బ్రహ్మజ్ఞాన సిద్ధికొరకు ప్రయత్నించి, తీవ్రతర-ఉపాసనవలన బ్రహ్మజ్ఞానమును పొంది,

మోక్షమును పొందును అని భావము. అహ! సంధ్యోపాసనమహిమ! కావున శ్రేయస్కాములగు ద్విజులు యథాశక్తిగ నితరధర్మకార్యములను చేసినను, చేయకపోయినను, సంధ్యోపాసనను మాత్రము తప్పక జేసి జ్ఞానసిద్ధిని బడయుదురు గాత!

ఇట్లనేకశ్రుతిస్మృతిపురాణవచనములచేత సకల వైదికకర్మలందును సంధ్యోపాసనమే ప్రధానమనియును, బ్రాహ్మణ్యరక్షకమనియును, మోక్షప్రదమనియును స్పష్టముగ నిర్ణయించుట యైనది.

అవతారిక : స్వగ్రంథమునకు ప్రామాణ్యమును సాధించుచు, అందరకు నది గ్రహింపదగినదని తెలుపబడుచున్నది.

న కించిల్లిఖ్యతే యుక్త్యా

కింతు శ్రుతివచాంసి హి ।

అతోఽయం నిఖిలైర్గ్రాహ్యః

కృత్యాకృత్యబుభుత్సుభిః॥

71

ఈ గ్రంథమున నేను నా స్వప్రతిభానుసారముగ స్వకపోల కల్పితమైన యుక్తులచేత నేమియును వ్రాయలేదు. అనార్థబుద్ధుల మగు మనబోటివారము సర్వజ్ఞులము కాము గదా! గహనమగు వైదిక కర్మమార్గమున ననేక దోషములు కలుగవచ్చును కాన శ్రుతివచనములను, తదనుసారములగు స్మృతిపురాణవచనములను ప్రమాణముగ నిచ్చియే వ్రాయుచున్నాను. కావున కృత్యాకృత్యములను తెలిసికొనగోరు ద్విజవర్యులు ఈ గ్రంథమును ప్రమాణముగ గ్రహింతురు గాక !

ఇది

విద్యచ్ఛిరోమణీ, సాహిత్యవిశారద, ద్విజబృందనిషేవి సోమయాజుల వేంకటాచలశాస్త్రిచే రచింపబడిన పూర్ణాభిధాంధ్రవ్యాఖ్యాసముపేతమగు సంధ్యాతత్వనుబోధినియందు ప్రథమాధ్యాయమున మంగళ-గ్రంథరచనాహేతుకధన — సంధ్యా ప్రశంసాత్మకమగు ప్రథమ భాగము

సమాప్తము.

ఓమ్ తత్ సత్

శి వ మ్

ఓ మ్

“యత్సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే।”

ఇతి శ్రుతిః।

సంధ్యా తత్వ సుబోధిని

పూర్ణాభిధాంద్రవ్యాఖ్యాసముపేతము

ప్రథమాధ్యాయము — ద్వితీయభాగము

సంధ్యోపాసనాంగిత్వసాధనము

అవతారిక · తనచే ముఖ్యముగ సాధింపదగిన యంగిని సాధించుటకొరకు ప్రతిజ్ఞ చేయబడుచున్నది.

అంగాంగిజ్ఞానలోపేన

లోపోఽభూదంగినశ్చిరాత్।

అకోఽహం వివృణోమ్యంగా

వ్యంగి తచ్చాత్మయక్తిభిః॥

81

సర్వశ్రౌత కర్మలయందును. సర్వస్మార్త కర్మలయందును అంగి యగు కర్మ యొకటి యుండును దానికి పూర్వాంగములనియును, ఉత్తరాంగములనియును కొన్ని కర్మలుండును. అందువలన సంధ్యావందనమునందు గూడ అంగి (ముఖ్య) కర్మయనియును, పూర్వోత్తరాంగములనియును కలవు. కాని శ్రీభగవద్గీత

యందు “స కాలేనేహ మహతా యోగో నష్టః పరంతప!” ఓ యర్జునా! నాచేత పూర్వమున చెప్పబడిన యోగము ఈలోకమున దీర్ఘ దీర్ఘమగు కాలమునందు అనగా కాలప్రవాహమునందు విచ్ఛిన్నసంప్రదాయము కలదైనది” అని శ్రీకృష్ణభగవానులు చెప్పినట్లు, దీర్ఘదీర్ఘ తరమగు కాలప్రవాహమునందు సరియగు నధికారులు విరళమగుటచేత పరంపరాగతమగు అంగాంగిజ్ఞానము లోపించినది. అంగాంగిజ్ఞానము లోపించుటచేత ఏది యంగియో, ఏవి యంగములలో ఎవ్వరికిని తెలియకపోయినది. అందుచేత చాలకాలమునుండి అంగియొక్క అనుష్ఠానము లోపించినది. అంగిని విడిచిపెట్టి యంగములనే అంగి యనుభ్రాంతితో నందరును చేయుచున్నారు. అందువలన అంగ్యనుష్ఠానము జరుగవలెననిన ముందు అంగాంగి జ్ఞానముండవలెను. కాన శాస్త్రానుసారముగను, శాస్త్రీయయు క్త్యనుసారముగను ఆయంగములు అంగియును విశదముగ వివరింపబడుచున్నవి.

అవ : ఆ యంగ్యనుష్ఠానలోపము వివరింపబడుచున్నది.

నర్వేఽంగాన్వేష కుర్వంతి

న కశ్చిత్కురుతేఽంగి తత్!

ఋగ్యజుస్సంధ్యయోరత్ర

భాష్యకారౌ చ కారణమ్॥

91

పూర్వశ్లోకమున అంగ్యనుష్ఠానలోపమునకు దీర్ఘతమకాలము కారణమని తెలుపబడినది. కాని యది యొక్కటియే కారణము కాదు. ఇంకను వేరొక కారణము గలదు. ఏదనిన—ఋగ్వేద సంధ్యాభాష్యమును వ్రాసిన శ్రీచౌండపాచార్యులవారును, యజుర్వేద సంధ్యాభాష్యమును వ్రాసిన శ్రీకృష్ణపండితులవారును కూడ నీ విషయమున కారణములగుచున్నారు. వారు మాత్రమే కాక శ్లోకమున నున్న చకారమునకు శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణవ్యాఖ్యాతలగు శ్రీరామపండితేంద్రులును కొంత కారణమని యర్థము.

ఇది యభిప్రాయము. దీర్ఘకాలదోషముచేత నంగాంగి జ్ఞానము లోపంపగ—తర్వాత శ్రీచౌండపాచార్యులవారును, శ్రీకృష్ణపండితులవారును తమతమ భాష్యములందు ఆంగములనే యంగిగ నిర్ణయించుటచేత “యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతథో జనః॥స యత్య్రమాణం

కురుతే, లోకస్తదనువర్తతే॥” లోకమున శ్రేష్ఠుడు దేని నాచరించునో దేనిని ప్రమాణముగ గ్రహించునో యితర పామరజనులు కూడ దానినే యనుసరింతురు” అని భగవద్గీతయందు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ చెప్పినట్లు, పామరులు పండితులు నందరును నట్లే యంగములనే యంగిగ నాచరించుచున్నారు. ఒక్కరును గూడ అంగిని ముఖ్య కర్మను) ఆచరింపకున్నారని భావము.

ఇట్లపమార్గమున పడి, తప్పించుకొనుటలో నేనే సరియగు నుదాహరణము. దానిని వివరించుచున్నాను.

సంధ్యావందనమును శ్రద్ధతో నాచరింపుచు, శాస్త్రమున నెట్లు వివరింపబడినదో తెలిసికొన జిజ్ఞాస గలవాడనై, ఆకాలమున 1924—1925 వ సంవత్సరములలో నాంద్రదేశమున ప్రమాణముగ నంగీకరింపబడిన శ్రీకృష్ణపండితులవారి యజుర్వేదసంధ్యా భాష్యమును పూర్తిగ పరిశీలించితిని. అందు అర్ఘ్యప్రదానము, గాయత్రీజపము, సూర్యోపస్థానము నను మూడును సమప్రధానములనియును, అందునను అర్ఘ్యప్రదానము బలవత్ప్రధానమనియును చెప్పబడినది బలవత్ప్రధానమనగ “అంగి”-ముఖ్యము” అని యభిప్రాయము. నేను నట్లే శ్రద్ధతో నాచరించుచుంటిని

కొంతకాలమైన తర్వాత నా యిష్టదేవత యగు శ్రీలలితాంబికా పరదేవతయొక్క అనుగ్రహముచేత ప్రేరేపింపబడినవాడనై “సాభాగ్య భాస్కర” మను శ్రీలలితాసహస్రనామభాష్యమును పఠించుచుండగ అందుత్తర పీఠికయందు డెబ్బదియవ శ్లోకము భాష్యమునందు సందర్భము ననుసరించి శ్రీభాస్కరరాయలవారు సంధ్యావందన విషయమున నిట్లు వ్రాసిరి. “ఏవం సంధ్యావందనపదవాచ్యం ప్రధానం “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ”తి. మంత్రార్థానుసంధానం, ఆదిత్యా వచ్చిన్న (బ్రహ్మ) చైతన్యస్య స్వాత్మచైతన్యేన సహ అభేదభావనా, రూపం. తచ్చ శిష్టానాం రహస్యాభిజ్ఞానామపి కాదాచిత్కమేవ, న సార్వదికమ్” అని.

అనగా-“ఆదిత్యమండలమునందున్న (బ్రహ్మ) చైతన్యము, తన యంతఃకరణములోనున్న (ప్రత్యక్) చైతన్యము ఈ రెండు నొక్కటియే అనునది “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” అను మంత్రమున కర్థము. ఈ యర్థమును (రెండు చైతన్యము లొక్కటియే యని) అను

సంధానము (ధ్యానము) చేయుటయే “సంధ్యావందన” పదమున కర్థము. సంధ్యావందనమనగా ఆ ధ్యానమే. ఆ ధ్యానమే ప్రధానమైనది. అంగి. అట్టి ధ్యానమును వేదాంతశాస్త్ర రహస్యమును తెలిసిన మహాపండితులు గూడ నెప్పుడో యొకప్పుడే సరిగ జేయగలరు. కాని ప్రతిదినము చేయలేరు. (ఏలననగా-కేవలనిర్గుణచైతన్యముల యొక్క అభేదభావన ఉత్తమాధికారులకే శక్యమగును కాన) అని వ్రాసిరి, అహ! అమూల్యములగు పదములు. అమృతాయమానములగు నక్షరములు.

ఆ రోజుననుండియే నా సంధ్యావందనపద్ధతిని మార్చగలిగిన యట్టి వ్రాతను చూడగనే, నే నానందనిర్భరుడనైతిని. నా బుద్ధి నేత్రము తెరచుకొనినది. నా జన్మము ధన్యమైనదనుకొంటిని. అహ! నా యానందమునకు మేరయే లేదు. ఏమి వర్ణింతును?

నాటినుండి యైదు సంవత్సరములు బహుదర్మశాస్త్ర గ్రంథములను వేదాంతశాస్త్రగ్రంథములను, సంధ్యావందన పద్ధతిగ్రంథములను పురాణములనున్న శ్రద్ధతో పరిశీలించి, సంధ్యావందన విషయమున వివి యంగములలో, యేది యంగియో చక్కగ తెలిసికొనగలిగితిని. అట్లు ధర్మశాస్త్రగ్రంథములను పరిశీలించి తెలిసికొనిన అంగాంగివివరములను ద్విజుల మోదముకొరకు విశదీకరింపబోవుచున్నాను.

అవ : సంధ్యాతత్త్వనుబోధినిగ్రంథము, శ్రుతిస్మృతి పురాణ ప్రమాణవచనముల నుదహరించుచు సంధ్యాతత్త్వము నులభముగ బోధపడుటకు గాను వ్రాయబడుచున్నది. ఐనను-శ్రుతిస్మృతి పురాణవిరుద్ధము లగునట్టియు. వాస్తవమైన సంధ్యాతత్త్వమునకు విరుద్ధములైన ఋగ్యజుస్సంధ్యావందనభాష్యాదిగ్రంథములను గూడ నిరాకరింపవలెను.

కాని-సంభోషాసన శ్రద్ధాశువులగువారికి వాస్తవికసంధ్యాతత్త్వమును మాత్రము బోధించిన చాలదా? ఇతరమతముల నిరాకరించి, వారికి ద్వేషము కలిగింపనేల? యను ప్రశ్నము కలుగవచ్చును ప్రశ్నము మంచిదే కాని-ఇంతవరకు కొంతమంది మహాజనులనుసరించుచున్న ఋగ్యజుస్సంధ్యావందనభాష్యాదులను చూచి, మందబుద్ధులగువారు, పెద్దలు వ్రాసిన గ్రంథములు గదా! ప్రామాణికగ్రంథములే. మనము గూడ వీని ననుసరింపవచ్చును.

అని నిశ్చయించుకొనవచ్చును గదా! కావున-ఆ గ్రంథములు అసారములు, అసాధువులని నిరూపించుటకు గట్టి ప్రయత్నమునే తప్పక చేయవలయును.

అందు ఇతరమతనిరాకరణముకంటె-ముందు స్వమతస్థాపనము శ్రేష్ఠమని, ముందుగా స్వమతస్థాపనముకొరకు ప్రయత్నము చేయబడుచున్నది.

సంధ్యోపాసనమునకు అంగిత్వము సాధింపబడుచున్నది.

శ్రుతిస్మృతివిధానాచ్చ

మాధవామతత్వతః ।

ప్రొక్తత్వాదభియుక్తైశ్చ

సంధ్యోపాసనమంగి తత్ ।

10।

అర్థము = తత్ = “ఉద్యంతమస్తంయంతమాదిత్యం = ఇత్యాదితైత్తరీయబ్రాహ్మణశ్రుతియందు ప్రసిద్ధమైన, సంధ్యోపాసనం = “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యను మంత్రముచేత చేయదగు సంధ్యాదేవతాధ్యానమే, అంగి = సంధ్యావందనకాలమున చేయబడు కర్మలన్నింటిలో ముఖ్యమైనది. అందుకు మూడు కారణములు చెప్పబడుచున్నవి.

అందు తొలిది- (1) శ్రుతిస్మృతివిధానాత్ = శ్రుతిచేతను స్మృతిచేతను విధింపబడినదగుటవలన. అందు శ్రుతిప్రమాణము = “అహరహః సంధ్యాముపాసిత” ప్రతిదినమును (మూడువేళలయందును) సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెను. అను శ్రుతివచనము సంధ్యాదేవతయొక్క ధ్యానమును నిత్యకర్మగ విధించుచున్నది. అట్లే = “సంధ్యాం మనసా ధ్యాయేత్ = సంధ్యాదేవతను మనసుచేత ధ్యానింపవలెను. అను ఐతరేయబ్రాహ్మణవచనము (3-8-1) సంధ్యాదేవతాధ్యానమును విధించుచున్నది. స్మృతిప్రమాణవచనము “సంధౌ సంధ్యాముపాసిత, నాస్తగే నోద్ధతే రవౌ” సాయంకాలమున సూర్యుడస్తమింపకమునున్నను ప్రాద్దున సూర్యుడుదయింపకమును పును, సంధ్యాకాలమున సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెను. అను యాజువల్క్యస్మృతివచనము, సంధికాలమున సంధ్యాదేవతాధ్యానమును విధించుచున్నది. ఇంకను = తొలుత వ్రాయబడిన సంధ్యా

ప్రశంసయందలి కొన్ని వచనములచేత అన్వయముఖముగను, మరి కొన్ని వచనములచేత (15, 17, 20, 21 మొదలగు సంఖ్యలు గల వచనములచేత) వ్యతిరేకముఖముగను సంధ్యాదేవతాధ్యానమే అంగిగ విధింపబడుచున్నది.

ఇంకను— ఆశ్వలాయనగృహ్యపరిశిష్టద్వితీయఖండమున = “అథ సంధ్యాముపాసితేత్యాచార్యాః యావహోరాత్రయోః సంధీ, యశ్చ పూర్వాపరాహ్ణయోః, తత్కాలభవా దేవతా సంధ్యా. తాముపాసిత.” అని.

యర్థము. సంధ్యనుపాసింపవలెనని యాచార్యులవారు చెప్పుచున్నారు.

రాత్రింబవళ్లయొక్క సంధికాలములందును, పూర్వాహ్ణఽపరాహ్ణములయొక్క సంధికాలమం (మధ్యాహ్నకాలమం)దును (ఉపాసకులుపాసించుటకొరకు ఆదిత్యమండలమునందు) సంనిహితమైన దేవతయే సంధ్యాదేవత అదేవతనుపాసింపవలెను. ధ్యానింపవలెను. అని.

ఇచ్చట (1) సంధ్యాశబ్దమునకు దేవతయే యర్థము. (2) అదేవతనుపాసింపవలెను, ధ్యానింపవలెను. (3) ఆసంధ్యోపాసనము మూడుసంధికాలములందు చేయవలెను. అను మూడు ముఖ్యవిషయములు అతిస్పష్టముగ చెప్పబడినవి.

3) విష్ణుస్మృతి=

“కాలద్వయేఽపి సంధ్యాఖ్యదేవతాయా ఉపాసనం।

కుర్వన్ దిశో నమస్కుర్వాద్దిగీశాంశ్చ పృథక్ పృథక్॥”

ప్రాతస్సాయంసంధ్యలనెడు రెండుకాలములందును సంధ్యాదేవతను ధ్యానించునుపాసకుడు, సంధ్యోపాసనోత్తరాంగముగ, దిక్కులనున్న, దిక్పతులనున్న వేరువేరుగ నమస్కరింపవలెను. అని.

ఈ వచనము తొలుత ప్రధానముగ (అంగిగ) విధింపబడిన సంధ్యోపాసనముననువదించుచు, దానికి ఉత్తరాంగముగ దిజ్ఞుమస్కారమును విధించుచున్నది. ఇచ్చట “సంధ్యాఖ్యదేవతాయాః” “సంధ్యయను పేరుగల దేవతయొక్క” అనుచు సంధ్యాపదమునకు

సంధ్యాదేవతయే యర్హమనియును, సంధ్యోపాసనమే ప్రధానమనియును స్పష్టముగ చెప్పబడినది. ఇంతకంటె స్పష్టత మరెచ్చట నుండును? దీనిని కాదనువారెవరు? దీనికి పూర్వమీమాంసకు లేమనియెదరు?

4) స్మృతిముక్తాఫలము=

“సాయంసంధ్యాముపాసీత, ప్రోక్ష్య సూర్యస్య చాంజలిం!

దత్వా ప్రదక్షిణం కృత్వా, జలం స్పృష్త్వా విశుద్ధ్యతి॥ అని”-

సాయంసంధ్యాదేవతనుపాసింపవలెను. ఎట్లు? ఈ క్రిందివిధముగ, తొలుత మార్జనము చేసికొని, (తర్వాత అబ్బక్షణపునర్మార్జన పాపపురుషదహనములను కూడ చేసి, తర్వాత) అర్ఘ్యప్రక్షేపములను చేసి, ప్రదక్షిణమును చేసి, ఆచమనమును చేసిన యెడల మందేహ రాక్షసుల జంపిన పాపమునుండి శుద్ధుడగును. తర్వాత సంధ్యాదేవతనుపాసింపవలెను. అని. ఇచ్చట తొలుత సంధ్యోపాసనమును ప్రధానముగ విధించి—దానినెట్లు చేయవలెనను ప్రశ్న రాగా-క్తాంతపదములచేత (తెనుగున అసమాపకక్రియలచేత) ఉపాసనాపూర్వాంగములు చెప్పబడినవి ఇట్లే స్మృతులందు ప్రధానమగు సంధ్యోపాసనమును ముందు విధించి, తర్వాత ప్రకరణానుసారముగ పూర్వాంగములలో లేక ఉత్తరాంగములలో లేక నేదైన యొక యంగమో విధింపబడుచుండును పూర్వోక్తవిష్టుస్మృతియందు దిఙ్మమస్కారరూపమగు నొక్క ఉత్తరాంగమే విధింపబడినది.

ఇప్పుడే యుదహరింపబడబోవు స్మృతిచంద్రికావచనము= ప్రధానమగు సాయంసంధ్యోపాసనమును విధించి, ఉత్తరాంగమగు గాయత్రీజపము నొక్కదానినే విధించినది.

5) స్మృతిచంద్రిక=

“ఉపాస్య పశ్చిమాం సంధ్యాం సాదిత్యాం వై యథావిధిః

గాయత్రీమభ్యసేత్తావద్యావదృశాణి పశ్యతి॥”

సూర్యుడస్తమింపక మునుపే సాయంసంధ్యాదేవతను యథావిధిగ ధ్యానించి, తర్వాత నక్షత్రదర్శనవర్యంతము గాయత్రీమంత్రమును జపింపవలెను. అని.

ఈ వచనము తొలుత, ప్రధానముగ విధింపబడిన సంధ్యోపాసనము ననువదించి, జపింపవలసిన కాలముతో కూడ, గాయత్రీజపమును సంధ్యోపాసనోత్తరాంగముగ విధించుచున్నది. ఇందువలన తెలియుచున్నదేమనగా—సంధ్యోపాసన వేరు. గాయత్రీజపము వేరు అని.

ఇట్టి ప్రమాణవచనములు శ్రీ చౌండపాచార్యులవారికిని శ్రీకృష్ణ పండితులవారికిని, శ్రీరామపండితేంద్రులవారికిని ఏల కంట బడలేదో? తెలియకున్నది.

6) శాతాతపస్కృతి=

“సూర్యేఽస్తశిఖరం ప్రాప్తే పాదశౌచక్రియాన్వితః।
బహిఃసంధ్యాముపాసీత కుశతార్హఃసమాహితః॥
అచమ్య సంధ్యాం సంకల్ప్య మార్జయిత్వా చ పూర్వవత్।
గాయత్ర్యాఽఽపస్త్రీరుత్క్షిప్య, ప్రదక్షిణమథాచరేత్॥
సంధ్యాం ధ్యాత్వోపవిష్టస్తు వాగ్యతః సుసమాహితః।
ప్రణవవ్యాహృతియుతాం గాయత్రీం పూర్వవజ్జపేత్॥
కృత్వా స్వశాఖావిహితమాదిత్యముపతిష్ఠతే।
వారుణీభిరుపస్థాయ దిశశ్చైవోపతిష్ఠతే॥” అని.

అనగా—సూర్యుడస్తమింపబోవుచుండగ - (సూర్యాస్తమయమునకు ఒక గడియ అనగ 24 నిమిషములు ముందు) సాయంసంధ్యోపాసనమును చేయవలెను. ముందుగ కాళ్ళను, చేతులను ముడుకులవరకును కడుగుకొనవలెను. ముఖమును కడుగుకొనవలెను. గ్రామమునకు వెలుపల గాని వీలు లేనియెడల గృహమునకు వెలుపల గాని, దర్భాసనమున కూర్చొని సంధ్యోపాసనమును చేయవలెను. తొలుత అచమనము చేసి, సంధ్యోపాసన సంకల్పమును చేసి, ప్రథమమార్జనమును ప్రాతఃకాలమందువలె చేయవలెను. గాయత్రీమంత్రముతో జలము నభిమంత్రించి, మూడర్ఘ్యములను చిమ్మవలెను తర్వాత ప్రదక్షిణాచమనములను చేయవలెను తర్వాత, కూర్చొని మూడు ప్రాణాయామములచేత, నెమ్మదియైన మనసుగల వాడై, మౌనియై, సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెను తర్వాత ప్రణవ వ్యాహృతులతో కూడిన గాయత్రీమంత్రమును ప్రాతఃకాలమందు

వలెనే జపింపవలెను. తర్వాత తన వేదశాఖావిహిత వారుణమంత్రములతో సూర్యోపస్తాసమును చేసి, దిబ్బమస్కారమును చేయవలెను అని.

ఇచ్చట నాలుగు శ్లోకములచేత సాయంసంధ్యావందనము పూర్తిగ వర్ణింపబడినది. అందు వెనుక జెప్పినరీతిగ మొదటి శ్లోకములో ప్రధానమగు సంధ్యోపాసన విధింపబడినది, తర్వాత సంధ్యోపాసన నెట్లు చేయవలెనను ఇతికర్తవ్యతాకాంక్ష రాగా-ఆచమనాది-దిబ్బమస్కారము వరకు పూర్వోత్తరాంగములతో వర్ణింపబడినది.

అందునను-ఆచమనము మొదలు, అర్ఘ్యప్రక్షేపము ప్రదక్షిణం వరకును పూర్వాంగములను, గాయత్రీజపము మొదలు దిబ్బమస్కారమువరకు గల ఉత్తరాంగములనున్న “పూర్వవత్కృత్వా” ప్రాతఃకాలమునందు వలెనే చేయవలెనని చెప్పి-ప్రధానమగు సంధ్యోపాసనము మాత్రము “వాగ్యతః, ఉపవిష్టః, సుసమాహితః, సంధ్యాంధ్యాత్వా” యని విశేషముగ వర్ణింపబడినది. “సంధ్యాంధ్యాత్వా” యని = సంధ్యోపాసన యనగ-సంధ్యాదేవతాధ్యానమనియును, సుస్పృష్టముగ చెప్పబడినది.

పై ముగ్గురును ఈ శాతాతపస్మృతివచనమును చూచి యుండరా ?

“శ్రుతిస్మృతి విధానాచ్చ” అనుచోట నధికముగనున్న “చకారము” వలన మరియొక విశేషార్థము లభించుచున్నది. ఎట్లనగా= “ప్రధానం ఫలసంబంధి, తత్సంబంధ్యంగముచ్యతే” అని శ్రీ జైమిన్యాచార్యులవారు ప్రధానమునకును (అంగికిని) దాని యంగమునకును లక్షణములను జెప్పిరి. దానియర్థము=ఏకర్మ, ముఖ్యఫలము నిచ్చునో యది ప్రధానము, అట్టి ప్రధానకర్మతో సంబంధించి యుండు వేరొక కర్మ అంగకర్మ” అని.

ప్రకృతమున “ఉద్యంతమస్తంయంతమాదిత్యం = బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మప్యేతి య ఏవం వేద” అను తైత్తిరీయబ్రాహ్మణవచనము చేతను, సంధ్యాప్రశంసయందలి 7, 8 సంఖ్యలు గల విష్ణుస్మృతి గోభిలవచనములచేతను సంధ్యోపాసనకు జీవబ్రహ్మైక్యము (బ్రహ్మభావాపత్తి) గాని, చతుర్ముఖబ్రహ్మలోకావాప్తిగాని ఫలమని చెప్పబడినది. దీని నెవ్వరు కాదనగలరు? ఇంకను=సంధ్యోపాసనము మాన

సికము. మానసికమగుదానికే జీవబ్రహ్మైక్యము ఫలమగును. అర్హ్యప్రక్షేప-గాయత్రిజప-సూర్యోపస్థానాదులు మానసికములు గావు. కాయకములు, వాచికములును. కాయకవాచికకర్మలకు బ్రహ్మైక్యము సాక్షాత్ఫలము కానేరదు. కాగా-మానసికమగు సంధ్యోపాసనకే జీవ బ్రహ్మైక్యమనెడు ముఖ్యఫలముతో సాక్షాత్సంబంధము గలదు. కావున జైమినిమునిమతప్రకారము గూడ సంధ్యోపాసనమే ప్రధానము, అంగి, యగుచున్నది. అర్హ్యప్రక్షేపాదులు సంధ్యోపాసనమునకు ఉపకారము చేయుచున్నవై సంధ్యోపాసనతో సంబంధించినవి. కావున నవి యంగములే యగును. అంగి ఎంతమాత్రము కానేరవు,

ఇక రెండవకారణము చెప్పబడుచున్నది.

“మాధవానుమతత్వతః” అని, అనగా వైదికశిరోమణులును, వేదభాష్యకర్తలును, సర్వతంత్రస్వతంత్రులును, తిరుగులేని ప్రామాణికాగ్రేసరులునగు, సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు తమ పరాశరమాధవీయమున (పరాశరస్మృతికి తాము వ్రాసిన వ్యాఖ్యానమునందు) సంధ్యావందన ప్రకరణమున సంధ్యోపాసనమునకే ప్రధానఫలముతో ప్రత్యక్షసంబంధమును వివరించుటచేత ప్రధానత్వరూపమగు అంగిత్వమును అంగీకరించిన బావము. ఎట్లనగా=

పరాశరమాధవీయమున వారిట్లు వ్రాసిరి.

“సంధ్యాముపాసితే త్యుపాసనమభిధ్యానమ్ః। అత ఏవ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణం-“ఉద్యంతమస్తంయంతమాదిత్య మభిధ్యాయన్ కుర్వన్ బ్రాహ్మణో విద్వాన్ సకలం భద్రమశ్నుతేఽసావాదిత్యో బ్రహ్మైతి, బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మస్యేతి య ఏవం వేద ఇతి।

అయమర్థః=విద్వాన్ బ్రాహ్మణః వక్ష్యమాణప్రకారేణ ప్రాణాయామాదికం కర్మ కుర్వన్, యథోక్తనామాదిభిర్ద్యేయం అదిత్యం సంధ్యాశబ్దవాచ్యం, బ్రహ్మైతి ధ్యాయన్ శుద్ధాంతఃకరణో భూత్వా బ్రహ్మ సాక్షాత్కురుతే, స పూర్వమపి బ్రహ్మైవ సన్, అజ్ఞానాత్ జీవత్వం ప్రాప్తః, యథోక్తజ్ఞానేన తదజ్ఞానాఽపగమే బ్రహ్మైవ ప్రాప్నోతి॥ఇతి॥

“పేదవానికి పెన్నిధి వలె” యను సామెత గలదు. సంధ్యా తత్త్వనుబోధముకొరకు, తథాతథాలాడుచున్న జ్ఞానదరిద్రుడనగు నాకు

పైన వ్రాసిన తైత్తిరీయబ్రాహ్మణభాగము, దానికి శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు వ్రాసిన వ్యాఖ్యయును పెన్నిధికి మించినదే. సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారికివే నా కోటికోటి సాష్టాంగ దండప్రణామములు.

తర్వాత=సంధ్యేపాసనస్వరూపమును అతి స్పష్టముగ తెలిపి, యదియే ప్రధానమని వ్రాసిన శ్రీభాస్కరరాయలవారికి. నివే నా కోటి కోటి సాష్టాంగదండప్రణామములు, పై బ్రాహ్మణభాగము, దాని వ్యాఖ్యయును, యావత్తుండితకోటికిని శిరోధార్యములే గదా!

పైదాని యర్థమిది=

సర్వతంత్రస్వతంత్రులును, సర్వజ్ఞులునగు శ్రీమాధవాచార్యులవారు పూర్వోత్తరతంత్రములయొక్క సారము నెరుగనివారు కారు గదా! ఉభయతంత్రసారవిదగ్రగణ్యులు. జైమినీయన్యాయమాలయను పూర్వతంత్రసారప్రదర్శిని యగు గ్రంథరాజమును గూడ రచించినవారు.

ఇక=(1) పూర్వమీమాంసకులు పరబ్రహ్మము నంగీకరింపరు. (2) పూర్వమీమాంసకులు జీవబ్రహ్మైక్యరూపమోక్షపురుషార్థము నంగీకరింపరు. (3) వారి జీవుడు ఔపనిషదజీవుని వంటివాడు కాడు. (4) జగత్తు ప్రవాహనిత్యము. అని యందురు.

ఇన్ని తత్వములు తెలిసిన శ్రీమాధవాచార్యులవారు వ్యాఖ్యానారంభముననే పూర్వమీమాంసామతఖండన మొనరించుచు నారంభించిరి. ఎట్లు? “అహరహః సంధ్యాముపాసిత” యను శ్రుతివాక్యమునకు పూర్వమీమాంసకులు శ్రుతిస్మృతులకు—విరుద్ధముగ అర్థమును చెప్పుదురు. “సంధ్యాం=ఆచమనము మొదలు చివరి యభివాదనమువరకు గల పదిపండ్రెండు కర్మల మొత్తమంతయును అర్థమట. అట్టి సంధ్యను, ఉపాసిత=అగుష్ఠింపవలెను.. అని యర్థమును చెప్పుదురు. సంధ్యాశబ్దమునకు ఈ కర్మకలాపమంతయు నర్థమైనయెడల =సంధ్యాదేవత యనునదే వారిమతమున నుండదు శ్రుతిస్మృతులకు—పూర్వమీమాంసామతము ఈసంధ్యావందనవిషయమున నెట్లు విరుద్ధముగ నున్నదో వివరించెదను తెలుత నొకసారి వ్రాసెతిని. కాని యిది ముఖ్యసందర్భము. ముందు శ్రుతివిరోధము=“సంధ్యాం మనసా ధ్యాయేత్” ఐతరేయబ్రాహ్మణము. (3-8-1) సంధ్యాదేవతను మనసున ధ్యానింపవలెను. స్మృతివిరోధము=సంధ్యాప్రశంస

లోని, 9 10, 11 సంఖ్యలు గల యోగియాజ్ఞవల్క్య, శ్రీమహా భారత, భరద్వాజస్మృతిపదనములు, దిబ్బమస్కారవిధాయక విష్ణు స్మృతిపదనము, “సంధ్య” యన దేవత యనియును. ఉపాసన మనగ ధ్యానమనియును నతిస్పష్టముగ చెప్పుచున్నవి. కాన వానికి పూర్వమీమాంసామతము విరుద్ధము. కావున సర్వజ్ఞులగు శ్రీమాధవా చార్యులవారు ఆదిలోనే పూర్వమీమాంసామతమును ఖండించిరి. ఎట్లు? “సంధ్యాముపాసితేత్యత్ర ఉపాసనమభిధ్యానం” అనగా = సంధ్యాముపాసిత యను విధివాక్యమునందలి “ఉపాసిత” పదమున కర్థమైన ఉపాసనమనగా = అభిధ్యానమే, కాని పూర్వమీమాంసకులు చెప్పునట్లు అనుష్ఠానమర్థము కాదు. అని, తామే స్వయముగ పరమ ప్రామాణికులైనను అన్నింటికంటె పెద్దప్రమాణమగు వేదమునే, యాయర్థమున ప్రమాణముగ నుదహరించిరి “అతవివ తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణం = “ఉద్యంతమస్తంయంతమాదిత్యమభిధ్యాయన్ = అనుచు = అభిధ్యాయన్ అని వేదమే చెప్పుచున్నది. కాన “అనుష్ఠాన” మను నర్థమును చెప్పకూడదనినారు ఇంకను - నిత్యకర్మ లకు ఫలము లేదనియును, కావున నిత్యకర్మయగు సంధ్యావందన మునకు ఫలమే లేదనియును పూర్వమీమాంసకులు నిర్ణయించిరి ఆ నిర్ణయమును గూడ “బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మ ష్యేతి” యను వచ నమున కర్థము వ్రాయుచు నీ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణవచనముతోనే ఖండించిరి. అభిధ్యానపదమునకు పూర్తియగు నర్థము ఉత్తరత్ర, ప్రతీకోపాసన నిర్వచనసందర్భమున వివరింపబడును. ఐననంతవర కాగనేల. ఇప్పుడే తెలిసికొనుటచితము ప్రశ్నోపనిషద్బ్రాహ్మణమున శ్రీశంకరు లిట్లు వ్రాసిరి. “బాహ్యవిషయేభ్యః ఉపసంహృతకరణస్య సమాహితచిత్తస్య (సాధకస్య) బ్రహ్మణి విభిన్నజాతీయ ప్రత్యయాంతరాఖిలీకృతః నిర్వాతస్థదీపశిఖాసమః, ఆత్మప్రత్యయసంతానా విచ్ఛేదః అభిధ్యానశబ్దార్థః॥ అని ప్రస్తుత సందర్భముకొరకు - మూలావిరుద్ధముగ ఒకటిరెండుపదములలో కొంచెము మార్పు చేయ బడినది పైదాని యర్థము = వెలుపలి విషయములనుండి అంతఃకరణమును పూర్తిగ వెనుకకు మరల్చుకొన్నట్టియు అందువలన నెమ్మదియైన మనసుగల సాధకునియొక్క, ఇతరమైన తలంపులు మధ్య మధ్య దూరకుండ మధ్యమధ్య తెగిపోకుండ తైలధారవలె అవిచ్ఛిన్నమైన “పరబ్రహ్మము నేనే” యనుచు చేయబడిన ఒకేవిధమగు ధ్యాన ప్రవాహము అభిధ్యానపదమున కర్థము అంతయే కాని ఏదోయొక విషయమును మనసులో నాలుగైదుసారులను కొనుట అభిధ్యానము

కాదు. ప్రకృతమునకు వత్తము. శ్రీమాధవులవారివ్యాఖ్యానమున కర్థము.

విద్యాన్ = సంధ్యోపాసనమంత్రార్థమును. సంధ్యోపాసనపద్ధతిని తెలిసికొనిన, బ్రాహ్మణః = ఏబ్రాహ్మణుడు, కుర్వన్ = ఉత్తరత్ర చెప్పబడబోవు ప్రాణాయామాదికర్మలను చేయుచున్నవాడై, యథోక్త నామాదిభిః ధ్యేయం = అత్రిమహాముని చెప్పిన నామరూపవర్ణాదులతో ధ్యానముచేయదగిన, సంధ్యాశబ్దవాచ్యం ఆదిత్యం = సూర్యమండలమునందున్న బ్రహ్మచైతన్యస్వరూపిణియగు సంధ్యాదేవతను, బ్రహ్మేతి ధ్యాయన్ = పరబ్రహ్మభిన్నముగ ధ్యానముచేయుచు, (తర్వాత “సాఽహమస్మి” యనుచు నా సంధ్యాదేవతను తనతో నభిన్నముగ ధ్యానమును కూడ చేయుచు) శుద్ధమైన యంతఃకరణముగలవాడై పరబ్రహ్మ సాక్షాత్కారమును పొందునో, యాతడు, ఈ ధ్యానము చేయుటకు ముందునుండియు కూడ, పరబ్రహ్మముగనే యుండుచున్నా. అజ్ఞానము (అవివేకము) చేత తాను జీవుడననియే, భ్రాంతిపడుచు, తొలుత జెప్పిన సంధ్యోపాసనమంత్రార్థజ్ఞానము చేతను, సంధ్యోపాసనపద్ధతి జ్ఞానముచేతనున్నా వెనుకటి యజ్ఞానము పూర్తిగ పోగా = పరబ్రహ్మైక్యమునే పొందును” అని.

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ + సాఽహమస్మి” యను మంత్రముచేత సంధ్యాదేవతను సూర్యమండలమందు అభిధ్యానింపగ నభిధ్యానింపగ ఉపాసకుని యంతఃకరణము శుద్ధమై బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు యోగ్యమగును.

ఈ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణభాగమునకు ఆర్థమును వ్రాయుచు శ్రీమాధవాచార్యులవారు “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ + సాఽహమస్మి యను మంత్రార్థానుసంధానమునకు జీవబ్రహ్మైక్యరూపమోక్షమే ఫలమని చెప్పచు మోక్షరూప ముఖ్యఫలముతో ప్రత్యక్షసంబంధమున్నదిగాన ఈ సంధ్యోపాసనమే ప్రధానము, అంగి, యని కంతోక్తిగ చెప్పినట్లే వ్రాసిరి. ఇంకను “అభిధ్యాయన్” పదమునకు తర్వాతనున్నను “కుర్వన్” పదమును “ప్రాణాయామాదికం కర్మ కుర్వన్” అనుచు ముందుగా వ్యాఖ్యానము చేయుచు, ప్రాణాయామముమొదలు అభివాదనము వరకుగల కర్మలనన్నింటిని ఉపాసనకు అంగములుగ చెప్పిరి.

శ్రీమాధవాచార్యులవారు పైవ్యాఖ్యానమునందు “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యను నుపాసనమంత్రమునందలి “అసా + అదిత్యః + బ్రహ్మ” యను మూడు పదములలో చివరిదగు “బ్రహ్మ” పదమునకు “సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ” పరబ్రహ్మము సత్యమైనది జ్ఞాన (చైతన్య) రూపమైనది అనంతమైనది. యని తైత్తిరీయోపనిషత్తే వ్యాఖ్యానించుటవలన, దానిని విడిచిపెట్టి, మిగిలిన “అసా, అదిత్యః” యను రెండుపదములకే యర్థమును వ్రాసిరి “అసా” = యథోక్తనా మాదిభిః ధ్యేయం” - అనగా - అత్రిగౌతమమహర్షులచేత వర్ణింపబడిన వర్ణ (రంగు) రూప - నామ - వాహనాదులతో కూడియున్నట్లు ధ్యానింప దగినది యనియును, అదిత్యపదమునకు “సంధ్యాశబ్దవాచ్యం అదిత్యం” అనగా - “సంధ్యా హి సూర్యగం బ్రహ్మ” సూర్యమండల మందు సూర్యజీవప్రేరకమగు బ్రహ్మచైతన్యము “సంధ్య” యని వ్యాసులవారు చెప్పినట్లు, సంధ్యాశబ్దమునకర్థమైన అదిత్యుడని యర్థమును వ్రాసిరి. అనగా - అదిత్యపదమునకు అదిత్యమండల మును గాని, అదిత్యజీవుని గాని యర్థమును చెప్పక, అదిత్యజీవుని ప్రేరేపించు బ్రహ్మచైతన్యమునే లక్షణచేత అర్థము చెప్పవలెనని భావము.

ఇక మూడవ కారణము = “ప్రోక్తత్వాదభియు క్తేశ్చ” అని.

అభియుక్తులైనవారు గూడ “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” అను మంత్ర ముచే చేయబడు సంధ్యోపాసనమే “ప్రధానము, అంగి” యని స్పష్ట ముగ జెప్పిరి. అభియుక్తులనగా - పదవాక్యప్రమాణజ్ఞులును (తర్క వ్యాకరణమీమాంసాశాస్త్రజ్ఞులును) బహుశ్రుతులును, ప్రామాణికాగ్రే సరులు నగు మహాపండితులు.

ఉదాహరణము లీయబడుచున్నవి.

(1) వేదశాస్త్రపురాణాగమములు తెలిసినవారును, ప్రామాణికాగ్రేసరులునగు శ్రీభాస్కరరాయలువారు తాము రచించిన సౌభాగ్య భాస్కరమును శ్రీలలితాసహస్రనామభాష్యమునందు త్రరపీఠికయందు తృతీయాధ్యాయమున డెబ్బదియవ శ్లోకముయొక్క భాష్యమునం దిట్లు వ్రాసినారు. “ఏవం సంధ్యావందనపదవాచ్యం ప్రధానం “అసా వాదిత్యో బ్రహ్మ” తి మంత్రార్థానుసంధానం అదిత్యావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య స్వాత్మచైతన్యేన సహభేదభావనారూపం॥ అని.

అనగా - “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” (సాఽహమస్మి) యను మంత్రార్థానుసంధానము = “అదిత్యమండలములోపల అంతర్యామి (మిక్కిలిలోపలనున్నది) యైయున్న బ్రహ్మచైతన్యము, తన యంతఃకరణములోపలనున్న అత్మచైతన్యము (బ్రహ్మచైతన్యమే—ప్రత్యక్షచైతన్యమని పేరు) ఈ రెండు నొక్కటియే” యనుచు, చేయు, అనుసంధానము అనగా ధ్యానమే “సంధ్యావంశన” పదమున కర్థము. ఈ ధ్యానమే (సంధ్యాదేవతోపాసనమే) మొత్తము సంధ్యావంశనమునందు ప్రధానము. ముఖ్యము. అంగి. అని సుస్పష్టముగ వ్రాసిరి.

2) స్మృతిరత్నమహోదధి =

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మైతి యద్ధ్యానం క్రియతేఽన్వహం।
తదేవ సాంధ్యమిత్యుక్తం కర్మ బ్రహ్మోపకారకమ్॥”

ఈ శ్లోకార్థము సంధ్యాప్రశంసయందు ఐదవయుదాహరణముగ పూర్తిగ వివరింపబడినది. ముఖ్యకాలమున సంధ్యోపాసన చేయునది వాని బ్రాహ్మణ్యము తగ్గిపోవునని శాతాతపమహర్షిపంచనము చెప్పుచున్నది. కాన బ్రాహ్మణ్యమునకు మూలమగు సంధ్యోపాసనమును చేయదగుమంత్రము “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యనునది యని ఈ స్మృతిరత్నమహోదధి తైత్తిరీయబ్రాహ్మణముననువదించుచున్నది. ఇట్లు సంధ్యోపాసనమే బ్రహ్మజ్ఞాన సంపాదకమై బ్రాహ్మణ్యరక్షకమై సంధ్యావంశనమున ప్రధాన (అంగి) కర్మ యని స్పష్టముగ చెప్పుచున్నది.

3) వైద్యనాథదీక్షితులవారు = స్మృతిముక్తాఫలగ్రంథకర్త.

తమ స్మృతిముక్తాఫలమున - సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు పరాశరమాధవీయమున వ్రాసినదానినే విశదముగ వివరించి దాని ఫలితాంశముగ “తేనాత్ర సంధ్యోపాసనమేవ ప్రధానం అన్యత్సర్వం మార్గనాది-అంగజాతమిత్యవదేయమ్” అని యనిరి.

అనగా - “శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు చక్కగ వ్యాఖ్యానించినారు. కాన ఆచమనాద్యభివాదనము వరకుగల కర్మలలో సంధ్యోపాసనమే ప్రధానము. అంగి మిగిలిన మార్గనము మొదలు అభివాదనము వరకు గల కర్మలన్నియును అంగములే, యని జాగ్రత్తగ తెలిసికొనవలయును. అని అత్యంత స్పష్టముగ చెప్పినారు.

ఇంకను = “సంధ్యాత్రయేఽపి కర్తవ్యం ప్రాణాయామత్రయం
బుధైః॥ మూడుసంధ్యలందును తెలిసినవారు మూడేసిప్రాణాయామ
ములను చేయవలెను”. అనెడు దక్షస్మృతివచనము విధించిన
మూడుప్రాణాయామముల నెచ్చట చేయవలెనను సందేహము కలు
గగ - శ్రీ దీక్షితులవారు ఆప్రాణాయామములను “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ”
యను మంత్రముతో చేయబడు సంధ్యాధ్యానమునకు ముందు చేయ
వలెను” అని చెప్పిరి. కాగా దీక్షితులవారి మతమున సంధ్యోపాసన
మనునది యొకటి యున్నట్లు నిర్ణయముగదా!

4) వైష్ణవస్మృతిముక్తావళి = (మద్రాసు అడయారు గ్రంథాలయ
మున) = ఇది ఆభియుక్తులలో చేరదు. శ్రుతివర్గముననే చేరును.

“యత్సంధ్యాముపాసతే, బ్రహ్మైవ తదుపాసతే” ఇతి శ్రుతేః॥
అని.

సంధ్యోపాసనము బ్రహ్మోపాసనమే” యని స్మృతిముక్తావళి
కారు లిచ్చిన శ్రుతివచనము “సంధ్యోపాసనము బ్రహ్మోపాసనమే
కావున జీవబ్రహ్మైక్యరూపఫలమునిచ్చుననియును, కావున ముఖ్య
ఫలము నిచ్చునదిగాన సంధ్యోపాసనమే “అంగి” యగునని స్పష్ట
ముగ బెప్పినట్లే యగుచున్నది.

5) విష్ణుస్మృతి =

“శుచిర్వాప్యశుచిర్వా యః, కాలే సంధ్యాం సదా ద్విజః॥
ఉపాస్తే బ్రహ్మభూయాయ, కల్పితే నాత్ర సంశయః॥”

ఈ శ్లోకము గూడ సంధ్యాప్రశంసయందు బాగుగ వివరింప
బడినది. సంధ్యోపాసనయొక్క ఫలము జీవబ్రహ్మైక్యమే యని
చెప్పుటచేత ప్రధానఫలముతో ప్రత్యక్షసంబంధముండుటచేత సంధ్యో
పాసనమే “యంగి” యని స్పష్టముగ చెప్పుచున్నది.

ఇట్లు శ్రుతిస్మృతులచేతను, శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారి
చేతను, శ్రీభాస్కరరాయలవారిచేతను, శ్రీవైద్యనాథదీక్షితులవారి
చేతను స్మృతిరత్నమహోదధి, స్మృతిముక్తావళి మొదలగు నిబంధన
గ్రంథకారులచేతనున్న కంటే క్లిగా అతి స్పష్టముగ “అసావాదిత్యో

బ్రహ్మ" యను ముంత్రార్థానుసంధానరూపమైన సంధ్యోపాసనమే ప్రధానము. అంగి యని నిర్ణయింపబడినది.

ఇది

విద్యచ్ఛిరోమణి — సాహిత్యవిశారద — ద్విజబృందనిషేవి
సోమయాజులోపనామక వేంకటాచలశాస్త్రిచేత రచింపబడిన
పూర్ణాభిధాంధ్రవ్యాఖ్యాసముపేతమగు సంధ్యాతత్వనుబోధిని
యందు ప్రథమాధ్యాయమున సంధ్యోపాసనాంగిత్వసాధన
రూపస్వమత స్థాపనంబను ద్వితీయ భాగము

సమాప్తము.

ఓమ్ తత్ సత్

శి వ మ్

ఓ మ్

"యత్సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే।"

ఇతి శ్రుతిః।

సంధ్యా తత్వ సుబోధివి

పూర్వాభిధాన్ద్రవ్యాఖ్యానము పేతము

ద్వితీయాధ్యాయము—ప్రథమభాగము

పరమతనిరాకరణము

శ్రీచౌండపాచార్యమతనిరాకరణము

అవ : సంధ్యావందనమునకు భాష్యములు వ్రాసినవారే అంగ్యనుష్ఠానలోపమునకు కారణమెట్లిగుచున్నారు ? అను ప్రశ్నకు నమాధానమీయబడుచున్నది. అందు ముందుగ శ్రీచౌండపాచార్యుల వారి మతము వివరించి నిరాకరింపబడుచున్నది.

సంధ్యోపాస్తిర్హి గాయత్రీ-

మంత్రార్కోపాశనం మతం।

ఇత్యాహుశ్చౌండపాచార్యా-

ప్రవృ. శ్రుతివిరోధతః॥

11।

శ్రీచౌండపాచార్యులవారు తాము రచించిన ఋగ్వేదసంధ్యా వందన భాష్యమున మహాప్రయత్నముతో నివివివియో శాస్త్రార్థ

ములు చేయుచు నీవిభముగ పలికిరి. “పూర్వసంధ్యా తు గాయత్రీ” = ఇత్యాదినా గాయత్రీమంత్రకృత సూర్యోపాసనమేవ సంధ్యోపాసనం, తదేవ ప్రధానమ్. మార్జనాదికం సర్వమంగజాతమితి వివేకః. యత్తైశ్చిదుక్తం “అసావాదిత్యో బ్రహ్మితిమంత్రకృత సూర్యోపాసనం సంధ్యోపాసనమితి తచ్చింత్యమితి” అని.

దీని తాత్పర్యమేమనగా—“పూర్వసంధ్యా తు గాయత్రీ = అను వచనప్రకారము గాయత్రీమంత్రముచేత చేయబడు సూర్యోపాసనమే సంధ్యోపాసనము. అదియే సంధ్యాకర్మయందు ప్రధానము. మార్జనము మొదలగు కర్మలన్నియును అంగములే. యని తెలియునది, కాని యెవరో కొంతమంది “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యను మంత్రముచే చేయబడు సూర్యోపాసనము సంధ్యోపాసనమని యందురు. అది చింతనీయము. అని.

ఈ చిన్నిపూర్వపక్షమునకు బదులొకటి చెప్పవలెనా? యనునట్లు మిక్కిలి యనాదరముగ ఉపేక్షించిరి. పాపము! ఈ “అసావాదిత్య—పక్షము వెనుక నెంత దన్నున్నదియో తెలియ దాయనకు, ఇచ్చట “దన్ను” శబ్దమాధారార్థమునందు వ్యావహారికము.

శ్రీచౌండపాచార్యులవారి యభిప్రాయమిది. సంధ్యావందనమున సంధ్యోపాసనమే ప్రధానము. అంగి. ఆసంధ్యోపాసనము గాయత్రీమంత్రముతో జేయు సూర్యోపాసనమే. కాని “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” మంత్రముతో చేయబడు ఉపాసనము మాత్రము కాదు. అని వీలననగా—“పూర్వసంధ్యా తు గాయత్రీ” యను వచనమున సంధ్యా గాయత్రీపదములు రెండును ఒకే విభక్తియందుండుటచేత గాయత్రీయే సంధ్య యని యర్థము చేసికొని, గాయత్రీమంత్రముతో చేయబడు సూర్యోపాసనమే సంధ్యోపాసనమని భ్రమపడిరి.

కాని శ్రుతివిరోధముండుటచేత ఆయనతలంపు సరికాదు. ఎట్లనగా—“అహరహస్సంధ్యాముపాసీత” యని శ్రుతిచేత నిత్యమగు సంధ్యోపాసనము విధింపబడగా—1) ఆయుపాసనమునెప్పుడు చేయవలయును? 2) ఎట్లు చేయవలెను? 3) దానికేమి ఫలము? అను మూడు ప్రశ్నలు కలుగగా—తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణశ్రుతియే వానికి బదులు చెప్పినది. ఆ మంత్రము సంధ్యావ్రశంసయందు “ఉద్యంతమస్తంయంతం=ఇత్యాదిగా “బ్రహ్మప్యేతి య వివం వేద” యని

యుదహరింపబడినది. అందు—1) సూర్యోదయ సూర్యాస్తమయములకు—ముందు ప్రాతస్సాయంసంధ్యోపాసనములను చేయవలెను, 2) “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” అను మంత్రముతో ఆదిత్యమండలమునందు సంధ్యాదేవతాధ్యానమును చేయవలెను. 3) దానికి ఫలము జీవబ్రహ్మైక్యమే. యని బదులుచెప్పబడినది. ఇట్లు శ్రుతియే “అసావాదిత్యమంత్రముతో చేయు నుపాసనమే సంధ్యోపాసనమని యత్యంత స్పష్టముగ చెప్పుచుండుటచేత, అది కాదని గాయత్రీ మంత్రకృతసూర్యోపాసనమే సంధ్యోపాసనమని చెప్పుట శ్రుతి విరోధమే”.

ఇంతియే గాదు. స్మృతివిరోధము గూడ నున్నది. ఎట్లనగా = “అసావాదిత్యో బ్రహ్మైతి యద్ధ్యానం క్రియతేఽన్వహం! తదేవ సాంధ్యమిత్యుక్తం కర్మ బ్రహ్మోపకారకమ్” అను స్మృతిరత్న మహోదధివచనము (ఈశ్వరార్థము సంధ్యాప్రశంసయందు స్పష్టముగ వివరింపబడినది.) కూడ అసావాదిత్యమంత్రముతో చేయబడు ఉపాసనమే సంధ్యోపాసనమని స్పష్టముగ చెప్పుచున్నది.

శ్రీభాస్కరరాయలువారు, శ్రీవైద్యనాథదీక్షితులవారు వ్రాసిన వ్రాతలకు కూడ నిది విరుద్ధమే. ఇట్లు ప్రత్యక్ష శ్రుతిస్మృతివచన విరోధమువలన శ్రీచౌండపాచార్యులవారిమతము అసంగతము.

ఇంతియే గాక స్మృతులన్నింటిచేతను సంధ్యావందనమున గాయత్రీమంత్రమునకు జపమే విధింపబడినది. కాని యుపాసన మేచ్ఛటను విధింపబడలేదు. కాన గాయత్రీమంత్రకృత సూర్యోపాసనమును మాటయే సంధ్యావందన విషయమున నర్థములేనిది.

గాయత్రీమంత్రకృతసూర్యోపాసనమును పదమునకు కొందరు “గాయత్రీజప”మని యర్థము చేయుచున్నారు, అవ్యాఖ్యానము గూడ సరియైనది గాదు. ఏలననగా = జపము—ఉపాసనము అను నీరెండును పరస్పరము చాల విభిన్నమైనవి. ఎట్లనగా—సూతసంహితయందు యజ్ఞవైభవఖండమున =

“యజ్ఞస్తు ద్వివిధః ప్రోక్తః స్థూలసూక్ష్మ విభేదతః ।

స్థూలస్తు కర్మయజ్ఞః స్యాత్. త్రిప్రకారో వ్యవస్థితః ॥

కాయీకో వాచికశ్చైవ మానసశ్చేతి నువ్రతాః ।

నిత్యనైమిత్తికాద్యస్తు కాయీకః పరికీర్తితః ॥

మంత్రాణాం జపయజ్ఞస్తు వాచికో వేదవిత్తమాః ।

దేవతాధ్యానరూపస్తు మానసః పరికీర్తితః॥” అని.

శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు దీని నిట్లు వివరించిరి=

యజ్ఞో ద్వివిధః. జ్ఞానయజ్ఞః, క్రియాయజ్ఞశ్చేతి జ్ఞానయజ్ఞః సూక్ష్మయజ్ఞః. తత్ర బ్రహ్మైపరోక్షజ్ఞానం జ్ఞానయజ్ఞః¹ క్రియాయజ్ఞః త్రివిధః. కాయికో వాచికో మానసికశ్చేతి. తత్ర అగ్నిహోత్రాద్యశ్వమేధాంతః కాయికక్రియాయజ్ఞః. జపో వాచికక్రియాయజ్ఞః. స చ నవవిధః. యథా స్మృత్యంతరే=

యజ్ఞము రెండు విధములు. (1) స్థూలయజ్ఞమనియు, (2) సూక్ష్మయజ్ఞమనియును దీనినే శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు జ్ఞానయజ్ఞమనియు, క్రియాయజ్ఞమనియును వివరించినారు. విలననగా=మూలముననే—స్థూలయజ్ఞమనగా క్రియాయజ్ఞమని స్పష్టముగనే యున్నది. ఇక క్రియకంటె సూక్ష్మమైనది జ్ఞానమే కావున సూక్ష్మయజ్ఞమును జ్ఞానయజ్ఞమనిరి, అందు పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారము జ్ఞానయజ్ఞము. క్రియాయజ్ఞము మూడు విధములు (1) కాయికము (2) వాచికము (3) మానసికము. అని. (1) అందు అగ్నిహోత్రము మొదలు అశ్వమేధము వరకును కాయికక్రియాయజ్ఞములనబడును. ప్రాతఃసాయంకాలములందు గృహస్థు ఇంటియందు చేయునట్టి అగ్నిహోత్ర హోమము మొట్టిమొదటి కాయికక్రియాయజ్ఞము అన్నియజ్ఞములలో మిక్కిలి పెద్దదగు అశ్వమేధయాగము చివరికాయిక క్రియాయజ్ఞము. ఇట్లు యజ్ఞము లన్నియును కాయిక క్రియాయజ్ఞములే. (2) మంత్రముల జపము వాచికక్రియాయజ్ఞము. అజపము తొమ్మిదివిధములు, స్మృత్యంతరమున నిట్లు వర్ణింపబడినది=

1) జపస్తు నవధా ప్రోక్త, శ్చాప్యద్యో వాచికవాచికః ।

ద్వితియో వాచికోపాంశుస్తతో వాచికమానసః ॥

2) ఉపాంశువాచికోపాంశూపాంశూ చ తుర్యపంచమౌ ।

ఉపాంశుమానసష్టష్ట, స్తతో మానసవాచికః ॥

3) అష్టమస్తు తథా మానసోపాంశుర్నవమస్తతః ।

మానసమానసశ్చైపాం, లక్షణాని నిబోధత ॥

- 4) ఉచ్చైర్మంత్రోచ్చారణం తు, దూరస్థో యచ్ఛ్రుణోత్తపి।
ఉదాత్తాదిస్వరైః స్పష్టం. జపో వాచికవాచికః॥
  - 5) నీచైర్మంత్రోచ్చారణం తు, పార్శ్వస్థో నా శ్రుణోతి యత్।
ఉదాత్తాదిస్వరైః స్పష్టం, వాచికోపాంశురీరితః॥
  - 6) నీచైస్తమాముచ్చరణం, స్వయమేవ శ్రుణోతి యత్।
ఉదాత్తాదియుతః ప్రోక్తో జపో వాచికమానసః॥
  - 7) పఠనం త్వబహిశ్శబ్ద, ముదాత్తాదిస్వరైర్యుతం।
ఉపాంశువాచికః ప్రోక్తః, స్వయమేవ శ్రుణోతి యత్॥
  - 8) నిశ్శబ్దపఠనం యత్తు జిహ్వాప్తచలనైస్సహ।
ఉదాత్తాదిస్వరైర్యుక్త, ముపాంశుపాంశురీరితః॥
  - 9) నిశ్శబ్దపఠనం యత్తు సంధిగ్ధోష్ఠాదిచాలనైః।
ఉదాత్తాదిస్వరైర్యుక్త, ముపాంశుమానసో జపః॥
  - 10) ఓష్ఠజిహ్వక్రియాశూన్యః, ఉదాత్తాదిస్వరాన్వితః।
అంతర్వాయుప్రేరణేన, జపో మానసవాచికః॥
  - 11) ఓష్ఠజిహ్వక్రియాశూన్య ఉదాత్తాదిస్వరాన్వితః।
అంతర్వాయుస్పందనేన, మానసోపాంశుకో జపః॥
  - 12) క్రమేణ మంత్రవర్ణానాం, చింతనం పదవాక్యశః।
మంత్రార్థభావనాయుక్తం. జపో మానసమానసః॥
- ఉపాసనం తు మానసికక్రియాయజ్ఞః॥ ఇతి॥

జపము సంగ్రహముగ మూడు విధములు, వాచికము, ఉపాంశువు, మానసికము అని. మంత్రమును పైకి వినబడునటుల నుచ్చరించుట వాచికము. తనకు మాత్రము వినబడునటుల నుచ్చరించుట, ఉపాంశుజపము. మనసున తలంచుట మానసికము. అని. మరల నొక్కొక్కటి మూడేసి విధములుగ జపము తొమ్మిది విధములు. ఎట్లనగా = (1) వాచికవాచికము (2) వాచికోపాంశు (3) వాచికమానసికము (4) ఉపాంశువాచికము (5) ఉపాంశుపాంశు (6) ఉపాంశుమానసికము (7) మానసవాచికము (8) మానసోపాంశు (9) మానసమానసికము॥ అని.

క్రమముగ వీని లక్షణములు

1) కొంచెము దూరమందున్నవానికి కూడ వినబడునట్లు ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితస్వరములతో స్పష్టముగ మంత్రము నుచ్చరించుట వాచికవాచికమనబడును.

2) ప్రక్కనున్నవానికి కొంచెము వినబడునట్లు ఉదాత్తాదిస్వరములతో స్పష్టముగ మెల్లగ మంత్రము నుచ్చరించుట వాచికపాంశు అనబడును.

3) ఉదాత్తాదిస్వరములతో తనకు మాత్రము వినబడునట్లు అతిమెల్లగ మంత్రమునుచ్చరించుట వాచికమానసమనబడును.

4) వెలుపలకు శబ్దము రాకుండ తనకుమాత్రమే వినబడునట్లు ఉదాత్తాదిస్వరములతో పఠించుట ఉపాంశువాచికమనబడును,

5) లోపల కూడ శబ్దము లేకుండ నాలుకను పెదవులను కదుపుచు ఉదాత్తాదిస్వరములతో పఠించుట ఉపాంశుపాంశువు.

6) పెదవుల కదలిక సందిగ్ధమగునట్లు కదల్చుచు, శబ్దము లేకుండ ఉదాత్తాదిస్వరములు తనకు తెలియునట్లు పఠించుట ఉపాంశుమానసమనబడును.

7) నాలుకను పెదవులను కదల్చుకుండ లోపలి వాయుప్రేరణమువలన ఉదాత్తాదిస్వరములు కలుగునటుల మంత్రమును మనసున పఠించుట మానసవాచికమగును.

8) నాలుకను పెదవులను కదల్చుకుండ లోపలి వాయువు యొక్క సూక్ష్మస్పందనవలన నుదాత్తాదిస్వరములు కలుగునటుల మనసున మంత్రపఠనము మానసోపాంశువు.

9) మనసున మనోనేత్రముతో మంత్రముయొక్క అక్షరములను, పదములను, వాక్యములను చూచుచు మంత్రార్థమును భావించుచు మంత్రమును చింతించుట మానసమానసజపమగును.

ఉపాసనము (దేవతయొక్క రూపమును మనసున చూచుచు “ఆదేవత నేను” అనుకొనుచు ధ్యానించుట) మానసికక్రియాయజ్ఞము అని.

ఇచ్చటి విశేషములను గ్రహింపవలెను

ఇచ్చట సర్వోత్తమమగు మానసికమానసికజపము కూడ వాచికక్రియాయజ్ఞమున చేర్చబడినది. కాయకక్రియాయజ్ఞముకంటె వాచికక్రియాయజ్ఞము శ్రేష్ఠము. వాచికక్రియాయజ్ఞముకంటె మానసికక్రియాయజ్ఞము అత్యంతశ్రేష్ఠము. ఇట్లు జపాపాసనలకు పూర్తిగ భేదము చెప్పబడెను. జపము వాచికము. ఉపాసనము మానసికము. కావున మానసికజపము కూడ ఉపాసన మెంతమాత్రము కానేరదు. ఎలననగా—అర్థభావనతో కూడిన మంత్రావృత్తి జపము. మానసజపమున గూడ అర్థభావనతో కూడిన మంత్రావృత్తి యుండును. ఉపాసనము తైలధారవలె ఎడనెడ తెగని దేవతారూప ధ్యానము. కావున మంత్రావృత్తిరూపమైన జపము దేవతాధ్యానరూపమైన ఉపాసన మెట్లగును? ఎంతమాత్రము కానేరదు.

ఇంతియే గాదు. జపాపాసనలకు పైన జెప్పినట్లు స్వరూపమున భేదము మాత్రమే గాదు. కాలమున గూడ భేదము చెప్పబడినది. ఎట్లనగా—

స్మృతిదండికయందు =

“ఉపాస్య పశ్చిమాం సంధ్యాం సాదిత్యాం వై యథావిధి।

గాయత్రీమభ్యసేత్తావ, ద్యావద్భూణి పశ్యతి॥” అని.

సాయంకాలమున సూర్యుడస్తమింపకమునుపే ముందుగ సంధ్యోపాసనమును ముగించుకొనియే, తర్వాత గాయత్రీజపము నారంభించి, నక్షత్రదర్శనమగువరకును జపింపవలెను. అని. అభ్యాసమనగా—మంత్రమును వల్లె వేయుట. ఇచ్చట అంగి యగు సంధ్యోపాసనను అనువదించి సంధ్యోపాసనోత్తరాంగముగ నక్షత్రదర్శనకాల విశిష్ట గాయత్రీజపము విధింపబడినది. ధర్మశాస్త్రమునందు ముఖ్యమగు అంగికర్మ ముందుగ విధింపబడును. తర్వాత నాయంగికర్మను అనువదించి పూర్వాంగములు ఉత్తరాంగములును విధింపబడును, అది సంప్రదాయము.

కావున సంధ్యాశబ్దమునకు పూర్వమీమాంసకులు చెప్పినట్లు అచమనాద్యభివాదనాంత కర్మకలాపము అర్థము కానేకాదు. కానేరదు.

స్మృత్యంతరమున =

“యత్ర సంధ్యాముపాసిత తత్రైవ జపమాచరేత్” అని

ఎచ్చట సంధ్యోపాసనము చెయబడునో యచ్చటనునే గాయత్రీ

జపమును చేయవలెను. అని. ఇచ్చట గాయత్రీజపము, సంధ్యోపాసనము వేరువేరని స్పష్టముగనే చెప్పబడినది.

ఇంకను—పరాశరమాధవీయమున శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యుల వారు జపప్రకరణము నారంభించుచు ఇట్లవతారికను వ్రాసినారు. “అథ సంధ్యాంగ జపవిధిః” అని అనగా—“సంధ్యోపాసనకు అంగమగు గాయత్రీజపము విధింపబడుచున్నది” అని. కాన గాయత్రీ జపము అంగమే. కాని అంగి కాదు.

ఇంకను శ్రీతారానాథతర్కవాచస్పతి రచించిన గాయత్రీ వ్యాఖ్యానమును గ్రంథమున ఉదహరింపబడిన యోగేశ్వరస్మృతి యందిట్లున్నది =

“ప్రాతస్సంధ్యాంగభూతేన గాయత్ర్యాస్తు జపేన చ।

సహస్త్వశతసంఖ్యేన బ్రహ్మ మే ప్రీయతాం రవిః॥” అని.

ఇచ్చట గాయత్రీజపము సంధ్యోపాసనాంగమని అతి స్పష్టముగ జెప్పబడినది. ఇంకను నిత్యగాయత్రీజపసంఖ్య అష్టోత్తర శతమే యని కూడ చెప్పబడినది. కాన గాయత్రీజపము సంధ్యోపాసన మెన్నటికిని కానేరదు. దాని కంగిత్యము చెవులపిల్లి కొమ్ము వంటిదే.

కాని శ్రీచౌండపాచార్యులవారు కొంచెము ముందువెనుకల సందర్భములను విమర్శించి యున్నయెడల నిట్టి భ్రమకవకాశముండెడిది కాదు. ఎట్లనగా—పై శ్లోకము సంధ్యోపాసన ప్రకరణములో పఠింపబడినది. అందువలన గాయత్రీజపమే సంధ్యోపాసనమని తలంచినారు. కాని దాని యర్థము వేరొకవిధముగ నున్నది. విమన—సంధ్యాదేవతకు ప్రాతరాదిత్యసంధ్యలయందును గాయత్రీ, సావిత్రి, సరస్వతి యని మూడు పేరులున్నవని అతిమహర్షి చెప్పినారు. ప్రాతస్సంధ్యకు గాయత్రీ యని పేరు. ఈ విషయమే “పూర్వ సంధ్యా తు గాయత్రీ = యని చెప్పబడినది. ఇచ్చటి “పూర్వ” శబ్ద

మునకు “ప్రాతః” యని యర్థము. కాగా—ప్రాతస్సంధ్యాదేవతకు గాయత్రి యని పేరు” అని దాని యర్థము.

వాల్మీకిరామాయణమున “కౌసల్యానుప్రజా రామ! పూర్వా సంధ్యా ప్రవర్తతే” అని “ప్రాతః” అను నర్థమున పూర్వపదము వాడబడినది. కాని శ్రీచౌండపాచార్యులవారికి గాయత్రిజపప్రాధాన్యశ్రద్ధచేత గాబోలు ఈయర్థము స్ఫురింపనేలేదు. అసలీ “పూర్వ” పదము యొక్క అర్థమును గూర్చియే యాయన ఆలోచించినట్లు లేదు.

సంధ్యోపాసనమే ప్రధానము. అంగి. యని వాదించు మనకు, సంధ్యోపాసనమే ప్రధానమని వాదించు శ్రీచౌండపాచార్యులవారు కొంచెముపకారము చేసిరి. కాదు కాదు. గొప్ప యువకారమునే చేసిరి. ఆవిషయమున మనకెంతో సంతోషము కలిగినది. కాని వారి యభిమతము నిద్రింపలేదు.

శ్రీచౌండపాచార్యులవారి మతము సమంజసము కాదని నిర్ణయించుటచేత శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణ వ్యాఖ్యాతలగు శ్రీరామపండితేంద్రులవారి మతము గూడ అసమంజసమని చెప్పినట్లే యగుచున్నది ఎట్లనగా—వారు శ్రీమద్రామాయణమున ఉత్తరకాండమున ముప్పదిన్నాల్గవ సర్గయందు వాలివృత్తాంతము వర్ణింపబడు సందర్భమున (1) ఆరవశ్లోకముననున్న “సంధ్యామన్వాస్య” అను పదమునకు “సమ్యక్ ధ్యేయదేవతాం బ్రహ్మరూపాం ధ్యాత్వా” యనగా “చక్కగ ధ్యానింపదగు పరబ్రహ్మస్వరూపిణి యైన దేవతను ధ్యానించి,” యని యర్థము వ్రాసిరి. (2) మరల నట్లే పండ్రెండవ శ్లోకముననున్న “సంధ్యోపాసనతత్పురం” అను పదమునకు “సమ్యక్ ధ్యేయబ్రహ్మధ్యానతత్పురం” చక్కగ ధ్యానింపతగిన బ్రహ్మధ్యానతత్పురం” డని వ్యాఖ్యానించిరి. (3) మరల ఇరువదియేడవ శ్లోకమున నున్న “సంధ్యాకాలమవంతత” అను పదమునకు “ప్రాతః సంధ్యాకాలధ్యేయదేవతారూపం బ్రహ్మ ధ్యాతవాన్” ప్రాతః సంధ్యాకాలమున ధ్యానింపతగిన దేవతారూపముననున్న బ్రహ్మను ధ్యానించెను. అని వ్యాఖ్యానించిరి (4) మరల ఇరువదితొమ్మిదవ శ్లోకమున నున్న “సంధ్యాముపాసిత్యా” యను పదములకు పెద్దవ్యాఖ్య చేసిరి ఎట్లన—“నాల్గుసముద్రములందును ఉదయాత్పూర్వము ఉదయానంతరమునను కలిపి (అయన మతమున) సంధ్యాకాలమగు నారుగడియల కాలమునందు నాల్గు సముద్రతీరములందును

కొంచెము కొంచెము కాలము ధ్యానింపదగిన బ్రహ్మయొక్క ధ్యాన నియమము, తత్ప్రతిపాదకమగు మంత్రస్మరణనియమమున్ను వారికి కలవని తోచుచున్నది.” అని వ్రాసిరి. అంతటితో నూరకుండక “సంధ్యాకాలే గాయత్ర్యర్థం బ్రహ్మణో ధ్యానమేవ ప్రధానం। స ఏవ సంధ్యావదార్థః। ఇతి స్పష్టం శ్రుతిస్మృతివిదామ్” అని పూర్తి చేసిరి. అనగా—“సంధ్యాకాలమున గాయత్రీమంత్రార్థమైన పర బ్రహ్మధ్యానమే ప్రధానము. అదియే సంధ్యావదమున కర్థము. అను నీ విషయము శ్రుతిస్మృతివేత్తలకు స్పష్టముగనే తెలియును.” అని తెల్పిరి.

తొలివ్యాఖ్యానములన్నింటిలోను “సంధ్యా హి సూర్యగం బ్రహ్మ సంధ్యానాదవిభాగతః!” అను భారత వచనానుసారముగ అస్మదభి మత సంధ్యాదేవతనే వ్యాఖ్యానించుచున్నట్లు వ్యాఖ్యానించిరి. దానిని చదువుచున్నంతసేపు అమితానందముగ నుండెను. మన పక్షమున మరియొకరున్నారు కదా! యని. తీరా-చివరి వ్యాఖ్యానమును చూతును గదా! తల తిరిగిపోయినది. హతాశుడనైతిని. ఇంతవరకు ఈవిధముగ వ్యాఖ్యానించుచున్నది గాయత్రీదేవిని గూర్చియా? యని యనుకొంటిని. ఈ చివరి వ్యాఖ్యానముచేత వీరి యభిప్రాయ మిట్టి దని తెలియుచున్నది. శ్రీచౌండపాచార్యులవారి మతమువలె సంధ్యా కాలమున చేయబడు కర్మకలాపమునందు గాయత్రీమంత్రజపమే ప్రధానమని స్పష్టముగ జెప్పివేసిరి. అదియే సంధ్యోపాసనమనినీ. అదియే ప్రధానము. అంగి. యనినీ స్పష్టముగ జెప్పిరి. వీరి వ్రాతలో సంధ్యోపాసనమే ప్రధానమను మాట యొక్కటియే సమంజసముగ నున్నది. ఆ సంధ్యోపాసనము గాయత్రీమంత్రజపమా? లేక “అసావాదిత్యమంత్రార్థానుసంధానమా? అనునది నా వ్రాతయందు నిర్ణయింపబడియే యున్నది. కాని-శ్రీచౌండపాచార్యులవారు పార పాటుగ నైనను ఒక ప్రమాణవాక్యమునైనను శన మతప్రోద్బలక ముగ కనబరచిరి. కాని శ్రీరామపండితేంద్రులవారు ఒక్కగా నొక్క ప్రమాణవాక్యమునైన నుదహరింపలేదు. మీదుమిక్కిలి “శ్రుతి స్మృతివేత్తలకు తమ అభిప్రాయమే సరియైనదని తెలియునని వ్రాసిరి. మేము వ్యాఖ్యానించిన రీతిగ శ్రుతులును స్మృతులును వీరి అభిప్రాయమునకు విరుద్ధముగ, గాయత్రీదేవతకంటె భిన్నమైన సంధ్యాదేవతయొక్క ధ్యానమే ప్రధానిమని నిర్ణయించుట యైనది గదా!

సంధ్యావందనమున గాయత్రీకి మంత్రజపమే విధింపబడినది. కాని ఉపాసనము విధింపబడలేదని యొకటి రెండు సారులు వ్రాయబడినది శ్రుతిస్మృతులకు విరుద్ధమైన దగుటచేత వీరి మతము కూడ పరాహతమైపోయినది.

అవ ఇప్పుడు శ్రీకృష్ణపండితులవారి మతము వివరింపబడుచున్నది

అర్ఘ్యం జపోవస్థావే చ

ప్రధానావి సమం త్విహ ।

ప్రథమం బలవత్తేషు

బ్రువతే కృష్ణపండితాః ॥

12।

శ్రీకృష్ణపండితులవారు తమ యజుర్వేదసంధ్యాభాష్యమున నిట్లు వ్రాసిరి. “సంధ్యాకర్మణి అర్ఘ్యప్రక్షేపణం గాయత్రీజపః సూర్యోపస్థానం చేతి త్రితయం సమప్రధానమ్. తత్రావ్యర్ఘ్యప్రక్షేపణం బలవత్ప్రధానమ్ ॥ ఇతి॥

సంధ్యాకర్మయందు అర్ఘ్యప్రక్షేపము గాయత్రీజపము, సూర్యోపస్థానము అను నీ మూడును సమప్రధానములు అందునను అర్ఘ్యప్రక్షేపము బలవత్ప్రధానము” అని. బలవత్ప్రధానమనగా— “అంగి” ముఖ్యము అని అభిప్రాయము. ఇందు సంధ్యోపాసనమును తలచనైన తలచలేదు.

అవ ఇట్లు మతమును ఉపన్యసించి, గ్రంథకర్త దానిని నిరాకరించుచున్నాడు.

శ్రుతిస్మృతివిరుద్ధావి

యతస్తేషాం వచాంసి హి ।

ప్రమాణం వ భవేజ్జాతు

కథంచిదపి యత్తుతః ॥

13।

శ్రీకృష్ణపండితులవారి వచనములు శ్రుతిస్మృతులకు విరుద్ధములైనవి. కావున వారివచనములు సమర్థించుట కెంత ప్రయత్నించినను ప్రమాణము కానేరవు.

శ్రుతివిరోధమునకు ఉదాహరణము =

“ప్రధానం ఫలసంబంధి తత్సంబంధ్యంగముచ్యతే”
ముఖ్యఫలమునిచ్చు కర్మ ప్రధానము. అంగి. యగును.

అట్టి అంగి కర్మకు సంబంధించిన యితరకర్మ యంగమన బడును. అని యొకసారి చెప్పబడినది.

“అహరహః సంధ్యాముపాసిత” యను శ్రుతి సంధ్యోపాసన మును నిత్యకర్మగ విధించగ-ఆ సంధ్య యననేమి? ఆ సంధ్యోపాసనమెప్పుడు చేయవలెను? ఎట్లు చేయవలెను? ఆ సంధ్యోపాసనకు ఫలమేమి? ఇత్యాదిప్రశ్నలు కలుగగా — “ఉద్యంతమస్తం యంతమాదిత్యం = బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మిష్యేతి” అను తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణశ్రుతియే సమాధానము చెప్పినది. ఈ బ్రాహ్మణ శ్రుతి వ్యాఖ్యానమున సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు అంతను స్పష్టముగ వ్రాసిరి. పూర్వము దీనిని గురించి విఫలముగ వ్రాయుట యైనది.

(1) “సంధ్య” యన ఆదిత్యమండలాంతర్యామియైన బ్రహ్మ చైతన్యము

(2) సూర్యోదయమునకు ముందు ప్రాతస్సంధ్యోపాసనమును, సూర్యాస్తమయమునకు ముందు సాయంసంధ్యోపాసనమును చేయవలెను.

(3) “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యను మంత్రముతో ఉపాసింపవలెను.

(4) ఉపాసనమునకు జీవబ్రహ్మైశ్వర్యము ఫలము. అని సమాధానము.

కాగా—సంధ్యోపాసనకు జీవబ్రహ్మైశ్వర్యము ఫలమని శ్రుతియే చెప్పెను. “శుచిర్వాప్యశుచిర్వా యః” అను విష్ణుస్మృతి కూడ చెప్పెను. ఇట్టి ఫలమును అర్హజిహ్వాపస్తానములు మూడును ప్రత్యేకముగ గాని, ఒక్కటిగ చేరి గాని యాయజులవు. విలసనగా—అవి కేవల వాచికకాయకకర్మలే. కాయకవాచికకర్మలు సాక్షాత్తుగ (Directగా) మోక్షఫలము నీయజాలవని శాస్త్రనిర్దాంతము. కావున

వీనికి ముఖ్యఫలముతో సాక్షాత్సంబంధము లేదు. కావున ఇవి ముఖ్యములు ప్రధానములు కానేరవు. అట్లుండగ—మూడింటిలో నొకటియగు “అర్హ్యప్రక్షేపము”నకు ప్రాధాన్యవార్తయే లేదు. కావున శ్రీకృష్ణపండితులవారి అర్హ్యప్రాధాన్యవచనము పైశ్రుతికి విరుద్ధము.

స్మృతివిరోధ మెట్లనగా =

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి యద్ధ్యానం క్రియతేఽన్వహం।

తదేవ సాంధ్యమిత్యుక్తం, కర్మ బ్రహ్మోపకారకమ్॥”

అని స్మృతిరత్నమహోదధివచనము. దీని యర్థము సంధ్యా ప్రశంసయందు 5వ యుదాహరణమున వివరముగ వ్రాయబడినది. అర్హ్యజపోపస్థానాదిర్మలున్నను, వానిని చెప్పక అసావాదిత్యమంత్ర కృతధ్యానమునే సాంధ్యకర్మ యని చెప్పుట, ఆ ధ్యానమే ముఖ్యకర్మ యగుటచేత, అర్హ్యదులంగములగుటచేత అప్రధానములు. కాన వానిని పేర్కొనలేదు. ఇంతియే గాక ముందుదహరించిన శ్రీభాస్కర రాయ - శ్రీవైద్యనాథదీక్షిత—శాతాతపమహర్షిముఖ్యులగువారి వచనములు సంధ్యోపాసనప్రాధాన్యవిషయమున జాగరూకములై యుండనే యున్నవి.

ఇట్లు శ్రుతిస్మృతుల విరోధము ప్రబలమై యుండగ శ్రీకృష్ణ పండితులవారి అర్హ్యప్రాధాన్యవచనము ప్రమాణ మెట్లగును ? ప్రమాణము కానేరదు.

అర్హ్యజపోపస్థానములు సమప్రధానములనుటయు అసంగతము వీలననగా—సమప్రధానములనగ—మూడును చేరి గాని, లేక స్వతంత్రముగ గాని ఒక్క ఫలమును కలిగించుట. కాని యిచ్చుట పైమూడును వివిధముగను ఒక్క ఫలమును కలిగించకున్నవి. మూడింటికిని వాని వాని ప్రత్యేక ఫలములే యున్నవి. (1) అర్హ్యమునకు మందేహరాక్షసనాశమే ఫలము. “మందేహనాం వినాశాయ ప్రక్షిపేత్తు జలాంజలీన్” అని శంఖస్మృతి చెప్పుచున్నది. గాయత్రీజపమునకు దినదినముచేయు పాపమును నాశము చేయుట, మొదలగు ననేకఫలములు గాయత్రీహృదయమంత్రమునను, గాయత్ర్యుద్వాసనమంత్రమునను చెప్పబడినవి. ఇక ఉపస్థానఫలము. సంధ్యోపాసనకాధారమైన సూర్యస్తుతియే యుపస్థానమగుటచేత సూర్యానుగ్రహమే ఫలము ఇట్లు మూడును తమతమ ప్రత్యేకఫల

ములనే కలిగించుచున్నవి. కాని మూడును చేరి వియొక్క ఫలమును కలిగించుట లేదు.

ఈ విషయమున శంఖమహర్షి చెప్పుచున్నారు =

“మందేహానాం వినాశాయ ప్రక్షిపేత్తు జలాంజలీన్ |

ప్రణవవ్యాహృతిభిశ్చైవ కృత్వాత్మానం ప్రదక్షిణమ్ ||

అచమేత తతస్త్రిషన్ ధ్యాయేత్సంధ్యాం సమాహితః || అని”

అనగా—మందేహ రాక్షసుల నాశముకొరకు అర్ఘ్యములను చిమ్మి, రాక్షసపీడపలన కలిగిన పాపనాశముకొరకు నిలబడి ప్రణవవ్యాహృతి త్రయమును ఓం భూర్భువస్సువః అని యుచ్చరించుచు ఒక యాత్మప్రదక్షిణమును చేసి, కూర్చొని అచమించి, మరల నిలబడి మూడు ప్రాణాయామములను చేసి, సమాహితుడై సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెను అని. కాని యాచారమున, మనవారు అర్ఘ్య సంతరము చేతిలోనికి నీళ్ళు తీసికొని, “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యను మంత్రమును చెప్పుచు తన చుట్టును అచేతిని త్రిప్పుచున్నారు. ఒక్కరును ప్రదక్షిణమును కాని, సంధ్యాధ్యానమును గాని చేయుట లేదు. శ్రుతిస్మృతులొకవిధముగ చెప్పుట, ఆచారము మరియొక విధముగ జరుగుటగా నున్నది. ఇందులకు కారణము శ్రీకృష్ణపండితులవారి భ్రాంతలేఖనములే అని విమర్శకవర్యులగు పండితప్రకాశులకు విశదమే యగును.

బాలభట్టియ”మను ధర్మశాస్త్రనిబంధన గ్రంథమునందు బ్రహ్మచారిప్రకరణమునందు 87వ పుటయందు “సంగ్రహ”మను గ్రంథమునందు” వితచ్ఛార్వ్యప్రదానం ప్రధానమితి కేచిత్. అంగమితి బహువః” ఈ అర్ఘ్యప్రదానము ప్రధానమైనదని కొందరందురు. కాని యాయర్ఘ్యప్రదానము అంగమే అని పలువురు చెప్పుచున్నారు” అని యర్థము.

ఇచ్చట “ప్రధానమని కొందరందురు” అని యనుటలో “కొందరెవరనగా—ఒక్క మీమాంసాశాస్త్రమును మాత్రము చదివిన పండితులు ఏలననగా—వీరు పరబ్రహ్మమును గాని సంధ్యాదేవత పాసనమును గాని సంధ్యోపాసనకు ఫలమైన జీవబ్రహ్మైక్యరూప మోక్షమును గాని యంగీకరింపరు. అందుసలన అట్టియే కొందఱు మంచియో అర్ఘ్యప్రక్షేపము ప్రధానమని యందురని భావము.

“కొందరు” యని యనుటవలన ఈ మతము అప్రామాణికమని గ్రంథకర్తకు అస్వారస్యమున్నది. ఇది శాస్త్రసంప్రదాయము.

ఇక—“అర్హ్యప్రదానము అంగమని పలువురందురు” అనుటవలన పలువురనినదే ప్రమాణమవి గ్రంథకర్త భావము.

ఈ పలువురెవరనగా — “పూర్వమీమాంస ఉత్తరమీమాంస (వేదాంతము) అను నుభయమీమాంసలను బ్రాహ్మణములను స్మృతులను సంపూర్ణముగ చదివిన పండితులని యర్థము.

విలసనగా—వేదాంతమును చదివినవారు ఉపనిషత్తత్వమును తెలిసినవారు గావున, వీరు జీవబ్రహ్మైక్యరూపమోక్షవాయకమగు సంధ్యోపాసనమే శ్రుతిస్మృతులచేత ప్రధానమైనదిగ విధింపబడినదని తెలిసికొనినవారై “సంధ్యోపాసనము ప్రధానమనియు అర్హ్యముదానికి నాంతరీయకమగు పూర్వాంగమనియును, నిర్ణయించిరి. వీరు పలువురు. “పలువురాడు మాట పాటియై ధర జెల్లు” అని తెలుగు సూక్తి యున్నది గదా! కావున గ్రంథకర్తకు ఈ పలువురు చెప్పునట్టి యంగత్వమే ప్రామాణికమని యభిప్రాయము.

కావున బాలంభట్టియగ్రంథము అర్హ్యప్రక్షేపమునకు అంగత్వమును కంఠోక్తిగ స్పష్టముగ చెప్పుటచేత అర్హ్యమునకు అంగత్వమే యను మాట తిరుగులేని మాట.

ఇంకను—శ్రీకృష్ణపండితులవారు “గాయత్ర్యాభిమంత్రితా ఆప ఊర్ధ్వం విక్షిపంతీతి—తావన్నాత్రసైవ ప్రాధాన్యేన విధానాత్” = అనగా—గాయత్రీమంత్రముచేత ఆభిమంత్రించిన జలములను పైకి చిమ్ముచున్నారు” అని అర్హ్యమునుమాత్రమే శ్రుతిప్రధానముగ విధించుచున్నది అందువలన సంధ్యాకర్మయందు అర్హ్యమే ప్రధానమని నుడివినారు అది యసంగతము. విలసనగా—అసలీవాక్యమే విధాయకవాక్యము కాదు క్రియాపదము వర్తమానకాలమున నుండుటచేత. లిజ్, లోట్, తవ్య పత్యయాంతపదములే విధాయకములు. ఇచ్చట నున్న “విక్షిపంతి” యను క్రియాపదము వర్తమానకాలమును చెప్పు లట్ లకారము. విధాయకము గాదు ఇచ్చట ఈ బ్రాహ్మణభాగము అర్హ్యముల నెందులకీయవలెనో యాకారణమును నొక కథగా చెప్పుచున్నది. కాని అర్హ్యమును విధించుటకొరకు ప్రవర్తించలేదు. కాని శ్రీకృష్ణపండితులవారు. అర్హ్యమును విధించు

శ్రుతివచనము వేరే లభించనందున ఈ పర్తమాన కాలక్రియనే లిఖ్యకారముగ మార్చి విధివాక్యముగ చేసిరి. అట్లు మార్చినను ఆ వాక్యమందలి "హవై" పదము విధాయకత్వమునకు అడ్డుగనున్నది. అందువలన నది యెన్నటికిని విధివాక్యము కానేరదు, అది అట్లుండ నిండు. ఈ ఖండిక అర్హ్యమును గురించి చెప్పినట్లే—అర్హ్యమున కంగమగు ప్రదక్షిణమును. తపసంతరమే జీవబ్రహ్మైక్యరూప మోక్షఫలమును కలిగించు సంభ్యోపాసనమును, అందుకు కావలసిన మంత్రమును, ఆసంభ్యోపాసనఫలన కలుగు మోక్షఫలమును గూడ చెప్పిపది. శ్రీకృష్ణపండితులవారు వీని యూసునైన నెత్తలేదు. ఈ సంభ్యోపాసనము "అసావాదిత్యో బ్రహ్మ" యను మంత్రముతో చేయవలెనని ఈ ఖండిక చెప్పుచున్నది ఇట్లు ఆ బ్రాహ్మణభాగము అర్హ్యమును, దాన-ంగమగు ప్రదక్షిణమును, ఉపాసనమును ఈ మూడింటిని చెప్పుచుండగ "తావన్మాత్రస్యైవ ప్రాధాన్యేన విధానాత్" ఆ అర్హ్యమును మాత్రమే ప్రధానముగ విధించుచున్నది" యను మాట అర్థము లేని మాట యగును కదా!

ఇంకను వారిట్లనిరి=

"దైవాన్మానుషాద్వా కదాచిత్త్రితయానుష్ఠానాన సంభవేపి, ఏకతమానుష్ఠానేనైవ సంభ్యోపాసనాన పూర్వం సిద్ధ్యతి" ఇతి.

అనగా—దైవవశమువలన కాని, మనుష్యకృతకారణమువలన కాని, ఎప్పుడైన ఈ మూడింటిని చేయు శక్యము కానియెడల నీ మూడింటిలో నే యొక్కదానిని చేసినను కూడ పూర్వసంభ్యోపాసన చేయుటవలన కలుగు ఆపూర్వము (ఫలము) సిద్ధించును." అని. కాని యిది యెట్లు కలుగునో వారికే తెలియవలెను. మరెవ్వరికిని బోధపడదు. ఎట్లనగా—ఎప్పుడైన అర్హ్యమిచ్చుటకు వీలు కలుగని యెడల, గాయత్రీజపము చేయుటచేతనే అర్హ్యప్రక్షేపఫలము పొంద వీలగునా? అట్లే సూర్యోపస్థానముచేత అర్హ్యజపముల ఫలము పొంద శక్యమగునా?

ఇట్టి వ్రాతలకు ప్రమాణమేమి? పండితవర్యులే విమర్శింతురు గాక! ఇంకను—వారు "గాయత్రీజపవిచారే—"సర్వే" గాయత్రీమితి జపమాత్రవిధానాత్ జప ఏవ ప్రధానమిత్యవగమ్యుతే"

అనగా—ఋషులందరును వారివారి స్మృతులందు గాయత్రీ జప ప్రకరణమున “గాయత్రిని జపింపవలెను,” “గాయత్రిని జపింపవలెను” అని చెప్పుచుండుటవలన గాయత్రీజపమే సంధ్యాకర్మయందు ప్రధానమేమోయని తోచుచున్నది” యని అనిరి. ఋషులు గాయత్రీజపప్రకరణమున గాయత్రినే విధింతురు. కాని అర్హ్యమును గాని యుపస్థానమును గాని విధింతురా? అందువలన గాయత్రీజపమే ప్రధానమని యెట్లు చెప్పనగును? అట్లే మార్జనప్రకరణమున మార్జనమునే విధించుటచేత మార్జనమే ప్రధానమగునా? ఇట్లొకప్పుడర్హ్యము ప్రధామనియు, మరియొకప్పుడు జపము ప్రధానమనియును మరియొకప్పుడుపస్థానము ప్రధానమనియును వ్రాయునట్టి శ్రీకృష్ణపండితులవారి పూర్వోత్తరవిరుద్ధములగు వచనములకు ప్రామాణ్యమెట్లుసంభవించునో నిష్పక్షపాతబుద్ధులగు పండితప్రకాండులే విమర్శించి నిర్ణయింతురు గాక !

ఇంకను—“అశౌచమున ఇతరమంత్రములనన్నింటినీ మనసున చెప్పుకొనుచు, అర్హ్యమంత్రమును మాత్రము వెలుపలికి పలుకవలెనని విధించుటచేత—ఇంత యతిశయముగల అర్హ్యప్రక్షేపమే సంధ్యాకర్మయందు ప్రధానమగునని శ్రీకృష్ణపండితులవారు తలంచుచున్నారు. కాని అది యసంగతము. ఎట్లనగా—వారిట్లు చెప్పుటకు ప్రమాణవచనమేదియును లేదు మీదుమిక్కిలి శ్రుతిస్మృతులకు విరుద్ధమని నిరూపింపబడినదియును, ఐనను ఏటిలో కొట్టుకొనిపోవు వానికి ఒక గడ్డిపరక ఆధారముగా దొరకినట్లు ఒకానొక యుక్త్యాభాసమును కనబరచి ప్రాధాన్యమును సాధించుటకు ప్రయత్నించుచున్నారు అంతమాత్రముచేత అర్హ్యమునకు అతిశయవిశేషము కలుగదు. అందువలన నిట్టి అతిశయముచే ప్రాధాన్యము కలుగునని చెప్పుట దుర్బలవచనము. ఒకవేళ అశౌచమున అర్హ్యమును విధించి, గాయత్రీజపాదులకువలె సంధ్యోపాసనను కూడ నిషేధించి యుండినయెడల అప్పుడర్హ్యమునకు ప్రాధాన్యము సంభవించెడిది

“తదభావాత్తదభావః” సంధ్యోపాసనకు నిషేధము లేకపోవుట వలన—అర్హ్యమునకు ప్రాధాన్యము లేదు. ఎట్లనగా=

(1) పైరీనసిమహర్షి=“సూతకే సావిత్రియాంజలీన్ ప్రక్షిప్య ప్రదక్షిణం కృత్వా సూర్యం ధ్యాయన్నమస్కర్యాత్” అని.

(2, వ్యాసులవారు = ప్రక్షిపేత్సూతకే త్వర్హ్యం గాయత్రీం నమ్యగుచ్చరన్! తతః ప్రదక్షిణం కృత్వా సూర్యం ధ్యాయేత్తతో ద్విజః॥ అనియు, విధించిరి.

ఇచ్చట సూర్యపదమునకు “సూర్యమండలాంతర్యామి సంధ్యా దేవత” అని అర్థము.

విలనన స్మృత్యంతరమున - “అనుసంధ్యముపాసిత సంధ్యా రూపం రవిం ద్విజః” అనగా = త్రిసంధ్యలందును సంధ్యారూపుడైన రవిని, యనగా - సూర్యమండలము లోపలనున్న బ్రహ్మచైతన్యస్వరూపిణి యగు సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెనని యర్థము. పిని ననుసరించియే = శ్రీమాధవాచార్యులవారు అదిత్యశబ్దమునకు “సంధ్యాశబ్ద వాచ్యమాదిత్యం” అని వ్యాఖ్యానించిరి కావున పైనున్న పైతీనని - వ్యాసవచనములకు “గాయత్రీమంత్రమును వెలుపలకుచ్చింపుచు అర్హ్యములను చిమ్మి, ప్రదక్షిణించి తర్వాత సూర్యమండలము స్వస్థము కాగా సూర్యమండలమునందు సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెనని అర్థమగును. కాన అశౌచమునందు సంధ్యేపాసనము కూడ విధింపబడుటవలన అర్హ్యప్రక్షేపమునకు ప్రాధాన్యము హుళక్కియే.

ఇంకను—విష్ణుస్మృతియందు =

“జలాభావే మహామార్గే బంధనే త్వశుచావపి।

ఉభయో స్సంధ్యయోః కాలే రజసా వార్హ్యముత్క్షిపేత్॥

తదభావే తు, సూర్యస్య ధ్యానమేవ సమాచరేత్” అని.

అనగా—అడవులు, ఎడారులు మొదలగు వానియందు మహా ప్రయాణము చేయునప్పుడు సంధ్యాముఖ్యకాలమున నీరు దొరకని యెడల నచ్చట లభించు ధూళితోడనే, మంత్రమునుచ్చరించుచు అర్హ్యముల నెత్తవలెను. ఒకవేళ కారాగారమున చేతులగరదండ వేసి గదిలో పెట్టి తాళము వేసినప్పుడు ఆ ధూళి కూడ దొరకదు. కాన నర్హ్యము నెత్తశక్యము గాదు. కాన నప్పుడర్హ్యమును మాని వేసి, సూర్యమండలాంతర్గత సంధ్యాదేవతాధ్యానమును మాత్రమే చేయవలెను. ధ్యానమున కెట్టి అడ్డంకులుండవు గదా! ఒకప్పుడు కారాగారమున ధూళి లభించినయెడల నాధూళితోనే అర్హ్యమియవలయును. అట్లే యశుచిగా నున్నప్పుడు కూడ అర్హ్యమును ధూళితోడనే చేసి, సంధ్యాధ్యానమును చేయవలెను, చూచితిరా! “ఈ

సంధ్యోపాసనవిషయమునందే” ధ్యానమేవ “ధ్యానమును మాత్రమే” యనుచు నిర్ణయము చేయబడినది. కాని యిట్లర్హ్యప్రక్షేపమున కెచ్చటను “ఏవ” పదముచేత నిర్ణయము చేయబడలేదు. సంధ్యోపాసన మనగ ఆత్మధ్యానము. ఆత్మధ్యానమున కెట్టి యాశౌచములు గాని, బంధములు గాని మరేవిధమైన యడ్డంకులు నుండవు కాన బంధ నాదిస్థలములందు అర్హ్యమునకు తావులేక, యొక్క సంధ్యోపాసన మునకే యవకాశముండుటవలన ముఖ్యము ప్రధానమునగు సంధ్యోపాసనను మాత్రమే చేయవలెనని మహర్షులు విధించిరి. కావున నే విధముచేత పరీక్షించినను విమర్శించి చూచినను సంధ్యోపాసన మునకే ప్రాధాన్యము లభించుచున్నది. కాని అర్హ్యప్రక్షేపమునకు ప్రాధాన్యము లభింపలేదు

ఇచ్చట కొందరు కృష్ణపండితపక్షపాతులు పై విష్ణువచనమున నున్న “రజసా” పదము నకు బదులు “మనసా” యను పాఠాంతరమును కల్పించి ధూళి కూడ దొరకని బంధనాదులందు కూడ మానసికార్హ్య ప్రక్షేపమున కవకాశము కల్పించి, యెట్టి సందర్భములలో కూడ నర్హ్యప్రక్షేపమునకు లోపములేకుండుటను సమర్థించుచున్నారు. కాని యంతమాత్రముచేత నర్హ్యమునకు ప్రాధాన్యముండదు. పూర్వోక్త శ్రుతి-స్మృతి-అభియుక్త ప్రమాణవచనములచేత సంధ్యోపాసనకే ప్రాధాన్యము తప్పదు. కాని పాపము “భక్షితేఽపి లశునే న వ్యాధిని వృత్తిః” కక్కురితిపడి నిషిద్ధమగు వెల్లుల్లిని తినినను, వ్యాధి నిమ్మ లించలేదు” యను సామెతకు గురియగుచున్నారు వీరు. ఏలననగా— “సూర్యధ్యానమేవ సమాచరేత్” అను స్థలమున నున్న ఏవకారము ఇతరమైనదానిని నిషేధించునట్టిది గదా! కావున నది సూర్యధ్యాన మునే చేయవలెను. ఇతరమును చేయవద్దు” అని యర్థము నిచ్చును. కాన నచ్చటి ఏవకారప్రయోగమే “మనసా” యను పాఠాంతరకల్ప నను వ్యర్థము చేయుచున్నది. ఎట్లనగా— మానసికార్హ్య ప్రధాన మున్నయెడల “ధ్యానమేవ” యని ఏవకారమును చెప్పనవసరముం డదు కదా! కాన ఏవకారప్రయోగమువలన మానసికార్హ్యముండదని భావము, “తా ఆపో వజ్రీభూత్వా” అనీళ్ళు వజ్రాయుధములుగా మారి మందేహరాక్షసులను అరుణదీపమున పడవేసెను” అని యనుటవలన = అక్కడ వాస్తవికమైన యొక వస్తువున్నయెడలనే— ఆ మంత్రము దానిని వజ్రాయుధమునుగా మార్చును. వస్తువే లేని యెడల దేనిని వజ్రాయుధముగ జేయును? కావుననే, ధూళితో

నర్హ్యమై తవలెనని శాస్త్రము చెప్పినది. శ్రీరాముడు కాకాసురుని మీదకు, ఒక రెల్లుపుడకమీద బ్రహ్మాస్త్రమంత్రము సంభ్రమంత్రించి, అవాహనచేసి గదా! ప్రయోగించెను. అందువలన మానసికార్హ్యమున వస్తువుండదు కాన, ప్రయోజనముండదు.

“మనసా” పారాంతరమున మరియొక చిక్కున్నది. తర్వాతి వాక్యమందలి “తదభావే” యను పదమునందలి “తత్” పదము ఆ మనస్సునే అర్థముగ చెప్పవలెను గదా! అప్పుడు, మనస్సు ఎప్పుడు నుండు పస్తుచే కాన—దాని యభావము ఎప్పుడునుండదు. కాన “తదభావే” యను ప్రయోగమే తప్పుగును. కాన “మనసా” పారాంతరము కల్పింప వీలులేదు. మరికొందరు యుక్తిపరులు “వాయునా” యను పారాంతరము కల్పించెదమనుచున్నారు. వారికి గూడ పైన చెప్పినదే సమాధానము,

ఇంక నొక్క యంశమును వ్రాసి యీవాచములను పూర్తిచేసెదను. శ్రీకృష్ణపండితులవారు “అసావాదిత్యమంత్రేణ సోదకనైవ పాణినా! ప్రదక్షిణమనుప్రజ్ఞ వాచయేత్సంధ్యయోర్ద్వయోః” అను ప్రమాణవచనముచేత అర్హ్యప్రక్షేపాసంతరము చెందుదు ప్రదక్షిణకార్యమందు అసావాదిత్యమంత్రమునకు వినియోగమును చెప్పుచున్నారు. ఈ దెబ్బతో అసావాదిత్యమంత్రముతో సంధ్యోపాసనకు స్వస్తిచెప్పినట్లగునని వారి యాశయము.

కాని వారిచ్చిన ప్రమాణశ్లోకము అనన్యితార్థముగ నున్నది. అనగా—శ్లోకములోని పదములకు ఒకదానితో మరియొకదానికి సంబంధము సరిగ కుదురకున్నది. ఎట్లనగా—“అసావాదిత్యమంత్రేణ = అసావాదిత్యమంత్రముతో = అను తృతీయావిభక్తిపదమునకు ఏ పదముతో సంబంధము కుదురును? వాచయేత్ = చెప్పింపవలెను” - అను పదముతో నన్వయము = సంబంధము కుదురునందుమా? యనిన—చెప్పించువారెవరు? ఏమనగా—అనుష్ఠానమున చెప్పించువారు, చెప్పువారు అనునది యుండదు. ఒక్క చెప్పువాడే. కాన ఈశ్లోకమునకు “అనన్యితార్థత్వప్రయుక్త—అననుష్ఠాపకత్వము” అను దోషము పట్టినది. అనగా—శ్లోకములోని పదములొకదానితో నొకటి అన్వయింపక పోవుటవలన ఈ వచనము (శ్లోకము) కర్తచే ననుష్ఠానము చేయించలేనిది” అను దోషము పట్టినదని భావము. “అనుప్రజ్ఞ” = ప్రదక్షిణము చేసి” యను పదముతో సంబంధము

కుదురునందుమా? యనిన “వాచయేత్ = పదమునకు దేనితోను అన్వయము కుదురదు, కావున పైన చెప్పిన దోషము పట్టినది. అందువలన నీ శ్లోకము ప్రమాణపచనము కాదు.

“ఉద్యంతమస్తంయంతమాదిత్యమభిధ్యాయన్ = అనుచోట “అభిధ్యాయన్—ధ్యానించుచు, అను పదమునకు ఎట్లు ధ్యానించుచు? అను ప్రశ్న రాగా—శ్రీమాధవాచార్యులవారు “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” అను మంత్రముతో ధ్యానించుచు=అని యన్వయమును కనుబరచినారు. కాన—“అసావాదిత్యమంత్రమునకు అభిధ్యానమున వినియోగము” అను మాధవగ్రంథముతో శ్రీకృష్ణపండితులవారి వ్రాతకు విరోధము కలిగినది.

మనుషరాశరాదిమహాస్మృతినిబంధనములందు ఇట్టి వినియోగమెచ్చుటను కనబడక పోవుటచేతను, స్మృతిరత్నమహోదధియందు అసావాదిత్యమంత్రమునకు అభిధ్యానమందు వినియోగము ప్రత్యక్షముగ కనబడుచుండుటచేత, తైత్తిరీయబ్రాహ్మణశ్రుతి, స్మృతివిరోధము నుండుటచేతను “ప్రణవవ్యాహృతిబిజ్జైవైచ్యత్వాత్మానం ప్రదక్షిణం” అను శంఖస్మృతిపచనము ప్రదక్షిణమునకు వినియు క్తమైన వేరొక మంత్రమును చెప్పుటచేతనున్నా వీరి ప్రమాణపచనము నిర్మూలము (ఆధారములేనిది) అగుచున్నది ఇంతియే గాక—పూర్వోదాహృతమైన శ్రీభాస్కరరాయపచనముతోను విరోధమున్నది.

ఇట్లు ఒహుదోషగ్రస్తమగుటచేత శ్రీకృష్ణపండితులవారి వచనము ప్రమాణము కాదు.

“బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మప్యేతి” యను శ్రుతిపచనముచేత, జీవబ్రహ్మైక్యమె ఘముగాగల సంభోధాసనమునకు ఆధారమైన అదిత్యమండలము మండేహరాక్షసకృతయుద్ధముచేత ఉపద్రవింపబడగా—ఆయుపద్రవమును పోగొట్టి—అదిత్యమండలమును స్వస్థముగా చేయుటకుగాను, అర్హ్యప్రక్షేపణము చేయుట=దేవపూజకొరకు దేవమంటపమును శుద్ధిచేయుటతో సమానము. ఇచ్చట దేవపూజకంటె మంటపశుద్ధియే ప్రధానమని ప్రాజ్ఞాతైనవాడెవ్వడు ననదు గదా! అట్లే అదిత్యమండలస్వాస్థ్యముకొరకు చేయు నర్హ్యప్రక్షేపణ, మోక్షప్రదమగు సంధ్యాపాసముంటె ప్రధానమని ప్రాజ్ఞాతైన వాడెవ్వడును అనడు. ఇట్లు శ్రుతిస్మృతిపచన ప్రాబల్యముచేత సంభో

పాసనమే ప్రధానమగును. కాని అర్హ్యప్రక్షపము ప్రధానము కానేరదు.

శ్రీకృష్ణపండితమత నిరాకరణవాదము సమాప్తము.

విర్గుణోపాసనశ్రేష్ఠత్వము

సర్వజ్ఞులును బ్రహ్మవిద్యరేణువులును సర్వతంత్రస్వతంత్రులును వేదభాష్యకర్తలు నగు శ్రీవిద్యారణ్యస్వామిగురువర్యులు తమ వేదాంతపంచదశియందు ధ్యానదీపప్రకరణమున నిర్గుణోపాసన విచారసందర్భమున 130 వ శ్లోకముననిట్లు వ్రాసిరి

“ఉపేక్ష్య తత్తీర్థయాత్రాజపాదీనేవ కుర్వతాం।

పిండం సముత్సృజ్య, కరం లేఢీతి న్యాయ ఆవతేత్”॥ అని.

అనగా—పరమపురుషార్థమైన మోక్షమునిచ్చు నిర్గుణోపాసనను ఉపేక్షించి (విడిచిపెట్టి) తీర్థయాత్రలను, జపములను, ఉపవాసములను చేయునట్టి జనులు “చేతియందున్న అన్నపుమూద్దను దూరముగ పారవేసి ఆ యుత్తచేతిని నాకుము” అన్న సామెతకు గురి అగుదురు” అని యర్థము. అహో! ఏమి శ్లోకము! తత్త్వసారమును తెలిపి కండ్లను తెరపినది. అమూల్యము.

ఈ వచనమువలన తెలియుచున్నదేమనగా—

“అర్హ్యప్రక్షపమునకును మోక్షసాధననిర్గుణోపాసనరూప సంధ్యోపాసనమునకును, అవగింజకును మెరువర్హతమునకునున్నంత వ్యత్యాసమున్నదని.

ఎప్పుడీవిధముగ — సంధ్యోపాసనమునకు ముఖ్యాంగములైన అర్హ్యజపములే ప్రధానములు కావని. నిరాకరింపబడినవో, అప్పుడు కేవల సూర్యస్తుతిరూపమైన యుపస్థానమునకు అంగిత్వము సుదూరాపాస్తమే యని, దానిని నిరాకరించుటకు ప్రత్యేకముగ ప్రయత్నము చేయ నవసరము లేదు.

అవ : పెద్ద ప్రయత్నముచేసి సాధింపబడిన సంధ్యోపాసనము యొక్క అంగిత్వము—అందరిచేత నాదరింపబడుగాక ! యని ప్రార్థింపబడుచున్నది=

శ్రుత్యా కరుణయా ప్రోక్తా

నుస్పృష్టం చ మహర్షి భిః ।

సంధ్యోపాస్త్యంగితా నర్తైః

రాదర్శవ్యా ౨౨ నదర్శకైః ॥

14।

“అహరహస్సంధ్యాముపాసిత” “ఉద్యంశమస్తంయంత మాదిత్యం=బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మ ష్యేతి” ఇత్యాదివచనములద్వారా శ్రుతిమాతచేతను, వ్యాసులు, భారద్వాజులు, వసిష్ఠులు, శాతాతపులు యోగియాజ్ఞవల్క్యులు, మొదలగు మహర్షులచేతను, చకారము వలన శ్రీమాధవాచార్య శ్రీభాస్కరరాయ శ్రీవైద్యనాథదీక్షితాదుల చేతను ద్విజులందలి యవ్యాజకరుణచేత, అతిస్పృష్టముగ చెప్పబడిన సంధ్యోపాసనాంగిత్వమును, ద్విజవర్గులందరును అర్హ్యజపాదుల కంగిత్వమును సాధింపవలెనను ఆగ్రహమును పట్టుదలనువిడిచిపెట్టి సాదరముగ నంగీకరింతురు గాక !

ప్రస్తుత సందర్భమునకు ఉపోద్బులకముగ నుండునని తలచి మద్రచితసంధ్యోపాసనపారమ్యమును గ్రంథమునుండి కొన్ని శ్లోకముల నుదహరించుచున్నాను

1) వార్యాదౌ సతి చార్హ్యం స్యాత్ తస్మిన్నాసతి నార్హ్యకం ।

సతి చాసతి వార్యాదా, వస్త్యేవోపాసనం సదా ॥

నీరు గాని ధూళి గాని యున్నప్పుడే యర్హ్యప్రక్షేపము జరుగును. అవి లేనప్పుడు అర్హ్యముండదు. నీరు ధూళియు నున్నను, లేకున్నను, సదా సంధ్యోపాసనము మాత్రము నిర్విముగ జరుగును.

2) సూతకే నైవ భవతో మృతకే భవతో స హి ।

దేవీజపోపస్థానే తు, సంధ్యోపాస్త్యైః సమస్తి హి ॥

గాయత్రీబింశసూర్యోపస్థానములను బాతాశౌచమృతాశౌచము లందు ననుష్ఠించుట. కాని సంధ్యోపాసనము మాత్రము సర్వదా యనుష్ఠింపబడును.

3) సతః కదాచిదసతశ్చార్హ్యజేః కథమంగితా ?

అంగితోపాసనసాధ్యసుష్టియమానస్య సర్వవా||

ఇట్లొకప్పుడుండి యొకప్పుడు లేని యర్థ్యజపసూర్యోపస్థానములకు అంగిత్యమెట్లు లభించును ? లభించనేరదు. జలాదులు లేనప్పుడు గాని, అశౌచాదులు వచ్చినప్పుడు గాని లోపము లేకుండ అవ్యాహతముగ (అడ్డులేకుండ) అనుష్ఠింపబడుచున్న సంధ్యోపాసనమునకే ప్రాధాన్యము, అంగిత్యము ఉండును

4) తత్వమర్హ్యప్రదానాదః సుబోధమిదమిచ్ఛశం|

న చింతయంతో నృత్యంతి. పండితా అర్హ్యవాచినః||

అర్హ్యప్రక్షేపగాయత్రిజపసూర్యోపస్థానములయొక్క ఇంత సులభమైన తత్వమును తెలిసికొనలేక అర్హ్యపాదులకు అంగిత్యమును వాదించు పండితులు గంతులు వేయుచున్నారు.

కావున నష్టసంప్రదాయమగు నీ సంధ్యోపాసనమును బహుశ్రమతో నుద్ధరింపబడినదానిని ప్రాజ్ఞులగు ద్విజవర్ణులు సుసాంపదాయకమగు అంగాంగిభావమునున్నా తెలిసికొని, విభృక్తమగు సంధ్యోపాసనమును సాంగోపాంగముగ శ్రద్ధతో ననుష్ఠించి "బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మపేతి" యను తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణోక్తమగు ఘమును పొందెదరు గాత !

ఇట్లు బహుశ్రమతో పరమతనిరాకరణము చేసి, స్వాభిమత సంధ్యోపాసనాంగిత్యమును సాధించి నిర్ణయించుకొన్నారని.

ఇది

విద్యచ్ఛిరోమణి — సాహిత్యవిశారద — ద్విజబృందనిషేధి సోమయాజులోపనామక వేంకటాచలశాస్త్రచేత రచింపబడిన పూర్ణాభిధాంధ్రవ్యాఖ్యాసముపేతమగు సంధ్యాతత్వసుబోధిని యందు ద్వితీయాధ్యాయమున పరమతనిరాకరణంబను ప్రథమ భాగము

సమాప్తము.

ఓమ్ తత్ సత్

శి వ మే

ఓ మ్

“యత్సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే।”

ఇతి శ్రితిః।

సంధ్యా తత్వ సుబోధిని

పూర్ణాభిధాంద్రవ్యాఖ్యాసముపేతము

ద్వితీయాధ్యాయము — ద్వితీయభాగము

సంధ్యాదేవతాస్వరూపనిరూపణము

అవతారిక . ప్రథమాధ్యాయమున సంధ్యోపాసనమే యంగి
యని దృఢముగ సాధింపబడినది. ఆ సందర్భమున “ఉపాసన”
శబ్దముయొక్క అర్థము “ధ్యానమ్” అను పదముయొక్క వ్యాఖ్యాన
మున వివరింపబడినది ఇక సంధ్యాశబ్దమునకు “చిచ్ఛక్తి” అర్థమని
యు తరత్ర చెప్పబోవుచు, అందులకు ఉపయోగకరముగ స్మృతు
లందు సంధ్యాశబ్దమునకు మూడు విధములైన ప్రయోగములు కన
బరచబడుచున్నవి.

యోగికం యోగరూఢం చ

తథా లాక్షణికం తతః ।

సంధ్యావదం హి త్రివిధం

శ్రుతిస్మృతిషు దృశ్యతే॥

సంస్కృతవాఙ్మయమున పదములు యౌగికములనియు, రూఢములనియు, యోగరూఢములనియు, లాక్షణికములనియు, వ్యంజికములనియును పలువిధములుగ నున్నవి

ప్రస్తుతమున, సంధ్యాపదము శ్రుతిస్మృతులందు యౌగికము, యోగరూఢము, లాక్షణికము అని మూడు విధములుగ వాడబడినది.

1) అందు యోగమనగా—పదముయొక్క అవయవముల అర్థబోధకశక్తి. పదముయొక్క అవయవములకు అర్థమును చెప్పనట్టి శక్తి కలదు. ఆ శక్తికి “యోగ”మని పేరు. అట్టి యోగశక్తితో నర్థమును చెప్ప పదమునకు యౌగికమని పేరు.

2) ఒకానొక పదము అవయవార్థమును చెప్పకుండ వేరొక యర్థమును చెప్పటలో ప్రసిద్ధి కలదిగ నుండును. అట్టి ప్రసిద్ధికి “రూఢి” యని పేరు. కేవలరూఢిశక్తితో నర్థమును చెప్ప పదమునకు “రూఢ” మని పేరు

3) యోగము, రూఢి ఈరెండింటిచేతను అర్థము చెప్పపదము, “యోగ రూఢము” అనబడును.

4) ముఖ్యార్థముతో మరియొక వస్తువునకున్న “సంబంధము” “లక్షణ” యనబడును. అట్టి “లక్షణ” చేత అర్థమును చెప్ప పదమునకు “లాక్షణికము” అని పేరు.

క్రమముగ ఉదాహరణములు.

1) యౌగికమునకు ఉదాహరణము =

సంధౌ + ఉపాస్యా = సంధ్యా॥ సంధికాలమున ఉపాసించదగినది. ఇచ్చట—“సంధి” శబ్దమునకు “యత్” ప్రత్యయము చేర్చగా—“సంధ్యా” యను పదమేర్పడినది. సంధి శబ్దమునకు రాత్రింబగళ్ళ సంధికాలమర్థము, “యత్” ప్రత్యయమునకు “ఉపాసించదగినది” యని యర్థము కాగా—“సంధ్యా” యనగ—రాత్రింబగళ్ళ సంధికాలమున ఉపాసించదగిన యొకానొక దేవత” యని యర్థము. ఇచ్చట “సంధ్యా” శబ్దముయొక్క ఇవయవములైన “సంధి + యు” అను అవయవముల అర్థమే చెప్పబడినది. కాన నీ సంధ్యాశబ్దము యౌగికము. ఇందుకు ఉదాహరణము వ్యాసస్మృతి—

“ఉపాస్తే సంధివేళాయాం నిశాయా దివసస్య చ।

తామేవ సంధ్యాం తస్మాత్తు ప్రపదంతి మనీషిణః”॥ అని.

రాత్రింబగళ్ళ సంధికాలమున ఉపాసింపబడునది గాన “సంధ్య” యని పేరు” అని శ్లోకార్థము. ఇచ్చట సంధ్యాశబ్దము సంధికాలమున ఉపాసింపబడు దేవతల నందరిని చెప్పును.

2) యోగరూఢమునకు వసిష్ఠమహర్షి ఉదాహరణమిచ్చిరి.

యోగము + రూఢి, రెండింటి సహాయముతో అర్థమును చెప్పును.

“యా సంధ్యా సా జగత్సృతిః మాయాతీతా తు నిష్క్రలా।

ఈశ్వరీ కేవలా శక్తిస్తత్వత్రయ సముద్భవా॥” అని.

ఈ శ్లోకార్థము తర్వాతి రెండవపుటయందే వివరింపబడును. ఇచ్చట సంధ్యాశబ్దము ముందు యోగశక్తిచేత సంధికాలోపాసనీయులగు శివుడు చిచ్చక్తి మొదలగు దేవతలనందరిని చెప్పుచుండగా— “యోగాద్రూఢిర్బలీయసీ” “యోగముకంటె రూఢికి బలమెక్కువ” యను న్యాయము ననుసరించి, రూఢిశక్తి వచ్చి అదేవతలందరిలో “చిచ్చక్తిని” మాత్రము సంధ్యాశబ్దమునకు అర్థముగా చెప్పును.

కాన ఈ సంధ్యాశబ్దము యోగరూఢము. ఈ యర్థమే సంధ్యా శబ్దమునకు ముఖ్యార్థము.

కొన్ని చోటులందు యోగార్థము ముఖ్యార్థమగును. కొన్నిచోటులందు రూఢ్యర్థము ముఖ్యార్థమగును. చాల చోటులందు యోగ రూఢ్యర్థము ముఖ్యార్థమగును సంధ్యాశబ్దమునకు యోగరూఢ్యర్థము ముఖ్యార్థమగును. ముఖ్యార్థమును వాచ్యార్థమనియును అందురు.

3) పరాశరులు లాక్షణికమునకు ఉదాహరణమును చెప్పిరి=

“సంధ్యాస్నానం జపో హోమో, దేవతానాం చ పూజనం।

అతిథ్యం వైశ్వదేవం చ షట్కర్మాణి దినే దినే॥” అని.

ఇచ్చట, 1) సంధ్యా, 2) స్నానం, 3) జపః, 4) హోమః, 5) దేవతానాం పూజనం, 6) అతిథ్యం, 7) వైశ్వదేవం=అని ఏడు కర్మలగుచున్నవి శ్లోకమున ఆరుకర్మలని చెప్పబడినది. ఇది యెట్లు

పాసగును? అను ప్రశ్నకు సమాధానమిది = “సంధ్యాస్నానం” అను సది యొక పదమని చెప్పవలెను. అదెట్లు? అనగా—సంధ్యకొరకు స్నానము “సంధ్యాస్నానము” అని తత్పరుషసమాసము, చేసిన పాసగును, అని

మొదటి రెండు పదములను చేర్చి యొక సమాసమును చేసిన యెడల అప్పుడారు కర్మలగును. అని భావము

ఇచ్చట సంధ్యాశబ్దమునకు ముఖ్యార్థమైన “చిచ్ఛక్తి” యను అర్థమును చెప్పినయెడల తర్వాతి స్నానశబ్దముతో అన్వయము (సంబంధము) కుదరదు “చిచ్ఛక్తికొరకు స్నానము” అనిన అర్థము సరిపడదు. చిచ్ఛక్తియొక్క స్నానమనినను కుదరదు. ప్రస్తుత సందర్భమున కా యర్థము సరిపడదు. అందువలన ఆ ముఖ్యార్థమును విడిచిపెట్టి మరియొక సరిపడునర్థమును చెప్పుకొనవలయును. ఆ యర్థము ముఖ్యార్థమునకు సంబంధించినదై యుండవలెను. అప్పుడే “లక్షణ” యను శక్తి వచ్చును. ముందు ముఖ్యార్థమునకు అన్వయము కుదరక—బాధ వచ్చినప్పుడు లక్షణాశక్తిని లేపవలెను. లక్షణాశక్తి లేచి—ముఖ్యార్థమునకు సంబంధించిన యర్థమును చెప్పును. అప్పుడు అన్వయము కుదురును ప్రస్తుతమున ముఖ్యార్థమగు చిచ్ఛక్తికి సంబంధించిన యర్థము అమెయొక్క ఉపాసనము. అనగా సంధ్యోపాసనము.

ఇప్పుడు శ్లోకార్థము సరిపోవును. ఎట్లనగా—సంధ్యాస్నానమనగా—సంధ్యోపాసనకొరకు స్నానమని యర్థము. కాన అర్థము సరిపోయినది. కాగా—ఇచ్చట సంధ్యాశబ్దము, లక్షణచేత అర్థమును చెప్పబడేత “లాక్షణిక” మనబడును. లక్షణచేతచెప్పబడిన అర్థము లక్ష్యార్థము అనబడును. ఇట్లు మూడు విధములైన శబ్దములు ఉదహరింపబడినవి. రూఢము, వ్యంజకము నగు సంధ్యాశబ్దములు శ్రుతి స్మృతులందు లేవు గనుక, నుదహరింపబడలేదు.

యోగశక్తి, రూఢిశక్తి, లక్షణాశక్తి, వ్యంజనాశక్తి అను భాషా వైచిత్ర్యములు భారతీయేతరభాషలందు లేవు. భారతీయభాషలలో గూడ సంస్కృతమునుండి యెరువు తెచ్చుకున్నవే. చాలమంది చదువరులకి విషయములు క్రొత్తవి. వారికివిషయములు భాషా వైచిత్ర్యములు తెలియుగాక! యని వివరించితిని.

ఇట్లే సంధ్యోపాసనకాలమును చెప్పు సంధ్యాశబ్దమొందు గలదు. సంధ్యోపాసనకాలము, ముఖ్యార్థమగు చిచ్ఛక్తికి సంబంధించినదే యగుటవలన-అదియును లాక్షణికమే యగును. ఇట్లు శ్లోకమున, నుదహరింపబడిన మూడు విధములైన సంధ్యాశబ్దములు వివరింపబడినవి.

అవ “అహరహస్సంధ్యాముపాసిత” యను విధివాక్యమందున్న సంధ్యాశబ్దము యోగరూఢమని పరోక్షముగ చెప్పబడుచున్నది.

విధిస్తసంధ్యాశబ్దార్థః

వరా చిచ్ఛక్తిరేవ సా

వసిష్ఠః ప్రాహ చిచ్ఛక్తిం

తాం హి బ్రహ్మవిదుత్తమః॥

161

పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారశాలురలో నుత్తముడగు వసిష్ఠమహర్షి సంధ్య యనగా సర్వవేదాంతప్రసిద్ధ యగు సర్వోత్కృష్టమగు “చిచ్ఛక్తి” యనియే చెప్పిరి. కాన “అహరహస్సంధ్యాముపాసిత” యను సంధ్యోపాసనవిధాయక శ్రుతివాక్యమందున్న “సంధ్యా” శబ్దము, “సంధౌ సంధ్యాముపాసిత నాస్తగే నోద్ధతే రవౌ” యను యోగియాజ్ఞ వల్క్యమహర్షివచనమందున్న సంధ్యాశబ్దము, “సంధ్యాం మనసా ధ్యాయేత్” అను సంధ్యోపాసన విధాయక-ఐతరేయబ్రాహ్మణవచనమందున్న సంధ్యాశబ్దమున్నూ చిచ్ఛక్తిప్రతిపాదకములగుటచేత యోగరూఢములే యగును.

సంధ్యాదేవతాస్వరూపనిరూపణము

వసిష్ఠులిట్లు చెప్పిరి=

“యా సంధ్యా సా జగత్సృతిః మాయాతీతా తు నిష్కలా

ఈశ్వరీ కేవలా శక్తిః తత్వత్రయసముద్భవా॥” అని.

దీని యర్థము. మాయాతీతా=మాయనతిక్రమించినది. అనగ-మాయను తన యధీనమున నుంచుకొన్నది యని యర్థము. ఎట్లు? ప్రళయకాలమున సమస్తజీవులకర్మమును మాయయందు వాసనా

రూపముగ లీనమై యుండును ఆ కర్మలు అపరిపక్వములుగ నున్నంతకాలము మాయ అస్వతంత్రముగనే యుండును అప్పుడు చిచ్చక్తియే స్వతంత్రురాలు మాయను తనయధీనమున నుంచుకొనును ఇక ఆ కర్మలు పరిపక్వము కాగనే, చిచ్చక్తి తన నాశ్రయించిన మాయకు స్వాతంత్ర్యమిచ్చి ఆ మాయాద్వారా ప్రపంచమును సృష్టింప నిచ్చగించును అప్పుడు మాయకు ప్రాధాన్యముండును సృష్టికి—ముందు చిచ్చక్తి స్వతంత్రురాలు. సృష్ట్యర్థమునుండి మాయ స్వతంత్రురాలు ప్రస్తుతమున సంధ్యాశబ్దార్థమైన చిచ్చక్తి స్వాధీనమాయ॥ సెష్కలా = నిర్వికారమైనది, ప్రళయకాలమున కర్మలు అపరిపక్వవశయందుండుటచేత మాయయందున్న సత్వరజస్తమోగుణములు పరస్పరము హెచ్చు తగ్గులు లేకుండ సమానావస్థయందుండును,

ఆసమయమున మాయను గురించి తెలిసికొను ప్రాణి యెవ్వరుండరు. కాబట్టి—మాయ అవ్యక్తముగ నుండును. అందువలన చిచ్చక్తి వికారము లేనిదై యుండును కేవలా = ఈశ్వరునినుండి విడదీసి ఈశ్వరునికంటె వేరుగ తెలిసికొనుటకు వీలు లేనిది. ఈశ్వరీ = ఈశ్వరచైతన్యము, చిచ్చక్తిచైతన్యము ఒక్కటియే యగుట చేత జగత్కరణమగు నీశ్వరునికంటె భిన్నము కానిది. యని యర్థము. ఇద్దరి చైతన్యము లొక్కటియే యైనను వారి యుపాదులకు సూక్ష్మభేదముండుటచేత నా యుపాధిభేదము సనుసరించి శివుడనియును, శక్తి యనియును వేరుగ వ్యవహరించుట. తత్వత్రయ సముద్భవా = బ్రహ్మవిష్ణురుద్రులనెడు మూడు తత్వములయొక్క ఉద్భవము, అనగ పుట్టుక (తనవలన) కలది. చిచ్చక్తియే తననాశ్రయించిన మాయాద్వారా తత్వత్రయమును సృజించును శక్తి = చిద్రూపమై శక్తివదముచే వ్యవహరింపబడునది. యా = ఏ దేవత కలదో, సా = ఆ చిచ్చక్తియే, జగత్సృష్టిస్తు - తుకారమునకు చెదర్థము. “ఎడల” అని అర్థము. కాగా-తన నాశ్రయించిన మాయాద్వారా జగత్సృష్టికారకు ఉత్పన్నురాలైన యెడల, చిచ్చక్తి “సంధ్యా” సంధ్యాశబ్దముచేత చెప్పబడును. ఇది పనిముటు నిరూపించిన శక్తిస్వరూపము.

ఇక సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు సూతసంహితాభాష్యమున నిరూపించిన శక్తిస్వరూపము వివరింపబడును ఇది చదువరులకు కొంచెము దుర్బోధముగ నున్నది వ్రాయుచున్నాను. ఒకటి రెండు

సారులు చదివిన సుబోధమగును. మనము చిచ్చక్తిస్వరూపులమే. కాన మనస్వరూపము బోధపడుటకు పదిసారులైనను చదువవలెను.

“పూర్వకల్పే పరిపక్వసకలప్రాణికర్మను ఉపభోగేన నష్టేషు ఆపరిపక్వవాసనారూపకర్మాశ్రయః యా మాయా, శక్యప్రతియోగ్యధీననిరూపణవిషయ-తదవచ్ఛిన్నం చైతన్యం=చిచ్చక్తిః, పరాశక్తిశ్చ. శక్యప్రతియోగ్యనధీననిరూపణ విషయ తదవచ్ఛిన్నం చైతన్యం శివః. మాయాసంబంధవినిర్ముక్తం శుద్ధం చైతన్యం వరం బ్రహ్మ” ఇతి. అని.

దీని యర్థము. కల్పమనగ సృష్టికాలము. పూర్వకల్పే = ప్రస్తుతసృష్టికాలముకంటె ముందున్న సృష్టికాలమందలి సమస్త ప్రాణులయొక్క పరిపక్వమైన సకలకర్మలును ప్రాణులు అనుభవించుటచేత నశించిపోగా, ఆ సృష్టి పూర్తి యైపోవును. వెంటనే ప్రళయ మారంభమగును. సకల ప్రాణులును నశించును, మాయయొక్కటియే నిలుచును. అప్పుడు ఆ ప్రాణుల తాలూకు ఆపరిపక్వమైన (పండని) కర్మలు వాసనారూపముతో మాయను ఆశ్రయించియుండును,

ఆ ప్రళయకాలము మూడు వంతులు గడవగానే అంతవరకు పరిపక్వము కాకుండ వాసనారూపముగ మాయయందున్న ప్రాణికర్మలు పరిపాకము పొంద నారంభించుటకు ఉన్ముఖముగ (సిద్ధముగ) నగును. అప్పుడు కర్మలు కొంచెముబుట్ట కారంభించును. అట్లు ఉబ్బుట ఆరంభించగనే, ఆ కర్మలయందు అతి సూక్ష్మమగు స్పందము (చలనము) కలుగును. నీటిలోని చేపల కదలికవలన నీటికి కూడ కదలిక కలుగునట్లు, ఆ కర్మల స్పందనము ననుసరించి వానికాశ్రయమైన మాయయందు కూడ నతిసూక్ష్మమగు స్పంద కలుగును అట్టి స్పందకల మాయతో కూడిన బ్రహ్మచైతన్యమునకు

1) చిచ్చక్తి యనియును, పరాశక్తి యనియును పేరులు. కర్మలు పరిపాకొన్ముఖములు కాకుండ అపరిపక్వములుగనే యున్నప్పుడు, కర్మలయందు గాని, మాయయందు గాని సుసూక్ష్మమైన స్పంద కూడ కలుగదు. అప్పుడు మాయకు “అవ్యక్త” మని పేరు. ఆ అవ్యక్తమాయతో కూడిన బ్రహ్మచైతన్యమునకు (2) శివుడని పేరు. మాయతో సంబంధమే లేకుండ శుద్ధమైన, దూరముగనున్న మూడు పాదముల బ్రహ్మచైతన్యము (దీనికే త్రిపాచ్ఛ్రహ్మము అని పేరు).

(3) శుద్ధపరబ్రహ్మ మనబడును. ఇట్లు (1) చిచ్ఛక్తి, (2) శివుడు. (3) శుద్ధపరబ్రహ్మము అని యొకే బ్రహ్మచైతన్యము మాయయనెడు ఉపాధియొక్క భేదమువలన వేరు వేరు పేర్లతో పిలువబడును.

ఇచ్చట సూత్రసంహితలోని కొన్ని పదములకు అర్థము వ్రాయలేదు. వీలనన—అవి వేదాంతశాస్త్రము చదువుకొన్నవారికే బోధపడును

పైన వ్రాసినట్లు పరిపాకము నొందుటకు ఉన్ముఖమైన కర్మలు కాలక్రమమున పండుట కారంభించి పూర్తిగ పరిపక్వమగును. అప్పటికి ప్రళయకాలము గూడ పూర్తయగును. అట్లు ప్రళయకాలము పూర్తయగుచుండగ వెనుక చెప్పిన చిచ్ఛక్తికి జగత్తును సృష్టించవలెనను కోరిక శలుగును. జగత్తును సృష్టించ నిచ్చగలిగిన చిచ్ఛక్తికి “సంధ్య” యని పేరు గలుగును ఆ సంధ్య అంతఃపరకును తన స్వాధీనమున నున్న మాయకు స్వాతంత్ర్యమిచ్చి, ఆ మాయచేత జగత్తును సృష్టించును. ఇట్లు జగత్సృష్టికి ముందే ప్రళయకాలము జరుగుచుండగనే సంధ్యాదేవత యావిర్భవించును. ఆమెయే మాయాద్వారా బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులను, జగత్తును, సృష్టించును.

ప్రళయకాలము జరుగుచుండగ, మాయయందు వాసనారూపముగ నున్న ప్రాణీకర్మలు, మూడువిధములుగ నుండును,

(1) ఆరంభమునుండి మూడువంతుల ప్రళయకాలము గడచు వరకును అపరిపక్వకర్మలు (విమాత్రము పండినవి)

(2) నాల్గవవంతు ప్రళయకాలమారంభించుననే ఆ కర్మలు పరిపాకొన్ముఖములగును. (పండుటకు సిద్ధముగ నున్నవి యగును).

(3) ప్రళయకాలము పూర్తికాగనే కర్మలు - పరిపక్వము (పూర్తిగా పండినవి) లగును.

అందులో అపరిపక్వకర్మలకును—పరిపక్వకర్మలకును మధ్య (సంధియందు) నున్న కర్మలకు పరిపాకమునకు (పండుటకు) ఆరంభముగానున్న దశ యొకటి యున్నది గదా! ఆ మధ్యదశలో నున్న బ్రహ్మచైతన్యమే “చిచ్ఛక్తి” యని పిలువబడునుగదా! అచిచ్ఛక్తియే సంధ్యాదేవత గదా! ఇట్లు పైని వర్ణించిన సంధి దశయందుండుట చేత, సంధౌ + భవా = సంధ్యా, సంధియందున్నది. కాన “సంధ్యా”

యనబడుచున్నది. అను వ్యుత్పత్తిచేత “సంధ్య” యను పేరు ఎంతయును సముచితముగను, యుక్తియుక్తముగ నున్నది.

ఇక గాయత్రీదేవియో—పై సృష్టి ఆరంభమై సూక్ష్మసృష్టి స్థూలసృష్టి, ప్రపంచసృష్టి యిది యంతయు పూర్తియైన తర్వాత నావిర్భవించినది కాన, సంధ్యాగాయత్రులిద్దరును వ్యవహారమున వేర్వేరు.

అవ గాయత్రీమంత్రాధిదేవత యగు గాయత్రీదేవియు, సంధ్యాదేవతయు నొక్కరే యని కొందరందురు. దానిని నిరాకరించుటకు సంధ్యాగాయత్రీదేవతలయొక్క స్వరూపభేదము వివరింపబడుచున్నది,

నిరాజి సృష్టికాలినే

గాయత్రీ హ్యభిమానినీ।

చిచ్ఛక్తిరూపసంధ్యాయాః

విభిన్నైవేతి నిర్ణయః॥

171

గాయత్రీదేవత సంపూర్ణసృష్ట్యనంతరకాలమందలి స్థూలప్రపంచముయొక్క సమష్టిరూపమైన “విరాట్టు” అనెడు శరీరమునందు అభిమానము గలది “అగ్నిర్ముఖం = ఇత్యాది గాయత్రీహృదయమంత్రముచేత చెప్పబడిన విశేషణములచేత (అనగా—అగ్నిదేవత గాయత్రీదేవికి ముఖము, బ్రహ్మశిరస్సు, విష్ణువు హృదయమగును” ఈ మొదలగు వర్ణనచేత) గాయత్రీదేవికి విరాట్టై స్థూలశరీరమని తెలియుచున్నది గదా! నృసింహోత్తరతాపినీయోపనిషత్తునందు గూడ పరమాత్మయొక్క స్థూలశరీరమునకు “అగ్నిర్ముఖం = ఇత్యాది వర్ణనచేత, విడంగములు సర్దింపబడినవి. ఇంతియే గాదు—సూత సంహితయందు యజ్ఞవైభవఖండమున “గాయత్రీవిచారము” అను పేరుగల ఆరవఅధ్యాయమున పండ్రెండవ శ్లోకము నవతారికయందు శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు ఇట్లు వ్రాసిరి “కింబహునా? నామరూపాత్మకం సర్వమపి జగత్ విరాడాత్మికాయాః తస్మాదై రవయవత్వేన పరికల్పయతి” అని. అనగా=“పలుమాటలేల? నామరూపాత్మకమగు నీజగత్తంతయును మహావిరాట్పూర్వాయపిణి యగు గాయత్రీదేవియొక్క స్థూలశరీరమునకు నొక యవయవముగా కల్పింపబడుచున్నది”. అని అవతారికను వ్రాసిరి. అట్లే—అచ్చటనే నవమశ్లోకావతారికయందు గూడ నిట్లు వ్రాసిరి “అథాస్యాః

సావిత్త్యాః జపకాలే ధ్యాతవ్యం విరాడాత్మికాం మూర్తిమాహా = “జగచ్చరీరం సావిత్త్యాః” ఇతి॥ అని. సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారిట్లు వ్యాఖ్యానించిరి. “పృథివ్యాదిభూతభౌతికాత్మకం తస్యాః శ్థూలశరీరమితి॥ అనగా = ఈ గాయత్రీమంత్రమును జపించుటకు ముందు గాయత్రీదేవిని ధ్యానింపవలెను గదా! అట్లు ధ్యానించుటకు విరాట్స్వరూపిణీయగు గాయత్రీదేవియొక్క మూర్తిని చెప్పచున్నాడు” అని అవతారికయొక్క అర్థము. “జగచ్చరీరం సావిత్త్యాః” = అను మూలముయొక్క వ్యాఖ్యానమున కర్థము = పృథివ్యాదిపంచమహాభూతములును, ఆ పంచమహాభూతములవలన బుట్టిన పాంచభౌతిక వస్తువు లన్నియును, గాయత్రీదేవియొక్క శ్థూలశరీరముగా ధ్యానింపవలె నని అర్థము. కావున = గాయత్రీదేవి. శ్థూలసమష్టిరూపమైన విరాట్టునందు “ఇది నా శ్థూలశరీరము” అనెడు అభిమానము గలది

ఇక సంధ్యాదేవత యన్ననో = సృష్టికి పూర్వము ప్రళయకాలమున చిచ్చక్తిరూపముతో నావిర్భవించినది. ఇట్టిద్దరకును కాలభేదమున్నది. సంధ్యాదేవతయొక్క ధ్యేయరూపము కల్పితము. గాయత్రీదేవియొక్క రూపము వ్యాపకారిక వాస్తవికము. అనగా - వ్యాపకారికసత్యగలది. గాయత్రీ విరాడభిమానిని సంధ్యాదేవత అవ్యక్తమాయాభిమానిని. ఇంకను సంధ్యాదేవత నాశ్రయించిన మాయుడే సృష్టింపబడిన దానిలో నేకదేశమగు విరాట్టునందు అభిమానిని. ఇట్లనేక భేదము లుండుటవలన సంధ్యాదేవతకంటె గాయత్రీదేవి భిన్నమైనదే. ఇద్దరు నొక్కరు గాదు. ఇది సంధ్యాగాయత్రీదేవతలయొక్క స్వరూపభేదము.

ఇది

విద్యచ్ఛిరోమణి — సాహిత్యవిశారద — ద్విజబృందనిపేవి
సోమయాజులోపనామక వేంగటాచలశాస్త్రిచేత రచింపబడిన
పూర్ణాభిధాంతధ్వజ్యాసముపేతమగు సంధ్యాతత్వసుబోధిని
యందు ద్వితీయాధ్యాయమున సంధ్యాదేవతాస్వరూపనిరూప
ణంబను ద్వితీయభాగము

సమాప్తము.

ద్వితీయాధ్యాయము సమాప్తము.

ఓమ్ తత్ సత్

శ ప మ్

ఓ మ్

“యత్సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే”

ఇతి శ్రుతిః॥

సంధ్యా తత్వ సుబోధిని

పూర్వాభిధాన్త్రవ్యాఖ్యానముపేతము
తృతీయాధ్యాయము—ప్రథమభాగము
ఉపాసనప్రకరణము

సంధ్యాస్వరూపనిరూపణానంతరము ఉపాసనాస్వరూపము
వివరింపబడుచున్నది.

“ధ్యాయత్యర్థ ఏషః, యత్సమానప్రత్యయప్రవాహికరణమ్.
తదేవేపాసనమ్” ధ్యానమనగా “ఒకేవిధమగు జ్ఞానములను (తలం
పులను) ప్రవాహముగ చేయుట. అదియే ఉపాసనము”. అని
శ్రీశంకరభగవత్పాదులవారు చెప్పిరి. కాగా—“ఇతరజ్ఞానములు (యోచ
నలు) మధ్య మధ్య దూరకుండ నూనెధార వలె మధ్య మధ్య తెగ
కుండ ఉండెడు, ఒకేవిధమైన జ్ఞానముల ప్రవాహము ఉపాసనము.

అవ : ఇట్లు ఉపాసింపదగిన సంధ్యాదేవతయొక్క స్వరూప
మును, ఉపాసనాస్వరూపమును నిరూపించిన తర్వాత, ఇప్పుడు
ఉపాసనా భేదములను నిరూపించుట కారంభమగుచున్నది.

అహంగ్రహః ప్రతీకశ్చ-

పానవం ద్వివిధం స్మృతం॥

ప్రకృతే చ ద్విధోపాస్యా

త్వధికారానుపాధతః ॥

ఉపాసన రెండు విధములు. అహంగ్రహోపాసనమనియు, ప్రతీకోపాసనమనియును. ఎచ్చట పరమాత్మ సగుణస్వరూపుడై “సోఽహం” “ఆ పరమాత్మ నేనే” యని అహంత్యముతో ధ్యానింప బడుచున్నాడో యది అహంగ్రహోపాసనము. “సగుణపరాత్మైశ్వర్యమునకును స్వీయప్రత్యక్షైశ్వర్యమునకును, ఐక్యభావనము అహంగ్రహోపాసనము. ఉపాసనవిధివాక్యమున అహంపదము లేకపోయినను అహంపదమును చేర్చి ఉపాసనను చేయవలెను. ఇట్లే శారీరక మీమాంసాభాష్యమున చతుర్థాధ్యాయమున “అత్మేతి తూవగచ్ఛంతి. గ్రాహయంతి చ” అను సూత్రముయొక్క భాష్యమున శ్రీశంకరభగవత్పాదులవారిచేత నిర్దాంతము చేయబడినది దీనికి ఉదాహరణము సంధ్యావందనమునందలి “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” అను సంధ్యోపాసన వాక్యమే ఈ వాక్యమున అహం పదము లేదు. ఇనను “అహంపదమును చేర్చి “సోఽహమస్మి” అని యుపాసింపవలెనని బ్రహ్మసూత్రకర్తయగు వ్యాసమహర్షియే “న భిన్నాం ప్రతిపద్యేత” ఇత్యదిశ్లోకమున వ్రాసినారు. ఈ శ్లోకార్థము ఉత్తరోత్తర వివరింపబడును.

పరమాత్మవ్యతిరిక్తమైన అల్పమైన వస్తువును ఉత్కృష్ట దేవతాబుద్ధితో గాని, బ్రహ్మద్బుష్టితో గాని సంస్కరించి, యుపాసించిన యెడల అది ప్రతీకోపాసన మనబడును. ప్రతీకమనగా అవయవము. అవయవము అల్పమగు వస్తువగును.

ఉదాహరణము = “అదిత్యో బ్రహ్మేత్యుపాసీత” అదిత్యుడు పరబ్రహ్మమని యుపాసింపుడు, “మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీత” మనసు పరబ్రహ్మమవి ఉపాసింపుడు. అను వాక్యములు. ఇచ్చట అల్ప వస్తువగు అదిత్యుడు బ్రహ్మద్బుష్టిచేత సంస్కరింపబడినవాడై ఉపాసింపబడుచున్నాడు. అట్లే మనస్సు గూడ అల్పవస్తువే. బ్రహ్మద్బుష్టిచేత సంస్కరింపబడినదై యుపాసింపబడుచున్నది.

ప్రకృతమున సంధ్యావందనమున తన ఆధికారా- (యోగ్యతా) నుసారముగ అహంగ్రహోపాసనమును, ప్రతీకోపాసనమును రెండు విధములైన యుపాసనములను చేయవచ్చును.

ఎవరు ఎట్టి అధికారులు ?

శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు, నూతనసంహితావ్యాఖ్యానమున అధికారులు మూడువిధములని చెప్పి, వారి లక్షణములను వ్రాసినారు. ఎట్లనగా = త్రివిధా అధికారిణః ! ఉత్తమా మధ్యమా అధమా

శ్చేతి! తత్ర విశుద్ధసత్త్వాః, సమాహితచేతనః, ఉత్తమాః. వివేకవైరాగ్యసంపన్నా అపి రజోలేశానువృత్త్యా విక్షిప్తచేతసో మధ్యమాః. ప్రబలతరదురితప్రతిబద్ధచిత్తాః, ఔత్సుక్యమాత్రేణ ప్రవృత్తా అపి అప్రతిష్ఠితజిజ్ఞాసాః అధమా ఇతి॥

అనగా—అధికారులు ఉత్తములు మధ్యములు అధములు నని మూడు విధములు. అందు విశుద్ధసత్త్వములు, సమాహితచేతనులు ఉత్తములు. అనగా విశేషముగా శుద్ధమైన సత్త్వగుణము కలవారు. ఇచ్చట సత్త్వగుణమునందలి విశుద్ధి అనగా—భగవద్గీతయందు చెప్పబడినరీతిగ—చిరకాలము నిష్కామకర్మ ననుష్ఠించుట చేత, పాపము, క్షీణించి, రజస్తమోగుణములు పూర్తిగ క్షీణించగా—మిగిలిన సత్త్వగుణమునకు ఆ రజస్తమోగుణముల సంబంధ మేమియును లేకపోవుటయే విశుద్ధి. ఇట్టి విశుద్ధి కలిగిన తర్వాత చిత్తమునకు విక్షేపము (చాంచల్యము) కలిగించునట్టి రజోగుణము లేకపోవుటచేత చిత్తము బాహ్యవిషయములవైపు పరుగెత్తకుండ సమాహితము (నెమ్మదిగలది) అగును. ఇట్లు సమాహితమైన మనసు కలవారు ఉత్తములు. ఇట్టి ఉత్తమాధికారి అత్యంతదుర్లభుడు.

భగవద్గీతయందు చెప్పబడిన నిష్కామకర్మానుష్ఠానము చాలకాలము చేయుటచేత వివేకవైరాగ్యములు కలిగినను, రజోగుణము పూర్తిగ క్షీణించకపోవుటవలన రజోగుణలేశము కొనసాగుచుండుట చేత చిత్తవిక్షేపము (మనస్సుచెదరుట) కలుగుచుండును. ఇట్టివారు మధ్యములు. ఉత్తములకు మనస్సు స్థిరముగ నుండును. మధ్యములకు మనసు కొంచెము చంచలముగ నుండును ఇట్టిమధ్యములు దుర్లభులు కారు. కాని, విరళముగ నుందురు. ఇక మూడవ వర్గమునకు చెందినవారు. వీరి చిత్తము పూర్వజన్మమున చేసిన ప్రబలతరమైన పాపసమూహముతో నిండియుండును. ఆ పాపవాసనలు పుణ్యకర్మలను చేయుటయందు అడ్డుపడుచుండును. ఇంకను తమోగుణము కూడ నుండును. పాపపుసనులు మంచిపనులుగను, మంచి పుణ్యకర్మలు పనికిమాలిన కర్మలుగను తోచునట్లు తమోగుణము చేయును. రజోగుణము మనసును స్థిరముగ నుండనియక చెదరగొట్టుచుండును. రజస్తమోగుణముల స్వభావమది. పాపవాసన లడ్డుపెట్టుటచేత చిత్తము పుణ్యకర్మలు చేయుటయందు ప్రవర్తించనేరదు. ఎప్పుడైనను ఏపుణ్యలేశముచేత నైనను ఔత్సుక్యము (సరదా) చేత పుణ్యకర్మలను చేయుటయందు (విభగవద్గీతాశ్రవ

ణమునందైనను) ప్రవర్తించినను, ఆ ప్రవర్తనమాత్రముచేతనే ఆ కాస్త పుణ్యము క్షీణించి పోగా-అస్థిరచిత్తులై యాపనినుండి విరమించెదరు. ఇట్టి వారు అధమాధికారులు.

ద్విజుడు ఈ లక్షణములచేత తన అధికారమును (యోగ్యతను) తెలిసికొని, ఆ అధికారానుసారము, ప్రతీకోపాసనమునో అహంగ్రహాపాసనమునో చేయవలెను, ఏ అధికారి యేయుపాసన చేయవలెనో సంధ్యోపాసనాస్వరూపనిరూపణానంతరము వివరింపబడును.

అవ : సంధ్యోపాసనాస్వరూపము వివరింపబడుచున్నది.

వామరూపైః కాలభిన్నై

ర్యుక్తా సంధ్యా త్రిధా మతా।

సంధ్యా హి తాదృశీ బ్రహ్మ

సాహమస్మీతి భావయేత్।

19।

అర్థము. ప్రాతర్మధ్యాహ్నసాయంసంధ్యలయందు సంధ్యాదేవతకు వేర్వేరు రూపములు, వేర్వేరు రంగులు, వేర్వేరు పేర్లు వేర్వేరు వాహనములు మొదలైనవి కూడ కలవు.

ఈ విషయమున అత్రిమహర్షి.

“గాయత్రీ నామ పూర్వాహ్నే సావిత్రీ మధ్యమే దినే,।

సరస్వతీ తు సాయాహ్నే, సైవ సంధ్యా త్రిధా మతా॥

గాయత్రీ తు భవేద్రక్తా సావిత్రీ శుక్లవర్ణికా।

సరస్వతీ తథా కృష్ణా ఉపాస్యా వర్ణభేదతః॥

గాయత్రీ బ్రహ్మరూపా తు సావిత్రీ రుద్రరూపిణీ।

సరస్వతీ విష్ణురూపా ఉపాస్యా రూపభేదతః॥” అని.

గౌతమధర్మశాస్త్రమున ఐదారధ్యాయములందు సంధ్యాదేవత యొక్క మూడు సంధ్యలయందలి మూడు విధములైన రూపములును పూర్తి వివరములతో వ్రాయబడినవి. ఆ శ్లోకములను వెను వెంటనే వ్రాయుచున్నాను.

గౌతమధర్మశాస్త్రమునందలి త్రివిధసంధ్యారూప వర్ణనము

ప్రాధున

“అచమ్యైవ తతస్తిష్ఠన్ ధ్యాయేత్సంధ్యాం సమాహితః।
రక్తస్రగ్వసనాం రక్తాం, రక్తాలంకారభూషితామ్॥
హంసాసనసమాసీనాం యజ్ఞసూత్రసులక్షణాం।
చతుర్భుజాం చతుర్వక్త్రాం, లోచనాష్టకభూషితామ్॥
అక్షస్రక్కరకౌ దక్షే పుస్తం దండం చ వామయోః।
దధానాం సంస్మరేత్సంధ్యాం భానుమండల మధ్యగాం॥
గాయత్రీనామవిఖ్యాతాం ద్విజానాం సౌఖ్యదాయినీమ్॥”

మధ్యాహ్నమున

వృషాసనసమారూఢాం, గజచర్మవిభూషితాం।
శుద్ధస్ఫటికసంకాశాం, శార్దూలాజినవాసినీమ్॥
అర్ధచంద్రజటాజూటాం, త్రినేత్రాం చ చతుర్భుజాం।
త్రిశూలాక్షస్రజౌ దక్షే వామే డమరుదానకే॥
పంచాస్యాం మధ్యమే త్వహ్నేః, సావిత్రిం సంస్మరేద్ద్విజః॥

సాయంకాలమున

తార్క్ష్యాసనసమాసీనాం పీతవస్త్రసుభూషితాం।
నీలవర్ణాం శంఖచక్రగదాపద్మచతుర్భుజామ్॥
సరస్వతీం విష్ణురూపాం కిరీటాభరణైర్యుతాం।
సాయంసంధ్యాం స్మరేదేవమనస్తమితభాస్కరే॥

అచ్చటనే సంధ్యేపాసన విషయమున =

“ప్రాగగ్రేషు తతః స్థిత్యా దర్భేషు సుసమాహితః।
ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా, ధ్యాయేత్సంధ్యామితి శ్రుతిః।
తత్ర స్థలే వందనం తు తాం ధ్యాయేత్సుసమాహితః॥
తావతైవ తు సాకల్యం భవత్యేవ న సంశయః॥” అని.

అత్రిమహర్షివచనమున పేరు, రంగు, రూపమును, మూడంశములే యున్నవి. గౌతముల వర్ణనయందన్ని యంశములున్నవి. పరస్పరవిరోధము లేదు. కావున ఇద్దరి వర్ణనములను ఏకముచేసి అర్థమును వ్రాయుదును.

ప్రాధున

హంసవాహనము, బ్రహ్మరూపము, రక్త (పిఱ్ఱని) వర్ణము, రక్తవస్త్రము రక్తమాల్యవిభూషణములు, కిరీటములతో కూడిన నాలుగు ముఖములు, కుడి పైచేయి మొదలు సవ్యముగ జపమాల, పుస్తకము. దండము, కమండలములను ధరించు నాలుగు భుజములు, జందెము, గాయత్రీ నామధేయము, గలిగి సూర్యమండలము మధ్యనుండు ప్రాతస్సంధ్యాదేవిని ధ్యానింపవలెను.

మధ్యాహ్నమున

వృషభవాహనము, ఐదుముఖములు కల శివరూపము, తెల్లని రంగు, తెల్లనివస్త్రము, శుక్లమాల్యవిభూషణములు, అర్ధచంద్రాలంకృతజటాజూటము మూడేసికన్నులు గల ఐదు ముఖములు, కుడి పైచేయి మొదలు సవ్యముగ త్రిశూలము, డమరుకము, దానముద్ర, అక్షమాలలను ధరించిన నాలుగు భుజములు, గజచర్మోత్తరీయము, పులితోలు వస్త్రము, సావిత్రినామధేయము గలిగి, సూర్యమండలమందుండు మధ్యాహ్నసంధ్యాదేవిని ధ్యానింపవలెను.

సాయంకాలమున

గరుడవాహనము, విష్ణురూపము, నీలవర్ణము, పసుపురంగు వస్త్రము, నీలమాల్యవిభూషణములు, ఎడమ పైచేయి మొదలు కుడి వైపుగ శంఖచక్రగదాపద్మములను ధరించు నాలుగు భుజములు, కిరీటభూషితశిరస్సు, వనమాలతో కూడి యున్న సరస్వతీనామధేయము గలదై సాయంసంధ్యాదేవి సూర్యమండలమునందు ఉండును. ఆమెను ధ్యానింపవలెను.

తూర్పుకొనలు గల దర్బలమీద నిలబడి, మూడు ప్రాణాయామములను చేసి, నెమ్మదియైన మనసు గలవాడై సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెను. అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

అని గౌతములవారు చెప్పుచున్నారు.

మహాతపశ్శాలురగు అత్రిగౌతమమహర్షులు ధ్యానింపదగిన సంధ్యాదేవతారూపమును ఒకే విధముగ వర్ణించిరి. ఇట్టి సంధ్యాదేవతామూర్తి ఉపాసకునిచేత కల్పితమైనది. గాయత్రీదేవియొక్క మూర్తి మాత్రము భక్తులకభీష్టపరదానముకొరకు శ్రీసాంఖ్యాయనమహర్షిచేత మహాతపస్సు చేసి ప్రార్థింపబడినదై, గాయత్రీదేవి యతని పుత్రియై ఐదుముఖములు పదిచేతులతో విరాజమానయై స్వయముగ నావిర్భవించినది. ఇట్లు రెండు రూపములకును భేదము

“సంధ్యావందన”మని లోకమున బహుళవ్యవహారముండుట చేతను, వందనశబ్దమునకు లోకమున నమస్కారార్థము ప్రసిద్ధమగుట చేతను, సందేహము రాగా—నమస్కారార్థము కాదని, ఉపాసనాప్రకరణానుకూలమైన యర్థము చెప్పబడుచున్నది. “తత్ర స్థలే వందనం తు తాం ధ్యాయేత్సుసమాహితః” అని. అస్థలమున వందనశబ్దార్థ మేమనగా—మిక్కిలి నెమ్మదియైన మనసు గలవాడై ఆ సంధ్యాదేవతను ధ్యానించుటయే యని” అని అర్థము.

అనగా—వందనశబ్దమునకు ఈ సందర్భములో ధ్యానమనియే అర్థము.

శ్రీలలితాసహస్రనామభాష్యమున శ్రీభాస్కరరాయలవారు గూడ “సంధ్యావందనపదవాచ్యం == అభేదభావనం” అని వ్రాయుచు వందనశబ్దమునకు ధ్యానమే అర్థమని వ్రాసిరి “ఇట్లే = “సంధ్యా హి సూర్యగం బ్రహ్మ వందనం తదుపాసనం” అని యొక స్మృతి యందు స్పష్టముగ నీ అర్థమే వ్రాయబడినది,

“బ్రాహ్మణో విద్వాన్ సకలం భద్రమశ్నుతే” ఈ యుపాసనా మంత్రార్థమును తెలిసికొని సంధ్యోపాసనమును చేసిన ద్విజుడు, సంపూర్ణమైన మోక్షఫలమును పొందును” అను తైత్తిరీయబ్రాహ్మణమునందలి వాక్యముయొక్క అర్థమును “తాపతైవ తు సాకల్యం భవత్యేవ న సంశయః” అను గౌతమధర్మశాస్త్రవచనము జ్ఞాపకపరచుచు మోక్షఫలమును పొందుటలో ఉపాసకుని సందేహమును పోగొట్టుచున్నది. ఇట్లే “శుచిర్వాప్యశుచిర్వా యః=బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే=నాత్ర సంశయః” అను విష్ణువచనము గూడ మోక్షరూపఫల ఫలమున సందేహమును పోగొట్టుచున్నది

“బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మస్యేతి” అను శ్రుతి సంధ్యోపాసకునకు మోక్షఫలమును చెప్పుచున్నది. “స సంశయః” “నాత్ర సంశయః” అను స్మృతివచనములు శ్రుతిననుసరించుచున్నవై సందేహపడువాని యొక్క సందేహమును నివారించుచున్నవి.

ఈ విధముగ శ్రుతిస్మృతులు సంధ్యోపాసనమును, దాని మోక్ష ఫలమును గొంతెత్తి గట్టిగా ఉద్ఘోషించుచుండగ చాలమంది విన నొల్లకున్నారు.

అహ! కాలమహిమ! సర్వజగజ్జనని అగు శ్రీసంధ్యాదేవి యవ్యాజకరుణచేత ద్విజులందరకును శ్రద్ధను కలిగించుగాక! ద్విజులందరును శ్రద్ధతో యథోక్తముగ సంధ్యాదేవిని ఉపాసెందురు గాత! ఉపాసనాపూర్ణఫలమును పొందెదరు గాత!

ఇట్లు మూల శ్లోకపూర్వార్థముచేత ధ్యానింపదగిన సంధ్యాదేవతా రూపమును వివరించి, ఉత్తరార్థముచేత తదుపాసనస్వరూపము చెప్పబడుచున్నది.

తాదృశీ=శ్లోకమున పూర్వార్థముచేత వర్ణింపబడిన వర్ణరూప నామములతో గూడిన, సంధ్యా—ఆదిత్యమండలాంతర్వర్తి—ఆదిత్య జీవప్రేరకమగు చిచ్ఛక్తిరూపిణీయగు సంధ్య, బ్రహ్మ=సత్య జ్ఞానానంతమైన పరబ్రహ్మమే. అని తొలుత చెప్పబడిన రూపవర్ణనా మాదులతోకూడిన సంధ్యాదేవతను “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” అనుమంత్రముతో పరబ్రహ్మైభిన్నముగ ధ్యానింపవలెను. తర్వాత, సా=ముందు పరబ్రహ్మైభిన్నముగ భావింపబడిన ఆ సంధ్యాదేవత, అహమస్మి=నేనే యగుచున్నాను. ఇతి భావయేత్=అని అభేదముగ ధ్యానింపవలెను. ఉపాసంపవలెను.

ఉపాసనావాక్యముయొక్క అర్థమును ముందు తెలిసికొనవలసి యున్నది.

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ + సా + అహమస్మి” ఇది యుపాసనా వాక్యము.

“అసా + ఆదిత్యః + బ్రహ్మ + సా + అహం + అస్మి” అని పద చ్ఛేదము.

“అసా” పదము నటుంచి. ముందు ఆదిత్యపదముయొక్క అర్థమును విచారించుము. ఆదిత్యశబ్దమునకు మూడర్థములు కలవు.

(1) ఆదిత్యమండలము, (2) ఆదిత్యమండలమునందు (ఇది నామండలమనెడు) అభిమానముగల జీవుడగు సూర్యుడు. మన స్థూలశరీరమునందు “ఇది నా శరీరము” అను అభిమానము మన జీవునకున్నట్లే. జీవుడగు సూర్యునకు గూడ తన మండలమునందు “ఇది నా మండలము” అను అభిమానముండును. కాన జీవుడగు సూర్యుడు రెండవ అర్థము, (3) మూడవది. ఆ జీవుని ప్రేరేపించు బ్రహ్మచైతన్యము. అందరి జీవులనున్న, లోపలను అంతర్యామియై యున్న బ్రహ్మచైతన్యమే ప్రేరేపించుచున్నది. కాని లోకములో సాధారణముగ పైకి కనబడుచున్న శరీరము, లోపలనున్న జీవుడు ఈ రెండింటినే గుర్తించి అర్థముగ జెప్పుకొనుట వాడుక. లోపలనున్న బ్రహ్మచైతన్యము గురించి సామాన్యులకు తెలియదు. కాని వేదాంతశాస్త్రవిచారము చేయునప్పుడు లోపలనున్న బ్రహ్మచైతన్యమును మూడవ అర్థముగ తీసికొనవలెను. ప్రస్తుతమున ఆదిత్యపదమునకు మండలము గాని, తదభిమానియగు జీవుడగు సూర్యుడు గాని అర్థముగా చెప్ప వీలులేదు ఏల? ఆదిత్యపదము తర్వాత బ్రహ్మపదమున్నది గదా! దాని అర్థము పరబ్రహ్మము. కావున ఆదిత్యుడు-పరబ్రహ్మము అను రెండింటికి ఐక్యము ఎట్లు చెప్పగలము? ఆదిత్యమండలము గాని, ఆదిత్యజీవుడుగాని పరబ్రహ్మము కాదు గదా! మండలము, జీవుడును మిథ్యావస్తువులు. పరబ్రహ్మము సత్యమైనది చైతన్యరూపమైనది. రెండింటికిని ఐక్యము కుదురదు అట్లయిన నేమి చేయవలెను? ఇట్లు చేయవలెను.

ఆదిత్యశబ్దమునకర్థమైన మూడు భాగములలో, తొలి రెండు భాగములను విడిచిపెట్టి మూడవభాగమగు బ్రహ్మచైతన్యమును మాత్రము అర్థముగ చెప్పవలెను మూడవ భాగము బ్రహ్మచైతన్యమే కావున రెండింటికి ఐక్యము కుదురును. సందేహము లేదు, ఈ విధముగ నచ్చటచ్చట అర్థమును చెప్పుట శాస్త్రమునను, లోకమునను వేదమునందును గలదు, దీనికి భాగలక్షణ (లేక జహదజహల్లక్షణ) అని శాస్త్రమున పేరు. ఆదిత్యశబ్దమునకు అర్థమైన బ్రహ్మచైతన్యము సంధ్యయే “సంధ్యా హి సూర్యగం బ్రహ్మ” అని వ్యాసులవారు చెప్పిరి గదా! కావున ఆదిత్యశబ్దమునకు ఆదిత్యమండలాంతర్యామియైనదియు, ఆదిత్యజీవప్రేరకమైన బ్రహ్మచైతన్యరూపిణియగు

సంధ్యయే పై భాగలక్షణచేత అర్థమగుచున్నది. అట్టి సంధ్యయు పర బ్రహ్మచైతన్యమున్నూ ఒక్కటియే గదా! రెండింటికిని ఐక్యము కుదురును. ఇంతవరకు సరిపడినది. ఇంకొక్క విషయమును తెలిసికొనవలసియున్నది.

ఆదిత్యమండలమందున్న బ్రహ్మచైతన్యము నిర్గుణము, నిరాకారము. దానిని అధ్యాత్మ సంస్కారము లేని మనసుగల మనమెట్లు ధ్యానింపగలము? ధ్యానింపలేము. అందువలన కృపానిధులగు మహర్షులు ఆ చైతన్యమునకు నామరూపములను కల్పించిరి. ఆ కల్పించిన నామరూపములతో నున్న చైతన్యమును మనము ధ్యానింపగలము.

ఆ నామరూపము లెట్టివి? అత్రిమహర్షియును గౌతమమహర్షియును ఆ నామరూపములను వివరించినారు. ఆ బ్రహ్మచైతన్యమునకు మూడు సంధ్యలందును మూడు వేర్వేరు రూపములను వేర్వేరు నామములను వర్ణములను వాహనములను గూడ చెప్పిరి. ఈ వివరములను 84, 85, 86 వ పుటలయందు చూచునది. అన్నింటితో కూడిన బ్రహ్మరుద్రవిష్ణురూపములతో, ఆదిత్యమండలాంతర్యామియగు బ్రహ్మచైతన్యమును ధ్యానింపవలెను. ఇప్పుడు “అసౌ” శబ్దమున కర్థమును వ్రాసెదను.

“అసౌ = వెనుక వర్ణింపబడిన వర్ణరూపనామవాహనములతో గూడిన” అని అర్థము. వీలననిన—శ్రీమాధవాచార్యులవారు “ఉద్యంతమస్తం యంత” మను బ్రాహ్మణ భాగమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు, “యథోక్తనామాదిభిః ధ్యేయం” అని “అసౌ” శబ్దమునకు అర్థమును వ్రాసిరి. అనగా—అత్రిగౌతములు వర్ణించిన నామరూపములతో ధ్యానింపదగిన”దని అర్థము, ఆదిత్యః = సంధ్యాదేవత, బ్రహ్మ = పర బ్రహ్మస్వరూపమే అని ముందు, సంధ్యాపరబ్రహ్మములకు ఆభేద ధ్యానమును చేయవలెను. తర్వాత = “సౌ హమస్మి” = సౌ = పర బ్రహ్మైభిన్నమైన ఆ సంధ్యాదేవత, అహం = నేను, అస్మి = అగుచున్నాను, అని రెండవది, ముఖ్యమైనదగు ధ్యానమును చేయవలెను.

ఇంతవరకు మంత్రములోని పదముల అర్థము విడివిడిగ బోధపడుటకొరకు వ్రాయబడినది. ఇక ఉపాసనము (ధ్యానము) ఏ యాకారములో నుండవలెనో ఆ యుపాసనాకారమును వ్రాసెదను. 19వ శ్లోకమున మొదటి రెండు పాదములును అసౌ పదమునకర్థము.

మూడవ పాదము “ఆదిత్యో బ్రహ్మ” అను దాని అర్థము. నాలవ పాదము “అహంగ్రహోపాసనము”.

॥ ఉపాసనాకారనిరూపణము ॥

ప్రాధున

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ + సాఽహమస్మి” అని.

అనగా దీని అర్థము

ఆదిత్యమండలాంతర్యామి, ఆదిత్యజీవప్రేరక, హంసవాహన, బ్రహ్మరూప (రక్తవర్ణ-రక్తవస్త్ర-రక్తమాల్యవిభూషణ-సకిరీట చతుర్ముఖ-అక్షమాలా-పుస్తక, - దండకమండలుధర - చతుర్భుజ-చతుర్ముఖ-బ్రహ్మరూప) గాయత్రీనామక - సంధ్యా=(సత్యజ్ఞానానంతం త్రిపాత్పరం) బ్రహ్మ॥ సాఽహమస్మి=(తాదృశపరబ్రహ్మభిన్న) సంధ్యాఽహమస్మి” అని.

మధ్యాహ్నమున

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ + సాఽహమస్మి”

దీని అర్థము

ఆదిత్యమండలాంతర్యామి ఆదిత్యజీవప్రేరక-వృషభవాహన రుద్రరూప (శుక్లవర్ణ-శుక్లవస్త్ర, శుక్లమాల్యవిభూషణ-గజచర్మవిభూషిత-వ్యాఘ్రచర్మధర-త్రినేత్రపంచముఖ-అర్ధేందుశేఖర జటాజూట ధర-త్రిశూల-డమరుక-దానముద్రా - జపమాలా - ధర-చతుర్భుజ-రుద్రరూప) సావిత్రినామక-సంధ్యా = (సత్యజ్ఞానానంతం త్రిపాత్ పరం) బ్రహ్మ॥ సాఽహమస్మి=(తాదృశ - త్రిపాత్పరబ్రహ్మభిన్న) సంధ్యాఽహమస్మి” అని.

సాయంసంధ్యోపాసనాకారము

అసావాదిత్యో బ్రహ్మ + సాఽహమస్మి॥

దీని యర్థము

ఆదిత్యమండలాంతర్యామి, ఆదిత్యజీవప్రేరక-గరుడవాహన-విష్ణురూప (నీలవర్ణ-పీతవస్త్ర. నీలమాల్యవిభూషణ-శంఖచక్ర

గదాపద్మధర, చతుర్భుజ—వనమాలాకిరీటాదిభూషిత—విష్ణురూప) సరస్వతీనామక—సంధ్యా (సత్యజ్ఞానానంతం త్రిపాత్పరం, బ్రహ్మ॥ సాఽహమస్మి (తాదృశపరబ్రహ్మైభిన్న) సంధ్యాఽహమస్మి॥ అని.

ఇచ్చట కుండలీకృతమైన (బ్రాకెట్లలోనున్న) భాగములు ఉపాసనాకారములో ప్రవేశింపవు. కాని—ఉపాసన (ధ్యానము)లో “బ్రహ్మరూప” “రుద్రరూప” “విష్ణురూప” అనే పదములను తలచునపుడు ఆకుండలులలోనున్న విశేషణములతో కూడ నారూపములు తోచవలె నను నభిప్రాయముతో కుండలులలో ఆ విశేషణములు వ్రాయబడినవి. తర్వాత “బ్రహ్మ” పదమును తలచగనే బ్రహ్మమందు సత్యత్వ—జ్ఞానత్వ—అనంతత్వ ధర్మములు తోచుటకొరకును, సాఽహమస్మి” అను నప్పుడు “సా” అను పదముచేత పూర్వము పరబ్రహ్మైభిన్నముగ భావింపబడిన సంధ్యాదేవతను గ్రహింపవలెననిన్ని, కుండలులలో ఆయా విశేషణములు చుట్టబడినవి. కావున కుండలీకృతభాగములను విడిచి మిగిలిన భాగము ఉపాసనాకారమున నుండవలెను.

ప్రాతస్సంధ్యోపాసనవాక్యార్థము

ఆదిత్యమండలమునందు చాల లోపలనుండుచు ఆదిత్య (సూర్యునియొక్క) జీవుని ప్రవర్తింపజేయుచు—హంసవాహనము మీద, (ఎఱ్ఱని రంగు గలిగి, ఎఱ్ఱని చిర రవికెను ధరించి, కిరీటములు ధరించిన నాల్గు ముఖములు గలిగి, జపమాల పుస్తకము డండకమండలములను నాల్గు చేతులతో ధరించిన) చతుర్భుజ బ్రహ్మరూపముతో నున్న, గాయత్రి యను పేరు గల సంధ్యాదేవత, (సత్యమై, జ్ఞానస్వరూపమై, అనంతమైన త్రిపాత్) పరబ్రహ్మమే. అట్లు త్రిపాత్పరబ్రహ్మ-అభిన్నమైన యా సంధ్యాదేవత, నేను, అగుచున్నాను, అని యర్థము.

మధ్యాహ్నసంధ్యోపాసనవాక్యముయొక్క అర్థము.

ఆదిత్యమండలమునందు, చాల లోపలనుండుచు, ఆదిత్య జీవుని ప్రవర్తింపజేయుచు, తెల్లని వృషభవాహనము మీద తెల్లని రంగు గలిగి, తెల్లనిచీరను, రవికెను ధరించి, మూడేని నేత్రములు గల ఐదు ముఖములు గలిగి, జటాజూటములందు అర్థచంద్రుని

గలిగి, త్రిశూలమును ఉడుకును, దానముద్రను, జపమాలను నాలుగుచేతులతో ధరించి, పులితోలును కట్టిన) రుద్రరూపముతో నున్న సావిత్రి యను పేరు గల సంధ్యాదేవత (సత్యమై, జ్ఞానరూపమై. యనంతమైన త్రిపాత్) పరబ్రహ్మమే". అట్లు త్రిపాత్పుర బ్రహ్మ-అభిన్నమైన యా సంధ్యాదేవత నేను అగుచున్నాను అని యర్థము.

సాయంసంధ్యోపాసనవాక్యముయొక్క అర్థము.

ఆదిత్యమండలమునందు, చాల లోపల నుండుచు, ఆదిత్య జీవుని ప్రవర్తింపజేయుచు, గరుడవాహనము మీద (నీలము రంగు గలిగి, పసుపుపచ్చని చీర రవికెలను ధరించి, శంఖచక్రగదాపద్మములను నాల్గు చేతులతో ధరించిన) విష్ణురూపముతోనున్న సరస్వతి యను పేరు గల సంధ్యాదేవత—(సత్యమై, జ్ఞానరూపమై యనంతమైన త్రిపాత్) పరబ్రహ్మమే". అట్లు త్రిపాత్పురబ్రహ్మ-అభిన్నమైన సంధ్యాదేవత నేను, అగుచున్నాను. అని యర్థము.

సూర్యమండలములోపల నున్న ఈ సంధ్యాదేవతను తన కెదురుగ కోటిసూర్యప్రకాశమానమై ప్రత్యక్షముగ ఉన్నట్లు ధ్యానింపవలెను. ఇట్టి రూపమును ధ్యానము చేయలేని మందుడు "ఆదిత్యమండలమునందున్న సంధ్యాదేవత—పరబ్రహ్మమే అట్టి సంధ్యాదేవత నేను" అని అర్థమును తలంచుచునైనను ధ్యానింపవలెను.

"న భిన్నాం ప్రతిపద్యేత" = ఇత్యాది వ్యాసస్మృతిశ్లోకమునందులి నాల్గవ పాదమున "విధినా యేన కేనచిత్" అని యున్నది. దాని యర్థము "యేన కేనచిత్ విధినా = సగుణోపాసనవిధానముచే గాని, లేక నిర్గుణోపాసనవిధానముచే గాని, ఉపాసకుని యోగ్యతానుసారముగ ఉపాసింపవలెనని యర్థము. కాగా— శ్రీమాధవాచార్యులవారు మధ్యమాధికారులకొరకు అత్రిగౌతములు చెప్పినట్లు బ్రహ్మరుద్ర విష్ణురూపములతో సంధ్యాదేవతను సగుణముగ ధ్యానింపవలెనని పరాశరమాధవీయమున నూచించిరి. శ్రీభాస్కరరాయలువారు శ్రీలలితాసహస్రనామభాష్యమున "ఆదిత్యావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య స్వావచ్ఛిన్నచైతన్యేన సహ అభేదభావనారూపం" అని వర్ణించుటచేత కేవల నిర్గుణనిరాకారచైతన్యములకే అభేదధ్యానమును చెప్పుటవలన వారు నిర్గుణసంధ్యోపాసనమును నూచించిరి

ఇట్లు సగుణము నిర్గుణము అను ఉభయవిధసంధ్యోపాసనములును వర్ణింపబడినవి. ఈ పై రెండు ఉపాసనములును ఆదిత్యోపాధికబ్రహ్మోపాసనములు. ఇక నిరుపాధికశుద్ధబ్రహ్మోపాసనమును ఓంకారముచేత చేయవలెను.

అందువలన పెద్దలు “ఓమిత్యేకాక్షరా”నువాకము ద్వారా ఓంకారసాధనముతో ప్రణవార్థమగు అఖండ-నిర్గుణ-నిరుపాధిక-శుద్ధపరబ్రహ్మోపాసనమును కూడ సంధ్యాకాలమున చేయవలెనని ఏర్పరచిరి, ఇది సంధ్యోపాసనము కాదు. ఓంకారము నుచ్చరించుచు తదర్థమగు సర్వవ్యాపకాఖండ-శుద్ధ - నిర్గుణ - పరబ్రహ్మమును నృసింహోత్తరతాపినీయోపనిషత్తునందును శ్రీవిద్యారణ్యకృతవార్తకసారమునందును చెప్పబడిన విధముగ ధ్యానింపవలెను. దీనిని ఉత్తమాధికారులు నిర్గుణోపాసనముగను, మధ్యమాధికారులు ప్రతికోపాసనముగను ఉపాసింపవలెను. ఈవిషయము ముందు పుటలలో వివరింపబడును.

పై వ్యాసస్మృతివచనమునందున్న గాయత్రీపదమును బట్టి ఇది గాయత్రీదేవిని గూర్చి చెప్పినదని యనుకొనరాదు. ఏలనన—ఇది ఉపాసనప్రకరణము. ఈ శ్లోకమున ఉపాసన చెప్పబడినది. సంధ్యావందనమున గాయత్రికి జపమే కాని యుపాసన లేదు. ఇక—సంధ్యాదేవతకు ప్రాతఃకాలమున “గాయత్రి” యను పేరు గలదు. అందువలన వ్యాసులవారు గాయత్రి యను పేరు గల ప్రాతఃసంధ్యాదేవతయొక్క ఉపాసనను గూర్చి ఈ శ్లోకమును వ్రాసిరి. కాన, గాయత్రీశబ్దమునకు గాయత్రి యను పేరు గల ప్రాతఃసంధ్యాదేవతయని యర్థమును చెప్పకొనవలయును వీరమిత్రోదయగ్రంథమున శ్రీమిత్రమిశ్రులవారు సంధ్యోపాసనశబ్దముయొక్క అర్థమును గూర్చి చర్చించుచు, ఈ శ్లోకమునే యుదహరించి, యిది సంధ్యాదేవతను గూర్చియే, యని చెప్పినారు. ఇట్లు సంధ్యాదేవత వేరు, గాయత్రీదేవత వేరు అని, నిర్ణయించుటయు నైనది.

ఒకానొక వేదాంతపండితవరేణ్యు డిట్లనియెను.

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యను వాక్యము—ప్రతికోపాసనవాక్యమే కాని, అహంగ్రహోపాసనవాక్యము కాదు. ఏలనన—ఈ

వాక్యమున ప్రత్యక్షైచ్చితన్యబోధకములగు అహమాదిపదములు లేవు గాన. యని.

ఈ మాటలు నేరచించిన సంస్కృతసంధ్యాతత్వసుబోధినీ గ్రంథమందలి “ఉద్యంతమస్తంయంత”మిత్యాదితైత్తరీయబ్రాహ్మణ భాగమునకు సర్వతంత్రస్వతంత్రులును. వేదభాష్యకర్తలును నగు శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారి వ్యాఖ్యానమును పరిశీలింపమిచేత గలిగిన భ్రాంతివలన అనిన మాటలుగాన నిరసింపదగినవే.

ఎట్లనగా—శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు “ఉద్యంతమస్తంయంతమాదిత్యమభిధ్యాయన్ = అను చోటనున్న ఆదిత్యం” అను పదమునకు “యథోక్తనామాదిభిః ధ్యేయం సంధ్యాపదవాచ్యమాదిత్యం బ్రహ్మేతి ధ్యాయన్” అనివ్యాఖ్యానించిరి. దాని యర్థమిది, “యథోక్తనామాదిభిః ధ్యేయం” అనగా—అత్రిమహర్షి చెప్పినట్లు వేరు వేరు (రక్తాది) వర్ణములతోను, వేరువేరు (బ్రహ్మాది) రూపములతోను అక్షేపేరు వేరు వేరు గాయత్రి మొదలగు నామములతోను కూడుకొని యున్నట్లుగ ధ్యానింపదగినట్టియు నని యర్థము. ఇక “సంధ్యాపదవాచ్యం ఆదిత్యం” అనగా—సంధ్యాపదమునకు వాచ్యార్థమైన ఆదిత్యుని” అని యర్థము. అనగా నేమి? ఇట్లు. ఆదిత్యపదమునకు (1) ఆదిత్యమండలము (2) ఆదిత్యమండలాభిమానియగు జీవుడు (3) ఆ జీవప్రేరకమైన బ్రహ్మచైతన్యము” అని మూడర్థములున్నవి, ఈ మూడింటిలో మూడవదగు ఆదిత్యజీవప్రేరకమగు బ్రహ్మచైతన్యము సంధ్యాపదమునకు వాచ్యార్థము. ఎట్లనగా—బ్రహ్మవిద్వరేణ్యులును, బ్రహ్మసూత్రకర్తలునగు శ్రీవేదవ్యాసభట్టారకులు తమ స్మృతియందు సంధ్యాస్వరూపమును గూర్చి యిట్లు వ్రాసిరి. “సంధ్యా హి సూర్యగం బ్రహ్మ సంధ్యానాదవిభాగతః” అని. అనగా—సూర్యమండలాంతర్యామి, సూర్యజీవప్రేరకమగు బ్రహ్మచైతన్యము సంధ్యాపదమునకర్థము. ఆ బ్రహ్మచైతన్యమునకేల సంధ్యానామము పెట్టబడెను? అనగా—అవి కైచ్చభాగతః—ఉపాసకుడు తనప్రత్యక్షైచ్చితన్యమును సూర్యజీవప్రేరక బ్రహ్మచైతన్యమును అభేదబుద్ధితో, సంధ్యానాత్—చక్కగ ధ్యానము చేయును గనుక “సమ్యక్ + ధ్యేయా = సంధ్యా—“చక్కగ ధ్యానింపదగినది గాన సంధ్య యను పేరు పెట్టబడినది యని, సంధ్యాపదమున కర్థము వ్రాసిరి.

కావున వ్యాసభట్టారకుల నిర్వచనప్రకారము సంధ్యాపద వాచ్యార్థము సూర్యమండలాంతర్యామి. సూర్యజీవప్రేరకమగుబ్రహ్మ

చైతన్యమే. కాగా ఆ యాదిత్యపదమునకు భాగలక్షణచేత ఆదిత్య మండలము ఆదిత్యజీవుడు అను రెండర్థములను విడిచిపెట్టి మూడవయర్థమగు బ్రహ్మచైతన్యమునే తీసికొనవలెను. కాగా—అట్టి బ్రహ్మచైతన్యమునకును మంత్రమునందలి బ్రహ్మపదమునకర్థమైన బ్రహ్మచైతన్యమునకును అభేదము సరిపోవును.

ఇచ్చట ఆదిత్యపదముయొక్క అర్థమగు బ్రహ్మచైతన్యము ప్రతీకము ఎంతమాత్రము కాదు గదా! కావున నిది ప్రతీకొపాసనమని యెట్లు చెప్పనొప్పును? ఎవ్వరికిని చెప్పశక్యము గాదు.

ఇంకనూ ఆదిత్యమండలాంతర్యామియగు ఆ బ్రహ్మచైతన్యము అత్రిమహర్షిచేత వర్ణింపబడిన వర్ణరూపనామములతో కూడుకొని యున్నట్లు ధ్యానింపవలెనని యుండుటవలన ఆ బ్రహ్మచైతన్యమును సగుణముగ ధ్యానింపవలెనని యర్థమగుచున్నది. కాన “సగుణ పరాకైచ్చతన్యమునకును స్వీయప్రత్యకైచ్చతన్యమునకును ఐక్యభావ నము అహంగ్రహూపాసన మగుటవలన ఉపాసనావాక్యమున అహం పదము లేకపోవుట దోషము కాదు. అచ్చట అహంపదమును చేర్చి యుపాసన చేయవలెను. అట్లే శారీరకమీమాంసాభాష్యమున చతుర్థా ధ్యాయమున “ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ॥అనునూత్ర భాష్యమున శ్రీశంకరభగవత్పాదులవారిచేత సిద్ధాంతము చేయబడి నది. ఈ యభిప్రాయముతోనే శ్రీవ్యాసభట్టారకులు తమస్మృతియందు ఈ సంధ్యోపాసనము నుద్దేశించియే “న భిన్నాంప్రతిపద్యేత గాయత్రీం బ్రహ్మణా సహస్రాహమస్మిన్మయపాసిత విధినా యేన కేనచిత్” అని అహంపదమును చేర్చి దీనిని అహంగ్రహూపాసనముగ చేసిరి కాన “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యనునది అహంగ్రహూపాసనమే కాని ప్రతీకొపాసనము కాదు. కాదు, కాదు.

ఇచ్చట “ఉద్యంతమస్తం యంతమాదిత్యం=అను తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణశ్రుతిచేతను. “అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి యద్ధ్యానం=“అను స్మృతిరత్నమహౌదధివచనముచేతనున్న “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” అను మంత్రముమాత్రము సంధ్యోపాసనకు విధింపబడినదై లభ్యమగు చున్నది. కాని అంతమాత్రమే ఉపాసనాకారము కాదు. ఈ మంత్రము ఉపాసనాకారముయొక్క పూర్వార్థము మాత్రమే. ఈ యుపాసన అహంగ్రహూపాసన యగుటచేత ఉత్తరార్థభాగముగ - “సాహ మస్మి” అను ధానిని చేర్చుకొనవలెను. అట్లు చేర్చని యెడల ఇది

అహంగ్రహోపాసన కాక “ప్రతికోపాసన” యగును. ప్రతికోపాసనకు మోక్షము ఫలము కాదని శాస్త్రసిద్ధాంతము ప్రతికోపాసనకు విద్యుల్లోక ప్రాప్తియే ఫలము. సంధ్యోపాసనకు మోక్షము ఫలమని శ్రుతి స్మృతులు స్పష్టముగ చెప్పుచున్నవి. కావున దీనిని యహంగ్రహోపాసనగ చేయుటకొరకు “సాఽహమస్మి” యని చేర్చుకొనవలెను. అప్పుడిది అహంగ్రహోపాసన యగును. కాగా మోక్షము ఫలమగును.

ఇంకను, తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు శీక్షావల్లియందు పంచమాను వాకమున అహంపదము లేకుండగనే అహంగ్రహోపాసనము విధింపబడినది ఎటనగా “స య ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశః, తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః, అమృతో హిరణ్మయః” అని. ఇచ్చట హృదయాకాశవర్తియగు పరమాత్మాఖ్యుడైన పురుషుడు మనోమయత్వాది గుణవిశిష్టుడై ఉపాసింపబడవలె నని యర్థము. “ప్రాచీనయోగ్యోపాస్య” యనునది ఉపాసనావిధి. ఇచ్చట “మనోమయోఽమృతో హిరణ్మయః పరమాత్మాఽహమ్” అని యుపాసన చేయవలెను. ఇచ్చట ప్రత్యక్షైతన్యవాచకపదము లేదు. లేకపోయినను నిది యహంగ్రహోపాసనమే “ఎచ్చటెచ్చట సగుణ—ఈశ్వరోపాసన విధింపబడునో యచ్చటచ్చట “అట్టి యీశ్వరుడు నేను.” “తాదృశ ఈశ్వరోఽహమ్” అని అహంగ్రహోపాసనమునే చేయవలెను. “అత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ” యను సూత్రభాష్యమున నిట్లే నిర్ణయింపబడినది అసావాదిత్యో బ్రహ్మ అను శ్రుతివాక్యము ఉపాసనాకారముయొక్క ఒకభాగము. కావున శ్రుతివాక్యమున అహంపదము లేకపోయినంతమాత్రముచేత నది దోషము కాదు. అని రాద్ధాంతము.

ఇచ్చట “సాఽహమస్మి” యనిచేర్చుట నా స్వకపోలకల్పితము గాదు. మరి? “అత్మేతి తూపగచ్ఛంతి. గ్రాహయంతి చ” (4-1-3) అను బ్రహ్మసూత్రమును వ్రాసిన శ్రీవ్యాసభట్టారకులే, వారువ్రాసిన స్మృతిలో నిట్లు చేర్చుకొనవలెనని చెప్పిరి. ఎట్లనగా—“న భిన్నాం ప్రతిపద్యేత గాయత్రీం బ్రహ్మణా సహ సాఽహమస్మిత్తుపాసీత విధినా యేన కేనచిత్” అని “గాయత్రీనామకసంధ్యాదేవతను ముందుగా పరబ్రహ్మభిన్నముగా భావించి (ఉపాసించి) తర్వాత ఆ బ్రహ్మభిన్న సంధ్యాదేవతను “సా”యను పదముచేగ్రహించి “సాఽహమస్మి” ఆ సంధ్యాదేవత నేను అని అహంపదమును చేర్చి యుపాసింపవలెనని విధించినారు.

ఇచ్చట “సాఽహమస్మి” అని శ్రీవ్యాసులవారే అహంగ్ర హౌపాసనను విధించుటవలన, నే రంచిన సంస్కృత సంధ్యాతత్వ సుబోధినిగ్రంథమునందలి “అసావాదిత్యోబ్రహ్మ బ్రహ్మఽహమస్మి” అను ఉపాసనావాక్యమునందలి “బ్రహ్మఽహమస్మి” అను రెండవ భాగమునందున్న “బ్రహ్మ” పదమును తీసివేసి, దానికి బదులుగా “సా” అను పదమును ఈ తెనుగుగ్రంథమున చేర్చుట యైనది. కావున, పాఠకమహాశయులు, ఈ వ్యత్యాసమును గురించి సందేహ పడవద్దని మనవిచేయుచున్నాను

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” అనువాక్యమునందలి ఆదిత్య శబ్దమునకు భాగలక్షణచేత సంధ్యాదేవతయే అర్థము. గాన “సాఽహమస్మి” అనువాక్యముననున్న “సా” అను స్త్రీలింగపదము చేత అసంధ్యాదేవతను గ్రహింపవలెను అని భావము.

ఈ వ్యాసవచనమే లేనియెడల సంధ్యోపాసన ఏ దారిని పట్టెడినో కదా? “సాఽహమస్మి త్యుపాసిత” యను వ్యాసమహర్షి వచనము వల్లనున్న, “సంధ్యా హి సూర్యగం బ్రహ్మ సంధ్యానాదవిభాగతః” యను మహాభారతవచనమువల్లనున్న “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యని ముందుగా పరబ్రహ్మఽభిన్నముగా ధ్యానింపబడిన సంధ్యాదేవతను “సా” యను పదముచే గ్రహించి, “సాఽహమస్మి” యని తనకును సంధ్యాదేవతకును, (అనగా సూర్యమండలాంతర్గతబ్రహ్మచైతన్యమునకును తనదగు ప్రత్యక్షైతన్యమునకును) ఐక్యమును భావింపవలెను. అనునర్థము స్పష్టముగా లభించుచున్నది.

శ్రీ భాస్కరరాయలువారు చెప్పినట్లు, ఇట్లు నిరాకారములగు ఉభయచైతన్యములకును ఐక్యభావనయే బ్రహ్మసాక్షాత్కార కారణము మోక్షప్రదమున్ను.

శ్రీభగవద్గీతావ్యాఖ్యాతలగు శ్రీనీలకంఠవండితులిట్లనిరి. “క్షణ మపి క్రతుశతస్య చతుస్సప్తత్యా యత్ఫలం, తదవాప్నోతి.” ఒక్క క్షణకాలము తన యంతఃకరణమందు (బుద్ధియందు)న్న తన ప్రత్య గాత్మ (ప్రత్యక్షైతన్యము)ను ఆధ్యాత్మికసంస్కారసంపన్నమై యంత ర్ముఖమగు తన మనసుచేత చూడగలిగెనేని, ఏడువేల నాలుగువందల క్రతువులు (యాగములు)చేసిన గలుగు ఫలము గలుగునని యర్థము. ఆహా! అత్యుపందర్శనఫలమెంతగొప్పది! ద్విజుడు సంధ్యోపాసనము వలన నిట్టిఫలమును గూడ బొందగలుగును. సందేహము లేదు.

బ్రహ్మవిద్వరేణులు
చెప్పినది.

శ్రీమదుసూదనసరస్వతులవారు

“యో వా ఏతదక్షరం గార్గి! అవిదిత్వా అస్మిన్ లోకే, జుహోతి, యజతే, తపస్త్యతే బహూని వర్షసహస్రాణి, అంతవదేవాన్య తద్భవతి” ఇతి॥

శ్రీయాజ్ఞవల్క్యమహర్షి గార్గితో నిట్లు చెప్పిరి. ఓ గార్గి! ఏ ద్విజుడు ఈ లోకమున తాను బ్రతికియుండగనే నాశరహితమైన ఈ పరబ్రహ్మమును (అనగా తన బుద్ధిలోనున్న తన ప్రత్యక్షైచ్చితన్యమును) అంతర్ముఖమగు తనమనసుతో చూడకుండ, ఎన్ని హోమములు (యజ్ఞములు) చేసినను పూజలు చేసినను అనేకవేల సంవత్సరములు ఘోరతపస్సును చేసినను గూడ వాని యన్నింటి ఫలమున్నూ చివరకు నాశమయ్యెదే. అనగా మోక్షము నీయజాల వని భావము. కర్మలవలన మోక్షము రాదనియును, ధ్యానము వలనను, జ్ఞానమువలనను మాత్రమే మోక్షము కలుగునని భావము,

కావున ద్విజవర్యులారా! తీవ్రతరమగు సంధ్యోపాసనమునకు సమానమగు సులభతమమోక్షోపాయము లేదు. లేదు. సంధ్యోపాసనమువలన తన ప్రత్యక్షైచ్చితన్యసందర్శనమగును. సంధ్యోపాసన ఫలమనంతము. కాగా “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ + సాఽహమస్మి” అను నదియే సంపూర్ణోపాసనాకారము. అని తెలిసికొనవలెను.

“అసావాదిత్య” మంత్రమునకు ఉపాసనవిషయమై ఇంత గ్రంథము ఉండగ—శ్రీకృష్ణపండితులవారు “అసావాదిత్యమంత్రమును అర్ఘ్యప్రక్షేపము తర్వాత చేయదగు ప్రదక్షిణమునందు వినియోగించినారు.

బ్రహ్మసూత్రకర్తలగు శ్రీవ్యాసభట్టారకులు పైశ్లోకమున “సాఽహం” అని “అహం” పదమును చేర్చి “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ + సాఽహమస్మి” యని సంధ్యోపాసనను అహంగ్రహోపాసనముగ సాధించినారు.

కాగా = ముందుగ సూర్యమండలమునందు, పూర్వము చెప్పిన విధముగ నామరూపవర్ణాదులతో కూడిన సంధ్యాదేవతను తన కెదురుగ నున్నట్టు చక్కగ ధ్యానించి, తర్వాత అసంధ్యాదేవతను

సత్యజ్ఞానానంతమైన పరబ్రహ్మముగ (మాయాసంబంధమే లేని త్రిపాత్పరబ్రహ్మముగ) అసావాదిత్యో బ్రహ్మ" యనుచు ధ్యానింపవలెను. సంధ్యాదేవత మాయాసంబంధముకలదై (మాయాశబలితమై) వ్యావహారికముగా ఏకపాద్భృహ్మము కదా! కాన నిటువంటి రూపనామాదివిశిష్టమై ఏకపాద్భృహ్మరూపమగు సంధ్యాదేవతను మాయాసంబంధరహిత, విశుద్ధ, త్రిపాద్భృహ్మముగ భావింపవలెనని యర్థము. తర్వాత - "సాఽహమస్మి" యను భావనయందు సా" యను పదముతో, తొలుత పరబ్రహ్మఽభిన్నముగ భావింపబడిన సంధ్యాదేవతను గ్రహించి "సాఽహమస్మి" పరబ్రహ్మాభిన్నమగు ఆసంధ్యాదేవత నేను, అని ఉపాసింపవలెను. అట్టిసంధ్యాదేవతకును తనకును ఐక్యమును భావింపవలెను. ఇది సగుణాఽహంగ్రహోపాసనము

ఉత్తమాధికారిసంధ్యోపాసనము

నిర్గుణాఽహంగ్రహోపాసనము

వేద, వేదాంతములను చదివి పంచకోశవివేకము గల ద్విజవర్యులు ఈక్రిందివిధముగ నుపాసింపవలెను

"సంధ్యా హి సూర్యగం బ్రహ్మ" యను స్మృతివచనానుసారముగ ఆదిత్యమండలాంతర్యామియై ఆదిత్యజీవప్రేరకమైన బ్రహ్మచైతన్యమే ప్రాతరాదిసంధ్యానామములతో వెలయుచుండునని ఉపాసకుడు ముందుగనే తెలిసికొని యుండును. కాగా = ముందుగ॥ - "అసావాదిత్యో + బ్రహ్మ + సాఽహమస్మి" యను మూలమంత్రమునే మనసున ననుకొనుచు = దాని యర్థమును - "ఆదిత్యమండలాంతర్యామి ఆదిత్యజీవప్రేరకం చ - యత్ బ్రహ్మచైతన్యం - తత్ + సత్యజ్ఞానానంతం త్రిపాత్పరం బ్రహ్మైవ॥ అని నామరూపాదులు లేని సోపాధికమగు ఆదిత్యావచ్ఛిన్న చైతన్యమును, నిరుపాధిక శుద్ధ త్రిపాద్భృహ్మచైతన్యముతో అభిన్నముగ ధ్యానింపవలెను, తర్వాత = "సాఽహమస్మి" యనుకొనుచు = "సా" పదముతో మాయాసంబంధరహిత, శుద్ధత్రిపాద్భృహ్మచైతన్యాభిన్న - ఆదిత్యమండలావచ్ఛిన్నబ్రహ్మచైతన్యమును గ్రహించి - సాఽహమస్మి॥ ఆ యాదిత్యావచ్ఛిన్నబ్రహ్మచైతన్యము - నే నగుచున్నాను. అనిభావింపవలెను.

ఇచ్చట "అహం" పదముతో = "అన్నమయ - ప్రాణమయ - మనోమయ - విజ్ఞానమయ - ఆనందమయాఖ్య - పంచకోశవ్యతిరిక్తం,

పంచకోశప్రకాశకం ఎతత్సర్వసాక్షిభూతం మదంతఃకరణావచ్ఛిన్నం
చ యత్ప్రత్యక్షైతన్యం, స ఏవ అహంపదార్థః! ఆదిత్యావచ్ఛిన్న
చైతన్యస్య మదంతఃకరణావచ్ఛిన్న చైతన్యస్య చ ఉపాధ్యపగమే
సతి, మఠాకాశ మటాకాశయోరివ ఏకత్వాత్-త్రిపాత్పరబ్రహ్మ
చైతన్యాభిన్న ఆదిత్యావచ్ఛిన్న బ్రహ్మచైతన్యమహమస్మి” అని
ధ్యానింపవలెను.

ఇచ్చట అన్నమయాదిపదములు తలంచునప్పుడు ఆయా
కోశస్వరూపములు ఒకటితర్వాత నొకటిగా మనసున తోచవలెను.
తర్వాత అంతఃకరణావచ్ఛిన్నమైన ప్రత్యక్షైతన్యము తోచవలెను.

అట్లే తొలుత ఆదిత్యమండలావచ్ఛిన్నబ్రహ్మచైతన్యము
మనసున తోచ (బానింప) వలెను. తర్వాత - ఆయాదిత్యావచ్ఛిన్న
చైతన్యము - మాయాసంబంధరహితమైన (పంచీకృతపంచమహాభూత
భౌతికములకావల నున్నట్లు భావింపవలెను) శుద్ధత్రిపాత్పరబ్రహ్మ
చైతన్యము, రెండునొక్కటిగా మనసున తోచ(బానింప)వలెను.

ఇట్లు తొలుత భావించి, - ఆ త్రిపాత్పరబ్రహ్మచైతన్యాభిన్నమైన-
ఆదిత్యావచ్ఛిన్న చైతన్యము - స్వాంతఃకరణావచ్ఛిన్నమైన ప్రత్య
క్షైతన్యము-రెండును ఉపాధిరహితమైనవై - యొక్కటియైనట్లు,
సంస్థరింపబడి, విశుద్ధమైన మనసుతో, చూచుచు భావింప(ధ్యానింప)
వలెను. ఈ ధ్యానము శ్వాతికష్టతమము. కావుననే, శ్రీభాస్కరరాయల
వారు తమసౌభాగ్యభాస్కరమను శ్రీలలితాసహస్రనామభాష్యమున
“ఏతచ్చ వేదాంతరహస్యాభిజ్ఞానాం శిష్టానామపి కాదాచితక్రమేవ, స
సార్వధికం” అనిరి. అనగా-ఈపైన వ్రాసిన నిర్గుణాఽహంగ్ర
హౌపాసనము-వేదాంతశాస్త్రరహస్యములు తెలిసినట్టి మహాశిష్టులకు
గూడ ఏదో యొకప్పుడే కుదురునుగాని ప్రతిదినమునను త్రిసంధ్య
లందును కుదరదు-అనివ్రాసిరి. అహ! సంధ్యోపాసనమహిమ!
ఇంతమహిమోపేతమగు సంధ్యోపాసనమును శ్రీ శృష్టిపండితులవారు
వ్రాయక ఆ యుపాసనమంత్రమును ప్రదక్షిణమునందు వినియో
గించినారు.

ఇచ్చట “అహం”పదమును తలచగనే - పూర్వోక్తప్రత్య
క్షైతన్యము స్ఫరించుటకొరకు-తైత్తిరీయోపనిషత్తులోని బ్రహ్మసంద
వల్లియందు పర్ణింపబడిన పంచకోశములయొక్క స్వరూపము
శ్రీశంకరభగవత్పాదులచేత స్వస్మృతభాష్యమునందు చక్కగ విశదీక

రింపబడినది. శ్రీవిద్యారణ్యులవారిచేత తైత్తిరీయోపనిషద్దీపికయందు అంతఃకంటే చక్కగ నిరూపింపబడినది. కాన ఈరెండుగ్రంథములను చక్కగ చదివి పంచకోశముల స్వరూపమును, వానియొక్క ఉనికిని చక్కగ మనసున పట్టించుకొని, సంధ్యావందనకాలముకంటే ఇతర మైన కాలములందు తీరుబడిగ కూర్చొని, పంచకోశముల పరిశీలన మును చేసి చేసి తన ప్రత్యక్షైచ్ఛతన్యమును స్వచ్ఛమైన తన యంతః కరణమున ప్రతిబింబించిన దానినిగను, తన యంతఃకరణమున అంతర్యామిగ నున్న దానినిగను, అంతఃకరణముద్వారా పంచ కోశములను ప్రకాశింపజేయుచున్నదానినిగను, కోటిసూర్యప్రకాశ మైన దానినిగను శ్రద్ధగా చాలసారులు భావించి భావించి, అహంపద మును తలంచగనే పూర్వోక్తప్రత్యక్షైచ్ఛతన్యము స్ఫురించునట్లుగ- బాగుగ నభ్యాసము చేయవలెను

ఇంతియే కాదు-“సత్యం జ్ఞానమసంశం బ్రహ్మ” ఇత్యాద్యవాం తరవాక్యముల ద్వారా-త్రిపాత్మరబ్రహ్మతత్వమును బాగుగ పరిశీల నము చేసి నిశ్చయించుకొనవలెను.

తర్వాత పూర్వాభ్యాసముచేత చక్కగ భావింపబడిన ప్రత్య క్షైచ్ఛతన్యమును, “సాఽహమస్మి”యను ధ్యానకాలమున-పూర్వము పరబ్రహ్మవిన్నముగ భావింపబడిన సంధ్యతో నభిన్నముగ రెండు చైతన్యములకు నైక్యమును పది నిమిషముల కాలమైనను ధ్యానింప వలెను.

ఇది

సగుణ - నిర్గుణ - అహంగ్రహూపాసనవిధానము.

సమాప్తము.

॥ సంధ్యోపాసనరహస్యము ॥

ఇట్టి సంధ్యాఽహంగ్రహూపాసనము యొక్క మహావిశేషమిది.

1) మాయాసంబంధమే లేని శుద్ధమైన పరబ్రహ్మచైతన్యము త్రిపాద్భ్రహ్మము అనబడును.

2) మాయయందు ప్రతిబింబించిన బ్రహ్మచైతన్యము ఏక పాద్యైకమై అనబడును. ఇదియే సంధ్యాదేవత.

3) మలినసత్వగుణప్రధానమైన అవిద్యయందు ప్రతిబింబించిన బ్రహ్మచైతన్యము జీవుడు.

సంధ్యాదేవత ప్రాద్దున మధ్యాహ్నము, సాయంకాలములందు ఆదిత్యమండలమున క్రమముగా బ్రహ్మ-రుద్ర-విష్ణురూపములతో విరాజిల్లుచుండును.

క) ఇట్లు మూడవస్థలయందున్న బ్రహ్మచైతన్యమును మధ్యనున్న సంధ్యాదేవత దగ్గరనుండి ఆరంభించి, -ముందుగ మాయతో సంబంధించిన చైతన్యమునకును (అనగాసంధ్యాదేవతకును) మాయాసంబంధము లేని శుద్ధ (త్రిపాత్) పరబ్రహ్మచైతన్యమునకున్నూ, ఐక్యమును ధ్యానింపవలెను.

తర్వాత అట్టి పరబ్రహ్మైవిన్మమగు సంధ్యాదేవతకున్నూ, తనకున్నూ(జీవునకున్నూ) ఐక్యమును ధ్యానింపవలెను. ఇదియే సంధ్యోపాసనము. (ఇచ్చట-సగుణోపాసనము నిర్గుణోపాసనము అని రెండు విధములగు ఉపాసనలు అధికారిభేదము ననుసరించి యుండునని తొలుత చెప్పబడినది).

ఖ) పైన వివరించిన ప్రకారము మూడు విధములుగ భాసించుచున్న చైతన్యములలో మధ్యనున్నచైతన్యమునకు సగుణరూపమును కల్పించి, మూడింటిని ఏకముగా చేయుట సంధ్యోపాసనము.

గ) శుద్ధబ్రహ్మచైతన్య మొక్కటియే, మాయ యనెడు ఉపాధితో సంబంధించకపోవుట, సంబంధించుటలచేత 1) శుద్ధచైతన్యమని, 2) మాయాశబ్దోత్తబ్రహ్మచైతన్యమని, 3) అవిద్యాప్రతిబింబితబ్రహ్మచైతన్యమనియును, అనేకవిధములుగ భాసించుచున్నదనిని, ఒక్కటిగా ధ్యానించుటయే సంధ్యోపాసనము.

ఘ) అనేకత్వములో ఏకత్వమును జూచుట సంధ్యోపాసనము.

జ) ఇట్లు ద్విజాడు తాను శుద్ధచైతన్యస్వరూపుడనని ప్రతిదినము-మూడు వేళలందు చక్కగ గురైరుంగుట సంధ్యోపాసనము.

అహా ! ద్విజుడు కృతకృత్యుడగుటకు సులభోపాయమగు నిట్టి సంధ్యోపాసనమును నిత్యకర్మగ విధించిన శ్రుతిమాతయొక్క అకారణ కరుణాలహరి ! ఆశ్రుతిమాతకివియే నా కోటి కోటి ప్రణామంబులు.

కావుననే సుదూరప్రయాణంబులందును, విమానప్రయాణము లందును, రోగగ్రస్తుడైనప్పుడును, బంధనస్థితియందును, ఆధునిక జీవనవృత్తియందును, ఇత్యాదిబహువిధములైన, సౌకర్యములు లేని సమయములందు, ముఖ్యకాలమున ఇతరాంగములను చేయుటకు నేమియును వీలు లేని యెడల, వానిని విడిచియైనను, పైని వర్ణింప బడిన విధముగ సంధ్యోపాసనమును మాత్రము నైనను చేయవలెను. అంతమాత్రము చేత కృతార్థుడగును. సందియములేదు. అని విష్ణుస్మృతి వీరమిత్రోదయము రేణుకాపురాణము మొదలగునవి యుద్ఘోషించుచున్నవి.

ఉభయమీమాంసాప్రవీణ — పూర్వమీమాంసాలంకార — పూర్వమీమాంసాకేసరి బ్రహ్మశ్రీ కె, బాలసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిల వారును సంస్కృతసంధ్యాతత్వసుబోధిని ఉపోద్ఘాతమున ఇట్లే వ్రాసిరి.

ఇట్టి మహత్తమమైనది, సులభమైనదియు నగు సుపాసనము మరియొక్కటి లేదనియే నా మతము.

ఇట్లు అహంగ్రహోపాసనమును వివరముగ చెప్పి, తర్వాత ఎవరి కెందున అధికారము (యోగ్యత) కలదో వారు, ఆ ఉపాసనమును చేయుదురు గాక ! యను నభిప్రాయముతో వ్యాసులు చెప్పుచున్నారు, “విధినా యేన కేనచిత్” అని, యేనకేనచిత్ = ఏయొక, విధినా = విధానముచేతగాని అనగా సగుణోపాసనవిధానముచేత గాని, నిర్గుణోపాసనవిధానముచేతగాని, ఉపాసిత = ఉపాసింపవచ్చును. అని యావచనముయొక్క యభిప్రాయము.

అవ = పదునెనిమిద శ్లోకమున “అధికారానుసారతః॥ అని చెప్పబడెను దాని వ్యాఖ్యానమున, శ్రీవిద్యారణ్యులవారు నిర్వచించిన మూడు విధములైన యధికారులు వివరింపబడిరి. కాగా ఏ యధికారి ఏయుపాసనమును చేయవలెనను సందేహము కలుగగా-తన్ని వారణార్థము నిర్ణయము చేయబడుచున్నది.

ఉత్తమో నిర్గుణో కుర్యాత్

సగుణం, ప్రతి(తీ)కం, పరః

ధ్యాయేన్మందః ప్రతీకో ద్వై

బాలో వాక్యద్వయం వదేత్॥

20

ముగ్గురధికారులలో మొదటివాడగు ఉత్తమాధికారి “అనావాదిత్యో బ్రహ్మ. సాఽహమస్మి” అని శ్రీభాస్కరచార్యుల వారు చెప్పిన రీతిగ సోపాధికనిర్గుణాహంగ్రహోపాసనను ముందు చేసి, తర్వాత ఓంకారముతో నిరుపాధికనిర్గుణబ్రహ్మోపాసనమును చేయవలెను. ఇట్లు రెండు నిర్గుణోపాసనలు.

పరః = తర్వాతివాడు, అనగా మధ్యమాధికారి, “అనావాదిత్యో బ్రహ్మ. సాఽహమస్మి” యనుచు సగుణాఽహంగ్రహోపాసనమును, “ఓంకారో బ్రహ్మ” యనుచు ప్రతీకోపాసనమునున్నా చేయవలెను. ఇచ్చట “ప్రతీక” యను పదమే ఛందస్సు చెడిపోవునను భయముచేత “ప్రతిక” యని వాడబడినది.

మందః = మందబుద్ధిగల యథమాధికారి పై రెండుపాసనములనున్నా ప్రతీకోపాసనములనుగనే చేయవలెను. ఇక బాలుడనగ చిన్నవయసుగలవాడని యర్థము గాదు. ఏలనన—ఉపాసనయనగా మానసికభావన. కావున, యట్టి మానసికభావన చేయలేనియెడల వృద్ధుడుగూడ ఈ విషయమున బాలుడని శాస్త్రము చెప్పును. కాన అట్టి గాలుడు భావనలేకుండ కేవలవాక్యములనే మూడునాలుగుసారులుచ్చరింపవలెను.

పై విధముగ అధికారిభేదముననుసరించి భిన్నభిన్నోపాసనానిర్ణయము నా స్వకపోలకల్పితము గాదు. తైత్తిరీయారణ్యకమున సప్తమప్రపారకమున అష్టమానువాకమున “ఓమితి బ్రహ్మ” అను వాక్యవతారికయందు శ్రీవిద్యారణ్యయతీంద్రులు, తమ భాష్యమున ఇట్లు వ్రాసిరి. “సప్తమానువాకమున, సూక్ష్మవస్తువును

గ్రహించలేనట్టియు స్థూలమును మాత్రము గ్రహించగలిగిన మందునకు (అధమాధికారికి) స్థూలరూపముగల పృథివ్యాది (భూమి మొదలగు) ఉపాధిగల బ్రహ్మోపాసనము చెప్పబడినది. అట్లే-ఆరవయనువాకమున కొంచెము సూక్ష్మనస్తువును గ్రహించగల మధ్యమాధికారికి సూక్ష్మరూపముగల మనస్సుమొదలగు ఉపాధి గల బ్రహ్మోపాసనము చెప్పబడినది. ఇక అష్టమానువాకమున ఉత్తమాధికారికి ఉపనిషత్తులచేత చెప్పబడిన ఓంకారార్థమగు శుద్ధబ్రహ్మోపాసనము చెప్పబడుచున్నది. అని. కాగా—ఉత్తమాధికారికి నిర్గుణోపాసనము, మధ్యమాధికారికి సగుణోపాసనము, అధమాధికారికి ప్రతీకోపాసనము. అని శ్రుతియే నిర్ణయించినదని, భావము.

అవ = ఇట్లు సోపాధికనిర్గుణసంఘోపాసనమును వివరించి ఇప్పుడు నిరుపాధికశుద్ధబ్రహ్మోపాసనము, 21-వ శ్లోకముచేత వివరింపబడుచున్నది.

నిరుపాధ్యవృత్తపాస్యం స్యా

త్ప్రణవేనాధికారిణా।

ఓమిత్యేకాక్షరమితి

ఋష్యాదిప్రతిపాదకమ్॥

21

ఉత్తమాధికారియగు నుపాసకుడు ఓంకారసాధనముచేత, మాయాసంబంధమే లేనిదగుటవలన, నిర్గుణ-నిరుపాధికమగు శుద్ధబ్రహ్మమును గూడ ప్రణవప్రసాదాద్యమగుదానిని సంధ్యానంధమున ఉపాసింపవలెను. అని యర్థము.

సంధ్యానందనమున ఓంకారసాధనముచేత 'నిర్గుణశుద్ధబ్రహ్మోపాసనము చేయు విషయమున ప్రమాణమేమి? యను శంకను సహాధానము చెప్పబడుచున్నది. “ఓమిత్యేకాక్షరం” అని. “ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ = ఇత్యాద్యనువాకము ఈ యుపాసనకు ఆవశ్యకమైన ఋషి దేవతాదులను చెప్పుచున్నది.

గాయత్రీహృదయపరనమునకు ముందు ఆంధ్రదేశీయద్విజ్ఞా
లంపరిచేతను పఠించబడుచున్నదియు ఉపాసనమున కుపయోగించు
ఋష్యాదులను చెప్పుచున్న “ఓమిత్యేకాక్షర”మను ననువాకమే
ప్రమాణమని భావము. ఉపాసనకు ముందు ఋషిచ్ఛందో దేవతా
వినియోగజ్ఞానమావశ్యకము గాన- ‘ఆ ఋష్యాదులను చెప్పనట్టి
ఈ యనువాకపరనమే ప్రమాణము. తైత్తిరీయారణ్యకభాష్యమున
శ్రీశంకరులవారు ఈ యనువాకభాష్యమున ఈ విషయమునే జ్ఞోక
రూపమున జెప్పిరి. “ప్రణవే బ్రహ్మర్షిః ప్రోక్తః, ఛందో గాయత్రీ
ముచ్యతే! పరమాత్మా దేవతాయం మోక్షాదా వినియుజ్యతే”
అనగా— ప్రణవమంత్రముచే చేయబడు నిర్గుణోపాసనమునకు, పర
బ్రహ్మమే ఋషి=ఈ మొదలగు అర్థము సులభము. సంధ్యావందన
మున నిర్గుణోపాసన చేయుటకు భారద్వాజమహర్షి ఇట్లు చెప్పిరి.
“ఏవమార్నాదికం స్మృత్వా తతః ఓంకారమభ్యసేత్” అనగా—
“ఓమిత్యేకాక్షరమిత్యాద్యనువాకముచేత ఋషి దేవతాదులను
స్మరించి, తర్వాత నోంకారముచేత నిర్గుణమునుపాసింపవలెను. అని.
ఓంకారము నుచ్చరించుచు తదర్థమగు, పరబ్రహ్మమును ధ్యానింపవలె
నని యర్థము.

ఒకానొక డిట్లడిగెను. “ఓంకారమంత్రముచేత నిర్గుణోపాస
నకు ఋష్యాదులు చెప్పినట్లే-సంధ్యోపాసనమునకుగూడ ఋష్యాదులు
చెప్పబడలేదేమి? అని. ఈ ప్రశ్నను నన్నడుగకూడదు. వేదమాత
నడుగవలెను. అని సమాధానము. ఉపనిషద్భాష్యమున శ్రీశంక
రులే ఇట్లు వ్రాసిరి. “ఏ యుపాసనకు ఋష్యాదులు చెప్పబడదెరో-
ఆ యుపాసనదగ్గరనే ఋష్యాదులను స్మరింపవలెను. చెప్పబడని
వాటికి లేదు” యని.

స్మృత్యంతరమున ఉపాసనాప్రకారము, ఉపాసనఫలము గూడ
చెప్పబడినవి. “ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ ధ్యాయన్నేవ జపన్”

ద్విజః! అవాప్తసర్వకామోఽసావాత్మతత్త్వాయ కల్పతే” అని. “ఓమ్” అనుచు ప్రణవమును జపించుచు, దాని యర్థమగు ఏకము అద్వితీయ మగునట్టియు నాశరహితమైన పరబ్రహ్మమును ధ్యానము చేయుచునే, ద్విజుడు సర్వకామములను పొందినవాడే యయి, ఆత్మ సాక్షాత్కారమును పొందుటకు సమర్థుడగుచున్నాడు. అని. ఇట్లు భరద్వాజులవారు, స్మృత్యంతరము, శ్రీశంకరభగవత్పాదుల వారున్నా స్పష్టముగ చెప్పటవలన ఈ యనువాకము నిర్దుశోపాసనోపయోగియే. ఈ యనువాకమునకు గాయత్రీహృదయముతో నెట్టి సంబంధలేశము గూడ లేదు. కావుననే సంధ్యోపాసనము ముగిసిన వెనువెంటనే నిర్దుశోపాసననోపయోగి యగు నీ యనువాకమును సర్వాంధ్రద్విజులును పఠించుచున్నారు. కావున సంధ్యావందనమున నిరుపాధికనిర్గుణబ్రహ్మోపాసనము కూడ నున్నది. అట్లు కాని యెడల నీ యనువాకపఠనము వ్యర్థము కావలసివచ్చును. కాగా— ఈ యనువాకపఠనము ఇట్లు జ్ఞాపకము చేయుచున్నది. “ఈచోటున ఓంకారసాధనముచేత నిరుపాధికనిర్గుణబ్రహ్మోపాసనమును చేయవలెను” అని.

ఈ నిరుపాధికనిర్దుశోపాసనము గూడ సంధ్యోపాసనము వలె కాలప్రవాహమున విచ్చిన్నసంప్రదాయకము అగుటచేత అనుష్ఠాన విచ్ఛేదము కలిగెను.

ఈ యనువాకము గాయత్రీహృదయపఠనమునకు ముందు పఠింపబడుటచేత— సంప్రదాయము తెలియమిచేత గాయత్రీహృదయములో చేరినదని తలంపబడుచున్నది. కాని “ఆయాశు వరదా దేవీ” అను నదియే గాయత్రీహృదయారంభము. ఓమిత్యేకాక్షరిమునుండి గాదు. అత్రిమహర్షి యిట్లు చెప్పుచున్నారు. “ఆయాశు వరదా దేవీ త్యేతద్ధృదయముచ్యతే! గాయత్ర్యాస్తజ్జపిత్యాఽకౌ జపకర్మ సమారభేత్” అని. “ఆయాశు వరదా దేవీ” నుండి గాయత్రీహృదయమని చెప్పబడుచున్నది. గాయత్రీజపమునకు

ముందు హృదయమును పఠించి, తర్వాత గాయత్రీజపము నారంభింప వలెను. అని.

ఇంతియే గాదు. ధర్మప్రవృత్తిగ్రంథమున యోగియాజ్ఞ వల్క్యులు సంధ్యావందనప్రకరణమున నిట్లు చెప్పిరి.

“స్ఫటికమణికల్పే చిత్తమణిదర్పణే ప్రతిబింబితమాత్మానం ఉపాధేర్నిష్కృప్య, స్వే మహిమ్ని స్థితం సచ్చిదానందమహామ స్తీతి కంచితకాలం ధ్యాయేత్” అని.

అనగా— స్ఫటికమణివలె నిర్మలమైన మనస్సనెడు, మణులతో జేసిన యద్దమునందు, ప్రతిబింబించిన తన ప్రత్యగత్మను ఉపాధియగు నంతఃకరణమునుండి విడదీసి తన మహిమయందు ప్రతిష్ఠితమైన సచ్చిదానందరూపపరప్రహ్మమును నేనే” యని కొంచెము సేపు ధ్యానింపవలెనని యర్థము. ఆహా! నిర్గుణోపాసనను వివరించునప్పుడుగూడ మహర్షి యొక్క సాహితీదృష్టి!

ఇట్లు యాజ్ఞ వల్క్యులు సంధ్యావందనప్రకరణమున జెప్పట వలన— ఈ యాజ్ఞ వల్క్యువచనమే బ్రహ్మచారులకును గృహస్థులకును కూడ నిర్గుణనిరుపాధికబ్రహ్మోపాసనమునందు అధికారము కలదనుటయందు నిశ్చప్రచమైన బలవత్తర ప్రమాణము. తిరుగులేని ప్రమాణము. దీని నెవ్వరును త్రోసివేయలేరు. ఈ వచనముచేత “సన్యాసులకే గాని గృహస్థబ్రహ్మచారులకు నిర్గుణోపాసనయందధికారము లేదను కొంతమంది వాదము సుదూరపరాస్తమైనది.

ఇంతియ కాదు— కరోపనిషత్తునందు యమధర్మరాజుచేత బ్రహ్మచారియగు నచికేతునకు “సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యామిత్యేతత్” ఓనచికేతా? నీకు సంగ్రహముగ చెప్పుచున్నాను. “ఓమ్” అను నదియే ఇది.” అని. ప్రణవముచేత నిర్గుణోపాసన ముపదేశింప బడుటవలన బ్రహ్మచారులకును, గృహస్థులకును, గూడ నిర్గుణోపాసనము వారింప శక్యము గానిదియే.

కొంతమంది, “శుద్ధబ్రహ్మతత్వము నుపాసనచేయుట అశ

కృము. గాన శుద్ధబ్రహ్మతత్వోపాసనయే లేదని చెప్పుదురు. అది సరిగాదు. తైత్తిరీయారణ్యకమున సప్తమ ప్రపారకమున అష్టమానువాకమున “ఓమితి బ్రహ్మ” అను వచనవ్యాఖ్యానావసరమున శ్రీవిద్యారణ్యస్వాము లిట్లనిరి. “తదేవం శుద్ధబ్రహ్మతత్వస్వాపి ఉపాస్తి సంభవాత్, “బ్రహ్మో పాపునాసీత్సేవం కామయమానః ప్రణవముచ్చరయన్ తదర్థరూపబ్రహ్మతత్వముపాసీత్. తేన వోపాసనేన బ్రహ్మ ప్రాప్నోత్యేవ” అని.

అనగా—“కావున ఈవిధముగ శుద్ధబ్రహ్మతత్వమును గూడ నుపాసింపవచ్చును గాన “బ్రహ్మభావమును పొందెదను గాక!” అని కోరుచున్నవాడై ప్రణవము నుచ్చరించుచు, దాని యర్థమగు శుద్ధబ్రహ్మతత్వము నుపాసించునది. ధ్యానించునది. ఆ ధ్యానము చేతి బ్రహ్మభావమును తప్పక బొందగలడు” అని భావము.

ఇట్లు శ్రుతులు, స్మృతులును గృహస్థులకును, బ్రహ్మచారులకును గూడ ప్రణవముచేత నిరుపాధికనిర్గుణోపాసనము కలదని చెప్పుటలో ఆక్షేపింప శక్యము కానట్టియు కదలింప శక్యముకానట్టి ప్రమాణము లగుచున్నవి.

త్రిమాత్రమగు నోంకారముచేత నిర్గుణోపాసనము విద్యారణ్య కృతవార్తిక సారమందు, మాండూక్య నృసింహోత్తరతాపినియాద్యుపనిషత్తులయందు చెప్పబడిన ప్రకారము చేయనలెను. ఇది గురుముఖమునుండి తెలిసికొనదగినది.

ఇట్టి నిర్గుణోపాసనమునకు “సాయుజ్యం వినియోగం” సాయుజ్యముక్తి ఫలము” అని ఆ యనువాకమే ఫలమును జెప్పుచున్నది. ఎట్లనగా— వేదాంతిపగచిశియందు శ్రీవిద్యారణ్యయతీంద్రు లిట్లు చెప్పి.

“బ్రహ్మజ్ఞానాయతే నాథాన్నిర్గుణోపాసనం శనైః। ఇహ వా మరణే వాస్య బ్రహ్మలోకేఽథ వా భవేత్ ॥ బ్రహ్మనాథాత్మోతి స్సమ్యగుపాసీనస్య నిర్గుణమ్” అని.

అనగా—నిర్గుణోపాసనమును స్థిరముగ, నిరంతరము, సబీజ నిర్బీజసమాధిక్రమముతో చేయుచున్న వానియొక్క, ఆ నిర్గుణోపాసనమే మెల్లగ - చరమవృత్తిగా మారి, సాక్షాదనుభవరూప బ్రహ్మజ్ఞానమే యగును. కాగా—అట్టి చరమవృత్తి ఇహలోకమున మరణముకంటె ముందు కలుగవచ్చును. అప్పుడాతడు జీవన్ముక్తుడనబడును. అప్పటికింకను పూర్వజన్మపుణ్యము ఫలించని యెడల మరణకాలమున కలుగవచ్చును. అప్పటికిని పుణ్యపరిపాకము కాని యెడల, మరణానంతరమున అర్చిరాదిమార్గము ద్వారా బ్రహ్మలోకమును బొంది మరల నక్కడ నిర్గుణోపాసనము, బ్రహ్మతత్వ విచారమును, పూర్తిచేయగా—అక్కడే బ్రహ్మలోకముననే బ్రహ్మ సాక్షాత్కారమగును. అని యర్థము.

తైత్తిరీయారణ్యకభాష్యమునందు సగుణోపాసకులకు గూడ బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ఫలము చెప్పబడినది. బ్రహ్మసూత్రభాష్యమున గూడ నట్లే చెప్పబడినది. బ్రహ్మసూత్రభాష్యమున నాలుగవ యధికరణమున నాలుగవ సూత్రముయొక్క భాష్యమున “విద్యా సమాధివశాత్ ఉత్తరేణ పథా గమనం” అని శ్రీశంకరులు వ్రాసిరి. “విద్యా సమాధి వశాత్” అనగా ఉపాసనయందు స్థైర్య ప్రకర్షనలన నిశ్చలనిరంతరభ్యాసమునలన అర్చిరాదిమార్గమున ఉపాసకుడు బ్రహ్మలోకమునకు బోవును అని. ఉపాసనయందు స్థిరత్వము, దార్ఢ్యము, అప్పుడప్పుడు కాకుండ, ఎల్ల వేళలందును, మధ్యమధ్య, వ్యవధానము లేకుండ సంతతినిరంతరనిశ్చలోపాసనము చేయుటవలన కలుగును.

దేహపాతానంతరమున సంధ్యోపాసకుని గతి యేమి?

ఇందుకు సమాధానము ఈ పుటలోనే శ్రీశంకరులచే చెప్పబడినది. అది యిచ్చట విశదముగ వ్రాయబడుచున్నది. సంధ్యో

పాసకుడు దేహపాతానంతరమున పునరావృత్తిరహితశాశ్వత బ్రహ్మలోకమును బొందును. ఇందులకు ప్రమాణము గోభిలమహర్షి వచనము.

“సంధ్యాముపాసతే యే తు సతతం సంశితవ్రతాః।

విధూతపాపాస్తే యాంతి బ్రహ్మలోకం సనాతనమ్॥ అని.

ఏ ద్విజుడు సంతతము నిరంతరముగ మిక్కిలి తీవ్రమైన నిశ్చయముతో సంధ్యోపాసనను చేయునో, ఆతడు దేహపాతానంతరము తనయొక్క సంచిత-ఆగామి పుణ్యపాపములనన్నింటిని ఈ లోకము ననే దులుపుకొని, పునరావృత్తిరహితశాశ్వతబ్రహ్మలోకమునకు వెళ్లును. అని తాత్పర్యము.

ఇట్లు బ్రహ్మలోకమునకు సగుణోపాసకులు వెళ్లుదురని వ్యాస కృతబ్రహ్మసూత్రములందు నాల్గవ యధ్యాయమున రెండుమూడు పాదములందు నిర్ణయింపబడినది. శ్రీశంకరభగత్పాదులవారిచేత విశదముగ వివరింపబడినది.

బ్రహ్మలోకమునకెట్లు వెళ్లునో వివరింపబడుచున్నది. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు నెనిమిదవ యధ్యాయమున ఆరవ ఖండమున చివర నీ క్రింది మంత్రమున్నది.

“శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యః। తాసాం మూర్ధాన మభినిఃసృతైకా। తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతి, విష్వజ్జన్యా ఉత్క్రమణే భవంతి॥

ఈ మంత్రము కఠోపనిషత్తునందుకూడ ద్వితీయాధ్యాయమున తృతీయవల్లియందు పదునారవ మంత్రముగ నున్నది.

దీని యర్థము.

మానవుని యెడమ తొమ్ము లోపలి భాగమున తామర మొగ్గ ఆకారము గల యొక మాంసపుముద్ద వ్రేలాడుచుండును. దానిని హృదయమందురు. తామర మొగ్గవలె నుండుటచేత హృదయపుగడ

రీకమని పేరు. అది తలక్రిందులుగా నున్న తామరమొగ్గవలె నుండును.

దానిలోపల కొంచెము గుల్ల వోటుండును. దానిని ఉప నిషత్తులందు దహరాకాశ మందురు. దహర = చిన్న, ఆకాశము, అచటనే పరమాత్మ యుండును. కావున ఆ దహరాకాశమున జ్ఞానులు, యోగులు బ్రహ్మోపాసనము చేయుదురు. అచ్చటనే యంతఃకరణము (బుద్ధి) ఉండును. పరమాత్మ యందులో ప్రవేశించి యుండును. ఆ పరమాత్మ అంతఃకరణము నంటక, యుండి ఆ యంతఃకరణమున (బుద్ధియందు) తన ప్రతిబింబమును కలిగించును. కాదు-కాదు అద్దమువలె నిర్మలమగు నా బుద్ధియందు పరమాత్మ ప్రతిబింబము పడును. ఆ ప్రతిబింబమే జీవుడు. ప్రతిబింబమునకు బింబముండవలెను గదా! ఆ బింబమే పరమాత్మ. ప్రతిబింబరూపమున నున్న జీవునకు అసలు (ముఖ్య)రూపము పరమాత్మయే. కావుననే ఇద్దరు నొకటి యనుట. అంతమున ప్రతిబింబము బింబమునందే కదా! ఐక్యము నొందును. ఇట్లు హృదయపుండరీకము, పరబ్రహ్మ ముండు స్థానము గాన పరబ్రహ్మోపాసనకు స్థానమయ్యెను. ఇంత వరకు నిది మంత్రమున కుపోద్ఘాతము.

ఇక మంత్రార్థము తెలిసికొందము.

హృదయస్య = పై న వర్ణింపబడిన హృదయమునకు, శతం చ = నూరున్నా, ఏకా చ = మరియొకటియున్నా, అనగా-నూటయొక్క, నాడ్యః = నాడులు కలవు. అనగా—ఈ హృదయమునుండి సూక్ష్మాతి సూక్ష్మమైన యసంఖ్యాకమైన నాడులు బయలుదేరి శరీరమునందంతటను వ్యాపించి యున్నవి. వానిలో నూటయొక్క నాడులు ముఖ్యముగ చెప్పకొనదగినవి యై యున్నవి. వీనికేల ముఖ్యత్వము వచ్చిన దనగా—మరణకాలమున జీవుడు ఈ నాడుల ద్వారము

నుండియే బయటకు పోవును గనుక. తాసాం=ఆ నాడులలో, ఏకా= ఒకనాడి, మూర్ధానం=తలనుగూర్చి, అభినిఃస్పృతా=బయలుదేరి వెళ్ళినది. అనగా— శిరస్సు లోపలి భాగములో ప్రవేశించినది. కావున ఈనాడికి మూర్ధన్యనాడి యనియును, బ్రహ్మలోకమునకు పోవు మార్గమగుటచేత, బ్రహ్మనాడి యనియును బేరులు కలవు. తయా=ఆ బ్రహ్మనాడిద్వారా, ఉర్ధ్వం=పైకి, (వెలుపలికి), ఆయన్ =వచ్చిన జీవుడు, అమృతత్వం=మోక్షమును, ఏతి=పొందును. సంధ్యోపాసనవంటి సగుణోపాసనను బాగుగ చేసిన యుపాసకుడు మాత్రమే ఈ మూర్ధన్యనాడి గుండా బయటికి పోగలుగును. మరెవ్వరును పోలేరు. మరి, యితరులే మార్గమున బయటికి పోవుదురు? అన్యః=మిగిలిన నూరు నాడులును, విష్వజ్=శరీరమున అన్ని వైపుల వ్యాపించి యున్నవై, ఉత్క్రమణే=ఉపాసకులు కానట్టి యితర మానవులు (జీవులు) బయటకు పోవుటకు—భవంతి=ఉపయోగపడుచున్నవి.

కావున, సగుణోపాసన (సంధ్యోపాసన) చేయని మానవులు మిగిలిన నూరునాడులలో నేదియో యొక నాడిగుండా, బయటికి పోయి, వారి పుణ్యపాపముల ననుసరించి ఏవియో లోకములకు బోవుదురు. సగుణోపాసకుడు (సంధ్యోపాసకుడు) మాత్రమే బ్రహ్మనాడి గుండా బయటికిపోయి అద్విరాదిమార్గమున పునరాన్మత్తి రహిత-శాశ్వతబ్రహ్మలోకమునకు బోవును. ఇతర నాడులగుండా— బయటికి పోవు జీవుడు, నోటిగుండానో, ముక్కుగుండానో, కండ్ల ద్వారానో, చెవులద్వారానో పోవును. అట్టివారు బ్రహ్మలోకమునకు పోనేరరు. ఆహా! వేదమంత గంభీరమగు సహస్యోమమగు విషయములను విశదీకరించినది!

ద్విజాతీ విషయమును గుర్తించుదురు గాక!

ఇట్టి హర్షబ్రహ్మోపాసనసామర్థ్యముగల ద్విజాడు (హృదయ పుండరీకమున బ్రహ్మోపాసన) (సంధ్యోపాసన) చేయు విధానము

తెలిసి యుపాసన చేయు సామర్థ్యము గల ద్వీజుడు ఆ బ్రహ్మనాడీ ద్వారా సూర్యమండలము గుండా శాశ్వతబ్రహ్మలోకమునకు పోవును. ఎట్లుపోవును? వివరింపబడుచున్నది.

శరీరమునుండి బయలు వెడలిన ఉపాసకుడగు జీవుడు బ్రహ్మ లోకమును చేరుట కొకమార్గ మున్నది. ఆ మార్గమునకు (1) దేవ యాన మనియును, (2) అర్చిరాదిమార్గ మనియును, (3) ఉత్తర మార్గమనియును బేర్లు గలవు.

సగుణోపాసకుడు (సంధ్యోపాసకుడు) ఈ మార్గము గుండా బ్రహ్మలోకమును జేరును. ఉపాసన చేయకుండ, యజ్ఞములు చేయు వారు గుళ్ళు గోపురములు కట్టించువారు, ఆరామతటాకాదిప్రతిష్ఠలు చేయువారు, స్వర్గలోకమునకు బోవుదురు. పోయి వారి పుణ్యము కర్చు కాగా మరల భూమిని బుట్టెదరు. వారు పోవుమార్గమునకు (1) పితృయాణ మనియును, (2) ధూమాదిమార్గ మనియును, (3) దక్షిణమార్గ మనియును బేరులు. ఈ కర్మలు చేయువారు మంచి కర్మిష్టులుగ నుండవలయును. ప్రస్తుతమగు అర్చిరాదిమార్గము ఉప నిషత్తులలోను బ్రహ్మసూత్రములలోను, వాని భాష్యములలోను, వివరింపబడిన రీతిగా నిచ్చట వివరింపబడును.

ఈ మార్గము చాల దీర్ఘముగ నుండును. ఏల ననగా-అట్టి వారుకూడ అనేకలోకములను దాటి వెళ్ళవలెను. కాని జీవుడు అతిశీఘ్రముగా పోయి చేరును. ఒక సెకెనుకు కోట్లకొలది మైళ్ల వేగమున బోవు ననవచ్చును. అట్లు ఛాందోగ్యోపనిషత్తు నందున్నది.

ఈ మార్గమున పదిమూడు పర్వములున్నవి. పర్వములనగా గనుపులు. వెదురు గడకున్నట్లుండును. ఒక్కొక్క పర్వమునందును ఆగి యాగి పోవును. కావున తెనుగున వీనిని మజిలీలని మనమను కొనవచ్చును. ఈ మజిలీల పేర్లను, ఉపాసకు డీమజిలీలలో పోవు రీతిని వివరించెదను.

(1) అర్చిస్సు (ప్రకాశ మనుకొనవచ్చును.) దీని యధిదేవత అగ్ని, (2) అహస్సు, పగలు, (3) శుక్ల పక్షము, (4) ఉత్తరాయణ

మాసములు, (5) సంవత్సరము, (6) దేవలోకము, (7) వాయు లోకము, (8) ఆదిత్యలోకము, (మండలము) (9) చంద్రలోకము, (మండలము) (10) విద్యుత్లోకము, (మెఱుపులు) (11) వరుణలోకము, (12) ఇంద్రలోకము, (13) ప్రజాపతిలోకము, (విరాట్టుయొక్క లోకము.) ఇవి మజిలీలు. వీని తర్వాతది గమ్యస్థానమగు బ్రహ్మ లోకము. పదునాల్గవది. ఇదియే సృష్టిక ర్తయొక్క లోకము. ఈ మజిలీల గుండా ఎట్లుపోవునో తెలిసికొనుటకు ముందు “ఉత్క్రమణ” మెట్లు జరుగునో తెలిసికొందము.

“ఉత్క్రమణ”మనగా జీవుడు శరీరమును విడిచి పైకి బయలు వెడలుట యని యర్థము. ఈ యుత్క్రమణసమయమున జీవుడు తన జ్ఞానేంద్రియశక్తులను, కర్మేంద్రియశక్తులను, ప్రాణశక్తులను, మనోబుద్ధులనున్న, అవి యుండు శరీరావయవములనుండి ఉపసంహరించుకొనిన (వెనుకకు తన దగ్గరకు తీసికొనిన) వాడగును. ఆ యింద్రియశక్తులు తమ కాశ్రయమగు నవయవములు లేకపోవుటవలన నేపనిని చేయలేని వగును. అట్లు జీవుడు ముద్దకట్టిన ఇంద్రియశక్తి మనోబుద్ధులు గలవాడై, యుండిపోవును. ఇట్టి జీవుడెట్లు బయటికి వెడలును? ఇన్ని మజిలీల గుండా బ్రహ్మలోకమున కెట్లు బోవును? అను శంక కలుగును. సమాధాన మియబడుచున్నది.

ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు 8వ అధ్యాయమున 6వ ఖండమున 2వమంత్రమున నిట్లున్నది.

“ఏతా ఆదిత్యస్య రశ్మయః ఉభౌ లోకౌ గచ్ఛంతి। ఇమం చామం చ। అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతే। తా ఆసు నాక్షణ సృప్తాః। ఆభ్యో నాక్షీభ్యః ప్రతాయంతే। తేఽముష్మిన్నాఽత్యే సృప్తాః ॥ఇతి॥

అ ర్థ ము

ఈయాదిత్యుని (సూర్యుని) కిరణములు రెండు లోకములకును వెళ్లును. ఏ రెండు లోకములకు? ఇమం చ = ఈ భూలోకమునకును,

అముం చ=ఆ యాదిత్యలోకమునకును. ఆదిత్యకిరణము లాదిత్య లోకమునకు బోవుటేమి? సమాధానము. అముష్మాత్=(ఆ సూర్యుని కిరణములు) ఆ, ఆదిత్యాత్=సూర్యునినుండి, ప్రతాయంతే=అన్ని వైపులకును వ్యాపించుచున్నవి. తాః=అందులోని కొన్ని విశేషకిరణములు, ఆసు నాడీషు=ఈ శరీరమందలి నాడులయందు, సృష్టాః=ప్రవేశించును. మరల, ఆభ్యః నాడీభ్యః=ఈ నాడులనుండి, ప్రతాయంతే=వెలుపలవ్యాపించుతవి. తే=ఆరశ్మలు అనగా నాడులయందు ప్రవేశించి బయటకు వచ్చిన కిరణములు. అముష్మిన్=ఆ దూరమందున్న, ఆదిత్యే=సూర్యునియందు, సృష్టాః=మరల ప్రవేశించుతవి అని. కాగా ఆ సూర్యరశ్మలు ముందు శరీరమందలి నాడులలో ప్రవేశించుతవి. అట్లే మూర్ధన్యనాడిలో కూడ ప్రవేశించి తద్వారా ఆనాడి పుట్టిన చోటగు హృదయపుండరీకమున గూడ ప్రవేశించును. అచ్చటనే జీవుడుండును గదా! ఆ జీవుని గూడ సృష్టించుతవి.

మరల ఛాందోగ్యమున 6వ ఖండమున 5వ మంత్రము. “అథ యత్రైత దస్మాచ్ఛరీరా దుత్కామతి అథ తైరేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ మాక్రమతే. స ఓమితివా హోద్ధా మీయతే ||ఇతి||”

దీని యర్థము

ఇట్లే దేహమున్నంతకాలము రాత్రింబగళ్ళు సూర్యకిరణములతో నాడుల ద్వారా జీవునకు సంబంధమెడతెగకనే యుండును. ఇట్లుండగా—యత్ర=ఏసమయమున, అస్మాత్=ఈ, శరీరాత్=శరీరమునుండి, ఉత్క్రామతి=జీవుడు బయటకు వెడలుటకు నిశ్చయించునో అప్పుడు, ఏతైరేవ=బ్రహ్మనాడిగుండా తనతో సంబంధించినట్టియే, రశ్మిభిః=సూర్యరశ్మల సహాయముతో, వాని ద్వారా గానే, ఉర్ధ్వం=పైకి, ఆక్రమతే=ఎగత్రాకును. అనగా—వెళ్లును. అప్పుడు, సః=ఆ జీవుడు (సంధ్యోపాసకుడైన జీవుడు.) ఓమితి=ఓంకారము నుచ్చరించుచు, స్మరించుచు, పరబ్రహ్మమును ధ్యానించుచు, ఉద్ధా=

ఊర్ధ్వమునకు, మీయ తే=పోవును. సూర్యుని వైపు పోవునని భావము.

ఈ విషయమునే వ్యాసులవారు తమ బ్రహ్మసూత్రములలో నాల్గవ యధ్యాయమున రెండవ పాదమున 18 వ సూత్రమున సూత్రీకరించిరి.

ర శ్మ్య ను సా రీ

పైన వివరించిన యర్థమే. అనగా సగుణోపాసకుడగు సంఘోపాసకుడు ఉపాసనసిద్ధిని పొందిన జీవుడు బ్రహ్మనాడి గుండా తన నివాసమగు హృదయపుండరీకమును ప్రవేశించి తనను స్పృశించిన సూర్యకిరణముల ననుసరించియే పైకి వెడలును. ముద్దయై పోయి కదలలేని జీవుడెట్లు పైకి వెడలునని యింతకుముందు కలిగిన శంకకు ఉపనిషత్తున్నూ, వ్యాససూత్రమున్నూ రెండున్నూ ఏక గ్రీవముగ బదులు చెప్పినవి. ఆ సూర్యకిరణముల సాయముతో వాని ద్వారా సూర్యలోకములోనికి (మధ్యనున్న అర్చిస్సు అహస్సు మొదలగు మజలీలద్వారా) పోవునని భావము. ఈ సంఘోపాసకుడు పగలు మాత్రమే కాక, రాత్రియందు తన దేహమును విడిచిచను గూడ, సూర్యరశ్మిల ద్వారానే పోవును. ఏలనన—దేహమున్నంతి వరకును సూర్యరశ్మిలకును శరీరమందలి నూటయొక్క నాసలకును పగలనక రాత్రియనక సంతతియు సంబంధముండునని ముందే చెప్పటయైనది. అచ్చటనే వ్యాసులవారు 19 వ సూత్రము నిట్లు సూత్రీకరించినారు.

“నిశి నేతి చేన్న, సంబంధస్య యావద్దేహభావిత్యాత్” అని. అర్థము పైన వివరించినదే. సూర్యకిరణములే చంద్రుని మీద పడి చంద్రకిరణములుగ మారి ప్రసరించి రాత్రివేళ నాడులందు ప్రవేశించుచున్నవని యొకానొక వ్యాఖ్య కలదు.

ఇట్లు సంఘోపాసకుడగు జీవుడు బయటకు వెడలి పైకి పోవును. ఆ మార్గములో తొలి మజలీ—

1. అర్చిస్తు. సూర్యకిరణముల సాయముతో అర్చిస్తులొ ప్రవేశించగనే ఆ అర్చిరభిమాని దేవత అనగా ఆ అర్చిస్తుయొక్క అధిష్ఠానదేవత యగు అగ్ని ఆ జీవున కెదురేగి తోడి తెచ్చి తర్వాత రెండవ మజలీయగు అహస్సు దగ్గరకు తోడ్చుకొనిపోవును. వెంటనే ఆ యహరభిమానిదేవత (అహస్సధిష్ఠానదేవత) ఎదురేగి జీవుని, మర్యాదలతో తోడితెచ్చి శుక్లపక్ష మనెడు మూడవ మజలీకి తోడుకొని పోవును. అక్కడ శుక్లపక్షాధిదేవత ఎదురేగి జీవుని, మర్యాదలతో తోడితెచ్చి నాలుగవ మజలీయగు నుత్తరాయణ మాసములకు జేర్చును. వెంటనే ఉత్తరాయణదేవత ఎదురేగి జీవుని, మర్యాదలతో తోడితెచ్చి ఏదవమజ లీయగు సంవత్సరమును చేర్చును. ఆ సంవత్సరాధిష్ఠానదేవత యాజీవుని పై విధముగనే మర్యాదలతో నారవ మజలీ యగు దేవలోకమును జేర్చును. దేవ లోకదేవత కూడ జీవుని పైవిధముగనే మర్యాదలతో వాయులోక మును చేర్చును. వాయులోకదేవత ఆ జీవుని, మర్యాదలతో పైవిధ ముగ ఆదిత్యలోకమును (మండలమును) జేర్చును. ఇట్టి సగుఃశో పాసకులను ఆ యామజలీలకు జేర్చుటకు గాను నియమింపబడిన ఆదిత్య లోకదేవత ఆ జీవుని, మర్యాదలతో చంద్రలోకమును (మండలమును) చేర్చును. అట్లే చంద్రలోకదేవత ఆ జీవుని, మర్యాదలతో విద్యు ల్లోకమును జేర్చును. జీవుడు విద్యుల్లోకమును చేరగనే బ్రహ్మ లోకాధిపతియగు చతుర్ముఖబ్రహ్మ ఈ జీవుని ఉపాసనాసామర్థ్యమును దివ్యజ్ఞానమువలన తెలిసికొనును. ఆ జీవునకు బ్రహ్మలోక ప్రవేశ మున కుండవలసిన ఉపాసనాసిద్ధి యున్నయెడల, వెంటనే తన మన స్సంకల్పముచేత నొక అమానవపురుషుని సృష్టించి యా జీవుని తోడితెచ్చుటకు విద్యుల్లోకమునకు పంపును. ఆ యమానవపురుషుడు విద్యుల్లోకమునకు బోయి యక్కడ నున్న జీవుని విద్యుల్లోకాధి దేవతతో సహా తోడ్కొని వరుణలోకమును జేరును. అచ్చట వరుణలోకాధిదేవత ఎదురేగి మర్యాదలతో తోడ్కొని వచ్చును. అచ్చటనుండి ఆ యమానవపురుషుడు వరుణలోకాధిదేవత సహా

యయుతో నా జీవుని ఇంద్రలోకమునకు తీసికొని వెళ్ళును. ఇంద్ర లోకాధిదేవత యా జీవుని, మర్యాదలతో తోడ్కొని వచ్చును. తర్వాత ఆ యమానవపురుషుడు ఆ జీవుని, మర్యాదలతో ప్రజాపతి (విరాట్టు) లోకమునకు తీసికొని వెళ్ళును. అచ్చట విరాడ్లోకాధి దేవత ఆ జీవుని, మర్యాదలతో నెదురేగి తెచ్చును. తర్వాత ఆ యమానవపురుషు డాజీవుని బ్రహ్మలోకమునకు గొంపోయి, బ్రహ్మ సభాప్రవేశమును చేయించును. బ్రహ్మ ఆ జీవునకు నిర్గుణోపాసనా పద్ధతి నుపదేశించి, ఉపాసనకు సౌకర్యములను చేయించును.

ఆ జీవుడు బ్రహ్మలోకములో తర్వాతెదగు నిర్గుణోపాసనను, బ్రహ్మతత్వవిచారమును శ్రద్ధాభక్తులతో తీవ్రవ్రతముతో చేసి పర బ్రహ్మసాక్షాత్కారము నొందును. తర్వాత బ్రహ్మలోకమునకు ప్రళయము వచ్చువరకును అచ్చటనే బ్రహ్మనందమనుభవించుచు నుండి, ప్రళయము వచ్చిన తర్వాత, తనవలె నున్న మరికొందరి జీవులతోడను, ఆ బ్రహ్మతోడను పరబ్రహ్మైక్యము నొంది విదేహ కై నల్యము నొందును.

చూచితిరా! సంధ్యోపాసన మహిమను!

వేలకొలది యశ్వమేధయాగములు చేసినవారికి గాని, వేల కొలది రాజసూయయాగములు చేసినవారికి గాని ఈ సంధ్యోపాస కుని మహిమ రాదు. రాదు. రాదు. ఇది సత్యము.

సంధ్యోపాసకుడు “బ్రహ్మేవ సన్ బ్రహ్మిష్యేతి” అని.

వేదములు ఉపనిషత్తులు ధర్మశాస్త్రములు గొంజెత్తి చూచుచున్నవి.

కాని మొక్కుబడి తీర్చుకున్నట్టు, రోజున కేరెండు మూడు సారులే గాక ఇతరమైన తీరికవేళలందు గూడ అర్థభావనాపుంసర ముగా భక్తిశ్రద్ధలతో ధ్యానింపవలెను. ధ్యానమే ఉపాసనము. సంధ్యోపాసనము బ్రహ్మోపాసనమని వేదమే స్పష్టముగ చెప్పుచు న్నది. శ్రీశ్రీశ్రీ కాంచీకామకోటి వీతాధిపతులు అవుననిరి. కొమ్ములు తిరిగిన పండితులును అవుననిరి. వేయేల త్రిమూర్తులును

సంధ్యోపాసనము చేయుచున్నారు. మానవుల విషయము చెప్పవలెనా? సంధ్యోపాసనసిద్ధి పొందిన ద్విజుడు సకల సంచితాగామి-పుణ్యపాపములను విదిలించివేయును.

సంధ్యోపాసకుని మహిమ యంతయు నిట్లు తెలియుచున్నది. దీర్ఘదీర్ఘమైన అర్చిరాదిమార్గమున అంతమంది లోకాధిదేవతలచేత గౌరవింపబడి మార్గము చూపెట్టబడినవాడగును. అంత మహత్వము తలంచుటకు గూడ శక్యము గాదు. సాక్షాద్బ్రహ్మసభలో ప్రవేశము. బ్రహ్మచేత నుపదేశము. ఆహా! వర్ణనాతీతమహిమ కదా! కావున ద్విజవర్యులెల్లరును సంధ్యోపాసనమును యధావిధిగ నాచరించి తత్ఫలమును బొందుదురు గాక!

ఓం తత్ సత్

శివమ్.

ప్రతీకోపాసన విధాన-తత్ఫల-విచారము

ప్రతీకోపాసన విషయమున ప్రశ్నోపనిషత్తునందు ఐదవ ప్రశ్న యొక్క భాష్యమున శ్రీశంకరులిట్లు వ్రాసిరి.

“యః కశ్చన మనుష్యేషు అధికారగుణవిశిష్టః త్రైవర్ణికః

యావజ్జీవ మోంకార మభిధ్యాయీత” అభిముఖ్యైన చింతయేత్. బ్రాహ్మవిషయేభ్యః ఉపసంహృతకరణః, సమాహితచిత్తః భక్త్యా వేశితబ్రహ్మభావే ఓంకారే ఆత్మప్రత్యయసంతానావిచ్ఛేదః, విభిన్నజాతీయప్రత్యయాంతరాఖలీకృతః, నిర్వాతదిపశిఖాసమః అభిధ్యానశబ్దార్థః” అని.

మానవులందు ప్రతీకోపాసనచేయవగిన యధికారము గల త్రైవర్ణికు డెవరైనను యావజ్జీవము ఓంకారాభిధ్యానమును చేయువచ్చును. అభిముఖ్యముతో చింతించవచ్చును.

అనగా—(1) తన మొత్తమునంతయు శుద్ధిని పొందుటకు విషయములనుండి పూర్తిగ మరలింపవలెను. (2) తన మనస్సు బుద్ధి అహంకారము చిత్తము ఈనాలుగును వెలుపుల్లివిషయముల

మీదికి బయలుదేరి వెళ్ళకుండ నరికట్టవలెను. ఒకవేళ తనను వంచనచేసి బయటికి వెళ్ళినయెడల మంచితనముతో వాటిని లోపలికి తీసికొనవలెను. ఇట్లు దీర్ఘకాలాభ్యాసము లేనిది ఒక్క నాటితో కుదురునది కాదు. తర్వాత (2) సమాహితచిత్తుడు కావలెను. అనగా చిత్తము ఎట్టి సంకల్పము లేకుండ నెమ్మదిగ నుండవలెను. అప్పుడే సాధకుడు ఉపాసింపదలచిన విషయము మీదికి మనసు (వెలుపలికి తొంగి చూడకుండ) అభిముఖముగనుండి ధ్యానము చేయ గలదు. అభిముఖ్యముగ చింతింపవలె ననుమాట కిదియే యర్థము. ఈ రెండు విశేషణములును ఉపాసకునకు.

ఇక—ఓంకారమునందు నిరతిశయభక్తి భావముతో బ్రహ్మ భావము నావేశింపజేసి, “ఓంకారో బ్రహ్మ” ఓంకారో బ్రహ్మ” ఓంకారము బ్రహ్మమే” అని మనసున తలంచుచు ఈ ధ్యానమున ఇతర తలంపులు మధ్యమధ్య దూరకుండ చూచుచు, గాలి లేని చోటున కదలక మెదలక స్థిరముగ నుండు దీపపుకొడినలె నిశ్చల మైన ధ్యానము “అభిధ్యాన” మనబడును. అట్టి అభిధ్యానమును చేయవలెను.

ఈ ప్రతీకోపాసనవిధానము విషయమున శ్రీవిద్యాంజ్ఞా యతీంద్రులు తైత్తిరీయారణ్యక-సప్తమ ప్రపారక-తృతీయానువాక భాష్యమున నిట్లు వ్రాసిరి.

“ఏ ప్రతీకమునందు (అల్పనస్తువునందు) (ప్రస్తుతమున ఓంకారము) ఏ దేవతయొక్క దృష్టిని (ప్రస్తుతమున పరబ్రహ్మ దృష్టిని) ఉపాసకుడుంచునో, ఆ ప్రతీకము ఆ దేవతారూపమే”యను దృఢమగు నభిమానము ఎప్పటికి కుదురునో యప్పటి నరకును. ఆ ప్రతీకోపాసనా వృత్త్యాకారమును (ప్రకృతమున “ఓంకారో బ్రహ్మ” అను వృత్త్యాకారమును) ఆవర్తింపవలెను. విడువకుండ నల్ల వేయుచుండవలెను. ఆ ప్రతీకమున ఆదేవతాభిమానము స్థిరపడి పోయిన యెడల మఱి పోదు. ఎట్లనగా—ఒక పాడుపడిన దేవాలయమునందు, పూజాదులు లేకుండ పాడుపడిన దేవతావిగ్రహము

నందు, అంతకు మునుపు దానిమీద మనకున్న దేవతాభిమానము మనకు పోదు గదా! ఆ విగ్రహమును చూడగనే “దేవుడ”నుచు నమస్కరించెదము. అట్లే, కావున ప్రతీకమునందు దేవతాభిమానము బాగుగ దృఢమగు నంతవరకును ఉపాసించువానికి శాస్త్రమందు చెప్పబడిన ఫలము తప్పక లభించును. సందేహము లేదు.

ఆ ప్రపాతకముననే మరల నిట్లు వ్రాసిరి. ప్రతీకపక్షములో ఓంకారము శబ్దస్వరూపమైనదే కావున, బ్రహ్మదృష్టితో ఉపాసన చేసినను, అది శబ్దోపాసనమే యగును. కాని బ్రహ్మోపాసనము కాదు. ప్రతీకోపాసనమున ప్రతీకము ప్రధానము. కాగా— ప్రతీకోపాసకునకు బ్రహ్మలోకప్రాప్తియే యుండదు. కావున అప్పుడు బ్రహ్మత్వప్రాప్తి మాటయే లేదు.

ఓంకారార్థమగు శుద్ధబ్రహ్మతత్వోపాసన చేసిన యెడల బ్రహ్మలోకప్రాప్తి యగును. కాని బ్రహ్మతత్వజ్ఞానము ద్వారా విదేహముక్తి (కైవల్యము) రూపమైన బ్రహ్మత్వప్రాప్తి కలుగును. అని, విద్యారణ్యులవారు చెప్పిరి. కాగా—ప్రతీకోపాసకు ఇహలోకమున చిత్తశుద్ధియును చిత్తశుద్ధిని కలిగించుట ద్వారా కాలక్రమమున అహంగ్రహ-సగుణ-నిర్గుణోపాసనలు చేయుటకు యోగ్యతను కలిగించుట దృష్టఫల మగుచున్నది. ప్రతీకోపాసకుడు మరణాంతరము విద్యుల్లోకమును పొందునని యచ్చటనే కలదు.

బ్రహ్మసూత్రశాంకరభాష్యముయొక్క వ్యాఖ్యానమగు భామతికి వ్యాఖ్యానమైన కల్పతరువునకు అప్పయ్యదీక్షితులవారు వ్రాసిన పరిమళవ్యాఖ్యానమున “అప్రతీకాలంబనాన్నయతి” అను సూత్ర వ్యాఖ్యానమున దీక్షితులవారిట్లు వ్రాసిరి. “అందువలన ప్రతీకోపాసకులకుగూడ అహంగ్రహ-సగుణనిర్గుణోపాసకులతోగూడ అర్చిరాది మార్గము, విద్యుల్లోకపర్యంతము సమానము. అమానవపురుషుడు ప్రతీకోపాసకులను అక్కడనుండి బ్రహ్మలోకమునకు తీసికొని వెళ్లెడు. సగుణనిర్గుణోపాసకులను మాత్రము బ్రహ్మలోకమునకు తీసికొని

వెళ్లును. కావున ప్రతీకోపాసకులు గూడ అర్చిరాదిమార్గముననే విద్యుల్లోకపర్యంతము మాత్రమే వెళ్లి అక్కడ ఆగిపోయెదరు. అటుపైని వెళ్లలేరు. అని స్పష్టముగ వ్రాసిరి.

ఇది ప్రతీకోపాసన విషయము.

ఉపాసన, తత్వవిచారముల ఫలవిచారము

తైత్తిరీయారణ్యకవిద్యారణ్యభాష్యమున సగుణనిర్గుణోపాసనలయొక్కయున్నా, తత్వవిచారముయొక్కయున్నా ఫలవిచారమిట్లు చేయబడినది.

“వేదాంతవాక్యము రెండు విధములు. అవాంతరవాక్యమని, మహావాక్యమనియును. జగత్కారణమగు బ్రహ్మయొక్క తాత్త్విక (వాస్తవ) స్వరూపమును చెప్పనది అవాంతరవాక్యము, జనబ్రహ్మలయొక్క ఐక్యమును తెలుపునది మహావాక్యము, అని. అందు మహావాక్యముచేత జీవబ్రహ్మలయొక్క తాదాత్మ్యమును (ఐక్యమును) తెలిసికొనినవాడు ఉపాసకుడు గాడు. జ్ఞానియే. ఏల ననగా ఐక్యమును తెలిసికొనినవాడు, తన కర్తృత్వబుద్ధిని విడనాడును. వానికి కర్తృత్వబుద్ధి గూడ నుండదు. కాని “సత్యజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ”యను నవాంతరవాక్యముచేత జగత్కారణ బ్రహ్మయొక్క తత్వమును మాత్రము తెలిసికొనిన వానికి అంత మాత్రముచేత కర్తృత్వబుద్ధి పోదు. కాబట్టి వానికాపాసకత్వముండును. వానికి బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ప్రయోజనము. మహావాక్యముచేత బ్రహ్మతత్వమును తెలిసికొనిన జ్ఞానికి విదేహకైవల్యరూపమోక్షము లభించును. అందువలన బ్రహ్మభావమును గోరువాడు బ్రహ్మతత్వము నుపాసింపవలెను. అందుకొరకే ఉత్తరతాపసియోపనిషత్తునందు, నిర్గుణబ్రహ్మతత్వవిషయకములైనవి, చాలయూపాసనలు విధింపబడినవి.” అని.

ఇవి భాష్యపంక్తులు.

“సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ” “ఆనందో బ్రహ్మ” ఇత్యాదులు అవాంతరవాక్యములు. (1) తత్త్వమసి (2) అహం బ్రహ్మస్మి (3) అయమాత్మా బ్రహ్మ (4) ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ” ఇవి జీవ బ్రహ్మైక్యమును తెలుపు మహావాక్యములు.

బ్రహ్మభావమును కోరు మానవుడు, పంచకోశస్వరూపవివేకము గలవాడై, తద్వ్యతిరెక్తముగ ప్రత్యక్షైతన్య స్వరూపమును తెలిసికొని, నిరంతరనిర్గుణోపాసనమును సబీజ, నిర్బీజసమాధిక్రమమున చేయుచున్నవాడై మహావాక్యముచేత బ్రహ్మతత్త్వవిచారమును గూడ చేయుచున్నయెడల అనేకపూర్వజన్మసంచితపుణ్యపుంజపరిపాకముచేత యేదో యొక నాడు బ్రహ్మసాక్షాత్కారము నొందును. అప్పుడు అక్రియాత్మస్వరూపుడైన వానికి కర్తృత్వబుద్ధి యుండకపోవుటచేత ఉపాసకత్వముండదు. బ్రహ్మభావమును పొంది జీవన్ముక్తుడగును. ప్రస్తుతమున సంధ్యాదేవత జగత్కారణబ్రహ్మరూపిణి యగుటచేత ఆమెను గూర్చి సగుణాహంగ్రహోపాసనమును జేయునతడు (జీవబ్రహ్మైక్యజ్ఞానోదయముకంటె ముందే) మరణించినయెడల అప్పుడతడు అర్చిరాదిమార్గము గుండానే బ్రహ్మలోకమునకు వెళ్లును. ఇట్లు సగుణోపాసకుడే బ్రహ్మలోకమునకు వెళ్లుచుండగా, నిర్గుణోపాసకుని గూర్చి సందియమే లేదు.

నిర్గుణోపాసనమును జేయుచు బ్రహ్మతత్త్వవిచారమును గూడ నిరంతరము చేసినయెడల పూర్వపుణ్యపరిపాకముచేత ఇహలోకముననే బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును బొంది జీవన్ముక్తుడు కావచ్చును.

ఇట్లు ప్రతీక-అహంగ్రహ-సగుణ-నిర్గుణోపాసన-బ్రహ్మతత్త్వవిచారాదులయొక్క స్వరూపఫలాదులు విచారింబడినవి.

కేవల బ్రహ్మతత్త్వవిచారము చేయువారికి కూడ ఉపాసన లేనిది ఫలము సిద్ధింపదు. అట్లే నిర్గుణోపాసన చేయువారికైనను బ్రహ్మతత్త్వవిచారము చేయనిది ఫలము లభింపదు. రెండింటికిని అన్యోన్యోపకారకత్వమున్నది. భగవాన్ రమణమహర్షి లిట్లు చెప్పి.

“న సంసిద్ధిర్విజ్ఞానోః కేవలం శాస్త్రచర్చయా!
ఉపాసనం నినా సిద్ధిర్నైవ స్యాదితి నిర్ణయః”

అని. దీనియర్థము పైన వ్రాసినదే.

సంధ్యోపాసన వైశిష్ట్యము

(శ్రీ) భగవద్గీతయందు నారవ యధ్యాయమున ధ్యాన యోగము విధింపబడినది. అది సగుణధ్యానము. ఏలననగా “యోగి నామపి సర్వేషాం” ఇత్యాది శ్లోకమున నున్న “యోగినాం” అను పదమునకు “రుద్రాదిత్యాది ధ్యానపరాణాం” రుద్రుడు ఆదిత్యుడు మొదలగు దేవతలయొక్క ధ్యానపరులైన” అని భాష్యమున శంకరు లట్లే వ్రాసిరి.

అట్లే అష్టమాధ్యాయమున “ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ” ఇత్యాది శ్లోకమునందు ఓంకారసాధనముతో నిర్గుణోపాసనము విధింపబడినది. ఈ రెండుపాసనలున్నూ సర్వకర్మసన్యాసము చేసిన సన్యాసులకే విధింపబడినవి.

కాని సంధ్యావందనమున ఈ సగుణనిర్గుణోపాసనలు రెండింటిని ఓంకారసాధనతో చేయవలసిన నిర్గుణనిరుపాధికబ్రహ్మోపాసనమున్నూ గృహస్థబ్రహ్మచారులకు విధింపబడినవి. అందునను అనశ్యక్ ర్తవ్యమైన నిత్యకర్మలుగా విధింపబడినవి. కావున గృహస్థులును బ్రహ్మచారులును ఈ సగుణనిర్గుణోపాసనలను ప్రతిదినము మూడుసారులు నిత్యకర్మలుగా తప్పవినరీగా చేయుటకు ఎంతటి ఎటువంటి పుణ్యమును చేసి యుందురో కదా! కావుననే ఇటువంటి సగుణనిర్గుణోపాసనగర్భితమైన సంధ్యావందనకర్మ సకలవైదికకర్మలయందును మిక్కిలి ప్రధానమైనది యయ్యెను.

“బ్రహ్మోపాస్యతే సంధ్యా విష్ణునా శంకరేణ చ” అని యోగియాజ్ఞ వల్క్రమహర్షి వ్రాసిన వచనము వలననే ఈ సంధ్యోపాసనమహిమ స్పష్టముగ తెలియుచున్నది.

భగవద్గీతచే నుపదిష్టమగు ధ్యానయోగమునకును ఈసంధ్యోపాసనరూపధ్యానయోగమునకును సామ్యవైషమ్యములు.

పోలికలు-భేదములు

(1) రెండును సగుణనిర్గుణధ్యానయోగములే. ఇది సామ్యము.

(2) భగవద్గీతయందు చెప్పబడినవి సన్యాసులకు.

సంధ్యావందనము గృహస్థ బ్రహ్మచారులకు.

ఇది వైషమ్యము [భేదము.]

(3) యోగసిద్ధికి ముందు మరణించినవారిస్థితి,

ఇద్దరకును కొన్ని యంశములందు పోలిక యున్నది.

విట్టనగా — గీతయందు

(క) మరణించిన యోగభ్రష్టుడు అశ్వమేధయాజుల పుణ్యలోకములలో చిరకాలము భోగములనుభవించి మరల శుచియగు శ్రీమంతులంట గాని లేక యోగులంటగాని పుట్టును. వేలకొలది అశ్వమేధయాగములు కూడ సంధ్యోపాసనకు సరిగావు” అనెడు మార్కండేయ పురాణవచనము, సంధ్యోపాసకునకు అంతకంటె గొప్ప పుణ్యలోకప్రాప్తిని గాని, అదే పుణ్యలోకప్రాప్తినిగాని చెప్పుచుండుటచేత సామ్యమనవచ్చును.

(ఖ) “బ్రాహ్మణ్యాచ్చ న క్షీయేత అన్యజన్మగతోఽపి సన్” అను వీరమిత్రోదయశ్లోకము సంధ్యోపాసకునకు మరల జన్మ మెత్తనలసి వచ్చిన యెడల బ్రాహ్మణజన్మమే యెత్తునని చెప్పుటచేత జన్మయందును పోలిక తెలియుచున్నది.

గీతయందు = యోగి పూర్వజన్మమున నెచ్చట యోగమును వదలెనో మరుజన్మమున నెచ్చటనే యారంభించి తీవ్రయత్నముతో సిద్ధిని పొందగలడని చెప్పబడెను.

సంధ్యోపాసకుని విషయమున.

వీరమిత్రోదయ శ్లోకమునందలి “బ్రాహ్మణ్యాచ్చ” యను చోట నున్న అధికచకారము = బ్రాహ్మణజన్మమును పొందుట

మాత్రమే కాదు—మరుజన్మమున గాయత్ర్యుపదేశానంతరమే పూర్వజన్మసంస్కారము మేలుకొని వానిని తీవ్రముగ సంధ్యోపాసన చేయుటయందు పురికొల్పి—ఆ జన్మముననే సగుణనిర్గుణోపాసన - సబీజనిర్బీజ- సమాధి- క్రమమున బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును కలిగించును. అను విశేషార్థము నిచ్చుటచేత—ఈ విషయమున సామ్యము కలదు.

(4) భగవద్గీత చెప్పిన ధ్యానయోగము సన్యాసులకే పరిమితము. సంధ్యోపాసనము శ్రుతిమాతృకృపచే గృహస్థబ్రహ్మచారులకు గూడ సులభముగపొంద శక్యమైనది. (ఇది వైషమ్యము)

(5) ధ్యానయోగము స్మృతిచెప్పినది. సంధ్యోపాసనము శ్రుతిచెప్పినది. (ఇదిగూడ వైషమ్యము)

ఆహా! సంధ్యోపాసన మెంత మహిమ గలది!

అందు సందేహలేశము గూడ లేదు.

సంధ్యోపాసన ఫలవిచారము

పూర్వమిమాంసకులలో ప్రాభాకరమతానుయాయులు “నిత్యకర్మలకు ఫలమే లేదు” యని యందురు. సంధ్యోపాసనము నిత్యకర్మ గావున వారిమతప్రకారము ఫలము లేదని యభిప్రాయము.

ఇక పూర్వమిమాంసకులలో “భాట్టమతానుయాయులు” నిత్యకర్మను చేయకపోవుటవలన కలుగబోవు పాపముయొక్క నివృత్తియే, నిత్యకర్మలు చేయుటవలన కలుగు ఫలము. అంటియే కాని ప్రత్యేకముగ వేరు ఫలము లేదందురు. వీరేదో ఫలమున్నట్లు మాటలు మార్చి చెప్పినను లోపలికి తొంగిచూడగ — ఫలము హుళక్కియే. నిత్యకర్మఫలవిషయమున ఈ రెండుమతములును సరియైనవి గావు.

ఏలననగా—శ్రుతిస్మృతులు నిత్యకర్మలకు ఫలమున్నదని ముక్తకంఠముగను స్పష్టముగను ఉద్ఘోషించుటవలన. ఎట్లనగా—

(1) “ఉద్యంతమ స్తంయంతమాదిత్యం = బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మో ప్యేతి” అను తైత్తిరీయబ్రాహ్మణవచనము జీవబ్రహ్మైక్య రూపఫలమున్నదని స్పష్టముగ చెప్పుచున్నది. ఈ బ్రాహ్మణవచనమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచు సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యనుచు చేయు సంధ్యోపాసనమునకు జీవబ్రహ్మైక్య రూపమోక్షమే ఫలమని స్పష్టముగ వ్రాసిరి.

(2) ఇక “ఓమి త్యేకాక్షరం బ్రహ్మ = సాయుజ్యం వినియోగం॥” అను ననువాకము, నిర్గుణనిరుపాధికబ్రహ్మోపాసనమునకు సాయుజ్యముక్తియే ఫలమని స్పష్టముగ చెప్పినది. శ్రీ శంకరులును అట్లే చెప్పిరి.

(3) “సంధ్యాముపాస తే యే తు సతతం సంశితవ్రతాః!

విభూతపాపాస్తే యాంతి బ్రహ్మలోకం సనాతనమ్॥

అను గోభిలమహర్షి వచనము, “శుచిర్వాప్యశుచిర్వా యః = బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే” యను విష్ణుస్మృతివచనము, ఇంక ననేకమైన స్మృతులును ముక్తకంఠముగ సందేహమునకు తావులేకుండ బ్రహ్మలోకప్రాప్తి లేక జీవబ్రహ్మైక్యము ఫలమని చెప్పుచున్నవి.

బ్రహ్మసూత్రభాష్యమున “ఆతివాహికాధికరణము”న “న చ కార్యే ప్రత్యభిసంధిః” అను సూత్రముయొక్క భాష్యమున “నిత్యనైమిత్తికకర్మలు చేయుటవలన ప్రత్యవాయము (పాపము) పుట్టక పోవుట మాత్రమే ఫలము. కాని వేరే ప్రత్యేకముగ ఫలము లేదని పూర్వమీమాంసకులు చెప్పుటకు ప్రమాణము లేదు. ఏల ననగా—ఆ కర్మానుష్ఠానమువలన ఒక ఫలము పుట్టుచుండుటవలన ఫలమున్నదని చెప్పవలెను. అని పూర్వమీమాంసామతమును ఖండించి శ్రీశంక రాచార్యులవారు నిత్యకర్మలకు ఫలమును సాధించిరి.

కావున నిత్యకర్మలు స్వసన్నిధానమాత్రముచేతనే ఆ కర్మలు చేయకపోవుటవలన కలుగబోవు ప్రత్యవాయమును నివారించి తమ యనుష్ఠానముచేత శాస్త్రోక్తఫలమును పుట్టించుటయి యని భావము.

(1) శ్రీభగవద్గీతాభాష్యమున శ్రీశంకరులు మూడు నాలుగు

స్థలములందు, సందర్భమును పురస్కరించుకొని నిత్యకర్మలకు ఫలమున్నదని నిరూపించిరి.

ఎట్లనగా—ఆరవ యధ్యాయమున మొదటి శ్లోకము నవ తారికయందు “నిత్యస్య చ కర్మణః వేదప్రమాణావబుద్ధత్వాత్ ఫలేన హి భవితవ్య మిత్యవోచామ. అన్యథా వేదస్యానర్థక్యప్రసంగాత్” అని. అనగా—నిత్యకర్మలు వేదములచేతనే తెలియబడుచున్నవి. కాన వాటికి ఫలము తప్పక యుండవలయును. ఫలము లేదని చెప్పిన యెడల వేదము నిష్ప్రయోజనమే యవవలసి వచ్చును అని.

(2) ఇట్లే పదునెనిమిదియవ యధ్యాయమున ఆరవ శ్లోక భాష్యమున “నిత్యానామపి కర్మణామిహ ఫలవత్త్వసోపపాదితత్వాత్” అని. అనగా—నిత్యకర్మలకు గూడ ఫలమున్నదని ఇచ్చటి నిరూపించుట యైనది. అని.

(3) ఇట్లే—ఆ యధ్యాయముననే “సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య = ఇత్యాది అరువదియారవ శ్లోక భాష్యమున “నిత్యానాం కర్మణాం ఫలవత్ప్రశుతే” నిత్యకర్మలకు ఫలమున్నదని శ్రుతిచెప్పటవలన అనియును చెప్పిరి.

(4) “కచ్చిన్నోభయవిభ్రష్టః = ఇత్యాది భగవద్గీతాషష్ఠాధ్యాయశ్లోక వ్యాఖ్యానమున శ్రీమధుసూదనసరస్వతులవారు “నిష్ఠామానామపి కర్మణాం ఫలసద్భావస్య ఆపస్తంబవచనాద్యుదాహరణేన బహుశః ప్రతిపాదితత్వాత్” అని, అనగా—“నిష్కామకర్మలకుగూడ ఫలమున్నదని ఆపస్తంబమహర్షి వచనములు మొదలగు నుదాహరణముల నిచ్చి చాలసారులు నేను ముందు నిరూపించి యున్నాను” అని వ్రాసినారు.

(5) “సాయుజ్యం వినియోగం” అనియు, బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మప్రేతి” అనియును శ్రుతియే ముక్తకంఠముతో నిత్యకర్మలకు ఫలమున్నదని సుస్పష్టముగ జ్ఞాపకము చేయుచున్నది. ఇట్లు

శ్రుతిస్మృతుల నెడు ధంకాలు మ్రోగుచుండుటవలన నిత్యకర్మలకు
వేరు ఫలమున్నదని చెప్పబడుచున్నది. ఇట్లంతయును నిరవద్యము.

ఇది

విద్వచ్ఛిరోమణి-సాహిత్యవిశారద-ద్విజబృందనిషేవి
సోమయాజులోపనామక వేంకటాచలశాస్త్రిచేత రచింపబడిన

పూర్ణాభిధాంద్రవ్యాఖ్యాసముపేతమగు
సంధ్యాతత్వసుబోధినియందు తృతీయాధ్యాయమున
సంధ్యోపాసనాకారాదినిరూపణంబను ప్రథమభాగము

సమాప్తము.

ఓం తత్ సత్

శివమ్.

ఓమ్

“యత్సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే”

ఇతి శ్లోతిః

సంధ్యా తత్వ సుబోధిని

పూర్ణాభిధాంధ్ర వ్యాఖ్యాసముపేతము

తృతీయాధ్యాయము ద్వితీయభాగము

సంధ్యాపూర్వోత్తరాంగ వివరణము

అవ. ప్రథమద్వితీయాధ్యాయములలో చెప్పబడిన విషయముల నుపన్యసించి, తృతీయాధ్యాయమున చెప్పదలచిన విషయము ప్రతిష్ఠ చేయబడుచున్నది.

యత్నేన మహతా హ్యంగి సస్వరూపం సుసాధితం।

నిరూప్యంతే తదంగాని పూర్వాణ్యద్వోత్తరాణి చ॥

22

నిరాకరించదగిన పూర్వపక్షవిషయము బలిష్ఠముగ నుండుట వలన గొప్ప ప్రయత్నముతో దానిని నిరాకరించి, అంగియగు సంధ్యోపాసనను సాధించి, యుపాస్యసంధ్యా దేవతయొక్కయు, ఉపాసనయొక్కయును స్వరూపములు చక్కగవివరింపబడినవి.

ఇకమీదట నాసంధ్యోపాసనయొక్క పూర్వోత్తరాంగములు ఈ తృతీయాధ్యాయద్వితీయభాగమున వివరింపబడుచున్నవి.

సాంగోపాంగప్రధానాంగే చాచాంతిప్రాణసంయమౌ।

బ్రాహ్మస్నానం తథా మంత్రా చమనోత్తరమార్జనే॥

23

అఘదాహర్త్యవిక్షేపా పూర్వాంగాణి ప్రచక్షతే।

శ్రీగాయత్రీజపః సూర్యోపస్తానం దిబ్బుమస్కృతిః॥

24

రోదోనమస్కృతిశ్చైవ ప్రవరేణా ఒభివాదనం।

పంచైతాన్యత్తరాంగాణి స్మృతికారాః ప్రచక్షతే॥

25

అంగియగు కర్మకు కొన్ని యంగములగు కర్మలుండును. ఆ యంగకర్మలలో కొన్ని యంగికంబై ముందుగా చేయబడును. అవి పూర్వాంగములనబడును. కొన్ని యంగకర్మలు అంగికకర్మకు తర్వాత చేయబడును. వానిని ఉత్తరాంగములందురు. అంగములకు గూడ కొన్నింటికి అంగములుండును. వానిని ఉపాంగములందురు. ఇట్లు అంగోపాంగసహితమైన మొత్తము అంగికికూడ కొన్ని యంగములుండును. ఇట్లంగములు మూడు విధములుగ నుండును.

వాని యందు, అంగోపాంగసహితమైన మొత్తము అంగికి ముందుగ (1) ఆచమనము, (2) ప్రాణాయామము, (3) సంకల్పము అని మూడంగములుండును. వీనికి ప్రత్యేకమైన పేరు లేదు.

తర్వాత—(1) బ్రాహ్మస్నానము లేక ప్రథమమార్జనము, (2) మంత్రాచమనము లేక అబ్భిక్షణము, (3) ద్వితీయమార్జనము లేక పునర్మార్జనము, (4) పాపపురుషదహనము, (5) అర్ఘ్యప్రక్షేపము అని అంగియగు సంధ్యోపాసనమునకు నైదు పూర్వాంగములు. కాని యైదవదగు అర్ఘ్యప్రక్షేపము, మొదటి నాల్గింటికంటెను నాంత రీయకమగు (మిక్కిలి ముఖ్యమగు) పూర్వాంగము. మిగిలిన నాలుగును సాధారణాంగములు. అందులో రెండు స్మారాచమనములు, అబ్భిక్షణమునకు నుత్తరాంగమగుచు ఉపాంగమగును. అట్లే ప్రదక్షిణము ఆచమనము రెండును అర్ఘ్యప్రక్షేపమునకు ఉత్తరాంగము లగుచు ఉపాంగము లగును.

ఇక (1) గాయత్రీజపము (2) సూర్యోపస్థానము (3) దిజ్ఞుమ స్కారము (4) భూమ్యాకాశవందనము (5) అభివాదనము అని యైదు ఉత్తరాంగములున్నవి. అందునను గాయత్రీహృదయపఠనము, మూడు ప్రాణాయామములు, గాయత్రీజపమునకు రెండు పూర్వాంగము లగుచు ఉపాంగములగును. గాయత్ర్యుద్వాసనము ఉత్తరాంగమగుచు, మొత్తము మూడు ఉపాంగములు. అందులో గాయత్రీ

జపము, సంధ్యోపాసనకు అంతరంగమగు నుత్తరాంగము. మిగిలిన నాలుగు సాధారణాంగములు.

ఇట్లు ద్విజులందరును అంగోపాంగములతో కూడిన (సాంగోపాంగమగు) అంగియొక్క జ్ఞానము కలవారై, అనగా ఏది యంగి? ఏవి యంగములు? ఏవి యుపాంగములు? అని వివరముగ తెలిసికొన్నవారై, సంధ్యోపాసనము నాచరింపవలెను.

ఇట్టి అంగాంగిజ్ఞానము కాలప్రవాహములో కొట్టుకొనిపోవుట చేతనే ప్రథమాధ్యాయమున జరిగిన వివాదమునకు హేతువైన వ్యామోహము ప్రతిపక్షులకు గలిగెను.

న్యాసాదులు అవైదికములని నిర్ణయము

అవ ఉపాసనకు త్తరాంగమైన తర్పణము, గాయత్రీజపమునకు పూర్వోత్తరాంగములైన అంగన్యాసకరన్యాసములేల చెప్పబడలేదు? అను శంకకు సమాధాన మీయబడుచున్నది.

తర్పణన్యాసముద్రాస్తు క్రియంతే తాంత్రికే బుద్ధైః।

న తు వైదికసంధ్యాయాం మానవాదిష్వనుక్తితః॥

26

మంత్రశాస్త్రమున లలితా (పంచదశి) మంత్రమనియు, బాలామంత్రమనియు మహాగణపతిమంత్రమనియు నిట్లు నేక మహామంత్రములు ప్రసిద్ధమైనవి కలవు. ఆ మంత్రములను జపించువారికి ఆ యా మంత్రములకు సంబంధించిన సంధ్యావందనము మంత్రశాస్త్రముచే విధింపబడియున్నది. దానికి తాంత్రిక సంధ్యావందనమని పేరు. ఆ సంధ్యావందనమునందు ఆ యా దేవతలకు తర్పణము, ఆ యా మంత్రజపమున కంగముగ అంగన్యాసకరన్యాసములు ముద్రలు శాపవిమోచనము మొదలైనవి చాల యున్నవి.

అట్లే వైదికసంధ్యావందనాంగమైన గాయత్రికంటె వేరైన గాయత్రీమంత్రము (వాస్తవముగా గాయత్రీమంత్రమొక్కటియే తాంత్రికమైన దగుటచేత వేరుగా వ్యవహారము) తాంత్రిక సంధ్యా

వందనమున నున్నది. ఆ మంత్రమునకు గూడ తాంత్రికసంధ్యా వందనమున్నది. ఆ సంధ్యావందనమున గాయత్రీజపాంగముగా అంగ న్యాసకరన్యాసములు, తర్పణము, ముద్రలు, శాపవిమోచనము మొదలైనవి గూడ నాచరింపబడును. తాంత్రికసంధ్యావందనమున వానిని చేయవలయును. అట్లు చేయనియెడల “ఇతి ముద్రా న జానాతి గాయత్రీ నిష్ఫలా భవేత్” ఇట్లు ముద్రలను తెలిసికొనని యెడల గాయత్రీజపము నిష్ఫలమగువని యుండుటచేత అంతయు నిష్ఫలమగును.

గాయత్రీమంత్రపురశ్చరణ చేయువారు వీనినన్నింటిని చేయ వలెను. కాన అట్టి వారు వైదికసంధ్యావందనమున గూడ వీటిని చేసిన ఫలమధికముగ లభించునను నాసతో వైదికసంధ్యావందన మున వీటిని చేర్చిరి. తర్వాత రానురాను కాలక్రమమున వైదిక సంధ్యావందనమున వానివేళ్ళు మిక్కిలి లోతుగ నాటుకొన్నవి. అందువలన ఇప్పుడు విజ్ఞులు కూడ వీటిని విడనాడుటకు మిక్కిలి సందేహించుచున్నారు. కాని ఇవి మనుపరాశరాదిస్మృతులందు చెప్పబడ లేదు.

ఇంతియే కాదు. మీదు మిక్కిలి చాలమంది నిబంధనకారుల చేత గట్టిగ నిషేధింపబడినవి కూడ. ఎట్లనగా—

(1) స్మృతిముక్తాఫలమునందు గృహ్యపరిశిష్టమున “ఏనమ ప్యేకే నేచ్ఛంతి. స హి విధిరవైదిక ఇతి” అని. అనగా—ఈ న్యాసాదులను ఆచరించుటకు కొంతమంది యిష్టపడకున్నారు. ఏల? ఆ న్యాసవిధి అవైదికము గదా! యని. ఈ న్యాసవిధి తాంత్రికమే గాని వైదికము కాదు. అని భావము.

(2) ఆహ్నికచంద్రికయందు—“అయం న్యాసవిధివిశేషోఽవైదికః” ఇతి. అనగా ఈ న్యాసవిధి తాంత్రికమే గాని వైదికము కాదు అని.

(3) తైత్తిరీయసంధ్యాప్రయోగమున — “న్యాసవిధేరవైది కత్వము క్తమేవ” అనగా ఈ న్యాసవిధి యవైదికమని చెప్పనే చెప్పబడినది. అని యర్థము.

(4) ధర్మసింధుసారమున—“ఏతేన న్యాసవిధే రవైదికత్వాత్ అక్షరన్యాస పదన్యాసాదీనామపి, ముద్రావిధేః శాపవిమోచనాది విధేశ్చ తాంత్రికత్వేన అవైదికత్వా దనావశ్యకమేవేతి వేదితవ్యం” అని అనగా ఇందుచేత న్యాసవిధి అవైదికమగుటచేత అక్షరన్యాసము పదన్యాసము మొదలగునవియు ముద్రావిధియు శాపవిమోచనాదివిధియున్నూ తాంత్రికములే యగుటచేత అవైదికములు. కాన వైదికసంధ్యావందనమున అనావశ్యకములే యని తెలిసికొనవలయును. అని.

ఇట్లు నిషేధింపబడుటచేత వైదిక సంధ్యావందనమున న్యాసాదులు చేయనవసరము లేదు. చేయకపోవుటవలన నెట్టిపాపలేశము గూడ నంటదు. కాన వానినన్నిటిని విజ్ఞులు ఉపేక్షింతురు గాక!

ఇంకను కొందరు, మిక్కిలి యాదరముతో తాంత్రికులు చెప్పునట్లు “అస్య శ్రీగాయత్రీమహామంత్రస్య ఇత్యాదిగా—గాయత్రీమంత్రమునకు ఋషిచ్ఛందోదేవతావినియోగాదులను కూడ చెప్పుదురు. కాని యది యంతయు ననావశ్యకము. తాంత్రికము కావున. అంతియే కాదు. గాయత్రీహృదయముననే “గాయత్ర్యా గాయత్రీచ్ఛందో, విశ్వామిత్ర ఋషిః=ఇత్యాదిగా నవి యన్నియును చెప్పబడినవి. ఋష్యాదులు మాత్రమే గాదు—ధ్యానము గూడ హృదయమున చెప్పబడినది. ఈ వివరములన్నియును ఈ యధ్యాయమున గాయత్రీహృదయనిరూపణసమయమున చెప్పబడును. హృదయముననే ధ్యానము చెప్పబడుటవలన ప్రత్యేకముగ “ముక్తావిద్రుమ=

ఇత్యాదిధ్యానశ్లోకమును పఠింపనక్కర లేదని కొందరందురు. కాని మూర్తిధ్యానశ్లోకమును పఠింపవలెను.

ఇది

విద్వచ్చిరోమణి-సాహిత్యవిశారద-ద్విజబృందనిషేవి
సోమయాజులోపనామక వేంకటాచలశాస్త్రిచేత రచింపబడిన

పూర్ణాభిధాంధ్రవ్యాఖ్యాసముపేతమగు
సంధ్యాతత్వసుబోధినియందు తృతీయాధ్యాయమున
సంధ్యోపాసనాపూర్వోత్తరాంగవివరణంబను ద్వితీయభాగము
సమాప్తము.

తృతీయాధ్యాయము సమాప్తము.

ఓమ్ తత్ సత్

శివమ్

ఓమ్
 “యత్సంధ్యాముపాసతే—బ్రహ్మైవ తదుపాసతే”
 ఇతి శ్రుతిః

సంధ్యా తత్వసుబోధిని

పూర్ణాభిధాన్ద్రవ్యాఖ్యాసముపేతము
 చతుర్థాధ్యాయము ప్రథమ భాగము
 సంధ్యోపాసనపూర్వోత్తరాంగనుష్ఠానపద్ధతినిరూపణము

అవ = ఇట్లు పూర్వోత్తరాంగములను ఉపాంగములను వివరించి, వాని యనుష్ఠానపద్ధతిని చెప్పబోవుచు, ముందుగ ననుష్ఠించువాని లక్షణము తెలియదగిన దగుటచేత అనుష్ఠించువాని లక్షణము చెప్పబడుచున్నది.

యథావిధి కృతస్నానో విద్వాన్ బద్ధశిఖో ద్విజః!
 యజ్ఞోపవీత్యుపాసీత సాంగాం సంధ్యాం బహిష్ఠలే॥

27

అర్థము

విద్వాంసుడైన ద్విజుడు యథావిధిగ స్నానము చేసినవాడై శిఖను ముడి వేసికొని, యజ్ఞోపవీతము కలవాడై, గ్రామమునకో లేక గృహమునకో వెలుపల ప్రదేశమున సాంగోపాంగముగ సంధ్యాదేవత నుపాసింపవలెను, అని.

(1) శ్లోకమునందలి విశేషణములలో ముఖ్యమైనది కాన “ద్విజః” యను విశేషణము ముందుగ వివరింపబడుచున్నది. “ద్విజః జాయతే” “ఇతి ద్విజః” రెండు సారులు పుట్టువాడు ద్విజుడనబడుచున్నాడు. తల్లి గర్భమునుండి పుట్టుట తొలి జన్మము. గాయత్ర్యుపదేశము మరుజన్మము. గాయత్ర్యుపదేశము కలవాడే సంధ్యోపాసన

చేయుట కర్హుడగుచున్నాడు. అదియును గాయత్ర్యుపదేశమైన నాటినుండి మరణపర్యంతము త్రిసంధ్యలందును సంధ్యోపాసనను చేయవలెను. అత్రిమహర్షి యిట్లు చెప్పెను.

“సంధ్యాత్రయం తు కర్తవ్యం ద్విజేనాత్మవిదా సదా।

హంజీబంధనమారభ్య సాయం ప్రాతశ్చ కాలయోః॥ మధ్యాహ్నోపి చ కర్తవ్యం యావత్ప్రాణవిమోచనమ్॥ అని. ఉపనయన దినము మొదలు త్రిసంధ్యలయందును ద్విజుడు ఆత్మజ్ఞానప్రాప్తికొరకు ప్రాణావసానమువరకును, సంధ్యోపాసనను చేయవలెను. ఈ ప్రమాణావచనములవలన ప్రాతస్సాయంకాలములందే సంధ్యోపాసన చేయవలెనను విష్ణుస్మృతివచనానుసారముగ “రెండు సంధ్యలే” యను వాదము పరాస్తమైనది.

సంధ్యామంత్రార్థ జ్ఞానావశ్యకత

(2) రెండవ విశేషణము “విద్వాన్” అనునది. అనగా— తెలిసినవాడు. ప్రకృతమున—సంధ్యోపాసన—తదంగానుష్ఠానపద్ధతిని, సంధ్యావందనమంత్రార్థములను, బాగుగ తెలిసినవాడని యర్థము. కాగా—మంత్రార్థమును తెలిసినవాడై, మంత్రార్థముననుసంధానము చేయుచున్నవాడై, సంధ్యోపాసనను చేయవలెను. అని భావము. అప్పుడే కర్మయొక్క పూర్ణ ఫలము లభించును.

స్నానవిషయము

(3) “యథావిధి కృతస్నానః” = శాస్త్రమున చెప్పిన ప్రకారము మంత్రములతో అభ్యుదయస్నానము చేసినవాడని యర్థము. ఇచ్చట “యథావిధి” యని చెప్పటచేత “కాకస్నానము” వలె ఒక్కసారి నీటిలో “బుడుంగు”మని మునిగి లేచిన, స్నాన మని పించుకొనదు. మంత్రములతో చేసిననే శుద్ధుడగును.

స్నానములు ముఖ్యగౌణములుగా వర్ణింపబడినవి. ఎట్లనగా

“స్నానమబైవత్తైర్బాహ్మ మవగాహం తు వారుణం! ఆగ్నేయం భస్మనా స్నానం వాయవ్యం గోరజః స్మృతమ్॥ యత్తు సాత పవన్వేణ తత్సానం దివ్యముచ్యతే! ఆద్వైత కర్పటేనాంగమార్జనం కాపిలం స్మృతమ్॥ ప్రాతఃస్నానే త్వశక్తః స్యాత్కాపిలం స్నాన మాచరేత్॥ ముఖ్యం తు వారుణం గౌణాన్యచ్యంతేఽన్యని సూరిభిః॥

(1) ఆపో హి స్థాది-అబ్లింగమంత్రములతో చేయు స్నానము బ్రాహ్మస్నాన మనబడును. దీనినే మాంత్రస్నానమనియు నందురు.

(2) సూక్తపరనాదులతో నీటిలో మునుగుచు అఘమర్షణ మంత్రములతో చేయు స్నానము వారుణ మనబడును.

(3) మంత్రములతో విభూతిని బడలున పూసుకొనుట ఆగ్నేయస్నానము.

(4) ప్రాతఃసాయంకాలములందు గోవులమందలు పోవునప్పుడు లేచు ధూళితో చేయు స్నానము వాయవ్యస్నానము.

(5) ఒకే కాలమున వానయు నెండయు నుండగా నా వానలో స్నానము చేయుట దివ్యస్నానమనబడును.

(6) తడిగుడ్డతో నొడలంతయును తుడుచుకొనుట కాపిల స్నానమనబడును. ప్రాతఃస్నానము చేయు శక్తిలేనివారు కాపిలస్నానమును చేయవలెను.

పై యారు విధములైన స్నానములలో వారుణస్నానము ముఖ్యస్నానమనబడును. మిగిలిన యెదును శక్తిలేనివారికి గౌణస్నానములు. ముఖ్యగౌణములలో ముఖ్యము శ్రేష్ఠము. ముఖ్యస్నానమును చేయ లేని పక్షమున గౌణస్నానము విధింపబడినదని తెలియునది.

స్నానవిషయమున దక్షస్మృతి

(1) ఉషఃకాలము రాగానే లేచి యధావిధిగ శౌచమును. ముగించి దంతధావనమును చేసి స్నానమును చేయవలెను.

(2) ఈ శరీరము మిక్కిలి మలినమైనది. ఎట్లన—ఈ శరీరమున తొమ్మిది రంధ్రములు కలవు. రాత్రింబగళ్ళు ఆ రంధ్రములు పలు విధములగు మలములను విడుచుచునే యుండును. వాటిని శోధించుటకు ప్రాతఃస్నానమును చేయవలెను. స్నానము చేయని ద్విజుడు జపహోమాదులను చేయకూడదు. ప్రాతఃస్నానము దృష్ట ఫలములను అదృష్ట ఫలములను నిచ్చునని ప్రశంసించుచున్నారు. దృష్ట ఫలమనగ కనపడు ఫలము. అదృష్ట ఫలమనగ పుణ్యము. గంగా గోదావర్యాదులందు స్నానము చేసిన అదృష్ట (పుణ్య) ఫలము. లభించును.

ప్రాతఃస్నానము చేసినవాడు శుద్ధమైన శరీరము కలవాడై జపాది సర్వకర్మలు చేయుట కర్హుడగును.

ఈ ప్రాతఃస్నానముచేత పది దృష్ట ఫలములు కలుగుచున్నవి. ఎట్లన—(1) మంచిరూపము (2) శరీరమునకు పుష్టి (3) ఇంద్రియాదులకు బలము (4) శరీరమునకు మంచి కాంతి (5) ఆరోగ్యము (6) ఆచుర్వృద్ధి (7) మనస్సుకలత పోవుట (8) దుస్స్వప్ననాశము. (9) తపస్సు చేయవలెనను శ్రద్ధ (10) మంచి జ్ఞాపకశక్తి, (మేధ). ఈ పదియును కలుగును.

ఉషఃకాల పరిమాణము

“పంచపంచ ఉషఃకాలః” సూర్యోదయము మొదలు ఏబది మైదు ఘటికలు దాటిన తర్వాత అనగా మరునాడు సూర్యోదయమునకు రెండు గంటలు ముందుగ ఉషఃకాల మారంభమగును.

“అరుణోదయకాలము” స్కందస్మృతి

“చతస్రో ఘటికాః ప్రాతరరుణోదయనిశ్చయః” అని.

సూర్యోదయమునకు ముందు నాలుగు గడియలకాలమునకు అరుణోదయమగును. అరుణుడుదయించును. అనగా ఉదయమునకు ముందుగ ఒకగంట ముప్పదియారు నిమిషములకు సూర్యుని సారథియగు అరుణుడుదయించును. అది స్నానమునకు గొప్ప పుణ్యకాలము.

స్మృత్యంతరమున—“ప్రాతఃస్నాయాదరుణకరగ్రస్తాం ప్రాచీమవలోక్య” అని. తూర్పున అరుణకిరణములను జూచి ప్రాతఃస్నానమును జేయవలెనని. కావున ప్రాతఃస్నానము అరుణోదయకాలమున జేయవలెను. అంతకు ముందు చేయరాదు. వివాహోపనయనవ్రతాదులప్పుడు ఆకర్మల సౌకర్యముకొరకు అరుణోదయకాలముకంటె ముందు గూడ చేయవచ్చును. అది ప్రాతఃస్నానముగాదు. సౌకర్యస్నానము.

యజ్ఞోపవీతవిషయము

పరాశరమాధవీయమున“ఎల్లప్పుడును జందెమును ధరించియే యుండవలెను. ఎల్లప్పుడును ముడివేసిన శిఖతోనే యుండవలెను. శిఖ లేనివాడును, జందెము లేనివాడును, చేసిన వైదికకర్మ యంతయును చేయబడని దానిక్రిందనే లెక్క. శ్లో=సదోపవీతినా భావ్యం సదా బద్ధశిఖేన చ| విశిఖోఽనుపవీతీ చ యత్కగోతి న తత్కృతం” అని. ఆ జందెము నొక్కసారి పైకి తీసివేసినను ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొనవలయును.

“యజ్ఞోపవీత నిర్మాణ విషయము” గౌతములు

“స్త్రీయా కారితేన తంతునా యజ్ఞోపవీతం కుర్యాత్” స్త్రీచేత తయారుచేయబడిన దారముతో జందెమును తయారు చేయవలెను. ప్రత్తినులుతో తయారైన జందెమునే ధరింపవలెను. పట్టు, ఊలు, నైలాను దారములు పనికిరావు.

జందెపు నిడివి

ఎడమభుజమున వేసికొనిన జందెపు ముందుభాగముయొక్క ఒక కొస బొడ్డును, మరియుక కొస వెనుక భాగమున నాభికి తిన్నగ వీపును తాకుచుండగ రెండు కొసల మధ్యభాగము మొలను తాకవలెను. ఇది కొలత. ఇంతకంటె పొట్టిగ గాని పొడవుగ గాని యుండకూడదు.

యజ్ఞోపవీతసంఖ్య. దేవలమహర్షి.

“ఉపవీతం వటోరేకం ద్వే తథేతరయోః స్మృతం |
తృతీయము త్తరీయాథే వస్త్రాభావే తదిష్యతే”

బ్రహ్మచారికి ఒక జందెము. గృహస్థునకును వానప్రస్థునకును రెండేసి యుండవలెను. కాని గృహస్థవానప్రస్థులు ఉత్తరీయము కొరకు మూడవ జందెమును ధరింపవలెను. ఎప్పుడైన ఉత్తరీయము లేని సందర్భము వచ్చిన యెడల, దానికి బదులుగ నీ మూడవ జందెముపయోగించును. అని.

స్మృత్యంతరమున— చత్వార్యన్నాద్యకామః, పంచ దశ వాయుష్కామః అని. అన్నము మొదలగునాహారమును అధికముగ గోరువాడు నాలుగు జందెములను ధరింపవలెను. దీర్ఘాయుస్సును గోరువాడు ఐదు గాని పది గాని ధరింపవలెను, అని. ఇట్లు చెప్పటవలన ఆంధ్రదేశమున, వేసికొనిన నైదింటినే వేసికొనవలెను. మూడింటిని కాని నాలుగింటిని గాని వేసికొనకూడదను పామర వచనము కొట్టివేయబడినది. ఆంధ్రదేశమున నైదింటిని ధరించు టాచారము. ద్రావిడదేశమున రెండింటినే ధరించు టాచారము.

సాంగాం సంధ్యాముపాసీత

అంగోపాంగములలో నెచ్చటను నొకింతగూడ లోపము కలుగకుండ పూర్ణముగ సంధ్యోపాసనము నాచరింపవలయును.

ఎచ్చట నాచరింపవలెను? “బహిః స్థలే”

స్మృతులందు గ్రామపదము వాడబడినది. అందువలన గ్రామమునకు వెలుపల సంధ్య నుపాసింపవలెనని యర్థమగుచున్నది. కాని, మహాపట్టణములందు, గ్రామము వెలుపల యనిన నెట్లు కుదురును? కుదరనే కుదరదు. మహాపట్టణపు మధ్యనున్న వైదికు డెట్లు వెలుపలికి పోయి సంధ్య వార్షగలడు? అందువలన—గృహమునందు అర్ఘ్యముల నీయగూడదు గానను, “బహిః సంధ్యాముపాసీత వెలుపల సంధ్య నుపాసింపవలెను” అని నిరుపదముగ “బహిః” యని హారీతులు చెప్పటవలన ఇంటికి వెలుపల యని కూడ నర్థమును చేసికొనవచ్చునని తోచుచున్నది. వ్యాసులవారు=“గృహమున వార్చిన ఒక మడుగు పుణ్యమే కలుగును. పశుల కొట్టమునందు పది రెట్లు పుణ్యము. నదీతీరమున శతసహస్రములు రెట్లు పుణ్యము, విష్ణు సన్నిధానమున అనంతపుణ్యము కలుగును అని. ఇచ్చట విష్ణు పదము శివ-గణేశ-అంబికాది-ఇతర దేవతలకు కూడ సూచకము. దేవాలయములు గ్రామమధ్యమునను ఇంటి వెలుపలను కూడ నుండును కావున ఇంటి వెలుపల సంధ్యనుపాసింపవచ్చునని యర్థము చేసికొనవచ్చునని తోచెడిని. శాతాతపస్కృతి=వెలుపల సంధ్యవార్చిన యెడల అబద్ధమాడుటవలన, మధ్యము సేవించుటవలన, పగలు స్త్రీ సంగమమువలన, శూద్రసంపర్కముగల యన్నమును తినుటవలనను కలుగు పాపము పోవునని. క్లో=అనృతం మధ్యగంధం చ, దివా మైథున మేవ చ|పునాతి వృషలస్యాన్నం బహిః సంధ్యా హ్యుపాసితా” అని.

గౌతమ ధర్మశాస్త్రమున

“బహిఃసంధ్యాముపాసీత గృహేష్వర్ణ్యం న దాపయేత్” అని. వెలుపలనే సంధ్యోపాసనను చేయవలెను. అర్ఘ్యమును గృహములోపల విడువగూడదు. అని. కాన అర్ఘ్యప్రక్షేపము

మాత్రమునైనను ఇంటిలో నీయగూడదు. సంపూర్ణసంధ్యోపాసనమును ఇంటికి వెలుపల జేయుటయే శ్రేష్ఠము.

అంగముల ననుష్ఠించు పద్ధతి

పురాణాచమనం కృత్వా సపుండ్రశ్చ తతః స్మృతేః ।

అచాంతిద్వయ, మాయమ్య ప్రాణాన్, సంకల్ప్య, మార్జయేత్॥ 28

ముందుగ శుద్ధికొరకు ఒక పురాణాచమనమును చేయవలెను. తర్వాత కర్మకు అంగముగ ఆచారము ననుసరించి, నుదుటిమీద చేతులు మొదలగు నవయవములమీద సమంత్రకముగ పుండ్రమును (పుండ్రము=బొట్టు, ప్రస్తుతమున విభూతి) ధరింపవలెను. అటు తర్వాత సాంగోపాంగమైన ప్రధానమగు సంధ్యోపాసనమునకు అంగముగా రెండు స్మృత్యాచమనములను చేయవలెను. తర్వాత “ఇన్ని” యని సంఖ్యను చెప్పకపోవుటవలన ఒక ప్రాణాయామమును చేయవలెను. తర్వాత “మమోపాత్తదురితక్షయద్వారా శ్రీపరమేశ్వరప్రీత్యర్థం ప్రాతః(మాధ్యాహ్నిక-సాయం)సంధ్యాముపాసిష్యే” అని సంకల్పమును జేయవలెను. అటు తర్వాత బ్రాహ్మస్నానమును పేరు గల ప్రథమమార్జనమును చేయవలెను, అని యర్థము.

ఆచమననిరూపణము

స్మృతిముక్తాఫలమున=“కుర్వీత పంచపాత్రం తు సంధ్యోపాస్తా గృహే ద్విజః । ఉపస్పర్శే ప్రాశనేఽఘ్నీ మార్జనేఽఘ్ని విమోచనే” అని.

ద్విజుడు గృహమున సంధ్యోపాసనము చేయునెడల నైదు చిన్నపాత్రలను వాడవలెను. ఎందులకనగా—(1) అన్నియాచమనముల కొక పాత్రము. (2) అబ్భక్షణమున కొక పాత్రము. (3) రెండు మార్జనముల కొక పాత్రము, (4) పాపపురుషదహనమున కొక పాత్రము, (5) అర్ఘ్యప్రక్షేపములకొక పాత్రము. ఇట్టైదు పాత్రములు. చెరువు, నదులందైన, పాత్ర లనావశ్యకము లగుటచేత గృహే”

యని చెప్పబడెను. ఇట్టి ప్రయోగముచేత గ్రామము వెలుపలనే కాక గృహమునకు వెలుపల గూడ సంధ్యోపాసనము చేయవచ్చునని యర్థము వచ్చుచున్నది.

పూర్వకాలమున ఈ యాచార ముండియుండవలెను. ప్రస్తుత కాలమున నెక్కడను నీయాచారము నాకు కనబడలేదు. నేను విన్నదియు లేదు. లేక ఈ సువిశాలభారతవర్షమున నెక్కడనైన నీ యాచారముండవచ్చును. ఆధునికశిష్టులు ఒక పెద్దపాత్రను ఒక చిన్న యుపపాత్రను మాత్రము వాడుచు, ప్రతియంగకర్మయందును పెద్ద పాత్రమునుండి యుపపాత్రములోనికి నీళ్ళు వంచుకొనుచుందురు.

సంధ్యావందనమునకు పంచపాత్రము ఉద్ధరిణిని వాడుదురు కదా! ఆ పంచపాత్ర యేది? ఈ యైదుపాత్రలే. కాని వెడల్పు ముఖముగల పాత్ర గాదు. మరి యేమన—సంస్కృతమున ఏదు పాత్రల మొత్తమునకు “పంచపాత్రము” అని యందురు. పంచవటి యనునట్లు ద్విగుసమాసమిది. కాని కాలక్రమమున సంధ్యోపాసనము వలె సంప్రదాయము విచ్చిన్నమై చివరకు “పంచముఖం పాత్రం=పంచపాత్రం=వెడల్పు ముఖముగల పాత్రము పంచపాత్ర మైనది. కాలమహిమ!

ఆచమనము మూడువిధములు. (1) శ్రౌతము, (2) స్మార్తము (3) పౌరాణికము అని. అందు తైత్తిరీయారణ్యకమున “త్రిరాచా మేత్, ద్విః పరిమృజ్య=ఇత్యాదిగా చెప్పబడినది శ్రౌతాచమనము. ఈ యాచమనము బ్రహ్మయజ్ఞము మొదలగు కర్మలకంగము. సంధ్యోపాసనాంగము కాదు.

బ్రహ్మయజ్ఞే తు వై కుర్యాచ్చుతే రాచమనం ద్విజః॥ శ్రుత్యాచమనమును బ్రహ్మయజ్ఞమునందు చేయవలెను. అని యర్థము. “షట్కర్మచంద్రిక” యను గ్రంథమున “దేవ్యాః పాదైస్త్రిభిః పీత్వా”=ఇత్యాదిగా చెప్పబడిన మరియొక

శ్రౌతాచమనము కూడ నున్నది. అది గాయత్రీపురశ్చరణమున కంగ మని వేరొక గ్రంథమున స్పష్టముగ చెప్పబడినది. ఈ రెండొకచమనములును సంధ్యావందనాంగములు కావు. కాన వివరింప నక్కఱలేదు.

ఆపస్తంబులవారు స్మార్తాచమనమును చెప్పిరి.

ఎట్లనగా— “అథాచమనవిధిః = ఇప్పుడాచమన విధానము చెప్పబడుచున్నది. ఆసీనస్త్రిరాచామేత్, హృదయంగమాభిరద్భిః = ఇచటచెప్పని కొన్నియంశములను వేరు స్మృతినండి తీసికొనవచ్చును. అది ధర్మశాస్త్రసంప్రదాయము—“అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యం” అని. కాగా—శుచియైన ప్రదేశమున, ఆసనమున గాదు, కుడిచేతిని (రెండుచేతులనని కొందరు) రెండు కాలిముడుకుల మధ్య నుంచుకొని, తూర్పుముఖముగ గాని, ఉత్తరాభిముఖముగ గాని కూర్చున్నవాడై, గోకర్ణాకృతిగల అరచేతియందు, ఉద్ధరిణితో నీటిని వేసికొని, చిటికెన వ్రేలు, బొటన వ్రేళ్ళను దూరము చేయగ, ఆ సందులగుండా కారిపోగ మిగిలిన యుదకమును నురగ-బుడగలు లేకుండ చూచి, త్రాగినప్పు డెల్ల లోపల హృదయమువరకు నీటిని వెళ్లనిచ్చుచు, మూడు సారులు నీటిని త్రాగవలెను. బ్రాహ్మణుడిట్లు చేయవలెను. క్షత్రియులకు కంఠమువరకు వెళ్లిన చాలును. వైశ్యులకు దవడలవరకు వెళ్లిన చాలును. శూద్రులకు నాలుకకు తగిలిన చాలును. కాని శూద్రులకు ఒక్కసారియేచాలును. మూడుసారులు కాదు. “త్రిరోష్టా పరిమృజేత్ = మూడు సారులు పెదవులను తుడవవలెను. ఎట్లు? బ్రహ్మతీర్థముతో. (మణికట్టు దగ్గర ధనరేఖ యారంభించు చోటు బ్రహ్మతీర్థము) అప్పుడు పెదవులను కొంచెము లోపలికి ముడిచి, పెదవుల దగ్గర రోమములు గల ప్రదేశమును తుడవవలెను. రోమములు లేని పెదవులను తాకినయెడల ఎంగిలి యగును. మరల నాచమనము చేసిన నే శుద్ధుడగును.

“ద్విరిత్యేకే” = రెండుసారులు తుడిచిన చాలునని కొందరందురు. ఈ వికల్పము సమానబలము కలదియే. ఇందు ఒకపక్షము ఎక్కువ, రెండవ పక్షము తక్కువ యని లేదు.

“సకృదుపస్పృశేత్ = వ్యాఖ్య = మధ్యమాభిప్రీతిభిరంగుళీభి
 ర్నోష్టా = మధ్యనున్న మూడు వ్రేళ్ల కొసలతో, కొంచెము లోపలికి
 ముడిచిన చెదవులను ఒకసారి తుడవవలెను. “ద్విరిత్యేకే” రెండు
 సార్లు తుడవవలెనని కొందరందురు. ఇదియును తుల్యవికల్పమే.
 “దక్షిణేన పాణినా సవ్యం పాణిం ప్రోక్ష్య = కుడిచేతితో నెడమచేతిని
 ప్రోక్షింపవలెను. తథా పాదౌ, శిరశ్చేంద్రియాణ్యుపస్పృశేత్ =
 అట్లే పాదములనున్న, శిరస్సునున్న ప్రోక్షింపవలెను. తర్వాత
 నింద్రియములను వ్రేళ్ళతో తాకవలెను. అన్ని యింద్రియములను
 తాకవలెనా? కాదు. “చక్షుషీ నాసికే, శ్రోత్రే చ = కండ్లను,
 ముక్కుచెరమలను, చెవులను మాత్రము తాకవలెను. అందు అంగు
 ష్ఠానామికల కొసలను చేర్చిన ముద్రతో ముందుగ కుడికంటిని,
 తర్వాత నెడమకంటిని తాకవలెను. అంగుష్ఠతర్జనీసంయోగముద్రతో
 ముక్కుచెరములను, అంగుష్ఠకనిష్ఠికాసంయోగముద్రతో రెండు
 చెవులను తాకవలెను. రెండు వ్రేళ్ల కొసలతో నైనను, రెండు
 చెవులను ఒక్క సారి తాకుట శక్యము కాదు గాన, మూడింద్రియ
 ములను రెండు వ్రేళ్ల కొసలు చేర్చిన ముద్రలతోనే ప్రత్యేకముగ
 ముందు కుడి, తర్వాత నెడమను తాకవలెను. “అథాప ఉపస్పృ
 శేత్ = ఇంద్రియస్పర్శ యైన తర్వాత, చేతులను కడుగుకొన
 వలెను. ఇది స్మార్తాచమనము. స్మృత్యాచమనమనియు నందురు.
 సమస్తస్మార్తకర్మలయందును ఈ యాచమనమునే చేయవలెను.
 కేశవాదిపౌరాణికాచమనమును కాదు. పౌరాణికమును కర్మాది
 యందు మాత్రము శుచిత్వము కొరకు చేయవలెను. కాని వర్త
 మానకాలమున ఆచమనము చేయవలసిన చోటుల యందంతటను
 పౌరాణికాచమనమునే చేయుచున్నారు. చాలమందికి స్మార్తాచ
 మనము తెలియదు.

స్మృతిముక్తాఫలమునం దిట్లున్నది.

“సంధ్యాయాం కర్మకాలే చ స్మృతేరాచమనం చరేత్ |
 బ్రహ్మయజ్ఞే తు వై కుర్యాచ్చ)తేరాచమనం ద్విజః || అని.

సంధ్యావందనమునందును, ఇతరసమస్తస్మార్తకర్మలయందును స్మార్తాచమనమునే చేయవలెను. బ్రహ్మయజ్ఞమున శ్రౌతాచమనమును చేయవలెను. అని. ఈ స్మార్తాచమనమును సంధ్యావందనారంభమునందు రెండుసారులు చేయవలెను. పరాశరమాధవీయమున నిట్లు చెప్పబడినది. “హోమే భోజనకాలే చ సంధ్యయో రుభయోరపి ఆచాంతః పునరాచామేత్” = అని.

హోమారంభమునను, భోజనారంభమునను, సంధ్యావందనారంభమునను రెండు సారులు స్మార్తాచమనమును చేయవలెను. అని.

ఆశ్వలాయనగృహ్యపరిశిష్టమున సంధ్యారంభప్రకరణమున “ఏతదాచమనం. ఏవం ద్వీరాచమ్యాత్మనమభ్యుత్య” అని. ఇది స్మార్తాచమనము. దీనిని రెండుసారులు చేసి, తర్వాత మార్జనమును సంధ్యాప్రథమాంగము నాచరింపవలెను. అని.

పురాణాచమననిరూపణము

పురాణాచమనమును కేశవాదిచతుర్వింశతినామములతో గాని, అచ్యుతాదినామములతో గాని, వేదములనామములతో గాని, మహావ్యాహృతులతో గాని, ప్రణవాది చతుర్థ్యంతస్వాహంతములుగ దేశాచారము ననుసరించి చేయవలెను.

ప్రయోగసారమును గ్రంథమున పౌరాణికాచమనపద్ధతి చెప్పబడినది. దీని నాంధ్రదేశీయు లాచరింతురు. కాన వ్రాయుచున్నాను. “కేశవాద్వైప్రీభిః పీత్వా ద్వాభ్యాం ప్రత్యుశయేత్కరా ద్వాభ్యామోష్టై చ సంమార్జ్య ద్వాభ్యామున్మార్జ్యయేచ్ఛిరః॥ ఏకేన వామం సంప్రోత్య పాదావపి తద్దైకతః॥ ఏకేనాపి చ మూర్ధానం తతః సంకర్షణాదిభిః॥ సర్వేషామంగుళీనాం తు మూలేన చుబుకం స్పృశేత్॥ తర్జన్యంగుష్ఠయోగేన ఘ్రాణద్వయముపస్పృశేత్॥ అంగుష్ఠేన కనిష్ఠేన నాభిదేశముపస్పృశేత్॥ కరమధ్యం హృది స్థాప్య కరాగ్రం శిరసి న్యసేత్॥ ముకుతేన చ హస్తేన బాహుమూలే ఉపస్పృశేత్॥ ఏవమాచమనం కుర్యాత్సాక్షాన్నారాయణో భవేత్॥ ఇతి॥

స్మృత్యంతరే

ఓంకారపూర్వం తన్నామ చతుర్థ్యంతసంఖ్యయా|స్వాహంతం ప్రాశయేద్వారి నమోఽంతం స్పర్శయేత్తథా|| పుణ్యస్త్రీణాం నమోఽంతం స్యాత్, విధవానా మమంత్రకం| విప్రాణాం క్షత్రియాణాం చ ప్రణవాదినమోఽంతకమ్|| నమోఽంతకం చ వైశ్యానాం శూద్రాణాం నామమాత్రకమ్|| అని.

ఇరువదినాలుగు నామములకును ఆరంభమున ఓంకారముండవలెను. మొదటి మూడు నామములతో చతుర్థ్యంత స్వాహంతముగా నీరు త్రాగవలెను. మిగిలిన ఇరువదియొక్క నామములతో చతుర్థ్యంత నమోఽంతములతో, చెప్పినట్లు మార్జనను గాని స్పర్శను గాని చేయవలెను. ఇది బ్రాహ్మణులకు, క్షత్రియులకును సమానము. పుణ్యస్త్రీలు ఆరంభమున ఓంకారము లేకుండ కేవలచతుర్థ్యంతనమోఽంతములతోనే నీళ్లు త్రాగవలెను. మార్జనస్పర్శములు లేవు. అన్ని నామములను చతుర్థ్యంత నమోఽంతములనుగా చెప్పవలెను. విధవ, కేశవ, నారాయణ, మాధవ, యని నామమాత్రమును చెప్పుచు నీరు త్రాగవలెను. ఇతరనామములను నామమాత్రముగనే “గోవింద, విష్ణో, మధుసూదన, ఇత్యాదిగా చెప్పవలెను. వైశ్యులు పుణ్యస్త్రీలవలెనే ఆచమనము చేయుదురు. శూద్రులు నామమాత్రముతో నీళ్లు త్రాగుట మాత్రమే. ఇతరనామములు చెప్పనవసరము లేదు. ఇది వ్యవస్థ||

ఓంకారాది చతుర్థ్యంత స్వాహంతముగా తొలిమూడు నామములతో నీటిని త్రాగవలెను. నాలుగైదు నామములతో చేతులు కడుగుకొనవలెను. ఆరేడు నామములతో మధ్య మూడువ్రేళ్ళతో లోపలకు ముడుచుకొనిన పెదవులను తుడవవలెను. ఎనిమిదితొమ్మిది నామములతో తలమీద నీళ్లు చల్లుకొనవలెను. పదియవ నామముతో ఎడమచేతిని ప్రోక్షింపవలెను. పదునొకండవ నామముతో పాదములను ప్రోక్షింపవలెను. పండ్రెండవ నామముతో మరల,

శిరస్సున ప్రోక్షింపవలెను. తర్వాత సంకర్షణనామముతో ఎల్ల ప్రేళ్ళ మొదళ్ళచేత గడ్డమును తాకవలెను. వాసుదేవ-ప్రద్యున్న నామములతో అంగుష్ఠతర్జనుల కొసలను కలిపిన ముద్రతో రెండు ముక్కు-చేరమలను విడివిడిగా తాకవలెను. ముందు కుడి తర్వాత నెడమ. అనిరుద్ధ-పురుషోత్తమనామములచే అంగుష్ఠానామికల కొసల ముద్రతో కండ్లను విడివిడిగా తాకవలెను. అధోక్షజ-నారసింహ నామములతో పై ముద్రతోనే రెండు చెవులను తాకవలెను. అచ్యుత నామముతో సంగుష్ఠకనిష్ఠికల ముద్రతో నాభిని తాకవలెను. జనార్దననామముతో నరచేతిని హృదయమున నుంచునది. ఉపేంద్ర నామముతో ప్రేళ్ళ చివరి భాగములను తలమీద నుంచునది. హరి-శ్రీకృష్ణనామములతో ప్రేళ్ళను మొగ్గవలె నొక్కటిగా చేర్చి బాహుమూలములను తాకునది. ఇట్టిరువదినాలుగు నామములతో నాచమనము చేసిన సాక్షాన్నారాయణస్వరూపు డగును.

ఇట్లు త్రివిధాచమనములును నిరూపింపబడినవి. ఇక నాచమన విషయమున నవశ్యము తెలిసికొనదగిన అంశములు తెలుపబడును. ఆపస్తంబులవారు = “తిష్ఠన్నాచామేత్ ప్రహ్వో వా” నిలబడి గాని, వంగి గాని యాచమింపగూడదు. అని. ఈ నిషేధముచేతనే ఒకా నొక సందర్భమున నిలిచియున్నవానికిని వంగి యున్నవానికిని ఆచమనము అనుమతింపబడిన దగును. ఎట్లనగా-“నీళ్లు నేలమీద నుండగా (పాత్ర లేనప్పుడు) ఒడ్డున కూర్చొనుటకు వీలు లేనప్పుడు, తొడ బంటి నీటిలో గాని, బొడ్డుబంటి నీటిలో గాని, నిలబడి యాచమనము చేయవచ్చునని. స్మృతిరత్నమహోదధియందు = జానుభ్యామూర్ధ్వ మాచమ్య జలే తిష్ఠన్న దుష్యతి|తస్మాదధస్తాత్తిష్ఠంశ్చ నాచామేత్తు విచక్షణః|| ముడుకులు మునిగిపోవు నీటియందు నిలబడి యాచమించిన దోషము లేదు. కాన బుద్ధిమంతుడు అంతకంటె తక్కువ లోతు గల నీటియందు నిలువబడి యాచమింపగూడదు. అని. పితామహస్మృతి = “అంతరుదకమాచాంతోఽంతః శుద్ధ్యతి| బహి

రుదకమాచాంతో బహిరేవ శుద్ధ్యతి । తస్మాదంతరేకం బహిరేకం
కృత్వా పాదమాచామేత్ । సర్వతః శుద్ధో భవతి॥

నీటిలో నుండి యాచమించిన నీటిలోనే శుద్ధుడగును. వెలుపల నుండి యాచమించిన వెలుపలనే శుద్ధుడగును. కాన నీటిలో నొక పాదమును వెలుపల నొకపాదము నుంచి, యెడమచేతితో నీటిని తాకుచు, కుడిచేతితో నాచమించిన యెడల అంతట శుద్ధుడగును.

వస్త్రవిషయము

హారీతస్మృతి = “ఆర్ద్రవాసా జలే కుర్యాత్తర్పణాచమనే జపంః శుష్కవాసాః స్థలే కుర్యాత్తర్పణాచమనే జపమ్॥ తడిబట్ట కట్టుకొనిన వాడు తర్పణాచమన-జపములను, నీటిలోనే చేయవలెను. పొడి బట్ట కట్టుకొన్న యాతడు, పై వాటిని గట్టుననే చేయవలెను. అని.

ఇది సామాన్యవిధి. ఒకప్పుడు విశేషవిధి యుండవచ్చును. ఎట్లనగా—విష్ణుస్మృతి “జానుభ్యాముపరిష్టాత్తు శుష్కవాసాః స్థితో జలే । సవ్యేనాచమనం కుర్వన్న దుష్యతి కదాచన॥ ఇతి॥ ముడుకుల బంటి జలముకంటె నెక్కువ లోతు గల జలములో పొడిబట్ట కట్టు కొన్న యాతడు నిలబడి ఆచమనమును చేసినను తప్పు కాదు. వేరొక స్మృతియందు=తడిబట్టతో జపమును హోమమును దానమునున్నా చేసిన నది రాక్షసప్రీతికరమగును. కాలి ముడుకులకు వెలుపల చేతుల నుంచి, యే కర్మ చేసినను నది రాక్షసప్రీతికరమగును. గౌతములు = “సప్తవాతాహతం వస్త్రం శుష్కమిత్యాహ గౌతమః । సద్యః ప్రక్షాళితం చేలమభావే శుష్కవాససః॥ పొడిబట్టలేని యెడల, అప్పటి కప్పుడు తడిపిన వస్త్రమును గాలిలో నేడు సారు లెగురవేసిన యెడల, తడిదైనను దానిని పొడి బట్టగానే వాడవచ్చుననియును, దానిని గట్టుకొని, భూమిమీద గూడ జపహోమాదులు చేయవచ్చు ననియును గౌతమమహర్షి చెప్పుచున్నారు.

స్మృత్యంతరమున =

“వ్రతాదికే నార్ద్రవాసా ఆచామేన్నైకవాససా |

న జీర్ణేన న నీలేన పరిష్కప్తేన నో జపేత్ || ఇతి ||

తడిబట్టతో వ్రతాదులను చేయగూడదు. తడిబట్టతో ఆచమింపగూడదు. చినిగినట్టియు, నల్లనిదైనట్టియు, కాలినట్టి వస్త్రముతో ఆచమింపగూడదు. వ్రతాదులు చేయగూడదు.

స్మృత్యంతరమున =

నో త్తరీయమధః కుర్యాన్నోపర్యాధస్థ్యమంబరం |

నాంతర్వాసో వినా జాతు నివసేద్వసనం ద్విజః ||

అంతరాచ్ఛాద్య కౌశీనం వాససీ పరిధాపయేత్ |

ఉత్తరీయం సదా దధ్యాత్తద్వినా నాచ రేత్క్రియాః ||

నార్ద్రమేకం చ వసనం పరిదధ్యాత్కథంచన |

సవ్యాదంసాత్పరిభ్రష్ట కటిదేశ ధృతాంబరః ||

ఏకవస్త్రం తు తం విద్యాదైవే పితౄ చ వర్జయేత్ |

ఏకకచ్ఛో ద్వికచ్ఛశ్చ ముక్తకచ్ఛస్తధైవ చ ||

ఏకవాసా అవాసాశ్చ నగ్నః పంచవిధః స్మృతః || ఇతి ||

ఉత్తరీయమును దోవతిగ కట్టరాదు. కట్టుకొను పంచ నుత్తరీయముగ వాడరాదు. లోపల నొక చిన్నవస్త్రము లేనిది పంచ కట్టగూడదు. లోపల కౌశీనమును ధరించి పైన వస్త్రమును ధరింపవలెను. ఉత్తరీయమును ఎల్లప్పుడు (జందెమునలె) ధరించియే యుండవలెను. ఉత్తరీయము లేనిది ఏ కర్మను చేయరాదు. ఎడమ భుజము మీద వస్త్రము లేకుండ మొలకు వస్త్రము ధరించిన వాడు, ఏకవస్త్ర డనబడును. అట్టి యేకవస్త్రము దైవపితృకార్యము లందు పనికిరాదు. ఒక్క దోపుతో దోవతి కట్టినవాడు, రెండు దోపులతో దోవతిని కట్టినవాడు, దోవతి దోపు జారినవాడు, ఒక్క

దోవతిని కట్టినవాడును, వస్త్రము కట్టనివాడును, అని దిగంబరుడు ఐదు విధములు. అనగా పై యైదుగురును దిగంబరులని యర్థము. దిగంబరు డే కర్మను చేయ ననర్హుడు. అని.

వస్త్రధారణ మంత్రము

“పరిధాన్యై, యశోధాన్యై, దీర్ఘాయత్వాయ, జరదప్తిరస్మి|
శతం జీవామి శరదః పుకూచీ, రాయసోష్ణ, మభిసంవ్యయిష్యే||

ఉత్తరీయధారణ మంత్రము

“యశసా మా ద్యావాప్రథివీ, యశసేంద్రబృహస్పతీ|
యశో భగశ్చ మా వింద,ద్యశో మా, ప్రతిపద్యతామ్|| అని.
“రేతోమూత్రపురీషాదిస్పర్శేఽపి చావికం శుచి||

రేతస్సు, మూత్రము, మలము వీటి స్పర్శ కలిగినను దావణి మడియే.

“భూమిగతాస్వప్నాచ్చమ్య ప్రయతో భవతి” భూమి మీద నున్న జలముల నాచమనము చేసిన శుద్ధుడగును.” అని ఆపస్తంబులవారు చెప్పినట్లు, భూమి మీదనున్న (నదీతటాకాదులందలి) జలమును స్వయముగ నాచమనము చేసి శుద్ధుడు కావలెను. అట్లు వీలుకానిచో “ప్రయతేనాన్యేనాత్మాన మాచామయేత్” శుద్ధుడైన మరియొక బ్రాహ్మణునిచేత నాచమనము చేయింపబడవలెను. అది యును వీలు కాని యెడల, నా విప్రునకు బదులుగ ఉద్ధరిణిని వాడవలయును. ఇది యుద్ధరిణి రహస్యమని పెద్దలు చెప్పుదురు.

స్మృత్యంతరమున =

“ఆచామేన్నాసనస్థాంఘ్నిర్న బద్ధాసన ఏవ వా|న ప్రసారిత పాదో వా బహిర్జానుకరోఽపి వా|| “పవిత్రకర ఆచామేచ్ఛుచిః కర్మార్థమాదరాత్ | కుశమాత్రకరో వాపి దర్భమాత్రకరోఽపి వా||

అంగుష్ఠాగ్రం సమాకుంచేత్ మధ్యమామధ్యపర్వణి । గోకర్ణం తద్ధి
విజ్ఞేయం సర్వేష్వాచమనేష్యిహ॥

ఆసనము మీద పాదములు పెట్టుకొని గాని, బాసికము పట్టు
వేసికొని గాని, పాదములు చాచుకొని గాని, మోకాళ్ళకు వెలుపల
చేతులు పెట్టుకొని గాని, ఆచమింపగూడదు. పాదములు రెండింటిని
నేలమీద పెట్టి యాచమింపవలెను. చేతికి బంగారుపవిత్రము పెట్టు
కొనినవాడై, లేక కుశలు గాని, దర్భలు కాని, పవిత్రముగ పెట్టు
కొనినవాడై, శుచియైనవాడై, కర్మ చేయుటకొరకు ఆదరముతో
నాచమింపవలెను.

గోకర్ణహస్తలక్షణము

బొటనవ్రేలికొనను నడిమివ్రేలు నడిమి కనుపుదగ్గరకు వంచి
యుంచవలెను. అదియే యన్ని విధములైన యాచమనములకును
గోకర్ణహస్తమని తెలియవలెను.

“ఆచమనము చేయరీతి” స్మృతిముక్తాఫలము. “సంహ
తాంగుళిహస్తేన గృహీత్వా చాంబు వీక్షితం । ముక్తాంగుష్ఠకనిష్ఠేన
శేషేణాచమనం చరేత్ ॥ ఇతి॥

చేతి నాలుగు వ్రేళ్ళను దగ్గరగా కలిపి నిలువుగా నుంచి,
బొటనవ్రేలి కొనను నడిమివ్రేలు నడిమి గనుపు దగ్గరకు వంచి, అట్టి
గోకర్ణహస్తమున జలము నుద్ధరిణితో గ్రహించి ధూళిధూసరములు
లేకుండ చూచి, తర్వాత అంగుష్ఠకనిష్ఠికలను వేరు చేయవలెను.
అట్లు చేయగా నా సందులనుండి కొంచెము జలము కారిపోవును.
కారగా మిగిలిన జలము నాచమింపవలెను.

కొంతమంది =

“గోకర్ణాకృతిహస్తేన మాషమాత్రం జలం పిబేత్ । తన్నూన్య
మధికం వాపి సురాపానసమం భవేత్ ॥ గోకర్ణాకృతి హస్తముతో

జలమును గ్రహించి, మినపగింజ మునుగుట కుండవలసినంత జలము నుగా చేసి. దాని నాచమింపవలెను. మినపగింజకొలతకంటె నెక్కువ యున్నను, తక్కువ యున్నను ఆ జలపానము కల్లుత్రాగుటతో సమానమగును. అంత పాపమును బొందునని భావము. అని యాచమనపు జలము కొలత చెప్పుదురు. కాని ఆ పద్ధతిలో మహాకష్టము లుండుటచేత నది విడువదగినదే. ఎట్లన—చేతిలోని జలము మినపగింజ కొలత గలదియా? కాదా? యని ప్రతియొక్క సారియును ఎవరూహించి, నిర్ణయింపగలరు? ఎవ్వరు, నిర్ణయింపలేరు. పైపెచ్చు—అది తక్కువ యున్నను, ఎక్కువ యున్నను కల్లుత్రాగిన పాపము కలుగును. అహా! ఈ పద్ధతివలన నెంతకష్టము కలుగుచున్నది? ఈ పద్ధతి అననుష్ఠాపకత్వ (యెవ్వరికిని చేయ శక్యము గాకపోవుట యను) దోషముతో కూడియుండుటవలన అప్రమాణ మగుచున్నది.

మొదటి పద్ధతియందు ఏ పాపము ఏ కష్టము నుండదు. కాన నాపద్ధతియే ఆశ్రయణీయము. శిష్టాచారము గూడ నదియే.

ఇంకను—ఆశ్వలాయన గృహ్యపరిశిష్టమున ద్వితీయఖండమందు గూడ నీపద్ధతియే గ్రహింపబడినది.

ఎట్లనగా=

“శుచౌ దేశే భూమిష్ఠపాదః, అనపాశ్రితః ఉపవిష్టః శిఖాం బద్ధ్వా ఆచామేత్ | ప్రకృతిస్థం, అఘేనబుద్బుదం ఉదకమీక్షితం, దక్షిణేన హానినాఽఽదాయ, కనిష్ఠాంగుష్ఠౌ విశ్లిష్టౌ వితత్వ, తిస్ర ఇతరాంగుళీః సంహతోర్ధ్వాః కృత్వా, బ్రాహ్మేణ తీర్థేన హృదయప్రాపి త్రిః పిబేత్ || అని. అనగా—శుద్ధమైన చోటున పాదములను భూమిమీద నుంచి, దేనికిని చేరబడక కూర్చున్నవాడై శిఖను ముడివేసికొని, స్వభావమందున్న (వేడిచేయబడనిది, ఏ రుచులును కలుపనిది) నురగ బుడగలు లేని, ధూళి లేనిదిగా చూడబడిన జల

మును గోకర్ణాకృతిగల కుడిచేతితో తీసికొని, కనిష్ఠాంగుష్ఠములను విడదీసి, దూరముగ చేసి మిగిలిన మధ్యాంగుళులను చేర్చి నిలువుగ నుంచి, నిలిపి కనిష్ఠాంగుష్ఠాంగుళుల సందులగుండా కారిపోగా మిగిలిన జలమును, బ్రహ్మతీర్థముతో ఒక్కొక్కసారి త్రాగిన నీరు, గొంతుక దిగి హృదయమువరకు పెల్లిన తర్వాతనే మరల త్రాగు నట్లు మూడు సారులు త్రాగవలెను. అని. ఇచ్చట ఆచమనము చేయుపద్ధతి (తొలుత వ్రాసిన పద్ధతివంటిదే) కరతలామలకము వలె. స్పష్టముగ వర్ణింపబడినది. కాన నిదియే యనుసరింప తగినది.

మనుస్మృతిలో విశేషము—

“అనుష్ఠాభిర ఘేనాభిః పూతాభిర్వస్త్రచక్షుషా | హృద్ధతాభిర శబ్దాభిరద్భిరాచమనం చరేత్” వేడి చేయబడనట్టియు, నురగ లేనట్టియు, వస్త్రముచే వడగట్టి ధూళి లేకుండ చూడబడినట్టియు, హృదయము వరకును పోవునట్టి జలములతో, శబ్దము కలుగకుండ నాచమనము చేయవలెను అని. వేడి చేయబడని నీరు స్వస్థులకు. “ఉష్ణాభిశ్చ కారణాత్” జ్వరము మొదలగు కారణములున్నయెడల వేడినీటితో నాచమింపవలెనని ఆపస్తంబులవారు చెప్పినారు. కాని మార్జనము అర్ఘ్యప్రక్షేపము మొదలగు కర్మలను చల్లని స్వాభావికజలములతోనే జేయవలెను. కడుపులోనికి వెళ్ళవలసిన జలము. వేడిగ నుండవలెను.

స్మృతిముక్తాఫలమునందు—

యః క్రియాః క్రియ తే మోహదనాచమ్యైవ నాస్తికః | భవంతి హి క్రియాస్తస్య వృధా సర్వా న సంశయః || ప్రత్యజ్ఞుః శ్చేదాచామే త్సనః స్నానేన శుద్ధ్యతి || అని. ఆచమనము చేయకుండ చేసిన వైదికకర్మలన్నియును నిష్ప్రయోజనములగును. పడమర ముఖముగా గాని దక్షిణాభిముఖముగా గాని ఆచమించినయెడల మరల స్నానము చేసిననే గాని, శుద్ధుడు కానేరడు. అని.

“శిరః ప్రావృత్య కంఠం వా ముక్తకేశశిరోఽపి వా | వినాయజ్ఞోపవీతేన హ్యచాంతోఽప్యశుచిర్భవేత్ || తలను గాని కంఠమును గాని వస్త్రముచే కప్పికొని కాని, జుట్టును ముడివేయకుండ గాని జందెము లేకుండ గాని ఆచమించినను శుద్ధుడు కానేరడు. ధారాజలములతో సంధ్యావందనమున ఆచమనమార్జనాదులు చేయరాదు.

యమస్మృతి—

అపి వారి నఖైః స్పృష్ట్యా య ఆచామతి వై ద్విజః | సురాం పిబతి స వ్యక్తం యమస్య వచనం యథా || కాంస్వైరాయసపాత్రైశ్చ త్రపుసీనకపిత్తలైః | ఆచాంతః శతకృత్వోఽపి న శుద్ధ్యతి కదాచన || గోటితో తాకబడిన నీటి నాచమించిన కల్లు త్రాగుటతో సమానము. ఇంకను—ఇనుము, కంచు, తగరము, సీసము, ఇత్తడి, వీటితో చేసిన పాత్రలను ఆచమనమునకు వాడరాదు. వాటితో నూరు సారులాచమించినను శుద్ధుడు కానేరడు. కాగా వెండి, రాగి పాత్రలే శ్రేష్ఠమని భావము. స్మృత్యంతరమున కంచు ఇత్తడి పాత్రల నంగీకరించుట వలన వెండి రాగి పాత్రలు లేనపుడు కంచు ఇత్తడి పాత్రలను వాడవచ్చును. ఇనుము, సీసము, తగరపు పాత్రలను మాత్రమెప్పుడును వాడనే రాదు. ఇనపపాత్రలను నిషేధించుటవలన ఈ కాలపు స్టైన్ లెస్ స్టీలు పాత్రలు నిషేధింపబడినట్లే. వాటిని వైదికకర్మలందు వాడకూడదు.

వసిష్ఠస్మృతి—

హోమే త్రికాలసంధ్యాసు, క్రియాసు పరనే తథా | నైకవస్త్రః ప్రకుర్వీత ద్విజో వాచమనే జపే ||

హోమము త్రికాలసంధ్యాపాసనలు వేదపరనము ఆచమనము జపము వీనిని ఏకవస్త్రము ధరించిన యాతడు (ఉత్తరీయము లేకుండ) చేయగూడదు.

పవిత్ర విషయమున స్మృతిముక్తా ఫలము

పవిత్రకర ఆచామేత్ శుచిః కర్మార్థమాదరాత్ ।
 కుశమాత్రకరో వాఽపి దర్భమాత్రకరో ఽపి వా॥
 జపహోమహారా హ్యేతే దైత్యా అవ్యక్తమూర్తయః ।
 పవిత్రకృతహస్తస్య విద్రవంతి దిశో దశ॥

రాక్షసులు అస్పృష్టాకారములతో వచ్చి జపహోమములను చెడగొట్టుదురు. కాని చేతియందు పవిత్రము గల వానిని చూడగనే వారు పది దిక్కులకు పారిపోవుదురు. కాన బంగారముతో కాని, వెండితో కాని, కుశదర్భలతో గాని చేసిన పవిత్రమును చేతికి ధరింపవలెను.

స్మృత్యంతరమున = “నాఽన్యోదక శేషేణాచామేత్ । యద్యాచామేత్, భూహా కించిజ్జలం స్రావయిత్వా ఽచామేత్” ఇతరులు వాడగా మిగిలిన నీటితో ఆచమింపగూడదు. ఒక వేళ ఆచమింప వలసివచ్చిన యెడల, కొంచెము నీటిని వంపి, మిగిలిన దానితో ఆచమింపవచ్చును.

యమస్మృతి

“ఆచ్ఛన్నదక్షిణాంసస్తు నాచామేత్తు కదాచవ ।

కుడిభుజము మీద నుత్తరీయమును గాని యంగవస్త్రమును గాని మరి యే యితరవస్త్రమును గాని యుంచుకొని యాచమింప గూడదు. కాన జందెము వలె వల్లెవాటుగ వేసికొనియే యాచమనము, భోజనము, జపము, ధ్యానము, హోమము, స్వాధ్యాయము, పూజ మొదలగువానిని చేయవలెను. ఇట్లు చేసినయెడల వస్త్రము ఏ పనియందు నడ్డు రాదు.

“అగ్నిరంగుప్తః. తస్మాత్తేనైవ సర్వాణి స్థానాని స్పృశేత్ ॥

చేతి బొటనవ్రేలు అగ్ని. కావున దానితోడనే యాచమన సమయమున అన్నిస్థానములను స్పృశింపవలెను. అని. ఇది వెనుక జెప్పిన యాచమనస్పర్శలతో తుల్యమైన వికల్పము గలది. ఈ యాచారము ద్రావిడ (అరవ) దేశమున పూర్తిగ కనబడుచున్నది. ఆంధ్రదేశమునందు వెనుక జెప్పినట్లుగా ఇతరాంగుళులతో గూడిన బొటనవ్రేలితో స్పృశించుచున్నారు. చాలస్మృతులందట్లుండుటచేత.

ఇట్లాచమనవిషయమున చెప్పవలసిన విషయముల నన్నింటిని చెప్పినట్లు తలంచుచున్నాను.

పుండ్రధారణము

పుండ్రమనగా ముఖ్యముగ నుడుట నుంచదగిన బొట్టు. దీని కంగముగ భుజములు, వక్షము, ఉదరము, మొదలగు నవయనముల మీద కూడ పుండ్రమును ధరింతురు.

ససిష్ఠస్మృతి=

ధృతోర్ధ్వపుండ్రదేహస్తు సంధ్యాకర్మ సమాచరేత్ |

జపకాలే మృదా కుర్యాత్ సంధ్యాకాలే తు వారిణా ||

భస్మనా హోమకాలే తు చందనం సార్వాకాలికం |

ఊర్ధ్వపుండ్రం మృదా కుర్యాత్తిర్యక్పూండ్రం తు భస్మనా ||

చందనేనోభయం కుర్యాదన్యథా త్వశుభం భవేత్ ||

ఊర్ధ్వపుండ్రమును=నిలువు బొట్టును ధరించి సంధ్యావందనమును చేయవలెనని వసిష్ఠులవారు చెప్పుచున్నారు. ఏ యే పుండ్రముల నెప్పుడెప్పుడు ఎట్లెట్లు ధరింపవలెనో వివరించుచున్నారు. గాయత్రీ జపకాలమున మట్టితోను, సంధ్యోపాసనకాలమున నీటితోను, ప్రాతర్హోమకాలమున భస్మముతోను, అన్ని కాలములందును చందనముతోను, పుండ్రమును ధరింపవలెను.

అందునను ఊర్ధ్వపుండ్రమును మట్టితోను, అడ్డబొట్టును భస్మముతోను, చందనముతో, రెండువిధములైన బొట్టుల నుంచ వచ్చును. వేరు విధముగా నుంచిన నశుభము కలుగును. కాగా— నిది యంతయు నేకవాక్యము చేయగ— పురాణాచమనానంతరము, ముందుగా నీటితో నిలుపుబొట్టును బెట్టి, సంధ్యావందన మారంభించి, సంధ్యోపాసనాంతము చేసి, తదనంతరము గాయత్రీహృదయపరనము నకు ముందు, తులసిమట్టితోనో, గోపీచందనముతోనో ఊర్ధ్వ పుండ్రమును ధరించి, జపాది సంధ్యావందనమును ముగించి, హోచు మునకు ముందు, భస్మముతో నడ్డబొట్టును పెట్టవలెనని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

కాని యాచారమున పురాణాచమనము తర్వాతనే భస్మ ధారణము చేయబడుచున్నది. తర్వాత రెండు స్మారాచమనములు, ప్రాణాయామము, సంకల్పము చేయబడుచున్నది.

స్మృతులం దూర్ధ్వపుండ్రము బహువిధములుగ ప్రశంసింప బడుచున్నది. కాని, యాంధ్రదేశమున నెచ్చటను నిలుపుబొట్టు స్మార్తులందు కనబడుటలేదు. ద్రావిడదేశమున పలు తావుల కన బడుచున్నది. దేశకులాచారము ప్రధానము.

ధర్మప్రవృత్తి గ్రంథమున

మధ్యమానామికాంగుష్ఠైర్లలాటే చ త్రిపుండ్రకం |

నేత్రయగ్మప్రమాణం తు, త్రిపుండ్రం ధారయేద్ద్విజః ||

ద్విజుడు మధ్యమానామికాంగుష్ఠములతో కనుబొమల చివరి వరకును నుడుటను త్రిపుండ్రమును ధరింపవలెను. అని. తొలుత బొటనప్రేలితో కుడినుండి యెడమవైపునకు క్రింది రేఖను దిద్దవలెను. తర్వాత అనామికామధ్యమములతో దానిపైన రెండు రేఖలను దిద్దవలెను. అని.

స్మృత్యంతరమున

అకాగోఽనామికా ప్రోక్తా హ్యుకాగో మధ్యమాంగుళిః |

మకార స్తర్జసి తస్మాత్త్రిభిః కుర్యాత్త్రిపుండ్రకమ్ ||

ఉంగరపువేలు అకారము. నడిమివేలు ఉకారము. చూపుడువేలు మకారము. ఇట్లు మూడువేళ్ళను చేరిన అ+ఉ+మ్ = ఓంకారమగును. కాన నీమూడువేళ్ళతో మూడు విభూతిరేఖలను ఒక్కసారియే నుదుటిమీద పెట్టవలెను. అని. ధర్మప్రవృత్తి స్మృత్యంతరములలోని ఈ రెండు పద్ధతులును సమానములే. ఎట్లు పెట్టుకొనినను పెట్టుకొనవచ్చును.

స్మృత్యంతరమున

ఊర్ధ్వపుండ్రే త్రిపుండ్రం స్యాత్త్రిపుండ్రే నోర్ధ్వపుండ్రకం |

తాకికం చందనాద్యం తు భస్మోపరి న ధారయేత్ ||

నిలువుబొట్టు మీద నడ్డ బొట్టును పెట్టవచ్చును. కాని యడ్డ బొట్టు మీద నిలువు బొట్టును పెట్టకూడదు.

మంత్రములతో ధరించిన విభూతిమీద తాకికమైన, మంత్రములు లేని గంధపుబొట్టును పెట్టకూడదు. నిలువుబొట్టును గాని, యడ్డబొట్టును గాని తమ కుటుంబాచారము ననుసరించి ధరింపవలెను.

త్రిపుండ్రమును ధరించు పద్ధతి

హోమభస్మమును “సద్యోజాతం ప్రపద్యామి = ఇత్యాది పంచ బ్రహ్మమంత్రములతో చేతిలోనికి తీసికొని, “అగ్నిరితి భస్మ, వాయురితి భస్మ” అను మంత్రముచేత నాభస్మమును అభిమంత్రించి, “మానస్తాకే తనయే = ఇత్యాది మంత్రముచేత నీటితో రుద్ది, “త్ర్యంబకం, త్ర్యాయుషం = అను మంత్రములతో నుదురు, రెండు భుజములు, (శి చోటులందు) నాభి - శిరో - హృత్స్వర్ణములందు

(పండ్లండు చోటులందు) మూడేసి మూడేసి రేఖలను ముందు చెప్పిన ఓంకారముద్రచేత, (తర్జనీమధ్యమానామికలచేత) పెట్టవలెను. ఇది శాంభవవ్రతము. సర్వవేదములందును శెప్పబడినది. అని.

పుండ్రధారణము సమాప్తము

భస్మధారణానంతరము సంధ్యోపాసనాంగముగ రెండు స్మారాచమనములను చేయవలెను. ఆచమనము తర్వాత, కర్మచేయు స్థలమును ఆశ్రయించియున్న భూతములను, పిశాచములను, ఉచ్చాటన చేయవలెను. ఉచ్చాటన-అనగ, అచ్చటనుండి తొలగి పోవునట్లు చేయుట.

అట్లు ఉచ్చాటన చేయనియెడల, అవి కర్మకు అనేక విధములగు విఘ్నములను చేయును. అందువలన, “ఉత్తిష్టుంతు” మంత్రముచేత భూతోచ్చాటనమును చేయవలెను. తర్వాత—

ప్రాణాయామము

వ్యాస : “దక్షిణే రేచకం కుర్యాద్వామేనాపూర్య చోదరం|

కుంభకేన జపం కుర్యాత్ప్రాణాయామస్స ఉచ్యతే” అని

ముందు లోపలి వాయువును కుడి ముక్కు-రంధ్రముగుండా వెలుపలికి త్రోసివేసి, తర్వాత ఎడమ ముక్కు-రంధ్రముగుండా, వెలుపలి గాలిని లోపలికి మెల్లగ పీల్చవలెను. దీనిని పూరకమందురు. తర్వాత, రెండు ముక్కు-రంధ్రములను, గట్టిగ, వ్రేళ్ళతో అదిమిపట్టి, లోపల గాలిని నిలుపవలెను. దీనిని కుంభకమందురు. ఈ కుంభకమునందు, ప్రాణాయామమంత్రమును, మూడు సార్లు మనసున జపింపవలెను. తర్వాత లోపలి గాలిని కుడి ముక్కు-రంధ్రముగుండా మెల్లగా వెలుపలికి విడిచిపెట్టవలెను. దీనిని రేచకమందురు. ఇట్లు పూరక రేచక కుంభకములు మూడును చేరి, మంత్ర జపముతో, ప్రాణాయామమనబడును.

స్మృతులందు వైదికప్రాణాయామమునకు రేచకపూరక కుంభకములకు కాలనియమము చెప్పబడలేదు. కుంభకమునందు మంత్రమును మూడుసార్లు జపింపవలెనని మాత్రము చెప్పబడినది. యోగశాస్త్రీయప్రాణాయామములకు కాలనియమమున్నది.

అమృతనాదోపనిషత్తునందు, మనుస్మృతియందును ప్రాణాయామమంత్రము సమముగా చెప్పబడెను. ఎట్లనగా—

“సవ్యాహృతిం సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసా సహా|

త్రిః పఠేదాయతప్రాణః ప్రాణాయామస్స ఉచ్యతే” అని.

ముందు ప్రణవములతోగూడిన ఏడు వ్యాహృతుల తోడను; చివర శిరోమంత్రముతోను, ఆరంభమున ప్రణవముతో గూడిన, గాయత్రీమంత్రము ప్రాణాయామమంత్రమగును. ఈ మంత్రమున పది ఓంకారములుండును. ఈ మంత్రమునంతను కుంభకమునందు మనసున మూడుసార్లు జపింపవలెను. ఇది యొక ప్రాణాయామమగును. తైత్తిరీయారణ్యకమున ఈ ప్రాణాయామమంత్రము చెప్పబడినది. ఎట్లనగా—

“ఓం భూః ఓం భువః ఓం సువః ఓం మహాః ఓం జనః
ఓం తపః ఓం సత్యం ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యం, భర్గో దేవస్య
ధీమహి, ధియో యో నః ప్రచోదయాత్. ఓం మా పో జ్యోతి రసోఽ-
మృతం బ్రహ్మ భూర్భువస్సువరోమ్” అని.

ఈ మంత్రమునందు అరువది యొక్క అక్షరములు కలవు. పెద్ద మంత్రము.

ఈ మంత్రమును కుంభకమునందు మనసున మూడు సార్లు జపింపవలెను.

తైత్తిరీయారణ్యకమునందు ద్రావిడపారమునందు దశమ ప్రపారకమున ఇరువదియేడవ అనువాకమున ఈ పై ప్రాణాయామమంత్రము చెప్పబడినది. ఈ పెద్ద మంత్రము తర్వాత, ఇరువదియేని

మిది ఇరువదితొమ్మిదవ అనువాకములుగ, ఇంతకంటె చాల చిన్నవి మరిరెండు ప్రాణాయామమంత్రములు చెప్పబడినవి. ఇవి ఆంధ్రపారమున లేవు. ఈ రెండింటిలో తొలి మంత్రమునందు ముప్పదియారక్షరములును, రెండవ దానియందు ఇరువదియారక్షరములును గలవు. అందు మొదటి మంత్రముయొక్క అవతారికా భాష్యమునందు, “తస్మిన్నేవ ప్రాణాయామే వికల్పితం మంత్రాంతరమాహ” ఆ ప్రాణాయామమునకే ఆ మంత్రమునకు వికల్పముగ మరియొక మంత్రము చెప్పబడుచున్నది. అని వ్రాయబడినది. రెండవ మంత్రము నవతారికయందు, “పునరపి వికల్పితం మంత్రాంతరమాహ” మరలనున్నా వికల్పముగ మరియొక మంత్రము చెప్పబడుచున్నది, అని. ఇంతియేగాక, ఈ మంత్రముల భాష్యముల చివర, “ప్రాణాయామే శక్తితారతమ్యమనుసృత్య వికల్పితం మంత్రద్వయ ముక్తమ్” ప్రాణాయామమును చేయువారి కందరకును శక్తి సమానముగ ఉండదు గదా! ఒకరు పై చెద్ద మంత్రమును కుంభకమున మూడు సార్లు జపింప గలగ వచ్చును. మరి కొందరికి అంత శక్తి లేకపోవచ్చును. శక్తి లేనివారి గతి ఏమి? ప్రాణాయామమును విడువవలసినదేనా? కాదు. కాదు. శక్తి లేనివారికి గూడ, గతి కల్పింపబడుచున్నది. శక్తి లేనివారికి అంతకంటె తక్కువ అక్షరములు గల చాల చిన్న మంత్రమును వేదమాత అనుగ్రహించినది. అంతకంటె ఇంకా తక్కువ శక్తిగల వారి కొరకు, 26 అక్షరములు గల మరియు చిన్న మంత్రమును వేదమాత అనుగ్రహించినది. పై రెండు చిన్న మంత్రములును ఈ క్రింద వ్రాయబడుచున్నవి.

ప్రాణాయామము కొరకు రెండవ చిన్న మంత్రము

“భూర్భువస్సువర్మహర్జనస్తపస్సత్యమ్. తద్బ్రహ్మ తదాప ఆపో జ్యోతీ రసోఽమృతం బ్రహ్మ భూర్భువస్సువరోమ్” అని. 36 అక్షరములు.

ప్రాణాయామము కొరకు మూడవ చిన్న మంత్రము

“ఓం తద్భ్రహ్మ, ఓం తద్వాయుః, ఓం తదాత్మా, ఓం తత్సత్యం, ఓం తత్సర్వం ఓం తత్సరోర్నమః” అని. ఇందు 26 అక్షరములు గలవు.

ఈ మూడు మంత్రములలో పెద్ద మంత్రమునకు ఎక్కువ పుణ్యము, చిన్న మంత్రమునకు తక్కువ పుణ్యము అనే భేదము ఏ మాత్రము లేదు. పుణ్యము విషయమున మూడును సమానమే. కాని కుంభకమును ఎక్కువ కాలము చేయు శక్తిని సంపాదించుటలో చిన్న మంత్రముల కంటె, పెద్ద మంత్రములకు ఎక్కువ ప్రాధాన్యము. అభ్యాసముచేత క్రమముగ పెద్ద మంత్రములతో ఎక్కువ కాలము కుంభకము చేయు శక్తి, అలవడును. కాని తొందర పడకూడదు. మెల్లగ, క్రమముగ, అభ్యసింపవలెను. తొందరపడిన ఆరోగ్యము చెడును.

ఈ విషయమును భారద్వాజులవారు స్పష్టముగ చెప్పుచున్నారు.

భరద్వాజస్మృతి

“అశక్యః స్యాద్యది ప్రోక్తః, ప్రాణాయామో ద్విజన్మనః |

బాలస్య చేత రేపాం చ దశకృత్వో జపః స్మృతః ||

సప్తైవ వ్యాహృతీరేతాః కేవలా వా ద్విశోజపేత్” అని.

అనగా - బాలునకుగాని, వృద్ధునకుగాని ప్రాణాయామము కుంభకముతో చేయుటకు శక్యము కాదని చెప్పినయెడల, అట్టి ప్రాణాయామమునకు బదులు, ప్రాణాయామమంత్రమునే పది సార్లు జపింపవలెను. ఇది రెండవ పక్షము. కాదు. పోదు. ఎట్లైన ప్రాణాయామమును చేయవలెను. అనే ఉత్సాహము, ఆసక్తి ఉన్నయెడల, వేదములో చెప్పబడిన, మూడవ మంత్రముకంటె కూడ, మిక్కిలి చిన్నదియగు నాల్గవ మంత్రమును, వేదముల అంతమున

కనుగొనుటకు ఐదువందల సంవత్సరములు ప్రయత్నించిన భరద్వాజ మహర్షి, అనుగ్రహించుచున్నారు. ఎట్లనగా—“కేవలమైన అనగా— ఓంకారముకూడ లేని, ఏడు వ్యాహృతులను మాత్రమునైనను, కుంభ కమునందు మూడు సారులు జపించిన యెడల, అది ప్రాణాయామ మగును. ఈ సప్తవ్యాహృతులు, ప్రాణాయామమంత్రమున ఆరంభ మున ఉన్నవే.

ప్రాణాయామముకొఱకు నాలవ మంత్రము

(4) భూర్భువస్సువర్మహర్జన స్తపస్సత్యమ్॥ 13 అక్షరములు. ఇది పై మూడింటికంటె చాల చిన్న మంత్రము. దీనిని బాలవృద్ధులు కూడ కుంభకమున మూడు సారులు జపించుట సులభము. ఆహా! భారద్వాజులవారి కారుణ్యాతిశయము!

ఇంక—ద్రావిడపారములోని మంత్రములతో ఆంధ్రులు ఎట్లు ప్రాణాయామమును చేయుదురు? అని సందేహపడ నక్కర లేదు. వేదభాష్యకర్తలగు శ్రీ సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారే ఆ మంత్రములకు కూడ భాష్యమును వ్రాసినారు. ఆ మంత్రములను వేదమాత ఎందులకు అనుగ్రహించినదో వివరించినారు. అశక్తుల కొఱకే ఆ మంత్రములని వివరించినారు. అట్టి అశక్త ఆంధ్రులలో లేనియెడల ధన్యులే. భారద్వాజులవారు చిన్న మంత్రమును శక్తి లేనివారికే కదా వ్రాసినారు. ద్రావిడపారములోని రెండవ మూడవ మంత్రములను మనసున ఉంచుకొనియే భారద్వాజుల వారు, అంతకంటె చిన్న మంత్రమును అనుగ్రహించినారు. ఆప స్తంబులవారి ఆచమనసూత్రవ్యాఖ్యానమున హరదత్తాచార్యుల వారు “అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్యం” ఒక స్మృతిలో చెప్పని విషయములను మరియొక స్మృతినుండి గ్రహింపవలెను” అని వ్రాసిరి. ఆ న్యాయమును అనుసరించియే శ్రీ సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు పై చిన్న ప్రాణాయామమంత్రములకు భాష్యమును వ్రాసినారు. కావున సంశయింప నక్కఱలేదు. తమ తమ శక్తి

ననుసరించి ద్రావిడపారములోని చిన్న మంత్రములను రెండింటిని ఉపయోగపఱచుకొని ద్విజులు కృతార్థు లగుదురు గాత!

నారదులవారు ప్రాణాయామపదమున కర్థమును, దాని భేదములను వివరించిరి.

“ప్రాణో వాయుశ్శరీరస్థ ఆయామస్తస్య నిగ్రహః |
ప్రాణాయామ ఇతి ప్రోక్తో ద్వివిధః ప్రోచ్యతే హి సః ||
అగర్భశ్చ సగర్భశ్చ ద్వితీయస్తు తయోర్వరః |
అపి ధ్యానం వినాఽగర్భః సగర్భస్తత్సమన్వితః || అని.

శరీరము నందున్న వాయువునకు ప్రాణమని పేరు. ఆయామ మనగా వాయువును లోపల స్తంభింపజేయుట. కాగా—శరీరము లోపల నున్న వాయువును లోపల స్తంభింపజేయుట ప్రాణాయామ మనబడును. ఇది అగర్భ మనియు, సగర్భ మనియును రెండు విధములు. రేచక పూరకకుంభకములు లేకుండ కేవల ప్రాణాయామ మంత్రమును పఠించుట మాత్రము అగర్భప్రాణాయామము. రేచక పూరకకుంభకములు గలిగి, కుంభకములో ప్రాణాయామమంత్ర జపమును చేసిన, అది సగర్భప్రాణాయామ మనబడును. అగర్భము వివాహోపనయనాదియాజ్ఞ క కార్యములందు ప్రసిద్ధము. సంధ్యో పాసన-జపాదులందు, తాంత్రిక జపాదులందును, సగర్భమును జేయవలెను. అగర్భముకంటె సగర్భము శ్రేష్ఠము. ఎందువలన ననగా—అప్పుడే దానికి ప్రాణాయామ మను పేరు సార్థక మగును. ఇంకను, ఇంద్రియదోషములను నాశముచేసి, మనస్సునకు స్థిరత్వము నిచ్చును. మనుస్మృతి ఇట్లు చెప్పుచున్నది—

“దహ్యంతే ధ్మాయమానానాం ధాతూనాం హి యథా మలాః |
తథేంద్రియాణాం దహ్యంతే దోషాః ప్రాణస్య నిగ్రహాత్ || ఇతి ||

బంగారు మొదలగు లోహములను బాగుగ కాల్చిన యెడల వాని యందలి మాలిన్యము కాల్చబడి, ఎట్లు పోవునో, అట్లే—

ప్రాణవాయువును కుంభించుటవలన ఇంద్రియదోషములు దహింపబడి, పోవును. అని.

కాగా—మనసులోని కుళ్లు పోగా— మనసు దుర్బలమై నిశ్చల మగును. యోగశాస్త్రమునందలి ప్రాణాయామమున, పూరకకుంభక రేచకములందు కొన్ని లెక్కలున్నవి. వైదిక ప్రాణాయామమున అవి లేవు. కాని, వాని వాని శక్త్యనుసారము పైన చెప్పబడిన నాలుగు మంత్రములలో నొక మంత్రమును అభ్యాసక్రమముచేత వశమైన దానిని మూడుసార్లు జపింపవలెను. దీని నైనను అనుభవమున్న పెద్దలవద్ద తెలిసికొని చేయుట మంచిది. లేని యెడల శరీరమునకు హాని కలుగవచ్చును. ప్రస్తుతమున నాచరణలో నున్నట్లు, ప్రాణాయామమంత్రమును నొకసారి చెప్పి సంతమాత్రమున అది శాస్త్రీయ ప్రాణాయామము కానేరదు.

తొలు యొలుత సాంగోపాంగప్రధాన సంకల్పమునకు ముందు ఒక సగర్భప్రాణాయామమును జేయవలెను. సంకల్పమునకు ప్రాణాయామము అంగము గనుక.

కూర్మపురాణమున

“ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ధ్యాయేత్సంధ్యామితి శ్రుతిః॥
మూడు ప్రాణాయామములను జేసి సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెను. అని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. ఇట్లే అపరార్కమును గ్రంథమున.
ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా సంధ్యోపాసన మాచరేత్ ॥
పై యర్థమే. కావున అర్ఘ్యప్రక్షేపణానంతరము ఆత్మప్రదక్షిణాచమనములను జేసి ఉపాసనా పూర్వాంగముగ మూడు సగర్భప్రాణాయామములను చేయవలెను.

సంవర్త స్మృతి

“ప్రాణాయామైస్త్రిభిః పూతో గాయత్రీం తు జపేత్తతః॥
మూడు సగర్భప్రాణాయామములను జేసి శుద్ధ - నిశ్చల

మనస్కుడై గాయత్రీమంత్రజపమును జేయవలెను. అని. ఉపాసన మునకును, జపమునకును మనోనైశ్చల్య మావశ్యకము. గాన, రెండింటికిని ముందు మూడేసి ప్రాణాయామములు విధింపబడినవి.

విద్యారణ్యులవారు తమ యనుభూతిప్రకాశమున నిట్లు చెప్పిరి.

“ప్రాణాధీనా మనోవృత్తిః ప్రాణరోధేన శామ్యతి॥ అని.

మనసునందు వృత్తులు (భావములు) ప్రాణచలనము వలన కలుగును. అట్టి ప్రాణమును కుంభించిన యెడల మనసున వృత్తులు పుట్టకుండ నిలిచిపోవును. అందువలన మనసు నెమ్మదిగ నుండును. ధ్యాన జపములు చేయుటకు వీలుండును. చక్కగ సాగును. అని. సంధ్యావందనము మొత్తమునకు తొలు దొలుత చేయు సంకల్ప మొక్కటియే చాలును. అంతయ కాని అంగములకు ప్రత్యేకముగ సంకల్పము లక్కర లేదు. కాగా—సంకల్పమున కంగముగ నొక్క ప్రాణాయామమే. శ్రీకృష్ణ పండితులవారి మతమున అర్ఘ్యప్రక్షేప జపోపస్థానములు మూడును సమప్రధానములు గాన ప్రధాన సంకల్పము కాక ఆ మూడింటికిని ప్రత్యేకముగ సంకల్పములు చేయబడు చున్నవి.

మన మతము ప్రకారము సంధ్యోపాసన మొక్కటియే ప్రధానము, అంగి యగుటచేత దానికి మాత్రమే సంకల్పము. ఇతర మైనవి యన్నియు అంగము లగుటచేత వానికి సంకల్పము లుండవు. శ్రీకృష్ణ పండితులవారి మతమున గూడ నంగములగు మార్జనాబ్జక్షణాదులకు సంకల్పము లేదు. కావున ప్రధానమైన దాని కొక్క దానికే సంకల్పము. అంగములగు అర్ఘ్యజపాదులకు గూడ సంకల్ప ముండవలెనని పట్టుదల యున్నయెడల అంగములగు మార్జనాబ్జక్షణాదులకు గూడ సంకల్పము చేయబడు గాక! అవి చేసిన యపరాధ మేమి? కావున నంగములకు సంకల్పముండదు. ఇట్లు సంధ్యావందన మున ఏడు ప్రాణాయామములు.

ఇట్లే ఆరంభమున శుద్ధికొర కొక పురాణాచమనము. కర్మాంగముగ రెండు స్మార్తాచమనములు. అబ్ధిక్షణమున కుత్తరాంగములుగ రెండు స్మార్తాచమనములు. అర్ఘ్యప్రక్షేపమున కుత్తరాంగముగ నొక స్మృత్యాచమనము. చిట్టచివర నొక పురాణాచమనము. ఇట్లు రెండు పురాణాచమనములు, ఐదు స్మార్తాచమనములు వెరసి ఆచమనములు గూడ ఏడే.

ప్రాణాయామముద్రవిషయమున స్మృతిముక్తాఫలము

“పంచాంగుళీభిర్నాసాగ్రపీడనం ప్రణవాభిధా
ముద్రేయం సర్వపాపఘ్నీ వానప్రస్థగృహస్థయోః॥
కనిష్ఠానామికాంగుష్ఠైర్నాసాగ్రస్య చ పీడనం
ఓంకారముద్రా సా ప్రోక్తా య తేశ్చ బ్రహ్మచారిణః॥

ఐదు వ్రేళ్ళతోను ముక్కును మూయు ముద్రకు “ప్రణవముద్ర” అని పేరు. ఈ ముద్రతో గృహస్థులును వానప్రస్థులును ప్రాణాయామములను చేయవలెను.

చిటికెనవ్రేలు ఉంగరపువ్రేలు బొటనవ్రేళ్ళతో ముక్కును మూయు ముద్రకు ఓంకారముద్ర యని పేరు. ఈ ముద్రతో బ్రహ్మచారులు సన్యాసులును ప్రాణాయామమును చేయవలెను. “అంగుష్ఠేన పుటం ధార్యం నాసాయా దక్షిణం ద్విజైః” బొటనవ్రేలితోముక్కుకుడి చెరమను మూయవలెను. అని. ఈ రెండు ముద్రలును యజుర్వేదులకు చెప్పబడినవి.

“అంగుష్ఠతర్జనీభ్యాం తు ఋగ్వేదీ సామగాయనః।

అంగుష్ఠానామికాభ్యాం చ గ్రాహ్యం సర్వైరధర్వభిః॥

స్మృతిముక్తాఫలము

ఋగ్వేదియు సామవేదియును బొటనవ్రేలు చూపుడు వ్రేళ్ళతో రెండింటితోనే ప్రాణాయామమును చేయవలెను. అధర్వ

వేదులు బొటనవ్రేలు ఉంగరపు వ్రేళ్ళతో రెండింటితోనే ప్రాణాయామమును చేయవలయును. మూడింటితో గాని యైదింటితో గాని కాదు. కాని వేదభేదముచేత ముద్రాభేద మున్నట్లు తెలియక పోవుటచేత ద్విజు లాయా ముద్రల విషయమున తికమకలు పడుచున్నారు ఎవరికి తోచినట్లు వారు చేయుచున్నారు. అని కూడ ననవచ్చును. ఈ ప్రమాణవచనముల దెలిసికొని తికమక పడకుండురు గాక!

ఇట్లు వైదికప్రాణాయామము నిరూపింపబడినది.

సంకల్పము

ప్రాణాయామము తర్వాత సంధ్యోపాసనసంకల్పము చేయవలెను. ఈ సంకల్పము దేశాచారముననుసరించి వేరు వేరుగ నుండును. కొంతమంది నిత్యకర్మసంకల్పమున దేశకాలగోత్రనామాదులను చెప్పదురు. కొందరు కామ్యునైమిత్తికములలోనే దేశకాలాదులను చెప్పవలెను. కాని, నిత్యకర్మలకు చెప్పనక్కర లేదని, నిత్యకర్మయగు సంధ్యావందనసంకల్పమున దేశకాలాదులను చెప్పక “మమోపాత్తదురితక్షయద్వారా శ్రీ పరమేశ్వరప్రీత్యర్థం ప్రాతః (మధ్యాహ్న-సాయం) సంధ్యాముపాసిష్యే” యని సంకల్పమును చెప్పదురు. ఇదియే యుచితమని తోచెడిని. ఏలననగా-భారద్వాజు లిట్లు చెప్పినారు—

“తత్సంకల్పయేత్ప్రాతస్సంధ్యోపాస్తిం కరోమ్యహం।

ఇతి స్వచేతస్స్మరణం యత్తత్సంకల్ప ఉచ్యతే॥ అని.

ప్రాణాయామానంతరము “ప్రాతస్సంధ్యాముపాసిష్యే” యని తన మనసున తలంచుకొనుటయే సంకల్పము” అని స్పష్టముగ సంకల్పముయొక్క ఆకారమును కనబరిచిరి. శౌనక కారికయందు కూడ—

“అథ సంధ్యాముపాసిష్యే ఇతి సంకల్ప్య మార్జయేత్ || అని.

ప్రాణాయామానంతరము “సంధ్యాముపాసిష్యే” అని సంకల్పము చేసి, ప్రథమమార్జనమును చేయవలెను. అని—

మదనపారిజాతమున సంవర్తులు

నత్వా తు పుండరీకాక్షముపాత్తాగఃప్రశాంతయే |

ప్రాతస్సంధ్యాముపాసిష్యే పరమేశ్వరప్రీతయే ||

అని, సంధ్యావందనారంభమున, తొలుదొలుత “అపవిత్రః పవిత్రో వా” అను శ్లోకమును పఠించి, ఆచమనప్రాణాయామములను చేసిన తర్వాత “మమోపాత్తదురితక్షయద్వారా శ్రీ పరమేశ్వర ప్రీత్యర్థం ప్రాతస్సంధ్యాముపాసిష్యే” అని సంకల్పించవలెనని వ్రాసిరి.

ఇట్లు బహుస్మృతులందు సంధ్యావందనసంకల్పమునందు దేశకాలాదిసంకీర్తనము కనబడదు. “సంకల్పే ఉల్లేఖశ్చ నైమిత్తికేషు. న నిత్యకర్మసు. నిత్యకర్మసు తిథ్యాదిసంకీర్తనస్య అనావశ్యకత్వాత్” సంకల్పమునందు తిథ్యాదులను అనగా దేశకాలగోత్రాదులను నైమిత్తికకర్మలందే చెప్పవలెను.

కాని నిత్యకర్మసంకల్పములందు కాదు. నిత్యకర్మసంకల్పములందు దేశకాలాదులను చెప్పట అనావశ్యకమని బ్రహ్మశ్రీ పిడపర్తి కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిలవారు “క్షయమాసకర్తవ్యనిర్ణయమను తమ గ్రంథమున వ్రాసినారు. కాన నిత్యకర్మయగు సంధ్యావందనము యొక్క సంకల్పమున దేశకాలాదులను చెప్ప నక్కరలేదు.

సంకల్పము చేసిన తరువాత ఉద్ధరిణిలోని నీటిని చేతిలో వేసి, కొని, “ఉపాసిష్యే” యనుచు పశ్చిమమున వదలవలెను. అని చెప్పుదురు. ఆంధ్రదేశమున ఉద్ధరిణిలోని నీటిని ఉంగరపువ్రేలికొనతో తాకుదురు.

ప్రథమ మార్జనము

గోఖిలస్మృతి

“స్పృష్ట్యా చాభిష్టుతం తోయం, మూఢ్నా బ్రహ్మముఖేన చ।
ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మంత్రైర్దైర్భిశ్శిరసి మార్జయేత్ ॥ అని.

మనుస్మృతియందు బ్రహ్మముఖము నిరూపింపబడినది.

“ఓంకార పూర్వికాస్త్రిసో మహావ్యాహృతయోఽవ్యయాః।
త్రిపదా చైవ గాయత్రీ విజ్ఞేయం బ్రహ్మణో ముఖమ్ ॥

ఓంకారము, మూడుమహావ్యాహృతులు, మూడుపాదముల గాయత్రీమంత్రము, చేరిన (అనగ - మామూలుగ మనము జపము చేయు గాయత్రీమంత్రము) బ్రహ్మముఖ” మనబడును. ఇట్టి బ్రహ్మముఖముచేతను, గాయత్రీశిరోమంత్రముచేతను అభిమంతించిన జలమును ఆపోహిష్ఠాదిమంత్రముల జెప్పుచు, దర్భలతో శిరసున చల్లుకొనవలయును. మార్జనప్రకారమును వ్యాసులు చెప్పిరి.

“ఆపోహిష్ఠేత్యేచా కార్యం మార్జనం తు కుశోదకైః।
ప్రతిప్రణవసంయుక్తం క్షిపేద్వారి పదే పదే॥
వపుష్యష్టే క్షిపేద్దూర్ధ్వమథో యస్య క్షయాయ చ॥ అని.”

ఆపోహిష్ఠాది మంత్రములు తొమ్మిది. మార్జనము చేయునప్పుడు ఆ మంత్రముల కారంభమున ఓంకారమును చేర్చి ఒక్కొక్క మంత్రము పూర్తియైన తర్వాతనే దర్భలతో ఆ జలమును ఎనిమిది మంత్రములతో తలమీద చల్లుకొనవలెను. “ఓం యస్య క్షయాయ జిన్వధ” యను మంత్రముతో పాదముల మీదను చల్లుకొనవలెను. ఇట్టి సందర్భములలో నెల్లరకు నెల్లప్పుడును దర్భలు దొరుకుట కష్టము. కాన, దర్భముడి గల బంగారపుటుంగరమును గాని, దర్భముడిలేని బంగారపుటుంగరము నైనను ధరించిన ఆ ఫలము ప్రాప్తించునని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

శౌనకస్మృతి

“అష్టాక్షరం నవం పాదం పాదాంతే వారి చోత్స్పజేత్ ।
 అపదాంతే తు యద్వారి, తద్వారి రుధిరం భవేత్ ॥
 స్పృష్ట్యా హస్తేన వామేన తటే నద్యాదికేషు చ ।
 పాణినా దక్షిణేనైవ మార్జయేత్సకుశేన తు ॥
 పాత్రస్థితోదకేనైవ వామహస్తోదకేన వా ॥
 గృహే తు మార్జనం కుర్యాన్నాన్యభేత్యబ్రవీన్ననుః ॥

ఆపోహిషాదిమంత్రమున తొమ్మిది పాదములు గలవు. ఒక్కొక్క పాదమునను ఎనిమిదేసి యక్షరము లుండును. ప్రతి పాదారంభమునను ఓంకారమును చేర్చవలెను. పాదము చివరను చల్లుకొనవలెను. పాదము పూర్తికాకుండ నీరు చల్లుకొనిన, ఆ నీరు రక్తముతో నమానమగును. నదులు, చెరువులందు చేయు నెడల, ఒడ్డున కూర్చొని, లేక తొడబంటిసీటిలో నిలబడి ఎడమచేతితో సీటిని తాకుచు, కుడిచేతితో సీటిని చల్లుకొనవలెను. లేక, గృహమందు చేయునెడల, పాత్రలోని జలమును ఉద్ధరిణితో తీసి, ఆ యుద్ధరిణితోని సీటిని చల్లుకొనవలెను. ఉద్ధరిణి లేనియెడల ఎడమచేతిలో నీరు నుంచుకొని దానిని దర్భలతో చల్లుకొనవలెను. దర్భలు లేనియెడల వ్రేళ్ళ కొనలతో చల్లుకొనవలెను. వేరు విధము లేదని మనువు చెప్పెను.

హారీతస్మృతి

ఉత్తానదేవతీధేన దర్భాగ్రైర్మూర్ధ్ని విప్రపాం ।

స్పృష్ట్యాప ఊర్ధ్వవిక్షేప ఉల్లేఖ్యమితి సూరయః ॥

వెల్లికిలగ నున్న అరచేతి వ్రేళ్ళ కొనలందు దర్భలుంచుకొని వానితో సీటిని స్పృశించి చూ దర్భాగ్రముల కంటిని జలబిందువులను తలమీదను చల్లుకొనవలెను, దీనిని మార్జన మందురని పండితులు చెప్పుచున్నారు.

బ్రహ్మస్మృతి

మంత్రపూతం జలం యస్మాదాపోహిష్ఠాదిమంత్రితం।
పతత్యశుచిదేశేషు తస్మాత్తత్పరివర్జయేత్ ॥

బ్రహ్మముఖ - గాయత్రీశిరస్సులు, ఆపోహిష్ఠాదిమంత్రముల చేతను అభిమంతింపబడిన నీరు అశుచిప్రదేశములందు పడకుండ తలమీదను, పాదముల మీదను మాత్రము పడునట్లు జాగ్రత్తగ మార్జనము చేయవలెను.

పరాశరస్మృతిలో ఈ మార్జనము బ్రాహ్మస్నాన మనబడునని వ్రాయబడినది.

“స్నానాని పంచ పుణ్యాని కీర్తితాని మనీషిభిః।
ఆగ్నేయం వారుణం బ్రాహ్మం వాయవ్యం దివ్యమేవ చ॥
ఆగ్నేయం భస్మనా స్నానమవగాహం తు వారుణం।
ఆపోహిష్ఠేతి చ బ్రాహ్మం వాయవ్యం గోరజః స్మృతమ్॥
యత్తు సాతపవన్దేణ స్నానం తద్దివ్యముచ్యతే॥

మంత్రములతో భస్మను బడలికి పూసుకొనుట ఆగ్నేయ స్నానము. నీటిలో మునుగుట వారుణస్నానము. ఆపోహిష్ఠాదిమంత్రములతో మార్జనము బ్రాహ్మస్నానము. ప్రాతఃసాయంకాలములందు ఆవులమందచే పైకి నెగురకొట్టబడిన ధూళితో స్నానము గోరజః స్నానము. ఎండకాయుచుండగ పడిన చర్మములో స్నానము, దివ్య స్నానము. ఇట్లు స్నాన మైదు విధములు. ఈ యైదును పుణ్య (శుద్ధ) స్నానములే. ఈ మార్జనమువలన ఉపాసకునియొక్క తొమ్మిది విధములైన పాపములు తొలగిపోవునని వ్యాసులు చెప్పిరి.

“రజస్తమోమోహజాతాన్ , జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిజాన్ ।
వాఙ్మనఃకాయజాన్ దోషాన్నవై తాన్ నవభిర్హరేత్ ॥

ఇచ్చట రజస్తమోమోహశబ్దములచేత అజ్ఞానరూపమైన కారణదేహము సూచింపబడును. వాఙ్మనఃశబ్దములచేత లింగ

దేహము సూచింపబడును. కాయశబ్దముచేత స్థూలశరీరము చెప్పబడును. ఇట్లు మూడు శరీరములచేత జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులనబడు మూడవస్థలయందు చేయబడు పాపములు తొమ్మిది విధములగును. ఈ తొమ్మిది విధములైన పాపములును తొమ్మిది మార్జనలచేత హరింపబడును. అని భావము.

అవ = ప్రథమమార్జనము తర్వాత చేయదగు కృత్యము చెప్పబడుచున్నది.

అబ్బక్షణం తతః కృత్వా కుర్వీతాచమనద్వయం।

ద్వితీయం మార్జనం కృత్వా ప్రదహేత్పాపపూరుషమ్॥

29

ప్రథమమార్జనము తర్వాత అబ్బక్షణమును చేయవలెను. తర్వాత అబ్బక్షణమున కుత్తరాంగముగ రెండు స్మార్తాచమనములను చేయవలెను. తర్వాత ద్వితీయమార్జనమును చేయవలెను. తదనంతరము పాపపురుషదహనమును చేయవలెను.

అబ్బక్షణవిషయమున భారద్వాజస్మృతి

“సాయమగ్నిశ్చ మేత్యుక్త్వా ప్రాతః సూర్యేత్యపః పిచేత్ ॥

ఆపః పునంతే మధ్యాహ్నే ఇతత స్వద్భిర్ద్విరాచమేత్ ॥ అని.

ఉపనయనదినమున సాయంకాలసంధ్యావందనమును తొలిసారిగ నారంభింపబడును. అందువలన భారద్వాజులవారు శ్లోకమున “సాయమగ్నిశ్చ మేత్యుక్త్వా” అనిముందు సాయంకాలాబ్బక్షణమును చెప్పిరి. సాయంకాలమున “అగ్నిశ్చ మా మన్యుశ్చ = ఇత్యాది మంత్రమును, ప్రోద్ధున “సూర్యశ్చ మా మన్యుశ్చ = ఇత్యాది మంత్రమును, మధ్యాహ్నమున “ఆపః పునగోతు = ఇత్యాది మంత్రమును చెప్పుచు గోకర్ణాకృతిహస్తమున గ్రహించిన జలమును అర్థభావనా పురస్కరముగ అభిమంత్రించి చివర “స్వాహా” యనుచు ఆ జలమును త్రాగవలెను. తర్వాత అబ్బక్షణమునకు ఉత్తరాంగముగ రెండు స్మృత్యాచమనములను చేయవలెను.

ద్వితీయమార్జనవిషయమున వ్యాసులు

తతస్సురభిమత్యా చ మార్జనం తు కుశోదృక్తైః |

కుర్యాద్ధిరణ్యవర్ణాభిర్యథాశాస్త్రం తు మార్జనమ్ ||

అబ్భక్షణానంతరమున మరల “సురభిమతీ” యనగా “దధిక్రావణ్ణ” మంత్రముచేతను, చకారమువలన తొమ్మిది ఆపోహిష్ఠాది మంత్రములచేతను, “హిరణ్యవర్ణాః” ఇత్యాది చతుర్థమంత్రముల చేతను యథాశాస్త్రముగ కుశలచేత గాని దర్భలచేతగాని ద్వితీయ మార్జనమును చేయవలెను. “దధిక్రావణ్ణ” మంత్రమున “సురభి” అను పదముండుటచేత దానికి “సురభిమతీ” యను పేరు వచ్చెనని స్మృతిలో చెప్పబడెను.

వ్యాసస్మృతి

ప్రోక్షయేత్సురభిమత్యా చ ఆపోహిష్ఠాదిభిస్తథా | అని.

“వధిక్రావణ్ణ” మంత్రము తర్వాత ఆపోహిష్ఠాదినవమంత్రములతో మార్జనము చేపలెనని. కాగా—(1) వధిక్రావణ్ణ మంత్రముచే ఒక మార్జనము, (2) ఆపోహిష్ఠాదులతో తొమ్మిది మార్జనములు, (3) హిరణ్యవర్ణాదులతో నాలుగు, వెరసి పదునాలుగు ప్రోక్షణములు ద్వితీయమార్జనము నందున్నవి. ఈ మార్జనములను గూడ కుశాగ్రములతో జేయవలెను.

పాపపురుషదహనము

ప్రజాపతిస్మృతి

“జలపూర్ణం తథా హస్తం నాసికాగ్రం పమర్శయేత్ |

ఋతం చేతి పఠిత్వా తు తజ్జలం తు షీతౌ షీచేత్ ||

గోకర్ణాకృతి హస్తమున జలమును గ్రహించి ముక్కునకు దగ్గర పెట్టి “ఋతం” ఇత్యాది మంత్రమును గాని, ద్రుపదామంత్రమును గాని వారి వారి వేదశాఖ ననుసరించి, పఠించి, ఆ జలమును భూమిమీద చల్లివేయవలెను అని.

ఇచ్చట కొన్ని వివరములను పూర్తిగ నీయలేదు. దేవీభాగవతమున సంధ్యావందన ప్రకరణమున దీని ప్రకార మంతయును స్పష్టముగ నున్నది.

“ఉద్ధృత్య దక్షిణే హస్తే జలం గోకర్ణవత్కృతే |
 సీత్యా తం నాసికాగ్రం తు వామకుక్షౌ స్మరేదఘమ్ ||
 పురుషం కృష్ణవర్ణం చ ఋతం చేతి పరే త్తతః |
 ద్రుపదాం వా ఋచం, పశ్చాత్ వామనాసాపుటేన చ ||
 శ్వాసమార్గేణ తం పాపమానయేత్కరవారిణి |
 నావలోక్త్యైవ తద్వారి వామభాగేఽశ్మని క్షిపేత్ ||
 నిష్పాపం తు శరీరం మే సంజాతమితి భావయేత్ || అని”

వసిష్ఠస్మృతి

గృహీత్వా పాణినా వారి, స్వశాఖోక్తామృచం జపేత్ |

ఆశ్వలాయనగృహ్యపరిశిష్టము

“రేచనవర్తనా పాణిస్థ ఉదకే పతితం ధ్యాత్వా, తదుదకమనవేక్షమాణో వామతో భువి తీవ్రపాతేన క్షిప్త్వా తం పాష్కానం వజ్రహతం సహస్రధా దళితం భావయేత్ | ఏష పాష్క వ్యపోహః || ఇతి.

పై వచనములయొక్క సారమును మొత్తముగా వ్రాసెదను. ధర్మశాస్త్ర సంప్రదాయ మేమనగా—

“అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యం” ఒక స్మృతియందు చెప్పని విషయములను వేరొక స్మృతినుండి గ్రహింపవలెను. ఏలననగా— ఒక కర్మయొక్క సంపూర్ణాంశములు ఒక్క స్మృతియందు ఒక్కొక్కప్పుడు చెప్పబడవు. స్మృతులందు చెదరు మదరుగ చెప్పబడును. వాని నన్నింటి నొక్కదగ్గరచేర్చి ఏకవాక్యత కుదర్చవలెను. కాగా— పాపపురుషదహనముయొక్క అంశముల నన్నింటిని ఒక్క దగ్గర చేర్చి, ఆ ప్రయోగము ఈ క్రింద వ్రాయబడుచున్నది.

గోకర్ణాకృతిహస్తముతో నీటిని గ్రహించి, ముక్కు దగ్గరకు చేర్చి (1) “మనోవాక్కాయ కర్మలచేత నే జేసిన పాపమంతయును నల్లని రంగుగల పురుషాకృతితో నా యెడమ కుడిలో నున్నది. అని ముందుగ భావింపవలెను. తర్వాత యజుర్వేదీయులు ద్రుపదా మంత్రమును, ఋగ్వేదీయులు ఋతం చ” యను మంత్రమును అర్థమును భావించుచు, పఠించి, చేతిలోని జలమును అభిమంతించి, (2) తర్వాత వామకుడిలోని పాపపురుషుని శ్వాసతో గూడ శ్వాస మార్గము గుండా ముక్కు ఎడమ చెరమనుండి వెలుపలికి తెప్పించి చేతిలోని జలములో ప్రవేశించినట్లు భావింపవలెను. (3) తర్వాత ఎడమ ప్రక్కను మండుచున్న వజ్రశిల యున్నట్లు భావించి, చేతిలోని జలమును, చూడకుండ ఆ వజ్రశిలమీద గట్టిగ విసరి కొట్టి ఆ పాప పురుషుడు వజ్రశిలమీద పడి, వేయి వ్రక్కలై భస్మమైనట్లు (4) భావించి, అంతటితో తన శరీరము పాపలేశము గూడ లేనిదిగ (5) భావింపవలెను. ఇట్లైదు భావనలతో నీ పని జరుగును. ద్రుపదా మంత్రమును గూర్చి స్మృతిముక్తాఫలమున నిట్లున్నది. “పఠేద్వచం తు ద్రుపదాం సర్వాఘోఘవిनाశినీమ్” సమస్తపాపరాశులను నాశము చేయు ద్రుపదామంత్రమును పఠింపవలెను అని. ఆహా! ఈ ద్రుపదా మంత్రము సర్వపాపరాశులను దహించి వేయుచున్నది! ఏమి మహిమ!

ఇట్టి ఈ పద్ధతిగూడ ఆచారములో కొంత, కాదు కాదు, చాలవరకు నష్టసంప్రదాయమైనదే. సంస్కృతాననకు వలె పూర్తిగ సంప్రదాయము నష్టము కాలేదు. కొంచెము మిగిలి యున్నది. ఆహా! కాలమహిమ! ఈ పద్ధతి నందరును భక్తిశ్రద్ధలతో కడు జాగ్రత్తగ నాచరింతురు గాక!

అర్చ్య ప్రక్షేపము

విధూతపాపః శుద్ధః సన్ స్వాస్థ్యాయాదిత్యమండలే।

ద్విజో మందేహరక్షేఘ్న మర్చ్యత్రితయముత్తిపేత్॥

ఇట్లు సంధ్యోపాసకుడు వెనుక జెప్పిన విధముగ ప్రథమ మార్జనము, అబ్బక్షణము, ద్వితీయమార్జనము, పాపపురుషదహనములచేత నిష్పాపుడై శుద్ధమైనవాడై సర్వలోకప్రకాశకుడైన సూర్యనారాయణునితో యుద్ధము చేయుచు ఉపద్రవము కలిగించుచున్న మందేహులను పేరు గల రాక్షసులను గాయత్రీమంత్రముచే నభిమంత్రించిన జలములచేత శాంతింపజేసి, సూర్యునకు స్వాస్థ్యమును కలుగజేయుట కొరకు అర్ఘ్యప్రక్షేపముల నిచ్చుటకొరకు సిద్ధపడుచున్నాడు. ఆ యర్ఘ్యప్రక్షేపములకు ప్రయోగమిట్లు. సూర్యోదయమునకు ముందున్న రాత్రి యొక్క చివరి రెండు గడియలు రౌద్రముహూర్త మనబడును.

రౌద్రముహూర్తారంభముతో సంధ్యాకాల మారంభమగును. కావున రౌద్రముహూర్తారంభముననే సంధ్యావందన మారంభింపవలెను. అట్లారంభించి పాపపురుషదహనమును ముగించి, అర్ఘ్యప్రక్షేపమును మనసున తలచుకొని లేచి, పాదములు రెండును దగ్గరగ చేర్చి, సమముగ నుంచుకొని, తూర్పుముఖముగ (ఉత్తరముఖముగ కాదు) దోసిలితో జలమును తీసికొని ప్రొద్దున కొంచెము వంగి, మధ్యాహ్నమున నిలువుగ నిలబడి సాయంకాలమున పడమర ముఖముగ కూర్చొనియు దోసిలినుండి బొటనవ్రేళ్ళను విడదీసి నిలబెట్టి, ప్రణవవ్యాహృతులతో గూడిన గాయత్రీమంత్రముచేత ఆ జలము నభిమంత్రించి దోసిలిని గోశృంగమంత ఎత్తునెత్తి (అనగా తన కనుబొమల మధ్యవరకు ననియర్థము.) ప్రొద్దునను, మధ్యాహ్నమునను జలములందు పడునట్లు దోసిలిని పైకి ఎత్తి యర్ఘ్యములను చిమ్మవలెను. జలములేని యెడల భూమిమీదనే నీళ్ళు చల్లి శుద్ధముచేసి యర్ఘ్యమును చిమ్మవలెను. అర్ఘ్యమును పైకి చిమ్మునప్పుడు కాలిమడమలను గూడ కొంచెము పైకెత్తవలెను. సాయంకాలమున జలముతో శుద్ధముచేసిన భూమిమీదనే పడునట్లు పడమరముఖముగ కూర్చొనియే యర్ఘ్యమును పైకి చిమ్మవలెను. మూడు సంధ్యలందును అర్ఘ్యములను పైకి చిమ్మవలెను.

క్రిందికి జారవిడువకూడదు. ఇట్లు మూడేసి అర్ఘ్యములను చిమ్మ వలెను. తొలి అర్ఘ్యమును చిమ్మనప్పుడు, “ఇదమర్ఘ్యం సూర్యగతి నిరోధక-మందేహరాక్షస- ఆయుధనాశాయ భవతు” అనియు, రెండవ అర్ఘ్యము చిమ్మనప్పుడు, “ఇదమర్ఘ్యం సూర్యగతి నిరోధక - మందేహరాక్షస - హయనాశాయ, భవతు” అనియు, మూడవ అర్ఘ్యమును చిమ్మనప్పుడు, “ఇదమర్ఘ్యం సూర్యగతి నిరోధక-సర్వమందేహరాక్షస-నాశాయ భవతు” అనియును చెప్ప కొనుచు చిమ్మవలెను.

అనగా—తొలి అర్ఘ్యమును ఇచ్చునప్పుడు “ఈ అర్ఘ్యము సూర్యుని గమనమును అడ్డుపెట్టుచున్న మందేహరాక్షసుల ఆయుధములను నాశము చేయుగాక!” అని యనుచు చిమ్మవలెను. రెండవ అర్ఘ్యమును ఇచ్చునప్పుడు “ఈ అర్ఘ్యము, సూర్యుని గమనమును అడ్డుపెట్టుచున్న మందేహరాక్షసుల గుఱ్ఱములను నాశము చేయుగాక!” అని యనుచు చిమ్మవలెను. మూడవ అర్ఘ్యము నిచ్చునప్పుడు “ఈ అర్ఘ్యము సూర్యుని గమనమును అడ్డుపెట్టుచున్న మందేహరాక్షసుల నందరను నాశము చేయుగాక!” అని అనుచు చిమ్మవలెను.

సంధ్యావందనమున అర్ఘ్యములను ఎందుకు చిమ్మవలెనో చాల మందికి తెలియదు. ఈ పైన చెప్పిన ప్రకారము అనుచు, అర్ఘ్యములను చిమ్మిన యెడల అర్ఘ్యములను ఎందుకు చిమ్మచున్నారో, స్పష్టముగ తెలియును. అట్లు తెలిసికొనిన వారికి అర్ఘ్యములను చిమ్మటయందు ముందుకంటె ఎక్కువ భక్తిశ్రద్ధలు కలుగును.

ఏలనన—సంధ్యాకాలమున అర్ఘ్యములను చిమ్మనివాడు మరు జన్మమున గుడ్ల గూబగ పుట్టినని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

“గాయత్ర్యా అభిమంత్రితా ఆప ఊర్ధ్వం విక్షిపంతి॥

గాయత్రీమంత్రముచేత అభిమంత్రించిన జలములను పైస్ చిమ్ముదురు” అని యుండుటవలన మూడు సంధ్యలందును యజురేకి దీయులు గాయత్రీమంత్రముతోనే యర్ఘ్యములను చిమ్మవలెను. మాధ్యాహ్నికార్ఘ్యప్రక్షేపవిషయమున “ఆశ్వలాయనగృహ్య పరిశిష్టమున “అథాఽఽకృష్ణీయయా, హంసవత్యా వాత్రిః సకృద్వాఽర్ఘ్యముత్తిప్య” అని. ఆకృష్ణీనరజసా=యను మంత్రము చేత గాని, హంసవతీమంత్రమనగా-హగ్ంసశ్శుచిషత్=ఇత్యాది మంత్రముచేతగాని మూడుసారులుగాని, యొక్క సారి గాని యర్ఘ్యములను చిమ్మవలెనని మాధ్యాహ్నికార్ఘ్యమునకు వేరు మంత్రములు, సంఖ్యావికల్పము చెప్పబడినవి. అది ఋగ్వేదీయులకని స్మృతులు చెప్పుచున్నవి. “తద్భ్రహుచానాం” అది ఋగ్వేదులకు” అని చెప్పుచున్నవి. కాన యజుర్వేదీయులకు మాధ్యాహ్ని సంధ్యయందు హంసమంత్రముతో అర్ఘ్యప్రక్షేపము లేనే లేదు. మూడర్ఘ్యములును గాయత్రితోనే చేయవలెనని నిర్ణయము. ఆచార మెప్పుడు ఎట్లు మారినదో తెలియదు.

మీద చెప్పిన అంశములకు ఈ క్రింద ప్రమాణవచనము లీయబడుచున్నవి.

స్మృతిముక్తాఫలమున

ప్రాజ్ఞుఖః సతతం విప్రో సంధ్యోపాసనమాచరేత్ |
అర్ఘ్యప్రక్షేపణం కుర్యాదాదిత్యాభిముఖో ద్విజః ||
ప్రాతః ప్రహ్వః క్షిపేదపున మాధ్యాహ్నే ఋజుసంస్థితః |
అర్ఘ్యప్రక్షేపణం కుర్యాత్సాయం తూషవిశన్ భువి |

ఆపస్తంబ స్మృతి

ఉపవిశ్య తు సాయాహ్నే జలేష్యర్ఘ్యం న నిక్షిపేత్ |
నిక్షిపేద్యది మూఢాత్మా రారవం నరకం వ్రజేత్ ||

ఇట్లు చెప్పటచేత, ఆపస్తంబీయులు మాత్రము కూర్చొనియే అర్ఘ్యమియవలెను. సాయంకాలము గూడ నిలువబడియే అర్ఘ్యమియవలెనను మతము ఆపస్తంబీయులది మాత్రము కాదు.

స్మృతిముక్తాఫలమున

పాణిభ్యాం జలమాదాయ గాయత్ర్యా చాభిమంత్రితం ।
 గోశృంగమాత్రముద్ధృత్య జలమధ్యే జలం ఖీపేత్ ॥
 గోశృంగమితి యతోష్ఠీక్తం తద్భూమధ్యం ప్రచక్షతే ।
 గోశృంగమనగా, కనుబొమలమధ్యమని యర్థము.
 జలేష్వర్ణ్యం ప్రదాతవ్యం జలాభావే తు తత్స్థలే ।
 సంప్రోక్ష్య వారిణా సమ్యక్ దద్యాదర్ఘ్యం యథావిధి॥

పారిజాతమున

ద్వా పాదౌ చ సమం కృత్వా పార్ణీ ఉద్ధృత్య ప్రక్షిపేత్ ।
 ముక్తహస్తేన దాతవ్యం ముద్రాం తత్ర న కారయేత్ ॥
 తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగాద్రాక్షసిముద్రికా భవేత్ ।
 యో దదాతి తయా చార్ఘ్యం తతోయం రుధిరం భవేత్ ॥

అర్ఘ్యమిచ్చునప్పుడు బొటనప్రవేలును చూపుడుప్రవేలును కలిసిన యెడల అది రాక్షసముద్ర అగును. ఆ ముద్రతో అర్ఘ్యముల నిచ్చిన, ఆ జలము రక్తముతో సమానమగును, కావున బొటన ప్రవేశము విడదీసి నిలుపుగ నిలబెట్టవలెను.

మందేహానాం వినాశాయ ప్రక్షిపేత్తు జలాంజలీన్ ।

స్రాయశ్చిత్కారమాచమ్య ముచ్యతే బ్రహ్మహత్యయా॥

మందేహరాక్షసుల నాశముకొరకు అర్ఘ్యములను చిమ్మువలెను. “యత్ప్రదక్షిణం ప్రక్రమంతి తేన పాప్నానమవధూన్వంతి” అను శ్రుతివచనముచేత అర్ఘ్యప్రక్షేపానంతరము నొక యాత్మప్రదక్షిణమును చేసిన యెడల రాక్షసపీడవలన కలిగిన

బ్రహ్మహత్యాపాపమును దులిపివేసికొనుచున్నాడు. కావున ఆత్మ ప్రదక్షిణము చేసి, ఒక స్మార్తాచమనమును చేయవలెను. బ్రహ్మహత్యాపాపమునుండి ముక్తుడగును.

మూడర్ఘ్యముల నెందుకీయవలెనో వ్యాసులవారు చెప్పచున్నారు.

ఏకం తు శస్త్రనాశాయ ద్వితీయం హయనాశనే|

రాక్షసానాం వధాయైకం దద్యాదర్ఘ్యత్రయం బుధః||

తొలి యర్ఘ్యమును మందేహరాక్షసుల యాయుధముల నశింపజేయును. రెండవ యర్ఘ్యము మందేహుల గుఱ్ఱముల నశింపజేయును. మూడవది యా రాక్షసుల నందరను అరుణద్వీపమున నెత్తి పడవేయును. కావున నిట్లు తెలిసికొనినవాడై మూడర్ఘ్యములను చిమ్మవలెను.

అవ. ఆచారమున కనబడమిచేత సర్ఘ్యముయొక్క ఉత్తిరాంగములు ప్రత్యేకముగ చెప్పబడుచున్నది.

ప్రదక్షిణం పరిక్రమ్య పాష్మానమవధూయ చ|

ఉపవిశ్యాఽథ చాచమ్య శుద్ధో భవతి పాప్మనః||

31

“తా ఆపో వశ్రీభూత్వా మందేహా రుణే ద్వీపే ప్రక్షిపంతి అర్ఘ్యజలములు వజ్రాయుధములుగ మారి యా మందేహరాక్షసులను కాల్చి, “అరుణ”మను ద్వీపమున విసిరివేయును. ఆ రాక్షసులకు చావు లేకపోవుటచేత చావరు. కాని యట్లు కాల్చుటచేతను, దూరమునుండి విసిరివేయుటచేతను, వారికి చాల పీడ గల్గును. అందుచేత ఉపాసకునకు బ్రహ్మహత్యాపాపము చుట్టుకొనును. ఆ పాపము నెట్లు విడిపించుకొనుట? వేదమాతయే కరుణతో వెనువెంటనే చెప్పినది. “యత్ప్రదక్షిణం ప్రక్రమంతి, తేన పాష్మానమవధూన్వంతి” అర్ఘ్యప్రక్షేపానంతర మొక యాత్మప్రదక్షిణమును చేసిన యాపాపము క్రిందకు డుల్లిపోవునని.

కాని యా పాపముయొక్క సంపర్కముచేత కలిగిన యశుద్ధి

తొలగిపోదు. కావున ప్రదక్షిణము తర్వాత కూర్చొని యాచమనము చేసిన యెడల ఆ యశుద్ధి పోయి, శుద్ధుడగును. ప్రదక్షిణ విధానమును వ్యాసపితామహశంఖమహర్షులు చెప్పిరి.

వ్యాసులు

ప్రణవవ్యాహృతిభిశ్చైవ, కృత్వాత్మానం ప్రదక్షిణం!
ఆచమేత తత స్త్రిష్ఠన్ ధ్యాయేత్సంధ్యాం సమాహితః॥

పితామహస్మృతి

పాణినా జలమాదాయ, స్రవన్ (సకృత్) కుర్యాత్ప్రదక్షిణం!
ఈ రెండు వాక్యములను పారాంతరముతో నేకవాక్యము చేసిన యెడల = చేతిలోనికి జలమును తీసికొని, ఆ నీటిని పరిషేచనోదకమును వలె క్రిందకు ధారగ వదులుచు, “ఓం భూర్భువస్సువః” అనుచు ప్రణవవ్యాహృతుల నుచ్చరించుచు నొక యాత్మప్రదక్షిణమును చేయవలెను. ముమ్మారు గాదు. (తర్వాత కూర్చొని) ఆచమించి మరల నిలబడి, మూడు ప్రాణాయామములను చేసి, నెమ్మదియైన మనసు గలవాడై, సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెను. అని.

శంఖమహర్షి

మందేహానాం వినాశాయ ప్రక్షిపేత్తు జలాంజలీన్!
ప్రణవవ్యాహృతిభిశ్చైవ కృత్వాత్మానం ప్రదక్షిణమ్॥
ఆచమేత తత స్త్రిష్ఠన్ ధ్యాయేత్సంధ్యాం సమాహితః॥ అని.

పైన వివరించిన యర్థమే = ఇట్లు మహర్షులందరును ప్రదక్షిణమును చెప్పి దానికి వేరుగ మంత్రమును చెప్పుచుండగా శ్రీకృష్ణ పండితులవారు, సంధ్యావందనమున కంతకును అంగి యగు “అసా వాదిత్యో బ్రహ్మ” యనెడు సంధ్యోపాసనమంత్రమునే ఈ ప్రదక్షిణమునకు వినియోగించిరి. అందుకు గాను అన్వయము కుదరని యొకానొక శ్లోకమును గూడ ప్రమాణముగ కనబరచిరి.

ఇట్లు పూర్వార్వాంగనిరూపణము ముగిసినది.

సంధ్యోపాసనము

అవ. పూర్వాంగనిరూపణానంతరము అంగి యగు సంధ్యోపాసనముయొక్క అనుష్ఠానపద్ధతి వివరింపబడుచున్నది.

ఆదిత్యమండలే స్వస్థే ప్రాణాయామత్రయం చరేత్|

తతో యథాధికారం స సంధ్యాం ధ్యాయేత్సమాహితః|| 32

అర్ఘ్యప్రక్షేపములచేత రాక్షసోపద్రవము నివర్తించి, ఆదిత్యమండలము స్వస్థమగును. ఆదిత్యుడు స్వస్థుడు కాగా ఉపాసకుడు మూడు ప్రాణాయామములను చేసి, నెమ్మదియైన మనసు కలవాడై, శ్రీవిద్యారణ్యులవారు చెప్పిన రీతిగ తన యధికారమును తెలిసికొని, లేక పెద్దలవలన తెలిసికొని, ద్వితీయాధ్యాయమున ప్రధాన భాగమున చెప్పిన రీతిగ -సంధ్యాదేవతను సూర్యమండలమునందు సగుణముగనో నిర్గుణముగనో కొంచెము కాలము ధ్యానింపవలెను. తొలుత నొకసారి వివరింపబడుటవలన మరల వివరింపనక్కరలేదు.

వ్యాసస్మృతి

“ప్రాక్తా లేషు తతః స్థిత్యా దర్శేషు సుసమాహితః|

ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ధ్యాయేత్సంధ్యామితి శ్రుతిః||

తూర్పుకొనలుగల దర్శలమీద నిలబడి, మూడుప్రాణాయామములను జేసి, నెమ్మదియైన మనసు కలవాడై సంధ్యాదేవతను ధ్యానింపవలెనని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. అని. ఈ శ్రుతివచనము ఖిలమై యుండ నోవును.

ఇట్లు మహర్షులందరును సంధ్యాదేవతాధ్యానమును శ్రుతియే చెప్పుచున్నదని చెప్పుచున్నను శ్రీకృష్ణపండితులవారు ఆ వచనములను ఏల చూడలేదో తెలియకున్నది.

సంధ్యోపాసనానుష్ఠానపద్ధతినిరూపణము సమాప్తము.

సంధ్యోపాసనోత్తరాంగనుష్ఠానపద్ధతినిరూపణము

అవ. ఉత్తరాంగములలో మొదటిదగు గాయత్రీజపము యొక్క అనుష్ఠానపద్ధతి చెప్పబడుచున్నది.

గాయత్రీహృదయం ప్రోచ్య ప్రాణాయామంత్రయ చరేత్ |

సంఖ్యాతాం హి జపేద్భక్త్యా గాయత్రీమార్కదర్శనాత్ ||

మొదటి యుత్తరాంగము, గాయత్రీజపము

గాయత్రీజపమునకు ముందు, జపమునకు పూర్వాంగమగు గాయత్రీహృదయమును, నర్థభావనాపురస్సరముగ పఠింపవలెను. తర్వాత మూడు ప్రాణాయామములను చేయవలెను. ఇంత సంఖ్య గల గాయత్రీజపమును చేసెద ననుకొని, ధ్యానశ్లోకమును అర్థ భావనాపురస్సరముగ పఠించి, యధావిధిగ భక్తితో ప్రాతఃకాలమున సూర్యదర్శనమగువరకును, సాయంకాలమున నక్షత్రదర్శనము వరకును మధ్యాహ్నమున ననుకొనిన సంఖ్య పూర్తియగువరకును గాయత్రీనుత్రమును, మంత్రార్థమును తలంచుచు జపింపవలెను.

శంక

పూర్వాంగనుష్ఠానముచేతనే నిర్దగ్ధసమస్తపాపుడైన ద్విజుడు సూర్యమండలమున ప్రధానమగు, అంగియగు సగుణోపాసనను కాని లేక నిర్గుణోపాసనను కాని చేసి, ఓంకారముతో నిర్గుణోపాసనమునుకూడ పూర్తిచేసినవాడై, యిప్పుడు ఏ ఫలముకొరకు గాయత్రీ జపమును చేయవలయును?

సమాధానము

సంధ్యాదేవత చిచ్ఛక్తి యని వసిష్ఠులవారిచేత నిర్ణయింపబడినది గదా! ఇంకను—సంధ్యాదేవత మహారాజ్ఞియై వెలయుచున్నది. చిచ్ఛక్తి నాశ్రయించిన మాయచేత, సృష్టింపబడిన సృష్టిలో ఏకదేశమగు స్థూలసమష్టియందభిమానము గలది, గాయత్రి. అట్టి గాయత్రి సంధ్యాదేవతకు అంతరంగదేవత యగు

ననియును వెనుక జెప్పబడినది. కాన మహారాజ్ఞీస్థానమందున్న సంధ్యాదేవతకు గాయత్రి మంత్రణీస్థానమందుండును. కాన మంత్రణీ యగు గాయత్రీదేవి తనయొక్క మంత్రజపముచేత ప్రసన్నురాలై శీఘ్రముగ సంధ్యాదేవ్యనుగ్రహము కలుగునట్లు చేయును. “గాయత్రీం ఛందసాం మాతేదం బ్రహ్మ జపస్వ మే” వేదములకు తల్లివగు నో గాయత్రీదేవి! ఇప్పుడే నేనుపాసించిన సంధ్యాబ్రహ్మము, నన్ను పొందునట్లు చేయుము. సంధ్యాబ్రహ్మసాక్షాత్కారము కలుగు నట్లుచేయుము. అను పై గాయత్రీహృదయమంత్రార్థమును బట్టి, శీఘ్రముగ సంధ్యాదేవ్యనుగ్రహప్రాప్తికొరకు గాయత్రీ జపమును తప్పక చేయవలయును.

సంధ్యోపాసనాధారభూతమైన ఆదిత్యమండలము యొక్క స్వాస్థ్యముకొరకు చేయబడిన అర్ఘ్యప్రక్షేపము సంధ్యోపాసనకు అవ్యహితపూర్వాంగమైనట్లు సంధ్యాదేవతాంతరంగమగు గాయత్రీ దేవియొక్క మంత్రజపము సంధ్యోపాసకు సమనంతరమగు ఉత్తరాంగమగును. ఉపస్థానము సంధ్యోపాసనాధారమైన యాదిత్య మండలమునందభిమాని యగు సూర్యుని స్తుతి గావున, గాయత్రీ జపమంత యంతరంగము గాదు. కావున జపము తర్వాతిది ఉపస్థాన మైనది. అని యీ క్రమమును బట్టి తోచుచున్నది.

పైన పేర్కొనిన గాయత్రీహృదయ మైదు భాగములుగ నున్నది. ఎట్లనిన—1) ఆహ్వానము, 2) స్తుతి, 3) ఆవాహనము, 4) ఛందోదేవతాముషిప్రదర్శనము, 5) గాయత్రీదేవతాధ్యానము. ఇది యంతయును సంధ్యామంత్రార్థబోధిని యను భాగమునందు విస్తరముగ వివరింపబడినది. అందు చూడనగును.

గాయత్రీజప్రయోగము

గాయత్రీహృదయమును సర్థభావనాపురస్సరముగ పఠించి తర్వాత మూడు ప్రాణాయామములు చేసి, ఇంత గాయత్రీజపమును చేసెదనని మనసున ననుకొని, ముక్తావిద్రుమేత్యాదిధ్యానశ్లోకమును

అర్థభావనతో పఠించి, గాయత్రీదేవిని తనహృదయపద్మకర్ణికమీద నెదురుగ కూర్చొని యున్నట్లు, తన కన్నులతో చూచుచున్నట్లు మనోనేత్రముతో చూచుచు, చక్కగ ధ్యానింపవలెను.

బాలంభటీయమున నిట్లున్నది

గాయత్రీం సంస్కరేద్ధీమాన్ హృది వా సూర్యమండలే |
“గాయత్రీదేవిని తన హృదయపద్మమున గాని, సూర్యమండల మందు గాని ధ్యానింపవలెను.” అని యుండుటవలన—హృదయ మున ధ్యానింపదలచినవారు హృదయపుండరీకమున గాయత్రీదేవిని ఇట్లు ధ్యానింపవలెను. మానవుని యెడమ రొమ్ములో హృదయ పుండరీకము తలక్రిందులుగ తామరమొగ్గవలెను, అరటిపూవువలె నుండును. అట్టి హృదయకోశమును ఊర్ధ్వముఖమైన దానినిగను, వికసించిన దానినిగను, ఎనిమిది దళములు (రేకులు) గలదిగను, మధ్యను కర్ణిక (తామరదుద్దు) కల దానినిగను. ధ్యానింప వలెను. ఆ కర్ణికమీద గాయత్రీదేవిని, ధ్యానశ్లోకమున వర్ణింపబడినట్లు కూర్చొని, తనకు ఎదురుగనున్నట్లు ధ్యానింపవలెను.

హృదయపద్మమున దేవతను ధ్యానించు విషయము శ్రీ మద్భాగవతమున పదునొకండవస్కంధమున చక్కగ వర్ణింపబడినది.

ఈ క్రింది గుణములు కల వారి యొక్క జపము సమృద్ధ మగును.

బాలంభటీయమున

మనస్సంతోషణం మానం శౌచం మంత్రార్థచింతనం | అవ్య గ్రత్వమనిర్వేదో జపసంపత్తిహేతవః || అని.

మనసున సంతృప్తి యుండవలెను. మానము, శుచిత్వము, మంత్రముయొక్క అర్థము ననుసంధానించుట, మనసు చెదరకుండ నుండుట విరక్తి లేకుండుట (జపమునందుత్సాహముండవలెను.) ఈ

యారుగుణములున్న యెడల జపము సమృద్ధమగును. లేని యెడల జపము కాలక్షేపమే యగును. సమృద్ధము=నిండుగలది.

జపము చేయునప్పుడు ఉపయోగించకూడని ఆసనములు—

వంశాసనేషు దారిద్ర్యం, పాపాణే వ్యాధిసంభవః॥

ధరణ్యాం దుఃఖసంభూతిః, దౌర్భాగ్యం చిత్రదారుణి॥

వెదురుతోచేసిన యాసనమున జపించిన దారిద్ర్యముకలుగును. తాతిమీద జపించిన వ్యాధి కలుగును. భూమిమీద, దుఃఖము కలుగును. రంగురంగుల కజ్జియాసనమున దురదృష్టము కలుగును అని.

తర్వాత—ప్రొద్దున నిలబడి, మధ్యాహ్నమున శక్తియున్న నిలబడి, లేని యెడల కూర్చొని, తూర్పుముఖముగను, సాయంకాలమున కూర్చొనియే వాయవ్యాభిముఖముగ, కాలి ముడుకుల నెత్తికొని ప్రథమాధ్యాయమున సందర్భానుసారముగ వివరింపబడిన తొమ్మిది విధములైన జపములలో తానేది చేయగలడో యట్టి జపమును, గాయత్రీమంత్రార్థమును భావించుచు, యథాశక్తిగ అష్టోత్తరశతమును గాని, చతుఃపంచాశత్తును (54) గాని, అష్టావింశతిని (28) గాని, చివరకు పది సారులు గాని, ప్రొద్దున సూర్యదర్శనము. వరకును, సాయంకాలమున నక్షత్రదర్శనమువరకు, మధ్యాహ్నమున ననుకొనిన సంఖ్య పూర్తి యగువరకును కుడిచేతి ప్రేళ్ళ గనుపులందు. లెక్కపెట్టుచు, ప్రొద్దున దోసిలిని వెల్లకిలిగ నాభి దగ్గరగను, మధ్యాహ్నమున హృదయము దగ్గర నిలుపుగను, సాయంకాలమున ముక్కుకు నెదురుగ బోరగిల నుంచి, భక్తితో జపింపవలెను.

పై విషయములకు ప్రమాణశ్లోకములు.

అత్రి స్మృతి

ఆయాతు వరదా దేవీత్యేతద్ధృదయముచ్యతే ।

గాయత్ర్యాస్తజ్జపిత్వాదౌ జపకర్మ సమారభేత్ ॥

ఈ శ్లోకము నర్థము వెనుక వ్రాయబడినది.

సంవర్తస్మృతి

ప్రాణాయామైస్త్రిభిః పూతో గాయత్రీం తు జపేత్తతః॥

గాయత్రీహృదయపరనానంతరము మూడు ప్రాణాయామములు చేసి మనోదోషము లేక శుద్ధుడై గాయత్రిని జపింపవలెను.

జపసంఖ్యావిషయమున ధర్మప్రవృత్తియందు

“అష్టోత్తరశతం నిత్యమష్టావింశతిరేవ వా|

విధినా దశకం వాపి త్రిసంధ్యం సంజపేద్విజః॥

సంధ్యోపాసనాంగమగు గాయత్రీనిత్యజపము నూటయెనిమిది సారులే. నిత్యజపమున వేయి మొదలగు సంఖ్యలు లేవు. వేయి మొదలగు సంఖ్యలలో జపము చేయదలచిన యెడల సంధ్యాకాలమున గాక వేరు కాలమందు చేయవలెనని సిద్ధాంతము. ఇక నూటయెనిమిది సారులు చేయుటకు వీలు లేని యెడల, ఏబది నాలుగు సారులు గాని, యిరువదియెనిమిది సారులు గాని, దానికి వీలులేని యెడల విధి ప్రకారము (పంచావసానముగ అర్థభావనతో) పది సారులు గాని ద్విజుడు మూడు సంధ్యలందును జపము చేయవలెను.

శ్రీతారానాథతర్కవాచస్పతికృతమగు గాయత్రీ వ్యాఖ్యానమున గ్రంథమున “చతుఃపంచాశతం వాపి జపం కుర్యాద్యధావిధి” యధావిధిగ ఏబదినాలుగు సారులైనను జపము చేయవలెనని.

కాగా—నూటయెనిమిది సంఖ్య నిత్యసంఖ్య. ఏబదినాలుగు మొదలైన సంఖ్యలు ఆపద (ఇబ్బంది) వచ్చినప్పుడు అని, స్మృతిరత్నాకరమున నున్నది. “దశాపత్సు జపేద్దేవీమష్టావింశతి మష్ట వా” పది చేయలేని యెడల నెనిమిది సారులైనను చేయవలెనని విశేషము.

యోగియాజ్ఞవల్క్య స్మృతి

బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్చ శతమష్టోత్తరం జపేత్ ॥

గృహస్థబ్రహ్మచారులకు హోమము, వేదాధ్యయనము మొద

లగు కార్యంతరము లుండుటవలన నూటయెనిమిదియే నిత్యజపము విధింపబడినది.

సంధ్యాత్రయమునందు జపకాలములు కాలనిరూపణవిభాగమున వివరముగ నిరూపింపబడును. అచ్చట చూడనగును.

ధర్మసింధుసారమున—“సాయంవాయవ్యాభిముఖః, ఆ నక్షత్రదర్శనాదితి విశేషః”——సాయంకాలమున వాయవ్యాభిముఖముగ కూర్చొని నక్షత్రములు కనబడువరకును గాయత్రీజపమును చేయవలెను. అని విశేషముగ చెప్పబడినది.

బాలంభట్టియమను నిబంధన గ్రంథమునందు, “సాయం సంధ్యాంగ గాయత్రీజపమును, నక్షత్రదర్శనమునకు ముందు కూడ నిలుపవచ్చునని సప్రమాణగ నిరూపింపబడినది.

ధర్మప్రవృత్తిగ్రంథమునందు—“ఉర్ధ్వజ్ఞశ్చైవ సాయాహ్నే” అనగా సాయంకాలగాయత్రీజపమును, కాలిముడుకులను రెండింటిని గాని, ఒకటిని గాని, పైకి ఎత్తుకొని చేయవలెనని చెప్పబడెను.

అగ్నిహోత్రము చేయువారు రెండు విధములు. ఉదితహోములు, అనుదితహోములు నని. సూర్యోదయమైన తర్వాత హోమము చేయువారు ఉదితహోములు. సూర్యుడు ఉదయించక మునుపే హోమము చేయువారు అనుదితహోములు. అందు ఉదితహోములకు గాయత్రీజపవిషయమున చిక్కు లేదు. అనుదితహోముల విషయమున కొంచెము శ్రమమున్నది. ఎట్లనగా—సూర్యదర్శనము వరకును జపము చేయవలెనని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది. కాని సూర్యోదయమునకు ముందే హోమమును చేయవలయును. అదెట్లు కుదురును? కుదరనేరదు.

ఇంకను—బహిస్సంధ్య ప్రశస్తము. కాన గ్రామాద్భుహిః ప్రదేశమున సంధ్య వార్చిన యెడల నింటికి శచ్చసరికి హోమకాలము దాటిపోవును. హోమమునకు కాలాతిక్రమణ మగును.

కాన నిదెట్లు పాసగును? సమాధానము చెప్పబడుచున్నది. అత్రి
స్మృతియందు—

‘సంధ్యాత్రయం తు కర్తవ్యం ద్విజేనాత్మవిదా సదా।
ఉభే సంధ్యే తు కర్తవ్యే బ్రాహ్మణేన గృహేష్వపి॥

అనగా—సంధ్యోపాసనమంత్రార్థమును, సంధ్యోపాసనపద్ధ
తిని తెలిసిన ద్విజుడు ఆత్మజ్ఞానము కలవాడగును. కాన నట్టి యాత్మ
జ్ఞానముకల ద్విజుడు ఆత్మసాక్షాత్కారము కొరకు తప్పక మూడు
సంధ్యలను ఆచరింపవలెను. అనుదుదితహోమి యగు ద్విజుడు ప్రాత
స్నాయంసంధ్యలను మాత్రము గృహమునందే చేయవలయును.
ఏల గృహమునందే చేయవలెను? హోమకాలాతిక్రమణము కాకుం
డుటకొరకు. గృహేషు=నిత్యబహువచనము, అపి=ఏవ=అష్టోత్తరశత
జపము సూర్యదర్శనపర్యంతజపమున్ను ఉదితహోములకొరకే.
ఏబదినాలుగు, ఇరువదియెనిమిది మొదలగు సంఖ్యలు అనుదిత
హోములకొరకని తెలియునది. అనుదితహోములు సూర్యోదయము
నకు ముందే సంధ్యావందనము పూర్తిజేసి, అగ్నిహోత్రహోమమును
గూడ పూర్తి చేయవలసియున్నది.

జపసమయమున చేతులెట్లుండవలెనో ధర్మసింధుసారము
చెప్పుచున్నది.

ప్రాతర్నాభౌ కరౌ కృత్వా మధ్యాహ్నౌ హృది సంస్థితౌ।
సాయం జపతి నాసాగ్రే జపస్తు త్రివిధః స్మృతః॥

ప్రాతఃకాలమున దోసిలిని బొడ్డునకు దగ్గరగా నుంచియు,
మధ్యాహ్నమున హృదయమునకు దగ్గరగా నుంచియును, సాయం
కాలమున ముక్కుకు నెదుర నుంచియును, జపింపవలెను.

వ్యాస స్మృతి

ప్రాతరుత్తానపాణిభ్యాం, స్తభాభ్యాం మధ్యమే దినే।
అధోముఖాభ్యాం పాణిభ్యాం సాయం సంలక్ష్మితో జపేత్ ॥

ప్రొద్దున దోసిలిని వెలికిలగను, మధ్యాహ్నమున కొంచెము ముడిగినదిగను, సాయంకాలమున బోరగిలగనుంచి జపమును చేయవలెను. పాణిభ్యాం సంలక్షితః = చేతులతో కూడుకొన్నవాడై యని యర్థము.

కొందరు ధర్మసింధుసారశ్లోకమున “ప్రాతర్నాసాసమా” యనియును, “సాయం జపతి నాభౌ తు” యని పాఠాంతరమును కల్పించి, ప్రాతస్సాయంకాలములందు పైవ్రాతకు వ్యత్యాసముగ జపమును చేయవలెనందురు. కాని తొలిపాఠమే మేలని పించుచున్నది. వీలనన—వ్యాసులు చెప్పినట్లు - ప్రొద్దున నిలబడి, వెలికిలగ నున్న దోసిలిని ముక్కునకు నెదురనుంచి జపించుటయును, సాయంకాలమున బోరగిలనున్న దోసిలిని నాభిదగ్గర నుంచి, జపించుటయును, చాల కష్టము. గత్యంతరము లేకున్న యెడల కష్టమైనను అట్లే చేయవలయును. గత్యంతరము పాఠాంతరమున్నది గదా! ప్రొద్దున నాభిదగ్గర దోసిలిని వెలికిలగనుంచి జపించుటయును, సాయంకాలమున ముక్కునకు నెదురుగ బోరగిల నున్న దోసిలితో జపించుటయును ఎంతో సౌకర్యముగ నుండును కదా! “శాస్త్రాయ చ సుఖాయ చ” అని పెద్దలందురు గదా! అనగా శాస్త్రము ననుసరించి నట్లుగును. సుఖముగను ఉండును. ఇంకను సాయంకాలమున కాలిముడుకుల నెత్తికొని గదా, జపము చేయవలయును. చేతి ముడుకులను ఆ కాలిముడుకులమీద నుంచుకొని జపము చేయుట ఇంకను సుఖముగ నుండును. కావున తొలిపాఠమే సాధువైన పాఠము. నేనొకప్పుడు కాశీక్షేత్రమున నొక వృద్ధపండితుని అడుగగ-ప్రథమపాఠము యజుర్వేదీయులకును, పాఠాంతరము ఋగ్వేదీయులకు నని నిర్ణయింపబడినటుల నొక ధర్మశాస్త్రవేత్త తనకు చెప్పినట్లు చెప్పిరి.

జపమునందు గాయత్రీమంత్రముయొక్క పాదముమధ్యను విచ్ఛేదము (విరుచుట) కూడదు.

స్మృతిముక్తాఫలము

యథానిశాంతం గాయత్రీముచ్చరన్ జపమాచరేత్ |

సంధ్యాసు భిన్నపాదా చేత్సజపో నిష్ఫలో భవేత్ | అని.

యథానిశాంతం = యథాధ్యయనం = అధ్యయనము చేసినట్లు, అని యర్థము.

అధ్యయనము చేసినట్లే గాయత్రిని ఉచ్చరించుచు జపమును చేయవలెను. సంధ్యావందనమందు పాదములను మధ్యయందు ముక్కలు ముక్కలుగా జేసిన జపము వ్యర్థమగును. ఉచ్చారణ సౌకర్యముకొరకు పాదములమధ్యను, “తత్సవితుః+వరేణ్యం” అని యను, “భర్గో దేవస్య+ధీమహి” అని గాని, “ధియో యో నః+ప్రచోదయాత్” అని గాని, ఇంకను ఎవరికిష్టమువచ్చినట్లు వారు పదములను విడదీయగూడదు. అధ్యయనము చేసినట్లే ఏ పాదమున కా పాదమును పూర్తిగానే చెప్పవలెను.

వ్యాసస్మృతి

త్రिसంధ్యాసు జపేద్దేవీం విచ్ఛిద్యైవ పదత్రయం |

అవిచ్ఛిన్నాం జపేద్యస్తు, రారవం నరకం వ్రజేత్ ||

కొందరు జపమును శీఘ్రముగ పూర్తిచేయవలెనను తలంపుతో మూడు పాదములను గాని, రెండు పాదములను గాని, విడదీయకుండు, అవిచ్ఛిన్నముగ కలిపి, ఒకే గుక్కతో నుచ్చరింతురు. అట్లు చెప్పగూడదు. పాదములను దేనికది విడదీసియే యుచ్చరింపవలెను. అట్లుగాక రెండు పాదములను గాని, మూడు పాదములను గాని, కలిపి యుచ్చరించిన యెడల, రారవనరకమునకు వెళ్ళును అని.

విష్ణుస్మృతి

“అవిచ్ఛిన్నపాదా గాయత్రీ బ్రహ్మహత్యాం ప్రయచ్ఛతి |

విచ్ఛిన్నపాదా గాయత్రీ బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ||

ఏ పాదమున కాపాదముగ పాదములను విడదీయకుండ ఏకముగ నుచ్చరించిన గాయత్రి, బ్రహ్మహత్యాపాపము నిచ్చును. పాదములను విడి విడిగా నుచ్చరించిన గాయత్రి, బ్రహ్మహత్యను పోగొట్టును. కావున మూడుపాదములను విడివిడిగ జేయుచు జపము నాచరింపవలెను.

వ్యాసస్మృతిలో, పదత్రయం విచ్ఛిద్యైవ “మూడుపాదములను విడదీసియే” యనియు, విష్ణుస్మృతిలో “తస్మాత్పదత్రయం ఛిత్వా” అందువలన మూడుపాదములను విడదీసి యనియు నుండుట వలన మూడుపాదములను వేరు వేరుగ విడదీసి, యను నర్థము లభించును. కాని యిచ్చట, “మూడుపాదములను, మధ్యను విడగొట్టి” యను నర్థమును గూడ చేయవచ్చును గదా! ఇట్టి విపరీతార్థము రాకుండ ఆపుటకు ఏమైన వినిగమనము (పాదకమైన యుక్తి) కలదా? ఉన్నది. వినిగమనమున్నది. అవిచ్ఛిన్నాం జపేద్యస్తు రారవం నరకం ప్రజేత్” అను వ్యాసవచనమున గాయత్రిని అవిచ్ఛిన్నముగ జపింపగూడదను నిషేధ ముండుటచేత - మధ్యమధ్య విచ్ఛిన్నము చేయవలెనని యర్థము రాగా - మూడుపాదములను విడదీయవలెను అను అర్థము వచ్చునే గాని, పాదముల మధ్య విడదీయవలె నను నర్థము వచ్చుటకు వీలులేదు. కావున “అవిచ్ఛిన్నాం జపేద్యస్తు” ఇత్యాదివిష్ణువచనమే వినిగమనముగ నున్నది. [సాధకమైనయుక్తిగ] ఇంకను—ఈ క్రింది మనువచనము గూడ వినిగమనముగ నున్నది. “పంచావసానాం గాయత్రీం జపేన్నిత్యమతంద్రితః! అని గాయత్రీ మంత్రమును ఐదు అవసానములు [నిలుపులు] గలదిగ జపింపవలెను. అట్లు జపించుటలో “అతంద్రితః” చాలచాల జాగ్రత్త గల వాడై యుండవలెను. ఆ పంచావసానములు ఇట్లు చేయవలెను. (1) ఓంకారము, (2) మూడువ్యాహృతులు, (3) గాయత్రీప్రథమ పాదము (4) గాయత్రీద్వితీయపాదము, (5) గాయత్రీతృతీయపాదము. ఇట్లు. (1) ఓం, (2) భూర్భువస్సువః, (3) తత్సవితుర్వరేణ్యం, (4

భగ్తో దేవస్య ధీమహి, (5) ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ ||
 ఇట్టేదు నిలుపులు గలదిగా, గాయత్రీని జపింపవలెను. ఇట్లు జపించుటలో జాగరూకత దేనికి? ఏలనన—జపించువారు కొంచమేమరిన ఓంకారవ్యాహృతులను కలిపివేసి యుచ్చరింపవచ్చును. లేదా ఒకటి రెండు పాదములను కలిపి యుచ్చరింపవచ్చును. లేదా రెండుమూడు పాదములను కలిపి యుచ్చరింపవచ్చును. అందువలననే కొంచెము కూడ నేమరుపాటు లేకుండ అశిజాగరూకుడుగ నుండవలెనని మనువుగారి యభిప్రాయము. భవతు. కానిండు. ఒకవేళ నేమర పాటున నే రెండింటినైన కలిపి చెప్పిన, దానివలన కలుగు ప్రత్య వాయమేమి? పై స్మృతులలో చెప్పిన రారవనరకము, బ్రహ్మ హత్యాపాతకము మొదలగునవి వచ్చితీరును. కనుకనే యేమరు పాటు లేకుండ పంచావసానముగ గాయత్రీని జపింపవలెనని విధి. ఈ మనువచనమువలన ఆ యా పాదముల చివరనే ఆపవలెను. కాని పాదమధ్యయందు విడదీయగూడ దను నర్థము స్పష్టముగ వచ్చుచున్నది. కాన పై “విచ్చిన్నపాదా” మొదలగు పదములకు పాదమధ్యయందు విడదీయుట యను నర్థము చేయకుండుటకు పై మనువచనము గూడ బలమైన వినిగమన మగుచున్నది. అంతియ గాక గాయత్రీదేవియొక్క పాదములను మధ్యకు ఖండించు మహా పాపికి రారవనరకము రాకతప్పదు కదా? కాన పాదము మధ్యను ఖండింపగూడదు. ఇంకను పంచావసానముగ నుచ్చరించుచు జపించిన యెడల—“శాస్త్రాయ చ సుఖాయ చ” యనునట్లు శాస్త్రము ననుసరించినట్లగుచు. మధ్యమధ్య నిలుపుటచేత మంత్రార్థభావన చేయుటకు గూడ ననువగును. అర్థభావనతోనే జపింపవలెను గదా! ఎవరైన అరగంటలో అష్టోత్తరసహస్రగాయత్రీజపము చేసెదనని తలచి, యొక్కొక్క గ్రుక్కలో (ఊపిరిలో) రెండు మూడుసారులు గూడ గాయత్రీమంత్రము నుచ్చరించుచు జపించిన యెడల, అప్పు డర్థభావన కవకాశమే యుండదు. సరి గదా! ఒత్తక్షరములు [భధ, మొదలగునవి] సరిగ నుచ్చరింపబడక పోవుటవలన, అది

వర్ణ లోపముగ తయారై, యది మంత్రమే కాకుండ పోవును. స్వరములు తప్పిపోవుట కవకాశ మున్నది. అపస్వరముగ పలికిన మహానర్థము కలుగును. కావున మనువచనమున “అతంద్రితః” అను పదము మిక్కిలి సముచితమైనది. అత్యంతజాగరూకుడే పంచావసానములతో జపము చేయగలుగును. ఈ పంచావసానముగ జపము చేయుసంప్రదాయము గూడ విచ్ఛిన్నమైపోయినది. శ్రీశ్రీశ్రీకంచి కామకోటిపీఠాధిపతులు కూడా ఈ పంచావసానజపము మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనదని ఆనతిచ్చిరి.

గాయత్రీమంత్రతైవిధ్యము

స్మృతిరత్నావళి

“సంపుటైకా షడ్ఙ్కారా గాయత్రీ త్రివిధా మతా|

తత్రైకప్రణవా గ్రాహ్యో గృహస్థైర్జపకర్మణః||

గృహస్థవత్తు జప్తవ్యా సదైవ బ్రహ్మచారిభిః|

సంపుటా చ షడ్ఙ్కారా భవేతామూర్ధ్వరేతసామ్||

గాయత్రీమంత్రము మాడు విధములు. (1) సంపుటా (2) ఏకా (3) షడ్ఙ్కారా అని. గాయత్రీమంత్రమునకు ఆద్యంతము లందు రెండోంకారములున్న యెడల అది “సంపుట” యనబడును. ఆరంభమునందు మాత్రమొక్క ఓంకార మున్న యెడల నది “ఏకా” యనబడును. శాస్త్రప్రకారము మంత్రము నందచ్చటచ్చట ఆరోంకారము లమర్చబడిన యెడల అది “షడ్ఙ్కార” అనబడును. అందు గృహస్థులు “ఏక” యనబడు గాయత్రీనే జపింపవలెను. బ్రహ్మచారులు గూడ గృహస్థులవలెనే జపింతురు. “సంపుట” “షడ్ఙ్కార” గాయత్రీమంత్రములను ఊర్ధ్వరేతసులగు వానప్రస్థులు జపింపవలెను. అని.

సంవర్తస్మృతియు నిట్లే చెప్పుచున్నది. “ప్రణవాద్యాం తు

సంధ్యాయాం జపేద్వ్యాహృతిభిస్సహ॥ ఆదియందు మాత్రము ప్రణవముగల “ఏక” యనబడు గాయత్రినే వ్యాహృతులతోగూడ సంధ్యావందనమున జపింపవలెను. స్మృతిసారసముచ్చయగ్రంథము గూడ నిట్లే జెప్పెను.

బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్చ ప్రణవాద్యామిమాం జపేత్ |
అంతే యః ప్రణవం కుర్యాన్నాసౌ వృద్ధిమవాప్నుయాత్ ॥

బ్రహ్మచారియును గృహస్థుడును ఆదియందు మాత్రము ప్రణవముగల గాయత్రినే జపింపవలెను. మంత్రము చివర కూడ ఓంకారముగల గాయత్రిని జపించిన నాతడు వృద్ధి నొందడు. అని.

గాయత్రిమంత్రాక్షరనిర్ణయము

వేదమంత్రములయొక్క పాదములందలి యక్షరములను, లెక్కించునప్పుడు, ఉండవలసిన యక్షరసంఖ్యకంటె తక్కువ యున్నప్పుడు ఆ యక్షరసంఖ్యాపూర్తిని “వ్యూహము”తో ప్రద చేర్చదముతో అంతఃస్థవర్ణ (యరలవ) సమానస్థానముగల స్వరముల (అచ్చుల)తో వ్యవహరించి చేయవలెను.

శౌనకు లిట్లు చెప్పుచున్నారు “వ్యూహేదేకాక్షరీభావాన్ పాదేషూనేషు సంపదే” యని. ఋగ్వేదప్రాతిశాఖ్య, 17-22. “తైప్రవర్ణాంశ్చ సంయోగాన్ వ్యవేయాత్ సదృశైః స్వరైః | అనిన్నీ, ఋగ్వేదప్రాతిశాఖ్య 10-23 అనగా—అంతఃస్థవర్ణములగు యకార-వకారములతో సమానస్థానములగు ఇకార-ఉకారములను వేరుచేయుటతో అక్షరసంఖ్యాపూర్తిని చేయవలెను. అని యర్థము.

గాయత్రిమంత్రమున మొదటిపాదమున ఎనిమిదియక్షరములుండవలెను. కాని మామూలుగ మనము లెక్కించగా— ఏడక్షరములే లెక్కకు వచ్చుచున్నవి. ఒక యక్షరము తక్కువ యగుచున్నది. అందువలన పైన జెప్పిన రెండు సూత్రములలో, రెండవ సూత్రము ననుసరించి, “వరేణ్యం” అనుచోట “ణ్య”

వర్ణమును విడదీసి, అంతస్థమగు యకారముతో సమానస్థానమైన “ణ”కారమును “ణ”కారమునకు తగిలించి, “వరేణీయం” అని చేసిన యెడల ఆ, ఎనిమిదక్షరములు పూర్తియగును. కాని, యిచ్చట నక్షరములను లెక్కించుకాలమునందు మాత్రమే పైన జెప్పిన విధముగ చేసి సంఖ్యాపూర్తిని చేయవలెనే కాని, జపము చేయునప్పుడు “వరేణీయం” అని చెప్పగూడదు. “వరేణ్యం” అనియే జపింపవలెను. ఉపాసనావిధానమును గ్రంథమున నిట్లున్నది.

“పదే వరేణ్యమిత్యత్ర జ్ఞేయం వర్ణచతుష్టయం|
వరేణీయం న తూచ్ఛార్యమితి వృద్ధప్రభాషితమ్|| అని.

పైన జెప్పిన యర్థమే.

గాయత్రీమంత్రమున మూడు పాదములున్నవి. “త్రిపదా గాయత్రీ” అని. ఒక్కొక్కపాదమున ఎనిమిదేసి యక్షరము లుండవలెను. అప్పుడే “చతుర్వింశత్యక్షరా” యను గాయత్రీ హృదయ వచనము సరియైన దగును. మొదటి పాదమున ఏడక్షరములే యున్నవి గదా! ఎట్లు పాసగును? అను ప్రశ్న వచ్చిన యెడల పైన జెప్పినది సమాధానమగును.

హారీతస్మృతి

“జపేన దేవతా నిత్యం స్తుతాయమానా ప్రసీదతి|
ప్రసన్నే విపులాన్ భోగాన్ ప్రాప్నువంతి మనీషిణః||
యక్షరక్షః పిశాచాశ్చ గ్రహాః సర్వే విభీషణాః|
జపినం నోపసర్పంతి దూరాదేవాపయాంతి తే||

నిత్యము మంత్రజపముచేత దేవత స్తుతింపబడినదై ప్రసన్నమగును. దేవత ప్రసన్నమైన యెడల జపించువారు అధికమైన భోగముల ననుభవింతురు. యక్షులు రక్షసులు, పిశాచములు, భయంకరములైన యన్ని విధములైన దుష్టగ్రహములున్ను [నవగ్రహములు కావు] జపించువాని దగ్గరకు రాజాలవు. దూరమునుండియే తొలగిపోవును.

జపసంఖ్యానవిధానము

జపమును లెక్కించు విషయమున “ఉపాసనా విధానమ”ను గ్రంథమిట్లు చెప్పుచున్నది.

జపసంఖ్యా తు కర్తవ్యా నాఽసంఖ్యాతం జపేత్సుధీః |
నసంఖ్యాకారకస్యాస్య సర్వం భవతి నిష్ఫలమ్ ||

జపమును తప్పక లెక్కించవలెను. లెక్క లేని జపమును జేయగూడదు. జపమును లెక్కించని వాని జపమంతయును నిష్ఫలమగును. లెక్కించు పద్ధతిని “స్మృతితత్వదీపిక” ఇట్లు చెప్పుచున్నది.

పర్వభిస్తు జపేద్దేవీం న మాలాభిః కదాచన |
సంధ్యాజపం తు గాయత్ర్యాః కుర్యాదంగుళిపర్వభిః ||

సంధ్యాతిరిక్తగాయత్రీం కుర్యాద్వా జపమాలయా || అని.

గాయత్రీమంత్రజపము యొక్క లెక్కను కుడిచేతి వ్రేళ్ళ గనుపులతోడనే చేయవలెను. ఒకప్పుడును జపమాలతో చేయగూడదు. సంధ్యావందనాంగమగు గాయత్రీజపమును మాత్రము వ్రేళ్ళగనుపులతోనే చేయవలెను. మాలతో గాదు. సంధ్యావందనాంగము కాని [సహస్రగాయత్రీమంత్రజపము, పురశ్చరణ గాయత్రీ మంత్రజపము ఈ మొదలైన] గాయత్రీమంత్రజపము యొక్క సంఖ్యను మాలతోజేసిన జేయవచ్చును. అని చెప్పుటచేత సంధ్యాంగగాయత్రీజపసంఖ్యను వ్రేళ్ళగనుపులతోనే జేయవలెను. వివిధములైన మాలలు కామ్యజపములకొరకే విధింపబడినవి. లెక్కించు పద్ధతియును పై స్మృతియందు చెప్పబడినది.

“ఆరభ్యానామికాయాస్తు మధ్యమే పర్వణి క్రమాత్ |

తర్జనీమూలపర్వంతం జపేద్దశసు పర్వసు ||

మధ్యమాంగుళిమూలే తు యత్పర్వద్వితయం భవేత్ |

తద్వై మేరుం విజానీయాత్ జపంస్తన్నాతిలంఘయేత్ ||

అనామిక [ఉంగరపు] వ్రేలునందున్న మూడు గనుపులలో మధ్యనున్న గనుపునుండి యారంభించి, దాని క్రింది గనుపు మీదుగా కనిష్ఠికయొక్క క్రిందిగనుపు మీదుగా అనామిక పై గనుపు నడిమి వ్రేలు పై గనుపు, తర్జని పై గనుపునుండి క్రింది గనుపు వరకున్న పది గనుపులందును లెక్కింపవలెను. తర్వాత మరియొక పదిని లెక్కింపవలెననిన, మరల చూపుడు వ్రేలు క్రింది గనుపునుండి వెనుకకు తొలుత లెక్కించిన గనుపుల మీదుగానే, అనామిక మధ్యగనుపు వరకును, పది. మరల ననామిక మధ్యగనుపునుండి వెనుకటి వలెనే తర్జని క్రింది గనుపువరకును పది, ఈ విధముగ అనామిక మధ్యగనుపు నుండి, తర్జని క్రిందిగనుపు వరకు, మరల తర్జని క్రింది గనుపునుండి యనామిక మధ్యగనుపువరకును, పదేసి పదేసి చొప్పున నూటయెనిమిది వరకును లెక్కింపవచ్చును. పదులనుండి నూరువరకును పూవులను గుర్తుగ పెట్టుకొన వచ్చును. నడిమివ్రేలి యడుగున నున్న రెండు గనుపులను, తావళమునందలి పెద్ద మేరుపూస వలె “మేరు” గనుపులందురు. వాటిని లెక్కింపగూడదు. ఆ మేరుపూసను దాటగూడదు. దాటకుండ మరల వెనుక కే లెక్కింపవలెను. ఇది గనుపులమీద లెక్కించుపద్ధతి.

వ్యాసస్మృతి

పర్వభిస్తు జపః కార్యః నాంగులీనాం నిపాతనైః ।

నిపాతనైస్తు యజ్ఞస్తం తత్సర్వం రాక్షసం భవేత్ ॥

వ్రేలి గనుపులందే పైన చెప్పిన విధముగ గాయత్రిని జపింపవలెను. వ్రేళ్ల ను ముడుచుచు లెక్కింపగూడదు. వ్రేళ్ల ను ముడుచుచు జపించిన, ఆ జపము రాక్షసులకు జెందును.

ఉపాసనావిధానగ్రంథమున

అంగుళ్యక్రేణ యజ్ఞస్తం యజ్ఞస్తం మేరులంఘనాత్ ।

పర్వసంధిషు యజ్ఞస్తం తత్సర్వం నిష్ఫలం భవేత్ ॥

ఆచ్ఛాద్య వాససా హస్తా దక్షిణేన సదా జపేత్ |

అంగుళీర్న వియుంజీత కించిదాకుంచితే కరే ||

అంగుళీనాం వియోగాచ్చ ఛిద్రేషు స్రవతే జపః ||

ప్రేళ్ళకొనలతో లెక్కించినను, మేరుగనుపులను దాటి
లెక్కించినను, గనుపుల మధ్యభాగములచే లెక్కించినను, ఆ జప
మంతయును నిష్ఫలమగును.

జపించునపుడు రెండు చేతులను వస్త్రముచేత కప్పి లోపల
కుడిచేతితో లెక్కింపవలెను. జపించునపుడు అరచేతిని నిట్టనిలువుగ
నుంచక కొంచెము వంచవలెను. అట్లు వంచిన యరచేతిలోని
ప్రేళ్ళను సందులు లేకుండ దగ్గరగచేర్చి యుంచవలెను. ప్రేళ్ళను
దూరదూరముగ నుంచగూడదు. దూరముగ నుంచినయెడల నా
ప్రేళ్ళ సందులనుండి జపము కారిపోవును.

గోభిలస్మృతి

మతిమాన్న కదాచిత్తు గాయత్రీముదకే జపేత్ |

గాయత్ర్యగ్నిముఖి ప్రోక్తా తస్మాదుత్తిర్య తాం జపేత్ ||

నీటియందు నిలబడి గాయత్రిని జపింపరాదు. ఏలనన—
గాయత్రీముఖము అగ్ని యని వేదము, (గాయత్రీహృదయము)
“అగ్నిర్ముఖం” అని చెప్పుచున్నది. కాన ఒడ్డుమీదకు వచ్చి ఒడ్డున
జపింపవలెను.

జపకాలమున నిషిద్ధవిషయములు

వ్యాసస్మృతి

ఉష్ణీషీ కంచుకీ నగ్నః ముక్తకేశో గళావృతః |

చింతావ్యాకులచిత్తో వా భ్రాంతః క్రుద్ధో బుభుక్షితః |

అనాసనః శయానో వా గచ్ఛన్నుత్థిత ఏవ వా ||

రథ్యాయామశివస్థానే న జపేత్తిమిరాంతరే ||

జపము చేయుచున్నప్పుడు తలపాగను పెట్టుకొనగూడదు. చొక్కాయ మున్నగు నంగరేకులను తొడుగుకొనరాదు. దిగంబరుడుగ నుండరాదు. జుట్టు ముడి చేసికొనవలెను. వస్త్రముచేత మెడను చుట్టుకొనగూడదు. విచారము, కోపము, భ్రాంతి వీటికో నిండియున్న మనసుగల వాడు జపము చేయరాదు. ఆకలిగొన్న వాడు జపము చేయరాదు. ఆసనములేకుండ జపము చేయరాదు. శరీరమును నేలమీద వాల్చుకొని జపింపరాదు. నడచుచు గాని, నిలబడి గాని, నడచుమార్గమున గాని, అమంగళమగు చోటను, చీకటిలోను జపింపగూడదు.

ఈ నిషేధము లన్నియును స్వస్థముగ నున్నవానికి. అస్వస్థుడైన యెడల సమయానుసారముగ కొన్ని నిషేధము లుండవు. “నిలబడినవాడు” అను నిషేధము ప్రాతర్మధ్యాహ్న సంధ్యాంగ గాయత్రీజపమునకు వర్తింపదు.

వ్యాసస్మృతి

జపకాలే న భాషేత వ్రతహోమాదికేషు చ |
ఏతేష్వేవావసక్తస్తు యద్యాగచ్ఛేద్ద్విజోత్తమః ||
అభివాద్య తతో విప్రం యోగక్షేమం చ కీర్తయేత్ ||

జపకాలమందును, వ్రతకాలమందును, హోమకాలమందును. ఇతరులతో మాటలాడకూడదు. కాని ఈ జపాదికార్యములను ఆసక్తితో జేయు బ్రాహ్మణుడు వచ్చిన యెడల తాను జేయు పనిని ఆపవలసిన చోటను ఆపి, వానిని నమస్కరించి యోగక్షేమములను కొంచెము పరామర్శింపవచ్చును. ఆ వచ్చినాతడు కొంచెము అసాధారణుడుగ నుండవలెను.

ఉపాసనావిధానగ్రంథమున

జపే ప్రమాదాత్ యుతబృంభణాఢోఽవాయునిర్గమనే
ఆచమనస్థానే దక్షిణశ్రవణం స్పృష్ట్యా జపేత్ |

జపము మధ్యను తుమ్ము, ఆవులింత, ఒళ్ళు విరుపు, అపాన వాయువు పోవుట, త్రేనుపు మొదలైనవి జరిగిన యెడల, ఆచమనము చేయవలెను. కాని జపమధ్యయందు చేయగూడదు గాన, ఆచమన మునకు బదులు, కుడి చెవిని తాకిన చాలును. అట్లు తాకిన తర్వాత జపమును సాగించవచ్చును.

బోధాయనస్మృతి

“నాభేరధః స్వకాయం చ స్పృష్త్వా ప్రత్యుశయేత్కరా।
దక్షిణం వా స్పృశేత్కర్ణం స్మరేద్వా విష్ణుమవ్యయమ్॥

జపము, ధ్యానము, ఉపస్థానము, పూజ మొదలగు వైదిక కర్మలు చేయునప్పుడు ఏ కారణము చేతనైనను బొడ్డుకంటె క్రింద దగు తన శరీరభాగమును గూడ తాకకూడదు. అట్లు తాకవలసి వచ్చిన యెడల, తాకిన తర్వాత చేతులను కడిగికొనవలెను. కడిగి కొనుటకు వీలులేని యెడల తన కుడి చెవిని తాకవలెను. చెవిని తాకుటకు కూడ వీలులేని యెడల, శ్రీ మహావిష్ణువును స్మరింప వలెను. విష్ణుస్మరణచేత సకలకర్మదోషపరిహారమగును. “విష్ణు ర్విష్ణుర్విష్ణుః” అని ముమ్మారు తలంచవలెను. ఏదైన మంత్రజపము చేయునప్పుడు, ఇతరనామస్మరణము చేయగూడదు. కావున జప ధ్యాన సమయములలో తన కుడి చెవిని తాకుటయే మంచిది. కుడి చెవియొక్క శ్రేష్ఠత్వమును గూర్చి స్మృతిముక్తాఫలమిట్లు చెప్పుచున్నది.

“ఆదిత్యా వసవస్సోమో వహ్నిర్వాయుస్తధైవ చ।
విప్రస్య దక్షిణే కర్ణే సర్వాస్త్రివంతి దేవతాః॥
కుర్వీతాలంబనం వాపి దక్షిణశ్రవణస్య చ।

ద్వాదశాదిత్యులు, అష్టవసువులు, చంద్రుడు, అగ్ని, వాయువున్నా మొదలగు దేవతలందరు విప్రుని కుడి చెవియందు ఉందురు. అందువలన పైన వివరించిన కర్మదోషము కలిగినప్పుడు ఆదోష పరిహారార్థము కుడిచెవిని తాకవలెను.

గౌతమస్మృతి

క్రోధం హాస్యం చ నిద్రాం చ నిష్ఠీవనవిజృంభణే|

దర్శనం శ్వపచాదీనాం వర్జయేజ్జపకర్మణి||

జపము చేయునప్పుడు కోపము, నవ్వు, నిద్ర, ఉమ్ముట, తుమ్ము, ఆవులింత ఒళ్ళువిరుపు పంచమాదులదర్శనము మొదలగు వాటిని చేయగూడదు. అట్లు జరిగిన యెడల కుడి చెవిని తాకవలెను.

గాయత్రీ చతుర్థపాదజపవిచారము

గాయత్రీమంత్రము యొక్క నాలుగవ పాదమును జపించుట యందు అందరికిని అధికారము లేదు. ఏల? ఉపనయనకాలమున ప్రణవముతోను మూడు మహావ్యాహృతులతోను కూడిన త్రిపాద (మూడు పాదముల) గాయత్రీమంత్రము ఉపదేశింపబడును. కావున సంధ్యావందనమున ఆ గాయత్రీయే జపింపబడును. ఏలననగా— “యథానిశాంతం గాయత్రీముచ్చరన్ జపమాచరేత్” అధ్యయనము చేయబడిన విధముగనే గాయత్రీ నుచ్చరించుచు జపమును చేయవలెనని శాస్త్రమున చెప్పబడుటచేత త్రిపాదగాయత్రీజపమునే చేయవలెను. ‘త్రిభ్య ఏవ తు వేదేభ్యః పాదం పాదమదూదు హత్| ఏతదక్షరమేతాం చ జపన్ వ్యాహృతిపూర్వికాం|| సంధ్య యోర్వేదవిద్విప్రో వేదపుణ్యేన యుజ్యతే||

ఋగ్యజుస్సామవేదములు మూడింటినుండి మూడు పాదములను పితికి, [ఎంచితీసి] త్రిపాదగాయత్రీ కూర్చబడినది. ఏతదక్షరమనగ-ప్రణవము. కాగా-ఎప్పుడును ప్రణవము, తర్వాత మూడు మహావ్యాహృతులు, ముందుగల ఏతాం=ఈ త్రిపదగాయత్రీని సాయంప్రాతస్సంధ్యలందు జపించుచు, మూడు వేదముల పారాయణమువలన గలుగు మహాపుణ్యమును పొందుచున్నాడు అని. త్రిపాద గాయత్రీయే యుపనయనమున నుపదేశింపబడును. దానినే యందరు జపింపవలెనని మనువు చెప్పెను. మనువువచనము మహాప్రమాణము.

కాని-గాయత్రికి “పరోరజసిసావదోమ్” అను నాలవ పాదము గూడ గలదు. అది యధర్వణవేదమునుండి గ్రహింపబడినది. అది మన కుపదేశింపబడలేదు. కాన దానిని జపించుటకు మనకధికారము లేదు. గ్రహస్థులును బ్రహ్మచారులును దానిని జపింపగూడదు. ఈ విషయమున పలువురు మహాపండితులు అపుననిన కాదనుచు పూర్వ వక్షసిద్ధాంతములతో చాలకాలమునుండి వాదోపవాదములను జేయుచున్నారు. ఇంతవరకు నేమియును తెగలేదు. కాని శ్రీవిద్యోపాసకులు శ్రీచక్రార్చనయందు గాయత్ర్యచ్చారణకాలమున నాచతుర్థపాదమును గూడ నుచ్చరించి యర్చింతురని మంత్రశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పదురు. కాన మనువచనప్రకారము వైదికసంధ్యావందనంబున నాలవపాదమును జపించకూడదనియే పలువుర మతము.

శ్రీగాయత్రీమంత్రమహిమ

మనుస్మృతి

“త్రిభ్య ఏవ తు వేదేభ్యః పాదం పాదమదూదుహత్ ||
ఏతదక్షరమేతాం చ జపన్ వ్యాహృతిపూర్వికాం ||
సంధ్యయోర్వేదవిద్విప్రో వేదపుణ్యేన యజ్యతే ||

బ్రహ్మచేత ఋగ్వేదము, యజుర్వేదము, సామవేదము అనెడు మూడు వేదములనుండియు ఆ వేదముల సారాంశములుగా ఒక్కొక్క పాదముగ మూడు పాదములు గ్రహింపబడినవి. ఆ మూడుపాదములను చేర్చి త్రిపాదగాయత్రీమంత్రము కూర్చబడినది. అనగా— ఒక్కొక్కపాదము నొక్కొక్క వేదముయొక్క సారము. కాగా— వేదత్రయసారము గాయత్రీమంత్రము. ఏతదక్షర మనగా ప్రణవము. కాగా—తొలుత ప్రణవము, తర్వాత మూడు మహావ్యాహృతులు ముందుగల, ఏతాం=ఈ గాయత్రీమంత్రమును, సాయం ప్రాతస్సంధ్యలయందు వేదము తెలిసిన విప్రుడు జపించుచు, సర్వ వేదపారాయణపుణ్యమును తప్పక పొందుచున్నాడని యర్థము.

‘అహా! గాయత్రీమంత్రమహిమ! ఈ రహస్యమును తెలియక గాయత్రీ నెవ్వరును జపింపకున్నారు. అనగా నీరహస్యము నెవ్వరును తెలిసికొనకున్నారు. గాయత్రీమంత్రము సర్వవేదసారము. గాయత్రీదేవి సర్వవేదమాత. “గాయత్రీం ఛందసాం మాతా” యనియును “స్తుతో మయా వరదా వేదమాతా” యనియును శ్రుతియే చెప్పుచున్నది.

బోధాయనస్మృతి

“ప్రణవో, వ్యాహృతయస్తీస్రః, సావిత్రి చేతి పంచమహాయజ్ఞాః అహరహః బ్రాహ్మణం కిల్బిషాత్పావయంతి! ఓంకారము మూడు మహావ్యాహృతులు “సావిత్రి” యనగ గాయత్రీమంత్రము ఈ యైదును ఐదు మహాయజ్ఞములతో సమానము. ఈ యైదును ప్రతిదినము జపింపబడుచున్నవై బ్రాహ్మణుని పాపములనుండి [పాపములనునాశముజేసి] పవిత్రము జేయుచున్నవి. పంచమహాయజ్ఞములు 1. బ్రహ్మయజ్ఞము. సర్వవేదశాస్త్రపురాణేతిహాసములను పారాయణజేయుట, 2. పితృయజ్ఞము. పితృతర్పణము, 3. దేవయజ్ఞము వైశ్వదేవము, 4. భూతయజ్ఞము, భూతబలి, యనగా ప్రాణులకు ఆహారము నిచ్చుట. పలువిధములుగ నుండును. 5. మనుష్యయజ్ఞము, అతిథిసత్కారము. ఈ యైదు యజ్ఞములను ప్రతిదినమును నాచరించుచుండుటవలన బ్రాహ్మణుని సకలపాపములును నశించి, పరమపవిత్రుడగును. అశక్తివలన గాని అనవకాశమువలనగాని యీ పంచమహాయజ్ఞములను చేయలేని బ్రాహ్మణుడు ఈ గాయత్రీమంత్రమును యథాశాస్త్రముగ భక్తిశ్రద్ధలతో జపించిన యెడల పంచమహాయజ్ఞముల నాచరించినట్లే యగును. వాని పాపములన్నియును నశించి యత్యంతపవిత్రుడగును. సందియము లేదు. ఇది మహర్షి వచనము. ఈ గాయత్రీమంత్రమును జపించిన ద్విజులెంత ధన్యులు!

కంటె గొప్ప మంత్రము మరియొకటి లేదని మనుస్మృతి యుద్ధో
పింపుచున్నది. గాయత్రీమంత్రజపముచేత నెంతెంతలేసి పాపపు
కొండలును గూడ కూలిపోవునని, ధర్మశాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి.
గాయత్రీమంత్రజపముచేత పోని పాపము లేదు. గాయత్రీమహి
మను సహస్రముఖుడగు శేషుడు గూడ వర్ణింపలేడు. త్రిమూర్తులును
గాయత్రీదేవి యొక్క శరీరావయవములు. కావున సంధ్యోపాసనా
నంతరమా ద్విజులు గాయత్రీమంత్రము నవశ్యము జపింపవలెను.

ముక్తావిద్రుమేత్యాది—ధ్యానశ్లోకార్థము, గాయత్రీమంత్రా
ర్థము గూడ సంధ్యామంత్రార్థభోధినీభాగమున వివరముగ వ్రాయ
బడినది. అక్కడ చూచునది.

ఇట్లు యథాశక్తి జపించి, జపమును పరబ్రహ్మమునకు
సమర్పించునది.

జపప్రకరణము సమాప్తము.

అవ = గాయత్రీజపమునకు ఉత్తరాంగమైన గాయత్రీదేవ్య
ద్వాసనము ఇతరమైన యుపాసనాంగములును వివరింపబడుచున్నవి.

దేవీముద్వాస్య గాయత్రీ ముపతిష్ఠేత భాస్కరమ్!

దిశో నత్వా రోదసీ చ ప్రవరేణాభివాదయేత్॥

34

గాయత్రీజపము తర్వాత “ఉత్తమేశిఖరే” అను అనువాకముచేత
గాయత్రీదేవికి ఉద్వాసము చెప్పవలెను. ఇది జపమున కుత్తరాం
గము. తర్వాత ప్రాతర్మధ్యాహ్నములందు తూర్పుముఖముగను,
సాయంకాలమున పడమరముఖముగను నిలబడి, చేతులెత్తి జోడించి
ప్రొద్దున “మిత్రస్య చర్షణీ”యను మంత్రముచేతను, మధ్యాహ్న
మున “ఆ సత్యేన రజసా”యను మంత్రముచేతను, సాయంకాల
మున “ఇమం మే వరుణ”యను మంత్రముచేతను, సూర్యోపస్థాన
ములను చేయవలెను. తర్వాత “ఓం నమః ప్రాచ్యై దిశే” ఇత్యాది
మంత్రములచేత దిక్కులను, దిక్పతులను నమస్కరింపవలెను.
మూలమున “దిశః”యను పదము దిక్పతులకు కూడ సూచకము.

తర్వాత “ఇదం ద్యావాప్యధివీ” ఇత్యాదిమంత్రముచేత భూమ్యా కాశవందనమును చేయవలెను. అటు తర్వాత ప్రవరను చెప్పి దేవ తలకును ప్రక్కల నున్నయెడల గురువులకును, పెద్దలకును అభివాదనము ప్రేరుచెప్పి సమస్కారము చేయవలెను. పై నుదహరించిన వానికి ప్రమాణశ్లోములు.

పితామహస్మృతి

“ఏవం జప్త్యా యథాశక్తి హ్యుదితే చ దివాకరే |

ఉత్తమేత్యనువాకేన ఉద్వాస్య తు యథాగతమ్ ||

గాయత్రీమితి శేషః ||

ఈ విధముగ యథాశక్తిగ గాయత్రిని జపించి, సూర్యోదయమైన తర్వాత, “ఉత్తమే శిఖరే”యను ననువాకముచేత గాయత్రీదేవికి ఉద్వాసన చెప్పవలెను.

తైత్తిరీయారణ్యకపరిశిష్టమున పదవ ప్రపారకముయొక్క భాష్యమున “ఉత్తమే శిఖరే”యను ననువాకపు నవతారికయందు “జపాదనంతరం గాయత్రీవిసర్జనస్య మంత్రమాహా” జపము తర్వాత గాయత్రీవిసర్జనమునకు మంత్రము చెప్పబడుచున్నది. అని జపమునకు వెనువెంటనే గాయత్ర్యుద్వాసన చెప్పబడినది. కాని, ఆంధ్రదేశాచారము వేరు విధముగ నున్నది. సూర్యోపస్థానాదుల తర్వాత దేవ్యుద్వాసనము కనబడుచున్నది. కాని ధర్మశాస్త్రమునందు నా యాంధ్రాచారమునకు ప్రమాణము మృగ్యమే. ద్రావిడాచారమున జపసమంతరమే ఉద్వాసన చేయబడుచున్నది. “ఉత్తమే శిఖరే”యను మంత్రము, “స్తుతో మయా వరదా”యను మంత్రము రెండును చేరి ఒకే యనువాకమున నున్నవి. అది ముప్పదిమూడవ యనువాకము, ప్రమాణవచనమున “ఉత్తమే త్యనువాకేన” అనుదానికి “ఉత్తమే”యను పదముతో నారంభించు ననువాకముతో నని యర్థము. కాని “ఉత్తమే”యని యారంభించు

మంత్రముతో నని యర్థము కాదు. కాగా, “ఉత్తమే”యను మంత్రముతోను, “స్తుతో మయా”అను మంత్రముతోను రెండింటి తోను నుద్వాసనము చెప్పవలెను. ఈ విషయమున నాన్ధదేశాచారము సరిగనే యున్నది. ద్రావిడులు “ఉత్తమే”యను నొక్క మంత్రముతోనే యుద్వాసనము చెప్పుచున్నారు. అది పొరపాటు. ద్రావిడసంఘ్యావందనమున ఇంకను చాల లోపము లున్నవి. వారు కావలెననియే తగ్గించినట్లు తోచెడిని.

రెండవ యుత్తరాంగము

రెండవ యుత్తరాంగమగు సూర్యోపస్థానమంత్రమునుగూర్చి కూర్మపురాణము,

అథోపతిష్ఠేదాదిత్యముదయంతం సమాహితః |

మంత్రైస్తు వివిధైః సారైః ఋగ్యజుస్సామసంభవైః ||

గాయత్ర్యుద్వాసనానంతరము ఉదయించుచున్న [ఉదయించిన] సూర్యుని నెమ్మదియైన మనసుతో ఋగ్వేదయజుర్వేద సామవేదములందలి సూర్యమంత్రములతో ఆయా వేదముల వారు స్తుతింపవలెను. [ఉపస్థానము చేయవలెను.]

ప్రాద్దున “మిత్రస్య చక్షణీ” ఇత్యాది మంత్రములచేతను, మధ్యాహ్నమున “ఆసత్యేనరజసా” ఇత్యాది మంత్రములచేతను ఉపస్థానము చేయవలెను.

“వారుణీభిరధాదిత్యముపస్థాయ చ భాస్కరం” అని. “ఇమం మే వరుణ” ఇత్యాది వారుణమంత్రములచేత, సాయముపస్థానమును చేయవలెనని నారాయణస్మృతి చెప్పుచున్నది. ఒకానొక స్మృతియందు సూర్యుడే సాయంకాలమున వరుణశబ్దము చేత పిలువబడునని యున్నది.

మూడవ యుత్తరాంగము దిజ్ఞమస్కారము

విష్ణుస్మృతి

“కాలద్వయేఽపి సంధ్యాఖ్యదేవతాయా ఉపాసనం |

కుర్వన్ దిశో నమస్కుర్యాద్దిగీశాంశ్చ పృథక్ పృథక్ ||

ప్రాతస్సాయంకాలములందు సంధ్యాదేవతోపాసనమును చేయు నుపాసకుడు ఉపస్థానము తర్వాత సంధ్యోపాసనోత్తరాంగముగ దిక్కులనున్న, దిక్పతులనున్న వేరు వేరుగ నమస్కరింపవలెను. కాలద్వయేఽపి అని చెప్పటవలన దిజ్ఞమస్కారము మధ్యాహ్నము నందుండదని సూచితము. శిష్టాచారము కూడ నట్లే యున్నది.

స్మృతిముక్తాఫలమున దిజ్ఞమస్కారవిధానము వివరింపబడినది.

“దిశశ్చత్రసః ప్రాచ్యాద్యాః ప్రణవాదినమోంతకైః |

చతుర్థ్యంతైర్నమస్కుర్యాద్ధూర్ధ్వాధః సంనమేద్దిశౌ ||

సంధ్యా చ సా చ సావిత్రీ గాయత్రీ చ సరస్వతీ |

చతస్పభ్యో నమస్కుర్యాత్ప్రణవాదినమోంతకైః ||

సర్వాభ్యో దేవతాభ్యశ్చ కామోఽకార్షీఞ్చ సంనమేత్ |

అంతరిక్షం చ భూమిం చ దండవత్ప్రణమేత్తతః ||

తూర్పు మొదలగు నాలుగు దిక్కులనున్నా, దిక్పతులనున్నా, ఆదియందోకారమున్నా, చివరను నమఃపదమును ఉంచి చతుర్థీవిధ క్త్యంతములతో నమస్కరింపవలెను. అట్లే ఊర్ధ్వ దిక్కును, అధోదిక్కునున్నా తత్పతులను నమస్కరింపవలెను. సంధ్యా- సావిత్రీ- గాయత్రీ- సరస్వతీ- దేవతలను గూడ దిక్కులను నమస్కరించిన విధముగానే నమస్కరింపవలెను. సర్వాభ్యో దేవతాభ్యో నమః అనియును నమస్కరింపవలెను. అచ్చటి, చకారము వలన “దేవేభ్యో నమః, ఋషిభ్యో నమః, మునిభ్యో నమః.

గురుభ్యో నమః, పితృభ్యో నమః” అనియును నమస్కరింపవలెను, కామోఽకాశ్విన్నమో నమః అనియును నమస్కరింపవలెను. ఇచ్చటి చకారమువలన “మన్యురకాశ్విన్నమో నమః” అనియును నమస్కరింపవలెను.

నాల్గవ యుత్తరాంగము

పైన దిక్కులు మొదలగు వానిని గూర్చి వరుసగ చెప్పి, భూమ్యాకాశవందనము దగ్గరకు రాగానే, తతః తర్వాత, అని చెప్పబడినది. ఏలననగా—ఇంతవరకు చెప్పినదంతయు మూడవ యుత్తరాంగము. ఇటు తర్వాతిది నాల్గవ యుత్తరాంగమని తెలుపుటకు. ఈ నమస్కారవిధానము గూడ వేరుగనే యున్నది. భూమి మీద పడి సాష్టాంగనమస్కారము చేయవలెను. కాన నిది నాల్గవ యుత్తరాంగము. ఈ నమస్కారమునకు మంత్రము “ఇదం ద్యావా పృథివీ” ఇత్యాది.

ఐదవ యుత్తరాంగము

“ప్రవరేణాభివాదయేత్” ప్రవరచెప్పి అభివాదనము చేయవలెను. తన గోత్రమును ప్రవర్తింపజేసిన ఋషులయొక్క వరుస “ప్రవర” యనబడును. గోత్రమును ప్రవర్తింపజేసిన ఋషుల సంఖ్యయు వేర్వేరుగ నుండును. ఒకే ఋషి, ఇద్దరు ఋషులు, ముగ్గురు ఋషులు, నలుగురు ఋషులు ఇత్యాది. ఈ విధముగ ప్రవరను చెప్పి అభివాదనము చేయవలెను. అభివాదన మనగ తన పేరును చెప్పి నమస్కరించుట. అభివాదనప్రకారంబున—ఆపస్తంబులు.

“దక్షిణం బాహుం శ్రోత్రసమం వ్రసార్య బ్రాహ్మణోభివాదయీత¹
ఉరస్సమం రాజన్యః, మధ్యసమం వైశ్యః॥ ఇతి.

కుడి బాహువును వంచి, చెవివరకు చాపి ఎడమచేతితో కుడి చేతి ముడుకును తాకుచు ప్రవరాదులను చెప్పి బ్రాహ్మణు డభి

వదింపవలెను. కుడి చేతిని గుండెవరకు చాపి త్సత్రియుడును, నడుము వరకు చాపి వైశ్యుండును అభివదింపవలెను. కాని యాంధ్రదేశాచారమున కుడియెడమ చేతులతో నెడమ కుడి చెవులను తాకుచు ప్రవర చెప్పి యభివదించుట యాచారముగ నున్నది. ఇందుకు ప్రమాణమింతవరకు కనబడలేదు.

అభివాదన మెట్లనిన—

చతుస్సాగరపర్యంతం గోబ్రాహ్మణేభ్యః శుభం భవతు. ఆంగీరస- బార్హస్పత్య - భారద్వాజ - త్రయ్యామనేయ - ప్రవరాన్విత- భారద్వాజసగోత్రః, యజుర్వేదీ, తైత్తిరీయ - శాఖాధ్యాయీ ఆపస్తంబసూత్రః [తన పేరునకు శర్మపదమును చేర్చి] వేంకటాచల శర్మా అహం భో అభివాదయే” అని పెద్దల పాదముల నంటి నమస్కారమును జేయవలెను.

స్మృతిచంద్రికయందు

ఏవం సంధ్యాముపాస్యాఽథ పితరావగ్రజాన్ గురూన్ |

కనిష్ఠానపి వేదజ్ఞాన్ సంధ్యాకాలేఽభివాదయేత్ ||

వినా పుత్రం చ శిష్యం చ దాహిత్రం దుహితుః పతిం |

నక్షత్రం చ తథా సూర్యం ద్విజానప్యభివాదయేత్ ||

ఈ విధముగ సంధ్యోపాసనను చేసి, తల్లిదండ్రులను, అన్నలను, గురువులను, వేదము చదివినవారైన యెడల తనకంటె చిన్నవారిని గూడ సంధ్యాకాలమున నభివదింపవలెను. కాని, వేదములను చదివిన వారైనను, కుమారుని, శిష్యుని, దాహిత్రుని, పాత్రుని, అల్లునిన్నీ నమస్కరింపగూడదు.

సాయంసంధ్యాయందు నక్షత్రములను, ప్రాతర్మధ్యాహ్నములందు సూర్యుని, బ్రాహ్మణులనున్నా అభివదింపవలెను.

ఈ యభివాదనముతో సాంగోపాంగమగు సంధ్యోపాసనము సమాప్తమగుచున్నది.

కావున కర్మాంతమందు ఆచారము ననుసరించి యొక పురాణాచమనమును చేయవలెను. తర్వాత “ఆ బ్రహ్మలోకా దాశేషాత్” ఇత్యాది శ్లోకముచేత పదునాల్గులోకములందున్న బ్రాహ్మణులను దేవతలను నమస్కరింపవలెను.

తర్వాత “కాయేన వాచా” ఇత్యాది శ్లోకమును పఠించి తాను జేసిన కర్మను పరబ్రహ్మకు సమర్పింపవలెను.

ఇది

విద్వచ్ఛిరోమణి- సాహిత్యవిశారద- ద్విజబృందనిషేవి
సోమయాజులోపనామక వేంకటాచలశాస్త్రిచేత రచింపబడిన

పూర్ణాభిధాండ్ర వ్యాఖ్యాసముపేతంబగు
సంధ్యాతత్వసుబోధినియందు చతుర్థాధ్యాయమున
సంధ్యోపాసనపూర్వోత్తరాంగానుష్ఠాన పద్ధతి
నిరూపణంబను ప్రథమభాగము.

సమాప్తము.

ఓమ్ తత్ సత్

శివమ్.

ఓమ్

“యత్సంధ్యాముపాసతే—బ్రహ్మైవ తదుపాసతే”

ఇతి శ్రుతిః

సంధ్యా తత్వసుబోధిని

పూర్ణాభిధాన్ద్రవ్యాఖ్యానముపేతము

చతుర్థాధ్యాయము ద్వితీయభాగము

సంధ్యాకాలాదినిరూపణము

అవ = సంధ్యాముఖ్యకాలము నిరూపింపబడుచున్నది

రాత్ర్యంతయామనాడ్యో ద్వే చాహరాదిమనాడికా।

నాడికాత్రయమేతద్ధి ప్రాతస్సంధ్యాం జగౌ స్మృతిః॥

35

అహరాదిమనాడ్యేకా ద్వే రాత్ర్యాదిమనాడికే ।

నాడికాత్రయమేతద్ధి సాయంసంధ్యాం జగౌ స్మృతిః॥

36

తొలినాటిరాత్రియొక్క నాలవ జాముయొక్క చివరి రెండు గడియలును, ఆ రోజు పగటియొక్క తొలిజాము మొదటి గడియ యొకటియున్ను చేరి, మూడుగడియలు, ప్రాతస్సంధ్యాముఖ్యకాలమని స్మృతులు చెప్పుచున్నవి. అట్లే, ఆ నాటిపగటియొక్క నాలవజాము యొక్క చివరి గడియ యొకటియును, ఆ రోజు రాత్రియొక్క తొలి జాముయొక్క తొలి రెండు గడియలును చేరి, మూడు గడియలును సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలమని స్మృతులు చెప్పుచున్నవి. వీనికి ప్రమాణశ్లోకములు.

దక్షస్మృతి

రాత్ర్యంతయామనాడ్యో ద్వే సంధ్యాదిః కాల ఉచ్యతే।

దర్శనాద్రవిరేఖాయాస్తదంతో మునిభిః స్మృతః॥ అని.

స్మృత్యంతరమున—

ఉదయాత్పాక్షాన్తి సంద్యా ఘటికాద్వయముచ్యతే |

సాయంసంధ్యా ద్విఘటికా హస్తాదుపరి భాస్వతః || అని.

ఈ రెండు శ్లోకములలోను, సూర్యోదయమునకు ముందు రెండు గడియలును [నలువదియెనిమిది నిమిషములు] ప్రాతస్సంధ్యా ముఖ్యకాలమునకు ఆదిభాగమనియును, సూర్యాస్తమయానంతరము రెండు గడియలు [నలువదియెనిమిది నిమిషములు] సాయంసంధ్యా ముఖ్యకాలమునకు చివరిభాగమనియును స్పష్టముగ చెప్పబడినది.

పై దక్షస్మృతియందు ప్రౌద్ధున రవిరేఖయొక్క దర్శనముతో ప్రాతస్సంధ్యాముఖ్యకాలము పూర్తియగుచున్నదని, కాలపరిమాణ మింతయని చెప్పక అస్పష్టముగ చెప్పబడినది.

కాన ఇటుపైని ప్రాతస్సంధ్యాముఖ్యకాలపు చివరిభాగము, సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలపు తొలి భాగమునున్నా స్పష్టముగ తెలిసికొనవలసియున్నది.

ధర్మప్రవృత్తియందు—

రవేరస్తమయాత్పూర్వం ఘటికైకా యదా భవేత్ |

సాయంసంధ్యాముపాస్యాధ కుర్యాద్ధోమం చ పూర్వవత్ || అని.

సూర్యాస్తమయమునకు ముందు [అనగా పగటియొక్క నాలవజాము చివరి] ఒకగడియ సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలముయొక్క ఆది భాగము. అని స్పష్టముగ చెప్పబడినది. కాగా పై స్మృత్యంతర వచనముయొక్క ఉత్తరార్థమునూ, ధర్మప్రవృత్తి తొలి మూడు పాదములను కలిపి ఏకవాక్యముచేయగా, సూర్యాస్తమయమునకు ముందొక్కగడియయు, సూర్యాస్తమయానంతరము రెండు గడియలును చేరి మూడుగడియలు సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలమగును.

అందువలన—

ప్రాతస్సంధ్యా త్రినాడీ స్యాత్ సాయంసంధ్యా తథావిధా॥

అనగా—

ప్రాతస్సంధ్యాముఖ్యకాలము మూడు గడియలు. అట్లే సాయం సంధ్యాముఖ్యకాలము గూడ మూడు గడియలే. అను స్మృతిముక్తా ఫలగ్రంథమునందలి వచనము సరిగా ఉండును. కాని, ప్రాతస్సంధ్యాముఖ్యకాలపరిమాణమునందు కొంచెము సరిపరచవలసియున్నది.

ప్రాతస్సంధ్యాత్రినాడీ స్యాత్ సాయంసంధ్యా తథావిధా” అను వచనమునకు, సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలసామ్యముతో వాక్యైక వాక్యతకొరకు, “దర్శనాద్రవిరేఖాయాః” అను చోటనున్న “రవిరేఖా” పదమునకు వాచ్యార్థమును విడిచిపెట్టి, “ఏకఘటికాకాలవిశిష్ట రవిబింబము” అను నర్థమును లక్షణావృత్తిచేత చెప్పవలెను.

ఏలననగా—

“జపేదాసూర్యదర్శనాత్” అని సూర్యబింబదర్శనపర్యంతము జపము విధింపబడినది. కాని “నేక్షేతోద్యంతమాదిత్యం నాస్తంతయంతం కదాచన” ఉదయించుచున్న సూర్యుని గాని, యస్తమించుచున్న సూర్యుని గాని ఎప్పుడును చూడరాదు” అను నిషేధముండుటవలన, ఉదయించిన తర్వాత కొంచెము పైకివచ్చిన తర్వాతనే సూర్యబింబమును చూడవలెను. అందుకు కొంచెము కాలమావశ్యకము. జపానంతరము గాయత్ర్యుద్వాసనము సూర్యోపస్థానము దిజ్ఞమస్కారాదులు అర్థభావనాపురస్కరముగా సావధానముగా నాచరించుటకు అవశ్యమొక గడియ కాలమావశ్యకమైయుండును. సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలవిషయమున నెట్లు విస్పష్టవచనములుగలవో అట్లు ప్రాతస్సంధ్యాముఖ్యకాలపు చివరిభాగవిషయమున విస్పష్టవచనము లేకపోవుటవలన శాస్త్రీయముక్తి నవలంబించి “రవిరేఖా” శబ్దమునకు “ఏకఘటికాకాల విశిష్టరవిబింబము” అను నర్థమును లక్షణచేత చెప్పవలసియున్నది. ఇట్లు చెప్పటవలన నంతయును

చక్కగ సరిపోవును. సూర్యోదయమునకు పూర్వము రెండుగడియలున్నూ, సూర్యోదయానంతరము రవిరేఖాశబ్దమునకు లక్షణచేత వచ్చిన ఒక గడియయున్నూ చేరి మూడు గడియల కాలము ప్రాతస్సంధ్యాముఖ్యకాలము అని తేలిపోయినది.

ఇట్లు ప్రాతస్సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలములు స్పష్టముగ నిరూపింపబడినవి.

ఇప్పుడు ప్రత్యేకముగ అంగినిన్నీ అంగములనున్నూ ఆచరించుటకు ముఖ్యకాలమును నిరూపించుటకు ప్రయత్నము చేయబడును.

“రవేరస్తమయాత్పూర్వం ఘటికై కా యదా భవేత్ | సాయం సంధ్యాముపాస్యాఽధ” అను ధర్మప్రవృత్తివచనమువలన సాయం సంధ్యాముఖ్యకాలపు మూడు గడియలలో మొదటి గడియయందే సాయంసంధ్యోపాసనను చేయవలెనని స్పష్టముగ తెలియుచున్నది. కాని, ప్రాతస్సంధ్యోపాసనకు అట్లు విస్పష్టవచనము కనబడలేదు. ఐనను— “కారిక” అను గ్రంథమందు— “ప్రాతస్సంధ్యాం సనక్షత్రాం”² అనియు, “అర్ధాస్తమితనక్షత్రమంతరిక్షం యదా తదా | ఆరభ్య ప్రాజ్ఞుఖస్తిష్ఠన్ జపేదాసూర్యదర్శనాత్” అనియును, మూడువంతులు నక్షత్రములుండగా సంధ్యోపాసనను జేసి, సగము నక్షత్రము లస్తమించిన తర్వాత జపము నారంభించి సూర్యదర్శన పర్యంతము [అష్టోత్తరశత] గాయత్రీజపమును చేయవలెను. “సంజ్యోతిష్యాజ్యోతిషో దర్శనాత్” ఒక జ్యోతి ఉండగా గాయత్రీ జపమును ఆరంభించి, ఆ జ్యోతి అస్తమించిన తర్వాత మరియొక జ్యోతి ఉదయించి, కనబడువరకును గాయత్రీజపమును చేయవలెను. అని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

కాన ప్రొద్దున నక్షత్రజ్యోతి ఉండగనే గాయత్రీజపమును ఆరంభించి ఆ నక్షత్రజ్యోతి అస్తమించి సూర్యజ్యోతి ఉదయించి కనపడువరకును జపమును చేయవలెను. అట్లే సాయంకాలమున సూర్య జ్యోతి ఉండగనే గాయత్రీజపమారంభించి ఆ సూర్యజ్యోతి అస్తమించి

నక్షత్రజ్యోతి ఉదయించి కనబడువరకును జపమును చేయవలెను, అని ఇట్లు స్పష్టముగ కాలపరిమాణము చెప్పకుండ నక్షత్రముల హెచ్చుతగ్గులసాధారణము చేసికొని సంధ్యోపాసనగాయత్రీజపములను చెప్పిరి. ఐనను గాయత్రీజపముకంటె ముందుగనే సంధ్యోపాసనము చేయబడవలసిన దగుటచేతను, సాయంసంధ్యోపాసనము ప్రథమఘటికయందే చేయబడుటచేతనున్నా, ఈ యస్పష్టకాలమునే గడియల రూపములోనికి సాయంసంధ్యోపాసనముఖ్యకాలపు పోలికతో నిర్ణయించుట సులభమే యగును. ఎట్లనగా—బహు (మూడువంతుల) నక్షత్రములుండుకాలము ముఖ్యకాలములో మొదటిగడియ యగును. అప్పుడు సంధ్యోపాసనమును చేయవలెను. సగము నక్షత్రములుండుకాలము, ముఖ్యకాలములో రెండవ గడియ అగును. అప్పుడు ద్వితీయఘటికయందు గాయత్రీజపము, సూర్యోదయానంతరము మూడవ (తొలి) గడియయందు ఇతరాంగములను చేయవలెను. అని స్థూలముగా నిర్ణయము. కాని ఇట్లు గడియలు విగడియలుగ కాలమును నిర్ణయించి తెలిసికొనుట సాధారణముగ చాల మందికి శక్యము కాదు. ఇంకనూ—మేఘావరణము గల సమయములలో సూర్యబింబము నక్షత్రములును ఎంతమాత్రము కనబడక పోవుట వలన సూర్యోదయాస్తమయములు తెలియకపోవుటవల్ల నున్నా సంధ్యోపాసనముఖ్యకాలనిర్ణయము అత్యంతమశక్యమగును. అట్లే సాయంసంధ్యాజపకాలమగు సూర్యబింబార్ధాస్తమయకాలమును గూడ నిర్ణయించుట అత్యంతాశక్యము. ఈ కారణములవలన గడియారమును శరణు బొందుటయే చాల మంచిదని, నా యభిప్రాయము. పూర్వకాలమున జ్యోతిషవిజ్ఞానము గల ద్విజవర్యులు ఆకాశము మధ్యను రాత్రివేళ ఉచ్చనక్షత్రమునుబట్టి రాత్రి శేషకాలము తెలిసికొని దానినిబట్టి సంధ్యాముఖ్యకాలమును ఎట్టెట్లో తెలిసికొనెడివారు. జ్యోతిషవిజ్ఞాన మందరికి నుండదు కదా! ఆ విజ్ఞానము లేనివారికి తికమకలే. ఇంకను, జ్యోతిషవిజ్ఞానము కలవారికి గూడ మేఘావరణసమయములందు కాలమును తెలిసికొనుటలో

తికమకలు తప్పవు. అప్పుడేమి గతి? గత్యభావమే. పాపము! కర్మ
 నెట్లాచరించెడువారో! కావున ఈ సూక్ష్మకాలభాగములను తెలిసి,
 కొనుటకు నాధునికమగు గడియారమే శరణ్యమని నా దృఢాభి
 ప్రాయము. కాగా—పై గడియలను గంటలు నిమిషములలోనికి
 మార్చుట చాలమంచిది. కావున గడియలను గంటలు నిమిషముల
 లోనికి మార్చి ప్రయత్నింతును. ప్రాతస్సంధ్యాముఖ్యకాలమగు
 మూడు గడియలకును డెబ్బదిరెండు నిమిషములగును. అనగా—ఒక
 గంట పండ్రెండు నిమిషములగును. సుమారు ఒకటింభైపు గంట.
 ఇంతకాలమున సాంగోపాంగసంధ్యోపాసనమును సావకాశముగ
 మంత్రార్థభావనాపురస్సరముగ ననుష్ఠించుటకు శక్యమగును.
 దృగ్గణితపంచాంగములందును, కొన్ని ఆంగ్లదినపత్రికలందును
 సూర్యోదయాస్తమయకాలములు ప్రతిదినము హెచ్చు తగ్గులు
 లేకుండ ప్రకటింపబడుచున్నవి. దాని ననుసరించి, సూర్యోదయము
 నకు ముందు నలువదెనిమిది నిమిషములకు ప్రాతస్సంధ్యాముఖ్యకాల
 మారంభించును. సూర్యోదయానంతరము ఇరువదినాలుగు నిమిష
 ముల వరకుండును. ఇట్లే సాయమున గూడ అస్తమయమునకు
 ముందు ఇరువదినాలుగు నిమిషములకు సాయంసంధ్యాముఖ్యకాల
 మారంభమగును. అస్తమయము తరువాత నలువదెనిమిది నిమిష
 ముల వరకుండును.

అందు ప్రాతస్సంధ్యాముఖ్యకాలమందలి మొదటి గడియ
 యొక్క ఇరువదినాలుగు నిమిషములలో ఆచమనము మొదలు
 అర్ఘ్యప్రదానము పూర్తి యగువరకును తొలి పదినిమిషములలో
 చేయవలయును. మిగిలిన పదునాలుగు నిమిషములందు మూడు
 ప్రాణాయామములను సగుణసంధ్యోపాసనను, నిర్గుణోపాసననున్న
 చేయవలెను. తర్వాత రెండవ గడియయొక్క ఇరువదినాలుగు
 నిమిషములును మూడవ గడియయొక్క ఇరువదినాలుగు నిమిషముల
 లోని తొలి ఆరునిమిషములును చేరి, ముప్పదినిమిషముల (అర
 గంటకాలము) కాలమున గాయత్రీహృదయమును అర్థభావనా

పురస్కరముగ పఠించుట, మూడు ప్రాణాయామములను, ధ్యాన శ్లోకమును అర్థభావనాపురస్కరముగ పఠించుట, అర్థభావనతో అష్టోత్తరశతగాయత్రీపపము, జపోత్తరాంగమగు గాయత్ర్యుద్వాస నతో సహ, సావధానముగ చేయవలెను. తర్వాత మిగిలిన పదు నెని మిది నిమిషములలో సూర్యోపస్థానము దిబ్బమస్కారము భూమ్యా కాశవందనము అభివాదనము మొదలగు నాలుగు త్తరాంగము లను అర్థభావనాపురస్కరముగ సావధానముగ చేయవలెను. ఇట్లే సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలపు మూడు గడియలందును ప్రౌద్ధస చేసి నట్లే విభజించి చేయవలెను. ఇట్లు నక్షత్ర-సూర్యబింబములతో కూడిన అస్పష్టకాలమును కొంత స్పష్టమగు గడియలలోనికిని, ఆ గడియలను మిక్కిలి స్పష్టమగు గంటలు నిమిషముల లోనికిని మార్చి యథామతిగ ప్రాతస్సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలములను అందు జేయదగిన అంగములను, ఉపాంగములను, ప్రధానకర్మనున్న చేయ దగు సూక్ష్మమగు కాలాంశములనున్న నిర్ణయించి నిరూపించుట మైనది.

మధ్యాహ్నసంధ్యాముఖ్యకాలము

గోభిలః—

మధ్యాహ్నస్నానాదూర్ధ్వం యః కాల స్త్యవ్యవధానతః |

తత్ర మధ్యాహ్నసంధ్యా స్యాదూర్ధ్వం గౌణః స్మృతో బుధైః ||

మధ్యాహ్నస్నానముతర్వాత వెనువెంటనే మధ్యాహ్న సంధ్యోపాసనను చేయవలెను. మధ్యాహ్నకాలము దాటిన నది గౌణకాలమని పండితులు చెప్పిరి.

ఆశ్వలాయనగృహ్యపరిశిష్టమున

ద్వితీయఖండమున— “యశ్చ పూర్వాహ్నపరాహ్నయోః

(సంధిః) తత్కాలభవా దేవతా. సంధ్యా. తాముపాసీతేతి ||

పూర్వాహ్న-అపరాహ్న కాలముల మధ్య కాలము మధ్యాహ్న కాలము. ఆ కాలమందు, సూర్యమండలమున సన్నిహితమైన దేవత, సంధ్యాదేవత-ఆ దేవత నుపాసింపవలెను. అని.

ముప్పది గడియల పగటికాలమును ఐదు భాగములు చేయగా నొక్కొక్క భాగమున నారేసి గడియ లుండును. ఆ భాగము లెవ్వియన—(1) ప్రాతఃకాలము, (2) సంగవ(పూర్వాహ్న) కాలము, (3) మధ్యాహ్న కాలము, (4) అపరాహ్న కాలము, (5) సాయాహ్నము. అని.

అందు—ప్రాతఃపూర్వాహ్నకాలములచేత పండ్రెండు గడియలు గడవగా పదిమూడవ గడియనుండి ఆరంభించి పదు నెనిమిదవ గడియవరకు మధ్యాహ్న కాలము. మధ్యాహ్న కాల మారంభించగనే మధ్యాహ్న స్నానము చేయవలెను. స్నానము వస్త్రధారణము మొదలగు వాటికి అర్ధఘటికాకాలము పోయినను మిగిలిన రెండున్నర గడియలలోను మొదటి గడియన్నర (ముప్పదియారు నిమిషముల) కాలములోనే మధ్యాహ్నసంధ్యను పూర్తిగ చేయవలయును.

ఏలననగా—

“దివసస్యాష్టమే భాగే యదా మందాయతే రవిః |

స కాలః కుతపో జ్ఞేయః పితౄణాం దత్తమక్షయమ్ || అని.

పగటియొక్క పదునేను ముహూర్తభాగములలో నెనిమిదవ భాగమునకు కుతపకాలమని పేరు. ఆ కుతపకాలమున పితృదేవతల కిచ్చినది, పితరుల కక్షయమగును. అను ధర్మశాస్త్రవచనమువలన, మూడుగడియల మధ్యాహ్న కాలములో మూడవగడియ పితరులకొరకు కుతపకాలములో చేరి పోవుటవలన ఒక గడియన్నరయే సంధ్యోపాసనకు మిగిలినది. ఇట్లు మధ్యాహ్న కాలము సగమునకు తగ్గిపోవుట చేతనే కాబోలును మిక్కిలి ప్రధానము కాని దిబ్బమస్కారము విధింపబడలేదని పెద్దలు చెప్పుదురు. కావున ఆ మిగిలిన ముప్పది

యారు నిమేషముల కాలమును నాలుగు భాగములు చేయగా, తొమ్మిదేసి నిమిషము లొక్కొక భాగమునకు వచ్చును. తొలి తొమ్మిది నిమేషములలో ఆచమనాద్యర్థాంతము, రెండవ భాగములో సంధ్యోపాసనము, మూడవ భాగములో గాయత్రీజపము, నాలుగవ భాగములో మిగిలిన మూడుత్తరాంగములను పూర్తి చేయవలెను. ఇట్లు మూడు సంధ్యలయొక్క ముఖ్యకాలనిర్ణయము పూర్తయినది. ఈ విభాగము సరిగ నున్నదని తోచుచున్నది.

సంధ్యాగౌణకాలనిర్ణయము

శంక = ఎవ రేనియొక యుపాసకునకు ఏదేని బలవత్కారణము చేత, చెప్పబడిన ముఖ్యకాలమున సంధ్యోపాసనము చేయ శక్యము కాని యెడల నా యుపాసకున కేమి గతి? సంధ్యోపాసనము లోపించినట్లైనా? లేక గత్యంతరమున్నదా? సమాధానము. ఉన్నది. చెప్పబడుచున్నది. అట్టి ఉపాసనపరునియొక్క ఉపాసనము లోపింప గూడదు. గత్యంతరము తప్పక ఉన్నది. ఏదా గత్యంతరము?

గోభిలమహర్షి చెప్పచున్నారు.

ముఖ్యకాలే యదాఽవశ్యం కర్మ కర్తుం న శక్యతే!

గౌణకాలేఽపి కర్తవ్యం గౌణోఽప్యేతాదృశో మతః॥ అని.

విధింపబడిన ముఖ్యకాలమున అవశ్యకర్తవ్యకర్మ చేయ శక్యము కాని యెడల, గౌణకాలమున ఆ కర్మను చేయవలెను. గౌణకాలము కూడ ముఖ్యకాలముతో సమానమైనది. వానికి కర్మ లోపము ఉండదు. గౌణమనగా—ముఖ్యకాలము వెనువెంటనే వచ్చు అముఖ్యకాలము.

అవ = కావున గౌణకాలప్రమాణము (నిడివి) తెలియవలెను. గాన మూడు సంధ్యలందును గౌణకాలప్రమాణము నిర్ణయింపబడుచున్నది.

గౌణకాలనిరూపణము

ప్రాతరాసంగవం గాణః ఆప్రదోషావసానకం।

సాయం, మధ్యాహ్నకః కాల ఆసాయమితి నిర్ణయః॥

37

సంగవకాలారంభము వరకును ప్రాతస్సంధ్యాగౌణకాలము. అనగా— “ముహూర్తత్రితయం ప్రాతః॥ అని, ప్రాతఃకాలప్రమాణము మూడు ముహూర్తములు. అనగా నారుగడియల కాలము. కాగా సూర్యోదయము మొదలు ఆరు గడియల కాలము గౌణకాలము. కాని యందులో మొదటి గడియ ముఖ్యకాలములో చేరిపోగా— మిగిలిన యైదు గడియల కాలము (రెండుగంటల కాలము) గౌణకాలమగును. ఇట్లే సాయంసంధ్యాగౌణకాలము, ఆప్రదోషావసానకం=ప్రదోషకాలము పూర్తి యగువరకు నుండును. “త్రిముహూర్తం ప్రదోషః స్యాద్భానావస్తంగ తే సతి” సూర్యాస్తమయానంతరము ఆరుగడియలు ప్రదోషకాలము. ఇందుననూ—తొలి రెండుగయలు ముఖ్యకాలములో చేరిపోయినవి. కాన చివరి నాల్గు గడియలే [గంటా ముప్పదియారు నిమిషములు] సాయంగౌణకాలము. “మధ్యాహ్నసంధ్యాగౌణకాలము” “ఆసాయం=సాయం సంధ్యాముఖ్యకాలారంభమువరకు నుండును. మధ్యాహ్నమున కుతపకాలము పోగా మిగిలిన వదునాల్గు గడియలలో సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలపు తొలి గడియ కూడ తీసివేయగ—పదిమూడు గడియలు [ఐదు గంటల పండ్రెండు నిమిషములు] మధ్యాహ్నసంధ్యాగౌణకాలమగును. అని తెలియదగినది.

వృద్ధమనువు కూడ నీ పక్షమును బలపరచుచున్నాడు.

స ప్రాతర్న ప్రదోషే చ సంధ్యాకాలోఽతిపద్యతే।
ముఖ్యకల్పోఽనుకల్పశ్చ సర్వస్మిన్ కర్మాణి స్మృతః॥

ప్రాతఃకాల మారుగడియలకాలమందును, ప్రదోషకాల మారుగడియలకాలమందును కూడ సంధ్యాకాలాతిక్రమణ మనుమాటయే లేదు.

ఏలననగా—

సర్వకర్మలయందును, ముఖ్యపక్షమనియును, రెండవ పక్షమనియును మహర్షులచేత అంగీకరింపబడినది. కాగా—గౌణకాలమున, కాలాతిక్రమణదోషమే లేదనుటవలన, ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యమియకుండగనే సంధ్యాపాసనమును చేయవచ్చునని భావము.

బాలంభట్టియమను గ్రంథమున గూడ ఇట్లే స్పష్టముగ నున్నది.

“ప్రాతస్సాయంసంధ్యయోః ప్రాగుక్తగౌణకాలాతిక్రమే వక్ష్యమాణప్రాయశ్చిత్తం కృత్వా సంధ్యావందనం కర్తవ్యం” ఇతి॥

అనగా—

“ప్రాతస్సాయంసంధ్యాకాలములందు, వెనుక జెప్పబడిన గౌణకాలము కూడ గడచిపోయిన తర్వాతనే” చెప్పబోవు ప్రాయశ్చిత్తమును చేసి సంధ్యావందనమును చేయవలెను. అని.

ఇది ఇట్లుండగా కొంతమంది ఛాందసులు “కాలము అతిసూక్ష్మము. ఎవ్వరికిని తెలిసికొన శక్యము కాదు. కాబట్టి కాలాతిక్రమణప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యమును ఈయవలసినదే. లేనియెడల పాపము మెడకు చుట్టుకొనును.” అనుచూ ముఖ్యకాలమందు కూడ ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యమును ఇచ్చుచున్నారు.

ఇది శాస్త్రసమ్మతము కాదు.

గౌణకాలపరిమాణవిషయమున పరాశరమాధవీయమున, శ్రీసర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు గూడ ఇట్లే వ్రాయుచున్నారు.

“అసంగవం ప్రాతస్సంధ్యాయాః గౌణకాలః ఆప్రదోషావసానం చ సాయంసంధ్యాయాః” అని.

అర్థము స్పష్టము.

మధ్యాహ్నసంధ్యాగౌణకాలవిషయమున గోభిలమహర్షి =

“ఊర్ధ్వం గౌణఃస్త్వతో బుధైః” అని. ఊర్ధ్వం = మధ్యాహ్న సంధ్యాముఖ్యకాలము తర్వాత “ఆసాయం” అను మాటను చేర్చుకొనవలెను. అనగా — సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలారంభము వరకును మధ్యాహ్న సంధ్యాగౌణకాలమని, పండితులంగీకరించిరని భావము.

వాసుదేవసంహితయందు

“కలియుగే పంచఘటికాపర్యంతం ముఖ్యకాలః”

కలియుగమున, సూర్యోదయాస్తమయముల తర్వాత ఐదు గడియలకాలము ముఖ్యకాలమే అగును. అని. కాగా — గౌణకాలము ఒక్కగడియే ఉండును మధ్యాహ్న గౌణకాలము మాత్రము ఎక్కువగా ఉండును. సూర్యోదయాస్తమయముల తర్వాత రెండు గంటలకాలము ముఖ్యకాలముగనే యుండును. కలియుగమున మానవుల అశక్తతను గుర్తించే—పైన చెప్పిన విధముగ అనుగ్రహబుద్ధితో ముఖ్యకాలము పొడిగించబడి యుండును.

సంధ్యాగౌణకాలనిర్ణయము సమాప్తము.

కాలాతిక్రమణప్రాయశ్చిత్త విచారము

శంక = పైని ఉదహరించిన గోభిలవృద్ధమను వచనములవలన ముఖ్యగౌణకాలములు రెండును సమానమైనవి యైన యెడల ముఖ్యము గౌణము అని వేరువేరు పేర్లుపెట్టుట ఎందులకు?

సమాధానము. ప్రాయశ్చిత్తము లేకపోవుటలో పోలిక యున్నను, ఫలమును పొందుటలో చాల భేదమున్నది. ఎట్లు? ముఖ్యకాలమునందు ఆచరించినయెడల పూర్ణమగు బ్రాహ్మణ్యముండును. గౌణకాలమునందు ఆచరించినయెడల బ్రాహ్మణ్యము అసంపూర్ణమగును. బ్రాహ్మణ్యము తగ్గునని భావము. ఇందులకు వెనుక నుదహరించిన శాతాతప మహర్షి వచనమే ప్రమాణము.

ఎట్లనగా—

అనాదిత్యాం తు యః పూర్వాం, సాదిత్యాం చైవ పశ్చిమాం!
నోపాసీత ద్విజః సంధ్యాం స సర్వో బ్రాహ్మణః స్మృతః॥

అనగా—

సూర్యోదయమునకు ముందు ప్రాతఃసంధ్యాదేవతను ఉపాసించని యాతడును, సూర్యాస్తమయమునకు ముందు సాయంసంధ్యాదేవతను ఉపాసించని యాతడున్నా అబ్రాహ్మణుడు అగును. అని భావము. ఇచ్చట అబ్రాహ్మణపదమునకు తగ్గిపోయిన బ్రాహ్మణ్యము కలవాడని యర్థము. వాని బ్రాహ్మణ్యము తగ్గిపోవునని భావము. అంతియే కాని బ్రాహ్మణేతరుడగునని అర్థముకాదు.

ఎట్లనగా—

“అనుదరా కన్యా” అనుచోట “అనుదరా” పదమునకు, ఉదరములేనిది, అని అర్థముకాదు. పల్కుని ఉదరముకలది అని అర్థము చెప్పనట్లు, చెప్పకొనవలెను.

స్మృతికిరణావళియందు

ప్రాతస్సంధ్యాం సనక్షత్రాం నోపాస్తే యః ప్రమాదతః!
గాయత్ర్యష్టశతం తస్య ప్రాయశ్చిత్తం విశుద్ధయే॥

అనగా—

ఏ ద్విజుడు, నక్షత్రములుండగా [ముఖ్యకాలమున] పొరపాటు వలన ప్రాతస్సంధ్య నుపాసింపడో, ఆతడు, ఆ పాపశుద్ధికొరకు నూట యెనిమిది సారులు గాయత్రీజపమును చేయవలెను.

అనగా—

ప్రాయశ్చిత్తమున్నది. అని భావము;

శంక = ఇట్టి చ్చట, మూడు విధములైన వచనములు కనబడుచున్నవి.

వృద్ధమనుగోభిలవచనములు గౌణకాలమందు కూడ ప్రాయశ్చిత్త మక్కఱలేదని, స్పష్టముగఁ చెప్పుచున్నది.

శాతాతపవచనము

ముఖ్యకాలమునందు, సంధ్యోపాసనమును చేయని యెడల బ్రాహ్మణ్యము తగ్గునని చెప్పుచున్నది.

స్మృతికిరణావళివచనము

ముఖ్యకాలాతిక్రమణము జరిగెనేని అష్టోత్తరశతగాయత్రీ జపము ప్రాయశ్చిత్తము చేయవలెనని చెప్పుచున్నది. అందువలన ఈ మూడు వాక్యములకును ఏకవాక్యత యెట్లు?

సమాధానము చెప్పబడుచున్నది.

వృద్ధమన్వాదుల అభిప్రాయము.

దైవవశమువలన ముఖ్యకాలమునందు సంధ్యోపాసనము చేయ శక్యము కానియెడల గౌణకాలము కూడ ముఖ్యకాలసమానమైనది. కాబట్టి గౌణకాలమందు కూడ సంధ్యోపాసనను చేయవచ్చును. కాలాతిక్రమణదోషము లేదు. అందువలన ప్రాయశ్చిత్త మక్కఱలేదని, గౌణకాలము కూడ దాటిపోయినయెడలనే ప్రాయశ్చిత్తము చేయవలెనని వృద్ధమన్వాదుల అభిప్రాయము.

శాతాతపుల అభిప్రాయము. బ్రహ్మజ్ఞానసంపాదనముతో బ్రాహ్మణ్యమును రక్షించుకొనుటకొరకు ముఖ్యకాలమున సంధ్యోపాసనను చేయవలెను.

ఏలననగా—

శుచిర్వాప్యశుచిర్వా యః కాలే సంధ్యాం సదా ద్విజః |

ఉపాస్తే బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే నాత్ర సంశయః ||

దీని యర్థము సంధ్యాప్రశంసయందు వ్రాయబడినది. అచటి విష్ణుస్మృతివచనము ముఖ్యకాలమున సంధ్యోపాసనము చేయుటచేత

బ్రహ్మైక్యమును పొందునని స్పష్టముగా చెప్పుచున్నది కదా! ముఖ్యకాలమున సంధ్యోపాసనను చేయని యెడల గౌణకాలమున గాని, మరేకాలమున గాని చేసినను సంపూర్ణబ్రాహ్మణ్యమెట్లు వచ్చును? రాదు. కాన సోమరితనమును విడిచి ముఖ్యకాలమున సంధ్యోపాసనను చేయుటకు ద్విజుడు ప్రయత్నింపవలెను. అని అభిప్రాయము. అంతియే కాని గౌణకాలమున సంధ్యోపాసనను చేసిన, ప్రాయశ్చిత్తము చేయవలెనని కాదు. కాన వీరి వచనమునకు, వృద్ధమన్వాదుల వచనములతో విరోధములేదు.

ఇక కిరణావళికారుని ప్రాయశ్చిత్తము, గౌణకాలాతిక్రమణమున విధింపబడిన ప్రాయశ్చిత్తముతో సమానమే.

ఎట్లనగా—

దేవీభాగవతమున

కాలాతిక్రమణే జాతే చతుర్థార్ఘ్యం ప్రదాపయేత్ |

అథవా ౨ష్టశతం దేవీం జప్త్వా ౨౨దౌ తాం సమాచరేత్ || అని.

అనగా—కాలాతిక్రమణమైన యెడల నాల్గవ యర్ఘ్యమును ఈయవలెను. లేక అష్టోత్తరశతగాయత్రీజపమును సంధ్యోపాసనసంకల్పమునకు ముందే చేసి తర్వాత సాంగోపాంగసంధ్యోపాసనను చేయవలెను.

ఈ దేవీభాగవతవచనమునందలి కాలాతిక్రమణశబ్దము వృద్ధమను గోభిలుల వచనానుసారముగ గౌణకాలాతిక్రమణమునే చెప్పును. కాగా గౌణకాలము కూడ నతిక్రమించిన యెడల తద్దోషపరిహారార్థము నాల్గవయర్ఘ్యమును ప్రాయశ్చిత్తముగా నీయవలెను. అంతతో తృప్తిపడని యెడల సంధ్యోపాసన సంకల్పమునకుముందే అష్టోత్తరశతగాయత్రీజపమును చేయవలెను. ఇచ్చట తుల్యవికల్పములైన అర్ఘ్యజపములనే విధించుచున్నది. ఇందలి జపరూప ప్రాయశ్చిత్తమునే కిరణావళివచనము విధించుచున్నది. అందునను ముఖ్య

కాలప్రాధాన్యమును చెప్పుచునే ప్రాయశ్చిత్తమును విధించుచున్నది. కాన ఈ ముగ్గురి అభిప్రాయములకును వచనములకు నెట్టి విరోధము లేనే లేదు.

(శ్రీ)వామ దేవసంహితావచనానుసారముగా నీ గౌణకాలము కూడ ముఖ్యకాలములోనే చేరిపోవుచున్నది. కాన గౌణకాలమున గూడ ముఖ్యకాలాతిక్రమణవార్తయే లేదు. కావున సర్వధా గౌణకాలము కూడ డాటినతర్వాతనే ప్రాయశ్చిత్తమును చేయుట అని సిద్ధాంతము. ప్రాయశ్చిత్తవిధాయకవచనములన్నియును సంధ్యోపాసనమును ముఖ్యకాలమున చేయించుటకే ఏర్పడినవి. ముఖ్యకాలమే అత్యంతముఖ్యము. ఉపాసన యెంత ముఖ్యమో ముఖ్యకాలము గూడ నంత ముఖ్యము. కావుననే వీరమిత్రోదయమునందు చెప్పబడిన రీతిగా చాల అసౌకర్యములున్నను—

ఎట్లనగా—

అశుచిగానుండుట రైలునందు ప్రయాణము విమానమున ప్రయాణము, ఎడారిప్రయాణము, ఆధునికపాశ్చాత్యవేషముతో కార్యాలయమునందుండుట, కారాగారమున నుండుట ఏ విధమైన శౌచమును చేయుటకు శక్తిలేని స్థితి, చివరకు మార్జనము అర్హము మొదలగు అంగములు కూడ చేయ, నశక్తి, ఇత్యాది-అసౌకర్యములున్నను సంధ్యాముఖ్యకాలము రాగనే “అపవిత్రః పవిత్రో వా” ఇత్యాదిమంత్రముతో మానసస్నానముచేసి, సంకల్పముచేసి ఉపాసన ప్రకరణమునందు చెప్పిన రీతిగా ఉపాసనమును మాత్రమునైనను చేసిన యెడల కృతార్థుడగును. ప్రాయశ్చిత్తము మాటయే ఉండదు.

పూర్వమిమాంసాశాస్త్రమునందలి, “సర్వాశక్త్యధికరణన్యాయము” ననుసరించి, అంతమాత్రమును చేసిన చాలును. తర్వాత వీలుకలిగినయెడల సాంగోపాంగముగ చేయవలెను. శక్తివంచన చేయగూడదు. శక్తివంచన చేసిన, దైవద్రోహము, ఆత్మద్రోహము కూడ సుభవించును.

సర్వధర్మశాస్త్రముల యభిప్రాయ మిదియే. కావుననే పూర్వ మిమాంసాశాస్త్రమునందలి “సర్వాశక్త్యధికరణము” ఈ యభిప్రాయమునే చెప్పుచున్నది.

ప్రాయశ్చిత్తనిరూపణము

అవ = ఇప్పుడు సంధ్యాకాలా త్రికమప్రాయశ్చిత్తము నిరూపింపబడుచున్నది.

గతే చ గౌణే కాలేఽపి ప్రాయశ్చిత్తం చతుర్థకం।

అర్హ్యం దద్యాజ్ఞపేద్వాఽపి దేవీమష్టాత్తరం శతమ్॥

38

“గతే చ” యనుచోట నున్న “చ” కారమునకు “ఏన కారార్థము చెప్పవలెను. కాగా గౌణకాలము కూడ దాటిపోయిన తర్వాతనే కాలాత్రికమణముచే కలిగిన పాపమును పరిహరించుటకు ప్రాయశ్చిత్తముగ నాల్గవ యర్ఘ్యము నీయవలెను. అనగా అంగమైన మూడర్ఘ్యములను ముందిచ్చి ప్రదక్షిణాచమనములను పూర్తిచేసి తర్వాత ప్రాయశ్చిత్తముగ నాల్గవ యర్ఘ్యము నీయవలెను. లేక “ఇది చిన్న ప్రాయశ్చిత్తము. ఇది చాలదని తోచుచున్నది. ఏదైన పెద్ద ప్రాయశ్చిత్తము చేయవలెను” అని తోచిన యెడల సంధ్యోపాసనసంకల్పముకంటె ముందుగనే అష్టోత్తరశతగాయత్రీమంత్ర జపమును చేయవలెను. శ్లోకము మూడవ పాదమున “వా+అపి” అను పదములు అర్ఘ్యమును గాని లేక జపమును గాని యేదేనాకూటయే చేయవలెను. కాని రెండును చేయ నవసరము లేదని చెప్పుచున్నది. రెండున్నా తుల్యవికల్పము కలవే. [సమానమైనవే.]

పై విషయములకు ప్రమాణవచనములు.

1. ధర్మప్రవృత్తి

“కాలాత్రికమణే చైవ త్రిసంధ్యమపి సర్వదా।

చతుర్థార్హ్యం ప్రదాతవ్యం గాయత్ర్యా శిరసా సహ॥

మూడు సంధ్యలందును కాలాతిక్రమణమందు “ఓంభూః” మొదలు, ఓగ్ంసత్యం” వరకునున్న సప్తవ్యాహృతులతోను “ఓమా పోజ్యోతి” మొదలగు శిరోమంత్రముతోను కూడిన గాయత్రితో నాల్గవ యర్ఘ్యమును ప్రాయశ్చిత్తముగా నీయవలయును. శ్లోకమున ‘శిరసా’ యను పదము ‘సప్తవ్యాహృతు’లకు సూచకము.

2. స్మృతిముక్తాఫలము

చతుర్థార్ఘ్యం తు గాయత్ర్యా శిరోవ్యాహృతియుక్తయా |
కాలాతిక్రమదోషార్థం త్రిసంధ్యాసు విధీయతే ||

ఈ శ్లోకమున ‘తు’ అను పదమునకు ‘కాని’ యని యర్థము. కాగా—ఇంతవరకు అంగార్ఘ్యములు మూడును కేవలగాయత్రీ మంత్రముతోనే యీయబడినవి. కాని ప్రాయశ్చిత్తార్థమగు నీ చతుర్థార్ఘ్యమును కేవలగాయత్రీతో కాక పూర్వమున ఓంకారపూర్వక సప్తవ్యాహృతులతోను వెనుక శిరోమంత్రముతోను కూడిన గాయత్రీతో కాలాతిక్రమదోషపరిహారార్థము మూడు సంధ్యలందును విధింపబడుచున్నది యని యర్థము.

3. స్మృతిముక్తావశియందు శంఖమహర్షి

“చతుర్థార్ఘ్యం తు గాయత్ర్యా శిరోవ్యాహృతిసంపుటం |
ఆర్ఘ్యప్రదానమాత్రేణ కాలాతీతం న దోషభాక్ ||

పై శ్లోకార్థమే. ఇచ్చట కూడ “తు” ఉన్నది. పై శ్లోక మందలి “తు” అర్థమే. ఇంకొక విశేషము. “ఇట్టి యర్ఘ్యము నిచ్చినంత మాత్రముచేతనే కాలాతిక్రమణదోషము నశించిపోవునా? పోదా? యను సందేహమును, శంఖమహర్షి, తప్పక పోవునని శంఖ నాదముచే నివారించుచున్నాడు.

4. ప్రయోగపారిజాతము

“కాలాతిక్రమణే చైవ చతుర్థార్ఘ్యం ప్రదాపయేత్ ||

కాలాతిక్రమణదోషము వచ్చినప్పుడు తద్దోషపరిహారము. కొరకు నాల్గవ యర్ఘ్యము నీయవలెను.

5. దేవీభాగవతము

“కాలాతిక్రమణే జాతే చతుర్థార్ఘ్యం ప్రదాపయేత్ |
అథవాష్టశతం దేవీం జప్త్వాఽఽదౌ తాం సమాచరేత్ ||

కాలాతిక్రమణము జరిగినప్పుడు నాల్గవ యర్ఘ్యము నీయవలెను. లేక నూటయెనిమిది సారులు గాయత్రీ జపమును సంధ్యోపాసనసంకల్పముకంటె ముందుచేసి, తర్వాత ఆ సాంగోపాంగ సంధ్యోపాసనను జేయవలెను. ఈ శ్లోకమున రెండు వాక్యములున్నవి. రెండు వాక్యములచేత రెండింటిని విధించుచున్నాడు. మొదటి వాక్యముచేత ప్రాయశ్చిత్తముగ నాల్గవ యర్ఘ్యము నీయవలెననియు, రెండవ వాక్యముచేత అష్టకేతరశతగాయత్రీజపము విధింపబడినవి. ఇచ్చటి విశేషమేమనగా—తొలి వాక్యమున ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యము నాల్గవది యగును గాన సంధ్యోపాసనసంకల్పముకంటె ముందు జేయబడదు. అట్లు చేసిన నది నాల్గవది కాదు. కావున నచ్చట “ఆదా” యని యనలేదు. అనుటకు వీలుండదు కూడను. కాని రెండవ వాక్యమున “ఆదా” యని యనుటచేత ఆ ప్రాయశ్చిత్త జపము సంధ్యావందనము మధ్యను గాక, సంధ్యోపాసనసంకల్పము కంటె ముందే చేయవలెను. అట్లు ముందుచేసి, తర్వాతనే సంధ్యోపాసన సంకల్పము, సాంగోపాంగ సంధ్యోపాసనాచరణము జరుగవలెనని యభిప్రాయము అత్యంత స్పష్టముగ తెలియుచున్నది. కాని “ఒక ప్రాయశ్చిత్తము మధ్యను, మరియొక ప్రాయశ్చిత్తము ఆరంభమున నెందులకు చేయవలెను? దీనికొక మార్గము. దానికొక మార్గమా? రెండును గూడ ఆరంభమునందే జేయబడుగాక! “ఆదా” యని యున్నది గదా! యని కొందరు వాదింతురు. ఆ వాదము సరి కాదు. రెండు ప్రాయశ్చిత్తములును రెండు మార్గములుగనే చేయవలెను. ఏల? అచ్చట రెండు వాక్యములుండి రెండు విధములుగా చెప్పట

వలన. ఇచ్చట రెండు ప్రాయశ్చిత్తములను జేయ నవసరము లేదు. కదా! ఏదియే నొక్కటియే జేయవలెను, అందు అర్ఘ్యరూపప్రాయశ్చిత్తము చేయదలచితివా? నాల్గవ యర్ఘ్యముగ మధ్యనే చేయుము, లేదా జపరూపప్రాయశ్చిత్తమును చేయదలచితివా? ఆ జపమును సంధ్యోపాసనసంకల్పమునకు ముందే చేసి, తర్వాత సాంగోపాంగ సంధ్యోపాసనమును జేయుము. అను నర్థము భావము అతి స్పష్టముగ నే తెలియుచున్నది. మరల శంక=అర్ఘ్యము మధ్యనేమి? జపము ఆదియందేమి? అని. సమాధానము. ఆ ప్రశ్నను దేవీభాగవతకర్తయగు వ్యాసమహర్షి నే యడుగుము. మహర్షి వచనమునకు తిరుగు లేదు కదా!

పై ప్రాయశ్చిత్తములలో జపరూపప్రాయశ్చిత్తమును చేయదలచిన యెడల సంధ్యోపాసనసంకల్పమునకు ముందే పురాణాచమనమును తరువాత రెండు స్మార్తాచమనములను జేసి ప్రాణాయామము జేసి, “మమ సంధ్యాకాలాతిక్రమణజనితదోషపరిహారార్థం అష్టోత్తర శతసంఖ్యాక గాయత్రీజపరూపప్రాయశ్చిత్తం కరిష్యే” అని సంకల్పించి ధ్యానశ్లోకమును పఠించి అష్టోత్తరశతజపమును జేసి. జపమును పరబ్రహ్మకు సమర్పించవలెను. జపప్రాయశ్చిత్తము సమాప్తము.

తర్వాత సాంగోపాంగసంధ్యోపాసనమును చేయవలెను. ఒకవేళ అర్ఘ్యరూపప్రాయశ్చిత్తమును చేయదలచినచో— మామూలు ప్రకారము సంధ్యావందనమును జేయుచు అర్ఘ్యాంతము జేసి అర్ఘ్యాంగములగు ప్రదక్షిణాచమనములనుకూడ చేసిన నక్కడితో నర్ఘ్యము పూర్తియగును. తర్వాత ‘మమ సంధ్యాకాలాతిక్రమణజనితదోషపరిహారార్థం అర్ఘ్యప్రదానరూపం ప్రాయశ్చిత్తం కరిష్యే’ అని సంకల్పించి దోసిలితో నీటిని పుచ్చుకొని సప్తవ్యాహృతిశిరోయుక్తగాయత్రీమంత్రముతో నభిమంత్రించి ప్రాయశ్చి

త్రాప్త్యమును విడుచునది. తర్వాత సంధ్యోపాసనము ఉత్తరాంగములు పూర్తి జేయునది.

ప్రాయశ్చిత్తార్థ్యమంత్రవిషయమున వ్యాసులు.

“ప్రణవవ్యాహృతియుతాం గాయత్రీం శిరసా సహా |
ఉచ్చార్య దత్వార్ఘ్యమాదౌ సంధ్యాకర్మ సమాచరేత్ ||

ప్రణవసహితసప్తవ్యాహృతులను ముందు గలిగి, శిరోమంత్రమును చివర గలిగిన గాయత్రీమంత్రమును ఉచ్చరించి సంధ్యోపాసనకు ముందు (నాల్గవ యర్ఘ్యముగ) ప్రాయశ్చిత్తార్థ్యము నిచ్చిన తర్వాత సంధ్యాకర్మను = సంధ్యావందనమున ముఖ్యమగు కర్మను సంధ్యోపాసనమును జేయునది. శంక = “సంధ్యాకర్మ” యన సాంగోపాంగసంధ్యోపాసనము కాదా? సమాధానము. కాదు. “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యని చేయు సంధ్యోపాసనము. శంక = ఎట్లు? సమాధానము. “అసావాదిత్యో బ్రహ్మేతి యధ్యానం క్రియతేఽన్వహంతదేవ సాంధ్యమిత్యుక్తం కర్మబ్రహ్మోపకారకమ్” అను స్మృతిరత్నమ హోదధివచనము ప్రమాణము. అచ్చట “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ” యను మంత్రముచే చేయబడు ధ్యానము (ఉపాసనము) సాంధ్యం కర్మ = సంధ్యాకర్మ” యని స్పష్టముగా నున్నది. అంతియే గాదు—వెనుక నుదహరించిన ధర్మప్రవృత్తి స్మృతి ముక్తాఫలాది-పంచప్రమాణవచనముల ననుసరించి ప్రాయశ్చిత్తార్థ్యము నాల్గవదిగనే నుండవలెను గదా! అందువలన నిక్కడ “ఆదౌ” శబ్దమునకు సంధ్యోపాసనకు ముందు అనిన్నీ, “సంధ్యాకర్మ” శబ్దమునకు సంధ్యోపాసన మనిన్నీ యర్థమును చేయవలెను. వేరు విధముగ చేయరాదు.

శంక = “న హి కర్మణి కర్మాంతరారంభః” ఒక కర్మయందు మరియొక కర్మను ఆరంభింపగూడదు” అను నిషేధముండగా ప్రాయశ్చిత్తార్థ్యమును మధ్యనెట్లు చేయనగును? సమాధానము :

పైన చెప్పిన నిషేధము సామాన్యనిషేధము. దీనిని ఏదైన విశేష విధి త్రోసివేయగలదు. ఇచ్చట “కాలాతీతవిశుద్ధ్యర్థం చతుర్థార్థస్య ప్రదాపయేత్” అను విశేషవిధిసామర్థ్యమువలననే ఆ సామాన్యనిషేధమున కిచ్చట ప్రవేశించుట కవకాశము లేదు.

ఇచ్చట నొక ముఖ్యమగు సందేహము కలుగుచున్నది. ఏమన—ఈ కాలాతిక్రమణము దేనికి? అర్ఘ్యప్రక్షేపమునకా? లేక సంధ్యోపాసనమునకా? యని. బదులేమి? అర్ఘ్యప్రక్షేపమున కనియే. ఎందులకు? ప్రాయశ్చిత్తము గూడ నర్ఘ్యరూపమగుటచేత రెండింటికిని సామ్యమున్నదిగాదా! అందుచేత సమంజసముగ నుండును. సమాధానము అది సమంజసము గాదు, ఏలననగా—ఏ స్మృతులందును అర్ఘ్యప్రదానమునకు కాలాతిక్రమణమైన, ప్రాయశ్చిత్తము విధింపబడలేదు. మీదుమిక్కిలి సంధ్యోపాసనమునకే కాలాతిక్రమణమునందు ప్రాయశ్చిత్తము విధింపబడినది. ఎట్లనగా—

1. స్మృతిముక్తావశియందు

“ప్రాతస్సంధ్యాం సనక్షత్రాం నోపాస్తే యః ప్రమాదతః |
గాయత్ర్యప్తశతం తస్య ప్రాయశ్చిత్తం విశుద్ధయే ||

ఏద్విజుడు పొరపాటువలన (గమనించకపోవుటవలన) నక్షత్రములుండగా సంధ్యోపాసనను చేయడో, యాతనికి అష్టోత్తర శతగాయత్రీజపము ప్రాయశ్చిత్తముగ విధింపబడుచున్నది. కాలాతిక్రమణజనితదోషనివృత్తికొరకు. ఇది స్పష్టము.

2. శాతాతపస్మృతి

“అనాదిత్యాం తు యః పూర్వాం సాదిత్యాం చైవ పశ్చిమాం |
నోపాస్తే ద్విజస్సంధ్యాం స సర్వోఽగ్రాహ్మణః స్మృతః ||

దీని యర్థము వ్రాయబడినది.

అలోచించగా నీవచనమున ప్రత్యక్షముగ ప్రాయశ్చిత్తము

విధింపబడలేదు. అయినప్పటికిని కోటిప్రాయశ్చిత్తములచేత గూడ దుర్వారమైన (అడ్డుపెట్టశక్యముకాని) అల్పబ్రాహ్మణత్వము చెప్పబడినదిగాదా! అదియే, కోటిప్రాయశ్చిత్తములను మించినది.

3. దేవీభాగవతమున

“కాలాతిక్రమణే జాతే చతుర్థార్ఘ్యం ప్రదాపయేత్ |

అథవాఽష్టశతం దేవీం జప్త్వాఽనౌ తాం సమాచరేత్ ||

దీని యర్థమియబడినది. ఈ వచనమున “తాం” అనగా సంధ్యోపాసనము అని యర్థము. కాని అర్ఘ్యప్రక్షేపమని కాదు గదా! ఇట్లు స్మృతులందు ముఖ్యకాలమున సంధ్యోపాసనము చేయని యెడలనే ప్రాయశ్చిత్తము విధింపబడినది. కాని యర్ఘ్యప్రక్షేపమునకు కాలాతిక్రమణమైన యెడల ప్రాయశ్చిత్తమెక్కడను విధింపబడనే లేదు. కావున కాలాతిక్రమణము సంధ్యోపాసనమునకే గాని యర్ఘ్యమునకు గాదు. ఎందువలన? ప్రధాన (అంగి) కర్మకే కాలాతీతము అను మాటయును ప్రాయశ్చిత్తమున్నూ అంతియే కాని, అంగమునకు కాలాతీతమనియును ప్రాయశ్చిత్తమున్ను ఉండదు. సంధ్యాకర్మయందు సంధ్యోపాసనము అంగి ప్రధానము. కాన సంధ్యోపాసనమునకే కాలాతీతము, ప్రాయశ్చిత్తము. అంగమగు అర్ఘ్యమునకు కాదు.

శ్రీకృష్ణపండితులవారు తమ భాష్యమునందు అర్ఘ్యము ప్రధాన మనినారు. కాన అర్ఘ్యమునకు కాలాతీతప్రాయశ్చిత్తమని నారు. సంధ్యోపాసనము మాటయైన ఎత్తలేదు. సంధ్యోపాసనమునకు హుళక్కియే. సిద్ధాంతమున అర్ఘ్యము ప్రధానము కాదు. సంధ్యోపాసనమే ప్రధానము. కావున ప్రాయశ్చిత్తార్ఘ్యము అర్ఘ్యప్రక్షేపమునకు ముందీయకూడదు. సంధ్యోపాసనమునకు ముందు ఈయవలయును.

మరలనొక శంక. సంస్కృతమునందు “చతుర్థాం పూరణం

చతుర్థకం. అనగా-నాలుగు సంఖ్యను పూర్తిచేయునది, కాన చతుర్థకము అనబడును, కదా! అంగమగు అర్థ్యములు ఒక్క గాయత్రి చేతనే చేయబడును. ప్రాయశ్చిత్తార్థ్యము సప్తవ్యాహృతులతోను శిరోమంత్రముతోను కూడిన గాయత్రితో చేయబడును. రెండింటికిని పోలిక లేదు గదా! పోలిక లేనివాటికి (విరూపములకు) సంఖ్యాపూరకత్వమెట్లు వచ్చును? సమాధానము: స్వరూపములో సోలిక లేకపోయినను అర్థ్యత్వమును ధర్మము రెండింటికిని సమానము. కావున ఆ ధర్మముయొక్క పోలికతో పూరకత్వము కలుగుటలో ఆక్షేపము లేదు. కాన దోషములేదు.

ఇట్లు కాలాతిక్రమణదోషప్రాయశ్చిత్తము నిర్ణయింపబడినది.

గౌణకాలాతిక్రమమున బోధాయనులు వేరు ప్రాయశ్చిత్తమును విధించుచున్నారు.

“సాయమతిక్రమే రాత్ర్యుపవాసః ప్రాతరతిక్రమేఽహ

రుపవాసః. అని. ఇచ్చట సాయంశబ్దము ఆరు గడియల కాలమగు ప్రదోషకాలమును చెప్పును. ప్రాతశ్శబ్దము ఆరు గడియల ప్రాతఃకాలమును చెప్పును. కావున నీయారు గడియల కాలము అతిక్రమించిననే, పై యుపవాసరూపప్రాయశ్చిత్తమును చేయవలెను. శంక = వెనుక చెప్పినట్లు గౌణకాలాతిక్రమణమునకు ప్రాయశ్చిత్తార్థ్యము చేసిన చాలు గదా! ఈ యుపవాసమేల? యని, సమాధానము: “ఏకత్రోదితానాం ప్రాయశ్చిత్తానాం సమవాయః” ఒక విషయమున విధించిన ప్రాయశ్చిత్తములన్నియును చేయబడవలెను” అను ధర్మశాస్త్రనియమ ముండుటవలన గౌణకాలాతిక్రమమున విధింపబడిన అర్హరూపప్రాయశ్చిత్తముతో కూడ ప్రాతఃసంధ్యోపాసనము చేసి, ఆ పగలుపవాసము చేయవలెను. అట్లే సాయమున గౌణకాలాతిక్రమమైన యెడల అర్హప్రాయ

శ్చిత్తముతో సాయంసంధ్యోపాసనమును చేసి, ఆ రాత్రి యుపవాస ముండవలెను. అని నిర్ణయము.

ద్విజుడిట్టి యుపవాసక్లేశము నోర్వలేని వాడైన యెడల నప్పుడు సోమరితనమును వీడి శ్రద్ధతో, నెట్టి దురవస్థలలో నున్నను సంధ్యాముఖ్యకాలము రాగానే ఎట్లో యొక విధముగ ఇతరాంగములను విడచి యైనను సంధ్యోపాసనను మాత్రము నైనను మాన సన్నానముతో నాచరించిన యెడల సంతమాత్రము చేతనే యుపవాస క్లేశము లేనివాడై ప్రాయశ్చిత్తి కాకుండ కృతార్థుడగును. ఈ విషయము వెనుక పలుమారులు చెప్పబడెను. అట్లు సంధ్యోపాసనను మాత్రమునైన సకాలమున చేయని యెడల నుపవాసము చేయవలసివచ్చును. ప్రాయశ్చిత్తియు నగును.

స్మృత్యంతరమున విశేషము చెప్పబడినది

“మధ్యాహ్న సమత్రికాంతే సాయంకాలో భవేద్యది।

సాయంసంధ్యాముపాస్యాదౌ తతో మాధ్యాహ్నికీం చ రేతో॥

దైవవశమువలన మాధ్యాహ్నికసంధ్యోపాసనము చేయబడ లేదు. సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలము వచ్చివేసినది. అప్పుడేమి చేయవలెను? ముఖ్యకాలము కాన సాయంసంధ్యోపాసనము బలమైనది. కాన ముందు సాయముపాసనము చేసి తర్వాతనే ప్రాయశ్చిత్తముతో మాధ్యాహ్నికమును చేయవలెను. ఈ న్యాయము ననుసరించియే ప్రాతర్మాధ్యాహ్నిక సంధ్యోపాసనలు కూడిన యెడల, ముందు సకాలము కాబట్టి మాధ్యాహ్నికమును చేసి ప్రాయశ్చిత్తముతో ప్రాతరుపాసనమును చేసి ఆ పగలు ఉపవసింపవలెను,

సాయంసంధ్యాముఖ్యకాలమున మూడు సంధ్యలును చేరిన యెడల ముందు సాయముపాసనమును చేసి తర్వాత ప్రాయశ్చిత్తములతో క్రమముగ ప్రాతరుపాసనమును మాధ్యాహ్నికోపాసనమును

చేయవలెను. మూడు ఉపాసనలకును గౌణకాలము దాటిపోయిన యెడల కాలాతిక్రమణములో వ్యత్యాసము లేదు కావున, క్రమముగ ప్రాతర్సంధ్యాధ్యాహ్నాక-సాయముపాసనములను ప్రాయశ్చిత్తములతో సహా వేరువేరుగ చేయవలెను, ఆరాత్రి ఉపవసింపవలెను. ఇదియును, అర్ధరాత్రిలోపుననే జరుగవలెను. అర్ధరాత్రి దాటినయెడల ఆనాటి సంధ్యోపాసనలకు లోపమే.

ఇట్లు ఒక గోజు పూర్తిగ అతిక్రమించిన దోషమునకు పరాశరమాధవీయమున ప్రాయశ్చిత్తము ఇట్లు చెప్పబడినది:

“సంధ్యానుష్ఠానలోపే పరేద్యుః ప్రాతరుపాస్య, “మమ సంధ్యాత్రయాననుష్ఠానజనితదోషపరిహారార్థం అష్టోత్తరసహస్ర సంఖ్యాకగాయత్రీజపాత్మకం ప్రాయశ్చిత్తం షోడశప్రాణాయామ పూర్వకం కరిష్యే, ఇతి సుకల్ప్య-జప్త్వా తద్దినే న భుంజీత. ఇతి.”

అనగా ఒక గోజంతయు బలవత్కారణముచేత మూడు సంధ్యోపాసనములను చేయని యెడల మరునాడుదయమున ప్రాతర్సంధ్యను ముగించుకొని పైవిధముగ సంకల్పము చేసి ప్రాయశ్చిత్తమును చేయవలెను, ప్రాయశ్చిత్తము చేసి ఆగోజంతయును ఉపవసింపవలెను. అని,

కాని ఒకగోజంతయును పూర్తి సంధ్యోపాసనను చేయుటకు సమయము గొరకక పోయినప్పటికిని ఆయా ముఖ్యకాలములందు సంధ్యోపాసనను మాత్రమునైనను చేసిన యెడల సంధ్యోపాసన లోపముండదు. ప్రాయశ్చిత్తమక్కరలేదు.

ప్రమాణచవనము.

శంఖమహర్షి

“సంధ్యాదినిత్యలోపే తు దినమేకమభోజనం|

దినవ్యయే త్రిరాత్రం స్యాత్, కృతార్థం తు దినత్రయే||

దశాహే కృత్రమేకం స్యా, దూర్ధ్వం చాంద్రాయణం చ రేత్ ।
 చాంద్రాయణం పరాకం చ మాసాదూర్ధ్వం విధీయతే॥
 తతోఽప్యేవం ప్రకల్ప్యం స్యాద్యావన్మాసక్రమేణ తు ।
 వక్షాదూర్ధ్వం హి పతతి నిత్యకర్మబహిష్కృతః॥

ఒకరోజున మూడు సంధ్యలకును లోపము వచ్చిన, మరునాడు ఒక రోజు పూర్తిగ నుపవాసము ప్రాయశ్చిత్తము. రెండు రోజులు సంధ్యాలోపము జరిగిన, మూడురోజులు ఉపవాసము ప్రాయశ్చిత్తము. మూడు దినములు సంధ్యాలోపము కలిగిన కృత్రవ్రతములో నగము ప్రాయశ్చిత్తముగ చేయవలెను. పది దినములు సంధ్యాలోపము కలిగిన ఒక కృత్రమును ప్రాయశ్చిత్తముగ చేయవలెను. పది దినముల కంటె నెక్కువ దినములు సంధ్య లోపించిన నొక చాంద్రాయణవ్రతమును చేయవలెను. ఒక మాసము దాటి సంధ్యాలోపమైన, చాంద్రాయణమును పరాకమును రెండును చేయవలెను. రెండు, మూడు మొదలగు మాసములు లోపించిన మాసక్రమము ననుసరించి చాంద్రాయణపరాకముల సంఖ్యను హెచ్చించుచు ప్రాయశ్చిత్తమును ఊహించి కల్పించునది. ఒక సంవత్సరము సంధ్యాలోపమైన యెడల నాతడు పతితుడగును. నిత్యకర్మలనుండి బహిష్కృతుడగును.

స్మృత్యంతరమున

“సంధ్యాహీనః సప్తరాత్రం పునస్సంస్కారమర్హతి” అని.

ఏడు దినములు సంధ్యావందనము చేయని ద్విజుడు, మరల ఉపనయనసంస్కారమును పొందవలెను.

అశౌచమున సంధ్యోపాసనవిచారము

అన = జాతాశౌచమృతాశౌచములందు సంధ్యోపాసనవిధానము వివరింపబడుచున్నది.

అశౌచయోరుపాస్త్యంతం కార్యం మాసనమంత్రకైః!

ఉచ్చార్యార్హ్యం బహిర్ముత్రం ప్రాణాయామస్తవమంత్రకః॥

ఆశౌచయోః = జాతాశౌచమృతాశౌచములు రెండింటి
 యందును [పురుషు, చాపు, మైలలందు.] ఉపాస్త్యంతం = సంధ్యోపాసన
 పూర్తి నరకే, మానసమంత్రకైః = మంత్రములను మనసునందే చెప్పు
 కొనుచు, [వాచికముగ గాని, ఉపాంశుగ గాని చెప్పనే కూడదు.]
 కార్యం = సంధ్యోపాసనను పూర్వాంగములతో మాత్రము ఆ చరింప
 వలసినది. అంతియే కాని గాయత్రీజప-ఉపస్థాన-దిక్షుమస్కారాది-
 ఉత్తరాంగములను చేయరాదు. అర్ఘ్యం = అర్ఘ్యప్రక్షేపమును,
 మంత్రం = అర్ఘ్యమంత్రమగు గాయత్రీమంత్రమును బహిః = వెలుపలికి
 ఉచ్చార్య = ఉచ్చరించియే అనగా వాచికముగ చెప్పియే, కార్యం =
 చేయవలెను. తు = కాని, ప్రాణాయామః = ప్రాణాయామము అమం
 త్రకః = మానసికమంత్రములు కూడ లేకుండు, పూరకకుంభకరే
 చకములు మాత్రము, కార్యః = చేయవలెను. తాత్పర్యము స్పష్టము.
 ప్రమాణవచనములు.

మరీచిమహర్షి

“సూతకే కర్మణాం త్యాగః సంధ్యాదీనాం విధీయతే |
 జాతాశౌచమున (పురిటియందు) సంధ్యోపాసనము మొదలగు
 కర్మలను జేయకూడదు. అని సంధ్యోపాసననిషేధమును చెప్పిరి.

పులస్త్యమహర్షి

“సంధ్యామిష్టిం చరుం హోమం యావజ్జీవం సమాచరేత్ |
 స త్యజత్సూతకే వాపి త్యజన్ గచ్ఛత్యధోగతిమ్ ||

సంధ్యోపాసనమును, ఇష్టిని, చరుహోమమును, బ్రతికి
 యున్నంత కాలము చేయవలసినదే. విడిచిపెట్టిన అధోగతికి పోవును.
 ఇట్లు పులస్త్యులు సంధ్యాత్యాగమును నిషేధించిరి. ఇట్లు విరుద్ధము
 లగు నచనములకు సర్వజ్ఞమాధవాచార్యులవారు సమన్వయము
 చేసినారు.

ఎట్లనగా—

తత్ర మరీచిః సంధ్యాకర్మణో వాచికత్వం నిషిధ్యతి పులస్త్యః సన్ధ్యాం
కర్మణో మానసికత్వ మభిప్రేతి ఇతి

అనగా—

అందు మరీచిమహర్ని సంధ్యానందనమంత్రములకు వాచికత్వమును నిషేధించుచున్నారు. పులస్త్యమహర్ని సంధ్యామంత్రములకు మానసికత్వమును అభిప్రాయపడుచున్నారు. అనగా సంధ్యాకర్మను వాచికమంత్రములతో చేయగూడదని మరీచిమహర్ని చెప్పుచున్నారు. కాని సంధ్యాకర్మను మానసికమంత్రములతో చేయవలెనని పులస్త్యులు చెప్పుచున్నారని భావము. ఇందుకు ప్రమాణవచనమును గూడ చూపించినారు.

పరాశరమాధవీయమున

సూతకే మృతకే వాపి సంధ్యాకర్మ న సంత్యజేత్ |

మనసోచ్చారయేన్మంత్రాన్ , ప్రాణాయామమ్మతే ద్విజః ||

జాతాశౌచమునందును, మృతాశౌచమునందును కూడ సంధ్యాకర్మను విడువకూడదు.

శంక = జాతాశౌచ - మృతాశౌచములు, వేదమంత్రోచ్చారణకు ప్రతిబంధకములు గదా! అట్టివో సంధ్యాకర్మను ఎట్లు చేయుట? సమాధానము చెప్పబడుచున్నది. మంత్రములనన్నింటిని మనసున చెప్పుకోవలెను. కాని ప్రాణాయామమును మానసికమంత్రములు కూడ లేకుండ కేవలపూరక-కుంభక-రేచకములను మాత్రము చేయవలెను. అని.

భారద్వాజులవారు

సూతకే మృతకే కుర్యాత్ప్రాణాయామమంత్రకం |

తథా మార్జనమంత్రాన్ స్తు మనసోచ్చార్య మార్జయేత్ ||

గాయత్రీం సమ్యగుచ్చార్య సూర్యార్ఘ్యం నివేదయేత్ |

ఉభయాశౌచములందును ప్రాణాయామమును మంత్రము

లేకుండగనే చేయవలెను. మార్జనము ఇతరమంత్రములకు సూచకము. కాగా-మార్జనము మొదలగు ఇతరకర్మలనన్నింటిని మానసికమంత్రములతో చేయవలెను. అర్ఘ్యములను మాత్రము గాయత్రీమంత్రమును వెలుపలకు ఉచ్చరించుచునే చిమ్మవలెను.

వైతీనసిమహర్షి

సూతకే సావిత్రిత్యాంజలీన్ ప్రక్షిప్య ప్రదక్షిణం కృత్వా సూర్యం
ధ్యాయన్ నమస్కూర్యాత్ || అని.

సూతకము మృతకమునకు కూడ సూచకము. ఉభయౌ శౌచములందును వాచిక గాయత్రీమంత్రముతోనే అర్ఘ్యములను చిమ్మి సూర్యమండలమున సంధ్యాదేవతను ధ్యానించుచు, నమస్కరింపవలెను. అని.

వ్యాసులు

ప్రక్షి పేత్సూతకేత్విర్ఘ్యం గాయత్రీం సమ్యగుచ్చరన్ ।

తతః ప్రదక్షిణం కృత్వా సూర్యం ధ్యాయేత్తతో ద్విజః || అని.

పై వచనార్థమే. ఇచ్చట కూడ సూర్యధ్యాన మనగా—
సూర్యమండలాంతర్గతసంధ్యాదేవతాధ్యానమనియే అర్థము.

ధర్మసింధుసారమున స్మృత్యంతరే

“అనుసంధ్యముపాసీత సంధ్యారూపం రవిం ద్విజః || అని.

అనగా—

త్రైసంధ్యలయందును, సంధ్యారూపుడగు రవిని (అనగా, “సంధ్యా హి సూర్యగం బ్రహ్మ” అను వ్యాసవచనానుసారముగ సూర్యమండలాంతర్యామియగు బ్రహ్మచైతన్యమే సంధ్య కావున అట్టి సంధ్యారూపుడగు రవి యనగా సూర్యమండలాంతర్యామి యగు సంధ్యాదేవతయే అర్థము.

నిర్ణయసింధువున భరద్వాజులు

“మార్జనం తు నవా కుర్యాదుపస్థానం న చైవ హి”

ఆశౌచమున మార్జనమును చేసిన చేయవచ్చును లేదా మానివేయవచ్చును. కాని ఉపస్థానమును మాత్రము చేయనే కూడదు. అని మార్జనమునకు వికల్పముగ అనుమతి నొసగి ఉపస్థానమును పూర్తిగ నిషేధించుచున్నారు.

నిర్ణయసింధువున బృహస్పతి

“సూతకే మృతకే వాఽపి సావిత్ర్యా చాంజలిం క్షిపేత్ |

న గాయత్రీం జపేద్ధీమాన్ కుర్యాత్సరీముపస్థితమ్ ||

జాతాశౌచమున గాని మృతాశౌచమున గాని గాయత్రీ మంత్రము నుచ్చరించియే యర్ఘ్యప్రక్షేపములను చేయవలెను కాని బుద్ధిమంతుడగువాడు గాయత్రీజపమును చేయగూడదు సూర్యోపస్థానమునున్నా చేయగూడదు. అని ఆశౌచములగుడు గాయత్రీ జపసూర్యోపస్థానములను స్పష్టముగా నిషేధించుచున్నారు. ఇందు వలన నేమి తెలియుచున్నదనగా - సర్వస్మృతులును నిబంధన గ్రంథములున్నా వెతకినంతవరకు ఆశౌచములందు సంగ్రహపాసన సమాప్తివరకే సంధ్యావందనము విధింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. జపోపస్థానాద్యుత్తరాంగములు విధింపబడలేదు. మీదుమిక్కిలి జపోపస్థానములను భారద్వాజ, బృహస్పతులు గట్టిగ నిషేధించిరి. మిగత మూడు ఉత్తరాంగముల నిషేధమింతవరకు కనపడలేదు. కాని యుత్తరాంగములన్నియును నిషిద్ధములే యని కొందరందురు. కాని మరికొందరు - పైతీనసేవచనమున నున్న “నమస్కుర్యాత్” అను పదమును ఆధారము చేసికొని, గాయత్రీజపసూర్యోపస్థానములు ప్రత్యక్షవిషిద్ధములు కాన వానిని విడిచిపెట్టి, నమస్కారరూపములైన దిబ్బమస్కార; భూమ్యాకాశవందన - అభివాదనములను మానసికమంత్రములతో చేయవచ్చు ననుచున్నారు.

కాని మరికొంద రిట్లనుచున్నారు.

ఉపాసనము ముఖ్యము. ఉపాసనమాత్మకానము. కాన దానికి నెట్టి యాశౌచములును అడ్డవు. ప్రస్తుతమున సంధ్యోపాసన మాత్మకానము. దానిని తప్పక ననుష్ఠింపవలెను. ఆ యుపాసనకు ఐదు పూర్వాంగములు. ఐదు త్తరాంగము లున్నవి. అందు తొలి నాలుగు పూర్వాంగములును ఉపాసకుని బాహ్యభ్యంతరములందు పరిశుద్ధుని జేయుటకొరకు విధింపబడినవి. ఐదవగగు అర్ఘ్యము ఉపాసనాధారమగు సూర్యమండలస్వాస్థ్యముకొరకు విధింపబడినది. కాన నీ యైదు పూర్వాంగములును నాంతరీయకములు. [అత్యంత ముఖ్యతమములు] వానిని తప్పక నాచరింపవలెను. కాన వానిని మహర్షులు విధించిరి. కాని ఆశౌచము వేదోచ్ఛారణకు ప్రతి బంధకము. కాన మంత్రములకు వాచికత్వము ఉపాంశూచ్ఛారణ యున్నా అత్యంతనిషిద్ధములు. అందువలన వానికి మానసికోచ్ఛారణ విధింపబడినది. వెనుక శ్రీకృష్ణపండితమతనిరాకరణావ సరమున వివరించినట్లు అర్ఘ్యప్రక్షేపమున గాయత్రీమంత్రమునకు వాచికత్వము విధింపబడినది. ఇది పూర్వాంగముల తత్వము. ఇకను త్తరాంగములు. ఇవి గాయత్రీ సూర్యుడు దిక్కులు దిక్పతులు భూమ్యాకాశములు మొదలైన ఆయా దేవతల యనుగ్రహము ఉపాసకునకు లభించుటకొర కేర్పడినవి. ఇవి అంతనాంతరీయకములు కావు. అందువలన ఉభయాశౌచములందును నాంతరీయకములైన పూర్వాంగములను విధించి అంతనాంతరీయకములు కాని యుత్త రాంగములు నిషేధింపబడినవి. కాన నుత్తరాంగములన్నియును నిషేధింపబడినట్లే. కావున సంధ్యోపాసనమునరకే సంధ్యానందనము. ఉత్తరాంగము లుండవని యందురు. ఇదియే యుచితమేమో నని సిగచుచున్నది.

కాగా ఉభయవిధాశౌచములందును మానసికముగ మంత్రములు చెప్పకొనుచు నాచమించి, ప్రాణాయామమును వెనుక

జెప్పినట్లు అమంత్రకముగ జేసి సంకల్పించి మార్జన - అబ్భక్షణ - పునర్మార్జన - పాపపురుషదహనములను మానసికమంత్రములతో కాయికకర్మతో చేసి, అర్ఘ్యప్రక్షేపములను గాయత్రి నుచ్చరించియే చేసి, ప్రదక్షిణాచమనములను మానసిక మంత్రములతో గావించి, మూడు ప్రాణాయామముల నమంత్రకముగా చేసి సంధ్యోపాసనను యథాపూర్వముగ జేయునది.

ఇంతవరకే సంధ్యాపందనము. జాతాశౌచమున నొక విధము గను, మృతాశౌచమున మరియొక విధముగను లేదు. ఉభయవిధా శౌచములందును భేద మించుకంతయును లేదు. స్మృతులన్నియు నట్లే చెప్పుచున్నవి. సందేహము లేదు.

గ్రహణకాలమున సంధ్యోపాసనము.

నిర్ణయసింధువు

“చంద్రే గ్రస్తాస్తే, ఉత్తరదినే సంధ్యాహోమాదౌ న దోషః”

ఉశనఃస్మృతి

“గ్రస్తే చాస్తంగతే త్వందౌ జ్ఞాత్వా ముక్త్యవధారణం |
స్నానహోమాదికం కార్యం భుంజీతేందూదయే పునః॥”

రాత్రి మూడవజామున గాని నాలవ జామున గాని చంద్ర గ్రహణము పట్టి, మోక్షమునకు ముందే చంద్రుడ స్తమించిన యెడల మరునాడుదయమున శాస్త్రముచే గ్రహణమోక్షమును నిర్ణయించి ముక్త్యనంతరమందు స్నానము సంధ్యావందనము హోమము మొదలగు నిత్యకర్మలను చేయవచ్చును. దోషములేదు. గ్రహణపమయమున సంధ్యోపాసన, హోమాదినిత్యకర్మలు చేయగూడదు. కాని భోజనమును మాత్రము రాత్రి చంద్రదర్శనము చేసిన తర్వాతనే చేయవలెను ఉశనఃస్మృతి ప్రమాణము. స్మృతి, చంద్రగ్రహణమును గూర్చియే చెప్పినది. సూర్యగ్రహణమును గూర్చి చెప్పలేదు. కాని నిత్యకర్మల విషయమున గ్రహణములు రెండును సమానమనియే

తోచెడిని, కావున సూర్యగ్రహణము, పట్టి ముక్తికి ముందే సూర్యుడస్తమించిన యెడల శాస్త్రముచేత ముక్తిని నిర్ణయించి ముక్త్యనంతరము, సమయము అర్ధరాత్రికి ముందే యైన యెడల సమయము సరిపడిన యెడల స్నానము, సంధ్యోపాసనము హోమములను చేయవచ్చును, భోజనము మూత్రము మరునాడుదయమున సూర్యదర్శనానంతరమే చేయవలెను అని తెలియదగును. ఒకవేళ ముక్తిగాని అర్ధరాత్ర్యనంతరమైన యెడల సంధ్యాదులకు లోపమే.

దర్శాదులందు జపసంకోచము

స్మృతిరత్నాకరాదులందు చెప్పబడినది—

“నిత్యస్వార్థం చతుర్థీవసుమనుతిధిషు స్వాజ్ఞపః సప్తమీయః.
సప్తతింశజ్ఞపః స్వాత్ప్రతిపది చ పునః స్వాచ్ఛ షట్త్రింశదేతః।
ఏవం పర్వద్వయేఽపి త్రియుతదశతిథావప్తభిర్ద్వింశతిః స్వా,
దేనం విష్వాది కాలేష్యఖలమునిమతం సాయమేవం న కల్యే”॥ అని.

అనగా—

“చవితియందు అష్టమియందు చతుర్దశియందున్నా నిత్యజపమగు అష్టోత్తిరశతమునందు (అష్టోత్తరశతం నిత్యం) నిత్యజపమష్టోత్తరశతమని విధింపబడుటనలన) సగము, ఏబదినాలుగు సారులు గాయత్రిని జపింపవలెను. సప్తమియందైతే ముప్పదియేడు సారులు గాయత్రిని జపింపవలెను. పాశ్యమియందు పూర్ణిమయందు అమావాస్యయందును ముప్పదియారు సారులు గాయత్రిని జపింపవలెను. త్రయోదశియందును విష్వాదికాలములందును ఇరువదియెనిమిది సారులు గాయత్రిని జపింపవలెను. ఇట్లు జపము తగ్గుదల సాయంసంధ్యావందసమునందే. ప్రాతఃసంధ్యావందసమునందు కాదు. ఈ తగ్గుదల, యందరి ఋషుల యభిమతము. ఇచ్చట నిత్యజపము నూటయెనిమిదియే. సహస్రము మొదలగు సంఖ్యలు లేవని వెనుక నొకసారి వివ

రించుట యైనది. “ఆయన సంధ్యావందనమున ప్రశిదినము సహస్ర గాయత్రీ చేస్తారండి. రెండు సహస్రాలు చేస్తేనే గాని లేవరండి” ఇత్యాది వచనాలు నా చిన్నతనమున చాల సారులు విన్నాను. ఆ జపము లన్నియును సంధ్యావందనమునకు సంబంధించినవే యైనయెడల నశాస్త్రీయమైనవే. సందేహము లేదు. ధర్మశాస్త్రార్థము తెలియక ఛాందసముగా చేసిన పనులు. కాని యా జపములు సంధ్యావందనము నకు సంబంధించక, సంధ్యాతిరక్తకాలమున జేయబడినవైన యెడల శాస్త్రీయమైనవే. వారియందు ద్వేషముచే నిట్లు వ్రాయుట కాదు. ఈ వ్రాత జూచినవారు అట్లు చేయకుండురు గాక! అని వ్రాసితిని. తెలియక చేసిన పనిని సాత్వికశ్రద్ధతో జేసిన కొంత ఫలముండునని శ్రీ కృష్ణ భగవానులు గీతలయందు చెప్పిరి. కాన నిది దోషము కాకపోవచ్చును.

పరాశరమాధవీయమున

శ్రాద్ధే ప్రదోషే దర్శే వా గాయత్రీ దశసంఖ్యయా!
అష్టావింశత్యసంధ్యాయే త్రయోదశ్యాం తు మానసమ్॥

శ్రాద్ధే = శ్రాద్ధభోజనానంతరము సాయంకాలమున సంధ్యా వందనకాలమున అని యర్థము.

శంక = శ్రాద్ధభోక్తకు సంధ్యాధికారమే లేదు. శ్రాద్ధభోజనము సంధ్యాధికారమునకు శత్రువగుటనలన యని. సమాధానము. “దశకృత్వః పిబేదాపః గాయత్ర్యా శ్రాద్ధభుగ్భిజః। తతః సంధ్యా ముపాసీత జపేచ్ఛ జపాయాధవిః॥ శ్రాద్ధభోక్త సాయంసంధ్యా కాలమున గాయత్రీమంత్రముచే నభిమంతించిన జలమును పదిసారులు త్రాగిన, ఆ దోషము పోవును. తర్వాత సంధ్యావందనమును సాయ మగ్నిహోత్రహోమమును చేయవచ్చునని శాస్త్రవచనమున్నది.

ఈ శ్లోకమున “అనధ్యాయ” పదముచేతనే “దర్శ” అనగా అమావాస్యను గ్రహించవచ్చును. ప్రత్యేకముగా మరల ‘దర్శేవా అని చెప్పనక్కరలేదు. కాని దర్శయందు క్రొత్తవిశేషమును

విధించుటకు ప్రత్యేకముగా చెప్పెను. దర్శకంఁటె నితరానధ్యాయము లందు అష్టావింశతి జపమే.

ఈ దర్శాదులందు వెనుక జెప్పిన సంఖ్యలకును ఇప్పుడు చెప్పిన సంఖ్యలకును తుల్యవికల్పమగుటచేత పూర్వోత్తర విరోధ ముండదు. త్రయోదశీ జపము మానసికమని విధింపబడిన దీర్ఘోక మున. ఒకవేళ ఉపాంశుజపము చేయుదురేమో, అట్లు చేయకుండుటకై మానసికమని విధింపబడినది. ఈపైన జెప్పిన తిథులు ప్రదోష-అనధ్యాయదోషయుక్తములైనప్పడే జపసంకోచము చేయవలెను. దోషము లేని శుద్ధతిథులందు (సప్తమీ, త్రయోదశీత్యాది తిథులందు) యథాసౌకర్యముగా నిత్యజపమునే చేయవలెను. చతుర్దశీ- అమావాస్య- పౌర్ణమీ- పాడ్యమీ- అష్టమీ తిథుల నాధ్యాయములు గాన ఆ తిథులలో జపసంకోచము తప్పదు. అట్లే విషాది దినములందును సంకోచమే, అని యెఱుంగునది.

రోగగ్రస్తుని సంధ్యోపాసనము

జమదగ్నిమహర్షి

రాష్ట్రభంగే నృపక్రోధే రోగార్తే సూతకేఽపి చ।

సంధ్యావందనవిచ్ఛిత్తిర్న దోషాయ కదాచన॥

ఈ శ్లోకమున సంధ్యావందనలోపమునకు నాలుగు కారణములు చెప్పబడినవి. (1) రాష్ట్రభంగము = [రాష్ట్రక్షోభము] భూకంపము, వరదలు, మహామారి, విషవాయువ్యాప్తి ఇత్యాద్యనేక కారణములచేత రాష్ట్రమున మహాక్షోభ కలుగవచ్చును.

నృపక్రోధే = రాజునకో రాష్ట్రాధ్యక్షునకో రాష్ట్రప్రజల మీద నేదియో కారణమున మహాఽగ్రహము కలిగినప్పుడును, రోగార్తే = ఉపాసకుడు రోగిపీడితుడైనప్పుడును, సూతకేఽపి చ = జాతాశౌచము నచ్చినప్పుడును, ఇది మృతాశౌచమునకును సూచకము. ఇట్లు నాలుగు కారణములు. ఇందు తొలి రెండు కారణములందు ఇతరులతో సహా ద్విజులు కూడ భయానులచిత్తులై నిలచిన చోట

నిలువక త్రిమ్మరుచుందురు. కాన నట్టి సమయమున సంధ్యావందనము శాంతముగ చేయ శక్యము గాదు. కాన నప్పుడు సంధ్యావందనలోపము గలిగినను దోషముండదని మహర్షులు అభయమిచ్చుచున్నారు. అట్లే, 'రోగార్తుడు' రోగముచే పీడింపబడినవాడెట్లు సంధ్యోపాసన జేయగలడు? జేయలేడు. ఈ విషయము చివర విచారింపబడును. ఆశౌచవిషయమున ఈ జమదగ్నివచనమునకును వెనుక జెప్పిన పులస్త్యవచనమునకును విరోధమున్నది గదా! అదెట్లు పరిహరణీయము? పరిహారము చెప్పబడుచున్నది.

“ఆశౌచము వచ్చినదే! ఈ యాశౌచమున వేదమంత్రముల నెట్లు చెప్పవచ్చును? వేదమంత్రములతో నెట్లు సంధ్యోపాసన చేయవచ్చును?” అని ఆశౌచమున సంధ్యోపాసన మానవద్దు. తిప్పచిసరియగు పూర్వాంగములతో సంధ్యోపాసనమువరకైన చేయనచ్చును. అందునను మంత్రముల నన్నింటిని మానసికముగ చెప్పుకొనుచు చేయవలెను. ఉత్తరాంగములను మానివేయవలెను. అట్లు చేయని యెడల ఆతడధోగతికి పోవునని పులస్త్యులు చెప్పిరి. కాని జాతాశౌచమృతాశౌచములలో తొలి రెండుమూడు రోజులలో గాని మరి కొన్ని రోజులలో గాని శిశువుయొక్క తండ్రి సోదరులు మొదలగు వారు ప్రసవసంబంధికార్యములలో మునిగి సంధ్యోపాసనకు శ్రీణమైన తీరిక లేనివారైన యెడల నట్టి సమయమున సంధ్యావందన లోపము దోషావహము కాదని యొక సవరణను పెట్టి యనుగ్రహించినారు. కాన విరోధము లేదు. మృతాశౌచమునను గూడ పైని జెప్పినట్లే గ్రహించునది.

ఇక రోగార్తుని విషయము. రోగార్తునకు సంధ్యావందన లోపము గలిగినను దోషము లేదని జమదగ్ని చెప్పనే చెప్పినారు. కాని జాతాశౌచమునందు వలె సర్వాత్మనా లోపమును కల్పింపగూడదు. సర్వాత్మనా పూర్తిగా రోగముచేత నశక్తుడైన యెడల జమదగ్నివచనమే శరణమగు గాక! కొంత శక్తి యున్న యెడల యథాశక్తి సంధ్యోపాసన ననుష్ఠించు

గాక! పూజాశ్రాద్ధాదులు కాయికవాచికకర్మల నన్యులచే చేయించవచ్చును. గాని బ్రహ్మధ్యానరూపమగు సంధ్యోపాసన నన్యులచే చేయించుట తగదు. కాయికవాచికకర్మలవలన గలుగు పుణ్యము అశక్తుడగు కర్తకు సంక్రమించు గాక! కాని మానసిక ధ్యానరూపమగు నుపాసనవలన కలుగు ధ్యానశక్త్యభివృద్ధి అన్యున కెట్లు సంక్రమించును? సంక్రమించదు-కాన శక్తియున్నంతవరకు యధాశక్తిగ రోగార్తుడే చేయవలెను. శ్రీకృష్ణపండితీయమున పితౄభ్రాతౄ-ఇత్యాది శ్లోకమునకు మూలము మృగ్యము. జాతా శౌచాదులందు వలె పూర్తిగ మానకూడదు. యధాశక్తి ననుష్ఠింపవలెను. శక్తి లోపించిన సంధ్యలోపము దోషావహము కాదని జమదగ్నులు నెలవిచ్చియే యున్నారు. భయపడ నవసరము లేదు యధాశక్తిగ చేయుటలో నీ క్రింది పద్ధతి యనుసరణీయము. ఎట్లనగా—

కూర్చొనుటకు శక్తి యున్న యెడల నప్పుడు భస్మస్నాన మునుగాని లేక “అపవిత్రః పవిత్రోవా_యని మానసిక స్నానమును గాని చేసి, ఉష్ణోదకముచే నాచమించి, సాంగోపాంగసంధ్య ననుష్ఠించునది. కూర్చొనుటకు గూడ శక్తి లేని యెడల పడుకొనియే పూర్వోక్తమానసికస్నానము చేసి పవిత్రుడై సంధ్యోపాసనమును మాత్రము చేయవచ్చును. పడుకొని గూడ సగుణనిర్గుణోపాసన లను చేయు బుద్ధిశక్తి లేని యెడల ప్రతీకోపాసనను చేయునది. అలనుకు గూడ శక్తి లేని యెడల బాలునివలె కేవలవాక్యమును మాత్రము పఠించునది. రోగము ప్రకోపించి ప్రజ్ఞపోయిన యెడల ‘సంధ్యావందనవిచ్చిత్తిర్న దోషాయ కదాచన’ యను జమదగ్ని వచనము మేలుకొనియే యున్నది. ఈ చివరి దశ నుద్దేశించియే జమదగ్ని వచనము ప్రవర్తించినది.

ఇట్టి రోగదశలలో ప్రజ్ఞ యున్న యెడల మోక్షకారణభూత మైన చరమవృత్తికొరకే ఉపాసకులు సంశితవ్రతులై బ్రతి తీక్షణమైన పట్టుదలతో నిరంతరము అవిచ్ఛిన్నమైన ఉపాసనము (ధ్యాన

ము)ను చేయుదురు. కాబట్టి ప్రజ్ఞాపోవువరకును గాని, లేక ప్రాణము పోవువరకు గాని తప్పక ఇతరాంగములను విడిచి యైనను సంగోఢ్య పాసనను విడువకుండ చేయవలెను. విడువనే కూడదు. నిజమైన యుపాసకుడు విడువడు. మోక్షేచ్ఛగల ఏయుపాసకుడు ఆత్మధ్యాన రూపమైన సంధ్యాధ్యానమును విడువ నొల్లును? విడువనొల్లడు. అదియే పరమపురుషార్థము గదా! “కర్తవ్యం యానత్ప్రాణవిమోచనమ్” అని అత్రిమహర్షి ప్రాణము పోవువరకును చేయవలెననియే కదా! చెప్పిరి.

స్కాందపురాణమున సంధ్యాలోపవిషయమున

“దేవాగ్నిద్విజవిద్యానాం కార్యే మహతి సంస్థితే।

సంధ్యాహానౌ న దోషోఽస్తి యతః సత్కర్మసాధనమ్॥ అని,

ఈ వచనమున గూడ సంధ్యాహానికి నాలుగు కారణములు

చెప్పబడినవి. ఇవి మరియుక విధమైనవి. 1) దేవకార్యము, 2) అగ్నికి సంబంధించిన పని, 3) బ్రాహ్మణులకు సంబంధించిన కార్యము, 4) విద్యకు సంబంధించిన కార్యము.

1) పార్వతీపరమేశ్వరకల్యాణము శ్రీసీతారామకల్యాణము బ్రహ్మాత్సవము, ణీర్ణ దేవాలయోద్ధరణము మొదలగు సుహా కార్యములు వచ్చి పడినప్పుడు, 2) ఇండ్లు కాలిపోవుట, గ్రామములు కాలిపోవుట మొదలగు మహానర్థములు జరిగినప్పుడు, 3) అట్లే వేలకొలది బ్రాహ్మణులకు మహాసంతర్పణములు రాత్రింబగళ్లు జరుగు సమయమున, వస్తుసంగ్రహణము, వడ్డనలు మొదలగు తెరిపి లేని పనులు వచ్చినప్పుడును, 3) అట్లే వేదశాస్త్రముల మహాపరీక్షలకు తయారు అగుట దేశ దేశములకు సంబంధించిన విద్యాసంబంధమైన మహాసమావేశములకు వేలకొలది ప్రతినిధులు వచ్చినప్పుడు వారికి సౌకర్యములు సమకూర్చుటలో నిమగ్నము కావలసి వచ్చినప్పుడును రాత్రింబగళ్లు విద్యావ్యాసంగము చేయుసందర్భములందును విశ్రాంతి లేకుండ ఆయాయి కార్యములందు మునిగియున్న ద్విజులకు సంధ్యోపాసనము జరుగకుండ ఎప్పుడైన కాలమతిక్రమించిన యెడల,

అట్టి సందర్భములలో సంధ్యావందనలోపమువలన దోషమేమియు నుండదని చెప్పుచున్నది. ఏలననగా - పైని వర్ణించిన నాలుగు పనులలో ప్రవేశించుట సత్కర్మసాధనము గదా! ఇట్లు లోకసంగ్రహార్థము ఆత్మధ్యానమునకు కొంచెము లోపము వచ్చిన, దానిని సహింపవలెను. ఇందువలన ఆత్మధ్యానమునకు సహాయకరమగు త్యాగబుద్ధిపరోపకారబుద్ధులు వర్ధిల్లినవై మనసున సత్వగుణాభివృద్ధి దోహదము చేయును. కావున సత్వగుణాభివృద్ధికరమైనకించిత్సంధోకిపాసనలోపము దోషావహము కాదని మహర్షులు వక్కాణించిరి.

ఇట్లు శ్రీపరదేవతాఽనుగ్రహప్రేరితుడనై సంధ్యావందనమునకు సంబంధించిన సర్వవిషయములందును సర్వవిధసందేహనివారణముకొరకు బహుధర్మశాస్త్రగ్రంథములను యథాశక్తి యథామతి పరిశీలించి ద్విజవర్యుల ప్రమోదముకొరకు ఈ సంధ్యాతత్వసుబోధిన్గ్రంథమును శ్రుతిస్మృతిప్రమాణవచనములతో రచించితిని. పూర్తిచేసితిని.

గ్రంథమునకు చిరస్థాయిత్వాశంస

యత్కృపాతః కృతో గ్రంథో మయాఽయం ద్విజసంముదే!

శ్రీమాతుః కృపయా జీయాత్తస్య గ్రంథోఽయమాశ్రుతిః॥

40

ఏ పరదేవతయొక్క కృపచేత ప్రేరేపింపబడినవాడనై నేను ద్విజవర్యుల ప్రమోదముకొరకు ఈ సంధ్యాతత్వసుబోధిన్గ్రంథమును రచించితిని, సర్వజగజ్జననియగు శ్రీమాత శ్రీలలితాపరమేశ్వరియొక్క ఆ కృపచేతనే ఈ గ్రంథము వేదములెంతకాలముండునో యంత కాలము జీయాత్ = సర్వోత్కృష్టముగా విరాజిల్లు గాత!

శ్రీలలితాసహస్రనామములలో “ద్విజబృందనిషేవితా” యనునది యొకనామరాజము. అనగా ద్విజవర్యులచేత నితరాం = మిక్కిలిగా సర్వదా సేవింపబడునది” ఎందువలన? శ్రీలలితాపరమేశ్వరియే సంధ్యాదేవత యగుటచేత ద్విజవర్యులు త్రిసంధ్యల యందును సంధ్యాస్వరూపిణి యగు శ్రీలలితాపరమేశానిని భక్త్యతిశయముతో సేవించుచుండురు. అందుకు శ్రీలలితాపరమేశ్వరి

అవ్యాజకృపతో ఆద్విజవర్యులకు యధార్థమగు సంధ్యాస్వరూపమును సంధ్యోపాసనాస్వరూపమున చక్కగ సులభముగ తెలుపదలచినదై నా పూర్వజన్మకృతపుణ్యపరిపాకవశమువలన నాచేతనే సంధ్యాతత్వసుబోధినిగ్రంథమును రచింపజేసినది.

ఈ శ్లోకమున నాల్గవ పాదమున “తస్యా గ్రంథః” అను పదసమావేశము యాదృచ్ఛికముగా జరిగినది. అట్టి యాదృచ్ఛికపదసమావేశముయొక్క స్వారస్యముచేత “ఈ గ్రంథము శ్రీమాతదే” అను వీశేషార్థము లభించుచున్నది.

కాగా-శ్రీమాతయే నాబుద్ధియందు ప్రవేశించి ద్విజవర్యుల ప్రమోదముకొరకు, సాధనభూతుడవైన నాచేత ఈ గ్రంథమును రచింపజేసినది. నేను కేవలము లేఖకుడనే. గ్రంథము శ్రీమాతదే. కాన నాప్రార్థన అక్కర లేకుండగనే శ్రీమాతయే తన గ్రంథమును రక్షించురకొనును” అనునర్థము కూడ లభించుచున్నది. శ్రీమాతయొక్క ఈ గ్రంథము శాశ్వతముగ, ద్విజోపకారకమై ద్విజసంమోదదాయకమై శ్రీమాతయొక్క ఆజ్ఞాభూతములగు వేదములు ఎంత వరకుండునో (వేదములు నిత్యములు) యంతకాలము, సర్వోత్కృష్టముగ విరాజిల్లు గాత!

సోమయాజులవంశ్యేన వేంకటాచలశాస్త్రిణా!

కృతా పూర్ణాభిధా జీయాద్వ్యాఖ్యానములమియం శివమ్॥

ఇది

విద్యచ్ఛిరోమణి - సాహిత్యవిశారద-ద్విజబృందనిపేవి

సోమయాజులోపనామక-వేంకటాచలశాస్త్రిచేత రచింపబడిన.

పూర్ణాభిధాన్ద్రవ్యాఖ్యానముపేతింబగు సంధ్యాతత్వసుబోధినియు

చతుర్థాధ్యాయమున సంధ్యాకాలాదినిరూపణనామక బోధ

ద్వితీయభాగము సమాప్తము.

చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

ఓమ్ తత్ సత్

శివమ్

ఓమ్

తైత్తిరీయసంధ్యా(వందన)

మంత్రార్థబోధిని

శ్లో॥ ఇంద్రగోపసమానాభమిందిరాన్లిప్తవిగ్రహం!

ఇక్షుకోదండమిడేఽహమిందుచూడమిభాననమ్॥

శ్లో॥ యోఽహం రచితవాన్ పూర్వం సంధ్యాతత్త్వసుబోధినీం!

స కరోమ్యాంధ్రభాషాయాం సంధ్యామంత్రార్థబోధినీమ్॥

భారతీయులమగు మనకు వేదములు అక్షయ్యవిజ్ఞానఖనులు. వేదమాత ద్విజులకు అభ్యుదయసాధకములైనట్టియు నిశ్చేయససాధకములైన కర్మలెన్నింటినో ప్రసాదించినది. అభ్యుదయమనగ ఇహ పరలోకములకు సంబంధించిన మేలు. నిశ్చేయసమనగ చతుర్థ పురుషార్థము. మోక్షము. అట్టి వేదోక్తకర్మలన్నింటిలోను అత్యంత ముఖ్యమైనది సంధ్యోపాసనము. (సంధ్యావందనము).

సంధ్యావందనమును చేయనిది వేదశాస్త్రపురాణోక్తములగు ఏ కర్మలను చేయుటకు ద్విజుడు అర్హుడు కాడు. ద్విజులకు సంధ్యోపాసనము అవశ్యానుష్ఠేయమగు నిత్యకర్మ. ఇట్టి వైదికకర్మలకు వేదమంత్రములు అంగములు. అట్టి అంగభూతములగు మంత్రముల అర్థమును తెలిసికొని ఆ మంత్రార్థమును భావించుచు కర్మలు చేసిన యెడల కర్మలయొక్క పరిపూర్ణ ఫలము తప్పక లభించును.

మంత్రార్థమును తెలిసికొనకుండ చేసిన కర్మలకు పూర్ణ ఫలము లభింపదు. ఏదియో కొంచెము ఫలమే లభించును. ఈ విషయమును ఈక్రింది శ్రుతిస్మృతులు వివరించుచున్నవి.

ఛాందోగ్యోపనిషత్తు

“యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా, తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి” అని.

విద్య యనగా అర్థజ్ఞానము. శ్రద్ధ యనగా ఆస్తిక్యబుద్ధి. ఉపనిషత్ అనగా (ప్రస్తుతమున) యోగము. అనగా ప్రయత్నము, కాగా- ఏ కర్మను మంత్రార్థజ్ఞానముతోను ఆస్తిక్యబుద్ధితోను ఉత్సాహముతో కూడిన ప్రయత్నముతోను ద్విజుడు చేయుచున్నాడో ఆ కర్మయే పూర్ణ ఫలమును ఇచ్చుటలో అధిక బలము గలది. అనగా పరిపూర్ణ ఫలమును ఇచ్చునని అర్థము.

“వీర్యవత్తరం” అను పదములోనున్న “తర” ప్రత్యయము, అర్థజ్ఞానము లేనివారు చేయు కర్మవలన అధిక ఫలము కలుగదు. కొంత ఫలము కలుగును. అను అర్థమును సూచించును. ఈ శ్రుత్యర్థమునే వ్యాసులవారు అన్వయవ్యతిరేకములతో (అనుకూల- ప్రతికూలోదాహరణములతో) స్పష్టముగ చెప్పుచున్నారు.

వ్యాసమహర్షి

జ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వా చ కర్మాణి జనో యో యోఽనువర్తతే |
విదుషః కర్మసిద్ధిః స్యాత్ తథా నాఽవిదుషో భవేత్ ||

ద్విజుడు తాను చేయునట్టి కర్మలకు సంబంధించిన మంత్రముల అర్థమును, తాత్పర్యము, విశేషార్థములను బాగుగ తెలిసికొని మంత్రములను చెప్పనప్పుడు ఆ మంత్రముల అర్థమును తలంచుచు ఆకర్మలను చేయవలెను. అట్లు కర్మలను చేయు విద్వాంసునకు పూర్ణ ఫలము లభించును. కాని మంత్రార్థమును తెలియని వారికి పూర్ణ ఫలము లభింపదు. కాని ఏదో కొంత ఫలము కలుగును. మంత్రార్థమును తెలిసికొనకుండగనే మూఢనమ్మకముతో కర్మలు చేయువారు మంత్రార్థమును గూడ తెలిసికొనిన యెడల కర్మలు చేయుటయందు ఇంకను అధికమగు ఆసక్త్యుత్సాహములు కలిగి కర్మల నుత్సాహ

ముతో జేయుదురు. పూర్ణఫలమును గూడ బొందగలరు. కావున అందరకును సంధ్యావందనమంత్రముల అర్థతాత్పర్యములు బాగుగ తెలియుటకొరకు “సంధ్యా[వందన]మంత్రార్థబోధిని” అను పేరుతో సంధ్యాతత్పర్యసూక్తిగ్రంథమునందు అనుబంధముగ గ్రంథమును తెలుగున వ్రాయుచున్నాను.

అందువలన సంధ్యోపాసకులందరు సంధ్యావందనమంత్రార్థ తాత్పర్యములను చక్కగ తెలిసికొని పరిపూర్ణ ఫలమును పొంది నాయీ శ్రమను సఫలము చేయుదురు గాక! అని కోరుచున్నాను.

తొలు దొలుత శుద్ధిని కలిగించు “అపవిత్రః పవిత్రో వా” అను పద్మపురాణమందలి మానసస్సానమంత్రమునకు అర్థతాత్పర్యములు వ్రాయబడుచున్నవి.

“అపవిత్రః పవిత్రో వా సర్వావస్థాం గతోఽపి వా |
యః స్మరేత్పుండరీకాక్షం స బాహ్యభ్యంతరే శుచిః ||

అపవిత్రః=శుద్ధమైనవాడు, గాకున్నను సరియే, వా=లేక
పవిత్రః=శుద్ధమైనవాడైనను సరియే, వా=లేక, సర్వావస్థాం=ఎల్ల
అవస్థలను, అసగా ఎట్టి శుద్ధము కాని అవస్థనైనను, గతోఽపి=
పొందినవాడైనప్పటికిని, యః=ఎవడు, పుండరీకాక్షం=తెల్ల తామర
రేకుల వంటి కండ్లుగల శ్రీమహావిష్ణువును, స్మరేత్=“పుండరీ
కాక్ష”యని తలచునో, సః=ఆతడు, బాహ్య=వెలుపలను, అభ్యం
తరే=లోపలను గూడ శుచిః=శుద్ధమైనవాడు, భవతి=అగును.

తాత్పర్యము. శుద్ధమైనవాడైనను, గాకున్నను మరెట్టి
యశుచియైన అవస్థయందున్నను సరియే ద్విజుడు శ్రీవిష్ణునామ
సంస్మరణ చేసిన యెడల వెలుపలను లోపలను గూడ శుద్ధుడగును.
కనుకనే హోమము మొదలగు వైదికకర్మలందు ఏదైన వ్యత్యా
సము వచ్చిన యెడల వెంటనే “విష్ణుర్విష్ణుర్విష్ణుః” అని ముమ్మారు
విష్ణునామసంకీర్తనము చేసి మరల ఆకర్మలను సరిగ చేయుచున్నారు.

ఇట్లు పుండరీకాక్షనామస్మరణ జేసి పరిశుద్ధుడై మరల శుద్ధి కౌరకు ముందుగా కేశవాదినామములతో ఒక పురాణాచమనమును చేయవలెను. కాన ముందుగా ఆనామముల అర్థము చెప్పబడుచున్నది.

కేశవాదినామార్థవివరణము

(1) కేశవః = “క”యన బ్రహ్మ, “ఈశ” యన ఈశ్వరుడు. వీరిద్దరిచేత లోకపాలకుడుగ “వ” వరింపబడినవాడు. కాన విష్ణువునకు “కేశవ”యను పేరు గలిగెను.

(2) నారాయణః = “నార”యన జలములు, “అయన” అనగ స్థానము. జలములు నివాసస్థానముగ గలవాడు. క్షీరసముద్రమున శేషశాయి అగు నారాయణుడు. లేక “నార”యనగ అజ్ఞానము, మాయ. “అయన”యనగ స్థానముగ గలవాడు. ఉపాధిగ గలవాడు పరబ్రహ్మము. అట్టి పరబ్రహ్మస్వరూపుడు నారాయణుడు.

(3) మాధవః = “మా” = లక్ష్మీకి, “ధవః” = భర్త, లక్ష్మీదేవికిభర్త గాన “మాధవుడు.”

(4) గోవిందః = గో = వేదములచేత, విందః = తెలియదగిన వాడు. వేదములచేత వర్ణింపబడినవాడు, వేదవేద్యుడు గోవిందుడు.

(5) విష్ణుః = అంతటను “ఇందుగలడందు లేడని, సందేహము వలదు. చక్రి సర్వోపగతుండు = “అన్నట్లు” వ్యాపించి యున్నవాడు.

(6) మధుసూదనః = “మధు”మధువను రాక్షసుని, ‘సూదనః’ చంపినవాడు. బ్రహ్మను కాపాడుటకు మధుకై టభులను రాక్షసులను విష్ణువు సంహరించినాడు.

(7) త్రివిక్రమః = త్రి = మూడు, విక్రమః = పాదన్యాసములు కల వాడు. వామనావతారమున బలిచక్రవర్తిని మూడడుగుల చోటు నడిగి రెండుపాదములచేత భూమ్యాకాశముల నాక్రమించి, మూడవ

యడుగును బలిశిరమున నిడి వానిని జయించి పాతాళమున కనిపెను. ఇట్లు మూడు పాదనిక్షేపములు కలవాడగుటచేత త్రివిక్రముడు.

(8) వామనః = వామనుడు, పొట్టివాడు, బలిచక్రనర్తని జయించుటకు విష్ణుమూర్తి వామనుడుగ అవతరించెను.

(9) శ్రీధరః = శ్రీ = లక్ష్మీదేవిని, ధరః = తొమ్మిదవ ధరించిన వాడు.

(10) హృషీకేశః = హృషీక = ఇంద్రియములకు, ఈశః = ప్రభువు, నియమించువాడు, లేక ఇంద్రియములను జయించినవాడు.

(11) పద్మనాభః = పద్మము నాభియందు (బొడ్డునందు) కల వాడు, ఇతని నాభికమలమునుండియే బ్రహ్మ పుట్టెను.

(12) దామోదరః = దామ = పూలమాల (వనమాల) ఉదరః = కడుపుమీద కలవాడు, కడుపుమీదనుండి క్రిందకు వ్రేలాడునట్టి వనమాలయను మాల కలవాడు. లేక దామ = త్రాడు, ఉదరః = కడుపు మీద కలవాడు. శ్రీకృష్ణావతారమున యశోదచేత త్రాటితో ఉదరమున గట్టబడినవాడు, భక్తపరాధీనుడైన వాడు.

(13) సంకర్షణః = సం = బాగుగా, కర్షణః = భక్తుల పాపములను ఆకర్షించువాడు, పోగొట్టువాడు.

(14) వాసుదేవః = వాసు = సర్వప్రాణులయందును (అంతటను) వసించువాడు, దేవః = స్వయముగా ప్రకాశించువాడు. సర్వప్రాణులందును అంతర్యామిగ (అంతర్యామియన పంచకోశములను దాటి లోపల నాక్షిగ నుండువాడు)నుండి స్వయముగా ప్రకాశించు వాడు. ఇట్టిది పరబ్రహ్మమే. లేక కృష్ణావతారమున వసుదేవుని కుమారుడు.

(15) ప్రద్యుమ్నః = ప్ర = అధికమైన, ద్యుమ్నః = ప్రాణులకు ధనము వంటివాడు.

(16) అనిరుద్ధః = నిరుద్ధః = అరికట్టబడినవాడు, “అ” దీనికి

వ్యతిరేకార్థము. కాన యోగులచేత గూడ హృదయమున బంధింప శక్యము కానివాడు.

(17) పురుషోత్తమః = పురు = శరీరమున, మః(శః) నిదురించు వాడు, ఉండువాడు, జీవుడు. అతనికంటె ఉత్తముడు, పరమాత్మ.

(18) అధోఽక్షజః = అక్ష = ఇంద్రియములవలన, జః = కలిగినది. జ్ఞానము అనగా — విషయజ్ఞానము. అధః = అధఃకృతము తక్కువ చేయబడినది. అనగా — తన భక్తులకు కలిగిన భోగ్య విషయకజ్ఞానమును, వారియందలి దయచేత, పోగొట్టి భక్తిని కలిగించువాడు.

(19) నారసింహః = నర = మనుష్యుడు, సింహః = సింహము. విష్ణువు, హిరణ్యకశిపుని చంపుటకు నరసింహావతారమెత్తెను. ఆ యవతారమున సగము శరీరము మనుష్యుడుగను, మిగిలిన సగము శరీరము సింహముగ అవతరించెను. కాన నరసింహు డయ్యెను. నరసింహుడే నారసింహుడు.

(20) అచ్యుతః = చ్యుతి = యన నాశము, చ్యుతి లేనివాడు అచ్యుతుడు.

(21) జనార్దనః = జన = భక్తజనులను, అర్దనః = దయతో పొందువాడు.

(22) ఉపేంద్రః = ఇంద్ర = ఇంద్రుని ఉప(ఉపగతః) అనుసరించి పుట్టినవాడు. వామనావతారమున విష్ణుమూర్తి ఇంద్రునకు తమ్ముడుగా పుట్టినవాడు.

(23) హరిః = దుష్టులను చంపువాడు. లేక భక్తుల పాపములను పోగొట్టువాడు.

(24) శ్రీకృష్ణః = కృష్ణః = పెల్లగించువాడు, అనగా భక్తుల పాపములను పెల్లగించి పోగొట్టువాడు. శ్రీ = శోభాయుక్తుడైన వాడు. దివ్యసుందరవిగ్రహుడు. భక్తులపాపములను పోగొట్టువాడు, శ్రీకృష్ణుడు.

ఈ యర్థములు కేశవాదినామభాష్యమును గ్రంథమునుండి సంగ్రహముగ వ్రాయబడినవి. విశేషములను తెలిసికొనగోరు వారు ఆ భాష్యమును చూచునది.

భూతోచ్ఛాటనమంత్రార్థము

(ఉచ్ఛాటన = తరుముట)

“ఉత్తిష్ఠంతు భూతపిశాచాః ఏతే భూమిభారకాః |

ఏతేషామవిరోధేన బ్రహ్మకర్మ సమారభే”

ఏతే = ఈ, భూమిభారకాః = ఉపాసకుడుండు ప్రదేశమునకు భారమైన, అచ్ఛాటనన్న యని యర్థము. భూతపిశాచాః = ప్రాణులను హింసించుచు వాయురూపమున నున్న భూతములు పిశాచములును ఉత్తిష్ఠంతు = దయచేసి లేచి పోవుదురు గాక! ఏతేషాం = ఈభూత పిశాచములకు, అవిరోధేన = విరోధము లేకుండ (వానితో విరోధ పడకుండ,) బ్రహ్మకర్మ = వేదమంత్రములతో చేయబడు కర్మను లేక బ్రహ్మజ్ఞానమును కలిగించెడు సంఘోషాసనరూపకర్మను, సమారభే = ఆరంభించుచున్నాను.

తాత్పర్యము: నేను సంధ్యావందనమును చేయదలచుకొనిన ప్రదేశమును వాయురూపముతో నావరించుకొని యున్న భూతములును పిశాచములును దయచేసి యిక్కడనుండిలేచి మరియొక చోటునకు పోవుదురుగాక! ఈ భూతపిశాచములతో విరోధము లేకుండ నేను బ్రహ్మజ్ఞానమును కలిగించు సంఘోషాసనమును ఆరంభించుచున్నాను. అని ప్రార్థించి భూతోచ్ఛాటనమును చేయవలెను. లేని యెడల నవి యేదేని రూపమున శారీరకముగనో మానసికముగనో పీడను కలిగించును.

తర్వాత మనస్సునెమ్మదిగొఱకు ప్రాణాయామమును చేయవలెను. కాన నాప్రాణాయామమంత్రమున కర్థము తెలుపబడుచున్నది.

మంత్రము: ఓం భూః, ఓం భువః ఓం సువః ఓం మహాః
 ఓం జనః ఓం తపః ఓం సత్యం, ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యం, భగ్నో
 దేవస్య ధీమహి! ధీయో యో నః స్రవోదయాత్ | 'ఓమాపో జ్యోతి
 రసోఽమృతం బ్రహ్మభూర్భువస్సువరోమ్॥

అర్థము=ఓం అనుదానికి ప్రణవమని పేరు. ప్రణవమునకు
 పరబ్రహ్మము అర్థము. ఇచ్చటనున్న భూః భువః మొదలగు నేడు
 వ్యాహృతులకును, ఆ పేరులుగల లోకములకు అధిపతులైన, అగ్ని-
 వాయు-సూర్య - బృహస్పతి - రుద్ర-విష్ణు-ప్రజాపతులు, వరుసగా
 అర్థములు. కాగా భూః=భూలోకాభిమానియగు అగ్ని, ఓం=పర
 బ్రహ్మస్వరూపుడు, భువః=భువర్లోకాభిమానియగు వాయువు, ఓం=
 పరబ్రహ్మస్వరూపుడు, సువః=సువర్లోకాభిమానియగు సూర్యుడు, ఓం=
 పరబ్రహ్మస్వరూపుడు, మహాః=మహర్లోకాభిమానియగు బృహస్పతి
 ఓం=పరబ్రహ్మస్వరూపుడు, జనః=జనలోకాధిపతియగు రుద్రుడు
 ఓం=పరబ్రహ్మస్వరూపుడు, తపః=తపోలోకాధిపతియగు విష్ణువు
 ఓం=పరబ్రహ్మస్వరూపుడు, సత్యం=సత్యలోకాధిపతియగు ప్రజాపతి,
 (అనగా సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మ) ఓం=పరబ్రహ్మస్వరూపుడు అని.
 ఇట్లు ఏల అనుసంధానము చేయవలెననగా 'తదేతద్దేవానా
 మప్రియం. యదేతన్ననుష్యా విద్యుః' అని శ్రుతి చెప్పుచున్నట్లు
 మనుష్యులు బ్రహ్మజ్ఞానమును పొందుట దేవతలకిష్టము లేదు.
 ఏలననగా-బ్రహ్మజ్ఞానమునుపొందిన మానవుడు, చిల్లర దేవతలను
 పూజింపడు. అందుపలన మనుష్యులు చేయు బ్రహ్మోపాసనకు ఆ
 దేవతలు విఘ్నములను ఆచరింతురు. కావున ఉపాసకుడు తాను
 చేయబోవు బ్రహ్మోపాసనకు విఘ్నములను కలిగించకుండుటకొఱకు
 ఆ యా లోకాభిమానులగు దేవతలను పరబ్రహ్మదృష్టితో చూడ
 వలెను. అగ్నిదిదేవతలు పరబ్రహ్మదృష్టితో తిలంపబడినవారై
 సంతసించి ఉపాసకునకు విఘ్నములను కలిగించరు. ఒక చిన్న
 యధికారిని, పెద్ద అధికారిని గౌరవించినట్లు గౌరవించిన యెడల
 ఆచిన్న అధికారి మిక్కిలి సంతసించి ఆ గౌరవించిన వారికి ఎట్టి

ఇబ్బందులు కలిగించక, మీదు మిక్కిలి అనుకూలుడై యుండుట ఎల్లరకును తెలిసినదే కదా! అట్లే దేవతలు అనుకూలురుగ ఉండురని భావము.

గాయత్రీమంత్రార్థము. యః=ఏ సూర్యుడు, నః=మనకు, ధియః = ధర్మాధర్మబుద్ధులను, ప్రచోదయాత్ = ప్రేరేపించునో, (కలిగించునో) దేవస్య = స్వయంప్రకాశమానుడైన, సవితుః=అట్టి సూర్యునియొక్క, వరేణ్యం = అందరకును సుఖానోగ్యములను కలిగించి ఆనందకరమైన దగుటచేత అందరిచేత గోరదగిన తత్ = సర్వప్రసిద్ధమైన భర్తః = తేజస్సును ధీమహి = ధ్యానింపవలెను.

తాత్పర్యము సూర్యుడు ఇతరగ్రహముల వలె గాక, స్వయముగ ప్రకాశించువాడు. తన ఉష్ణకిరణములచేత మనకు (సర్వప్రాణులకు) చైతన్యమును కలిగించి ధర్మాధర్మబుద్ధులను కలిగించుచున్నాడు. ఆ సూర్యుని తేజస్సు మన కందరకును సుఖానోగ్యములను కలిగించి యానందకరమగుటచేత, అందరిచేతను కోరిబడుచున్నది. కాన అట్టి సూర్యతేజస్సును “ఆహా! ఈ తేజస్సెంత ఆనందకరమైనది! ఇది యెల్లప్పుడును మన కానోగ్యానందములను కలిగించు గాక! యని ధ్యానింపవలెను.

గాయత్రీశిరోమంత్రార్థము

ఆపః=జలములు, ఓం=పరబ్రహ్మస్వరూపమైనవి. ఉపాసకునకు పలువిధములుగా నుపయోగించెడు జలములు, బ్రహ్మదృష్టితో సంస్కరింపబడినవై శీఘ్రఫలసంపాదన కుపయోగించు శుద్ధిని ఉపాసకునకు కలిగించును. జ్యోతిః=సూర్యమండలము, ఓం=పరబ్రహ్మము, సంధ్యోపాసనకాధారమగు సూర్యమండలము బ్రహ్మదృష్టిచేత సంస్కరింపబడినదై ఉపాసనానుకూలమగును. బ్రహ్మ=వేదము, అమృతం=నాశములేనట్టియు, రసః=ఆనందరూపమగు ఓం=పరబ్రహ్మస్వరూపము. సంధ్యావందనములోని మంత్రములన్నియు బ్రహ్మదృష్టిచేత సంస్కరింపబడినవై మిక్కిలి వీర్యవంతములై

ఉపాసకునకు శీఘ్రఫలసాధనయందుపయోగపడును. చివర నున్న భూః, భువః, సువః యను మూడు వ్యాహృతులును ఓం=పరబ్రహ్మ రూపములు. వ్యాహృతులను పరబ్రహ్మదృష్టితో ననుసంధానించుట, వానికి ప్రాశస్త్యము సంపాదించుటకొరకు.

ఈ విధముగ అర్థానుసంధానముతో ప్రాణాయామమును చేసి నెమ్మదియైన మనసు కలవాడై “ప్రాతఃసంధ్యాముపాసిష్యే” ప్రాతఃకాలమందలి సంధ్యాదేవతను ఉపాసించెదను” అని మనసులో సంకల్పము చేసి (వెలుపలకు కూడ చెప్పటాచారము) చేతిలోని జలమును క్రింద పశ్చిములో విడవవలెను, తర్వాత జలముతో నుదిటిమీద ఊర్ధ్వపుండ్రమును (నిలువుబొట్టును) పెట్టుకొని లేక, విభూతిని ధరించి, మార్జనము చేయుటకొరకు, పాత్రమునందలి జలమును గాయత్రీమంత్రశిరో మంత్రములచేత అభిమంత్రింపవలెను. అభిమంత్రించుట యనగా-ఆ జలమును (చేతితో కొంచెము కప్పు నట్లుంచి దానినే) చూచుచు మంత్రమును ఉచ్చరించుట. అట్లుభిమంత్రించిన జలమును ఆపోహిష్ఠాది నవమార్జనమంత్రములచేత తలమీద ఎనిమిది సార్లు, పాదములమీద ఒకసారి ప్రోక్షించుకొనవలెను. ఈ మార్జనమునకు బ్రాహ్మస్నానమనియు బేరు కలదు.

బ్రాహ్మస్నానమంత్రార్థము

[మార్జనమంత్రార్థము]

ఉపాసకునకు ఉపాసనయందు చిత్రైకాగ్రత యుండవలెను. ఆకలిదప్పలచేత బాధపడువానికి చిత్రైకాగ్రత కలుగదు. ఆకలి దప్పలు అన్నపానీయములు ఉండినగాని పోవు కావున ఇట్లు పరంపరగా అన్నపానములు ఉపాసనోపయుక్తము లగుటవలన వానికొరకు ఆపోహిష్ఠాదిమంత్రములచే ఉపాసకుడు జలదేవతలను ప్రార్థించుచున్నాడు. అందు తొలి మూడు మంత్రముల కర్థము.

1) ఓం ఆపో హి స్థా మయోభవః, 2) ఓం తా న ఊర్జే దధాతన, 3) ఓం మహే రణాయ చక్షుసే''

హే ఆపః = ఓజలదేవతలారా! హి=ఏ కారణమువలన మీరు, మయోభవః=సుఖమును కలిగించువారుగా, స్థా=ఉన్నారో, [జలములు వర్షరూపమున సస్యవృక్షలతాదులను పెంచి, ప్రాణులకు ఆహారమును కల్పించి, సుఖక్షేమములను కలిగించుచున్నవి గదా!] తాః=(కావున) అట్టి మీరు, మహే (మహతే)=గొప్పదైనట్టియు రణాయ=రమణీయమగు, చక్షుసే=బ్రహ్మజ్ఞానముకొరకు, అనగా - నేను బ్రహ్మజ్ఞానమును పొందుటకొరకు కావలసిన, ఊర్జే=అన్నము కొరకు, (అన్నమును) నః=మాకొరకు, దధాతన=ధరించుడు, అనగా -ఇచ్చుదురు గాక!

తాత్పర్యము: ఓ జలదేవతలారా! మీరు వర్షరూపముతో ఓషధులను పెంచి, తద్వారా మాకు ఆహారమును కలిగించుడు.

ఆ యాహారముచేతఆకలిదప్పలు లేనివారమై, చిత్రైకాగ్రతతో సంధ్యోపాసనను జేసి బ్రహ్మజ్ఞానమును పొందెదము. ఈ తొలి మూడు మంత్రములచేత బ్రహ్మజ్ఞానమును పొందుటకు జలములు పరంపరాసాధనములని వర్ణింపబడినది.

(2) తర్వాతి మూడు మంత్రములచేత జలములందలి రసము కొరకు ప్రార్థించుచున్నాడు.

(4) ఓం యో వః శివతమో రసః (5) ఓం తస్య భాజయ తేహ నః, (6) ఓమ్ ఉశతీరివ మాతరః॥

హేఆపః=ఓ జలదేవతలారా!, వః=మీయొక్క, యః=ఏ, శివ తమః=అధికసుఖ హేతువగు, రసః=రసము. (రసము, జలముయొక్క గుణము)కలదో, తస్య=దానిని, ఇహ=ఇహలోకమున, నః=మాకు, ఉశతీః = పుత్రవృద్ధిని గోరునట్టి, మాతరః ఇవ=తల్లుల వలె, భాజయత=పొందించుడు.

తాత్పర్యము. ఓ జలదేవతలారా! మిక్కిలి సుఖ (ఆనంద) హేతువగు మీయొక్క రసమును, పుత్రవృద్ధిని గోరు తల్లులు పుత్రులకు స్తన్యము నిచ్చునట్లు మాకు ననుగ్రహింపుడు.

తుది మూడుమంత్రముల యర్థతాత్పర్యములు.

(7) ఓం తస్మా అరం గమామ వః, (8) ఓం యస్య ఊయాయ జిన్వధ, (9) ఓమ్ ఆపో జనయథా చ నః॥

హేఆపః! = ఓ జలదేవతలారా! యస్య = ఏ అన్నముయొక్క ఊయాయ = నివాసముకొఱకు, ప్రాప్తికొఱకు, జిన్వధ = (వర్షరూపముతో ఓషధులను) తృప్తిపొందించుచున్నారో, తస్మై = అట్టి అన్నముకొఱకు, వః = మిమ్ములను, అరం = అలం = మిక్కిలిగా, గమామ = పొందుచున్నాము, ఆశ్రయించుచున్నాము. హే ఆపః = ఓజలదేవతలారా! నః = మాకు, చ = శీఘ్రముగా, జనయథా = ఆ యన్నమును కలిగించుడు.

తాత్పర్యము. ఓ జలదేవతలారా! మేము అన్నముకొరకు మిమ్ములను మిక్కిలి యాశ్రయించితిమి. కాన వర్షరూపముతో ఓషధులను పెంచి, తద్వారా మాకు అన్నమును శీఘ్రముగా ననుగ్రహింపుడు అని భావము.

ఇచ్చట తొలి మూడు మంత్రములతో అన్నముకొఱకు జలదేవతలను ప్రార్థించి, తర్వాతి మూడు మంత్రములతో జలమందలి రసమును ప్రార్థించి, తుది మూడు మంత్రములతో మరల అన్నమునే శీఘ్రముగ ననుగ్రహింపుడని మిక్కిలి ప్రార్థించుచున్నాడు.

ఇట్లు ముందు మార్జనముచేత వెలుపలి పాపమాలిన్యమును పోగొట్టుకొని తర్వాత లోపలి పాపమాలిన్యమును పోగొట్టుకొనుటకు మంత్రించిన జలమును త్రాగవలెను. కావున మూడు సంధ్యలకును సంబంధించిన ఆ మంత్రముల యర్థతాత్పర్యములు వ్రాయబడుచున్నవి.

సాయంకాల-అబ్బక్షణమంత్రార్థము.

మంత్రము=అగ్నిశ్చ మా మన్యశ్చ మన్యపతయశ్చ మన్య
కృతేభ్యః పాపేభ్యో రక్షంతామ్॥

అగ్నిః+చ, అగ్నిః=వాగ్నిద్రియమునకు అధిదేవత అగు అగ్ని
దేవుడును, చ=మిగిలిన పది యింద్రియాధిదేవతలును, మన్యః+చ,
మన్యః = క్రోధము అనగా క్రోధాధిదేవతయును, చ=కామాధి
దేవతయును [పైన చెప్పిన పదునొకండు, ఇంద్రియాధిదేవతలును ఈ
కామక్రోధాధిదేవతలును చేరి పదుముగ్గురు దేవతలును] మన్యప
తయః+చ, మన్యపతయః=నా క్రోధమును తమ వశమున నుంచు
కొనివచ్చారై, చ = అట్లే నా కామమును గూడ తమ వశములతో
నుంచుకొనినవారై, మన్యకృతేభ్యః = నేను కామక్రోధములచేత
ప్రేరేపింపబడినవాడనై చేసిన, పాపేభ్యః=పాపములనుండి, మా=
నన్ను, రక్షంతాం=రక్షించుదురు గాక!

మంత్రము= “యదహ్ని పాపమకార్షం, మనసా వాచా
హస్తాభ్యాం పద్యాభ్యముదరేణ శిష్టా, అహస్తదవలుంపతు. యత్కించ
దురితం మయి.

అర్థము. అహ్ని=పగటియందు, మనసా = మనస్సుచేతను,
వాచా=వాక్కుచేతను, హస్తాభ్యాం=చేతులతోను, పద్యాభ్యం=పాద
ములచేతను, ఉదరేణ = కడుపుచేతను, శిష్టా=జనసేంద్రియము చేత
నున్నా యత్=ఏపాపమును. అకార్షం=కామక్రోధములచేత ప్రేరే
పింపబడి చేసినో, తత్=ఆపాపమును, అహః = పగటిదేవతయగు
సూర్యుడు (పైన చెప్పిన పదుముగ్గురు ఇంద్రియాధిదేవతలతో
గూడి,) అవలుంపతు=నాశము చేయుగాక! యత్, కించ=ఏ కొంచె
మైనను, దురితం=పాపలేశము మయి=నాయందు, (పై దేవతలు
నాశము చేయగా మిగిలి యున్న యెడల [మిగులునేమో అని నా
సందేహము.] దానిని కూడ అవలుంపతు=నాశము చేయుగాక!

మంత్రము = “ఇదమహం మామమృతయోనా, సత్యే జ్యోతిషి జహోమి స్వాహా.

అర్థము. అహం=నేను, ఇదం=ఈ నా చేతియందు (జలరూప ముతోనున్న) మాం=నన్ను, ప్రత్యగాత్మను, (జీవాత్మను) అమృత= నాశము లేనట్టియు, యోనా=సర్వజగత్కారణమైనట్టియు, సత్యే= మూడు కాలములందును లేదని చెప్పశక్యము కాని, జ్యోతిషి=జ్యోతి రూపమైన పరబ్రహ్మమునందు జహోమి = హోమము చేయు చున్నాను. స్వాహా=చక్కగా హుతమగు గాక!

జీవాత్మను పరబ్రహ్మమునందు హోమము చేయుట అనగా- జీవుడును పరబ్రహ్మమున్నూ ఒక్కటియే అని భావించుట. అగ్నిలో హోమము చేయబడిన నేయి అగ్నిలో ఐక్యమయిపోవును. అట్లే జీవాత్మ పరమాత్మయందు ఐక్యమగునని హోమపదముచేత సూచింపబడినది. వాస్తవమున జీవబ్రహ్మలు ఒక్కటియే. రెండు కాదు. ద్వైతప్రపంచమున అట్లు వ్యవహారము. ఇట్లు జీవబ్రహ్మై క్యానుసంధానమువలన పాపజాలమంతయును నశించిపోవును.

తాత్పర్యము. మనుజునకు (1) కళ్లు (2) ముక్కు (3) చెవులు (4) నాలుక, (5) చర్మము అను ఐదు జ్ఞానేంద్రియములును, (1) చేతులు, (2) కాళ్ళు, (3) నాలుక, (4) మలద్వారము, (5) జననేంద్రియము అను ఐదు కర్మేంద్రియములును ఒక మనస్సు అను పదునొకండ్రియము లుండును. ఈ పదునొకం డ్రియములకును వేరు వేరుగ అధిదేవతలుండురు. అధిదేవతలనగా అధిష్ఠించి, అధిపతులుగా ఉండు దేవతలు, వారు ఆ యింద్రియము లను తమ అధీనములో నుంచుకొని నడపుదురు. మనుజుని కామ క్రోధములను గూడ వాని అధిదేవతలు తమ అధీనములో నుంచు కొందురు. ఆ దేవతలను మనము ప్రార్థించిన యెడల వారు మన కామక్రోధములను తమ అధీనములో నుంచుకొని, అవి మనచేత పాపకార్యములను చేయించకుండ చూతురు. ఇంతకుమునుపు మనము

కామక్రోధములచే ప్రేరేపింపబడి చేసిన పాపములను పోగొట్టుదురు. మనము చేయు పాపములకన్నింటికిని కామక్రోధములే కారణము. “కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః! మహాశనో మహాపాపా విధ్యేనమిహ వైరిణమ్॥ రజోగుణమువలన పుట్టునట్టి ఈ కామక్రోధములు ఎంత తిన్నను తృప్తి పొందనివి. మహాపాపకార్యములను చేయించు మహాపాపాత్ములు. ఇవియే యిహలోకమున మనుజునకు మహాశత్రువులు” అని శ్రీకృష్ణపరమాత్మ అర్జునునకు భగవదీతయందు ఉపదేశించెను.

కావుననే మనము సంధ్యావందనము చివర “కామోఽకామీ న్నమో నమః, మన్యూరకామీ న్నమో నమః” అని చెప్పకొని వానికి సమస్కారము చేయుచున్నారము.

పై ఇంద్రియాధిదేవతలును, పగటిదేవతయగు సూర్యుడును మనచే ప్రార్థింపబడినవారై, అంతవరకు మనము కామక్రోధముల చేత ప్రేరేపింపబడి, మనస్సు, వాక్కు, చేతులు, కాళ్ళు, కడుపు మొదలగు నన్ని యింద్రియములచేతను చేసిన పాపములను తొలగించెదరు. అట్లు నాశము చేయగ, నేమైన పాపగంధము మనయందున్న యెడల దానిని గూడ నాశము చేయుదురు. ఈ మంత్రముచే నభిమంత్రించిన మన చేతియందు జలరూపముతో నున్న మన ప్రత్యగాత్మను నాశరహితమై, జగత్కారణమై, సత్యస్వరూపమై జ్యోతిరూపమైన ఆ పరమాత్మయందు హోమము చేయుచున్నాను” అని జీవాత్మను పరబ్రహ్మముతో ఐక్యము చేయుచున్నట్లు తలచుచు ఆ నీటిని త్రాగవలెను. అట్లు హోమము చేయబడిన జీవుడనెడు వస్తువు పరమాత్మ జ్యోతియందు బాగుగా హుతమైనదని (అనగా-ఐక్యము పొందినట్లు) భావింపవలెను. అట్టి జీవబ్రహ్మైక్యానుసంధానమువలన సమస్తపాపములును సమూలముగ నశించిపోవును.

ఈ మంత్రమున పేర్కొనబడిన ఇంద్రియములచేత చేయబడు పాపములను తెలిసికొందము. (1) మనసా=మనస్సుచేత, ఇతరులకు అపకారమును కలిగించు దురాలోచనలు మొదలగునవి చేయబడును. (2) వాచా=వాక్కుచేత (నాలుకచేత) ఇతరులకు నొప్పి కలిగించునట్టియు చేయరాని దూషణములు మొదలగునవి చేయబడును. (3) హస్తాభ్యాం = చేతులతో ఇతరులను కొట్టుట తాక కూడని వస్తువులను తాకుట మొదలగు చాల పనులు చేయబడును. (4) పదాభ్యాం = పాదములతో గోబ్రాహ్మణదేవతలను పెద్దలను తాకుట తన్నుట వెళ్ళగూడని స్థలములకు వెళ్ళుట మొదలగునవి చేయబడును. (5) ఉదరేణ = కడుపుతో తినగూడని వస్తువులను తినుట మితిమీరి తినుట మొదలగునవి చేయబడును. శిష్ణా=జను నేంద్రియముచేత అగమ్యాగమనము మొదలగు పాపములు చేయబడును. ఇట్లే ఇతరేంద్రియములకును చేయరాని పనులను ఊహించునది.

ఈ అబ్బుక్షణమంత్రము చివర తన ప్రత్యక్షైతన్యమును (జీవుని) పరబ్రహ్మచైతన్యమునందు హోమముచేయుట అను ప్రక్రియ(కార్యము)చేత సకలపాపనివర్తకమగు ప్రత్యగ్భూతై (జీవబ్రహ్మై)క్యానుసంధానరూప-జ్ఞానయజ్ఞము సూచింపబడుచున్నది.

ఎట్లనగా—

భగవద్గీతయందు శ్రీకృష్ణభగవానుడు చక్షుర్ధ్యామనమున వివిధయజ్ఞములను వర్ణించుచు జ్ఞానయజ్ఞమును 25-వ శ్లోకమున ఇట్లు వర్ణించిరి. “బ్రహ్మగ్నావపరే యజ్ఞం యజ్ఞేనైవోపగచ్ఛామ్” అని. దీనికి శ్రీశంకరభగవత్పాదులవారిట్లు భాష్యమును వ్రాసిరి. “బ్రహ్మగ్నా” అనుచోట బ్రహ్మపదమునకు “సత్యగ్న జ్ఞానమనంత్రం బ్రహ్మ” “విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ” “య ఆత్మా సర్వాంతరః” ఈ మొదలగు ఉపనిషద్వాక్యములచేత వర్ణింపబడిన శుద్ధనిర్గుణ పరబ్రహ్మము అర్థము. బ్రహ్మ-అగ్నిపదములకు అవధారణాపూర్వప

కర్మధారయసమాసమగుటచేత, బ్రహ్మము, అగ్ని అగును. ఎందులకు అగ్ని అగును? తర్వాత చేయబోవు హోమమునకు ఆధారమగుటకొరకు. అట్టి బ్రహ్మహాసమైన అగ్నియందు, అపరే=బ్రహ్మవేత్తలు, యజ్ఞం=ఆత్మను, అనగా తమ ప్రత్యగాత్మను; (ఉపనిషత్తులందు యజ్ఞశబ్దము ఆత్మపర్యాయములందు ఉన్నది.) తమ ప్రత్యగాత్మ స్వయముగా పరబ్రహ్మమే అగుచున్ననూ, మానవుని బుద్ధిని ఉపాధిగా పొందుటవలన, ప్రత్యగాత్మయని పేరుగలదయ్యెను. ఇంకనూ - ఉపాధియగు బుద్ధియొక్క గుణములు తనవని అనుకొనుచుండెను. అట్టి తన ప్రత్యగాత్మను ఆహుతి(హోమ)ద్రవ్యమునువలె యజ్ఞేనైవ=తమద్వారాగానే, అనగా—తామే, ఉపజుహ్వతి=హోమమునుచేయుచున్నారు. అనగా—ఉపాధితో కూడికొనిన తన ప్రత్యగాత్మను ఉపాధిలేని శుద్ధ-నిర్గుణ - పరబ్రహ్మముగా భావించుటయే, ప్రత్యగాత్మను, పరమాత్మయందు హోమముచేయుటనబడును. కావున బ్రహ్మత్వైకత్వదర్శననిష్ఠులగు బ్రహ్మవేత్తలు, అనగా తమ ప్రత్యగాత్మయు పరమాత్మయు, రెండును ఒక్కటియే అని రెండింటిని ఒక్కటిగానే చూచుటయందు నిష్ఠ(దృఢయత్నము) గలవారు అట్లు చూతురు. భావనచేయుదురు, దీనినే పరబ్రహ్మమందు ప్రత్యగాత్మయొక్క హోమమని బ్రహ్మవిదులందురు. ఇదియే జ్ఞానయజ్ఞము. “ఇదమహం మామమృతయోనా సత్యే జ్యోతిషి జుహోమి స్వాహా” అను వాక్యము, జ్ఞానయజ్ఞమునే చెప్పుచున్నది. నిశ్చలమైన బుద్ధితో రెండింటిని ఒక్కటిగా ఒక్క నిమిషముసేపు చూచినను చాలును. వాని పాపములు దగ్ధమైపోవును. “జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురు తేర్హస్త్వన!” అనికదా! గీతావచనము. త్రిసంధ్యలందును అబ్బిక్షణముచివర “స్వాహా” అనునప్పుడిట్లు భావింపవలెను.

ప్రాతఃకాలాబ్బిక్షణమంత్రార్థము

సాయంప్రాతఃకాలాబ్బిక్షణమంత్రములు రెండును, మూడే

చోటులందు తప్ప, మిగిలిన దంతయును సమానముగ నే యుండును. ఐనను, చక్క-గ తెలియుటకొరకు పూర్తిగ మంత్రమునకాశీనును, అర్థము వ్రాయబడును.

మంత్రము. “సూర్యశ్చ మా మన్యశ్చ మన్యపతయశ్చ మన్యకృతేభ్యః పాపేభ్యో రక్షంతాం॥

అర్థము. సూర్యః+చ సూర్యః=జ్ఞానేంద్రియముగు కంటికి అధి దేవత యగు సూర్యుడును, చ=మిగిలిన పది యింద్రియముల అధి దేవతలును, మన్యః+చ మన్యః = క్రోధాధిదేవతయును, చ = కామాధిదేవతయును (ఈ పదుముగ్గురు దేవతలును) మన్యపతయః+చ మన్యపతయః=నా క్రోధమునకు, చ=కామమునకును ప్రసూప్తై (నా క్రోధమును కామమునున్నూ తమ నశములో ఉంచుకొనిన వారై) మన్యకృతేభ్యః=క్రోధముచేతను అట్లే కామము చేసిన ప్రేరేపింపబడి నేను చేసిన పాపేభ్యః=పాపములనుండి, మా=నన్ను రక్షంతాం=రక్షించెదరు గాక!

మంత్రము. యద్రాత్రియా పాపమకార్షం, మనసా, వాచా హస్తాభ్యాం, పద్భ్యాముదరేణ శిష్ణా, రాత్రి స్తదవలుంపతు, యత్కించ దురితం మయి.

అర్థము. రాత్రియా=గడచిన రాత్రియందు, మనసా=మనస్సు చేతను, వాచా = వాక్కుచేతను, హస్తాభ్యాం = చేతులచేతను, పద్భ్యాం=పాదములచేతను, ఉదరేణ=కడుపుతోను, శిష్ణా = జన నేంద్రియము చేతనున్ను, యత్ పాపం=ఏ పాపమును, అకార్షం= (కామక్రోధములచేత ప్రేరేపింపబడిన వాడనై) చేసితిని తత్=ఆ పాపమును, రాత్రిః=రాత్రియొక్క అధిదేవత యగు నరుణుడు (పైన చెప్పిన పదుముగ్గురు అధిదేవతలతో కూడుకొని), అవలుంపతు=నాశము చేయుగాక!, యత్ కించ=ఏ కొంచెమైనను, దురితం=పాప లేశము, మయి=నాయందు (మిగిలి యున్నయెడల) ఆ పాపమును గూడ, అవలుంపతు=నాశము చేయుగాక!

మంత్రము. ఇదమహం మామమృతయోనౌ, సూర్యే జ్యోతిషి జహోమి స్వాహా.

అర్థము. అహం=నేను, ఇదం=ఈ నా చేతియందు జలరూప ముతో ఉన్న, మాం=నన్ను (ప్రత్యగాత్మను) జీవుని, అమృత= నాశము లేనట్టియు, యోనౌ=జగత్కారణమైనట్టియు, సూర్యే= సూర్యుని ద్వారా జగత్తును ప్రకాశింపజేయునట్టి, జ్యోతిషి=జ్యోతి రూపమైన పరబ్రహ్మమునందు, జహోమి = హోమమును చేయు చున్నాను, స్వాహా=చక్కగ హుతమగు గాక!

తాత్పర్యము. జ్ఞానేంద్రియమగు కంటికి అధిదేవత యగు సూర్యుడును, మిగిలిన పది ఇంద్రియాధిదేవతలును, కామక్రోధాధిదేవ తలును మొత్తము పదుముగ్గురు దేవతలును నా కామక్రోధములను తమ వశమునందు ఉంచుకొనినవారై, నేను నా కామక్రోధములచేత ప్రేరేపింపబడి ఇంతకుముందు అనగా గత రాత్రియందు చేసిన పాపముల నన్నిటినుండి నన్ను రక్షించెదరు గాక! నేను గడచిన రాత్రియందు నామొక్క మనస్సు వాక్కు చేతులు కాళ్ళు కడుపు జననేంద్రియము మొదలగు వానిచేత చేసిన పాపములను రాత్ర్యభి మాని దేవతయగు వరుణదేవుడు, పైన చెప్పిన పదుముగ్గురు దేవత లతో కూడుకొన్నవాడై నశింపజేయుగాక! నా చేతిలో జలరూప ముతో ఉన్న నా జీవాత్మను (ప్రత్యగాత్మను) నాశము లేనట్టియు జగత్కారణమైనట్టియు, సూర్యుని ద్వారా జగత్తును ప్రకాశింప జేయునట్టి జ్యోతిరూపమైన ఆ పరమాత్మయందు హోమము చేయు చున్నాను. చక్కగ హుతమగు గాక! అని భావించుచు మంత్ర మును పూర్తిచేసి “స్వాహా” అనునప్పుడు చేతిలోని జలమును త్రాగవలెను. జీవుడు పరమాత్మయందు ఐక్యమును జెందినట్లు భావింపవలెను. సాయంకాలాభ్యక్షణమంత్రమున చెప్పిన జ్ఞాన యజ్ఞమును, ఇచ్చట భావింపవలెను.

మధ్యాహ్నం=బృక్షణమంత్రార్థము

మంత్రము. “ఆపః పునంతు పృథివీం, పృథీవీ పూతా పునాతు మాం, పునంతు బ్రహ్మణ స్పృతిర్బ్రహ్మ పూతా పునాతు మామ్.

అర్థము. ఆపః=“ఆపో వై సర్వా దేవతాః” అను శ్రుతి చెప్పుచున్నట్లు, సర్వదేవతాస్వరూపములైన జలములు పృథివీం=పృథివీభాగ మధికముగా గల నా స్థూలశరీరమును, లేక భూమిని పునంతు=పవిత్రము చేయుగాక!, పూతా=అట్లు పవిత్రము చేయబడిన, పృథివీ=భూమ్యభిమాని దేవతయగు భూదేవి, మాం=ఉపాసకుడనగు నన్ను, పునాతు=పవిత్రము చేయుగాక? ఎట్లు? ఓర్వే ప్రధానముగా గల భూదేవి నాకు ఓర్పును కలుగజేసి కోపము కలుగకుండు చేయుగాక! అని భావము,

బ్రహ్మణః=హిరణ్యగర్భునకు, పతిః=నియామకుడగు పరమేశ్వరుడు, పునంతు=నన్ను పవిత్రము జేయుగాక, లేక బ్రహ్మణః=వేదమునకు, పతిః=పతిం=సంరక్షకుడగు నా యాచార్యుని, పునంతు=పవిత్రుని జేయు గాక!, బ్రహ్మ=ఆచార్యునిచేత ఉపదేశింపబడిన వేదము, పూతా=స్వయముగ పవిత్రమైనదై, నూం=నన్ను, పునాతు=పవిత్రుని జేయుగాక!

మంత్రము. “యదుచ్ఛిష్టమభోజ్యం, యద్వా దుశ్చరితం మమ. సర్వం పునంతు మామాపోఽసతాం చ, ప్రతిగ్రహగ్ం స్వాహా॥

ఉచ్ఛిష్టం=ఎంగిలి భోజనమువలన గలిగినట్టియు, [ఉచ్ఛిష్టమనగా—ఒకే పంక్తిలో భోజనము చేయుచున్నవారిలో నొక అవి వేకియైనవాడు ఇతరుల భోజనము పూర్తి కాకముచుపేమధ్యను లేచి పోయిన యెడల మిగిలినవారి యన్నము ఎంగిలిదే యగును. దానిని తినుటవలన ఎంగిలియన్నము తిన్నపాపము వచ్చును. ఇంకను ఎడమ పాదముమీద చేతనుంచుకొని భుజించిన యెడల నదియును ఉచ్ఛిష్ట

భోజనమే యగును. ఒకరి ఎంగిలి యన్నము తినినను పాపము వచ్చును.] అభోజ్యం = భుజింప తగనిదానిని తినుటవలన కలిగినదియు, (వెండ్రుకలు, పురుగులు మొదలగువానితో గూడిన వస్తువు భుజింప తగనిదియే) అసతాం = దుర్జనుల (యొక్క) నుండి, ప్రతిగ్రహం = దానము పట్టుటవలన కలిగినదియు, యద్వా = మరేవిధమైన, మమ = నాదగు, దుశ్చరితం = పాపము కలదో, సర్వం = ఈ యన్నివిధములైన పాపములను (పాపములనుండి) ఆపః = జలములు, మాం = నన్ను, పునంతు = శుద్ధుని జేయుగాక! ఇచ్చట ముందు జెప్పినప్రాతః సాయం మంత్రములందు వలె “జీవుడనగు నన్ను జ్యోతీరూపమగు పర బ్రహ్మమునందు హోమము చేయుచున్నాను.” అను భావము స్పష్టముగ జెప్పబడక పోయినను, తెచ్చి పెట్టుకొనవలెనని “స్వాహా” యను పదము సూచించుచున్నది. అట్లు తెచ్చి పెట్టుకొన్న పై భావముతో “స్వాహా” యనుచు చేతియందలి నీటిని త్రాగవలెను. తన జీవుడు పరబ్రహ్మమునందు ఐక్యమును పొందినట్లు భావింపవలెను.

తాత్పర్యము. సర్వదేవతాస్వరూపములగు ఈ జలములు త్రాగబడినవై నాయొక్క స్థూలశరీరమును శుద్ధము జేయు గాక. ఈ ప్రదేశమును శుద్ధము జేయు గాక! స్వతః శుద్ధమైన యీ భూమి దేవి నాకు ఓర్పుగుణమును కలిగించి, కోపము కలుగకుండ జేసి, నా సూక్ష్మశరీరమును శుద్ధము జేయు గాక. హిరణ్యగర్భునకు గూడ నియామకుడగు పరమేశ్వరుడు (మంత్రము చివర జేయబోవు జీవ బ్రహ్మైక్యానుసంధానార్హతకొరకు) నన్ను శుద్ధుని జేయు గాక. ఎంగిలి యన్నము తినుట, తినకూడని దానిని తినుట, కూడని వారి నుండి దానము పట్టుట ఈ మొదలగు వాటివలన కలిగిన సమస్త పాపములను పోగొట్టి ఈ జలములు నన్ను శుద్ధుని చేయుగాక. నా జీవుని పరమాత్మజ్యోతియందు హోమము చేయుచున్నాను. బాగుగా హుతమగుగాక. అని భావించుచు చేతిలోని నీటిని త్రాగి, జీవ బ్రహ్మములు ఏకమైనట్లును, సమస్తపాపములు భస్మమైనట్లున్ను,

తలంచవలెను. ఈ అభిమంత్రితజలపానమువలన ఆంతర (లోపలి) శుద్ధి కలుగును.

తరువాత రెండు స్మృత్యాచమనములను చేసి, పునర్దాష్టనమును చేయవలెను. ఈ పునర్దాష్టనము రెండవసారి బాహ్యశోధనమగును.

ద్వితీయమార్జనమంత్రార్థము

మంత్రము. “దధిక్రావ్ణ్ణో అకారిషం, జిష్ణోరశ్వస్య వాజినః॥

ఈ మంత్రవాక్యమున నున్న పదములు పరమాత్మను చెప్పచున్నవి.

ఎట్లనగా—

“దధిక్రావ్ణ్ణః = దధి యనగా, పెరుగు. పెరుగొకప్పుడు హోమము చేయదగిన వస్తువగును. కావున నిచ్చట “దధి” అనగా హోమముచేయదగు వస్తువని లక్షణచేత అర్థము చేయవలెను.

క్రావ్ణ్ణః = అనగా—“భుజించునట్టి” అని అర్థము. కాగా— హోమము చేయబడిన వస్తువును భుజించునట్టి అని అర్థము. అది “అగ్ని” అగును. ఇచ్చట హోమముచేయదగువస్తువును అగ్నిరూపముతో భుజించునది పరమాత్మ. జిష్ణోః = జయించుస్వభావము కలది. అనగా— మాయను జయించునది. పరమాత్మ. అశ్వస్య = అంతట వ్యాపించి యున్నది. పరమాత్మయే. వాజినః = వాజ మనగా— అన్నము. వాజ = దానిని తినునది, అని అర్థము. జీవరూపముతో అన్నమును తినునది పరమాత్మయే. ఇట్లే నాలుగు పదములును పరమాత్మపరములు. అట్టి పరమాత్మకు సంబంధించిన దానిని, అనగా— ఉపాసనను = అకారిషం జేసెదను. (భూతకాలక్రియ భవిష్యత్కాలమును చెప్పెను.)

మంత్రము. సురభి నో ముఖా కరత్ | ప్రణ ఆయాగ్ంషి తారిషత్ ||

కావున అట్టి పరమాత్మ, నః=మాయొక్క, ముఖా=శరీరావయవములను, సురభి=శుద్ధముగా, కరత్=(కరోతు) చేయుగాక! “ప్రణ” అనుచోట “ప్ర” “నః” అని విడదీయవలెను. కాగా—నః=మాయొక్క, ఆయాగ్ంషి = ఆయుస్సులను ప్రతారిషత్ = వృద్ధిని చేయుగాక!

తాత్పర్యము. హోమము చేయదగు వస్తువులను అగ్ని రూపముతో భుజించునట్టియు, మాయనువశమునందుంచుకొన్నట్టియు, అంతట వ్యాపించునట్టి ఆ పరమాత్మయొక్క ఉపాసనను చేసెదను. కాన ఆ పరమాత్మ నాయొక్క శరీరమునంతను శుద్ధము చేసి, నా ఆయుస్సును వృద్ధిజేయు గాక! అని అర్థమును తలంచుచు మంత్రము చివరను నీటిని తలమీద చల్లుకొనవలెను. ఇప్పుడు మరల ఆపోహిష్ఠాదిమంత్రములచే మార్జనము చేసికొనవలెను. ఆ మంత్రముల అర్థతాత్పర్యాదులు వెనుక వ్రాయబడినవి.

హిరణ్యవర్ణీయార్థము

మంత్రము-(1) “హిరణ్యవర్ణాః శుచయః పావకాః, యాసు జాతః కశ్యపో యాస్వింద్రః | అగ్నిం యా గర్భం దధిరే విరూపాస్తా న ఆపః శగ్ం సోనా భవంతు ||

హిరణ్యవర్ణాః=బంగారు రంగు గలవి, శుచయః=స్వతః శుద్ధమైనవి. పావకాః = ఇతరులను గూడ శుద్ధిజేయ శక్తి గలవి ఈ అర్థమే తర్వాతి విశేషణములచేత వివరింపబడుచున్నది. యాసు=ఏ జలములందు, కశ్యపః=కశ్యపబ్రహ్మ, జాతః=పుట్టెనో, యాసు=ఏ జలములందు, ఇంద్రః=ఇంద్రుడు, జాతః = పుట్టెనో, విరూపాః=వివిధ రూపములుగల, యాః = ఏ జలములు, అగ్నిం=సర్వలోకపావనుడగు అగ్నిని, గర్భం = బడబాగ్నిరూపముతో గర్భస్థశువుగా, దధిరే=

ధరించినవో, తాః=అట్టి, సోనాః=సుఖహేతువులగు, ఆపః=జలములు, నః=మాకు, శం=సుఖమును, అనగా— సుఖమునిచ్చునవి, భవంతు=అగుగాక.

తాత్పర్యము. కశ్యపబ్రహ్మయును, ఇంద్రుడును ఒకానొక తీర్థజలములలో స్నానము చేయుటవలన బ్రహ్మపదవిని ఇంద్రపదవిని పొందినారు. వారి కంతలేసి పదవుల నిచ్చినది జలములే కదా! సర్వ లోకపాపనుడగు అగ్నిని బడబెక్కిరూపముతో సముద్రజలములు తమలో నుంచుకొనినవి. ఈ జలములు వడగండ్లు, మంచు మొదలగు నానారూపములను ధరించునవి. స్వతః శుద్ధములై యితరులను గూడ శుద్ధము చేయగలట్టివి. బంగారురంగు గలవి. అనగా—ప్రశస్తమైన రంగు గలవి. ఇట్టి యీ జలములు నన్ను శుద్ధుని జేసి, నాకు సుఖమును కలిగించు గాక!

మంత్రము-(2) యాసాం రాజా వరుణో యాతి, మధ్యే సత్యన్యతే అవపశ్యన్ జనానాం మధుశ్చ్యుతః శుచయో యాః పావకాస్తా న ఆపః శం సోనా భవంతు॥

రాజా=జలాధిదేవతయగు, వరుణః=వరుణదేవుడు, యాసాం= ఏ జలములయొక్క, మధ్యే = మధ్యను (ఉండుచు) జనానాం=జనులయొక్క, సత్యన్యతే = సత్యమును అసత్యమునున్నూ అనగా పుణ్య పాపములను, అవపశ్యన్=వివేచన చేయుచు, యాతి=(నిగ్రహానుగ్రహములను చేయుటకు ఆ కర్తను) పొందుచున్నాడో, యాశ్చ= ఏ జలములు, మధుశ్చ్యుతః = మధురరసమును స్రవించునట్టివో, శుచయః = స్వతః శుద్ధమైనవో, పావకాః=కాపుననే యితరులను గూడ శుద్ధమైనవారినిగా జేయ శక్తికలవో, సోనాః=సుఖహేతువులగు, ఆపః= జలములు, నః=మాకు, శం=సుఖము నిచ్చునవిగా భవంతు=అగుగాక.

తాత్పర్యము. జలరాజగు వరుణదేవుడు ఈ జలమధ్యమున నివసించుచు (జనులు స్నానముచేయునప్పుడు) జనుల పుణ్యపాపము

లను తెలిసికొని, పుణ్యాత్ములను రక్షించుటకును, పాపాత్ములను దండించుటకును, ఈ యుదకముల ద్వారా ఆ జనులను పొంది, వారిని రక్షించుటయో, లేక శిక్షించుటయో జేయుచున్నాడు. ఈ జలములు మధురమైన రసమును స్రవించునవి. స్వతః శుద్ధమైనవి. కావుననే యితరులను గూడ పవిత్రులనుగా జేయునవి. కాన సుఖహేతువులగు ఈ జలములు నన్ను శుద్ధునిగ జేసి, నాకు సుఖమును కలిగించుగాక!

మంత్రము. (3) యాసాం దేవా దివి కృణ్వంతి, భక్షం, యా అంతరిక్షే బహుధా భవంతి! యాః పృథివీం పయసోందంతి, శుక్రాస్తా న ఆపః శగ్ం సోనా భవంతు॥

దేవాః=ఇంద్రాదిదేవతలు, దివి=ద్యులోకమున, యాసాం=ఏ జలములయొక్క, భక్షం=భక్షణమును, కృణ్వంతి=చేసెదరో, యాః=ఏ జలములు, అంతరిక్షే=క్రింది ఆకాశమున, బహుధా=పలు విధములైనవిగా, భవంతి=అగుచున్నవో, యాః=ఏ జలములు, పయసా=వర్ష రూపజలముచేత, పృథివీం=భూమిని, ఉందంతి=(సకల ప్రాణులయొక్క జీవనమునకు కారణమైన ఓషధుల వృద్ధికొఱకు) తడుపుచున్నవో, శుక్రాః=శుభ్రమైనట్టియు, సోనాః=సుఖహేతువులగు, తాఃఆపః=ఆ జలములు, నః=మాకు, శం=సుఖమును కలిగించునవి, భవంతు=అగుగాక!

తాత్పర్యము. ఇంద్రాదిదేవతలు పైద్యులోకమున ఈ జలమును భక్షింతురు. ఈజలములు మేఘసంబంధమైనవి కావు. ఈ జలములే వర్షరూపముతో భూమిని బాగుగా తడిపి సకలప్రాణిజీవనహేతువులగు ఓషధులను వృద్ధిపొందించుచున్నవి. ఈ విధముగా దేవ-మానవ-సర్వావధి - ప్రాణి - రక్షకములైనట్టివియు, శుద్ధమైనవియు సుఖహేతువులునగు జలములు మాకుశుద్ధి ద్వారా సుఖమును కలిగించుగాక!

మంత్రము. (4) శివేన మా చక్షుషా పశ్యతాఽఽపశ్చినయా
తనువోపస్పృత త్వచం మే! సర్వాగ్ం అగ్నిగ్ం రపుషదో హువే
వో మయి వరోచ్చ బలమోజో నిధత్త॥

హేఆపః=ఓ జలదేవతలారా! మా=(ఇట్లు ప్రార్థించుచున్న)
నన్ను, శివేన=మంగళకరమైన, చక్షుషా=దృష్టితో, పశ్యతి=
చూడుడు, శివయా=మంగళకరమగు, తనువా=మీశరీరముతో,
మే=నాయొక్క, త్వచం=చర్మమును, (శరీరమును) ఉపస్పృశత=
తాకి శుద్ధముచేయుడు, హేఆపః=ఓ జలదేవతలారా! వః=మీ
యొక్క, అపుషదః=జలములందున్న (మిమ్ములనాశ్రయించిన)
సర్వాన్ =సకలమైన, అగ్నిన్ =అగ్నులను, హువే=పిలుచుచున్నాను
కాన, మయి=ప్రార్థించుచున్న నాయందు, వర్చః=దీప్తినిన్నీ, బలం=
శారీరకబలమునున్న, ఓజః=ఉత్సాహమును లేక కాంతివిశేష
మును, నిధత్త=ఉంచుడు. కలిగించుదురుగాక!

తాత్పర్యము. ఓ జలదేవతలారా! మిమ్ములను ప్రార్థించు
చున్నట్టి నన్ను శాంతమంగళకరమైన దృష్టితో జూడుడు. శాంత
మంగళకరమగు మీశరీరముతో ప్రోక్షణసమయమున నా శరీరమును
తాకి నన్ను శుద్ధని జేయుడు. సుఖమును కలిగించుడు. ఓ జలము
లారా! మిమ్ముల నాశ్రయించియున్న సర్వవిధములగు అగ్నులను
పిలుచుచున్నాను. కాన మిమ్ముల నాశ్రయించిన నాకు దీప్తిని, శరీర
బలమును ఉత్సాహమును కలిగించుడు.

అమమర్దణమంత్రార్థము

పాపములను పోగొట్టు మంత్రముయొక్క అర్థము.

మంత్రము ద్రుపదాదివ ముంచతు! ద్రుపదాదివేన్ముము
చానః! స్విన్నః స్నాత్వీ మలాదివ! పూతం పవిత్రేణేవాజ్యం॥ ఆపః
శుంధంతు మైనసః॥

హే ఆపః=ఓ జలములారా! ద్రుపదాదివ=ద్రుపదమనగా-

బొండకొయ్య. కాగా ఒక యధికారి, దోషిని శిక్షాకాలము పూర్తి
మైనపిమ్మట, బొండకొయ్యనుండి విడిపించినట్లు, ముంచతు = మీరు
నన్ను పాపమునుండి విడిపింపుడు. ద్రుపదాత్ = బొండకొయ్యనుండి,
ఉన్ముముచానః ఇవ = విడువబడినవానివలెనున్నా, స్విన్నః = చెమట
చేత మలినమైనవాడు, స్నాత్వీ = స్నానముచేసి, మలాత్ ఉన్ముము
చానః ఇవ = శరీరమలమునుండి విడువబడినవానివలెనున్నా, పవిత్రేణ =
దర్భపవిత్రముచేత, పూతం = పవిత్రమైన, ఆజ్యం ఇవ = నేయి వలెనున్న
మా = నన్ను, ఏనసః = పాపమునుండి, శుంధంతు = (పాపమును పోగొట్టి)
శుద్ధము చేయుదురు గాక!

తాత్పర్యము. ఒకానొక దోషి, యధికారిచేత బొండకొయ్య
వేసి, శిక్షింపబడి, శిక్షాకాల మైనతర్వాత బొండకొయ్యనుండి విడి
పింపబడును. అట్లే ఓ జలములారా! బొండకొయ్యనుండి మనుజుడు
విడువబడినట్లును, చెమట పోసినవాడు స్నానము చేత మురికినుండి
విడువబడినట్లును, దర్భపవిత్రముచేత, నేయి అశుచిత్వమునుండి
విడువబడినట్లును, మీరు నన్ను పాపమునుండి విడిపించి శుద్ధము
జేయుడు.

ఇచ్చట చెప్పిన మూడు ఉపమానములలో, మొదటిది పంచ
భూతములలో మొదటిదగు భూమికి సంబంధించినది. రెండవది
రెండవదగు జలమునకు సంబంధించినది. మూడవది, మూడవదగు
తేజస్సునకు సంబంధించినది. నేయి తేజస్సునకు సంబంధించినదని
తర్కశాస్త్రసిద్ధాంతము. మూడును వరుసగా మూడు భూతములకు
సంబంధించినవి. చమత్కారముగ నున్నది.

ఇచ్చట పునర్వార్జనము ఉపాసకునకు రెండవసారి బాహ్య
శుద్ధిని చేయును. అట్లే అఘమర్షణమంత్రము రెండవసారి ఆంతర
(లోపలి) శుద్ధిని చేయును. కాగా-లోకములో నొక మురికి పాత్రను
రెండు సార్లు పైన, లోపల రెండు రెండుసార్లు, తోమి కడిగి
శుభ్రము చేయునట్లు ఉపాసకుడు తన యశుభ్రశరీరమును పైన

వర్ణించిన నాలుగు మంత్రప్రయోగములచేత పైన, లోపలనుకూడ రెండు రెండు సారులు శుద్ధము చేసుకొనుచున్నాడు. అటు తర్వాతనే సూర్యమండలమునకు ఉపద్రవమును కలిగించు మందేహరాక్షసులను గాయత్రీమంత్రముచే అభిమంత్రించబడి బ్రహ్మస్త్రముతో సమానమైన అర్ఘ్యజలములచేత నాశముచేయుటకు అర్హుడగుచున్నాడు.

అర్ఘ్యప్రక్షేపము

నే రచించిన సంధ్యాతత్వసుబోధినియందును, త్రికాలసంధ్యా వందనప్రయోగమునందును వివరింపబడిన విధముగ గాయత్రీ మంత్రముచేత మూడర్ఘ్యముల నీయవలెను. గాయత్రీమంత్రార్థము ప్రాణాయామమంత్రార్థమును వివరించినపుడే వివరింపబడినది. అర్ఘ్య ప్రదానమైన తర్వాత రాక్షసహింసవలన కలిగిన పాపనివృత్తికొఱకు ప్రణవవ్యాహృతులను ‘ఓం భూర్భువస్సువః’ అని చెప్పుచు చేతిలోని జలమును క్రిందకు ధారగా విడుచుచు ఒక్క ఆత్మప్రదక్షిణమునుచేసి (ముమ్మారుగాదు. “సకృత్” అని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది.) కూర్చొని ఒక స్మృత్యాచమనమును చేయవలెను. దానివలన శుద్ధుడగును. తర్వాత మందేహరాక్షసనాశముచేత, నిరుపప్రసన్ను స్వస్థమైన సూర్యమండలమునందు “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ! సాహ మస్మి” యను మంత్రముతో సంధ్యోపాసనమును చేయవలెను. ఉపాసనమునకు ముందు మూడు ప్రాణాయామములు చేయవలెను.

సంధ్యోపాసనము

సంధ్యోపాసనావిధానము సంధ్యాతత్వసుబోధినియందును త్రికాలసంధ్యాప్రయోగమునందును వివరింపబడినది. ఆ ప్రకారము వారి వారి అధికారానుసారముగ “అసావాదిత్యో బ్రహ్మ! సాహ మస్మి” యను మంత్రముచేత సంధ్యోపాసనము చేయవలెను. అందు నిరుపాధిక నిర్గుణోపాసనము చేయువారు ఉపాసనకు ముందు “ఓ

మిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ” అను అనువాకమును అర్థభావనాపురస్సరముగ పఠింపవలెను. కావున ఆ అనువాకమునకు అర్థము ఇచ్చట వ్రాయబడుచున్నది.

ఓమిత్యేకాక్షరమను అనువాకార్థము

మంత్రము. ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ! అగ్నిదేవతా బ్రహ్మ ఇత్యర్షం | గాయత్రం ఛందం పరమాత్మం సరూపం | సాయుజ్యం వినియోగమ్ ||

ఓమ్+ఇతి=ఓంకారమను సాధనముచేత, (మంత్రముచేత). (అనగా ప్రణవమును ఉచ్చరించుచు) ఏక+అక్షరం=మాయాసంబంధము లేక యద్వితీయమైనదియు, నాశములేనట్టి, బ్రహ్మ=నిర్గుణపరబ్రహ్మను ఉపాసింపవలెను. ఓంకారమంత్రమునకు దేవతా ఋష్యాదులు చెప్పబడుచున్నవి. అగ్నిః = నిర్గుణపరబ్రహ్మమే, అంగతి=సర్వం జగత్ వ్యాప్నోతీత్యగ్నిః=సర్వజగత్తును వ్యాపించియున్నది. కాన అగ్ని=అని చెప్పబడుచున్నది. ఇట్లు అగ్నిశబ్దమునకు పరబ్రహ్మ మర్థమగుచున్నది.) దేవతా=దేవత. అనగా మంత్రమున కర్థము. బ్రహ్మ+ఇతి=ఆ పరబ్రహ్మమే, ఆర్షం=ఋషిః=మంత్రద్రష్ట, (మంత్రమును కనిపెట్టినవారు) గాయత్రం=గాయత్రి, ఛందం=ఛందస్సు, పరమాత్మం=పరబ్రహ్మముతో, సరూపం = సమానరూపము కలది. అనగా సమానమైనది ఓంకారము. సాయుజ్యం=సాయుజ్యము క్తి (జీవబ్రహ్మైక్యము), వినియోగం=ఈ నిర్గుణోపాసనకు ఫలము.

తాత్పర్యము. త్రిమాత్రమగు ఓంకారమును ఉచ్చరించుచు దాని యర్థమగు మాయాతీతమైన నిర్గుణపరబ్రహ్మతత్వమును ఉత్తమాధికారి ఉపాసింపవలెను. ఉపాసకుడు మంత్రముయొక్క ఋషిచ్ఛందోదేవతావినియోగాదులను తెలిసికొనవలెను. కాని, ఏమంత్రమునకు ఋషిచ్ఛందోదేవతాదులు వేదమున చెప్పబడునో, ఆమంత్రమునకే ఋషిచ్ఛందోదేవతాదులను తెలిసికొనవలెను. ఏ మంత్ర

మునకు చెప్పబడవో ఆ మంత్రమునకు తెలిసికొన నవసరము లేనని శ్రీశంకరభగవత్పాదులవారు ఉపనిషద్భాష్యమునందు సిద్ధాంతీకరించినారు. కావున ఓంకారమంత్రమునకు ఋషిచ్ఛంగోదేవతాదులు చెప్పబడినవి కనుక, ఆ మంత్రమునకు తెలిసికొననలెను. కాని సుఖ్యోపాసనమంత్రమునకు ఋష్యాదులు చెప్పబడనందున ఆ మంత్రమునకు ఋష్యాదులను తెలిసికొన అవసరములేదు. ఇచ్చట ఓంకారమంత్రమునకు నిర్గుణపరబ్రహ్మమే అర్థము. కాన ఆ నిర్గుణపరబ్రహ్మమే మంత్రమునకు దేవత అగును. ఆ యా మంత్రములయొక్క అర్థమే ఆ యా మంత్రములకు దేవత యగును. ఆ పరబ్రహ్మమే ఋషికూడ అగును. ఋషి యనగా మంత్రదత్త. మంత్రమును కనుగొనిన యాతడు. శంక-సాధారణముగ మంత్రార్థమగు దేవత వేరు. మంత్రదత్త వేరుగ నుండును గదా! ఇచ్చట రెండును ఒక్కటి? ఎట్లు గును? సమాధానము. “స దేవ సోమ్యేదమగ్రతీతే! తద్దైక్షితి, బహుస్యాం ప్రజాయాయేతి” అను శ్రుతి పరబ్రహ్మకు ఈక్షణమును చెప్పించున్నది. ఇచ్చట ఈక్షణమన నేమి? స్వస్వరూపమగు ప్రణవమును సందర్శించుటయే ఈక్షణము. కాన పరబ్రహ్మ, ప్రణవమంత్రమునకు ద్రష్ట అయ్యెను. గాయత్రి ఛందస్సు. ఓంకారము పరమాత్మతోసమానము. ఈ నిర్గుణోపాసనకు ఫలము సబీజనిర్బీజభ్యాన క్రమమున బ్రహ్మసాత్మాత్కారమగును గాన, సాయుజ్యముక్తియే (జీవబ్రహ్మైక్యమే) ఫలమగును.

ఈ విధముగ నిర్గుణోపాసనసాధనమగు ఓంకారమునకు ఋష్యాదిప్రతిపాదకమగు ఈ యనువాకము గాయత్రీహృదయములో ఎట్లు చేరును? చేర నేరదు.

ఈ నిరుపాధిక-నిర్గుణోపాసనానంతరము ప్రథమోత్తరాంగమగు గాయత్రీజపమునకు పూర్వాంగమగు గాయత్రీహృదయమును అర్థభావనాపురస్కరముగ పఠింపవలయును. కాన గాయత్రీహృదయముయొక్క అర్థతాత్పర్యములు వ్రాయబడుచున్నవి.

గాయత్రీహృదయమంత్రార్థము

గాయత్రీహృదయము ఐదు భాగములుగ నున్నది.

(1) ఆహ్వనము, (2) స్తుతి, (3) ఆవాహనము, (4) ఛందర్షి దేవతాప్రదర్శనము, (5) ధ్యానము. అని.

అందు—(1) ఆయాతువరదా = మొదలు కొని ఆహ్వనము, (2) సర్వవణ్ణే = మొదలు కొని స్తుతి. (3) “గాయత్రీమావాహయామి = మొదలుకొని ఆవాహనము. (4) గాయత్ర్యాగాయత్రీ = మొదలుకొని ఛందర్షి దేవతా ప్రదర్శనము. (5) అగ్నిర్ముఖం = మొదలుకొని, వినియోగః”వరకు ధ్యానము. ఈ ధ్యానము రెండు విధములు, (1) నామరూపాత్మకమగు జగత్తునంతను గాయత్రీశరీరముగా నొక ధ్యానము, (2) భక్తానుగ్రహముకొఱకు ధరించిన మూర్తిధ్యానము. అని.

ఈ యంశములన్నియును క్రమముగ వివరింపబడును.

1. ఆహ్వనము

మంత్రము. ఆయాతు వరదా దేవీ అక్షరం బ్రహ్మసంమితం! గాయత్రీం ఛందసాం మాతేదం బ్రహ్మ జుషస్వ మే॥

వరదా = తనను భజించు వారికి వరముల నిచ్చునదియు, దేవీ = స్వయంప్రకాశమానమైనదియు, ఛందసాం = వేదములకు, మాతా = తల్లియైనట్టి, గాయత్రీం = గాయత్రీదేవి, (ఇచ్చట ప్రథమా విభక్త్యర్థమున ద్వితీయ వచ్చినది. ఛాందసప్రయోగము) ఆయాతు = నన్ననుగ్రహించుటకు వచ్చు గాక! వచ్చి, అక్షరం = నాశము లేనట్టియు, బ్రహ్మసంమితం = ఉపనిషత్తులచేత, పరబ్రహ్మస్వరూపమని బాగుగా నిర్ణయింపబడిన, ఇదం = ఈ నాచేత ఉపాసింపబడుచున్న, బ్రహ్మ = సంధ్యానామక బ్రహ్మమును, మే = నాకు, అనగా—నన్ను, జుషస్వ = పొందునట్లు నీవు చేయుము.

తాత్పర్యము. ఇది ఆహ్వానము. (పిలుపు) ఓ గాయత్రీదేవి! నీవు-నిన్ను భజించినవారికి వరముల నిచ్చుదానవు. పరిబ్రహ్మ స్వరూపిణివి గాన స్వయంప్రకాశమానమైనదానవు. కావున నాశము లేని పరబ్రహ్మస్వరూపవు అని నిన్ను ఉపనిషత్తులు నిర్ణయించినవి. నీవు నాలుగు వేదములకు తల్లివి. అట్టి నీవు నిన్ను భజించునట్టి నా దగ్గరకు వచ్చి నాశము లేనట్టియు ఉపనిషత్తులచేత బ్రహ్మ రూపిణియని బాగుగ నిర్ణయింపబడినట్టియు ఈ నాచేత ఉపాసించ బడుచున్న సంధ్యానామక బ్రహ్మమును నన్ననుగ్రహించునట్లుగా చేయుము. నా అవిద్యను పోగొట్టి బ్రహ్మసాక్షాత్కారమగునట్లు అను గ్రహించుము.

మంత్రము. యదహ్నిత్యురుతే పాపం, తదహ్నిత్యైతిముచ్యతే! యద్రాత్రియాత్యురుతే పాపం, తద్రాత్రియాత్యైతి ముచ్యతే!

అర్థము. అహ్నిత్ = పగటియందు, యత్ = పాపము, అహ్నిత్ = పగటియందే, ప్రతిముచ్యతే = నీ మంత్రజపమును చేయువానినుండి నీచేత విడిపింపబడుచున్నది, రాత్రియాత్ = రాత్రియందు, యత్పాపం = పాపమును, కురుతే = చేయుచున్నాడో, తత్ = ఆ పాపము, రాత్రి యాత్ = ఆ రాత్రియందే, ప్రతిముచ్యతే = నీచేత విడిపింపబడుచున్నది.

తాత్పర్యము. బ్రహ్మజ్ఞానప్రాప్తికి ప్రతిబంధకమగు పాపము కూడ తనకు లేదని ఉపాసకుడు చెప్పుకొనుచున్నాడు. నేను పగలు చేసిన పాపము నీ మంత్రజపముచేతనే, ఆ పగలే నశించిపోవుచున్నది. రాత్రి చేసిన పాపము నీ మంత్రజపముచేతనే, ఆ రాత్రియందే నశించి పోవుచున్నది. ఇట్లు పాపములేని నాకు బ్రహ్మసాక్షాత్కారమగు నట్లు, సంధ్యాదేవి అనుగ్రహించునట్లు చేయుము. అని భానము.

2. స్తుతి

మంత్రము. “సర్వవణ్ణే! మహాదేవి! సంధ్యావిద్యే! సరస్వతి! ఓజోఽసి సహోఽసి బలమసి భ్రాజోఽసి. దేవానాం ధామ నామాఽసి, విశ్వమసి విశ్వాయుః, సర్వమసి సర్వాయురభిధూనిమ్!.

అర్థము. సర్వవర్ణే = సర్వమాతృకావర్ణ స్వరూపిణి. (అకారము మొదలు క్షకారమువరకు గల అక్షరములు మాతృకావర్ణములని చెప్పబడును.) ఎల్లమాతృకావర్ణములును నీ స్వరూపములే. మహా + దేవి = మహా = అనంతమగు, దేవి = స్వయంప్రకాశజ్ఞానస్వరూపురాలా! సంధ్యావిద్యే = సంధ్యావందనమున జపింపబడు మంత్రస్వరూపిణి, సరిస్వతి = సర్వవాక్యస్వరూపిణి! ఓజః = శరీరమునకు కాంతిని, ఇంద్రియములకు బలమును ఇచ్చునట్టి అష్టమధాతుస్వరూపిణి; శుక్రము యొక్క సారము ఓజస్సని సుశ్రుతాచార్యులు చెప్పిరి. అసి = అగుచున్నావు. సహః = శత్రువులను అవమానించుటకు కావలసిన శక్తివి, అసి = అగుచున్నావు. బలం = శరీరశక్తివి, అసి = అగుచున్నావు. భ్రాజః = అతీదీప్తియు, అసి = అగుచున్నావు. దేవానాం = అగ్ని, సూర్యుడు మొదలగు దేవతలయొక్క, నామ = (ఉపనిషత్తులలో) ప్రసిద్ధమగు, ధామ = ప్రకాశహేతువగు ఏ బ్రహ్మతేజస్సు గలదో, ఆ తేజస్సు, అసి = అగుచున్నావు. విశ్వం = ఈ కనబడుచున్న ప్రపంచమంతయు, అసి = నీవే యగుచున్నావు. విశ్వాయుః = అందరియొక్క ఆయుష్యము, అసి = నీవే యగుచున్నావు. సర్వం అసి సర్వాయుః = ముందు చెప్పిన అర్థమే. దార్ఢ్యముకొరకు రెండు సారులు చెప్పబడినది. అభిభూః = సర్వపాపనాశహేతువగునట్టి దానవు. ఓం = ప్రణవముచే నుపాసింపబడు బ్రహ్మపు నీవే.

తాత్పర్యము. గాయత్రిని స్తుతించుచున్నాడు. గాయత్రీదేవి విరాట్స్వరూపిణి గావున, అకారము మొదలు క్షకారమువరకు గల సర్వమాతృకావర్ణ స్వరూపిణి. వర్ణమయమగు సర్వవాక్యస్వరూపిణి. బ్రహ్మజ్ఞానము మహావాక్యములవలన కలుగును. మహావాక్యములు వర్ణమయములు. కావున వర్ణవాక్యస్వరూపిణియగు గాయత్రి బ్రహ్మజ్ఞానహేతువు. గాయత్రి అనంతమగు స్వప్రకాశజ్ఞాన (బ్రహ్మచైతన్య) స్వరూపురాలు. సంధ్యాదేవతకు ముఖ్యమైన

యంతరంగ దేవత యగుటచేత (ఈ విషయము సంధ్యాగాయత్రీ స్వరూపనిర్ణాయక “విరాజి సృష్టికాలీనే” — ఇత్యాది శ్లోకార్థమున జూడనగును.) తనను ఆదరించని వారికి (తన మంత్రజపము జేయని వారికి) సంధ్యాబ్రహ్మము ప్రత్యక్షము కాకుండ నామెను ఆనరించు కొని యుండునది. “సంధ్యావిద్యే” అనుపదము యొక్క- తాత్పర్య మిది. లేక “సంధ్యావిద్యే” అనగ సంధ్యానందనమునగుదు జపింప బడు మంత్రస్వరూపిణి అనియును ఆర్థము. ఇంకను — శరీరమునకు సంబంధించిన ఇంద్రియశక్తియు శత్రువులను నాశము చేయగల సహనశక్తియు శారీరకశక్తియు నివియన్నియు గాయత్రీదేవియే — “తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి” ఆ పరబ్రహ్మ ప్రకాశముచేతనే ఈ సూర్యచంద్రనక్షత్రాదులన్నియును ప్రకాశించుచున్నవి. అను శ్రుతి చెప్పినట్లు సూర్యచంద్రాదుల ప్రకాశింపజేయు బ్రహ్మజేడన్న గాయత్రియే. ఇంతయేల? ఈ కనబడుచున్న ప్రపంచమంతయు గాయత్రియే. అనగా గాయత్రీస్థూలశరీర మే. సర్వప్రాణులయొక్క ఆయుస్సు కూడ గాయత్రియే. ఈ విషయమే ఆపరమలో రెండు సారులు చెప్పబడినది. గాయత్రి మహావిరాట్స్వరూపిణి గావున ఆమెను శారీరకశక్తి స్వరూపిణిగ భ్యానించువారికి అపరిమితబలము లభించును. ఆయుఃస్వరూపిణిగ భ్యానించువారికి దీర్ఘాయువు కలుగును. ఈ మొదలగు భావములను ఊహించునది. గాయత్రియే సర్వవిధపాపములను నాశము చేయగలది. ఓంకారముచేత ఉపాసింపబడు పరబ్రహ్మచైతన్యము గాయత్రియే. ఇట్లు స్తుతిని పూర్తి చేసి గాయత్రిని తనయందు ఆవహింప చేసికొనవలెను.

3. ఆ వా హ న ము

మంత్రము. గాయత్రీమావాహయామి. నావిత్రీమావాహయామి. సరస్వతీమావాహయామి. ఛందర్వీ నావాహయామి. శ్రియ మావాహయామి.

అర్థము. గాయత్రీం = గాయత్రీ దేవిని ఆవాహయామి = నాయందు ఆవహింప జేసికొనుచున్నాను. సావిత్రీం = సవిత యనగా సూర్యుడు. గాయత్రీమంత్రమునకు సవిత దేవత. కాన గాయత్రికి సావిత్రి అని పేరు. అట్టి సావిత్రిని ఆవాహయామి = నాయందు ఆవహింప జేసికొనుచున్నాను. సరస్వతీం = సర్వవాక్యస్వరూపిణి యగుట చేత సరస్వతియను పేరుకల గాయత్రిని ఆవాహయామి = నాయందు ఆవహింప జేసికొనుచున్నాను. ఛందర్వీన్ = ఛందస్సును ఋషిని ఆవాహయామి = నాయందు ఆవహింప జేసికొనుచున్నాను. శ్రియం = గాయత్రీమంత్రజపమునకు పరంపరాసంబంధముచేత ఫలమగు మోక్షశ్రీని ఆవాహయామి = నాయందు ఆవహింప జేసికొనుచున్నాను.

తాత్పర్యము, మహాగణపతి బాల మొదలగు మహామంత్రముల జపమునకు ముందు, జపము చేయునాతడు ఋషిని ఛందస్సును దేవతను తన శరీరమున ఆయా అవయవములందు న్యాసమును (ఉంచుట) చేసికొనవలెను. తర్వాతి మూలమంత్రమును తన శరీరము నందంతటను వ్యాపనము చేసికొనవలెను॥ అట్లేవిని యోగమును (ఫలమును) కూడ న్యాసము చేసికొనవలెను. అట్లే ఈ వైదిక గాయత్రీమంత్రమునకు గూడ పైన పేర్కొనిన ఋష్యాదులను ఆయా అవయవములకు బదులుగా శరీరమునందంతటను ఆవహింప జేసికొనవలెనని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. “గాయత్రి” అని దేవతయొక్కముఖ్యమగు నామము. ఇట్లు గాయత్రీ సావిత్రి సరస్వతీ నామములతో విరాజిల్లు గాయత్రీదేవతను నాయందావహింప జేసికొనుచున్నానని భావము. ఆవాహన మనగా—ఉత్కృష్ట వస్తువు అల్పవస్తువు నందు ప్రవేశించినట్లు తలచి రెండింటికిని అభేదమును భావించుట. అట్లే ఛందస్సును ఋషిని తనయందావహింప జేసికొనవలెను. ఋషి యనగా—మంత్రద్రష్ట. అనగా=ఆ మంత్రమును కనిపెట్టిన యాతడు. లేక ఆమంత్రసిద్ధిని పొందిన యాతడును ఋషి

యనబడును. శ్రీ అనగా జపఫలమగు మోక్ష లక్ష్మి అని అర్థము. ఈ ఫలమునకే వినియోగమని పేరు. వెనుక—“సాయుజ్యం వినియోగం” అని వచ్చినది కదా! ఈ ఫలమును గూడ తన యగదావహింప జేసికొను చున్నాడు.

4. ఋషిచ్ఛందోదేవతాప్రతిపాదనము

పై యావాహనమున ఋషిచ్ఛందోదేవతలు సామాన్య రూపముగా చెప్పబడిరి. ఈ సందర్భమున విశేషముగా పేర్కొనబడుదురు.

మంత్రము. “గాయత్ర్యా గాయత్రీ ఛందో, విశ్వామిత్ర ఋషిః సవితా దేవతా.

గాయత్ర్యాః = గాయత్రీమంత్రమునకు, ఛందః = ఛందస్సు, గాయత్రీ = గాయత్రీ యను పేరుగలదే. ఋషిః = ఋషి = విశ్వామిత్రః = విశ్వామిత్రుడను పేరుగల ప్రజాపతి. దేవతా = దేవత, సవితా = సూర్యుడు. ఇచ్చట విశ్వామిత్రపదమునకు విశ్వామిత్రుడను పేరుగల యొకానొక ప్రజాపతి యని తారానాథతర్కవాచస్పతులు స్వకృతగాయత్రీవ్యాఖ్యానమను పేరుగల గ్రంథమున ప్రాసరి. కాన విశ్వామిత్ర పదమునకు అర్థము పురాణప్రసిద్ధుడగు విశ్వామిత్ర మహర్షి కాడు. మిగిలిన తాత్పర్యము సులభము.

5. ధ్యానము

మంత్రము, “అగ్నిర్మృఖం, బ్రహ్మ శిరః, విష్ణుర్ముఖయగ్ం రుద్రశ్శిఖా, పృథివీ యోనిః, ప్రాణావానవ్యానోదానసమానా స ప్రాణా, శ్వేతవర్ణా, సాంఖ్యాయనసగోత్రా గాయత్రీ చతుర్విగ్ం శత్యక్షరా, త్రిపదా, షట్కుటీః, పంచశీర్షోపనయనే వినియోగః.

ముందటి 4 వ భాగమందలి “గాయత్ర్యాః” అను పదమును ఇచ్చటికి తెచ్చుకొనవలెను. కాగా = గాయత్ర్యాః = గాయత్రీదేవి యొక్క, ముఖం = ముఖము, అగ్నిః = ప్రజ్వలించుచుండు అగ్నియే.

శిరః = తల, బ్రహ్మ = సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మ, హృదయం = హృదయము, విష్ణుః = జగద్రక్షకుడగు విష్ణుమూర్తి, శిఖా = సర్వావయవా తీతమైన సిగ, రుద్రః = లయకారకుడగు రుద్రుడు, యోనిః = ప్రాణుల ఉత్పత్తి స్థానమగు గర్భము, పృథివీ = ప్రాణులు జీవించు భూమి. ఇట్లు చెప్పటచేత మిగిలిన బ్రహ్మాండమంతయును గాయత్రీ దేవియొక్క మిగిలిన యవయవములనుగా ధ్యానింపవలెననుటకు సూచన. గాయత్రీ = గాయత్రీదేవి, ప్రాణాపాన...సప్రాణా = ఇచ్చట ప్రాణాదిపంచశబ్దములు ఆయా పేర్లు గల పంచవాయువులతో గూడిన లింగ (సూక్ష్మ) శరీరమును సూచించుచు, తద్వారా-లింగ శరీరసమష్ట్యభిమానియగు హిరణ్యగర్భుని లక్షణాశక్తిచే చెప్పను. అట్టి హిరణ్యగర్భుడు గాయత్రీదేవికి ప్రాణ (లింగశరీర) మయ్యెనని భానము. “ప్రాణ” మనగా లింగశరీరమని వేదాంతశాస్త్రమున అర్థము గలదు. శ్వేతవర్ణా = తెల్లని రంగు గల శరీరము గలది. సాంఖ్యాయనసగోత్రా = సాంఖ్యాయనమహాముని గోత్రముతో సమానమైన గోత్రము కలది. చతుర్వింశత్యక్షరా = ఇరువది నాలుగక్షరములు గల మంత్రస్వరూపిణి, షట్కుక్షిః = తూర్పు, పడమర, దక్షిణము, ఉత్తరము, పైదిక్కు, క్రింది దిక్కు యను నారు దిక్కులనెడు, ఆరు కుక్షులు (కడుపులు) కలది. పంచశీర్షా = ఐదు రంగులు గల యైదు ముఖములు గలది. ఉపనయనే = ఉపనయనకర్మయందు, వినియోగః = ఈ గాయత్రీ మంత్ర మునకు ఉపదేశము జరుగును.

తాత్పర్యము. గాయత్రీదేవికి రెండు శరీరములున్నవి. ఒకటి విరాట్చరీరము. నామరూపాత్మకములగు జగత్తులన్నియును గాయత్రీ దేవియొక్క స్థూలశరీరమని ముందొకసారి చెప్పబడెను. రెండవ శరీరము భక్తులను అనుగ్రహించుటకొరకు, సాంఖ్యాయనమహర్షి చేత చిరకాలము ఉపాసింపబడి ఆతని కుమార్తెయై యైదు ముఖములు పదిచేతులు గల మూర్తి (శరీరము) గలది. ఈ రెండు

విధములగు మూర్తులును ఈ గాయత్రీహృదయమున, ధ్యానము కొఱకు మిశ్రమముగా వర్ణింపబడినవి. అందు తొలుత విరాట్చరీరము వర్ణింపబడుచున్నది. గాయత్రీదేవియొక్క ముఖము ప్రసిద్ధమగు అగ్నియే. శిరస్సు, సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మ. జగద్రక్షుడుగు విష్ణువు ఆమె హృదయము. సంహారకర్తయగు శివుడు, అన్ని యవయవముల కును పై నున్న సిఖ, సమస్తప్రాణికోటికిని జన్మభూమియగు భూమి, ప్రాణ్యుత్పత్తిస్థానమగు నామె గర్భము. ఇది యంతయును నామె విరాట్చరీరవర్ణనము. ఇచ్చట కొన్ని ముఖ్యావయవములు మాత్రము వర్ణింపబడినవి. మిగిలిన జగత్తంతయు నామె మిగిలిన కరిచరణావ్యవయవములుగా ధ్యానింపవలెను. ఉదా—“చంద్రసూర్యులను ఆమె నేత్రములుగను, నక్షత్రముల నామె ఆభరణములు గను,” ఈ విధముగ నూహించి ధ్యానింపవలెను. ఇంతటితో చాలమట్టుకు స్థూలశరీర వర్ణనమైనది. ఇక సూక్ష్మ (లింగ) శరీరవర్ణనము. “ప్రాణాపాన = సప్రాణా = పంచ ప్రాణములు, పంచజ్ఞానేంద్రియములు, పంచ కర్మేంద్రియములు, మనోబుద్ధులను పదునేడింటిలో కూడుకొనినది లింగశరీరము. అట్టి లింగశరీరసమష్టికి (మొత్తమునకు) హిరణ్యగర్భుడని పేరు. ఆ హిరణ్యగర్భుడు గాయత్రీకి ప్రాణము. అనగా—లింగశరీరము. (వ్యావహారికమైన ప్రాణమని అర్థముకాదు.) ఇంతతో విరాట్చరీరవర్ణనము చాలమట్టుకయ్యెను. ఇక రెండవదగు మూర్తివర్ణనము చేయబడుచున్నది. సాంఖ్యాయన మహర్షి కుమార్తె అగుటచేత ఆతని గోత్రము కలది. ఆమె శైల్యని రంగుగల శరీరము గలది. ఇరువదినాలుగక్షరములు, మూడు వేదముల సారములగు మూడు పాదములు గలది, గాయత్రీమంత్రము. కాని యిచ్చట మంత్రమునకును, దేవతకును అభేదము చెప్పబడినది. కాన అట్టి మంత్రస్వరూపిణి. ఆరు దిక్కులనే ఆరు కుటులుగా గలది గాయత్రీవిరాట్చరీరము. “మూక్తావిద్రుమహేమనీలదనశఛ్చాయైః” అనునట్లు ఐదు రంగులుగల యైదు ముఖములు గలది మూర్తి. వివిధాయుధములు గల పది చేతులు గలది అనుటకిది

సూచనము. ఇట్లు ధ్యానశ్లోకమున వర్ణింపబడిన రూపము వర్ణింపబడినది. కాన వేరే ధ్యానశ్లోకపఠన మక్కఱ లేదని కొందరు పెద్దలందురు. కాని ఇచ్చట పూర్తి వర్ణనము లేదు. కాన ధ్యానశ్లోకమును పఠింపవలయును. ఈ మంత్రమునకు వినియోగము అనగా— ఉపదేశము ఉపనయనమున జరుగును. ఉపనయనము సర్వవేదాధ్యయనాంగము. గాయత్రీమంత్రపదేశము ఆ యుపనయనమున జరుగును. గాయత్రీమంత్రోపదేశము కానిది యే వేదమంత్రమును నేర్చుకొనగూడదు. కాన గాయత్రీమంత్రము అన్నిమంత్రములకంటె గొప్పదగు మంత్రరాజము. కావుననే - “న గాయత్ర్యాః పరోమంత్రః” అని మనుస్మృతి చెప్పినది. కావున త్రిపాదగాయత్రీమంత్రముచేత గాయత్రీదేవిని ప్రసన్నురాలినిగా చేసికొని, తద్వారా సంధ్యాదేవతానుగ్రహమును పొంది ఉపాసకుడు బ్రహ్మజ్ఞానమును పొందగలుగునని భావము.

ఇది గాయత్రీహృదయముయొక్క మొదటిభాగము. రెండవ భాగము “ఓంభూః ఓంభువః = మొదలు, భూర్భువస్సువరోమ్” అను నంతవరకు గల, తొలుతజెప్పిన ప్రాణాయామమంత్రమే. మొదటి భాగమును పఠించి, తర్వాత రెండవభాగముతో, మూడు ప్రాణాయామములు చేయవలెను. ఈ ప్రాణాయామమంత్రమునకు అర్థతాత్పర్యములు వెనుక జెప్పినవే. మూడు ప్రాణాయామములను చేసి యథావిధిగ యథాశక్తి, జపమును అర్థభావనతో చేసి, ఆ జపమును సరబ్రహ్మమునకు సమర్పించునది.

గాయత్రీమంత్రముయొక్క అర్థము, ఇప్పుడే ధ్యానశ్లోకార్థమును వ్రాసినతర్వాత వ్రాయబడును.

గాయత్రీహృదయమున గాయత్రీదేవియొక్క మూర్తిధ్యానము కూడ వర్ణింపబడుటవలన ప్రత్యేకముగ మూర్తిధ్యానశ్లోకమును పఠింపనక్కర లేదని కొందరందురు. కాని హృదయమున “పంచశీర్షా” “శ్వేతవర్ణా” అని మాత్రమే చెప్పబడినది. అది చాలదు.

కావున పూర్ణాంశములతో కూడియున్న ధ్యానశ్లోకమును తప్పక పఠింపవలెను. అని పెద్దలందురు. కాన, ధ్యానశ్లోకమును దాని అర్థతాత్పర్యములను వివరింతును.

ధ్యానశ్లోకము

‘ముక్తావిద్రుమ హేమనీలధవళచ్ఛాయైర్ముఖైః స్త్రీక్షణైః
యుక్తామిందునిబద్ధరత్నమకుటాం తత్త్వార్థవర్ణాత్మికాం
గాయత్రీం వరదాంభయాంకుశకశాః శుభ్రం కపాలం గదాం
శంఖం చక్రమధారవిందయుగళం హస్తైర్వహంతీం భజే॥

అర్థము. “ముక్తా = ఛాయైః” ముక్తా = ముత్యము, విద్రుమ = పగడము, హేమ = బంగారము, నీల = ఇంద్రనీలమాణికవ్యము, ధవళ = తెల్లని తెలుపు, ఛాయైః = రంగులు గలిగినదియు, స్త్రీక్షణైః = మూడేసి కండ్లుగల, ముఖైః = ఐదు ముఖములతో, యుక్తాం = కూడియున్నదియు, ఇందు—మకుటాం = ఇందు = చంద్రరేఖతో, నిబద్ధ = కూడియున్న, రత్నమకుటాం = రత్నకిరీటములు గలదియును, తత్త్వా = తత్త్వార్థ = బ్రహ్మతత్త్వము అర్థముగాగల, వర్ణ = అక్షరముల (పదముల)తో కూడిన మంత్రమే, అత్మికాం = స్వరూపముగా గలదియును, (బ్రహ్మతత్త్వమర్థముగల ఓంకారవర్ణమే స్వరూపముగాగలది అని కొందరర్థమును చెప్పుదురు.) హస్తైః = తన పది చేతులతో, శాస్త్రమున చెప్పిన ప్రకారము, క్రిందనుండి మీదికి ఎడమకుడి పర్యాయముగ అనగా—తొలుత ఎడమ, తర్వాత కుడి, మరల ఎడమ, తర్వాత కుడి, ఈ విధముగ, వరద = వరదముద్ర, అభయ = అభయముద్ర, అంకుశ = అంకుశము, కశాః = చబుకులను, (కొరడా), శుభ్రం = శుద్ధమైన (తెల్లని), కపాలం = తలపుట్ట పై భాగమును, గదాం = గదను, శంఖం = శంఖమును, చక్రం = చక్రకాయుధమును, అధ = తర్వాత, అరవిందయుగళం = పై రెండు

చేతులందును రెండు తామరపూవులను, వహంతీం = ధరించుచున్న, గాయత్రీం = గాయత్రీ దేవిని, భజే = సేవింతును, ధ్యానింతును.

తాత్పర్యము. గాయత్రీ దేవిని సూర్యమండలమునందుగాని, లేక తన హృదయపద్మమున గాని ధ్యానింపవలెనని బాలంభట్టియ గ్రంథమున చెప్పబడినది. సాన్నిధ్యమెక్కువగ నుండును. కాన తన హృదయపద్మమున ధ్యానించుట శ్రేష్ఠము. అట్లు ధ్యానింపలేనివారు, సూర్యమండలమున ధ్యానింపవచ్చును.

(శ్రీ)మద్భాగవతమున హృదయపద్మమున ధ్యానించు విధము చెప్పబడినది.

ముందుగా దేవియొక్క ఐదుముఖములను, మనకెదురుగ కూర్చున్న దేవియొక్క కుడివైపునుండి ఎడమవైపునకు ధ్యానింపవలెను. మొదటి ముఖము ముత్తైపురంగులో నుండును. ముత్తైపురంగు తెల్లని తెలుపుగాక, కొంచెము మ(త)గ్గిన తెలుపు. రెండవ ముఖము పగడమువలె ఎఱ్ఱగనుండును. మూడవది, మధ్యది, బంగారు రంగుగలది. నాలవది ఇంద్రనీలమాణిక్యపురంగు గలది. “రామం దూర్వాదళశ్యామం” అని చెప్పినట్లు గజీకపోచరంగుకూడ నీలపదమునకు అర్థము చెప్పట కలదు. ఇక ఐదవ ముఖము, తెల్లని తెలుపురంగు గలది. ఐదు ముఖములందును మామూలు రెండేసి కండ్లు మాత్రమేకాక, నుదుటిమీద కూడ ఈశ్వరునకువలె మూడవ కన్నుండును. అట్లే చంద్రరేఖతో నొప్పారు రత్నకిరీటములుండును. గాయత్రీహృదయమున “శ్వేతవర్ణా” యని చెప్పినట్లు దేవిశరీరపు రంగు తెల్లగనుండును. దేవిశరీరము ఓంకారముమధ్య నుండునని కొందరందురు. ఇక హస్తములందలి వస్తువులు. “పర్యాయతో భావయేత్తత్ వామదక్షిణహస్తయోః” అన్నట్లు ఒక యెడమచేయి, ఒక కుడిచేయి క్రమముతో, క్రిందినుండి మీదికి చేతులయందలి వస్తువులను భావింపవలెను. కాని వరదాభయహస్తములు ప్రక్కలయందుండక, కుడియెడమప్రక్కలకు మధ్యను ఉండును. అమెకు ముందు

ఉండును మధ్యనున్న రెండుచేతులలో ఎడమచేయి, వరదముద్రతో క్రిందుగా నుండును. కుడిచేయి అభయముద్రతో పైగా నుండును. ఎడమ ప్రక్కనున్న నాలుగు చేతులలో క్రింది చేతిలో అంగకుశముండును. దానికెదురుగనున్న కుడి క్రింది చేతియందు చబుకు, (అనగా కొరడా) క్రిందనుండి రెండవ ఎడమచేతియందు తెల్లని తలపుట్టపై భాగము, దానికెదురుగనున్న కుడిచేతియందు గద, ఎడమ మూడవ చేతియందు శంఖము, దానికెదురుగ నున్న కుడిచేతియందు చక్రము, మిగిలిన పై రెండు చేతులందును రెండు తామరపూవులును ఉండును. వానిని భావింపవలెను. ఇట్లు విరాజిల్లుచున్న గాయత్రీదేవిని తన కెదురుగ ప్రత్యక్షముగ నున్నట్లు, నిశ్చలమనసుతో, శ్రద్ధతో ధ్యానింపవలెను. ఇట్లు ధ్యానించినయెడలనే ధ్యానఫలము లభించును. ఇట్లు ధ్యానింపక, ధ్యానశ్లోకముమ మాత్రము పఠించినయెడల ఏమి ఫలము గలుగునో దేవునకే ఎరుక.

గాయత్రీమంత్రార్థము

ఇట్టి గాయత్రీదేవియొక్క మంత్రముయొక్క అర్థము జననమయమున, భావించుటకొరకు, వ్రాయబడుచున్నది.

గాయత్రీమంత్రమున “సవితుః” అను పదమున్నది. ఆ సవితృ శబ్దమునకు యోగార్థమొకటి యోగరూఢ్యర్థమొకటియు కలవు. అందుయోగార్థము, “సూతే ప్రపంచమితి సవితా” ప్రపంచమును సృష్టించువాడు సవిత అని యోగార్థము. ఈ వ్యుత్పత్తిని (సమాసమును) అనుసరించి; తనను ఆశ్రయించిన, మాయాద్వారా ప్రపంచమును సృష్టించునది, పరబ్రహ్మమే. అనగా— ప్రపంచమునకు ఉపాదానకారణము (మూలకారణము) ఐన. మాయకు అధిష్ఠానము (ఆశ్రయము) ఐన పరబ్రహ్మము సవితృశబ్దమునకు యోగార్థమగును. కాని రూఢి (ప్రసిద్ధి) చేత ఈ సవితృశబ్దము, ఆకాశమున ప్రకాశించుచు, ప్రాణులకు ప్రత్యక్షమగుచున్న “సూర్యుడు” అను అర్థమును చెప్పును, ఇట్లు సవితృశబ్దమునకు రెండర్థములు కలవు. అందులో

యోగరూఢ్యర్థమును తీసికొని విశ్వామిత్రమహర్షి మందాధికారులకు శ్లోకరూపముగ గాయత్రీమంత్రార్థమును తెలిపెను.

అత్యంతసూక్ష్మమైన యోగార్థమును తీసికొని, శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదులవారు ఉత్తమాధికారులకొరకు గాయత్రీమంత్రమునకు పరబ్రహ్మపరముగ భాష్యమును వ్రాసిరి. [ఈగ్రంథము మద్రాసు అడయారుగ్రంథాలయమున లభించినది.] జపించువారి ఉపయోగార్థము రెండర్థములును వివరింపబడుచున్నవి.

ముందు విశ్వామిత్రకృతిగాయత్రీమంత్రార్థము తెలుపబడుచున్నది.

గాయత్రీమంత్రము

“తత్సవితుర్వరేణ్యం! భర్గో దేవస్య ధీమహి! ధియో యోనః ప్రచోదయాత్”

ఈ మంత్రములోని పదములు అర్థమును చెప్పకొనుటకు వీలుగా, తెలుగు పద్యమునందువలె అన్వయక్రమమున (వరసగ) లేవు. అచ్చట నిచ్చట చెదిరి యున్నవి. అందువలన విశ్వామిత్రమహర్షి తాను కొన్ని పదములు చేర్చి, మంత్రములోని పదములతోనే, అన్వయక్రమమున తేలిక పదములతో గాయత్రీమంత్రార్థమును మందాధికారులకు తెలియునట్లు శ్లోకరూపమున వ్రాసెను. దానిని క్రింద వ్రాయుచున్నాను,

“యో దేవః సవితాఽస్మాకం, ధియో ధర్మాదిగోచరాః!

ప్రేరయేత్తస్య యద్భర్గః, తద్వరేణ్యముపాస్మహే॥” అని.

గాయత్రీమంత్రమున ముందు మూడవపాదము యొక్క అర్థమును చెప్పకొని, తర్వాత ఒకటి రెండు పాదముల అర్థమును చెప్పకొనవలెను. ఆ మంత్రము అట్లు ఏర్పడినది. కావున, “గాయత్రీ” మంత్రార్థము మూడవపాదమునుండి, విశ్వామిత్రులవారు వివరించిన ప్రకారము, వివరింపబడుచున్నది,

యః = ఏ సూర్యభగవానుడు, నః = మనకు, ధియః = ధర్మా
 ధర్మ విషయకములగు బుద్ధులను, ప్రచోదయాత్ = ప్రేరేపించునో,
 (కలిగించునో), దేవస్య = స్వయంప్రకాశమానుడైన, సవితుః = ఆ
 సూర్యభగవానుని యొక్క, తత్ = వేదశాస్త్రపురాణములందు
 స్రవంసింపబడి, ప్రసిద్ధమైనదియు, వరేణ్యం = అందరిచేత కోరిదగినట్టి
 భర్తః = తేజస్సును, ధీమహి, ధ్యాయేమహి = మనము ధ్యానింప
 వలెను.

తాత్పర్యము. సూర్యభగవానుడు స్వయముగ ప్రకాశించు
 వాడు. ఇతరగ్రహములన్ననో-ఈ సూర్యుని ప్రకాశమువలన ప్రకా
 శించునవి. వానికి స్వయంప్రకాశము లేదు. సూర్యుని తేజస్సు గర్వ
 ప్రాణులకును ఆరోగ్యమును సుఖమును ఆనందమును కలిగించును.
 ఇది అందరకును తెలిసిన విషయమే. ఎప్పుడైన మూడు నాలుగు
 రోజులు వరుసగ మబ్బు పట్టి, సూర్యకాంతి లేని యెడల, జనులంద
 రును “అయ్యో! ఎండ లేదే! అని ఎంతయో గొధపడుట మన
 మందర మెరిగినదే. అందువలన సూర్యతేజస్సును అందరును ఎల్లప్పు
 డుండవలెనని కోరుదురు. అట్టి సూర్యభగవానుడు, తాను ఉద
 యించుచు అందరిని మేలుకొలుపును. అట్లు మేలుకొనిన జనులు
 వారి వారి ధర్మాధర్మకార్యములందు ప్రవర్తిల్లుదురు. అట్లు స్వీ
 జనప్రవర్తకుడగు సూర్యభగవానునియొక్క, అందరి జనులచేత
 ప్రార్థింపబడుచున్నదియు, సుఖారోగ్యముల నిచ్చునట్టి, తేజస్సు
 మనకు ఎల్లప్పుడును సుఖారోగ్యములను కలిగించుగాక! అని మనము
 ధ్యానింపవలెను. అనగా ధ్యానింతుము గాక! అని.

ఇంతవరకును అర్థక్రమమును అనుసరించి, మంత్రమునకు
 ఆర్థము వ్రాయబడినది. జపము చేయునప్పుడు ఈ క్రమముతో అర్థ
 మును భావించుటకు వీలుండదు గదా! కావున జపము చేయున్నప్పుడు
 అర్థమును భావించుటకు వీలుగునట్లు, మంత్రములోనున్న క్రమము
 ననుసరించుచేయి, ఆర్థము వ్రాయబడుచున్నది. జపించువారి భావన

సాకర్యముకొరకు, శాస్త్రప్రదర్శి కొంచెము సడలింపబడినది. “తత్ = వేదశాస్త్రములందు వర్ణింపబడి ప్రసిద్ధమైనదియును, సవితః = సూర్యునిదైనట్టియు, వరేణ్యం = అందరిచేత కోరబడదగినట్టి, భగ్గో దేవస్య = స్వయంప్రకాశమానుడైన ఆ సూర్యుని తేజస్సును, ధీమహి = (మనకు సుఖాగోగ్యములు కలిగించుగాక! యని) మనము ధ్యానింపవలెను. (ధ్యానింతుము గాక!) ధియో = ధర్మాధర్మబుద్ధులను, యః = పూర్వోక్తమైన ఆ తేజస్సే, నః = మనకు, ప్రచోదయాత్ = ప్రేరేపించును. కలిగించుచున్నది, అని అర్థమును భావింపవలెను.

ఉత్తమాధికారులకు శాంకరబాష్పము

“తృతీయపాదార్థః. యః = ప్రత్యగాత్మా, నః = అస్మాకం, ధియః = బుద్ధివృత్తిః. ప్రచోదయాత్ = ప్రేరేయేత్. ఇతి తృతీయపాదేన సర్వబుద్ధిసంజ్ఞాకాంతఃకరణప్రకాశకః, సర్వసాక్షీ, ప్రత్యగాత్మా ఉచ్యతే. తస్య యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్య ఆత్మనః స్వరూపభూతం పరం బ్రహ్మ, తత్ - సవితృ-వరేణ్యాది (ఆదిశబ్దేన భర్గ దేవపదేచ గృహ్యేతే) పదైః నిర్దిశ్యతే.

అనగా—

మంత్రముయొక్క మూడవ పాదము, బుద్ధియను పేరుగల అంతఃకరణమును ప్రకాశింపజేయునట్టియు, (అంతఃకరణావచ్ఛిన్నమైన చైతన్యరూపమగు) సర్వసాక్షీభూతుడగు మన ప్రత్యగాత్మను చెప్పుచున్నది, అట్టి ప్రత్యగాత్మకు స్వరూపమైన పరబ్రహ్మమును గాయత్రీమంత్రములోని ఒకటిరెండు పాదములలోని. తత్, సవితః, వరేణ్యం, భర్గః, దేవస్య, అను ఐదు పదములును చెప్పుచున్నవని భానము.

ఎట్లనగా—

1. తత్ర “ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధః స్మృతః”

ఇతి స్మృతేః, తచ్చబ్రేన ప్రత్యగాత్మభూతం స్వతస్సిద్ధం పరంబ్రహ్మ ఉచ్యతే.

1. అనగా—

ఆ యైదు పదములలో మొదటిదగు పదము “తత్” అను పదము. “ఓం, తత్, సత్,” అను మూడు పదములు పరబ్రహ్మమును చెప్పినవి. అను గీతా వచనము ప్రకారము మంత్రములోని ఆ తత్ పదము, ప్రత్యగాత్మగా యైనట్టియు, స్వయంసిద్ధమైన (స్వమహిమయందున్న) పరబ్రహ్మమును చెప్పును.

2. సవితురితి సృష్టిస్థితిలయ లక్షణ—సర్వప్రపంచస్య, సర్వ ద్వైతభ్రమస్య అధిష్ఠానం లక్ష్యతే.

2. అనగా—

“సవితుః” అను పదము సృష్టిస్థితిలయస్వరూపమైన సర్వ ప్రపంచమునకును, అన్ని విధములైన ద్వైతభ్రమలకున్ను, అధిష్ఠానమైన పరబ్రహ్మమును లక్షణచేత చెప్పును. (ఏలననగా సవిత్వ శబ్దమునకు లోకమున సూర్యుడని అర్థము. ఈ యర్థమునకు ముగ్ధములోని ఏ పదముయొక్క అర్థముతోనూ సంబంధము కుదరక పోవుటచేత, ఆ యర్థమును విడిచి, పై యర్థమును చెప్పుటకు లక్షణము అశ్రయించవలసి వచ్చెను.)

3. వరేణ్యమితి, సర్వవరణీయం నిరతిశయమానందరూపం. అట్లే— వరేణ్యం అను పదము, అందరిచేత కోరదగినదియును, తనకు మించినది లేని శుద్ధానందమును (బ్రహ్మానందమును) చెప్పును.

“భర్త” ఇతి, అవిద్యాదిదోష భర్తనాత్మక జ్ఞానవిషయత్వం.

4. “భర్త” అను పదముచేత (“భర్తతే” ఇతి భర్తః పేచు చున్నది అనగా దహించుచున్నది. కాన భర్తః అని చెప్పబడు చున్నది.) అవిద్య, మాయ, మొదలగు దోషములను దహించి భస్మము చేయునట్టి బ్రహ్మజ్ఞానమున విషయమైనది, [[బ్రహ్మమే] యని అర్థము.

5. “దేవస్య” ఇతి, సర్వద్యోతనాత్మకం-అఖండచిదేకరసము చ్యతే, “దేవస్య” అను పదము “తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి” ఆ పరబ్రహ్మప్రకాశముచేతనే- ఈ సూర్యచంద్రనక్షత్రాగ్నాదు లన్నియును ప్రకాశించుచున్నవి, అను శ్రుతిచెప్పనట్లు సర్వమును ప్రకాశింపజేయునట్టి అఖండమైన అద్వితీయమైన బ్రహ్మచైతన్యమును చెప్పును,

“సవితుః దేవస్యేత్యత్ర షష్ట్యర్థః “రాహూశ్శిరః” ఇత్యాదా విన జౌపచారికః॥ “సవితుః దేవస్య” అనునవి విశేషణములు గదా! తత్, వరేణ్యం, మొదలగునవి వలె ప్రథమావిభక్తియందుండక, షష్ఠీవిభక్తి యేల వచ్చెను? అను, శంక రాగా సమాధానము చెప్పబడుచున్నది.

“సవితుః దేవస్య” అను చోటున షష్ఠీవిభక్తియొక్క అర్థము “రాహూః శిరః” అను చోటునందు జౌపచారికషష్ఠీ విభక్తి వచ్చినట్లే చెప్పకొనవలెను అని భావము.

తథాచ—బుద్ధ్యాదిసర్వసాక్షిలక్షణం, యస్మై స్వరూపం, తత్, సర్వాధిష్ఠానభూతం పరమానందం నిరస్తనమస్తానర్థరూపం, స్వప్రకాశచిదాత్మకం, బ్రహ్మైవ ఇత్యేవం, ధీమహి = ధ్యాయేమహి, ఇత్యర్థః” అని.

కాగా—జపసమయమున గాయత్రీమంత్రార్థమును ఈ క్రింది విధముగ అనుసంధానింపవలెను.

తత్ = సర్వస్థూలసూక్ష్మాదులకును సాక్షియైన నాప్రత్యగాత్మ (యేది గలదో) అది సవితుః = సృష్టిస్థితిలయరూపమైన మిథ్యా ద్వైతప్రపంచమునకు అధిష్ఠానమైనదియు, వరేణ్యం = సర్వవరణీయ - నిరతిశయానందరూపమైనదియును, భగ్గో = మాయాఽవిద్యాదిసర్వదోషవిनाశక-బ్రహ్మజ్ఞానవిషయమైనదియు, దేవస్య = స్వయంప్రకాశ-అఖండ-చిదేకరసమైన పరబ్రహ్మమే యని, ధీమహి

మనము ధ్యానింపవలెను. ధియో = ధర్మాఽధర్మవిషయక అంతః
కరణవృత్తులను, యః = ఈ నా ప్రత్యగాత్మయే, నః = మనకు,
ప్రచోదయాత్ = ప్రేరేపించునో, అనగ — ప్రేరేపించును. కలిగి
చును. అని,

ఇటునంటి ఈ భావనాపరంపరను గాగుగ అభ్యసించిన
యెడల అహంగ్రహోపాసనయగు సంధ్యోపాసనకు మిక్కిలి ఉప
యోగపడును.

ఇప్పుట “ధీమహి” అనుపదము విధాయకలిజ్జరూపమున
ఉండుటవలన ఇది ఉపాసనమెంతమాత్రము కానేరదు. ఈ అర్థము
ఉత్తమాధికారులకు మాత్రమే.

చాలమంది మహర్షులును, శ్రీ శంకరాచార్యాదిమహో
త్తములును, గాయత్రీమంత్రమునకు అర్థమును వ్రాయునప్పుడు ప్రణ
వమును, మూడువ్యాహృతులను విడిచిపెట్టి కేవల త్రిపాదమంత్రము
నకే వ్యాఖ్యానములను చేసిరి. కాన గాయత్రీజపసమయమున ప్రణ
వవ్యాహృతుల అర్థమును అనుసంధానింప నక్కరలేదని తోచెడిని.
అవి తమ ఉచ్చారణమాత్రము చేత జపించువానిని పవిత్రము
చేయును. అని యెఱుంగునది.

ఇట్లు యథాశక్తి మంత్రమును జపించి, జపమును పగబ్రహ్మ
మునకు సమర్పించునది.

జపవిధానము సమాప్తము.

గాయత్ర్యద్వాసనమంత్రార్థము

జపానంతరము గాయత్రీదేవికి ఉద్వాసమును చెప్పవలెను.

1వ మంత్రము

“ఉత్తమే శిఖరే జాతే భూమ్యాం పర్వతమూర్ధని|

బ్రాహ్మణేభ్యోఽభ్యనుజ్ఞతా గచ్ఛ దేవి యథాసుఖమ్||

అర్థము. భూమ్యాం = భూమిమీద, పర్యతమూర్ధని = పర్యత
 శ్రేష్ఠమగు మేరుపర్యతమునందు, ఉత్తమే = శ్రేష్ఠమగు, శిఖరే =
 శిఖరమున, జాతే = ఉన్నట్టి దేవి! = ఓ గాయత్రీదేవి! బ్రాహ్మణే
 భ్యః = భక్తులగు బ్రాహ్మణులనుండి, అనుజ్ఞాతా = అనుమతినిపొందిన
 దానవై, యథాసుఖం = సుఖముగ గచ్ఛ = ఆ యుత్తమశిఖరము
 నందలి స్వస్థానమును పొందుము.

2వ మంత్రము

స్తుతో మయా వరదా వేదచూతా, ప్రచోదయంతీ పవనే
 ద్విజాతా! ఆయుః పృథివ్యాం ద్రవిణం బ్రహ్మవర్చసం, మహ్యం
 దత్వా ప్రయాతం బ్రహ్మలోకమ్॥

అర్థము. ద్విజాతా = ద్విజుల సమూహమును పవనే = (పావ
 నే) పవిత్రమగు ఉపాసనాకర్మయందు, ప్రచోదయంతీ = ప్రేరేపించు
 చున్నట్టియు, వరదా = భక్తులకు వరములను ఇచ్చునట్టియు, వేద
 చూతా = వేదజననివగు ఓ గాయత్రీదేవి! మయా = నాచేత స్తుతః =
 స్తుతా == స్తుతింపబడినదానివై మహ్యం = ఉపాసకుడనగు నాకు
 ఆయుః = దీర్ఘాయుస్సును, పృథివ్యాం = భూమిమీద(ఉన్నంతకాలము)
 ద్రవిణం = ఆవశ్యకధనమును బ్రహ్మవర్చసం = బ్రహ్మవర్చస్సు
 నున్నా, బ్రహ్మలోకం = బ్రహ్మజ్ఞానమును ప్రయాతం = పొందుటకు
 (అనగా పొందువరకును) దత్వా = ఇచ్చి గచ్ఛ = నీ స్వస్థానమును
 పొందుము అని.

తాత్పర్యము. ఓ గాయత్రీదేవి! నీ భక్తులగు ద్విజుల అను
 మతిని పొంది ఈ భూమిమీద పర్యతశ్రేష్ఠమగు మేరు పర్యతము
 నందలి నీ స్వస్థానమగు ఉత్తమ శిఖరమును సుఖముగా పొందుము.
 ద్విజులను పవిత్రమగు ఉపాసనకర్మయందు ప్రేరేపించుచున్న నీవు
 నాచేత స్తుతింపబడినదానవై వరదురాలవై ఉపాసకుడనగునాకు ఉపా
 సన సిద్ధించువరకును దీర్ఘాయుస్సునిచ్చి, భూమిమీద బ్రతికియున్నంత
 కాలము, ధనమును బ్రహ్మవర్చస్సును ఇచ్చి స్వస్థానమును పొందుము.

ఇట్లు ద్వాసన చెప్పి, తర్వాత సూర్యోపస్థానమును (సూర్య స్తుతిని) చేయవలెను. కాన త్రికాలసూర్యోపస్థానమంత్రములకును క్రమముగా అర్థతాత్పర్యములు వ్రాయబడుచున్నవి.

ప్రాతఃకాలసూర్యోపస్థానమంత్రార్థము

మంత్రము. మిత్రస్య చర్షణీధృతః శ్రవో దేవస్య సానసిం. సత్యం చిత్రశ్రవస్తమం॥

హేమిత్ర! ఓ సూర్యదేవ! (అని చేర్చుకొనవలెను. చర్షణీ ధృతః = (వర్షములద్వారా పంటల నధికముగా పండించుటచేత) ప్రజలను పోషించుచున్నట్టియు, మిత్రస్య = కావుననే సర్వప్రాణులకు మిత్రుడవై నట్టియు. దేవస్య = జగత్తును ప్రకాశింపజేయునట్టి, నీయొక్క, శ్రవః = కీర్తి, సానసిం = బాగుగా సేవింపఁగినది. ఏల? సత్యం = (ఆకీర్తి) సత్యమైనదియు, చిత్రశ్రవస్తమం = చిత్ర విచిత్రముగా వినదగిన కథలు కలది కావున.

మంత్రము. మిత్రో జనాన్ యాతయతి ప్రజానన్, మిత్రో దధార పృథివీముత ద్యాం మిత్రః కృష్టీరనిమిషాభిచక్ష్టే. సత్యాయ హవ్యం ఘృతవద్విధేమ. సూర్యదేవుడు, మిత్రః = సర్వప్రాణి మిత్రుడైనందున, ప్రజానన్ = ఎవరెవరికి నేయే కార్యము కలదో చక్కగా తెలిసికొనుచున్నవాడై, జనాన్ = జనులను, యాతయతి = వారి వారి పనులయందు నియోగించుచున్నాడు.

అందువలన సూర్యుడు (1) సర్వాంతర్యామిగను (2) సర్వజ్ఞుడుగను ఉన్నాడని భావము.

మిత్రః = మిత్రుడైన సూర్యుడు, పృథివీం = భూమిని, ఉత = ఇంకను, ద్యాం చ = ఆకాశమునున్న, ఇచ్చట భూమిశబ్దముచేత భూమికిందనున్న ఆరు లోకములున్న “ద్యాం” శబ్దముచేత, పై యేడు లోకములున్న. భూమితో కలిపి, పదునాల్గు లోకములని భావము. దధార = ధరించెను. ఇట్లు సకలబ్రహ్మాండమును ధరించుటచేత సూర్యు

నకు (3) సర్వాత్మకత్వము సిద్ధించుచున్నది. మిత్రః = మిత్రుడైన సూర్యుడు కృష్టిః = మనుష్యులనున్నా అనిమిషా = దేవతలనున్న అభిచప్టే = అన్ని వైపులనుండియు చూచుచున్నాడు. (4) సర్వ కర్మసాక్షీ యని భావము. సత్యాయ = సత్యస్వరూపుడవై నట్టి, (ఇంతవరకు చెప్పినట్లు సర్వాంతర్యామి, సర్వజ్ఞుడు, సర్వాత్మకుడు సర్వకర్మసాక్షీయునైన) నీకు, ఘృతవత్ = నేతితోగూడిన, హవ్యం = హవిస్సును, విధేమ = ఇచ్చెదము. [కావున నాస్తోత్రమును విని నాచే ఉపాసింపబడు పరబ్రహ్మమును సాక్షాత్కారము చేసి కొనుటకు కావలసిన ఆరోగ్యాదులను అనుగ్రహింపుమని భావము.]

మంత్రము, ప్ర స మిత్ర! మర్తో అస్తు ప్రయస్వాన్, యస్త ఆదిత్య! శిక్షతి వ్రతేన. న హన్యతే న జీయతే, త్వోత్తో, నైనమగ్ం హో అశ్నోత్యంతితో న దూరాత్ ||

హేమిత్ర! ఆదిత్య! ఓ సూర్యదేవా! యః = ఏయుపాసకుడు, తే = నీయొక్క, ప్ర తేన = ఉపస్థానరూపమగు కర్మను, శిక్షతి = అభ్యసించుచున్నాడో, ప్రతిదినము చేయుచున్నాడో, సః మర్తః = ఆ మనుజుడు (ఉపాసకుడు) ప్రయస్వాన్ = అధికమైన యన్నమును పొందువాడు, ప్ర + అస్తు = బాగుగా, తప్పక యగుగాక! - [సూర్యుడు కర్మఫలదాత] త్వోతః = ఇట్లు నీచేత రక్షింపబడిన యుపాసకుడు, న హన్యతే = ఎవ్వరిచేతను వీడింపబడడు, న జీయతే = రోగములచే గాని శత్రువులచే గాని జయింపబడడు. [సూర్యుడు సర్వరోగ శత్రునాశకుడు.] ఏనం = ఇట్టియుపాసకుని అంతితః = దగ్గరగా నున్న సంచితపాపముగాని దూరాత్ = దూరముగా నున్న ఆగామియైన, అంహః = పాపము గాని. న అశ్నోతి = ఎంతమాత్రము దరికి చేరదు. [సూర్యుడు సర్వపాపనాశకుడు.]

తాత్పరము. ఓ సూర్యభగవానుడా! నీవు వర్షములద్వారా పంటలను పండించి, ప్రజలను పోషించుచున్నావు. కావుననే ప్రపంచ

మున కంతకును మిత్రుడనైతివి. సకలజగత్తును ప్రకాశింపజేయుచున్నావు. ఇట్టి నీకీర్తి యందరిచేతను బాగుగ సేవింపవగినది. నీకీర్తి సత్యమైనది, మిక్కిలి ఆశ్చర్యకరమైనదియును. ఏవిధముగ ననగా- 1. నీవు జగన్నిత్రుడవు, 2. మహాకీర్తిమంతుడవు, 3. సర్వాశక్త్యా మివి, 4. సర్వజ్ఞుడవు, 5. సర్వప్రవర్తకుడవు, 6. సర్వాస్మకషుడవు, 7. సర్వకర్మసాక్షివి, 8. కర్మఫలదాతవు, 9. సర్వకోగశక్రమనాశకుడవు, 10. సర్వపాపనాశకుడవు.

ఈ విధముగ అనితరసాధారణగుణములు కలవాడవు. ఈ గుణములన్నియును ఆయా సందర్భములందు వినరింపబడినవి. మిత్రుడవగు నీవు క్రింది యేడు లోకములను పై యేడు లోకములను నీ యాకర్షణశక్తిచేత ధరించుచున్నావు. సత్యస్వరూపుడవగు నీ ప్రతి ఉదయాస్తమయానంతరమునందునను నేతిలో గూడిన హవిస్సును హోమము చేయుదుము. సంధ్యోపాసనమున ఇతిరాగములతో బాటు నీ యుపస్థానమును శ్రద్ధతో ప్రతిదినము చేయు నుపాసకుడు అధికమగు అన్నమును అనుగ్రహింపుచు. (ధర్మరూప సూర్యోపాసన జేసి అన్నముకొఱకు అక్షయపాత్రను సూర్యునినుండియే కదా! పొందెను.) ఇట్లు నీచేత రక్షింపబడిన యుపాసకుడు రోగాదులచే గాని శత్రువులచే గాని జయింపబడడు. ఇదియే గాదు. వానిని సంచితపాపము గాని అగామిపాపము గాని అంటడు. అని భావము.

మాధ్యాహ్నికోపస్తానమంత్రార్థము

మంత్రము. ఆ సత్యేన రజసా నర్తమానో నివేశయన్న మృతం మర్త్యం చ, హిరణ్యయేన సవితా రథేనా జేనో యుగం భువనా విపశ్యన్ ||

సవితా = సూర్యభగవానుడు, రజసా = రజోగుణముతో కూడిన, ఇది క్రింది అర్థమునకు సూచకము. సత్యరజస్తమోగుణాత్మకమగు మాయను ఉపాధిగా కలిగినట్టియు, సత్యేన = త్రికాలము

లందును ఉన్నట్టి పరబ్రహ్మముచేత, వర్తమానః = ప్రేరేపింపబడిన వాడై, మర్త్యం = మానవులను, అమృతం = దేవతలనున్నా, చ = ఇతరప్రాణులనున్ను, నివేశయన్ = ప్రాతరుపస్థానమంత్రమున చెప్పి నట్లు, వారి వారి పనులందు ప్రవర్తింపజేయుచు, హిరణ్యయేన = బంగారుమయమైన రమణీయమైన, రథేన = రథముతో, దేవః = ప్రకాశించుచున్నవాడై, భువనా = లోకములను, విపశ్యన్ = విశేష దృష్టితో చూచుచు, తెలిసికొనుచున్నవాడై, ఆయాతి = వచ్చుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. సత్త్వగుణము, రజోగుణము, తమోగుణము అను మూడుగుణములతో నిండిన మాయను ఉపాధిగా గలిగినట్టియు, త్రికాలములందున్నట్టి పరబ్రహ్మముచేత, అంతర్యామిగానుండి లోక సంరక్షణకొరకు ప్రవర్తింపజేయబడినవాడై, సూర్యభగవానుడు తన కిరణములచేత చీకట్లను పోగొట్టి, పగటిని కలిగించి, మానవులను అగ్నిహోత్రాదికర్మలందును, దేవతలను హవిస్సును భక్షించుట, మానవుల కుపకారిముచేయుట మొదలగు పనులందును, ఇతరప్రాణులను వారివారి యాకలిదప్పులను పోగొట్టుకొను పనులందును ప్రవర్తింపజేయుచు, రమణీయమగు బంగారురథమున మిక్కిలి ప్రకాశించువాడై లోకములను ప్రత్యేకమైన విశేష దృష్టితో చూచుచు, పైకి యుదయించుచున్నాడు. శ్రుతియు నిట్లే చెప్పుచున్నది. “భీషాస్త్యాద్వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః॥అని. ఆ పరమాత్మనుండి భయపడి గాలి వీచుచున్నది. సూర్యుడును భయపడియే యుదయించుచున్నాడు. అని.

మంత్రము. “ఉద్వయం తమసస్పరిపశ్యంతో జ్యోతిరుత్తరం! దేవం దేవత్రా సూర్యమగన్త జ్యోతిరుత్తమమ్॥

దేవత్రా = దేవతలలో, ఉత్తమం = ఉత్తమమైనట్టియు, దేవం = కాంతిమంతమైనట్టియు, జ్యోతిఃస్వరూపమైన, సూర్యం = సర్వప్రకృడవగు నో సూర్యభగవానుడా! నిన్ను, వయం = మేము,

తమసః = చీకటికి, అజ్ఞానమునకు, పరి = విరోధియైనట్టియు, ఉత్తరం = నిరతిశయమైన, జ్యోతిః = జ్యోతిఃస్వరూపమైన పరబ్రహ్మను, ఉష్ణ శ్యంతః = సాక్షాత్కారము చేయ గోరుచున్నవారమై, అగన్మ = శరణు పొందితిమి. ఆశ్రయించితిమి.

తాత్పర్యము. దేవతలలో నుత్తముడవైనట్టియు, ప్రకాశ వంతమైనట్టియు, జ్యోతిఃస్వరూపమైనట్టియు, సర్వప్రేరకుడవైన నిన్ను, మేము, అజ్ఞానమునకు విరోధి యైనట్టియు, నిరతిశయమైన, జ్యోతి రూపపరబ్రహ్మమును సాక్షాత్కరింప గోరుచున్నవారమై ఆశ్రయించితిమి. కాన నిన్ను ప్రవర్తింపజేయు ఆ బ్రహ్మమును సాక్షాత్కరింపజేయుము.

ఇచ్చట చెప్పబడిన సూర్యవిశేషణములచేత, సూర్యుడు పర బ్రహ్మకు సమానుడుగా నున్నాడు. కావుననే, దేవతలలో నుత్తము డయ్యెను. పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారము కోరువారిచే నాశ్రయింప దగినవాడయ్యెను. సూర్యుడే సంధ్యోపాసనాదిసకలోపాసనలకును నాధారమైనవాడు.

ఉదాహరణము. “భానుమండలమధ్యస్థా” అని శ్రీలలితాంబికకు ఒక నామరాజము గలదు. శ్రీలలితాదేవిని సూర్యమండలము మధ్య యందు ధ్యానింతురు.

మంత్రము. ఉదుత్యం జాతవేదసం దేవం వహంతి కేతవః! దృశే విశ్వాం సూర్యం, చిత్రం దేవానాముదగాదనీకం, చక్షుర్నిత్రస్య వరుణస్యాగ్నేః॥

ఉదుత్యం = అను చోటున, ఉద్ + ఉత్యం = అని సదచ్చేదము. అందు ‘ఉ’ అనునది సంబోధనార్థకము. కాగా = ఉ! = ఓ సూర్యభగవానుడా!, సూర్యం = సర్వప్రేరకుడవగు, త్యం = నిన్నును, జాతవేదసం = అగ్నిని, దేవం (ఇచ్చట షష్ట్యర్థమున ద్వితీయ) స్వయంప్రకాశరూపమైన ఆ పరబ్రహ్మతేజస్సుయొక్క, కేతవః =

కిరణములు, విశ్వాదు = అందరియొక్క, దృశే = దర్శనశక్తికొఱకు, ఉద్ + వహంతి = ధరించుచున్నవి. అనగా — మిమ్ములనిద్దరిని, లోకమును ప్రకాశింపజేయ సమర్థులనుగా చేయుచున్నవి. దేవానాం = ఇంద్రులది దేవతలమధ్య, (నీవే), అసీకం = చీకట్ల సమూహమును, (నుదన్ = పోగొట్టుచు, అని చేర్చుకొనవలెను). చిత్రం = ఆశ్చర్యముగా, ఉదగాత్ = ఉదయించుచున్నావు. మిత్రస్య = లోకమిత్రుడవైన నీకున్న, వరుణస్య = వరుణదేవునకున్న, అగ్నేః = అగ్నిదేవునకున్న, చక్షుః = నేత్రమైన. (ఆ బ్రహ్మతేజస్సును నాకు సాక్షాత్కారము చేయించుమని భావము.)

తాత్పర్యము. ఓ సూర్యభగవానుడా! స్వయంప్రకాశమైన ఆ బ్రహ్మతేజస్సుయొక్క కిరణములు నిన్నును అగ్నిని లోకమును ప్రకాశింపజేయ సమర్థులనుగా చేయుచున్నవి. “తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి” ఆ పరబ్రహ్మయొక్క ప్రకాశము (కిరణముల)చేతనే ఇదంతయు (సూర్యచంద్రాగ్నాదులు) ప్రకాశించుచున్నవి” అని కదా! శ్రుతి చెప్పుచున్నది. ఇంద్రులదిదేవతలలో నీహొక్కడవే చీకట్ల సమూహమును పోగొట్టుచు ఆశ్చర్యముగా నుదయించుచున్నావు. నీకును, వరుణదేవునకును, అగ్నిదేవునకును కన్ను వలెనున్న ఆ బ్రహ్మతేజస్సును నాకు సాక్షాత్కరింపజేయుము.

మంత్రము. ఆ ప్రాద్యావాపృథివీ అంతరిక్షం సూర్య ఆత్మా జగతస్తస్థుషశ్చ తచ్చక్షుర్దేవహితం పురస్తాచ్ఛక్రముచ్ఛరత్ ||

“తచ్చక్షుః” అనుచోట “తత్” శబ్దముండుటచేత, ‘యత్’ శబ్దమును తృతీయావిభక్తితో తెచ్చివెట్టుకొనవలెను. కాగా — సూర్య! = ఓ సూర్యభగవానుడా! నీవు, యేన = అంతర్యామియగు ఏ బ్రహ్మజ్యోతితో కూడినవాడవై, జగతః = జంగమరూపమైన నట్టియు, తస్థుషశ్చ = స్థావరరూపమగు ఈ ప్రపంచమునకు, ఆత్మా = ఆత్మవయి, ద్యావాపృథివీ + అంతరిక్షం = భూమ్యాకాశములను వాని మధ్యప్రదేశమును, ఆప్రాః = వ్యాపించియున్నావో, శుక్రం = నిర్మల

మైనట్టియు, చక్షుః = నేత్రములకు గ్రహణశక్తి నిచ్చునట్టియు, దేవం = స్వప్రకాశమైనట్టియు, హితం = హితమైన, తత్ = ఆ బ్రహ్మ తేజస్సు, పురస్తాత్ = నాముందు, ఉచ్చరత్ = సాక్షాత్కరించు గాక !

తాత్పర్యము. ఓ సూర్యభగవానుడా ! నీవు అంతర్యామి యగు ఏ పరబ్రహ్మజ్యోతితో కూడుకొన్నవాడవై జగమస్థావరాత్మకమగు ఈ ప్రపంచమునకు ఆత్మవగుచు, భూమ్యాకాశములను, వానిమధ్య ప్రదేశమును వ్యాపించియున్నావో, నిర్మలమైన నట్టియు (మాయాసంబంధములేని యని అర్థము) నేత్రమునకు దర్శనశక్తి నిచ్చునట్టియు (శ్రోత్రస్య శ్రోత్రం, చక్షుషశ్చక్షుః" కంఠాకి కన్ను యైనది, చెవికి చెవి యైనది" అనగా — రెండింటికీని గ్రహణశక్తి నిచ్చునది పరబ్రహ్మము అని, భావము) స్వప్రకాశమైన లోకహితకరమైన ఆ యాత్మతేజస్సు నాకు సాక్షాత్కరించునట్లు చేయుము.

ఇచ్చట నొక విశేషము.—

మాయాసంబంధము లేని శుద్ధప్రతిపత్తిరబ్రహ్మచైతన్యమే సూర్యునియందు అంతర్యామియై యున్నది. సూర్యునియందున్న ఆ బ్రహ్మచైతన్యమే స్థావరజంగమములన్నింటియందున్న ఆత్మ. అట్లే అస్మదాదులయందున్న ఆత్మయును. ఆ నిర్గుణపరబ్రహ్మమే, సూర్యునియందు సగుణమై సంధ్యాదేవత అను పేరుతో నొప్పుచు, అస్మదాదులయందు ప్రత్యేకాత్మ అను పేరుతో నున్నది. ఇదియే సంధ్యోపాసనము. సంధ్యోపాసనమే సూర్యోపస్థానమిందొప్పున యున్నది. ఇది రహస్యార్థము. ఈ రహస్యము నెరిగి అనుభవమునకు తెచ్చుకొన్నవాడు జీవన్ముక్తుడు. సందియము లేదు. దీనినే శ్రీభట్టభాస్కరులు విశదీకరించిరి.

ఈ తాత్పర్యమున చివరి వాక్యము “ఆ యాత్మతేజస్సును నీయందంతర్యామియై యున్న దానిని, నాకు సాక్షాత్కరించునట్లు

చేయుము” అనునది కదా! సూర్యుని యందంతర్యామిగ నున్న ఆ బ్రహ్మతేజస్సు అనగా చైతన్యమే సంధ్యాదేవత. ఆ దేవత నాకు సాక్షాత్కరించునట్లు చేయుము” అని ప్రార్థించుచున్నాడు. అనగా సంధ్యోపాసనకు ఆధారభూతమైన సూర్యుని, సంధ్యాదేవత నాక్షాత్కరిము, అనగా సంధ్యోపాసనలో- “సాహమాస్మి” యనుచు చేయుచున్న యుపాసనము ఫలించి జీవబ్రహ్మైక్యము, కలుగునట్లు అనుగ్రహించుమని ప్రార్థించుచున్నాడు.

మంత్రము. “పశ్యేమ శరదశ్శతం, జీవేమ శరదశ్శతం, నందామ శరదశ్శతం, మోదామ శరదశ్శతం. భవామ శరదశ్శతం తగ్ం శ్రుణవామ శరదశ్శతం, ప్రబ్రవామ శరదశ్శతమజీతాన్యమ శరదశ్శతం. జ్యోక్ష్మ సూర్యో దృశే॥

శతం=అపరిమితమగు, (ఇచ్చట శతశబ్దమునకు “నూరు” అని గాక అపరిమితము అని యర్థము) శరదః=సంవత్సరములు, పశ్యేమ=ఆ సాక్షాత్కరించిన తేజస్సును చూచెదము గాక! శతం శరదః=అపరిమితమగు సంవత్సరములు, జీవేమ=ఆ తేజస్సును చూచుచు జీవించెదము గాక! శతం శరదః నందామ=అపరిమితమగు సంవత్సరములు ఆ బ్రహ్మానందముతో జీవించియుందుము గాక! శతం శరదః మోదామ=అధిక ఆదరముచేతి నదియే యర్థము మరియొక పదము చేతి మరల చెప్పబడెను. (మంత్రార్థచగ్రోదయవ్యాఖ్య యను గ్రంథమున నిట్లువ్రాయబడినది. “అత్ర పునరుక్తిః ఆవరాతిశయ గ్యోతినాయ” ఇచ్చట పునరుక్తి అత్యధిక-అవరము తెలియుటకొరకు చేయబడినదని. వేదార్థమును వ్రాసిన శ్రీయూస్క-మునివర్యు లిట్లు వ్రాసిరి. “అభ్యాసే భూయాంసమర్థం మన్యంతే” ఇతి, అని. పునరుక్తియంగు చాల యధికార్థముగనునని తలంపెరు, అని. ఈపునరుక్తి, శబ్దపునరుక్తి యని, అర్థపునరుక్తి” యని రెండువిధములు. ఇచ్చట అర్థపునరుక్తి చేయబడినది. ఇచ్చట చాల అర్థము కలదు. గ్రంథ విస్తరభీతిచే వ్రాయలేదు. శతం శరదః భవామ=అపరిమితమగు

సంవత్సరములు స్వస్వరూపమున ప్రతిష్ఠితులమై విశ్రాంతిధామమున నుండుముగాక! [అనగ, జీవబ్రహ్మైక్యమునుపొంది, విదేహాక్షై నల్యము కలుగునంతవరకు, బ్రహ్మనందముననుభవించుము గాక!] శతం శరదః శ్రుణవామ = అపరిమితసంవత్సరములు “ఈయన బ్రహ్మ వేత్త”. యను మాటను వినెదము గాక! శతం శరదః ప్రబ్రవామ = అపరిమితసంవత్సరములు, దగ్గరకువచ్చిన శిష్యులకు బ్రహ్మతత్వము నుపదేశించుము గాక; శతం శరదః అజీతాః స్యామ = అపరిమిత సంవత్సరములు వెలుపలి శత్రువులచేతను గాని లోపలి శత్రువుల చేతను గాని జయింపబడని వారమయ్యెదము గాక! జ్యోత్స్న = చిర కాలము, సూర్యం = జగత్ప్రేరకుడవగు నిన్ను, దృశే = కృతజ్ఞతా బుద్ధితో చూచెదము గాక!

తాత్పర్యము. పూర్వమంత్రముయొక్క చివర కోసిన ప్రకారము సామోత్కరించిన యా బ్రహ్మతేజస్సును (చైతన్యమును) చూచుచు, అపరిమితమగు సంవత్సరములు జీవిం చెదము గాక. అట్లే యానందామోదములతో స్వస్వరూపమున ప్రతిష్ఠితులమై “యీయన బ్రహ్మవేత్త” యను మాటలను వినుచు, దగ్గరకు వచ్చిన యుత్తమ శిష్యులకు బ్రహ్మతత్వము నుపదేశించుచు, శాహ్మభ్యంతరశత్రువులచేత జయింపబడని వారమై యుపకారి నైన నిన్ను కృతజ్ఞతా బుద్ధితో చిరకాలము చూచెదము గాక!

ఇచ్చట నొక శంక. బ్రహ్మసామోత్కారమైన తర్వాతను గూడ, ఇంకనూ జీవించవలెను. “ఈయన బ్రహ్మవేత్త” యను మాటలను విని యానందించవలెను. శాహ్మభ్యంతరశత్రువులు పీడింప కుండ నుండవలెను. “ఈ మొదలగు కోరిక లుండునా? అట్లతడు నడచుకొనునా? ఇది యసంగతముగా నున్నది కదా! యని.

సమాధానము. ఈ యుపాసకుడు ప్రస్తుతమున పామరత్వమును పూర్తిగ వదలలేదు. కనుక ఈ ద్వైతప్రపంచమున నున్నప్పు

దాతని కిట్టి కోరిక లున్నవి. కాని నిజముగ అద్వైతి యైన. తర్వాత నిట్లుండ మునినను ఉండడు. అని.

మంత్రము. య ఉదగాన్మహతోఽర్ణ వాద్విభ్రాజమానస్సరి రస్య మధ్యాత్! స మా వృషభో లోహితాక్షః, సూర్యో విపశ్చి న్మనసా పునాతు.

వృషభః=వర్షప్రదాత యైనట్టియు, విపశ్చిత్=సర్వజ్ఞుడైనట్టి. యః సూర్యః=ఏ సూర్యుడు, లోహితాక్షః=ఎఱ్ఱని కిరణములు కల వాడై, విభ్రాజమానః=మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నవాడై, ఉదగాత్=ఉదయించెనో, సః=ఆ సూర్యుడు, మహతః=అపారమైనట్టియు, అర్ణ వాత్=సముద్రము వలె చాట శక్యముకాని, సరిరస్య=సలిలస్య=ఇచ్చట సలిల మనగా-నీరు. పంచభూతములలో నొకటి. “అప ఏవ ససర్జాదా” బ్రహ్మ ముందుగా జలములనే సృష్టించెను. అను దాని ననుసరించి, సలిలమునకు ప్రాధాన్యము. పంచభూతములు తొలుత అపంచీకృతములుగా పుట్టి, తర్వాత పంచీకృతములయ్యెను. ఇచ్చటి సలిలశబ్దము అట్టి అపంచీకృతపంచభూతములకు కారణమగుమాయను చెప్పను. కాగా - సరిరస్య=మాయయొక్క, మధ్యాత్=నడుమ నుండి, మా=నన్ను (ఉద్ధరించి), మనసా=అత్యాదరముతో, పునాతు=శుద్ధునిగా జేయు గాక. ఉపాసింపబడుచున్న సంధ్యాబ్రహ్మయొక్క-సాక్షాత్కారమునకు యోగ్యునిగా జేయుగాక!

తాత్పర్యము. వర్షప్రదాతయు, సర్వజ్ఞుడు నగు ఏ సూర్యుడు ఎఱ్ఱని కిరణములతో మిక్కిలి ప్రకాశించుచు ఉదయించునో, ఆ సూర్యుడు అపారమగు సముద్రమువలె చాటశక్యము కాని మాయ యొక్క-మధ్యనుండి యుద్ధరించి, నన్నాదరముతో శుద్ధునిగా జేసి, నాచే నుపాసింపబడుచున్న బ్రహ్మయొక్క సాక్షాత్కారమును పొందుటకు యోగ్యునిగా జేయు గాక యని భావము.

సాయంకాలసూర్యోపస్థానమంత్రార్థము

మంత్రము. ఇమం మే నరుణ శ్రుధీ హవమద్యాచ మృశయ! త్వమవస్యరాచకే॥

హేనరుణ! = ఓ నరుణదేవా! మే = నాయొక్క, ఇమ = ఈ హవం = పిలుపును, ప్రార్థనను, ఉపస్థానమును, శ్రుధీ = వినుము. ఆ ప్రార్థన ఏమనగా — అద్య = ఇప్పుడు. (ఈ యుపస్థానమైన పిమ్మట), మృడయ = నన్ను సుఖపెట్టుము. (అనగా — ఉపాసనాఫలప్రాప్తికి విఘ్నము చేయకు మని భావము.) అనన్యః = రక్షణను కోరుచున్న వాడనై, త్వం = నిన్ను, ఆచకే = కోరుచున్నాను.

మంత్రము. “తత్త్వా యామి బ్రహ్మణా నందమానః । తానా శాస్తే యజమానో హవిర్భిః । అహేఽమానో నరుణేహ గాఘ్నసు శగంస మా న ఆయుః ప్రమోషీః॥

యజమానః = యాగముచేయువాడు, హవిర్భిః = నేయి నువ్వలగు హవిస్సులచేత, యత్ = ఏ బ్రహ్మమును (పొందుటకు) అశాస్తే = కోరునో, తత్ = ఆ బ్రహ్మమును (నాతోఁగ్గొరించుటకు), త్వం = నిన్ను, బ్రహ్మణా = వేదమంత్రములచేత, నందమానః = సమస్కరించుచు, స్తుతించుచు, తత్ = అట్టిరక్షకునిగా, యామి = నిన్ను చేరుచున్నాను. హే నరుణ! ఓ నరుణదేవా! అహేఽమానో = నన్ను అనాదరించకుండు, ఇహ = ఇప్పుడు, బోధి = నన్ను తెలిసికొనుము. అనగా — జ్ఞానార్థినిగా తెలిసికొనుము. ఉరుశగంస = మంత్రములచే నధికముగా స్తుతించదగినవాడా!, నః = మానొక్క, ఆయుః = ఆయుస్సును, మా ప్రమోషీః = లోపింప జేయకుము. (నాకు బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగువరకు నా యాయుస్సును తగ్గకుండు పెంచుమని భావము.)

మంత్రము. యచ్ఛిధి తే విశో యథా ప్ర దేవ నరుణ ప్రాణా, మిసీమసి ద్యవి ద్యవి॥

హే దేవ! నరుణ! ఓ నరుణదేవా! తే = నీయొక్క, యత్ = (కించిత్ వలె) ఏ, ప్రతం హి = ఉపస్థానరూపమగు ప్రతిము

కలదో, తత్ = దానిని, ద్యవి ద్యవి = ప్రతిదినమునందును, విశః
యథా=వణిజులు తమ వ్యాపారమును వలె, ప్రమిసీమసి = మిక్కిలి
యాదరముతో చేయుచున్నాను.

మంత్రము. “యత్కించేదం వరుణ దైవ్యే జనేభిద్రోహం
మనుష్యాశ్చరామసి, అచిత్తీ యత్తవ ధర్మా యుయోపిమ, మా
నస్తస్మాదేనసో దేవ రీరిషః॥

హే వరుణ! ఓ వరుణదేవా!, దైవ్యే=దేవభక్తుడగు అనగా-
ఉచాసకుడగు. జనే జనునివిషయమున, యత్కించేదం = ఏ స్వల్ప
మైనది కాని, అపరాధమును, మనుష్యాః = పామరజనుల మగు
మేము, చరామసి = చేయుదుమో, అచిత్తీ=అజ్ఞానముచేత, తన =
నీయొక్క, ధర్మా=ఇతరులుచేయు ఉపస్థానాదిధర్మకర్మను, యుయో
పిమ=కలహానులచే కాల మతిక్రమింప జేసి, నాశము చేయుదుమో,
హే దేవ! = ఓ వరుణదేవా!, తస్మాత్ ఏనసః=ఆ పాపమునుండి, నః =
మమ్ములను, మారీరిషః = హింసించకము. (తెలివితక్కువదనము.
(అజ్ఞానము)వలన గదా! మేము అట్లు చేయుట.)

మంత్రము. “కితివాసో యద్రిపుర్న దీవి, యద్వాఘా సత్య
ముతి యన్న విద్యుసర్వా తా విష్య శిథిరేవ దేవాధా తే స్యామ
వరుణ ప్రియాసః॥

కితివాసః = స్వార్థపరులైన భూర్తులమై, దీవి=దివి=గాగుగా
వ్యవహరించుటయందు, న=చేతకానివారమై, యత్ = ఏ కర్మాంగ
మును, రిరిపుః=నాశము చేసితిమో, ఉత+యద్వా=లేక, యత్ =
మరేదయిన, అఘా=అఘం=పాపమును, సత్యం=నిజముగా, న విద్యు=
తెలిసికొనుచున్నామో, అన్యాయత్తచిత్తులమై మరచితిమో, తా+
సర్వా=ఆ పాపములనన్నింటిని, హే దేవ! = ఓ వరుణదేవా!, శిథిరా
ఇవ=శిథిలమైన వాటినిగా, విష్య=నాశము చేయుము. అథా=అథ =
ఆ పాపములను పోగొట్టిన తర్వాత, హే వరుణ! = ఓ వరుణదేవా!,
తే=నీకు, ప్రియాసః=ప్రియమైనవారము, స్యామ=అయ్యెదము.

తాత్పర్యము. (1) ఓ వరుణదేవా! నేనిప్పుడు చేయు నీసస్థానరూపమగు ఈ నా ప్రార్థనను వినుము. ఈ యుపస్థాన మైన పిమ్మట నన్ను సుఖపెట్టుము. రక్షణను కోరుచున్నవాడనై నిన్ను ప్రార్థించుచున్నాను.

(2) యాగము చేయు నతడు నేయి మొదలగు హవిస్సులచేత ఏ బ్రహ్మమును పొంద గోరునో, ఆ బ్రహ్మమును నీయనుగ్రహముచే సాక్షాత్కరించుటకు, వేదమంత్రములచే నిన్ను స్తుతించుచున్నాను. అట్టి రక్షకునిగా నిన్నాశ్రయించుచున్నాను. ఓ వరుణదేవా! నన్ను ఆనాదరించకుండ ఇప్పుడు జ్ఞానార్థినిగా నన్ను తెలిసికొనుము. నాకు బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగువరకును నా యాయువును శక్తిచుండ పెంచుము. ఏలననగా— “ఇహ చేదవేదీదధి సత్యమస్తి న చేద హవేదీన్మహతీ వినప్తిః॥” ఈ జన్మలోనే బ్రహ్మను తెలిసికొనగలిగిన యెడల నాతడు ధన్యుడగుచున్నాడు. లేక ఈ జన్మలో బ్రహ్మను తెలిసికొనని యెడల వాని జన్మము న్యర్థమగుటయే కాక, గొప్ప నష్టము కూడ కలుగును. ఎట్లన—ఈ ద్విజజన్మము నెత్తుటకు ఎంతి పూర్వపుణ్యము ఖర్చయ్యెనో, ఆ పుణ్యమంతయు నష్టమై పోవును గదా! అని ఉపనిషత్తు చెప్పుచున్నది.

(3) వణిజులు (కోమట్లు) వారి సొంత వ్యాపారమును ఎట్లు ఆలస్యము (సోమరితనము) లేకుండ మిక్కిలి శ్రద్ధతో చేసి కొందునో, అట్లే నేను ఈ యుపస్థానమనెడు వ్రతమును ప్రతిదినమును మిక్కిలి శ్రద్ధతో చేయుచున్నాను. నీ స్తుతికంటె నాకు వేరు ముఖ్యకార్యము లేదని భావము.

(4) నీ యుపాసకునకు, పామరుడ నగు నేను చేయు సవరాధములవలనను, లేక ఇతరులు చేయు నీయుపస్థానమును అజ్ఞానము చేత కలహాదులతో కాలము నతిక్రమింపజేసి చెడగొట్టుటవలనను, కలుగు పాపముచేత మమ్ము హింసింపకుము. ఏలనన—అట్లు చేయుటకు మా యజ్ఞానము గదా! కారణము.

(5) ఇంకను న్యార్థపరులైన ధూర్తులమై గాగుగా వ్యవహరించుటకు చేతకాని వారమై, యితరులు చేయు నీ యుపస్థానమును చెడగొట్టుటవలన కలిగిన పాపమును కాని, లేక నాకు తెలియని పాపము లెవ్వియైన నున్నను, అవి పెద్దవియైనను, చిన్నవిగా తలచి వానిని నాశము చేయుము. ఆ పాపములను నాశము చేసిన తర్వాత, నిష్పాపుల మగు మేము నీకు ప్రియమైన వారమగుదుము.

పై యుపస్థానమంత్రములందలి కొన్ని ముఖ్యవిశేషములు

(1) ప్రాతరుపస్థానమంత్రమున సూర్యునకు వాడిన పదములన్నియును “మిత్ర” పదములే. సూర్యుడు సకల-చరాచర-దేవ-మనుష్య-తిర్యగాది-ప్రాణిజాతమునకు మిత్రుడే గదా! ప్రాతరుపస్థానమంత్రమున వర్ణింపబడిన సూర్యుని కార్యము లన్నియును సర్వజగత్ప్రాణిమిత్రభావమునే చాటుచున్నవి. సమస్తప్రాణులందలి మిత్రభావముచే సూర్యునకు గలిగిన యశస్సును వేయి ముఖముల వానికి గూడ వర్ణింప నలవి కాదు గదా! తన కిరణప్రసారములచే తనే ప్రాణుల సమస్తగోళముల పోగొట్టి, పాపములను నాశము చేసి బ్రహ్మజ్ఞానమును పొందుటకు ఉపాసకులను దీర్ఘాయుష్మంతులను జేయుచున్నాడు. కావుననే వేదమే సూర్యునకు “మిత్ర” బిరుదమునిచ్చి, యా పదముచే వ్యవహరించినది. ప్రార్థన మేలుకొనగనే మిత్రసందర్శనము గదా! కోరదగినది.

(2) మాధ్యాహ్నికోపస్థానమంత్రమున అధికముగ ముఖ్యముగ “సూర్య” పదము వాడబడినది.

“సువతి ప్రేరయతి ప్రాణినః స్వస్వవ్యాపారేష్వీతి సూర్యః”
ప్రాణులను తమ తమ పనులందు ప్రేరింపజేయువాడు సూర్యుడు. ఉదా: ఓహో! సూర్యోదయ మైపోయిందే! సూర్యుని సన్నిధికి నే కొనకుండ, మాటలాడుచు నేయుంటినే యని తీర్మానముగా నీకు, “అయ్యో! జాము ప్రొద్దెక్కిపోయినది. పొలమునకు వెళ్ళుముగదా!” అని వలె

నని” యొకరైతను, “అప్పుడే ప్రాద్దు వ్రాలిపోయెను. పురాణము చెప్పుటకు బోవలెను” అని యొకడు. “గడియప్రాస్తకగతు ఎన్నున లేకు. సాయంసంధ్యను వార్వవలెను” అని యొకసూక్తోపాసకుడు. ఇట్లు దరిని సూర్యుడు ప్రేరేపించుచున్నాడు. ప్రభాతమున మేలుకొని, నిత్యకృత్యములను తీర్చుకొనని ప్రాణుల సోమరితనమును పోగొట్టి వారి వారి పనులందు ఉత్సాహముతో ప్రేరేపించువాడు సూర్యుడే గదా! “సూర్య అత్మా జగతస్తస్థుషశ్చ” జంగమస్థావరముల కన్నింటికిని సూర్యుడే యాత్మ యని వేదము చెప్పుచున్నది. కావున సూర్యుడు ప్రాణులను ప్రేరేపించుట సహజము. “నివేశయన్న మృతం మర్త్యం చ” దేవతలను మానవులను వారి వారి పనులందు ప్రేరేపించుచున్నాడు” అను మంత్రవాక్య నియర్థమునే స్పష్టపరచుచున్నది.

(3) “వృణోతి వరానముముసాసక ఇతి” “వరుణః” ఉపాసకునిచేత వరములు కోరబడువాడు వరుణుడు. ఇట్టి “వరుణ” పదము సాయముపస్థానమంత్రమున పూర్తిగా వాడబడినది. ఏమనగా—మనుజులు పగటివేళ తమ తమ పనులందు శెలిసియో, తెలియకయో వివిధములగు పాపములను చేయుదురు. ఆ పాపములను పోగొట్టుకొనవలయును. కాని ఉపాసకుడు విని యూహించు కష్టనష్టము, తను జేయదగునట్టి వివిధపాపములను వినరించి, “యూహాపాపములను పోగొట్టి తనను ప్రీతిపాత్రునిగా చేసికొమ్మని వరుణుని పలు వరములను గోరుచున్నాడు. ఈ వరముల నన్నిటిని ఉపస్థానమంత్రార్థమున స్పష్టముగ శెలిసికొనవచ్చును. ఒకానొక ప్రశ్నయందు “సాయంకాలమున సూర్యునిను వరుణపదము వాడబడునని చెప్పబడుచున్నది. ఋగ్వేదీయులు దీనిని వరుణదేవతాకమంత్రమని చెప్పుదురు. శాలంభట్టియమున ఈ వరుణదేవతాకమంత్రములకు సూర్యోపస్థానమున వినియోగమని వ్రాయబడినది.

(4) ఇంకొక విశేషము. మూడుపస్థానమంత్రములును గంగ

రార్థప్రతిపాదక ములై ఉపాసకుని భక్తిశ్రద్ధలకు తావలములై మిక్కిలి మిన్నగానున్నవి. కాని ఈ మూడింటిలో మాధ్యాహ్నికోపస్థాన మంత్రము కిరీటముపై నున్న నలుదిక్కుల కాంతులీను వజ్రమణివలె, కాదుకాదు నభోమణి నలెనే విరాజిల్లుచున్నది. ఆహా! ఎన్ని సారులు పఠించినను, నింకను పఠింపతలె ననియే తోచెడిని. ఉపస్థానమంత్ర రాజమని నామనసునకు గోచుచున్నది. లోకో భిన్నరుచిః ఖలు.

(5) సూర్యభగవానుడు తొలుత మిత్రుడుగ దర్శనమొసగి తర్వాత, ప్రాణులను వారి వారి పనులందు ప్రోత్సహింపచి, చివర వారి తప్పులను మన్నించి పాపములను పోగొట్టి, తనకు ప్రీతి పాత్రులనుగ చేయుచున్నాడు. కావున సూర్యోపస్థానములవశ్యా చరణీయములు.

(6) భూమి సౌరకుటుంబములోనిది. అనగా సూర్యమండలము నుండి విడివడి చల్లారిన యొక ముద్ద. అని ఆధునికవైజ్ఞానికు లను చున్నారు. సూర్యమండలము సూర్యభగవానునియొక్క స్థూల శరీరము. భూలోకవాసుల స్థూలశరీరములన్నియును పార్థివములే. భౌమములే. కాన ఈ స్థూలశరీరములందలి ఆత్మ సూర్యాత్మయే. అనగా రెండును ఒకటియే. కాబట్టియే, ‘‘సూర్య ఆత్మా జగత్ స్తస్థు షశ్చ’’ సకల జగదమ-స్థావరములకును, సూర్యుడే ఆత్మ. అనగా— సకలస్థావరజగదమములయొక్క ఆత్మలును సూర్యుని ఆత్మయున్నూ అన్నియును ఒకటియే. అను శాస్త్రపనిషదసిద్ధాంతము, ఆధునికసిద్ధాంతానుసారముగ కూడ సమంజసముగనే యున్నది. కాని ఆధునిక వైజ్ఞానికులు సూర్యమండలములో ఆత్మయున్నట్లు ఇంకనూ తెలిసికొనలేదు. ఆ తెలిసికొను రోజు దగ్గరలోనే ఉన్నదని ఆశింతము. సంధ్యోపాసనము యొక్క తత్వము ఇదియే కదా! సూర్యునిలోని బ్రహ్మచైతన్యము, మనలోని ప్రత్యక్షైతన్యము ఈ రెండు నొక్కటియే అని ధ్యానించుటే కదా! సంధ్యోపాసనము.

7. ఈ యుపస్థానమంత్రములగుదు మరియొకవిచిత్రమైన విశేషము తెలియుచున్నది. ఏమనగా-ప్రాస్తాన చేయు ఉపస్థానమంత్రము నందు వాడబడిన మిత్రపదములు ఐదే ఉన్నవి. అట్లే మఘ్నా హ్నసూర్యోపస్థానమంత్రము నందలి సూర్యపదములు గూడ ఐదే యున్నవి. అట్లే సాయముపస్థానమంత్రమునందలి “వరుణ” పదములు గూడ ఐదే యున్నవి. ఇట్లు మూడు ఉపస్థానమంత్రములగుదును నరు సగా మిత్ర-సూర్య-వరుణ-పదములే కదా సూర్యునకు ముఖ్యముగ వాడబడినవి. వ్యాఖ్యానమునందు ఆ పదములే ‘కదా ముఖ్యముగా వ్యాఖ్యానింపబడినవి. ఇట్లు మూడుపస్థానమంత్రములందును ముఖ్యములగు మూడు పదములును ఐదేసీయే యుండుట విచిత్రముగ ఉన్నది కదా! వేదపురుషుడు ఈ మూడు మంత్రములగుదును ముఖ్య పదములను సమమైన సంఖ్యలో వాడుట వింత గొలుపుచున్నది.

దిబ్బమస్కారమంత్రార్థము

మంత్రము. “ఓం నమః ప్రాచ్యై దిశే, యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః! ఓం నమో దక్షిణాయై దిశే, యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః! ఓం నమః ప్రతీచ్యై దిశే యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః! ఓం నమ ఉదీచ్యై దిశే యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః! ఓం నమ ఉర్ధ్వాయై దిశే, యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః! ఓం నమోఽధరాయై దిశే, యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః! ఓం నమోఽవాంతరాయై దిశే, యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః.

అర్థము. ప్రాచ్యై దిశే=తూర్పుదిక్కునకు (ఆ దిక్కు-యొక్క అధిదేవతకు), నమః=నమస్కారము, ఏతస్యాం=ఈ దిక్కునందు యాశ్చ=ఏ, దేవతాః=దేవతలు, అనగా ఆ దిక్పాలకుడు అతని పరి

వారిములును, ప్రతివసంతి = నివసించుచున్నాగో, ఏతాభ్యశ్చ = వీరికిని, నమః = నమస్కారము అగుగాక! అని భావము. ఇచ్చట దిక్కుల యొక్క అధిదేవతలకును దిక్పతులకును నమస్కారము చేయబడుచున్నది. దిగధిదేవతలను దిక్పతులును ఉపాసకుని అనుగ్రహించి ఎట్టి విఘ్నములును చేయక బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు కూడ తోడ్పడుదురని భావము.

ఇట్లే దక్షిణము పడమర ఉత్తరము, పైదిక్కు, క్రింది దిక్కు భూమ్యాకాశముల మధ్యనుండు అవాంతరదిక్కున్నా. ఈ దిగధిదేవతలకున్న ఆ యా దిక్పతులకును ఆ యా దిక్కుల వైపు తిరుగుచు నమస్కారము చేయవలెను. ఈ దిజ్జమస్కారమంత్రముల భాష యంతయును ఒక్కవిధముగనే ఉండుటచేతను సులభముగ ఉండుటచేతను, అర్థము వ్రాయబడలేదు.

దిగధిదేవతలవలన మనకు ఉపకారము కలుగుటకు అనకాశము ఉన్నది. అది ఏరూపమున ఎప్పుడు కలుగునో చెప్పటకు సాధ్యము కాదు. ఒక పురాణమున ఒక మునీశ్వరుడు తనకు కాబోవు అల్లుని శీలపరీక్షను ఉత్తరదిగధిదేవతచేత చేయించెను. అను కథను నేను చదివితిని. గ్రంథవిస్తరణభీతిచేత వ్రాయలేదు. చక్కని కథ. దిక్పతులందరును బ్రహ్మజ్ఞానసంపన్నులే. అని ఉపనిషత్తులు చెప్పుచున్నవి. ఇంద్రుడు బ్రహ్మవలన బ్రహ్మతత్వమును తెలిసికొనెనని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది. యముడు బ్రహ్మవేత్త యని కఠోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది. ఇట్లే దిక్పతులందరును బ్రహ్మవేత్తలే. మనచే భక్తితో నమస్కరింపబడినవారై మనకు బ్రహ్మసాక్షాత్కారము కలుగుటలో తప్పక ఉపకారమును చేయుదురు. ఎట్లు చేయుదురు? అది మనకెట్లు తెలియును? మనకు వారు అచ్యుత్యులై అనేక సౌకర్యములు చేయుదురు. అనేక పురాణగాథలు దృష్టాంతములుగ ఉన్నవి.

గంగాయమునానదులకు మధ్యప్రదేశమున ఉన్న మునులకు నమస్కారము.

మంత్రము. “ఓం నమో గంగాయమునయోర్మధ్యే యే వసంతి, తే మే ప్రసన్నాత్మానః చిరం జీవితం వర్ధయంతి. నమో గంగాయమునయోర్మునిభ్యశ్చ నమో, నమో గంగాయమునయోర్మునిభ్యశ్చ నమః॥

అర్థము. “గంగాయమునయోః = గంగాయమునానదుల యొక్క-మధ్యే=మధ్యప్రదేశమునందు, యే=ఏ, మునులు వసంతి=నివసించుచున్నారో, తే=ఆ మునులు, మే=నాకొరకు, ప్రసన్నాత్మానః=అనుగ్రహముగలబుద్ధికలవారై మే=నాయొక్క (మే” అనుపదమును రెండుసారులు చెప్పుకొనవలెను) జీవితం=ఆయుస్సును, చిరం=చాల కాలము, ఇచ్చట ఇంతకాలమని (నూరు మొదలగు సంఖ్యలతో) హద్దును చెప్పకపోవుటవలన తనకు బ్రహ్మసాక్షాత్కారము కలుగు వరకును అని భావము. వర్ధయంతి=వృద్ధిని పొందింతురు గాక. లట్కు లోట్ అర్థము. గంగాయమునయోః=కావున గంగాయమునానదుల మధ్యనున్న, మునిభ్యశ్చ మునులకు నమః=నమస్కారము అగుగాక! గంగాయమునయోః=గంగాయమునానదుల మధ్యనున్న మునిభ్యశ్చ=మునులకు నమః=నమస్కారము అగుగాక! గంగాయమునాతీరములు వాని మధ్యప్రదేశము మహాపవిత్రమైనవగుట చేత అచ్చట మహాత్ములగు మునులు లోకహితముకొరకే నివసించి యుందురని ఛారాణములు వర్ణించుచున్నవి. ఇట్టి లోకహితమును కోరు మహామునుల అనుగ్రహముచేత దీర్ఘాయురారోగ్యసంపదలను పొందుటకొరకు ఆమునులకు నమస్కరించుట ఇష్టస్వగ్రహాయము.

ఇట్లు రెండు సారులు నమస్కారము చెప్పట భక్త్యాచరాధిశయముచేత. మాధ్యాహ్నికసూర్యోపస్థానమంత్రార్థమున ఉదహరించిన యాస్క-మునివచనమును ఇచ్చట జ్ఞాపకమునకు తెచ్చికొనవలెను. కావున ఉపాసకుడు విశేషార్థమును మనసున ఉంచుకొని

ఇట్లు పునరుక్తిని చెప్పినట్లు గ్రహించునది. బ్రహ్మసాక్షాత్కార మగునంతవరకును దీర్ఘాయుస్సు సంపూర్ణాకోగ్యము అనుగ్రహింప బడవలెనని మరల మరల ప్రార్థించుచున్నాడని భావము.

ఇటు తర్వాత మంత్రమునొకసారి, తర్వాత ప్రతిపదార్థమును, వ్రాయకుండ ప్రతిపదార్థమునే వ్రాయుదును.

“సంధ్యాయై నమః=సంధ్యాదేవతకు నమస్కారము, సావి త్ర్యై నమః=సావిత్రియను పేరుగల మధ్యాహ్నసంధ్యాదేవతకు నమ స్కారము. గాయత్ర్యై నమః=గాయత్రి యను పేరుగల ప్రాత స్సంధ్యాదేవతకు నమస్కారము. సరస్వత్యై నమః=సరస్వతి యను పేరుగల సాయంసంధ్యాదేవతకు నమస్కారము. సర్వాభ్యోదేవతా భ్యో నమః=అందరు దేవతలకును నమస్కారము. దేవేభ్యో నమః= దేవతలకు నమస్కారము. ఋషిభ్యోనమః=ఋషులకు నమస్కారము. ముని భ్యోనమః=మునులకు నమస్కారము. గురుభ్యో నమః= గురువులకు (పెద్దలకును) నమస్కారము. పితృభ్యోనమః= పితృ దేవతలకు నమస్కారము.

కామః=నా కోరికయే అకాక్షిత్=ఈ పాపముల నన్నింటినీ చేసినది. అనగా-నన్ను ప్రేరేపించి నాచేత చేయించినది. నమో నమః=ఆ కామాధిదేవతకు అనేక నమస్కారములు, చేయుచున్నా నని భావము. మన్యః=నా క్రోధమే, అకాక్షిత్=ఈ పాపపుపనుల నన్నింటిని చేసినది. అనగా-నన్ను ప్రేరేపించి నాచేత చేయించినది. నమో నమః=ఆ క్రోధాధిదేవతకు అనేక నమస్కారములు. నమో నమః యని రెండు సారులు నమస్కరింపబడినవారై ఆ కామక్రో ధాధిదేవతలు నన్ననుగ్రహించి నాచేత పాపపుపనులు చేయించ కుందురు గాక! కామక్రోధములే యన్ని పాపములకు కారణములని తొలుత నొకసారి చెప్పబడినది.

పంచభూతనమస్కారము

మంత్రము. పృథివ్యాపస్తేజోవాయురాకాశాత్ ||

ఇచ్చట పృథివీ, ఆపః, తేజః, వాయుః, ఈ నాలుగు పదములును ప్రథమావిభక్తిలో నున్నవి. ఆకాశాత్ = ఇది పంచమీ విభక్తిలో నున్నది. కాన ముందు, ఆకాశాత్ = ఆకాశమునుండి, పైను చెప్పిన, పృథివీ = భూమి, ఆపః = జలములు, తేజః = తేజస్సు, అనగా సూర్యు, అగ్న్యదులు, వాయుః = గాలి, ఇవి నాలుగును ఆకాశము నుండి, పుట్టినవి అని చెప్పకొనవలెను. కాని వేదమున వీటి పుట్టుక ఇట్లు చెప్పబడలేదు. మరి ఎట్లనగా—ఆకాశమునుండి గాలి మాత్రము పుట్టినది. గాలినుండి తేజస్సు, తేజస్సునుండి, జలములు, జలములనుండి పృథివి పుట్టినది. కాని ఇచ్చట ఆకాశమునుండియే మిగిలిన నాలుగును పుట్టినట్లు చెప్పబడినది. కాని ఇది పూర్తిగా తప్పనుటకు వీలులేదు. చివర కివి యన్నియును ఆకాశమునుండి పుట్టినట్లే గదా!

మనుజుని ఉత్పత్తికి పంచభూతములును కారణము. ఎట్లనగా “ఉత్పన్న ఆకాశః సంభూతః. ఆకాశాద్వాయుః, వాయోరగ్నిః, అగ్నేరౌపః, అదభ్యః పృథివీ, పృథివ్యా ఓషధయః, ఓషధీభ్యోఽన్నం, అన్నాత్పరుషః.” అను శ్రుతి, మనుజుని ఉత్పత్తికి పంచభూతములు కారణములని చెప్పినది. ఇది నమస్కారప్రకరణము గాన ఉపాసకుడు తన ఉత్పత్తికి కారణమైన పంచభూతములకు నమస్కారము చేయుచున్నాడు.

పరమాత్మ నమస్కారము

ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ.

ఓం = ఓంకారమునకు అర్థమైనట్టియు, భగవతే = భగవంతుడైన, వాసుదేవాయ = సర్వవ్యాపకుడును, స్వయంప్రకాశకుడునగు పరమాత్మకు, నమః = నమస్కారము.

సంధ్యావందనము

యాగ్ం సదా సర్వభూతాని చరాణి స్థావరాణి చ।
సాయం ప్రాతర్నమస్యంతి, సా మా సంధ్యాభిరక్షతు॥

అర్థము. చరాణి=కదలునట్టివి (జలము, తేజస్సు, వాయువును), స్థావరాణి=కదలనట్టివి (ప్రథివి, ఆకాశము.) (ఇచ్చట బహువచన మార్పము) యగు, సర్వభూతాని=పంచభూతములును, సదా=ఎల్లప్పుడును, సాయం=సాయంసంధ్యాకాలమునను, ప్రాతః=ప్రాతఃసంధ్యాకాలమునను, యాం = ఏ సంధ్యాదేవతను, నమస్యంతి = నమస్కరించునో, సా సంధ్యా=అట్టి సంధ్యాదేవత, మా=నన్ను, అభిరక్షతు=అన్ని వైపులనుండి రక్షించు గాక!

తాత్పర్యము. నమస్కారము శరీరముచే చేయదగినది. శరీరము పంచభూతనిర్మితము. కాన పంచభూతములును తమకు శరీరములు లేనందున ఉపాసకుని శరీరముద్వారా సదాత్రిసంధ్యలందును, మాయాద్వారా పంచభూతసృష్టికి కారణమగు, సంధ్యానామక పరబ్రహ్మమును నమస్కరించుచున్నవి. అట్టి సంధ్యాదేవత నన్ను అన్ని వైపులనుండి రక్షించు గాక!

శివవిష్ణుభేదనిరూపణము

శివాయ విష్ణురూపాయ శివరూపాయ విష్ణవే!
శివస్య హృదయం విష్ణుర్విష్ణోశ్చ హృదయగ్ం శివః॥
యథా శివమయో విష్ణురేవం విష్ణుమయశ్శివః।
యథాంతరం న పశ్యామి తథా మే స్పృశ్తిరాయషీ॥

అర్థము. విష్ణురూపాయ=విష్ణురూపముతోనున్న, శివాయ=శివునకు నమస్కారము. శివరూపాయ=అట్లే శివరూపముతోనున్న, విష్ణవే=విష్ణువునకు నమస్కారము. శివస్య=శివునియొక్క, హృదయం=హృదయము, విష్ణుః=విష్ణువే. విష్ణోశ్చ=అట్లే విష్ణువుయొక్క,

హృదయం=హృదయము, శివః=శివుడే. విష్ణుః=విష్ణువు, యథా=ఏ విధముగా, శివమయః=శివమయుడో, ఏవం=ఈ విధముగానే, శివః=శివుడును, విష్ణుమయః=విష్ణుమయుడే. యథా=అంత యధికముగ, నంతరం=శివ కేశవులకు అభేదమును, పశ్యామి=చూతునో, తథా=అంతయధికముగ, మే=నాకు, స్వస్తిః=జీవితమున ఔమము. ఆయుషీ=దీర్ఘాయుస్సున్నూ కలుగుగాక! యని భావము.

తాత్పర్యము. “ఏకైవమూర్తిర్భిభేత్రిధా సా” యని కాళిదాసమహాకవి కుమారసంభవమున చెప్పినట్లు, ఒకే మూలమూర్తి, బ్రహ్మ, విష్ణువు, శివుడు అను ముమ్మూర్తులను ధరించినది. వారిలో వారికి భేదము లేదు, కావున శివకేశవులకు ఏ విషయమునను భేదము లేదు. కాన ఉపాసకుడు శివకేశవుల విషయమున ఎంతయధికముగా అభేదమును తలంచునో. అంత యధికముగా ఔమమును, ఆయురభివృద్ధిని పొందునని భావము.

గోవిందప్రణామము

నమో బ్రహ్మణ్యదేవాయ, గోబ్రాహ్మణహితాయ చ।

జగద్ధితాయ కృష్ణాయ గోవిందాయ నమో నమః॥

అర్థము. బ్రహ్మణ్యదేవాయ=బ్రాహ్మణరక్షకుడగు దేవుడైనట్టియు, గోబ్రాహ్మణహితాయ చ=గోవులకును బ్రాహ్మణులకును మేలు చేయునట్టియు, జగద్ధితాయ=జగములన్నిటికిని మేలు చేయునట్టియును, గోవిందాయ=వేదములచే తెలియదగిన, కృష్ణాయ=భక్తపాపనాశకుడగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మకు, నమో నమః=అనేక నమస్కారములు చేయుచున్నాను.

తాత్పర్యము. సాక్షాద్భగవంతుడగు శ్రీకృష్ణ పరమాత్మ సమస్తప్రాణికోటిలో విశేషముగ “గోబ్రాహ్మణహితాయ” అని చెప్పబడినాడు. ఎల? అదిశంకరులు తమ గీతాభాష్యరంభమున “బ్రాహ్మణుని రక్షించిన యెడల అంతయును రక్షింపబడినట్లే యగు

ననిరి. ఎల? కర్మభూమియగు భారతభూమిమీద కర్మకాండను, జ్ఞానకాండను చక్కగా నడిపించుటకు బ్రాహ్మణుడే యర్హుడు కాన, బ్రాహ్మణుని రక్షించిన అంతయును రక్షింపబడినట్లే యని ఆచిశంకరులు వ్రాసినది మిక్కిలి సమంజసము. ఇక గోవుయొక్క మహిమ గూర్చియు, గోవు ప్రాధాన్యమునుగూర్చియు ఒక గ్రంథమునే వ్రాయవలసియుండును. భారతీయ జీవితమునకు గోవెంతో ప్రధానమైనది. ఈ విషయమున ఆధునికవైజ్ఞానికులు ఏమనినను మనకేమి? కావుననే ద్విజుడు తను ఏ వైదికకర్మ చేసినను ఆ కర్మాంతమున ప్రవర చెప్పి అభివాదనము చేయును. అప్పుడు మునుముందుగ ఏమనుచున్నాడు? “చతుస్సాగరపర్యంతం గోబ్రాహ్మణేభ్యః శుభం భవతు” అని కదా! సమస్తభూతిలమునను గోవులును ద్విజులును ఊమముగ నుందురు గాక! యని ప్రార్థించుచున్నాడు. ఇట్లే పురాణప్రవచనము ప్రతకథోపన్యాసములు మొదలగు ప్రవచనముల చివర అనేక భక్తజనసమూహము ఎదుట “స్వస్తి ప్రజాభ్యః, పరిపాలయంతాం న్యాయ్యేన మార్గేణ మహీం మహీశాః! గోబ్రాహ్మణేభ్యః శుభమస్తు నిత్యం, లోకాః సమస్తాః సుఖినో భవంతు.” అని గోబ్రాహ్మణ ఊమము తలంచబడుచున్నది. ఆధ్యాత్మికభాసములతో ప్రపూర్ణమగు భారతావనికి ఈ రెండే ముఖ్యము. కావున అట్టి బ్రాహ్మణ హితకరుడగు గోవిందునకు సమస్కారసహస్రములు.

“అనాయాసేన మరణం వినా దైన్యేన జీవనం।

అనారాధితగోవిందపదాబ్జస్య కథం భవేత్ ॥

గోవిందుని పాదపద్మార్చన సేయని వానికి, మిక్కిలి దుర్లభములగు అనాయాసమరణము దైన్యమెరుగని జీవితము ఎట్లు కలుగును? కలుగవు. అనగా—గోవిందపాదార్చన చేసినవానికే అనాయాసమరణము దైన్యములేని జీవనము కలుగునని భావము.

విరాట్పురుషప్రణామము

నమోఽస్త్యనంతాయ సహస్రమూర్తయే
 సహస్రపదాక్షి శిరోరుగౌహవే!
 సహస్రనామ్నే పురుషాయ శాశ్వతే
 సహస్రకోటీయుగధారిణే నమః॥

“సహస్రశీర్వా పురుషః” అను పురుషసూక్తప్రథమ మంత్రమునందలి సహస్రశబ్దమునకు వలె ఈ శ్లోకమున ఉన్న సహస్రశబ్దమునకు, “అపరిమితము” అని అర్థము.

అర్థము. అనంతాయ = నాశములేనట్టియు, సహస్రమూర్తయే = ఈ చరాచరప్రపంచమంతయును విరాట్పురుషుని శరీరమగుటచేత, ప్రపంచమునందలి శరీరములన్నియును విరాట్పురుషుని శరీరములే. కావున “అపరిమితశరీరములను ధరించినవాడు” అని భావము. కావుననే, సహస్ర = అపరిమితమైన, పద = పదములు, అక్షి = కండ్లు, శిర = తలలు, ఊరు = తొడలు, గౌహవే = చేతులును కలవాడు. ఇచ్చట శిరస్ శబ్దమును అకారాంతముగా ప్రయోగించుట అర్థము. శాశ్వతే = శాశ్వతమైనవాడును, ఇచ్చట అకారాంతమగు శాశ్వతశబ్దమును తకారాంతముగా వాడుటయును అర్థము. సహస్ర = అపరిమితమైన, కోటీ = కోట్లకొలది, యుగ = యుగములకాలము, ధారిణే = ధరించిన వాడు, అనగా — కోటానుకోట్లయుగములనుండి యున్నవాడు. కాలముచేత కొలనశక్యము కానివాడు, అయినట్టి పురుషాయ = విరాట్పురుషనామముచే నొప్పురు పరమాత్మునకు, నమః = నమస్కారమును చేయుచున్నానని భావము. ఇచ్చట “కోటి” శబ్దము ఛందస్సు కొరకు “కోటీ”యని వాడబడినది.

తాత్పర్యము. సులభము. ఈ చరాచరప్రపంచమంతయును విరాట్పురుషశరీరమే యని ధ్యానింపవలెను.

భూమ్యాకాశవందనము

మంత్రము: “ఇదం ద్యావాప్రథివీ సత్యమస్తు, పితర్మాతర్యది హోప బ్రువే వామ్| భూతం దేవానామవమే అవోభిః, విద్యామేషం వృజనం జీరదానుమ్”.

అర్థము. పితః!=తంత్రివగు ఓ ద్యులోకమా! ద్యులోకమనగ పై యాకాశము. మాతః=తల్లివగు ఓ భూదేవి! వాం=మిమ్ములను గూర్చి, ఇహ=ఇప్పుడు, ఈ సంధ్యావందనసమయమున, యత్=ఏ మాటను, ఉపబ్రువే=పలికెదనో, ద్యావాప్రథివీ=ఓ భూమ్యాకాశములారా! ఇదం=ఈ నామాట, సత్యం అస్తు=నిజమగు గాక! ఆమాట యేదనగా—అవోభిః = రక్షణలచేత, (అనగా—ఎల్లప్పుడు పలు మాన్లు రక్షించుటచేత), దేవానాం=దేవతలకు, ఇది—మనుష్య పశుపక్ష్యాది సకలప్రాణులకును సూచనము. అనమే=రక్షకులుగా, భూతం=భవతం=అగుడు, కండు. మేము కూడ మీ యనుగ్రహము వలన, వృజనం=తాపమును పోగొట్టునట్టియు, జీరదానుం=జీవనదాత యగు, ఇషం=అన్నమును, విద్యామ=పొందెదము.

తాత్పర్యము. తల్లిదండ్రులగు ఓ భూమ్యాకాశములారా! (సమస్త ప్రాణులకును భూమ్యాకాశములు తల్లిదండ్రుల వంటివని వేదములందు చాల చోట్ల చెప్పబడినది) మీరు దేవమనుష్యపశు పక్ష్యాది సమస్తప్రాణులకును అన్ని విధములైన రక్షణలచేత రక్షకులుగా నుందురు గాక! యని మిమ్ములను గూర్చి ఇప్పుడు నేను పలుకుచున్నాను. ఈ నాపలుకులు సత్యములగు గాక ఇట్లు ఉపాసకుడు తన తేమమును గురించి మాత్రము గాక, సమస్తప్రాణి తేమమును గోరుచున్నాడు. ఇంకను—మీ యనుగ్రహమువలన భుజించువారి తాపమును పోగొట్టు నటునంటియు, మాకు జీవనోపాధి యునగు నన్నమును (ఆహారమును) తప్పక పొందెదము. ఏ ప్రాణికి

నైన యాహారము పుట్టనలెననిన భూమ్యాకాశముల యనుగ్రహము తప్పక యుండవలెను. ఎట్లన—భూమి యోషధుల ద్వారా మన కాహారము నిచ్చును. “పృథివ్యా, ఓషధయః, ఓషధీభ్యోఽన్నం, అన్నాత్పారుషః” అని వ్రాణ్యుత్పత్తిక్రమమును తైత్తిరీయోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది. ఇక ఆకాశము, మనము సంచరించుటకును, మనకు జీవనాధారమగు వాయుసంచారమునకును అవకాశము నిచ్చి రక్షించుచున్నదని భావము.

విష్ణుస్తుతి

“ఆకాశాత్పత్తితం తోయం, యథా గచ్ఛతి సాగరం|

సర్వదేవనమస్కారః కేశవం ప్రతి గచ్ఛతి॥

అర్థము. ఆకాశాత్ = ఆకాశమునుండి, పత్తితం = నర్పయసముగా భూమిమీద పడిన, తోయం = నీరు, యథా = ఏ విధముగా. సాగరం = (తొదకు) సముద్రమును, ప్రతి గచ్ఛతి = చేరునో. ఆ విధముగనే, సర్వదేవనమస్కారః = ఎల్ల దేవతలకును చేసిన నమస్కారము కేశవం = (శ్రీ) విష్ణువును, ప్రతిగచ్ఛతి = చేరును.

తాత్పర్యము సులభము

సర్వవేదేషు యత్పూజ్యం, సర్వతీర్థేషు యశ్శలం|

తత్ఫలం పురుష ఆప్నోతి, స్తుత్వా దేవం జనార్దనమ్॥

అర్థము. సర్వవేదేషు = అన్ని వేదములను చదువుటవలన, యత్పూజ్యం = ఏ పూజ్యము కలుగునో, సర్వతీర్థేషు = ఎల్ల తీర్థములను సేవించుటవలన, యత్ఫలం = ఏ ఫలము కలుగునో, తత్ఫలం = ఆ ఫలమును, పురుషః = భక్తుడగు మానవుడు, స్తుత్వా దేవం = దేవుడగు, జనార్దనం = (శ్రీ) మహావిష్ణువును, స్తుత్వా = స్తుతించి, ఆ ఆప్నోతి = పొందుచున్నాడు.

తాత్పర్యము సులభము

పరమాత్మ నమస్కారము

వాసనాద్వాసుదేవస్య వాసితం తే జగత్త్రియం |

సర్వభూతాని వాసోఽసి, వాసుదేవ నమోఽస్తు తే ||

అర్థము. వాసుదేవస్య = సర్వవ్యాపకుడును, స్వయంప్రకాశమానుడునగు, తే = నీయొక్క, వాసనాత్ = నివాసమువలన [వ్యాపించియుండుటవలన.] జగత్త్రియం = ఈ మూడుజగములును, వాసితం = లోపలను వెలుపలను నీచేత పూర్తిగ వ్యాపింపబడినది. సర్వ = ఎల్ల, భూత = ప్రాణులందును, నివాస = నసించువాడవు (వ్యాపించువాడవు) అసి = అగుచున్నావు. వాసుదేవ! ఓ పరమేశ్వరుడా! తే = నీకు, నమః = నమస్కారము, అస్తు = అగుగాక!

తాత్పర్యము సులభము

అభివాదనవాక్యాద్ధము

చతుస్సాగరపర్యంతం గోబ్రాహ్మణేభ్యః శుభం భవతు.

చతుః = నాలుగు, సాగరపర్యంతం = సముద్రముల వరకు వ్యాపించియున్న భూమిమీదనున్న, గోబ్రాహ్మణేభ్యః = గోవులకును బ్రాహ్మణులకును, శుభం = క్షేమము, భవతు = కలుగుగాక!

ఆంగీరస - శార్వాస్త్య - భారద్వాజ-త్ర్యాష్టేయ - ప్రవరాన్విత-భారద్వాజసగోత్రః యజుర్వేదీ తైత్తిరీయశాఖాధ్యాయీ, ఆపస్తంబసూత్రో వేంకటాచలశర్మా అహం భో అభివాదయే ||

ఆంగీరస = ఆంగీరస మహాముని, శార్వాస్త్య = శార్వాస్త్య మహాముని, భారద్వాజ = భారద్వాజమహాముని అను త్ర్యాష్టేయ = ముగ్గురు ఋషులకు సంబంధించిన, అనగ పైముగ్గురు ఋషులచేత అవిచ్ఛిన్నముగ వృద్ధిచేయబడిన, ప్రవర = గోత్ర (వంశము) ప్రవర్తక ఋషిపరంపరతో అన్విత = కూడిన, భారద్వాజ = భారద్వాజమహా

బ్రహ్మము. అనియును, ఆ పరబ్రహ్మమే పైన పేర్కొనిన శరీరములలోపల దూరి యుండుటచేత “ప్రత్యక్షైతన్య మనియును, (పారమార్థికజీవుడనియును) శాస్త్రములచేత వివరింపబడియున్నది” ఈ వివరములు బాగుగ తెలిసిన యుపాసకుడు భగవద్గీతయందు చెప్పబడిన కర్మయోగపద్ధతిని అనుసరించి ఎట్టి ఫలములను ఆసింపక పుణ్యపాపకర్మల నన్నింటిని బ్రహ్మార్పణము చేయుచున్నాడు. అట్లు చేసి పరిశుద్ధాంతఃకరణుడై అచిరకాలముననే బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును అందగలడని భావము:

ఓం తత్ సత్

బ్రహ్మార్పణమస్తు.

ఓమ్, తత్, సత్, అను మూడు పదములును పరబ్రహ్మమును చెప్పనవి అని శ్రీకృష్ణభగవానుడు చెప్పినట్లు వెనుక వ్రాయబడినది. ఏ శుభ కార్యములు చేసినను ఈ మూడు పదములనుచేర్చి పలికినయెడల, ఆ కార్యము పరిపూర్ణముగ చేయబడినదగునని ప్రాచీన సంప్రదాయము.

“బ్రహ్మార్పణమ్” ఈ చేసినవర్తయును పరబ్రహ్మమునకు అర్పింపబడినది అస్తు = అవుగాక!

సోమయాజులవంశ్యేన వేంకటాచలశాస్త్రిణాః।

రచితాఽఽంధ్రీమయీ జీయాత్, సంధ్యామంత్రార్థబోధినిః॥

యజుర్వేదీయ

సంధ్యామంత్రార్థబోధిని

సమాప్తము

శివమ్.

ఓమ్

“యత్సంధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతే”

ఇతి శ్రుతిః

యజుర్వేదీయ

త్రికాలసంధ్యావందనప్రయోగము

ఉషఃకాలమున మేలుకొని దైవప్రార్థనము చేసి, తరువాత దంత
ధావనము మొదలగు ప్రాతఃకాలకృత్యములను తీర్చుకొని, అరు.రో
దయకాలమున అఘమర్షణస్నానమును చేసి శిఖను ముడివేసికొని
ఎండవేసిన మడిబట్టను కట్టుకొని శుద్ధమైన ప్రదేశమున తూర్పు
కొనలుగల దర్భలమీద గావి దర్భాసనమున గాని, తూర్పుముఖముగ
కాని, ఉత్తరముఖముగ కాని కూర్చొని పవిత్రమును ధరించి, సంధ్యా
కాల మారంభమైన పిమ్మట

శ్లో. “అపవిత్రః పవిత్రో వా, సర్వానస్థాం గతోఽపి వా।

యః స్మరేత్పుండరీకాక్షం, స బాహ్యభ్యంతరే శుచిః”॥

అని పఠించి, పుండరీకాక్ష! పుండరీకాక్ష! పుండరీకాక్ష! అని ముమ్మారు
ఉచ్చరించి తాను పవిత్రమైన వాడుగ తలంచి, రెండు మోకాళ్ళను
ఎత్తి పాదములను భూమిమీద ఉంచి దేనికిని చేరబడక, వడబోసిన
నీటితో నింపిన పంచపాత్రలను, ఉద్ధరిణిని పశ్చిములో పెట్టి,
ముందుంచుకొని నీటితోనింపిన ఒక పెద్దపాత్రను కూడ దగ్గరనుంచు
కొని, రెండు చేతులను మోకాళ్ళమధ్యనుంచి, తొలుత శుద్ధికొరకు
ఒక పురాణాచమనమును చేయవలెను.

గోకర్ణాకృతిగల చేతియందు ఉద్ధరిణితో నిండుగ నీటిని తీసి

కొని మధ్యనుండు మూడు వ్రేళ్ళను తిన్నగ నిలబెట్టి, చిటికెనవ్రేలును, బొటనవ్రేలును, దూరముగ విడదీసిన యెడల, ఆ వ్రేళ్ళసండులగుండా కొంత నీరు కారిపోవును. అట్లు కారిపోగా మిగిలిన నీటిని బ్రహ్మ తీర్థముగుండా, ఆచమింపవలెను. ఇట్లే అన్ని ఆచమనములను చేయవలెను.

పురాణాచమనము

1. ఓం జేశవాయ స్వాహా 2. ఓం నారాయణాయ స్వాహా
3. ఓం నూధవాయ స్వాహా. అనుచు మూడు సార్లు, స్వాహా అను నప్పుడు నీటిని త్రాగవలెను.

4. ఓం గోవిందాయ నమః, 5. ఓం విష్ణవే నమః, అనుచు చేతులను కడుగుకొనవలెను.

6. ఓం మధుసూదనాయ నమః. 7. ఓం త్రివిక్రమాయ నమః. మూడు నడిమి వ్రేళ్ళ కొనలతో పెదవులను కొంచెము లోపలికి ముడిచి, వెండ్రుకలు గల చోటును తుడవవలెను.

8. ఓం వామనాయ నమః. 9. ఓం శ్రీధరాయ నమః. తలమీద నీళ్ళను రెండునామములతో ప్రత్యేకముగ చల్లుకొనవలెను.

10. ఓం హృషీకేశాయ నమః, కుడిచేతితో ఎడమచేతిమీద నీళ్ళను చల్లవలెను.

11. ఓం పద్మనాభాయ నమః, పాదములమీద నీళ్ళను చల్లవలెను.

12. ఓం దామోదరాయ నమః, మరల తలను ప్రోక్షింపవలెను.

13. ఓం సంకర్షణాయ నమః, 4 వ్రేళ్ళయొక్క మొత్తములతో గడ్డమును తాకవలెను.

14. ఓం వాసుదేవాయ నమః. చూపుడువ్రేలు బొటనవ్రేళ్ల కొనలు కలిపిన ముద్రతో ముక్కు కుడిచెరమను తాకవలెను.

15. ఓం ప్రద్యుమ్నాయ నమః. పై ముద్రతోనే ముక్కు నెడమ చెరమను తాకవలెను.

16. ఓం అనిరుద్ధాయ నమః, ఉంగరపువ్రేలు బొటనవ్రేళ్ళ కొనలను కలిపిన ముద్రతో కుడి కంటిని తాకవలెను.

17. ఓం పురుషోత్తమాయ నమః. పై ముద్రతోనే ఎడమ కంటిని తాకవలెను.

18. ఓం అధోక్షజాయ నమః. పై ముద్రతోనే కుడి చెవిని తాకవలెను.

19. ఓం నారసింహాయ నమః. పై ముద్రతోనే ఎడమ చెవిని తాకవలెను.

20. ఓం అచ్యుతాయ నమః. చిటికెన బొటనవ్రేళ్ళ కొనలు కలిపిన ముద్రతో బొడ్డును తాకవలెను.

21. ఓం జనార్దనాయ నమః. అరచేతితో హృదయమును తాకవలెను.

22. ఓం ఉపేంద్రాయ నమః. మధ్య మూడు వ్రేళ్ళతో తలను తాకవలెను.

23. ఓం హరయే నమః. మొగ్గవలె దగ్గరకు చేర్చిన వ్రేళ్ళ కొనలతో కుడి భుజమును తాకవలెను.

24. ఓం కృష్ణాయ నమః. పై ముద్రతో ఎడమ భుజమును తాకవలెను.

ఇట్లు పురాణాచమనముచేసి సమంత్రకముగ భస్మ ధారణను చేయవలెను. తర్వాత సంధ్యావందనాంగమైన రెండు స్మృత్యాచమనములను చేయవలెను.

స్మృత్యాచమనము

గోకర్ణాకృతిహస్తములోనికి ఉద్ధరిణితో నీటిని తీసికొని చిటికెనవ్రేలిని బొటనవ్రేలిని దూరము చేసి, కొంచెము నీరు కారిన తర్వాత మిగిలిన నీటిని (కేశవాదినామములతో గాని ఏ నామములును లేకుండ గాని) మూడుసారులు ఆచమింపవలెను. తర్వాత లోపలకు కొంచెము ముడుచుకొనిన పెదవులను బ్రహ్మతీర్థప్రదేశముతో రెండు సారులు తుడవవలెను. తర్వాత మధ్య మూడు వ్రేళ్ళతో లోపలకుముడిచిన పెదవులను ఒకసారి తుడవవలెను. తర్వాత కుడిచేతితో ఎడమ చేతిమీద నీళ్లు చల్లవలెను. తర్వాత పాదములమీదను తలమీదను నీళ్ళను చల్లవలెను. తర్వాత ఉంగరపువ్రేలు బొటనవ్రేళ్ళ కొనలు కలిపిన ముద్రతో ముందు, కుడికంటిని తర్వాత ఎడమకంటిని తాకవలెను, తర్వాత చూపుడువ్రేలు బొటనవ్రేళ్ళకొనలు కలిపిన ముద్రతో వరుసగ కుడి ఎడమ ముక్కు చెవి మలను తాకవలెను. తర్వాత చిటికెనవ్రేలు బొటనవ్రేళ్ళ కొనలు కలిపిన ముద్రతో వరుసగ కుడి యెడమ చెవులను తాకవలెను. తర్వాత చేతులను కడుగుకొనవలెను. ఇది స్మృత్యాచమనము. ఇట్లు రెండు స్మృత్యాచమనములను చేయవలెను. తర్వాత ఈ క్రింది శ్లోకమును పఠించి భూతోచ్ఛాటనమును చేయవలెను.

భూతోచ్ఛాటనము

శ్లో. ఉత్తిష్ఠంతు భూతపిశాచాః, ఏతే భూమిభారకాః।

ఏతేషామవిరోధేన, బ్రహ్మకర్మ సమారభే॥

తర్వాత వారి వారి శక్త్యనుసారముగ ఈ క్రింది నాలుగు ప్రాణాయామమంత్రములలో ఒకదానితో ప్రాణాయామమును చేయవలెను. గృహస్థు ఐదు వ్రేళ్ళతోను ముక్కును గట్టిగా మూయవలెను. బ్రహ్మచారి చిటికెనవ్రేలు, ఉంగరపువ్రేలు, బొటనవ్రేళ్ళతో ముక్కును గట్టిగా మూయవలెను.

1. మొదటి ప్రాణాయామమంత్రము

ఓం భూః ఓం భువః ఓం సువః ఓం మహాః ఓం జనః
ఓం తపః ఓం సత్యం ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యం, భర్గో దేవస్య
ధీమహి, ధియో యో నః ప్రచోదయాత్. ఓమాప్తో జ్యోతీ రస్తో
ఽమృతం బ్రహ్మ భూర్భువస్సువరోమ్. 61 అక్షరములు.

రెండవ ప్రాణాయామమంత్రము

ఓం భూర్భువస్సువర్మహర్జన స్తపస్సత్యం. తద్భ్రహ్మ. తదాప
ఆప్తో జ్యోతీ రస్తోఽమృతం బ్రహ్మ భూర్భువస్సువరోమ్. 36 అక్షర
ములు.

మూడవ ప్రాణాయామమంత్రము

ఓం తద్భ్రహ్మ, ఓం తద్వాయుః, ఓం తదాత్మా, ఓం
తత్సత్యం, ఓం తత్సర్వం, ఓం తత్పురోర్నమః. 26 అక్షరములు.

నాలుగవ ప్రాణాయామమంత్రము

భూర్భువస్సువర్మహర్జన స్తపస్సత్యమ్. 13 అక్షరములు.

సంకల్పము

మమోపాత్తదురితక్షయద్వారా శ్రీపరమేశ్వరప్రీత్యర్థం, ప్రాతః
(మాధ్యాహ్నిక-సాయం) సంధ్యాముపాసిష్యే. అని సంకల్పము
చేయవలెను. (ఉద్ధరిణిలోని నీటిని చేతిలో వేసికొని పల్లెములో
విడువవలెను.) తర్వాత పాత్రలలోని జలమును బ్రహ్మముఖమంత్రము
తోను. శిరోమంత్రముతోను అభిమంత్రించి అపోహిష్ఠామొదలగు
తొమ్మిది మంత్రములతోను, దర్భలతో దేవతీర్థముతో అశుచి

ప్రదేశములో జలబిందువులు పడకుండ ఎనిమిదిసారులు తలమీదను
ఒకసారి పాదములమీదను మార్జనము చేసికొనవలెను.

బ్రహ్మముఖమంత్రము

ఓం భూర్భువస్సువః, తత్సవితుర్వరేణ్యం, భర్గోదేవస్య
ధీమహి ధియో యో నః ప్రచోదయాత్.

శిరోమంత్రము

ఓమాప్రో జ్యోతీ రస్తోమృతం బ్రహ్మ భూర్భువస్సువరోమ్.
అభిమంత్రించుట యనగా కుడిచేతితో పాత్రను తాకుచు జల
మును చూచుచు మంత్రమును పఠించుట.

అపోహిష్ఠాదిమంత్రములతో మార్జనము

1. ఓమ్ ఆప్రోహిష్ఠా మయో భవః, తలమీద మార్జనము.
2. ఓం తా న ఊర్జే దధాతన, తలమీద మార్జనము.
3. ఓం మహే రణాయ చక్షుసే, తలమీద మార్జనము.
4. ఓం యో వశ్వివతమో రసః, తలమీద మార్జనము.
5. ఓం తస్య భాజయతేహా నః, తలమీద మార్జనము.
6. ఓమ్ ఊశతీరివ మాతరః, తలమీద మార్జనము.
7. ఓం తస్మా అరం గమామ వః, తలమీద మార్జనము.

8. ఓంయస్య త్సయా యజన్వధ పాదములమీద మార్జనము.

9. ఓమ్ ఆపో జనయథా చ నః తలమీద మార్జనము.

మంత్రాచమనము, లేక అబ్భిక్షణము

గోకర్ణాకృతిహస్తముతో నీటిని తీసికొని మూడు సంధ్య లందును క్రమముగా ఈ క్రింది మంత్రములచేత అభిమంతించి స్వాహా అనుచు జలమును త్రాగవలెను.

ప్రొద్ధునమంత్రము

“సూర్యశ్చ మా మన్యశ్చ మన్యపతయశ్చ మన్యకృతే భ్యః, పాపేభ్యో రక్షంతాం, యద్రాత్రియా పాపమక్వార్షమ్. మన సా వాచా హస్తాభ్యామ్. పద్భ్యాముదరేణ శిశ్నౌ, రాత్రిస్తదవలుం పతు యత్కించ దురితం మయి, ఇదమహం మామమృతయోనా, సూర్యే జ్యోతిషి జహోమి స్వాహా॥

మధ్యాహ్నమంత్రము

ఆపః పునంతు పృథీవీం. పృథీవీ పూతా పునాతు మామ్. పు నంతు బ్రహ్మణస్పతిర్బ్రహ్మ పూతా పునాతు మామ్. యదుచ్ఛిష్టమ భోజ్యం, యద్వా దుశ్చరితం మమ, సర్వం పునంతు మామాపోఽస్త తాం చ ప్రశుగ్రహగ్ం స్వాహా॥

సాయంకాలమంత్రము

అగ్నిశ్చ మా మన్యశ్చ మన్యపతయశ్చ మన్యకృతేభ్యః
 పాపేభ్యో రక్షంతామ్, యదహ్ని పాపమక్షార్వమ్, మనసా వాచా
 హస్తాభ్యామ్. పద్భ్యాముదరేణ శిశ్నా, అహస్తదవతుంపతు.
 యత్కించ దురితంమయి, ఇదమహం మామమృతయోనా సత్యే
 జ్యోతిషి జుహోమి స్వాహా॥

తర్వాత రెండు స్మృత్యాచమనములను చేసి, ఈ క్రింది 14 మంత్రములతో ద్వితీయమార్జనమును చేసికొనవలెను.

ద్వితీయ (పునర్) మార్జన మంత్రములు

1. దధిక్రావ్ణ్ణో అకారిషమ్. జిష్ణోరశ్వస్య వాజినః సురభి నో
 ముఖా కరత్ ప్రణ ఆయాగ్ంషి తారిషత్. మార్జనము. 2. ఓం
 ఆపో హి ష్టా మయో భువః, 3. ఓం తా న ఊర్జే దధాతన, 4.
 ఓం మహే రణాయ చక్షసే, 5. ఓం యో నః నితతమో రసః,
 6. ఓం తస్య భాజయతేహ నః, 7. ఓం ఉశతీరీవ మాతరః, 8.
 ఓం తస్మా అరం గమామ నః, 9. ఓం యస్య క్షయాయ జిన్వథ,
 10. ఓం ఆపో జనయథా చ నః, 11. ఓం హిరణ్యవర్ణాః శుచయః
 పావకాః. యాసు జాతః కశ్యపో యాస్వింద్రః. అగ్నిం యా గర్భం
 దధిరే విహపాస్తాన ఆప్తః శగ్ం స్యోనా భవంశు. మార్జనము. 12.
 యాసాగ్ం రాజా వరుణో యాతి, మధ్యే సత్యానృతే అనపశ్యన్
 జనానాం. మధుశ్చ్యుతః శుచయో యాః పావకా, స్తాన ఆప్తః శగ్ం

స్యోనా భవంతు. మార్జనము. 13. యాసాం దేవా దివి కృణ్వంతి,
భక్షం యా అంతరిక్షే బహుధా భవంతి. యాః పృథివీం పయస్తోందంతి,
శుక్రాస్తా న ఆప్తః శగ్ం స్యోనా భవంతు, మార్జనము. 14. శివేన
మా చక్షుషా పశ్యతాఽపశ్చివయా తనువోఽస్పృశత త్వచం మే.
సర్వాగ్ం అగ్నిగ్ం రపుషదో హువే వో, మయి వరోఽ బల
మోజో, నిధత్త. మార్జనము.

పాపపురుషదహనము

గోకర్ణాకృతి హస్తముతో నీటిని తీసికొని, “మనోవాక్కాయ
ములచేత నేను చేసిన పాపమంతయును నల్లని రంగుగల చిన్న
పురుషాకృతితో నా వామ (ఎడమ) కుక్షియందున్నది. అని భావించి,
ద్రుపదామంత్రమును అర్థభావనతో పఠించి, చేతిలోని నీటిని అభి
మంత్రించి, తర్వాత తన ఎడమదగు శ్వాసమార్గముగుండా ఆ పాప
పురుషుని, శ్వాసతో కూడ చేతిలోని నీటిలో ప్రవేశించినట్లు భావించ
వలెను. ఆ నీటిని చూడకుండ తన ఎడమ ప్రక్కన మండుచున్న
రెద్ద వ్రజశిల యున్నట్లు భావించి, అటువైపు చూడకుండ చేతిలోని
నీటిని ఆ పాపపురుషునితో గూడ, ఆవ్రజశిలమీద విసిరి కొట్టి, ఆ
పాపపురుషుడు వేయి వ్రక్కలయి భస్మమయ్యెను. అని భావించి,
తాను నిష్పాపుడై నట్లు భావింపవలెను. ఇట్లు ఐదు భావనలు.

మంత్రము

“ద్రుపదాదివ ముంచతు. ద్రుపదాదివేన్మముచానః. స్విన్నః
స్తాత్వీ మలాదిన, పూతం పవిత్రేణేవాజ్యం. ఆపఃశుభంత్రు
మైనసః.

అర్ఘ్య ప్రక్షేపము

పాపపురుషదహనము తర్వాత అర్ఘ్యములను చిమ్మవలెను, కావున అర్ఘ్యము విడుచు చోటును నీటితో ప్రోక్షించి శుద్ధిచేసి, దోసిలి నిండ నీటిని పట్టుకొని, రెండు బొటనవ్రేళ్ళను దూరముచేసి ప్రోద్దున మధ్యాహ్నమునను తూర్పు ముఖముగ నిలబడియు, (ప్రోద్దున కొంచెము వంగి) మధ్యాహ్నమున నిట్ట విలువుగ నిలబడి పాదములను సమముగ దగ్గరకు చేర్చి ప్రణవవ్యాహృతులతో గూడిన గాయత్రీమంత్రముచేత దోసిలిలోని నీటిని అభిమంత్రించి, కాలిమడమలను కొంచెమెత్తి దోసిలిని గోశృంగమంతమాత్రము (కనుబొమల మధ్యవరకు) ఎత్తి జలములున్న యెడల జలములోను, లేని యెడల నీటిని చల్లి శుద్ధపరచిన ప్రదేశమున గాని, పడునట్లు మూడర్ఘ్యములను గట్టిగా పైకి చిమ్మవలెను.

అర్ఘ్య మంత్రము

ఓం భూర్భువస్సువః, తత్సవితుర్వరేణ్యం॥

భగ్నో దేవస్య ధీమహి॥ ధియో యో మో నః ప్రచోదయాత్

అందు మొదటి అర్ఘ్యమును చిమ్ముటకు ముందు “ఈ యర్ఘ్యము సూర్యునితో యుద్ధము చేయుచున్న మందేహరాక్షసుల యొక్క ఆయుధములను నశింపజేయుగాక! అని అనుచు అర్ఘ్యమును పైకి చిమ్మవలెను. రెండవ అర్ఘ్యమును ఇచ్చుటకు ముందు “ఈ యర్ఘ్యము సూర్యునితో యుద్ధము చేయుచున్న మందేహరాక్షసుల గుఱ్ఱములను నశింపజేయు గాక! అని అనుచు అర్ఘ్యమును పైకి చిమ్మవలెను. మూడవ అర్ఘ్యమును చిమ్ముటకు ముందు “ఈ యర్ఘ్యము సూర్యునితో యుద్ధము చేయుచున్న మందేహరాక్షసులను ఎల్లరను నాశము చేయుగాక! అని చెప్పచు అర్ఘ్యమును పైకి చిమ్మవలెను.

ప్రదక్షిణము

ఇట్లు మూడర్ఘ్యములను చిమ్మిన తర్వాత కుడిచేతిలోనికి నీటిని తీసికొని “ఓం భూర్భువస్సువః” అని ప్రణవవ్యాహృతులను చెప్పుచు చేతిలోని నీటిని కొంచెము కొంచెముగా ధారగా పరిషేచనము వలె క్రిందికి వదలుచు ఒక ఆత్మప్రదక్షిణము చేసి తర్వాత కూర్చొని ఒక స్మృత్యాచమనమును చేయవలెను.

ఇంతటితో సంధ్యావందనాంగమగు అర్ఘ్యప్రదానము పూర్తియైనది. కాలాతిక్రమణమైన యెడల ప్రాయశ్చిత్తము చేయవలెను.

ప్రాయశ్చిత్తము

ఒక వేళ తాను సంధ్యావందనమారంభించునప్పటికి గౌణకాలము కూడ (అనగా సూర్యోదయమైన తర్వాత సుమారు రెండున్నర గంటల కాలము) దాటిన యెడల, ప్రాయశ్చిత్తమును చేయవలెను. ఆ ప్రాయశ్చిత్తము రెండు విధములు. 1. అష్టోత్తరశత గాయత్రీజపము, లేక 2. అర్ఘ్యరూపప్రాయశ్చిత్తము. అని, ఈ రెండింటిలో ఏదియో ఒకదానినే చేయవలెను. రెండును చేయనక్కరలేదు, అందు అర్ఘ్యరూపప్రాయశ్చిత్తమును ఆచరింపదలచిన యెడల, సంధ్యావందనమున మామూలుగ ఇచ్చునట్టి మూడర్ఘ్యములను ఇచ్చినపిమ్మట, ప్రదక్షిణాచమనములను కూడ, పూర్తిచేయగా, నిత్యార్ఘ్యము పూర్తియగును. అప్పుడు అర్ఘ్యరూపప్రాయశ్చిత్తమును ఆచరింపవలెను. అప్పుడు ఈ క్రింది విధముగ సంకల్పము చేయవలెను.

“మమ సంధ్యోపాసనగౌణకాలాతిక్రమణజనితదోషపరిహారార్థం అర్ఘ్యరూపం ప్రాయశ్చిత్తం కరిష్యే” అని సంకల్పించి, పూర్వము ప్రాణాయామమునకు చెప్పబడిన అరువదియొక్క అక్షరములుగల తొలిప్రాణాయామమంత్రముతో, దోసిలి యందలి జలమును అభిమంత్రించి అర్ఘ్యమునిచ్చునది. తర్వాత యథావిధిగ సంధ్యో

పాసనమును చేయవలెను. లేక, గాయత్రీజపరూపప్రాయశ్చిత్తమును చేయదలచిన యెడల దానిని సంధ్యావందనమును ఆరంభించుటకు ముందే చేయవలెను. ఎట్లనగా—పురాణాచమన - భస్మధారణ - స్నాంతాచమన-ప్రాణాయామములను చేసి “మమ సంధ్యోపాసనశౌణ కాలాతిక్రమణజనితదోషపరిహారార్థం అష్టోత్తరశతసంఖ్యాక గాయత్రీ జపరూపం ప్రాయశ్చిత్తం కరిష్యే” అని సంకల్పించి, జపమును ముగించి, తర్వాతనే సంధ్యావందనమును ఆరంభింపవలెను.

ప్రాయశ్చిత్తవిషయమున మధ్యాహ్నమున కొంచెము విశేషము గలదు. ఎట్లనగా—మధ్యాహ్నసంధ్యోపాసనకు నాయం ముఖ్యకాలమువరకును శౌణకాలముండుటచేత అపరాహ్నమునందు చేయు మధ్యాహ్నసంధ్యోపాసనకు ప్రాయశ్చిత్తమును చేయనక్కరలేదు, సాయంసంధ్యానంతరము మధ్యాహ్నసంధ్య చేయవలసి వచ్చినయెడల మాత్రమే, ప్రాయశ్చిత్తమును చేయవలెను.

సాయంకాలమున పడమరముఖముగా కూర్చొని భూమిమీద జలము చల్లి శుద్ధము చేసి భూమిమీదనే అర్ఘ్యజలములు పడునట్లు అర్ఘ్యములను చిమ్మవలెను. సాయంకాలమున గూడ శౌణకాలము (సూర్యుడస్తమించిన తర్వాత రెండుగంటల ఇరునదినాలుగు నిమిషములు) దాటిన తర్వాతనే ప్రాయశ్చిత్తమును చేయవలెను. మిగిలినది ప్రార్థనకు సమానమే.

సంధ్యోపాసనము

అర్ఘ్యప్రక్షేప—ప్రదక్షిణాచమనములు ముగిసిన తర్వాత సంధ్యోపాసనమును చేయవలెను.

ఎట్లనగా—ప్రార్థన మధ్యాహ్నమునను గూడ తూర్పుముఖముగ నిలబడియును, సాయంకాలమున పడమరముఖముగ కూర్చొనియును, ముందు మూడేసి ప్రాణాయామములను చేసి, వారి వారి అధికారా (యోగ్యతా)ను సారముగ సంధ్యోపాసనమును చేయవలెను.

1. ఉత్తమాధికారులు రెండు విధములైన నిర్గుణోపాసనములను చేయుదురు. ముందు 1. నిర్గుణసంధ్యోపాసనమును తర్వాత 2, నిరుపాధిక నిర్గుణబ్రహ్మోపాసనమును చేయుదురు. అందు నిర్గుణసంధ్యోపాసనమును ఈ క్రింది విధముగ చేయుదురు.

నిర్గుణసంధ్యోపాసనము

“అసా¹వాద్విత్తో బ్రహ్మ, సా²హమస్మి. 3, 4 సారులు అర్థభావనముతో అనుకొనవలెను. తర్వాత దానిని వివరముగ భావింపవలెను.

ఇట్లు—ఆదిత్యమండలాంతర్యామి ఆదిత్యజీవప్రేరకం సంధ్యాభిదం బ్రహ్మచైతన్యం, (సత్యం, జ్ఞానం, అనంతం, త్రిపాత్, పరం) బ్రహ్మ, అని రెండుచైతన్యములకును ఐక్యమును భావింపవలెను. తర్వాత “సా²హమస్మి, (తాదృశ-త్రిపాత్పరబ్రహ్మైభిన్న-బ్రహ్మచైతన్యరూప) సంధ్యా²హమస్మి,” అని, అదిత్యావచ్ఛిన్న-సంధ్యాభిద-బ్రహ్మచైతన్యమునకును స్వబుద్ధ్యనచ్ఛిన్న-ప్రత్యక్షైతన్యమునకును, ఐక్యమును కొంతసేపు ధ్యానింపవలెను.

ఆ ధ్యానమునందు అహంపదమును తలంచునప్పుడు “అన్నమయ-ప్రాణమయ - మనోమయ - విజ్ఞానమయ - ఆనందమయాఖ్య-పంచకోశవ్యతిరిక్తము, పంచకోశప్రకాశకము, ఏతత్సర్వసాక్షి భూతము స్వీయాంతఃకరణావచ్ఛిన్నము, ఐన ప్రత్యక్షైతన్యముతోచ (స్ఫురించ)వలెను. ఇది నిర్గుణ సంధ్యోపాసనము,

ఇట్లుపైని ఓంకారసాధనముతో నిరుపాధిక-నిర్గుణ-బ్రహ్మతత్వోపాసనమును చేయవలెను. ఎట్లనగా—

“ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ” — అను అనువాకమును అర్థభావనతో పఠించి, సంధ్యాతత్వసుబోధినియందు ఉపాసనప్రకరణమున చెప్పిన ప్రకారము చేయవలెను. (శ్రీ) విద్యారణ్యకృతవార్తిక

సారమను గ్రంథమున ఓంకారముతో నిర్గుణోపాసనవిధానము కరతలామలకముగ చెప్పబడినది. అవిధముగ చేయునది. గురుముఖతః తెలిసికొని చేయవలెను. ఈ యుపాసన కుపయోగించు అనువాకము.

“ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మః, అగ్నిదేవతా బ్రహ్మ ఇత్యా ర్షమ్, గాయత్రం ఛందం పరమాత్మం సర్వూపమ్, సాయుజ్యం వినియోగమ్.”

ఓంకారముతో నిర్గుణబ్రహ్మోపాసనము చేయుటకు తెలియని యెడల “ఓంకారో బ్రహ్మ” అని ప్రతీకోపాసనమును చేయవలెను.

2. మధ్యమాధికారుల ఉపాసనవిధానము

మధ్యమాధికారులు ముందు, సగుణసంధ్యాఽహోగ్రహాపాసనమును చేసి, తర్వాత ఓంకారప్రతీకోపాసనమును చేయుదురు.

అందు=ప్రాద్దున ముందుగ—“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ సాహమస్మి” అని 3, 4 సారులు అర్థానుసంధానపూర్వకముగ అనుకొనవలెను.

తర్వాత “ఆదిత్యమండలాంతర్యామి, ఆదిత్యజీవప్రేరకము, ఐన బ్రహ్మచైతన్యము, ప్రాతస్సంధ్యాదేవతారూపమును ధరించును అని అనుకొనవలెను. తర్వాత ఉపాసనవాక్యార్థమును వివరిముగ అనుసంధానము చేసికొనవలెను.

ఇప్పుడు ఎట్లని సూర్యమండలము యొక్క లోపల వెల్లని హంసను, ఆహంసమీద ఈ క్రింద వర్ణించినరీతిగా బ్రహ్మరూపముతో సంధ్యాదేవత తనకెదురుగా కూర్చొని యున్నట్లు చక్కగ ధ్యానింపవలెను.

ఎట్లనగా— “ఆదిత్యమండలాంతర్యామి - ఆదిత్యజీవప్రేరక - హంసవాహన - (రక్తవర్ణ - రక్తవస్త్ర) - రక్తమాల్యవిభూషణ -

ప్రాతస్సంధ్యా దేవత

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ. సాఽహమస్మి.

ఆదిత్యమండలాంతర్యామి-ఆదిత్యజీవప్రేరక-హంసవాహన

బ్రహ్మరూప-గాయత్రీనామక, సంధ్యా, (నత్యజ్ఞానానంతం త్రిపాత్పరం)

బ్రహ్మ. సాఽహమస్మి (తాదృశత్రిపాత్పరబ్రహ్మాభిన్న) సంధ్యాఽహమస్మి.”

మధ్యాహ్నసంధ్యాదేవత

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ. సాఽహమస్మి.
అదిత్యమండలాంతర్యామి-అదిత్యజీవప్రేరక-వృషభవాహన
రుద్రరూప-సావిత్రినామక-సంధ్యా, (సత్యజ్ఞానానంతం త్రిపాత్పరం)
బ్రహ్మ. సాఽహమస్మి (తాదృశత్రిపాత్పరబ్రహ్మభిన్న) సంధ్యాఽహమస్మి.”

సకిరీటచతుర్భుజ - అక్షమాలా - పుస్తక - దండకమండలు ధర - చతుర్భుజ) బ్రహ్మరూప - గాయత్రీనామక - సంధ్యా = (సత్యం జ్ఞానం అనంతం త్రిపాత్ పరం) బ్రహ్మ. అని సంధ్యాదేవతను త్రిపాత్పరబ్రహ్మముతో అభిన్నముగ ధ్యానింపవలెను. తర్వాత “సాఽహమస్మి, (తాదృశ- త్రిపాత్పరబ్రహ్మాభిన్న) సంధ్యాఽహమస్మి” అని త్రిపాత్పరబ్రహ్మాభిన్నమగు సంధ్యాదేవతకును తనకును అభేదమును (సగుణసంధ్యాఽహంగ్రహోపాసనమును) పది నిమిషములైనను చేయవలెను.

మ ధ్యా హ్నా ము న

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ. సాఽహమస్మి. 3, 4 సారులు చెప్పకొనవలెను. ఆదిత్యమండలాంతర్యామియు, ఆదిత్యజీవప్రేరకము ఐన బ్రహ్మచైతన్యము, మధ్యాహ్నసంధ్యాదేవతారూపమును ధరించును. అని తలంచవలెను. తర్వాత ఉపాసనవాక్యార్థమును వివరముగ అనుసంధానింపవలెను:

ఇప్పుడు ఆకాశమున తెల్లని సూర్యమండలమునందు లోపల, తెల్లని ఎద్దుమీద ఈక్రిందవర్ణించిన రీతిగ రుద్రరూపముతో సంధ్యాదేవత తనకెదురుగ కూర్చొని యున్నట్లు చక్కగ నెమ్మదిగ చూచుచూ ధ్యానింపవలెను.

ఎట్లనగా—“ఆదిత్యమండలాంతర్యామి - ఆదిత్యజీవప్రేరక - వృషభవాహన (శుక్లవర్ణ - శుక్లవస్త్ర - శుక్లమాల్య విభూషణ - త్రినేత్రపంచముఖ - అర్ధేందుశేఖర - జటాజూటధర-త్రిశూల-డమరుక-దానముద్రా-అక్షమాలాధర- చతుర్భుజ-వ్యాఘ్రాజినధర- గజచర్మవిభూషిత) రుద్రరూప-సావిత్రినామక-సంధ్యా=(సత్యం జ్ఞానం అనంతం త్రిపాత్ పరం) బ్రహ్మ. సాఽహమస్మి, (తాదృశ - త్రిపాత్పరబ్రహ్మాభిన్న) సంధ్యాఽహమస్మి. అని సగుణ-సంధ్యాఽహంగ్రహోపాసనమును 10 నిమిషములు చేయునది.

మును పఠించి “ఓంకారో బ్రహ్మ, అనుచు కొంతసేపు, ప్రతీకోపాసన మును చేయవలెను.

4. బాలురు

“అసావాదిత్యో బ్రహ్మ. సాహమాస్మి” అనుచు అర్థము తెలిసిన యెడల, అర్థభావనతో 20 సార్లు పఠింపవలెను. అట్లే “ఓంకారో బ్రహ్మ” యనుచు అర్థమును తలంచుచు 20 సార్లు పఠింపవలెను. దేనికిని అర్థము తెలియని యెడల ఆ వాక్యములను మాత్రము పఠింపవలెను

గాయత్రీ జపము

ఉపాసనానంతరము కూర్చొని, గాయత్రీహృదయమును అర్థ భావనాపురస్వరముగ పఠింపవలెను. ఎట్లనిన —

ఆహ్వానము

ఆయాతు వరదా దేవీ అక్షరం బ్రహ్మసంమితం. గాయత్రీం ఛందసాం మాతేదం బ్రహ్మ జువస్వమే.

యదహ్నిత్యురుతే పాపం, తదహ్నిత్ప్రితిముచ్యతే, యదాత్రియాత్కురుతే పాపం, తద్రదాత్రియాత్ప్రితిముచ్యతే॥

2. స్తుతి

సర్వవర్ణే! మహాదేవి! సంధ్యావిద్యే! సరస్వతి! ఓజోఽసి సహోఽసి, బలమసి, భ్రాజోఽసి. దేవానాం ధామ నామాఽసి విశ్వమసి విశ్వాయుః సర్వమసి సర్వాయురభిభూరోమ్.

3. ఆవాహనము

గాయత్రీమావాహయామి సావిత్రీమావాహయామి సర
స్వతీమావాహయామి ఛందర్షీ నావాహయామి శ్రియమావాహ
యామి।

4. ఛందర్షీదేవతలు

గాయత్ర్యా గాయత్రీ ఛందో, విశ్వామిత్రఋషిః సవితా
దేవతా

5. ధ్యానము

అగ్నిర్బుధం, బ్రహ్మ శిరో, విష్ణుర్హృదయగ్ం రుద్రః శిఖా,
పృథివీ యోనిః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానా సప్రాణా, శ్వేత
వర్ణా, సాంఖ్యాయనసగోత్రా గాయత్రీ చతుర్విగ్ంశత్యక్షరా
త్రిపదా షట్కుక్షిః పంచశీర్షోపనయనే వినిష్టాగః॥

ప్రాణాయామమంత్రము

ఓం భూః ఓం భువః ఓం సువః ఓం మహాః ఓం జనః ఓం
తపః ఓం, సత్యం, ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యం, భగ్నో దేవస్య ధీమహి,
ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ ఓమాహో జ్యోతీ రసోఽ
మృతం బ్రహ్మ భూర్భువస్సువరోమ్.

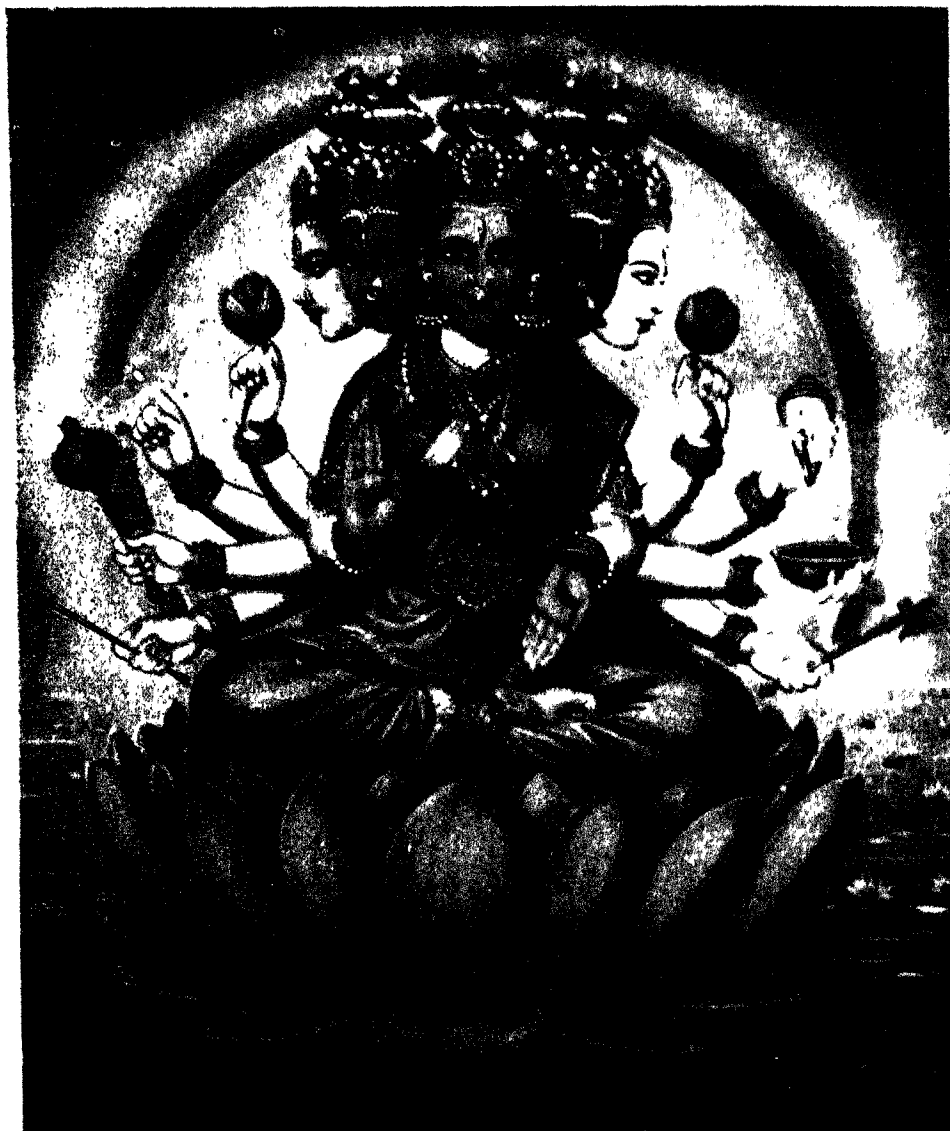
అరువదియొక్క అక్షరములున్నవి.

శక్యమైన యెడల, ఇంత పెద్ద ప్రాణాయామమంత్రముచేత
సంధ్యా తత్వసుబోధినిలో చెప్పిన ప్రకారము మూడుప్రాణాయామ
ములను చేయవలెను. శక్యము కానియెడల, చిన్న మంత్రములలో
ఒకదానితో చేయవచ్చును. తర్వాత సంకల్పమును చేయవక్కఱ

శ్రీ గాయత్రీ దేవి

ధ్యానశ్లోకము

ముక్తా-విద్రుమ-హేమ-నీల-ధవళ-చ్ఛాయై ర్ముఖై శ్రీక్షణై
 ర్యుక్తామిందు-నిబద్ధ-రత్నమకుటాం తత్స్వార్థపర్ణాత్మికామ్ |
 గాయత్రీం పరదాఽభయాఽంకుశ-కళాఃకుభ్రం కపాలం గదాం
 శంఖం చక్రమథారవిందయుగళం హస్తైర్వహంతీం భజే ||

లేదు. ప్రథమమార్జనము మొదలగు పూర్వాంగములను సంకల్పము లేకుండ చేసినట్లే, గాయత్రీజపమును కూడ సంకల్పమకూఁట లేకుండ గనే చేయవలెను. కాని జపమును మాత్రము లెక్కించవలెను. అరంభములో ఈ పద్ధతి ఏమో కొత్తగనుండును. కాలక్రమమున ప్రాతది యైపోవును. తర్వాత గాయత్రీమూర్తిని అర్థభావనాపురస్సరముగ ధ్యానింపవలెను.

ధ్యానశ్లోకము

“ముక్తావిద్రుమ సేమనీలధవళచ్ఛాయైర్ముఖైః స్త్రీక్షణైః
యుక్తామిందునిబద్ధరత్నమకుటాం తత్స్వార్థవర్ణాత్మికాం |
గాయత్రీం నరదాభయాంకుశకళాః శుభ్రం కపాలం గదాం
శంఖం చక్రమథారవిందయుగళం హస్తైర్వహంతీం భజే ||

ఇట్లు ప్రార్థన ఎఱ్ఱని సూర్యమండలమునందును, మధ్యాహ్నమున తెల్లని సూర్యమండలమునందును, సాయంకాలమున ఎఱ్ఱని సూర్యమండలమునందును, కోటిసూర్యప్రకాశమానమగు గాయత్రీమూర్తిని స్పష్టముగ ఎదురుగ ఉన్నట్లు భక్తితో చూచుచు ధ్యానింపవలెను.

తర్వాత విశ్వామిత్రకృతమైన గాయత్రీమంత్రార్థశ్లోకమును,
శ్లో॥ యో దేవః సవితాఽస్మాకం ధియో ధర్మాదిగోచరాః |
ప్రేమియే త్తస్య యచ్ఛర్గస్తద్వరేణ్యముపాస్మహే ||

అని పఠించి, ప్రార్థన తూర్పుముఖముగ నిలబడి దోసిలిని నాభివద్గరి ఉంచి, కుడిచేతి వ్రేళ్ళగునుపులందే జపమును లెక్కించుచు గాయత్రీమంత్రార్థమును అనుసంధానించుచు ఉపాంశుగనో, లేక మానసికముగనో వారి వారి శక్త్యనకాశములను అనుసరించి, నూట యెనిమిది గాని, యేబది నాలుగు గాని, ఇరువదెనిమిది గాని, పది గాని గుఱును నెనిమిదిగాని, శక్తివంచన లేకుండ గాయత్రీమంత్ర

జపమును చేయవలెను. వాచకజపము ఆధిచారికమునగదే చేయుదురు.

మధ్యాహ్నమునందు

శక్తి ననుసరించి నిలువబడి గాని, లేక కూర్చొని గాని తూర్పు. ముఖముగ, చేతులను హృదయముదగ్గర నిలుపుగనుంచి, ప్రాతః కాలమునందువలెనే జపించునది.

సాయంకాలమున

వాయవ్యాభిముఖముగ, ఒక మోకాలినిగాని, రెండు మోకాళ్ళనుగాని ఎత్తుకొని కూర్చొని, గోసిలిని బోరగిల ముక్కుకు దగ్గరగ నుంచి, (మోజేతులను మోకాళ్ళమీద నుంచుకొనిన కొంత సౌకర్యముగ నుండునేమో) ప్రాతః కాలమునందువలె జపింపవలెను. జపము పూర్తియైన తర్వాత “మయా కృతః అముకసంఖ్యాకః గాయత్రీమంత్రజపః తత్సద్బ్రహ్మర్పణమస్తు.” అని పరబ్రహ్మమునకు అర్పించునది.

గాయత్ర్యుద్వాసనము

గాయత్రీజపానంతరము “ఉత్తమే శిఖరే”యను ననువాకపు రెండు మంత్రములచేతను గాయత్రీదేవికి ఉద్వాసనము చేప్పవలెను.

మంత్రము

1. ఉత్తమే శిఖరే జాతే భూమ్యాం పర్వతమూర్ధని,
బ్రాహ్మణేభ్యోఽభ్యనుజ్ఞతా గచ్ఛ దేవి! యథాసుఖమ్.
2. స్తుతో మయా వరదా వేదమతా, ప్రచోదయంతీ
పననే ద్విజాతా, ఆయుః పృథివ్యాం ద్రవిణం బ్రహ్మనర్హస్రం, మహ్యం
దత్వా ప్రయాతుం బ్రహ్మలోకమ్॥ అని

సూర్యోపస్థానము

‘ప్రాద్దున సూర్యోపస్థానమును చేయుట కొఱకు, చేతులెత్తి నమస్కరించుచు ప్రాతర్మధ్యాహ్నములందు తూర్పుముఖముగను, సాయంకాలమున పడమరముఖముగను, నిలబడి, ఈ క్రింది యుపస్థానమంత్రములను అర్థభావనాపురస్సరముగ మూడు సంధ్య లందును క్రమముగ పఠింపవలెను.

ప్రాద్దున సూర్యోపస్థానమంత్రము

ఓంమిత్రస్య చర్షణీధృతః శ్రవో దేవస్య సానసిం, సత్యం చిత్రశ్రవస్తమమ్, మిత్రో జనాన్ యాతయతి ప్రజానన్ మిత్రో దాధార పృథివీముత ద్యామ్. మిత్రః కృష్ణీరనిమిషాభిచప్తే, సత్యాయ హవ్యం ఘృతవద్విధేమ. ప్ర స మిత్ర! మగ్తో అస్తు ప్రయస్వాన్, యస్త ఆదిత్య! శిక్షతి వ్రతేన! న హన్యతే న జీయతే త్వోత్తో వైనమగ్ం హో అశ్నోత్యంతితో న దూరాత్ ||

మధ్యాహ్నసూర్యోపస్థాన మంత్రము

ఆ సత్యేన రజసా న ర్తమానో నివేశయన్నమృతం మర్త్యం చ! హిరణ్యయేన సవితా రథేనా దేవో యాతి భువనా విపశ్యన్ || ఉద్వయం తమసస్పరి పశ్యంతో జ్యోతిరుత్తమమ్. దేవం దేవత్రా సూర్యమగ్నజ్యోతిరుత్తమమ్. ఉద్యత్యం జాతవేదసం, దేవం వహంతి కేతనః దృశే విశ్వాయ సూర్యం, చిత్రం దేవానాముదగ్రాదసీకం చక్షు

ర్మితస్య వరుణస్యాగ్నేః! ఆప్రా ద్యావాపృథివీ అంతరిక్షగ్ం, సూర్య
ఆత్మా జగత స్తస్థుషశ్చ. తచ్చక్షుర్దేవహితం పురస్తాచ్ఛక్రముచ్చరత్ |
పశ్యేమ శరదశ్శతమ్ జీవేమ శరదశ్శతమ్ | నందామ శరదశ్శతమ్
మోదామ శరదశ్శతమ్ | భవామ శరదశ్శతగ్ం శ్రుణవామ శరదశ్శ
తమ్ | ప్రబ్రవామ శరదశ్శత మజీతాస్సామ శరదశ్శతమ్ || జ్యోక్ష్మ
సూర్యం దృశే | య ఉదగాన్తహతోఽర్ణవాద్విభ్రాజమానస్సరిస్య
మధ్యాత్ | స మా వృషభో లోహితాక్షస్సూర్యో విప్రశ్చిన్మన సా
పునాతు ||

సాయంకాలసూర్యోపస్థానమంత్రము

ఇమం మే వరుణ! శ్రుధీహవమద్యా చ నృడయ | త్వమన
స్యైరాచకే. తత్త్వా యామి బ్రహ్మణా వందమానస్తదాశాస్తే యజ
మానో హవిర్భిః | అహేడమానో వరుణేహ బోధ్యురుశగ్ంస్త! మా న
ఆయుః ప్రమోషీః | యచ్ఛిద్ధితే విశో యథా, ప్ర దేవ! వరుణ!
ప్రతమ్ | మిసిమసి ద్యవి ద్యవి యత్కించేదం వరుణ! దైవ్యే జనేభి
ద్రోహం మనుష్యాశ్చరామసి | అచిత్తీ యత్తవ ధర్మా యుయోపిమ,
మా నస్తస్మాదేనసో దేవ! రీరిషః | కితవాసో యద్రిపుర్న దీవి
యద్వాఘా సత్యముతయన్న విద్య, సర్వాతా విష్య శిధిరేవ దేవాథా
తే స్యామ వరుణ ప్రియాసః ||

దిబ్బమస్కారము

ఇచ్చట దిబ్బమస్కారమున వాక్యములన్నియును సంధులు విడదీసి వ్రాయబడినవి.

శూర్పు. ఓం నమః ప్రాచ్యై దిశే, యాశ్చ దేవతా, ఏతస్యాం ప్రతివసంతి ఏతాభ్యశ్చ నమః.

దక్షిణము. ఓం నమో దక్షిణాయై దిశే, యాశ్చ దేవతా, ఏతస్యాం ప్రతివసంతి ఏతాభ్యశ్చ నమః.

పడమర. ఓం నమః ప్రత్యిచ్యై దిశే, యాశ్చ దేవతా, ఏతస్యాం ప్రతివసంతి ఏతాభ్యశ్చ నమః.

ఉత్తరము. ఓం నమః ఉత్తరాయై దిశే, యాశ్చ దేవతా, ఏతస్యాం ప్రతివసంతి ఏతాభ్యశ్చ నమః.

పైదిక్కు. ఓం నమః ఊర్ధ్వాయై దిశే, యాశ్చ దేవతా, ఏతస్యాం ప్రతివసంతి ఏతాభ్యశ్చ నమః.

క్రింది దిక్కు. ఓం నమోఽధరాయై దిశే, యాశ్చ దేవతా, ఏతస్యాం ప్రతివసంతి ఏతాభ్యశ్చ నమః.

భూమ్యాకాశముల, నలుదిక్కుల మధ్య దిక్కు. ఓం నమోఽవాంతరాయై దిశే, యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంతి ఏతాభ్యశ్చ నమః.

మంత్రము

ఇ॒దం ద్వా॑వా॒పృథి॑వీ స॒త్యమ॑స్తు॒| పిత॑ర్మాత॒ర్యది॒హో ప॑బ్ర॒హ్మే
 వామ్॑| భూ॒తం దే॒వానా॑మ॒వమే॒ అహో॑భిః| వి॒ద్యామే॒షం వృ॑జ॒నం
 జీ॒రదా॑నుమ్॑॥

విష్ణుస్తుతి

1. ఆ॒కాశా॑త్ప॒తితం॑ తో॒యం

యథా॑ గ॒చ్ఛతి॑ సాగ॒రం|

సర్వ॑దే॒వన॑మస్కా॒రః

కేశ॑వం ప॒తిగ॑చ్ఛతి॑॥

2. సర్వ॑వేదే॒షం య॑త్ప॒ణ్యం

సర్వ॑తీ॒ర్థేషు॑ యత్ఫలం॑|

తత్ఫలం॑ పు॒రుష॑ ఆప్నో॒తి

స్తు॒త్వా దే॒వం జ॒నార్ద॑నమ్॑॥

3. వా॒సనా॑ద్వా॒సుదే॒వస్య॑

వా॒సితం॑ తే జగ॒త్రయం॑|

సర్వ॑భూ॒తని॑వా॒సోసి

వాసు॑దే॒వ! న॒మోఽస్తు॑ తే॑॥

శ్రీ॑వాసుదే॒వ! న॒మోఽస్తు॑ తే॑॥

అభివాదనమ్

ఆపస్తంబసూత్రులైన ద్విజులు తమ కుడిచేతిని కుడిచేవికి దగ్గరగా వంచి, ఎడమచేతితో కుడిచేతిముడుకును తాకుచు, ప్రవరను చెప్పి, ఆసమయమున అచ్చటనున్న గురువులు పండితులు, పెద్దలు మొదలగువారిని నమస్కరింపవలెను.

ఎట్లనగా—

“చతుస్సాగరపర్యంతం, గోత్రాహ్మణేభ్యః శుభం భవతు।
అంగీరస- బార్హస్పత్య-భారద్వాజ- త్ర్యాష్ట్రేయ-ప్రవరాన్విత, భార
ద్వాజసగోత్రః, యజుర్వేదీ తైత్తిరీయశాఖాధ్యాయా, ఆపస్తంబ
సూత్రో వేంకటాచలశర్మా అహం భో అభివాదయే. అని,

ఇచ్చట వారి వారి ప్రవరములను గోత్రమును, వారి వారి వేదమును, వేదశాఖను, సూత్రమును తమ పేరును మార్చి, చెప్పుకొనవలెను.

తర్వాత ఆచారము ననుసరించి కర్మాంతమున ఒక పురాణాచమనమును చేయవలెను.

తర్వాత—

సర్వదేవబ్రాహ్మణ నమస్కారము

శ్లో॥ ఆబ్రహ్మలోకాదాశేమాత్
అలోకాలోకపర్వతాత్ ।

యే సంతి బ్రాహ్మణా దేవాః

తేభ్యో నిత్యం నమో నమః॥

పరమేశ్వరార్పణము

శ్లో॥ కాయేన వాచా మనసేంద్రియైర్వా
 బుద్ధ్యాత్మనా వా ప్రకృతేః స్వభావాత్ ।
 కరోమి యద్యత్సకలం పరస్మై
 నారాయణాయేతి సమర్పయామి॥

ఓమ్ తత్ సత్
 బ్రహ్మీర్పణమస్తు.
 యజుర్వేదీయ
 త్రికాలసంధ్యావందనప్రయోగము
 సమాప్తము.

(శ్రీ)మహాగణపతయే నమః

ఋగ్వేదసంధ్యావందనప్రయోగము

ఋగ్వేదసంధ్యావందనానుష్ఠానము, యజుర్వేదసంధ్యావందనానుష్ఠానము వలెనే యుండును. కాని యచ్చటచ్చట కొన్ని మంత్రములు మారును. ఇంకను, ప్రతికర్మకును ఋషిచ్ఛందోదేవతావిని యోగములుండును. ఇట్లు కొన్ని పోలికలును, కొన్ని వ్యత్యాసములును ఉండును.

శ్లో॥ అపవిత్రః పవిత్రో వా సర్వావస్థాం గతోఽపి వా|

యస్మైరేతో పుండరీకాక్షం స బాహ్యభ్యంతరే శుచిః॥

పుండరీకాక్ష! పుండరీకాక్ష! పుండరీకాక్ష! నమస్కారము చేయవలెను.

ఒక పురాణాచమనమును చేయవలెను. భస్మధారణ, రెండు స్నాంతాచమనములను చేయవలెను.

ఆ స న స్త్వి కా ర ము

పృథివ్యా మేరుపృష్ఠఋషిః, కూర్మో దేవతా, సుతలం ఛందః, ఆసనే వినియోగః.

శ్లో॥ పృథ్వీ త్వయా ధృతా లోకాః, దేవి త్వం విష్ణునా ధృతా|

త్వం చ ధారయ మాం దేవి! పవిత్రం కురు చాసనమ్॥

అనంతాసనాయ నమః. కుడిచేతి యనామికతో తాను కూర్చొనిన భూమిని తాకవలెను.

ప్రాణాయామము

1. ప్రణవస్య పరబ్రహ్మ ఋషిః, పరమాత్మా దేవతా, దైవీ గాయత్రీ ఛందః.

2. శ్రీగాయత్రీ పూర్వాంగ- సప్తవ్యాహృతి - మంత్రాణాం- విశ్వామిత్ర- జనుదగ్ని-భరద్వాజ - శాతమాత్ర-వసిష్ఠ - కశ్యపాః ఋషయః। అగ్ని వాయుసూర్యవాగీశవరుణేంద్రవిశ్వేదేవాః దేవతాః। గాయత్ర్యుష్ణి - గనుష్టుప్ - బృహతీ - పంక్తి - త్రిష్టుప్ - జగత్యః ఛందాన్సి.

3. గాయత్ర్యాః విశ్వామిత్ర ఋషిః. సవితా దేవతా, గాయత్రీ ఛందః.

4. గాయత్రీశిరోమంత్రస్య ప్రజాపతిః ఋషిః, బ్రహ్మగ్ని వాయ్వాదిత్యాః దేవతాః, యజుశ్చందః, ప్రాణాయామే వినియోగః.

మంత్రము. (1) ఓం భూః. ఓం భువః, ఓం స్వః. ఓం మహాః, ఓం జనః, ఓం తపః, ఓం సత్యం, (2) ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యం, భర్గో దేవస్య ధీమహి, ధియో యో నః ప్రచోదయాత్, (3) ఓ మాప్తో జ్యోతీ రస్తోమృతం బ్రహ్మ భూర్భువస్స్వరోమ్.

ఈ ప్రాణాయామ మంత్రముతో ప్రాణాయామమును చేయవలెను. లేక తైత్తిరీయమునందు వలె చేయవలెను.

సంకల్పము

సమోపాత్తదురితక్షయద్వారా శ్రీ పరమేశ్వరపీత్యర్థం, ప్రాతః (మధ్యాహ్నం, సాయం) సంధ్యాముపాసిష్యే.

ప్రథమమార్జనము

అపోహిష్ఠేతి తిస్మాణాం మంత్రాణాం అంబరీషస్సింధుద్వీప
ఋషిః, అపో దేవతాః, గాయత్రీ ఛందః, మార్జనే వినియోగః.

మంత్రము. (1) ఓం అపో హిష్ఠా మయో భువః, (2) ఓం
తా న ఊర్జే దధాతన, (3) ఓం మహే రణాయ చక్షుసే, (4) ఓం
యో వశ్శివతమో రసః, (5) ఓం తస్య భాజయతే హ నః, (6)
ఓం ఉశతీరివ మాతరః, (7) ఓం తస్మా అరం గమామ వః, (8)
ఓం యస్య క్షయాయ జన్వథ, (9) ఓం అపో జనయథా చ నః.

ఇచ్చట ఎనిమిదవ మంత్రము తప్ప, మిగిలిన ఎనిమిది మంత్ర
ముల చివరను, తలమీద జలమును చల్లుకొనవలెను. ఎనిమిదవ
మంత్రముతో మాత్రము పాదములమీద చల్లుకొనవలెను.

మంత్రాచమనము

ప్రౌద్ధన

సూర్యస్యేత్యస్య మంత్రస్య. యాజ్ఞవల్క్యేపనిషద్ ఋషిః,
సూర్య-మన్యు-మన్యుపతి - రాత్రయో దేవతాః, ప్రకృతిశ్చందః,
మంత్రాచమనే వినియోగః.

మంత్రము. సూర్యశ్చ మా మన్యుశ్చ మన్యుపతయశ్చ
మన్యుకృతేభ్యః, పాపేభ్యో రక్షంతామ్. యద్రాత్ర్యా పాపమ
క్షార్షం, మనసా వాచా హస్తాభ్యామ్. పద్భ్యాముదరేణ శిశ్నా,
రాత్రిస్తదవలుంపతు, యత్కించ దురితం మయి, ఇదమహం మా
మమృతయోనౌ, సూర్యే జ్యోతిషి జహోమి స్వాహా.

అనుచు చేతిలోని జలమును త్రాగవలెను.

మధ్యాహ్నమున

ఆపఃపునంత్యిత్యస్య మంత్రస్య, పూతఋషిః, ఆపో దేవతాః, అష్టిశ్చందః, మంత్రాచమనే వినియోగః.

మంత్రము. ఆపః పునంతు పృథ్విం, పృథ్వి పూతా పునా
తు మాం. పునంతు బ్రహ్మణస్పతిర్భ్రహ్మ పూతా పునాతు మాం.
యదుచ్ఛిష్టమభోజ్యం యద్వా దుశ్చరితం మమ, సర్వం పునాతు
మామాపోఽస్తతాం చ ప్రతిగ్రహం స్వాహా॥

జలమును త్రాగవలెను.

సాయంకాలమున

అగ్నిశ్చేత్యస్య మంత్రస్య, యాజ్ఞనల్కో-వ్యపనిషద ఋషిః, అగ్ని-మన్య - మన్యవత్యహద్దేవతాః, ప్రకృతిశ్చందః, మంత్రాచమనే వినియోగః.

మంత్రము. అగ్నిశ్చ మా మన్యశ్చ మన్యవతయశ్చ మన్య
కృతేభ్యః, సాపేభ్యో రక్షంతామ్, యదహ్న సాపమకార్షమ్॥
మనసా వాచా హస్తాభ్యామ్, సద్భ్యాముపరేణ శ్చ, అహ
స్తదవలుంపతు, యత్కించ దురితం మయి, ఇదమహం మామమృత
యోనా, సత్యే జ్యోతిషి జహోమి స్వాహా జలమును త్రాగవలెను.

రెండు స్మృత్యాచమనములను చేయవలెను.

పు న ర్మా ర్జ న ము

ఆపోహిష్ఠేతి నవర్చస్య సూక్తస్య (బైలికా సహ దశర్చస్య సూక్తస్య!) అంబరీషపుత్రః సింధుద్వీప ఋషిః! పంచమీ వర్ణమానా, సప్తమీ ప్రతిష్ఠా, అంత్యే ద్వే అనుష్టుభౌ, శిష్టా గాయత్రీఛందః, ఆపో దేవతాః, మార్జనే వినియోగః. ఆపోహిష్ఠా-మొదలగు తొమ్మిది పాదములతో మార్జన మొదటివలెనే. అటుపైని క్రొత్త మంత్రములు చెప్పబడును.

1. “శం నో దేవీరభిష్టయ ఆపో భవంతు పీతయే శంయో రభిసవంతు నః॥

2. ఈశానా వార్యాణాం క్షయంతీ శ్చర్షణీనామ్, అపో యాచామి భేషజమ్॥

3. అపు మే సోమో అబ్రవీదంతర్విశ్వాని భేషజా అగ్నిం చ విశ్వశంభవమ్॥

4. ఆపః పృణీత భేషజం వరూధం తన్వేమమ జ్యోక్సు సూర్యం దృశే॥

5. ఇదమాపః ప్రవహత యత్కించ దురితం మయి, యద్వా హమభిదుద్రోహా యద్వా శేష ఉతాన్మతమ్॥

6. అపో అద్యాన్వచారిషం రసేన సమగస్మహి (స్మక్మహి) పయస్వానగ్న ఆగహి తం మా సంస్పృజ వర్చసా॥

మంత్రము చివర మార్జనము చేయవలెను.

పాపపురుషదహనము

ఋతం సత్యం చేత్యస్య సూక్తస్య, అఘమర్షణ ఋషిః, భావ
వృత్తో దేవతా, అనుష్టుప్ ఛందః, పాపపురుష జలవిసర్జనే వినియోగః॥

1. ఋతం చ సత్యం చాభీ[॥]ధాత్వా[॥]తా[॥]ప సో[॥]ఽధ్యజాయత, తత్తో[॥]
రాత్ర్యజాయత తతస్సముద్రో అర్ణవః॥

2. సముద్రాదర్ణ[॥]వాదధి సంవత్సరో అజాయత। అహోరా[॥]
త్రాణీ విదధద్విశ్వస్య మిషతో వశీ॥

3. సూర్యాచంద్రమసౌ ధా[॥]తా, యథాపూర్వమకల్పయత్॥
దివం చ పృథివీం చాంతరిక్షమధో స్వః॥

ఈ పాపపురుషదహనప్రకారము తైత్తిరీయసంధ్యావందన
మందువలెనే చేయునది.

అర్చ్యప్రదానము

ప్రాతస్సాయములందు

తత్సవితురిత్యస్య మంత్రస్య గాథిపుత్రో విశ్వమిత్ర ఋషిః।
సవితా దేవతా, గాయత్రీ ఛందః, ప్రాతరర్ఘ్యప్రదానే వినియోగః॥

తైత్తిరీయసంధ్యావందనమునందు వలెనే ఇచ్చునది. ప్రద
క్షిణాచమనములను మూడు సంధ్యలందును తైత్తిరీయమునందు
వలెనే, ఒకేవిధముగ చేయవలెను. కాలాతిక్రమణ ప్రాయశ్చిత్తిము
కూడ తైత్తిరీయమునందు వలెనే.

మధ్యాహ్నసంధ్యాంగ - అర్చ్యప్రదానము

తొలుత “హంస మంత్రము”తో నొకయర్ఘ్యమును, తర్వాత

“అకృష్ణేన” మంత్రముతో నొక యర్ఘ్యమును, మూడవ దానిని గాయత్రితో నీయవలెను. ప్రయోగ మిక్కిలి విధముగ.

1. హంసశ్శుచిషదిత్యస్య మంత్రస్య గౌతమపుత్రో వామ దేవ ఋషిః। సూర్యో దేవతా। జగతీ ఛందః। మధ్యాహ్న సంధ్యాంగార్ఘ్యప్రదానే వినియోగః॥

మంత్రము. “హంసశ్శుచిషద్వసురంతరిక్షసద్ధోతా వేదిషద తిధిర్దురోణసత్ । వ్రషద్వరసదృతసద్వోమసదృభా గోజా ఋతజా అదిజాఋతమ్॥ అర్ఘ్యము నిచ్చునది.

2. ఆ కృష్ణే నేత్యస్య మంత్రస్య। హిరణ్యస్తూప ఋషిః। సవితా దేవతా। త్రిష్టప్ ఛందః। మధ్యాహ్నసంధ్యాంగార్ఘ్యప్రదానే వినియోగః॥

మంత్రము. “ఆ కృష్ణేన రజసా వర్తమానో నివేళయన్న మృతం మర్త్యం చ। హిరణ్యయేన సవితా రథేనాదేవో యాతి భువనా విపశ్యన్ ॥

3. తతసవితురిత్యస్య మంత్రస్య, గాధిపుత్రో విశ్వామిత్ర ఋషిః। సూర్యో దేవతా। గాయత్రీ ఛందః। మాధ్యాహ్నాకసంధ్యాంగార్ఘ్యప్రదానే వినియోగః॥

మంత్రము. ఓం భూర్భువస్వః, తతసవితుర్వరేణ్యం-ఇత్యాది గాయత్రీ మంత్రముతో మూడవ యర్ఘ్యము నిచ్చునది.

గాయత్రీమంత్రమున “భగ్నో” యని స్వరితమును చెప్పవలెను. సాయంకాలార్ఘ్యప్రదానము పాతఃకాలార్ఘ్యప్రదానము వలెనే చేయవలెను.

ప్రదక్షిణాచమనములు చేయవలెను.

సంధ్యోపాసనము

తైత్తిరీయప్రయోగమునందు వలెనే మూడు ప్రాణాయామములు చేసి, ప్రాతః మాధ్యాహ్నిక సాయంసంధ్యోపాసనములను చేయువలెను. అధికారము ననుసరించి ఉపాసనమును చేయవలెను.

నిరుపాధిక బ్రహ్మోపాసనము

ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ! అగ్నిర్దేవతా బ్రహ్మ ఇత్యార్షమ్॥
గాయత్రం ఛందం పరమాత్మం సరూపమ్! సాయుజ్యం వినియోగమ్॥

అధికారము ననుసరించి, ప్రతీకోపాసనమును గాని, నిరుపాధికనిర్గుణబ్రహ్మోపాసనమును గాని, కేవలవాక్యపఠనమునుగాని చేయునది.

గాయత్రీజపము

తొలుత, గాయత్రీహృదయపఠనము అర్థభావనాపురస్సరముగ చేయవలెను.

మంత్రము. ఆయాతు వరదా దేవీ అక్షరం బ్రహ్మసమ్మితమ్! గాయత్రీం ఛందసాం మాతేదం బ్రహ్మ జుషస్వ మే! యదహ్నిత్యురుతే పాపం తదహ్నితృతిముచ్యతే! యద్రాత్రియాత్కురుతే పాపం తద్రాత్రియాత్తృతిముచ్యతే! సర్వవణ్ణే మహాదేవి! సగధ్యా విద్యే! సరస్వతి! ఓజోఽసి సహోఽసి బలమసి భ్రాజోఽసి, దేవానాం ధామ నామాఽసి! విశ్వమసి విశ్వాయుః సర్వమసి సర్వాయు రభిభూతోమ్, గాయత్రీమావాహయామి సావిత్రిమావా

హయామి, సరస్వతీమావాహయామి, ఛందస్వీ నావాహయామి,
 శ్రీయమావాహయామి, గాయత్ర్యా గాయత్రీ చ్చందో విశ్వామిత్ర
 ఋషిస్సవితా దేవతాఽగ్నిర్మఖం బ్రహ్మ శిరో విష్ణుర్వృధయం
 రుద్రశ్శిఖా పృథివీ యోనిః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానా సప్రాణా
 శ్వేతవర్ణా సాంఖ్యాయనసగోత్రా గాయత్రీ చతుర్వింశత్యక్షరా
 త్రిపదా షట్కుక్షిః, పంచశీర్షోపనయనే వినియోగః॥

మూడు ప్రాణాయామములను చేసి, మమోపాత్తదురితక్షయ
 ద్వారా శ్రీ గాయత్రీదేవీప్రసాదసిద్ధ్యర్థం అష్టోత్తరశత—(చతుః
 పంచాశత్; అష్టావింశతి; దశ)—సంఖ్యాక - గాయత్రీమంత్రజపం
 కరిష్యే॥ అని సంకల్పముచేసి “ముక్తావిద్రుమ=శ్లోకముతో గాయత్రీ
 ధ్యానము చేయవలెను. ధ్యాన శ్లోకము.

“ముక్తావిద్రుమ హేమనీలధవళచ్ఛాయైర్మయైఃప్రీక్షణైః
 ర్యుక్తామిందునిబద్ధతన్నమకుటాం తత్త్వార్థవర్ణాత్మికామ్।
 గాయత్రీం వరదాభయాంకుశకశాః శుభ్రం కపాలం గదాం
 శంఖం చక్రమథారవిందయుగళం హస్తైర్వహంతీం భజే॥

తర్వాత జపము చేయవలెను. తర్వాత ‘మయా కృతః===
 సంఖ్యాకః గాయత్రీజపః తత్సద్బ్రహ్మార్పణమస్తు. అని, నీళ్ళు విడిచి
 పెట్టవలెను.

గాయత్రీ - ఉద్వాసనము

మంత్రము. (1) ఉత్తమే శిఖరే జాతే, భూమ్యాం పర్వత
 మూర్ధని। బ్రాహ్మణేభ్యోఽభ్యనుజ్ఞాతా, గచ్ఛ దేవి! యథాసుఖమ్॥

(2) స్తుతో మయా వరదా వేదమాతా, ప్రచోదయంతీ

పవనే॑ ద్విజా॒తా॑ । ఆయుః॑ పృథి॒వ్యాం ద్రవి॑ణం బ్రహ్మ॑వర్ష॒స్సం,
మహ్వాం దత్వా॑ ప్రయా॒తుం బ్రహ్మ॑లోకమ్॥ గాయత్రీ॑హృదయము
మొదలు ఇంతవరకు మంత్రార్థము తెత్తరీయసంధ్యవలె.

సూర్యోపస్థానము

ప్రౌద్ధున

1. మిత్ర॑స్య చర్షణీ॒ధృత ఇతి॑ చత॒స్మాణాం మంత్రా॑ణాం
విశ్వామిత్ర॑ ఋషిః । మిత్రో॑ దేవతా॑ । గాయత్రీ॑ ఛందః । మిత్రో॑పస్థానే
వినియోగః ।

మంత్రము. 1. మిత్ర॑స్య చర్షణీ॒ధృతో॑నోదే॒వస్య సా॑న॒సిం ।
ద్యుమ్నం చిత్ర॑శ్రవ॒స్తమమ్॑ ।

2. అభి॑ యో మహి॒నా ది॒వం మిత్రో॑ బభూ॒వ సప్ర॑ధాః
అభి॑శ్రవో॒భిః పృథి॑వీమ్॥

3. మిత్రా॑య పంచ॑ యేమి॒గే జనా॑ అభి॒ష్టిశ॑వసే । స
దే॒వాన్విశ్వా॑న్విభ॒ర్తి॥

4. మిత్రో॑ దే॒వేష్వా॒యుషా॑ జనా॒య నృ॑క్త బర్హి॒షే । ఇష॑
ఇష్ట॑వ్రతా॒ అకః॑॥

ప్రాతస్సాయంసంధ్యాంగ సంధ్యోపస్థానమ్

జాతవేదస ఇత్యస్య మంత్రస్య, మరీచిపుత్రః కశ్యప ఋషిః,
జాతవేదా అగ్నిదేవతా । త్రిష్టుప్చందః॥ సంధ్యోపస్థానే వినియోగః.

మంత్రము. జాతవేదసే సునవామ సోమమరాతీయతో
నిదహతి వేదః । స నః పర్వదతి దుర్గాణి విశ్వా నావేవ సింధుం
దురితాత్వగ్నిః॥

ప్రాతస్సాయం శాంతిమంత్రము

తచ్ఛంయోరిత్యస్య మంత్రస్య । శంయుర్ ఋషిః । విశ్వే దేవా
దేవతాః । శక్వరీచ్ఛందః । శాంత్యర్థే జపే వినియోగః॥

మంత్రము. ఓం తచ్ఛంయోరావృణీమహే । గాతుం యజ్ఞాయ ।
గాతుం యజ్ఞపతయే । దైవీ స్వస్తిరస్తు నః । స్వస్తిర్మానుషేభ్యః ।
ఊర్ధ్వం జిగాతు భేషజమ్ । శం నో అస్తు ద్విపదే । శం చతుష్పదే॥
ఓం శాంతిశాంతిశాంతిః ।

ప్రాతస్సాయంసంధ్యాంగ దిజ్ఞున్యాయభివందనమ్

ఓం నమః ప్రాచ్యై దిశే । యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం
ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః । ఓం నమోదక్షిణాయై దిశే యాశ్చ
దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః । ఓం నమః ప్రతీచ్యై
దిశే యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః । ఓం
నమ ఉదీచ్యై దిశే యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ
నమః । ఓం నమ ఉర్ధ్వాయై దిశే, యాశ్చ దేవతా ఏతస్యాం
ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః । ఓం నమోఽధరాయై దిశే, యాశ్చ
దేవతా ఏతస్యాం ప్రతివసంత్యేతాభ్యశ్చ నమః । ఓం నమోఽవాంత

రా॒యై ది॒శే యా॑శ్చ దే॒వతా॑ ఏ॒తస్యాం॑ప్ర॒తివ॑సం॒త్యేతా॑భ్యశ్చ॒నమః॑ |
 నమో॑ గం॒గాయ॑మునయోర్మధ్యే॒యే వ॑సంతి, తే మే ప్ర॒సన్నా॑త్మా
 నశ్చి॒రం జీ॑వితం వర్ధ॒యంతి॑ | నమో॑ గం॒గాయ॑మునయోర్ముని॒భ్యశ్చ॒
 నమో॑ నమో॑ గం॒గాయ॑మునయోర్ముని॒భ్యశ్చ॒ నమః॑ సంధ్యా॒యై
 నమః॑, సా॒వి॒త్ర్యై నమః॑, గా॒య॒త్ర్యై నమః॑ | స॒రస్వ॑త్యై నమః॑.
 స॒ర్వాభ్యో॑ దే॒వతా॑భ్యో॒నమః॑. దే॒వేభ్యో॑ నమః॑. ఋషి॑భ్యో॒నమః॑ ||
 ముని॑భ్యో॒ నమః॑. గురు॑భ్యో॒ నమః॑. పిత॑ృభ్యో॒ నమః॑. కామో
 ౭కా॒ర్షీ న్మన్యు॑రకా॒ర్షీ న్మమో॑ నమః॑. పృథి॑వ్యాప॒స్తేజో॑వాయు
 రా॒కాశాత్ ఓం నమో॑ భగవ॑తే వాసుదే॒వాయ॑ యాం స॒దా
 సర్వ॑భూతాని చరాణి స్థావరాణి చ | సాయం ప్రాతర్నమస్కృ॒ణి, నా
 మా సంధ్యా॑భిరక్షతు. శివాయ విష్ణురూపాయ, శివరూపాయ
 విష్ణవే! శివస్య హృదయం విష్ణుర్విష్ణోశ్చ హృదయం శివం॑ ||

యథా శివమయో విష్ణురేవం విష్ణుమయశ్శివః |
 యథాంతరం న పశ్యామి తథా మే స్వస్తిరాయుషీ॑ ||
 నమో బ్రహ్మణ్యదేవాయ గోబ్రాహ్మణహితాయ చ |
 జగద్ధితాయ కృష్ణాయ గోవిందాయ నమో నమః॑ ||

విరాట్పురుషవందనమ్

శ్లో॥ నమో॑ ౭స్త్వనంతాయ సహస్ర॑మూర్తయే, సహస్ర॑
 పాదాక్షిశిరోరుబాహవే! సహస్ర॑నామ్నే పురుషాయ శాశ్వ॑తే,
 సహస్ర॑కోటీయుగధారిణే నమః॑ ||

ఆకాశాత్పతితం తోయం, యథా గచ్ఛతి సాగరం।
సర్వదేవనమస్కారః కేశవం ప్రతిగచ్ఛతి॥
వాసనాద్వాసుదేవస్య వాసితం తే జగత్ప్రయం।
సర్వభూతనివాసోఽసి వాసుదేవ! నమోఽస్తు తే॥

భూమ్యాకాశవందనమ్

మంత్రము. ఇదం ద్యౌవాపృథ్వీ సత్యమస్తు పిత॒ర్దాత॒ర్యది॒
హో॑ష్ట్ర॒వే వామ్॑ భూతం దే॒వానా॑మ॒వమే॒ అవో॑భి॒ర్విద్యా॑మే॒షం
నృ॒జనం॑ జీ॒రదా॑నుమ్॥

శ్లో॥ సర్వవేదేషు యత్పూజ్యం సర్వతీర్థేషు యత్ఫలం।
తత్ఫలం పురుష ఆప్నోతి స్తుత్వా దేవం జనార్దనమ్॥

దిష్ణుమస్కారమునుండి ఇంతవరకు గల మంత్రముల యర్థమును తెత్తరీయసంధ్యామంత్రార్థబోధినియందు చూడవలెను.

మాధ్యాహ్నికసూర్యోపస్థానము

ఉదుత్యం జాతవేదసమితి, త్రయోదశర్చస్య సూక్తస్య కణ్వ
పుత్రః ప్రస్కన్వా ఋషిః సూర్యో దేవతా నవాద్యా గాయత్రీ
ఛందః అంత్యాశ్చతస్రో అనుష్టుభః సూర్యోపస్థానే వినియోగః।

1. ఉదుత్యం జాతవేదసం దేవం వహంతి కేతవః దృశే
విశ్వా॑య సూర్యమ్॥ 2. అప్తే॑ తాయవో యథా నక్షత్రా
యంత్యక్తు॑భిః సూరాయ విశ్వచక్ష॑సే॥ 3. అదృ॑శమస్య కేతవో
విర॒శ్మయో॑ జనా అను॑ భా॒జంతో॑ అగ్నయో॑ యథా॥ 4. తర॑ణి

రి॒వ్వి॒శ్వి॒దర్శ॑తో జ్యోతి॒ష్కృ॑ద॒సి సూ॒ర్య! వి॒శ్వ॒మా॒భా॑సి రో॒చన॑మ్॥
 5. ప్ర॒త్యజ్ దే॒వానా॑ం వి॒శః ప్ర॒త్యజ్ఞ దే॒షి మా॑ను॒షాన్॑ । ప్ర॒త్య
 జ్వి॒శ్వం స్వ॒ర్దృశే॑॥ 6. యేనా॑ పావ॒క! చక్ష॑సా భు॒రన్యం తం జనా॑
 అను॑ । త్వం వరు॒ణ ప॑శ్యసి॑ 7. విద్యా॑మేషి॒ రజ॑స్వ॒స్థామి॑మా॒నో
 అ॒త్తుభిః॑ ప॒శ్యజ్ఞాన్మా॑ని సూ॒ర్య॥ 8. స॒ప్త త్యా॑హరితో రథే॑ వహా॒ంతి
 దే॒వ సూ॒ర్య! శోచి॑ష్కే॒శం విచ॑క్షణ॥ 9. అయు॑క్త స॒ప్త శుంధ్య
 వః సూ॒రో రథ॑స్య న॒ప్త్యః । తాభి॑ర్యాతి స్వ॒యక్తి॑భిః॥ 10.
 ఉ॒ద్వయం తమ॑స॒స్పరి జ్యోతి॒ష్పశ్యంత॑ ఉ॒త్తర॑మ్ । దే॒వం దే॒వత్రా
 సూ॒ర్యమగ్న॑స్మ జ్యోతి॑రు॒త్తమ॑మ్॥ 11. ఉ॒ద్వన్న॑ద్య మి॒త్రమ॑హః
 ఆ॒రోహ॑న్ను॒త్తరాం ది॒వమ్ । హృ॒ద్రోగం మమ॑ సూ॒ర్య హరి॑మా॒ణా
 చ నా॑శయ॥ 12. శు॒కేషు॑ మే హరి॒మాణాం రో॒ప్తణా॑కాసు దధ్మసి॑ ।
 అధో॑ హరి॒ద్రవే॑షు మే హరి॒మాణాం ని దధ్మ॑సి॥ 13. ఉ॒దగా॑వ॒య
 మాది॒త్యో వి॒శ్వేన॑ సహ॑సా స॒హ । ద్వి॒షంతం మ॑హ్యం రంధ॒యన్ద్రో
 అ॒హం ద్వి॒షతే॑ రథ॑మ్॥

కొంతమంది ఈక్రిందియారు మంత్రములతోను ఉపస్థానమును చెప్పుదురు.

చిత్రం దే॒వానా॑మితి వ॒డర్చ॑స్య సూ॒క్తస్య । ఆంగి॑రసః కు॒త్స
 ఋ॒షిః । సూ॒ర్యో దే॒వతా॑ । త్రి॒ష్టుప్చ॑ందః । సూ॒ర్యోప॑స్థానే విని
 యోగః॥

మంత్రము-1. చిత్రం దే॒వా॒నా॒ముద॑గా॒దనీ॑కం చక్షు॒ర్మిత్ర॑స్య
 వరు॑ణస్యాగ్నేః॑ ఆ ప్రా॒ద్యా॒వాపృ॑థివీ అంతరి॑క్షం సూర్య॑ ఆత్మా
 జగ॑త స్తస్థు॒షశ్చ॑॥ 2. సూర్యో॑ దే॒వీము॒షసం॑ రోచ॑మానాం మర్త్యో
 న యోషా॑మ॒భ్యేతి॑ ప్రశ్నాత్॑ యత్రా॒నరో దే॒వయంతో॑ యుగాని
 విత॑న్వతే ప్రతి భ॒ద్రాయ॑ భ॒ద్రమ్॑॥ 3. భ॒ద్రా అ॒శ్వా హరి॑తః
 సూర్య॑స్య చిత్రా ఏత॑గ్వా అను మా॒ద్యాసః॑ । నమ॑స్యంతో ది॒వ
 ఆప్తు॑ష్టమ॒స్థుః పరి॒ద్యా॒వా పృథి॑వీ యంతి స॒ద్యః॑॥ 4. తత్సూర్య॑స్య
 దే॒వత్వం॑ తస్మ॑హిత్వం మ॒ధ్యా కర్త॑ర్వి॒తతం॑ సంజభార॑ యదే॒దయు॑క్త
 హరి॑తః స॒ధస్థాదా॑ద్రాతీ వాస॑స్తనుతే సి॒మస్తే॑॥ 5. తన్ని॒త్రస్య
 వరు॑ణస్యాభి॒చక్షే॑ సూర్యో రూ॒పం కృ॑ణుతే ద్యౌరు॒పస్థే॑ అనంత
 మ॒న్యద్రు॑శదస్య పా॒జః కృ॑ష్ణమ॒న్యధ్ధరి॑తః భ॑రంతి॥ 6. అద్యా
 దే॒వా ఉ॑ది॒తా సూర్య॑స్య నిరం॑హసః పిప్ర॑తా నిర॒వద్యాత్॑ । తన్నో
 మి॒త్రో వరు॑ణో మామహ॑న్తామది॒తిః సింధుః॑ పృథి॑వీ ఉత ద్యాః॑॥

మధ్యాహ్న సంధ్యయందు దిబ్బమస్కారము మొదలు సంధ్యోప
 స్థానమువరకును లేవు.

మాధ్యాహ్నికశాంతిమంత్రము

ఓం నమో బ్రహ్మణే ఇత్యస్య మంత్రస్య, ప్రజాపతి ఋషిః ।
 విశ్వేదే॒వాః దే॒వతాః॑ జగ॑తీ చ్చందః॑ ఉప॒స్థానే విని॑యోగః॑॥

మంత్రము. నమో బ్రహ్మణే॥ నమో అస్త్యగ్నయే॥ నమః
 పృథివ్యై నమః ఓషధీభ్యః॥ నమో వాచే॥ నమో వాచస్పతయే॥
 నమో విష్ణవే॥ బృహతే కరోమి॥

ఓం శాంతిశాంతిశాంతిః॥

అ బి వా ద న ము

తైత్తిరీయమునందు వలెనే.

సాయం సూర్యోపస్థానము

యచ్ఛిద్ధిత ఇతి పంచర్చస్య సూక్తస్య, శునశ్శేఫ ఋషిః।
 వరుణో దేవతా, గాయత్రీ చ్ఛందః.

సూర్యోపస్థానే వినియోగః।

మంత్రము-1. యచ్ఛిద్ధితే॥ విశో యథా ప్రదేన ననుణ
 వ్రతమ్॥ మిసీమసి ద్యవి ద్యవి॥ 2. మా నో నధాయ హ్నివే॥
 జహీతానస్య రీరథః॥ మా హృణా నస్య మన్యవే॥ 3. విమృశీకాయ
 తే మనో రధీరశ్వం న సందితమ్॥ గీర్భిర్వరుణ నీమహి॥ 4. సరా హి
 మే విమన్యవః పతంతి వస్య ఇష్టయే॥ వయో న వస్తీరుప॥
 5. కదా క్షత్రశ్రియం సరమా వరుణం కరామహే మృశీకాయోరు
 చక్షుసమ్॥

సంధ్యోపస్థానము, శాంతిమంత్రము, అభివాదనము ఈ
మూడును ప్రాతస్సంధ్యయందు వలెనే చేయవలెను.

చివరయందు ఒక పురాణాచమనము చేయవలెను.

సర్వబ్రాహ్మణదేవ నమస్కారము

శ్లో॥ ఆబ్రహ్మలోకాదాశేషాదాలోకాలోకపర్వతాత్ ।

యే సౌతి బ్రాహ్మణా దేవా, స్తేభ్యో నిత్యం నమో నమః॥

ఓం తత్సద్బ్రహ్మర్పణమస్తు.

ఓమ్ తత్ సత్

శివమ్.

ఋగ్వేదసంధ్యావందనప్రయోగము సమాప్తము.

—

ఒకటవ అనుబంధము

142 వ పుటయందలి “యజ్ఞోపవీతనిర్మాణవిషయము”

ఇచ్చట విస్తరింపబడును.

జం దెమును తయారుచేయు విధము,

గాతమస్మృతి—

“స్త్రీయా కారి తేన తంతునా యజ్ఞోపవీతం కుర్యాత్.”

ముందు స్త్రీచేత తయారుచేయింపబడిన దారముతో, తర్వాత పురుషుడు జం దెమును తయారుచేయవలెను. అని యర్థము.

ఇందుచే తెలియుచున్నదేమనగా అనాదికాలమునుండియు స్త్రీలు దారమును తయారుచేయుట కలదు. అని.

కాని ఆ దారమును ఏవిధముగ తయారుచేయుచుండెడివారో? అనగా రాట్నముచేతనా? లేక చేతితో కదురు వడుకుచు తయారుచేయు చుండెడివారో తెలియకున్నది. సంస్కృతభాషయందు— “రహటః = దారమును తయారుచేయు యంత్రము అని, “భాషార్ణ వము” అను నిఘంటువునందు నేను చదివితిని. ఇందువలన “స్త్రీలు ఈ రహటము (రాట్నము)ద్వారా దారమును తయారుచేసెడివారేమో? రాట్నము మీద తయారుచేసినయెడలనే చాలమంది ద్విజులకు శీఘ్రకాలములో స్త్రీలు దారము తీయుటకు వీలుండును. రాట్నము లేనియెడల గృహకృత్యములందు మునిగియుండు స్త్రీలకు కదురుతో దారము తయారుచేయ సమయమెక్కడుండును?

మనుస్మృతి=

“కార్పాసముపవీతం స్యాద్విప్రసోర్ధ్వవృతం త్రివృత్”

ప్రత్తినులుతో తయారైన జందెమునే బ్రాహ్మణుడు ధరింపవలెను అని. ఇట్లునుటచేత పట్టు ఊలు నైలాను దారములు జందెమునకు పనికీరావు.

దేవలమహర్షి =

“శుచౌ దేశే శుచిః సూత్రం సంహతాంగులిమూలకే| ఆవర్త్య షణ్ణవత్యా తత్త్రిగుణీకృత్య యత్నతః|| అబ్లింగకై స్త్రిభిః సమ్యక్ ప్రత్యుత్సర్గ్యవృతం త్రివృత్| అప్రదక్షిణమావర్త్య సావిత్రి త్రిగుణీకృతం|| తతః ప్రదక్షిణావర్తం సమం స్యాన్నవసూత్రకం| తిరావేప్య దృఢం బధ్వా బ్రహ్మవిష్ణ్వశ్వరాన్న మేత్ ||

స్త్రీలు వడికిన నూలును, శుద్ధమగుచోటున పవిత్రమైనవాడై కూర్చొని, బొటనవ్రేలు తప్ప, మిగిలిన నాలుగు ఎడమచేతివ్రేళ్ళను దగ్గరగచేర్చి, వాటిమొదట తొంబదియారు సారులు మరల మరల చుట్టవలెను. అట్లు నూటతొంబదిరెండు బెత్తులుగ చుట్టిన దారపు కొనను, కుడిచేతికి తగిలించి, రెండుపేటలుగా చాలా జాగ్రత్తగా మధ్య మధ్య తెగకుండ చుట్టవలెను. అది పూర్తికాగానే ఆరెండుపేటల కొనను ఎడమచేతికి తగిలించి, ముప్పేటలుగ (త్రిగుణముగ) చేసి చుట్టవలెను. అట్లు తయారైన దానిని తెనుగున “వత్తి”యందురు. ఆవత్తులను ఆపోహిష్ఠాదినవవాక్యములు చెప్పుచు బాగుగ తడవవలెను.

ఎట్లు? ఇట్లు. ఎడమచేతిలో వత్తులను ఉంచి, పైమంత్రములు చెప్పుచు వానిమీద నీళ్ళను చల్లుచు కుడిచేతివ్రేళ్లతో చాలమెల్లగ కొట్టుచు బాగుగా తడియునట్లు చేయవలెను. అట్లు తడిసినదానిని ఎడమచేతి నాలుగువ్రేళ్లకు తగిలించుకొని “తాళ్ల బిళ్ల” సాధనముతో ఎగపురిని వేయవలెను. ఇది అప్రదక్షిణావృత్తమగును. ఆంధ్రప్రదేశ్ శమున తాళ్ల బిళ్లకు ఆదారమునుతగిలించి కాలిపిక్కమీదనుండియో,

లేక తొడమీదనుండియో క్రిందనుండి పైకి ఎగత్రోయుదురు. అట్లుగ పురివేసిన వత్తులను బాగుగ నెండనిచ్చి, వానిని మరిల మరియొకరి సాయముతో, గాయత్రీమంత్రమునుచ్చరించుచు ముప్పేటగా చేసి, దానికి దిగపురి వేయవలెను. అనగా-ఆదారమును తాళ్ల బిళ్లకు తగిలించి, ఆ తాళ్ల బిళ్లను తొడమీదనుండి క్రిందకు దిగత్రోయ వలెను. లేదా ఒకకొసను తాను పట్టుకొని మరియొకకొసను తాళ్ల బిళ్లకు తగిలించి, ఇంకొకనిచేత దిగపురి యగునట్లు రెండుచేతులతో త్రిప్పింపవలెను. ఇది ప్రదక్షిణావృత్తమగును. ఇట్లు దిగపురి వేయ బడిన దారమునందు, తొమ్మిది దారము (పోగు) లుండును. దారమునకు ఆపురి బాగుగ పట్టుటకొరకు కొంతసేపుంచి, తర్వాత దానిపురిని కొంచెము తగ్గించి, ఆదారమును, కూర్చున్న తనకాలి రెండుముడుకులను పైకియెత్తి, కొంచెము దూరము చేసి వాటికి వెలుపల, మూడుసారులు చుట్టవలెను. లేక— ఇంకొకరియొక్క, ఎడముగ చాపిన చేతులకు వెలుపల మూడుసారులు చుట్టి, రెండు కొసలను చేర్చి లంకెవేసి ఆ మూడుపేటలమీదనుండి ఒకటి రెండు సారులు త్రిప్పి పెనవేసి ఓంకారమునుచ్చరించుచు సంప్రదాయాను సారముగ బ్రహ్మముడి వేసి బ్రహ్మవిష్ణ్వశ్వరులను నమస్కరింప వలెను. ఇది జందెము తయారుచేయు పద్ధతి.

రెండవ ఆనుబంధము

159వ పుటయందలి పవిత్రవిషయము

స్మృతిముక్తాఫలమున=

“తర్జన్యా బిభృయాద్రాప్యం స్వర్ణం చోపకనిష్ఠయా!
దక్షానామికయా విప్రో బిభృయాద్ధ్రంధిసంయుతం॥
యజ్ఞోపవీతే మాంజ్యం చ, తథా కుశపవిత్రకే!
బ్రహ్మగ్రంధిం విజానీయాదన్యత్ర తు యథారుచి॥

చూపుడువేలియందు వెండిపవిత్రమును అనామికయందు బంగారపుటుంగరమును ధరింపవలెను. బంగారపుపవిత్రపుటుంగరమును కుడిచేతియనామికయందే ధరింపవలెను. జందెమునందును మాంజిత్రాటియందును కుశపవిత్రమునందును బ్రహ్మగ్రంధి(ముడి)నే వేయవలెను అని. కుశపవిత్రశబ్దము బంగారుపవిత్రమునకు సూచకము.

బంగారుపవిత్రపుటుంగరమును చేయించుటకు ఎంత యెత్తు బంగారము కావలెనో శంఖమహర్షి చెప్పుచున్నారు.

“సువర్ణస్య సువర్ణస్య సువర్ణస్యాంగుళీయకం |

పవిత్రామితి విజ్ఞేయం సర్వకర్మసు పూజితమ్ ||

అనగా—విను గురివిచగించల యెత్తు = ఒక మాషము. పదునారు మాషముల యెత్తు సువర్ణమనబడును. ఈశ్లోకమున శంఖమహర్షి శబ్దచమత్కారముగొని మూడు సువర్ణశబ్దములను వాడెను. మహర్షికి గూడ ధర్మప్రసచనమున సాహితీవృష్టి! అందు తొలి సువర్ణశబ్దము, పదునారుమాషముల యెత్తును చెప్పును. రెండవది మంచి వర్ణము (నన్నె) గలది, యని చెప్పును. అనగా పదునారవ వన్నె గలిగి శుద్ధమైనది, యని యర్థము. అందువలన 24 కారట్లబంగారము పనికిరాదు. ఇక మూడవది = బంగారమును చెప్పును. కాగ — పదునారు మాషముల యెత్తు గల, (ఇప్పటి 1 $\frac{1}{8}$ సవరను బరువు) పదునారవ వన్నెగల శుద్ధమైన బంగారముతో పవిత్రతాకారముగ చేయబడిన ఉంగరము పవిత్రపుటుంగరమగును. ఇది యెల్ల వైదికకర్మల యందును శ్రేష్ఠమని భావము.

ఇప్పటి బంగారము వెలను మనసున నుంచుకొని, ఆకాలమున అశవులతో నుండడు మునులు, ఇంతిధనముతో బంగారమును కొని,

యెట్లు పవిత్రపురుగుగరమును చేయించుకొనెడివాడో వీరి! (మరి
సందేహపడనక్కరలేదు. 1930వ సంవత్సరమునందు సనరిను నల
పదుమూడు రూపాయలుండెను. మరి ఆ మునులకాలమున ఎంత
కారుచవుకగ నుండెడిదో యూహించుకొనును. అగణియేగాని,
రాజులు ఆశ్రమములకు వెళ్లి మునులకు బంగారు పవిత్రపురుగుగరము
లను ప్రదానము చేసెడివారని పురాణములు చెప్పుచున్నవి.

వైదికకర్మలు చేయుటకు ఏదియేని యొక బంగారపురుగుగర
మును కుడిచేతి యనామికకు శెట్టుకొనిన చాలునని ధర్మశాస్త్రము
చెప్పుచుండుటవలన $1\frac{1}{8}$ సవరను బంగారముతోనే పవిత్రపురుగుగర
మును చేయించుకొనవలెనని భయపడనక్కరలేదు. కేవలము శ్రీ
దానికంటె, యథాశక్తిగ చేయించుకొనవచ్చునని “అశక్తిమిన్నం”,
ధనమున్నవారు $1\frac{1}{8}$ సవరనుతో చేయించుకొందురు.